

Зелені Карпати

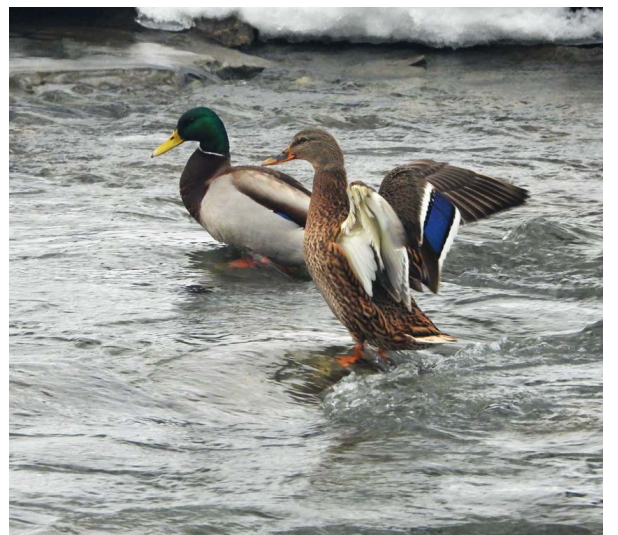
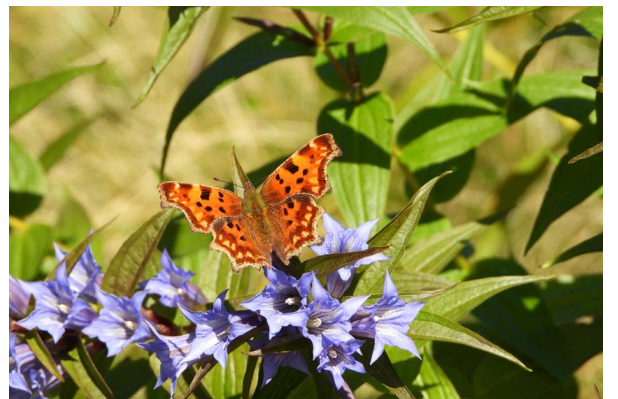
1-4 2022

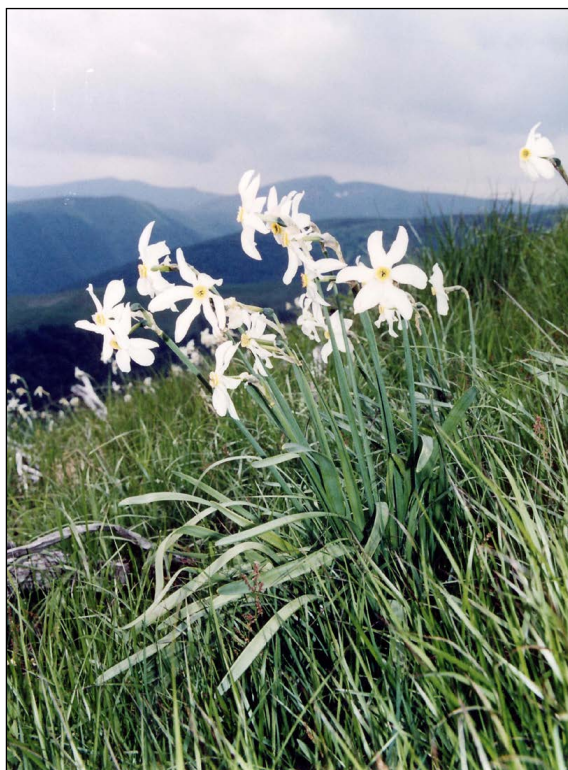
MAGAZINE ZELENİ KARPATY

НЕОПАЛИМА КУПИНА

Окрім десятків тисяч вбитих людей, щент зруйнованих міст, домівок та поламаних життів, російська агресія нівечить українську природу, вчиняє жорстокий гено- та екоцид.

Близько 30% території України заміновано, 450 тисяч гектарів лісів перебуває під окупацією, з яких понад 23 тисячі гектарів випалено. Нанесено величезні збитки флорі та фауні. Під загрозою зникнення знаходяться близько 83 видів тварин, які занесені до Червоної книги, і 120 видів птахів. А кількість диких тварин, загиблих від ординського нашествия, коливається від сотень тисяч до мільйонів голів тощо.

Захоплено 8 українських заповідників та 12 національних природних парків, які російські окупанти безпощадно руйнують та грабують.

Загарбницька війна проти України призводить до зміни клімату, а шкода для природи вже перетнула трильйон гривень. Це при тому, що частину збитків просто неможливо порахувати...

Та УКРАЇНСЬКИЙ НАРОД, як зауважує Міністр захисту довкілля та природних ресурсів України Роман Стрілець, не вперше чинить спротив лютій орді. Наші екосистеми не вперше змушені відновлюватися після ворожих навал. Але УКРАЇНА – наче Неопалима Купина. І на спаленій дотла землі знову забуває могутній ліс, веселково розквітне луг, з'явиться нова неповторна екосистема. А на загарбників чекає морок небуття, Божа і людська кара... Вистоймо! Переможемо! СЛАВА УКРАЇНІ!

2022, № 1-4 (72-75)

*Заснований 1993 року.
Виходить раз на квартал.*

«ЗЕЛЕНІ КАРПАТИ»
MAGAZINE ZELENY KARPATY

*Founded in 1993.
Published once a quarter.*

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР ГАМОР Ф.Д.
РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ: Арустамян Е.М., Рибак М.П., Броджі Маріо (Швейцарія), Вінницькі Томаш (Польща), Волощук Іван (Словаччина), Довганич Я.О., Зиман С.М., Ібіш П'єр (Німеччина), Коржик В.П., Кухта В.В. (перший заступник головного редактора), Кравців В.С., Москалюк Б.І., Покинчереда В.Ф., Фельбаба-Клушина Л.М.

CHIEF EDITOR: HAMOR F.D.
EDITORIAL BOARD: Arustamian E.M., Rybak M.P., Brodgy Mario (Switzerland), Vinnitski Tomash (Poland), Voloschuk Ivan (Slovakia), Dovhanych Y.O., Ziman S.M., Ibisch Pierre (Germany), Korzhyk V.P., Kukhta V.V. (the first deputy of the chief editor), Kravtsiv V.S., Moskaliuk B.I., Pokynchereda V.F., Felbaba-Klushyna L.M.

ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ ЕКОЛОГІЧНИЙ НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИЙ ЖУРНАЛ ALL-UKRAINIAN ECOLOGICAL SCIENTIFIC-POPULAR MAGAZINE

Засновники: Карпатський біосферний заповідник та Міністерство охорони навколишнього природного середовища України.

Founders: Carpathian Biosphere Reserve and the Ministry for Environmental Protection of Ukraine.

Видавець: Карпатський біосферний заповідник.

Publisher: the Carpathian Biosphere Reserve.

*Рестраційне свідоцтво Державного комітету інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України: Серія КВ, № 239.
Registry certificate of the State Committee of the Informative Policy and Radio and Television Broadcasting of Ukraine: KV, № 239.*

Адреса редакції: 90600, Україна, Закарпатська обл., м. Рахів, вул. Красне Плесо, 77

Тел.: (03132) 2-21-93

Електронна версія журналу «Зелені Карпати» розміщена на вебсайті Карпатського біосферного заповідника <http://kbz.in.ua>

Address of the Editorial Office: 90600, Ukraine, Transcarpathian region, town of Rakhiv, Krasne Pleso street, 77

Tel.: (03132) 22193

E-mail: zeleni_karpaty@ukr.net

Online version of the Zeleni Karpaty Magazine is available on the website of the Carpathian Biosphere Reserve <http://kbz.in.ua>

*Федір ГАМОР,
доктор біологічних наук, професор,
заступник директора Карпатського біосферного заповідника,
м. Рахів*

ПРЕЗИДЕНТ УКРАЇНИ ЗНОВУ РОЗШИРИВ ТЕРИТОРІЮ КАРПАТСЬКОГО БІОСФЕРНОГО ЗАПОВІДНИКА

2 січня 2022 року Президент України Володимир Зеленський підписав Указ, яким з метою збереження у природному стані типових природних комплексів біосфери, здійснення фонових екологічного моніторингу, вивчення стану та змін довкілля під дією антропогенних факторів, передається в установленому порядку до складу КБЗ в постійне користування 17.9 тисяч гектарів пралісів та старовікових й окремих ділянок господарських лісів, у межах Тячівського, Рахівського та Хустського районів Закарпатської області.

8381.6 гектарів вилучаються і надаються в постійне користування Карпатському біосферному заповіднику із Мокрянського та Брустурянського лісомисливських господарств, а також 9532 гектари із Хустського, Брустурянського, Рахівського та Великобичківського лісових дослідних й лісомисливських господарств, які відповідно до Указів Президента України від 1993 та 1997 років уже перебували у складі біосферного заповідника без вилучення у згаданих господарств (7).

І таким чином, загальна площа заповідника збільшується на 8381.6 гектарів.

А загалом із часу створення КБЗ (1968 р.) – це уже шостий етап розширення, в результаті яких його площа збільшилась із 12.6 до 66.4 тисяч гектарів і зараз біосферний заповідник репрезентує все ландшафтне й біологічне різноманіття Українських Кар-

пат, від передгір'я до субальпійської та альпійської зон (див. картосхеми справа, таблицю на стор. 4-5).

Історія цього, як і попередніх розширень була не простою. І почалась вона п'ятнадцять років тому, коли у рамках реалізації українсько-голландського екологічного проекту науковцями Карпатського біосферного заповідника проведено інвентаризацію пралісів Закарпаття та видано українською та англійською мовами монографію (під загальною редакцією Федора Гамора та керівника проєктив Голландського королівського товариства охорони природи Петера Фейна) «Праліси Закарпаття: інвентаризація та менеджмент» (3).

На підставі цих досліджень тоді

встановлено, що на Закарпатті близько десяти відсотків від його лісом вкритої площі становлять праліси (61190 га), переважно букові. Причому, виявилось, що найбільші їх ділянки зосереджені в межах Тячівського району (понад двадцять дві тисячі гектарів), який у цьому плані є справжнім європейським ядром дикої природи.

Але, незважаючи на вимоги чинного природоохоронного законодавства, значна частина пралісів та природних лісів належали до категорії експлуатаційних, де велись активні лісозаготівельні роботи, в результаті яких їх площі почали суттєво скорочуватись.

Саме тому Міністерство екології та природних ресурсів України ще в

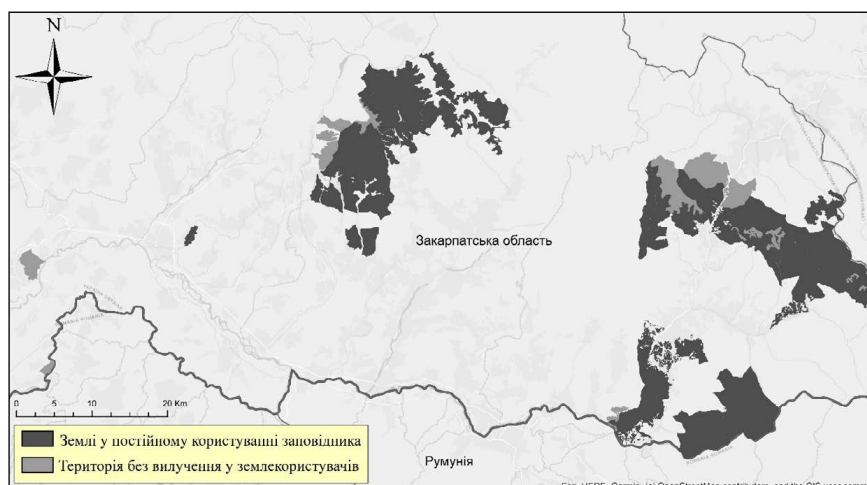
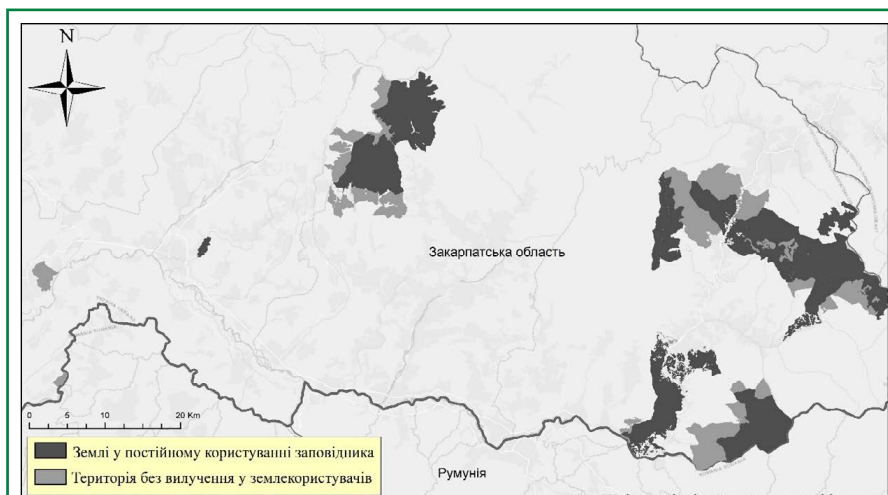

2013 році схвалило наукові обґрунтування та клопотання Карпатського біосферного заповідника про включення великих масивів букових пралісів Мокрянського лісомисливського господарства до складу природно-заповідного фонду України (див. стор. 7).

Проте на місцевому рівні, незважаючи на вимоги Закону України «Про основні засади (стратегію) екологічної політики України на період до 2020 року», яким передбачалось довести площі природно-заповідного фонду до 15 відсотків від загальної території України, ці ініціативи не підтримувались.

Поворотним моментом в роботі із розширення території Карпатського біосферного заповідника стало проведення 22 серпня 2016 року, на базі Карпатського біосферного заповідника, в угольських букових пралісах, під головуванням Міністра екології та природних ресурсів України Остапа Семерака, за участі керівника Держлісагентства України Христини Юшкевич та керівників Закарпатської облдержадміністрації, департаменту екології та природних ресурсів облдержадміністрації, Закарпатського обласного управління лісового та мисливського господарства, директорів лісгосподарських та лісомисливських господарств, міністерської наради із питань забезпечення виконання чинного природоохоронного законодавства в частині розширення територій природно-заповідного фонду Закарпаття.

На цьому зібранні, зокрема, отримала підтримку аргументація автора цих рядків щодо розширення території Карпатського біосферного заповідника орієнтовно на 9 тисяч гектарів та включення до його складу у першу чергу великих ділянок букових пралісів масиву Красна в межах Мокрянського лісомисливського господарства (1).

**Картосхеми території
Карпатського біосферного
заповідника:
до 2 січня 2022 р.;
після 2 січня 2022 р.**

ЕТАПИ СТВОРЕННЯ ТА РОЗШИРЕННЯ (ЗМІНИ МЕЖ) КАРПАТСЬКОГО БІОСФЕРНОГО ЗАПОВІДНИКА

Орган, за рішенням якого створено, розширено (змінено межі)	Рік	Площа, га			На базі яких територій утворено, розширено	Область та район	Підпорядкування
		Загальна	З виключенням	Без виключення (Охоронна зона)			
1	2	3	4	5	6	7	8
1. Карпатський державний заповідник							
Рада Міністрів Української РСР							
Постанова № 568 «Про організацію нових державних заповідників в Українській РСР»	12 листопада 1968 р.	12672	12672	1515	Ворохтянський лісокомбінат (Говерлянське лісництво, 3927 га), Верховинський лісокомбінат (Чорногірське лісництво, 1911 га), Рахівський лісокомбінат (Говерлянське лісництво, 1195 га, охоронна зона Говерлянської полонини, 500 га), Буштинський лісокомбінат (Угольське лісництво, 4734 га)	Івано-Франківська область (Яремчанська міська рада, Верховинський район), Закарпатська область (Рахівський і Тячівський райони)	Міністерство лісової і деревообробної промисловості УРСР
Постанова № 565 «Про розширення Карпатського державного заповідника»	12 грудня 1979 р.	5616	5616 256,5	- -	Усть-Чорнянський лісокомбінат (Державний ландшафтний заказник «Широкий Луг») Долина нарцисів (урочище Кіреші колгоспу імені Леніна)	Закарпатська область (Тячівський район). Закарпатська область (Хустський район)	
Постанова № 376 «Про створення Карпатського національного природного парку в Івано-Франківській області»: передано із складу Карпатського державного заповідника до Карпатського національного парку	3 червня 1980 р.	1911 4941	1911 4941	- -	Високогірне лісництво Говерлянське лісництво	Івано-Франківська область (Яремчанська міська рада, Верховинський район)	
Постанова № 119 «Про розширення території Карпатського державного заповідника у Закарпатській області»	30 травня 1990 р.	7140	7140	-	Велико-Бичківський, Рахівський та Усть-Чорнянський лісокомбінати	Закарпатська область (Рахівський і Тячівський райони)	Виробниче лісозаготівельне об'єднання «Закарпатліс»
2. Карпатський природний заповідник							
Закон України «Про природно-заповідний фонд України» №2456 – XII (змінена класифікація територій природно-заповідного фонду)	16 червня 1992 р.	19989	19989	500	Карпатський державний заповідник	Закарпатська область (Рахівський, Тячівський та Хустський райони)	Виробниче лісозаготівельне об'єднання «Закарпатліс»

3. Карпатський біосферний заповідник							
Президент України							
Указ № 563/93 «Про біосферні заповідники в Україні»	26 листопада 1993 р.	38930	19989	19031	Карпатський природний заповідник, Державний ландшафтний заказник «Стужиця», Рахівський, Буштинський, Хустський та Велико-Березнянський лісокомбінати, колгоспи «Бескид» і «Світанок» Велико-Березнянського району, землі Державного запасу Рахівського і Тячівського районів	Закарпатська область (Рахівський, Тячівський, Хустський та Велико-Березнянський райони)	Виробниче лісозаготівельне об'єднання «Закарпатліс», Закарпатське обласне управління лісового господарства
Постанова Верховної Ради № 3788-XXII «Про впорядкування управління заповідниками та національними природними парками»	23 грудня 1993 р.				Карпатський біосферний заповідник		Міністерство охорони навколишнього природного середовища України
Указ № 325/97 «Про розширення Карпатського біосферного заповідника»	11 квітня 1997 р.	24315	12006	12309	Рахівське державне лісгосподарське підприємство, Ясінянське, Велико-Бичківське і Виноградівське державні лісомисливські господарства та акціонерна агрофірма «Гірська»; колективні сільськогосподарські підприємства «8-Березня», «Верховина» і «Нове життя» Рахівського району	Закарпатська область (Рахівський і Виноградівський райони).	Міністерство охорони навколишнього природного середовища України
Указ № 25/2010 «Про розширення території Карпатського біосферного заповідника»	14 січня 2010 р.	7509	4405.8	3103	Державні підприємства Рахівське лісове дослідне підприємство, Великобичківське та Ясінянське лісомисливські господарства, землі запасу Рахівської районної державної адміністрації	Закарпатська область (Рахівський район)	Міністерство екології та природних ресурсів України
Указ № 5/2022 «Про зміну меж Карпатського біосферного заповідника»	2 січня 2022 р.	17913	17913	-	Мокрянське, Брустуриянське й Велико-Бичківське лісомисливські господарства та Рахівське і Хустське лісодослідні господарства	Закарпатська область (Рахівський, Тячівський і Хустський райони)	Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України
Загальна площа		66417.4	57339	9018		Закарпатська область (Рахівський, Тячівський, Хустський і Березівський райони)	Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України

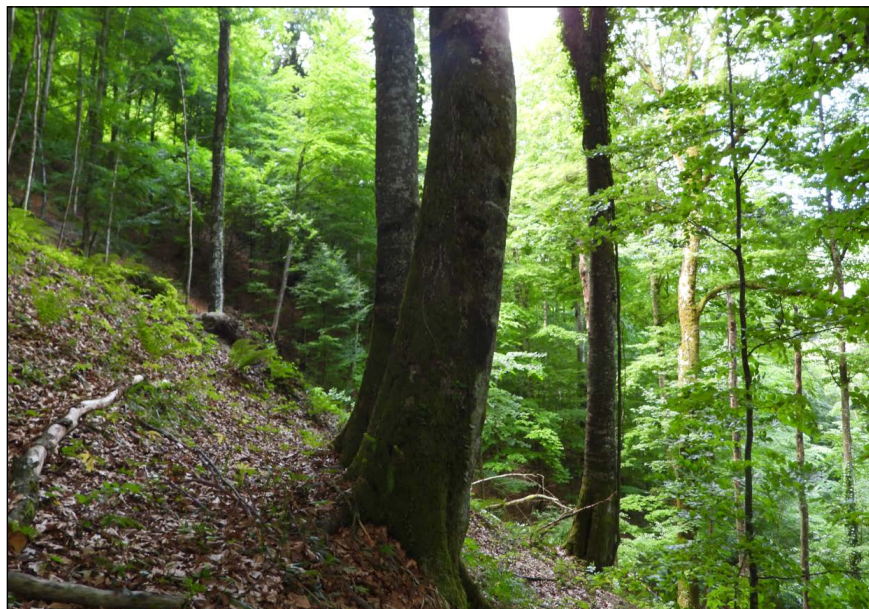
ПРИМІТКА: У 1999 р. Державний ландшафтний заказник «Стужиця» та землі колгоспів «Бескид» і «Світанок» Велико-Березнянського району площею 3442 га перейшли до складу Ужанського національного природного парку.

**Засідас робоча група
Закарпатської обласної
державної адміністрації із
питань зміни меж КБЗ,
2 листопада 2016 р.;
учасники міністерської наради
із проблем розширення
природно-заповідного фонду
Закарпаття, с. Мала Уголька,
22 серпня 2016 р.;
угольські праліси**

А потім на засіданнях створеної 2 листопада 2016 року згідно з розпорядженням голови Закарпатської ОДА Робочої групи із зміни меж (розширення) Карпатського біосферного заповідника, під керівництвом заступника голови Закарпатської облдержадміністрації Віктора Микуліна (див. стор. 7), наші пропозиції, в результаті дискусій та компромісів було вирішено погодити передачу до складу Карпатського біосферного заповідника 5 тисяч гектарів букових пралісів Мокрянського лісомисливського господарства, Груниківське лісництво Бруструянського лісомисливського господарства та території Великобичківського лісомисливського господарства й Рахівського дослідного лісового господарства, які входять до складу Карпатського біосферного заповідника без вилучення у землекористувачів (1).

На підставі цих напрацювань Мінприроди України схвалило клопотання Карпатського біосферного заповідника та експертний висновок завідувача кафедри лісівництва Національного лісотехнічного університету України В.В. Лавного та погодило зміну меж (розширення території заповідника на 9301 га за рахунок земель ДП «Мокрянське лісомисливське господарство» (див. стор. 7), яке згодом було відкориговано.

У цьому контексті треба наголосити на важливій ролі у цьому складному процесі схвалених за нашою пропозицією, на Комітетських слуханнях у Верховній Раді України із питань розвитку природно-заповідної справи 18 листопада 2013 року та 4 лютого 2015 року (5,6,7), змін до статті 282 Податкового кодексу України щодо сплати заповідниками та національними природними парками

УКРАЇНА

МІНІСТЕРСТВО ЕКОЛОГІЇ ТА ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ УКРАЇНИ

03035, м. Київ, 35, вул. Урицького, 35, тел.: (044) 206-31-00; факс: (044) 206-31-07
E-mail: secr@menv.gov.ua

№ _____
від _____

**Державне управління
охорони навколишнього
природного середовища в
Закарпатській області
Карпатський біосферний
заповідник**

Щодо погодження клопотання

Міністерство екології та природних ресурсів з метою недопущення знищення або руйнування в результаті господарської діяльності цінних для заповідання природних територій та об'єктів схвалює та надає для подальшої спільної роботи клопотання Карпатського біосферного заповідника від 13.03.2013 № 194 щодо резервування природних територій у Тячівському, Хустському та Свалявському районах Закарпатської області загальною площею 20920 гектарів.

Додаток: зазначене на 12 арк.

Заступник Міністра –
керівник апарату

Д.Л. Морозов

Драпалюк, 206-21-92, 09/2

УКРАЇНА

МІНІСТЕРСТВО ЕКОЛОГІЇ ТА ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ УКРАЇНИ
03035, м. Київ, 35, вул. Митрополита Василя Липківського, 35, тел.: (044) 206-31-00, факс: (044) 206-31-07
E-mail: secr@menv.gov.ua

№ _____
на № _____ від _____

**Закарпатська обласна державна
адміністрація
Карпатський біосферний
заповідник**

Про зміну меж (розширення)
Карпатського біосферного заповідника

Міністерство екології та природних ресурсів розглянуло клопотання Карпатського біосферного заповідника (далі – Заповідник) від 16.01.2018 № 54 щодо зміни меж (розширення) території Заповідника на 9301 га за рахунок включення до його складу букових пралісів та букових старовікових лісів ДП «Мокрянське лісомисливське господарство», розташованих на території Тячівського району Закарпатської області та повідомляє.

На підставі клопотання Заповідника та експертного висновку завідувача кафедри лісництва Національного лісотехнічного університету України Лавного В.В., відповідно до вимог статті 54 Закону України «Про природно-заповідний фонд України», Мінприроди схвалює зазначене клопотання та погоджує зміну меж (розширення) території Заповідника на 9301 га за рахунок земель ДП «Мокрянське лісомисливське господарство».

Просимо Закарпатську облдержадміністрацію разом з Заповідником забезпечити подальшу роботу відповідно до вимог Закону України «Про природно-заповідний фонд України» та Земельного кодексу України.

Додатки: клопотання Карпатського біосферного заповідника від 16.01.2018 № 54 на 20 арк. в 1 прим.

Заступник Міністра

В.Ю. Подуляк

Департамент економіки та
природно-заповідного фонду
Чималієво Дир'я Ігоряна
041 206 21 92, 8-04

№ Метрицюди
№214 1-8760-18 від 23.01.2018

УКРАЇНА

РОЗПОРЯДЖЕННЯ
голови Закарпатської обласної державної адміністрації

04.11.2016 Ужгород № 526

**Про утворення робочої групи з питань зміни меж (розширення)
території Карпатського біосферного заповідника**

Відповідно до статей 6 і 39 Закону України «Про місцеві державні адміністрації», статті 20-4 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», з метою опрацювання питань зміни меж (розширення) території Карпатського біосферного заповідника:

1. Утворити робочу групу з питань зміни меж (розширення) території Карпатського біосферного заповідника у складі згідно з додатком.
2. Контроль за виконанням цього розпорядження покласти на заступника голови державної адміністрації Мисюціна В. П.

Голова державної адміністрації

Г. Москаль

Додаток
до розпорядження
№ 11/2016 № 526

СКЛАД
робочої групи з питань зміни меж (розширення) території
Карпатського біосферного заповідника

Керівник робочої групи
МІКУШІН Віктор Петрович заступник голови обласної державної адміністрації

Секретар робочої групи
ТОМЕНЧУК Дмитро Степанович заступник начальника відділу економіки та природно-заповідного фонду управління регуляційно-проектно-технічного департаменту екології та природних ресурсів облдержадміністрації

Члени робочої групи:
АРЧОВИЧ Іван Іллішович головний спеціаліст державного підприємства «Держгеокадастр» (за згодою)

ГАМАР Федір Дмитрович заступник директора Карпатського біосферного заповідника (за згодою)

КАГАНЕЦЬ Василь Йосипович голова Тячівської районної ради (за згодою)

КУЗІВ Володимир Михайлович директор державного підприємства «Мокрянське лісомисливське господарство» (за згодою)

НЕМЕШ Богдан Васильович начальник управління Держгеокадастру у Тячівському районі головного управління Держгеокадастру у Закарпатській області (за згодою)

ОРОС Ігор Вікторович начальник відділу лісового та мисливського господарства Закарпатського обласного управління лісового та мисливського господарства (за згодою)

ПІ УЛАК Микола Миколайович начальник управління лісового та мисливського господарства облдержадміністрації

ПОЛАЖИВЦЬ Михайло Михайлович перший заступник голови Тячівської районної держадміністрації

РІШКО Серій Васильович директор департаменту екології та природних ресурсів облдержадміністрації

РІШАК Микола Петрович директор Карпатського біосферного заповідника (за згодою)

ЦЕГЛА Ірина Володимирівна заступник сектору державної експлуатаційної експертизи головного управління Держгеокадастру у Закарпатській області (за згодою)

Примітка: керівник робочої групи у разі потреби може залучити інших спеціалістів структури підпорядкованої облдержадміністрації та представників громадських організацій (за згодою).

Заступник голови – керівник апарату державної адміністрації

О. Петик

**ДОКУМЕНТАЛЬНА ІСТОРІЯ
РОЗШИРЕНЬ ТЕРИТОРІЇ
КАРПАТСЬКОГО БІОСФЕРНОГО
ЗАПОВІДНИКА**

(за вилучені із господарського використання землі природно-заповідного фонду) земельного податку територіальним громадам.

Це державне рішення не тільки сприяло проходженню узгоджень проєктів створення та розширення заповідників та національних природних парків, але й докорінним чином змінує ставлення місцевого населення до природоохоронних територій, які стали не тільки все забороняти, а й реально допомагати громадам, без підтримки яких забезпечити збереження особливо цінних територій дуже складно, у підтримці життєдіяльності та розвитку прилеглих, як правило, депресивних сільських територій.

Так, наприклад, Карпатський біосферний заповідник за останні три роки сплатив 15 територіальним громадам, за рахунок коштів Державного бюджету України, понад сто сім мільйонів гривень. І тому нині девіз «Охороняємо природу разом» стає реальністю.

Це особливо важливо ще й тому, що букові праліси Карпатського біосферного заповідника та деяких інших національних природних парків входять як єдиний природний об'єкт України до складу Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

Наступним реальним кроком держави, який теж підвищує імідж природоохоронної справи, стало прийняття рішень Президента та Уряду України щодо збереження букових пралісів як об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО та сталого розвитку прилеглих територій. Як результат, зокрема, вдалось відкрити рух суспільно важливого пасажирського потяга за маршрутом Київ-Рахів (а нині, сприяючи розвитку гуцульського регіону, сюди прямують, крім двох київських, потяги із Харкова, Одеси, Маріуполя та Николаєва), заасфальтувати автошляхи, які ведуть до угольсько-широлужанських пралісів тощо.

Але, на жаль, багато важливих речей для збереження букових пралісів та сталого розвитку прилеглих до них територій, які передбачались цими документами, не виконуються.

Більше того, в урядових структурах зараз розглядається питання щодо скасування або мінімізації сплати терито-

ріальним громадам земельного податку за землі природно-заповідного фонду.

Тому, попри все це, варто би активізувати роботу центральних органів виконавчої влади та обласних державних адміністрацій щодо виконання урядового Плану заходів із збереження букових пралісів та розвитку прилеглих територій й направити відповідні звернення до Кабміну України щодо недопущення скасування сплати громадам земельного податку.

Необхідно також розпочати процес підготовки номінації букових пралісів масиву Красна для включення його до складу транснаціонального серійного об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи».

І, на завершення, хочемо із вдячністю згадати тих людей і організацій, які доклали чимало зусиль для підготовки матеріалів цього важливого природоохоронного проєкта й підтримували розширення території Карпатського біосферного заповідника.

Це насамперед його наукові співробітники (Ярослав Довганич, Микола Волощук, Мирослав Кабаль, Юрій Беркела, Василь Покин'єчерета, Василь Регуш, Петро Папарига та Геннадій Бочкор), в різні роки керівники та спеціалісти Закарпатської обласної державної адміністрації Віктор Мікулін, Юрій Шпонтак та Дмитро Томенчук, Закарпатського обласного управління лісового та мисливського господарства Валерій Мурга та Ігор Коцур, керівники Тячівської районної державної адміністрації та районної ради Василь Дем'янчук, Василь Каганець, Михайло Данилюк та Михайло Полажинець, директори Мокрянського, Бруструянського, Великобичківського та Рахівського лісогосподарських та мисливських господарств Володимир Куцин, Михайло Бігун, Юрій Сойма та Володимир Приступа, керівники підрозділів та спеціалісти Міністерства захисту довкілля Григорій Парчук, Анастасія Драпалюк та Анна Ковбаснюк, а також громадські організації «Рахівекотур», «Карпатсько-Дунайська програма» й українсько-німецький проєкт «Підтримка природоохоронних територій України».

ЛІТЕРАТУРА

1. На Закарпатті за участі високопосадовців з Києва обговорили питання розширення в області територій нацпарків (фото). Інтернет ресурс: : <https://zakarpattya.net.ua/News/159901-Na-Zakarpatti-zachasti-vysokoposadovtsiv-z-Kyieva-obhovoryly-pytannia-rozshyrennia-v-oblasti-terytorii-natsparkiv-FOTO?fbclid=IwAR2TxOjjE7IDM4DGjhf5FskKiqIDo95kvOJVnAzhvnT0naFND1QQ6g2xYI>.

2. Гамор Ф.Д., Довганич Я.О., Покин'єчерета В.Ф., Сухарюк Д.Д., Бундзяк Й.Й., Беркела Ю.Ю., Волощук М.І., Годованець Б.Й., Кабаль М.В. Праліси Закарпаття. Інвентаризація та менеджмент. Під загальною редакцією Федора Гамора та Петера Фейна. Рахів. Надвірнянська друкарня, 2008. – 86 с.

3. Гамор Ф. У Закарпатській ОДА розглянули розширення території Карпатського біосферного заповідника. Інтернет-ресурс: <https://zakarpattya.net.ua/News/168169-U-Zakarpatskii-ODA-rozhlianuly-rozshyrennia-terytorii-Karpatskohobiosfernoho-zapovidnyka?fbclid=IwAR3tI06eRvF4A7OtaG69bXKsL7RgPdCBF9sLOctCdUtn35K7-MIirQly7uU>.

4. Гамор Ф. Для збереження природно-заповідного фонду. / Зелені Карпати. 2013, № 1-4. – С. 33

5. Гамор Ф. На комітетських слуханнях у Верховній Раді України обговорено проблеми природно-заповідного фонду. / Зелені Карпати. 2015, № 1-4. – С.12-14.

6. Гамор Ф. У Закарпатській ОДА проведено заходи з відзначення 50-річчя створення Карпатського біосферного заповідника / Зелені Карпати. 2018, спецвипуск. – с. 93-95.

7. Указ Президента України «Про зміну меж території Карпатського біосферного заповідника», №5/2022, 2 січня 2022 р.

ЕКОСВІТ У ПОДІЯХ

В УКРАЇНІ СТВОРЮЮТЬ ТРИ НОВИХ НАЦІОНАЛЬНИХ ПАРКИ ТА РОЗШИРЮЮТЬ МЕЖІ НАЯВНИХ ЗАПОВІДНИХ ТЕРИТОРІЙ

4 січня 2022 р. Президент України підписав укази про створення національних природних парків:

- «Холодний яр» на Черкащині;
- «Куяльницький» на Одещині;
- «Пуща Радзівіла» в Рівненській області.

Також прийнято рішення про розширення меж:

- Карпатського біосферного заповідника;
- НПП «Вижницький» в Чернівецькій області;
- НПП «Меотида» на Донеччині;
- ботанічного заказника загальнодержавного значення «Староманзирський» на Одещині.

Загалом це більше 50-ти тисяч гектар цінних природних ділянок, які відтепер будуть охоронятися державою. Серед них – унікальні степові та лучні території, букові праліси і старовікові ліси, цінні водно-болотні угіддя.

«Наша країна багата на унікальні природні комплекси. Розширюючи території природно-заповідного фонду і беручи цінні ділянки під охорону держави, ми виконуємо міжнародні зобов'язання, визначені Цілями Сталого Розвитку, Конвенцією про охорону біорізноманіття, Бернською конвенцією, Рамковою конвенцією про охорону та сталий розвиток Карпат тощо. А головне, ми збережемо ці природні екосистеми для наступних поколінь українців», – відзначив в.о. Міністра захисту довкілля та природних ресурсів України Руслан Стрілець.

НОВІ ПРОГРАМИ МОНІТОРИНГУ ВОД

6 січня 2022 р. Відповідні накази підписав в.о. Міністра захисту довкілля та природних ресурсів Руслан Стрілець. Тепер якість поверхневої, підземної та морської води перевірятимуть за новими програмами моніторингу.

Здоров'я та життя українців залежить від якості води – підземної, поверхневої чи морської. А для того, щоб правильно діагностувати «хвороби» водних ресурсів, потрібно застосовувати сучасні стандарти моніторингу. Вони допоможуть нам отримати достовірні дані про стан водних ресурсів, і цим подбати про здоров'я українців та довкілля. Ці дані також надважливі для написання планів управління річковими басейнами і виконання Україною вимог Водної рамкової директиви ЄС.

Наказами Міндовкілля затверджені:

- Програма державного моніторингу підземних вод на 2022 рік;

- Програма державного моніторингу прибережних і морських вод Чорного та Азовського морів до 2026 року;

- Програма моніторингу поверхневих вод на 2022 рік.

Цими рішеннями ми продовжуємо втілювати європейські вимоги до державного моніторингу вод в Україні, які схвалені рішенням Уряду ще у 2018 році: <https://bit.ly/2X9MeXG>
Що ж змінилося?

- Підземні води отримали першу програму, створену за європейськими нормами моніторингу;

- морські води перевірятимуть за 5-річною програмою, що також передбачено євроінтеграційним курсом України.

До речі, дослідження Чорного та Азовського морів здійснюватимуть на науковому судні «Борис Александров», яке Україна торік отримала у подарунок від Королівства Бельгія.

СПІВПРАЦЯ КБЗ ТА КИЇВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ ПРАВА ПОГЛИБЛЮЄТЬСЯ

27 січня 2022 р., у рамках двостороннього Меморандуму щодо співпраці Карпатського біосферного заповідника та Київського університету права Національної академії наук України, Карпатський біосферний заповідник відвідав ректор цього університету, заступник керівника Товариства закарпатців у Києві, заслужений юрист України, професор Юрій Бошицький.

Під час зустрічі він передав керівництву біосферного заповідника частину тиражу збірника з матеріалами міжнародної науково-практичної конференції «Природно-ресурсний потенціал Гуцульщини в Україні та Румунії: проблеми збереження та сталого розвитку», який видано за фінансової підтримки університету.

Нагадаємо, що ця резонансна та успішна міжнародна науково-практична конференція, на якій широко обговорено проблеми збереження та сталого використання природно-ресурсного та етнокультурного потенціалу Гуцульщини в

Ректор Київського університету права НАН України, професор Юрій БОШИЦЬКИЙ (у центрі), передає керівникам Карпатського біосферного заповідника (зліва – Федір ГАМОР, справа – Микола ТАРАСЮК) бібліотечку спільних видань університету та заповідника

Скріншот із засідання Координаційної ради з питань збереження, збалансованого використання та відтворення водно-болотних угідь, 2 лютого 2022 р.

транскордонному контексті в Україні та Румунії, проведена в онлайн-режимі, на платформі ZOOM, 25 листопада 2021 р.

Її організаторами виступали Карпатський біосферний заповідник, Київський університет права Національної академії наук України, Український центр культурних досліджень Міністерства культури та інформаційної політики України, а також примарія комуни Бистрий (Румунія), Український педагогічний ліцей імені Тараса Шевченка (м. Сігету-Мармаціей (Румунія) та Всеукраїнське товариство «Гуцульщина».

У матеріалах збірника, на 300 сторінках, широко висвітлено питання збереження та сталого розвитку природно-ресурсного та етнокультурного транскордонного потенціалу Гуцульщини в Україні та Румунії. Подано важливу інформацію про вплив екологічного стану навколишнього середовища на збереження феномену гуцульської етнокультури; дослідження специфічних гірських умов соціально-економічної діяльності, зайнятості та культурної діяльності в умовах глобалізаційних викликів.

Звернуто особливу увагу на підготовку номінаційного досє для включення до Репрезентативного списку нематеріальної спадщини людства – із робочою назвою «Культурні практики та унікальність гуцульського фольклору в Україні та Румунії через транскордонну співпрацю»; взаємодію між об'єктами, що охороняються Конвенцією про охорону Всесвітньої культурної і природної спадщини та Конвенцією про охорону нематеріальної культурної спадщини; створення транскордонного українсько-румунського біосферного резервату у Марамороських горах.

Ця книга буде спрямована до центральних та обласних бібліотек Гуцульського регіону і може стати корисною для науковців і фахівців з охорони природи, культури, екологічної освіти, рекреації, працівників органів влади, студентів та широкого кола читачів.

Її електронна версія та рекомендації конференції розміщені на сайті Карпатського біосферного заповідника (<https://kbz.in.ua/publikatsii/>).

На зустрічі ректора університету з директором Карпатського біосферного заповідника Миколою Тарасюком також обговорено шляхи подальшого поглиблення співпраці між нашими науково-дослідними та науково-освітніми установами у сфері поширення правових знань та формування екологічної культури і свідомості населення в зоні діяльності

біосферного заповідника та можливість підготовки та впровадження спільних проєктів.

А про співпрацю Київського університету права, адміністрації Карпатського біосферного заповідника та органів місцевого самоврядування із питань підготовки фахівців у галузі права й підтримку Закарпатським культурним товариством у Києві соціально-економічного розвитку горян Рахівщини ґрунтовно йшлося на зустрічі ректора університету та автора цих рядків із Рахівським міським головою Віктором Медвідьом та головою Рахівської районної ради Діаною Бабинєць.

До обговорення цих проблем в телефонному режимі долучились також відомі українські вчені, вихідці із Закарпаття, голова Товариства закарпатців у Києві, директор Національного інституту серцево-судинної хірургії імені М.М.Амосова, академік Василь Лазоришенець та член правління Товариства, завідувач кафедри Національного медичного університету імені О.О. Богомольця професор Василь Нетяженко.

Професор Юрій Бошицький ознайомився із природними та культурними цінностями біосферного заповідника, зокрема відвідав рекреаційний пункт «Водоспад здоров'я», помилювався засніженими гірськими пейзажами. А за сприяння працівників Кевелівського природоохоронного, науково-дослідного відділення біосферного заповідника ознайомився із Струківською церквою у Ясінях, яка входить до складу об'єкта Всесвітньої культурної спадщини ЮНЕСКО «Дерев'яні церкви Карпатського регіону у Польщі та Україні».

Федір ГАМОР

• • •

ВСЕСВІТНІЙ ДЕНЬ ВОДНО-БОЛОТНИХ УГІДЬ

2 лютого 2022 р., з нагоди відзначення Всесвітнього дня водно-болотних угідь, Департамент природно-заповідного фонду та земельних ресурсів Міндовкілля України організував та провів урочисте засідання Координаційної ради з питань збереження, збалансованого використання та відновлення водно-болотних угідь України.

Це засідання пройшло у віп-залі Міндовкілля в гібридному форматі (за допомогою платформи WEBEX).

У його роботі взяли участь представники зацікавлених державних інституцій, установ природно-заповідного фонду, науковці та громадські активісти, всього близько 60 осіб.

Розглянуто та обговорено широке коло питань імплементації Рамсарської конвенції в Україні, проведення заходів з відновлення та збереження водно-болотних угідь міжнародного значення, організації їх наукових досліджень та моніторингу тощо.

До учасників зібрання з вітальними словами звернулися заступники Міністра захисту довкілля та природних ресурсів України Олександр Краснолуцький та Михайло Хорєв, а також директор Департаменту природно-заповідного фонду та земельних ресурсів Міндовкілля України Едуард Арустамян.

З доповідями виступили: «Про історію приєднання України до Рамсарської конвенції» – голова Асоціації природоохоронних територій України Микола Стеценко; «Про основні результати та завдання щодо впровадження Рамсарської конвенції в Україні» – начальник відділу координації наукових досліджень, еколого-освітньої та рекреаційної діяльності

природно-заповідного фонду та земельних ресурсів Департаменту природно-заповідного фонду та земельних ресурсів Міндовкілля України, кандидат біологічних наук Григорій Парчук; «Про відновлення та розширення Рамсарського угіддя «Чорне багно» – керівниця проекту Українського товариства охорони птахів Тетяна Кузьменко.

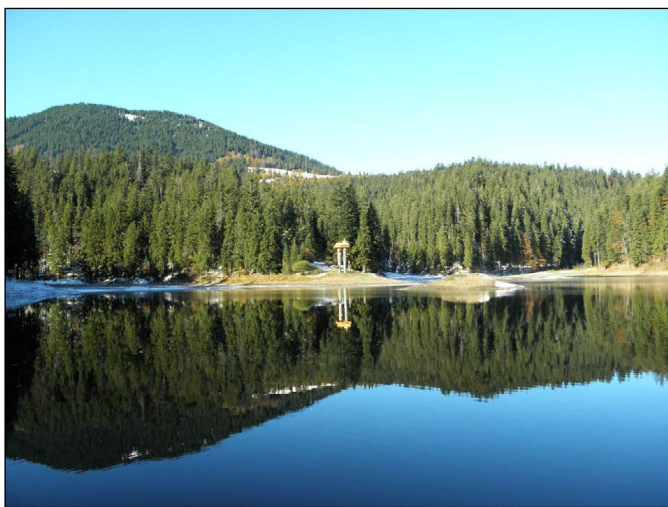
А про тенденції зміни екологічного статусу Рамсарських угідь, зокрема під впливом кліматичних чинників та необхідність запровадження заходів з адаптації до змін клімату, а також про природоорієнтовані рішення для адаптації до змін клімату й вирішення соціо-економічних проблем – стандарти IUCN та можливість їх застосування в Україні, цікаво і змістовно говорили керівниця та асистент проекту INSURE WWF-Україна Олеся Петрович і Наталія Пугільнік.

Важливою була й заключна доповідь менеджера проєктів напрямку «Вода» Дар'ї Болдаревої на тему «Водно-болотні угіддя – природоорієнтоване рішення для адаптації до зміни клімату та виконання Національно визначеного внеску».

Треба зауважити, що в доповідях та повідомленнях, крім питань пов'язаних із Рамсарськими угіддями, порушено й ряд інших важливих природоохоронних проблем.

Зокрема, Григорій Парчук та Микола Стеценко наголосили на надзвичайно великому значенні для збереження та розширення природоохоронних територій, налагодження співпраці з громадами запровадження законодавчої норми щодо сплати заповідниками та національними природними парками місцевим бюджетам земельного податку за вилучені із господарського використання землі природно-заповідного фонду.

У зв'язку із цим автор цих рядків наголосив також, що останнім часом в деяких урядових кабінетах обговорюється можливість мінімізації або взагалі скасування земельного податку від земель природно-заповідного фонду. Без сумніву, прийняття такого рішення призведе до соціальної напруги, стане величезним ударом не тільки по бюджетах громад, які, як правило, розташовані на депресивних територіях, але й значно погіршить ставлення населення до заповідників й національних природних парків, зупинить процес їх розширення та створення нових.

Синевирське озеро – «візитівка»
НПП «Синевир»

Координаційній раді слід направити аргументоване звернення до Кабміну України з проханням недопущення скасування земельного податку, який сьогодні зобов'язані сплачувати заповідники і національні природні парки місцевим громадам та виділити для цього необхідне фінансування із Державного бюджету України.

Федір ГАМОР

• • •

У РАМКАХ ПРОГРАМИ ПРЕЗИДЕНТА «ВЕЛИКЕ БУДІВНИЦТВО»

11 лютого 2022 р. «У рамках програми Президента «Велике будівництво» цього року плануємо реконструювати та побудувати туристичну інфраструктуру у 5 національних природних парках», – про це повідомив на своїй сторінці у соціальній мережі «Фейсбук» в.о. Міністра захисту довкілля та природних ресурсів України Руслан Стрілець. Зокрема, проєкти будуть реалізовані:

- у НПП «Синевир» та Карпатському біосферному заповіднику на Закарпатті;
- НПП «Подільські Товтри» на Хмельниччині;
- НПП «Голосіївський» у м. Києві;
- НПП «Святі Гори» на Донеччині.

Також ведеться робота над розширенням та розбудовою НПП «Джарилгач» у Херсонській області.

Саме програма «Велике будівництво» стала однією із тем засідання Президії Конгресу місцевих та регіональних влад, яке відбулося сьогодні під головуванням Президента України Володимира Зеленського.

Серед питань порядку денного також – розвиток системи охорони здоров'я, забезпечення фінансової та енергетичної стабільності в Україні, а також підвищення енергоефективності та термомодернізація будівель.

«Щодо енергоефективності, хочу коротко резюмувати, заходи із термомодернізації є необхідними не лише з точки зору комфорту мешканців будинків та зменшення їх фінансових витрат. Хоча це також пріоритет для держави. Вони є важливою складовою реалізації кліматичної політики України. У минулому році Уряд схвалив Національно визначений внесок України до Паризької угоди. У ньому термомодернізацію будівель також визначено одним із ключових напрямків для скорочення викидів парникових газів. Адже у 2019 році обсяг викидів в секторі «Будівлі» склав 22 млн т CO₂-еквіваленту!», – прокоментував Руслан Стрілець.

Задекларовані у оновлених кліматичних цілях заходи допоможуть підвищити енергетичну безпеку України та завдяки зменшенню викидів парникових газів позитивно вплинуть на життя українців.

За оцінками Енергетичного співтовариства, кожен відсоток заощадженої енергії заощадить жителям України загальною сумою 89 млн євро на рік.

АКЦІЯ ДАРУВАННЯ КНИГ

14 лютого 2022 р., у Всесвітній день дарування книг, працівники редакційно-видавничого відділу наукових та науково-популярних видань КБЗ організували на Рахівщині добродійну акцію – «Подаруй літературу школам краю». Головною ідеєю події було не тільки вручити цінні видання заповідника, а й розповісти освітянам, що видає природоохоронна установа та як це можна використати для уроків.

Проте, перш ніж відправитися до шкіл трьох територіальних громад, розпочали процес дарування книг із Рахівської центральної районної бібліотеки. Працівникам книгозбірні літературу, видану заповідником, а також власні інтелектуальні доробки вручив заступник директора КБЗ, доктор біологічних наук, професор Федір Гамор.

Опісля працівники редакційно-видавничого відділу наукових та науково-популярних видань КБЗ на чолі з начальницею Богданою Москалюк відправилися до закладів загальної середньої освіти трьох територіальних громад. Першою зустріла заповідницьку делегацію дирекція Білинської школи, а згодом пакунки журналу «Зелені Карпати», газети «Вісник КБЗ» та збірника матеріалів наукової конференції відвезли Квасівському ЗЗСО. Люб'язно прийняв подарунок особисто в руки директор В. Писар. Подякував за літературу, яка допоможе збагатити уроки про рідний край, біорізноманіття Карпат й директор Розтоківського закладу освіти С. Попович. Далі акція дарування книг продовжилася для освітян Богданської долини: Видричанської, Богданської та Лугівської шкіл. Подякували за цінні подарунки та обговорили питання подальшої співпраці – заступник директора Д. Зварич, директори С. Абеле та М. Бочкор згаданих ЗЗСО. Цікаво, що завдяки цій акції вдалося не тільки поповнити методичний доробок вчителів й познайомити їх із роботою заповідника й відділу, а ще й обмінятися ідеями та почути запити. Наприклад, освітяни запропонували видати природоохоронній установі спеціальний плакат із червонокнижними рослинами й тваринами Карпат. Хтось із них зауважив, що непогано було б здійснити спільні освітні проекти, а хтось був насправду здивований, що заповідник обнародує стільки науково-популярних статей і виявив бажання друкуватися на сторінках журналу. Тож сподіваємося, що після закінчення війни й нашої перемоги всі ми знову повернемося до звичного життя, співпраці з охорони природи.

Андріана ЛЕЛЕ,
провідний редактор «Вісника КБЗ»

• • •

У РАМКАХ ПРОЄКТУ «BEECH POWER»

З 16 по 18 лютого 2022 р., у рамках проєкту «BEECH POWER (Сила бука)», що співфінансується програмою Interreg CENTRAL EUROPE, на базі німецького біосферного резервату Шорфгайде Хорін (м. Ангермюнде) в гібридному форматі пройшла міжнародна конференція «Громади букових пралісів Всесвітньої спадщини – досвід, результати та висновки».

У її роботі взяли участь представники Німеччини, Хорватії, Словенії, України (з Карпатського біосферного заповідника) та інших складових частин об'єкта Світової спад-

щини ЮНЕСКО «Букові праліси й давні ліси Карпат та інших регіонів Європи», загалом 65 чол.

Учасники конференції поділились досвідом й отриманими результатами в рамках робочого пакету «Розширення можливостей громад, що проживають в околицях букових пралісів об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО як моделі сталого розвитку на основі екосистемного підходу», обговорили подальші можливості для цих громад як рушійної сили сталого регіонального розвитку та визначили варіанти і ключові моменти для посилення регіональної співпраці та розвитку «громад букових пралісів».

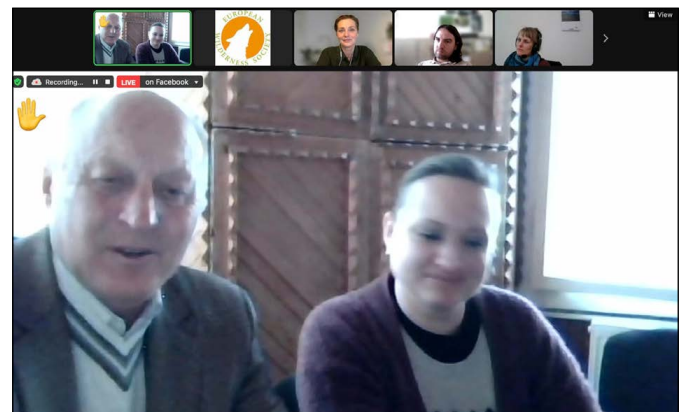
Опрацьовували можливості різних адміністративних рівнів та шляхи закріплення сталого регіонального розвитку й створення інноваційних моделей для збереження букових пралісів об'єкта спадщини та розвитку громад в їхніх околицях.

Вітальними словами конференцію відкрили: мер міста Ангермюнде Фредерік Бевер, координатор офісу об'єкта Спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси й давні ліси Карпат та інших регіонів Європи» Кароліна Целіс та координатор проєкту «BEECH POWER» Маркус Вальдгер.

Представлено цікаві презентації: «Громади букових пралісів – досвід Німеччини» (Марен Міхальсен, міська адміністрація Ангермюнде); «Громади букових пралісів – досвід Хорватії» (Іванна Аджич, національний парк «Пакленіца») та «Громади букових пралісів – досвід Словенії» (Міха Варга, Лісова служба Словенії).

Заслухано також ключові доповіді професорки доктор Каті Арцт з німецького Університету сталого розвитку (м. Еберсвальде) на тему «Як вирішувати екологічні проблеми за допомогою активної участі громад» та Рюдігера Біля «Регіональне співробітництво в зоні Світової спадщини регіону Вартбург-Гайніх».

А професор Федір Гамор поділився українським досвідом роботи в цьому напрямку. Зокрема, наголосив, що в Україні реалізується затверджений Кабінетом Міністрів План заходів щодо збереження природного об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси й давні ліси Карпат та інших регіонів Європи» та сталого розвитку прилеглих до нього територій. Ведеться активна робота із відзначен-

Скріншот засідання міжнародної конференції
«Проблеми збереження букових пралісів
Всесвітньої спадщини – досвід, результати,
висновки», 16 лютого 2022 р.

ня 15-річчя включення букових пралісів Карпат (українські та словацькі ділянки) до Світової спадщини ЮНЕСКО. Запросив також представників усіх 18 європейських країн, які входять до цієї Спадщини, долучитись до святкування.
Федір ГАМОР

• • •

СМІТТЕПЕРЕРОБКА В УКРАЇНІ: МІФ ЧИ РЕАЛЬНІСТЬ?

18 лютого 2022 р. За офіційними даними, станом на 2020 рік в Україні працювало 34 сміттесортувальні лінії, один сміттєспалювальний завод в місті Києві, три сміттєспалювальні установи на Харківщині.

Всі ми розуміємо, що цієї інфраструктури недостатньо.

Адже щороку ми утворюємо понад 10 млн твердих побутових відходів. У результаті маємо тисячі сміттєзвалищ по всій країні.

Україна потребує, принаймні, по одному сміттєпереробному об'єкту в кожній з 25 областей.

Будівництво таких об'єктів досить дорогавартісне. Один такий комплекс може коштувати десятки чи, навіть, сотні мільйонів євро. Строк окупності проєктів – не менше 10 років.

Де брати кошти? – Відкривати кордони для інвестицій.

Але проблема в тому, що жоден інвестор не буде вкладати кошти у сектор, в якому діють правила 1998 року. Інвестори хочуть гарантії: щонайменше, що збудовані потужності постійно будуть забезпечені роботою, а гроші «поїдуть» за сміттям.

Саме тому нам потрібна реформа. Необхідно змінювати правила, запроваджувати європейські підходи та прописувати сучасні механізми, а далі втілювати все це на практиці. Лише так зможемо відкрити кордони інвесторам.

Реформу управління відходами цілком реально запуснути за кілька років та дати старт сучасній європейській системі в Україні. Однак починати треба із законодавчого базису.

• • •

РУСЛАН СТРИЛЕЦЬ: «ПРАЦЮЄМО НА ФРОНТІ ЗАХИСТУ ДОВКІЛЛЯ УКРАЇНИ ВІД ОКУПАНТА»

1 березня 2022 р. Разом із державними інституціями до-вкіллевої сфери та усією екоспільнотою працюємо на фронті захисту довкілля України від окупанта. Ми сильні духом і налаштовані рішуче, демонструємо усьому світу нашу національну єдність і у такий непростий час продовжуємо захищати Україну.

Для повної компенсації шкоди, нанесеної довкіллю України окупантами, фіксуємо збитки для екосистем від пошкодження інфраструктури, робимо фото та відеофіксації. Маємо чітко та якісно підготувати матеріали до Міжнародного суду ООН, аби агресор відповів за все. Продовжуємо обраховувати збитки.

Запевняю усіх, наслідки для довкілля будуть зафіксовані та покладені у загальний кошик втрат від агресії росії. Окупанти заплатять за все.

Наразі вже сформований перелік усіх міжнародних договорів, угод і конвенцій, учасником яких, поки що, залишається країна агресор.

Кузійський заповідний масив Карпатського біосферного заповідника

Прошу всю українську екоспільноту допомогти нам у цій справі та посилено комунікувати з міжнародними партнерами, аби викинути агресора з усіх міжнародних угод у сфері захисту довкілля. Це вкрай важливо сьогодні для України і для усього світу!

Оперативний штаб Міндовкілля працює 24/7. Лісівники, водники, державні екологічні інспектори і працівники ПЗФ цілодобово тримають руку на пульсі подій та готові невідкладно реагувати. Усі техногенні аварії швидко локалізуються та наразі не несуть загрози здоров'ю українців.

Дякую співробітникам Державної екологічної інспекції України, Державного агентства водних ресурсів України, Державного агентства лісових ресурсів України та Державного агентства України з управління зоною відчуження, що у такий непростий час, ризикуючи власним життям, виконують свою роботу на місцях, допомагають волонтерам та населенню, а також у лавах ЗСУ та тероборони захищають нашу країну від окупанта.

Також дякую усім громадським активістам, екологам, департаментам екології ОДА та ДСНС України за збір інформації про наслідки для довкілля від агресії окупанта.

Ми разом! Ми сильні! Україна перемаже!

• • •

РУСЛАН СТРИЛЕЦЬ: «ВІДТЕПЕР КОЖЕН УКРАЇНЕЦЬ МОЖЕ ФІКСУВАТИ ЗЛОЧИНИ ОКУПАНТА ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ»

5 березня 2022 р. Для цього у Saveecobot запрацювала функція повідомлення про шкоду, завдану довкіллю України від військових дій.

«Відтепер кожен з вас може фіксувати такі злочини окупанта та надсилати нам у Міндовкілля чи Державну екологічну інспекцію України», – повідомив в.о. Міністра Руслани Стрилець на своїй сторінці у Фейсбук.

Як це зробити?

- додати чат-бот Saveecobot в:
- telegram,

- або Viber.
- Натиснути кнопку «повідомити про екозлочин»;
- обрати категорію злочину: забруднення водою, небезпечні військові відходи, промислові аварії, пошкодження радіаційно небезпечних об'єктів, забруднення ґрунтів, пошкодження зелених насаджень тощо;
- визначити локацію (автоматично або вручну);
- зазначити дату та час фіксування злочину;
- додати фото або відео екозлочину;
- додати короткий опис за бажанням.

Ми чекаємо інформацію від усіх, хто став свідком таких подій внаслідок незаконних дій окупанта. Ваші повідомлення будуть цінними доказами у судових процесах для відновлення українського довкілля.

Україна переможе!

Слава Україні!

• • •

СТУДЕНТСЬКА ГУМАНІТАРНА ДОПОМОГА ІЗ НІМЕЧЧИНИ

4 березня 2022 р. із німецького міста Еберсвальде, де розміщений Університет сталого розвитку, до українського міста Рахів прибули чотири мікроавтобуси гуманітарної допомоги (із медикаментами, засобами гігієни, продуктами дитячого харчування, одягу та багатьма іншими товарами тривалого використання) для біженців та українських воїнів.

Допомога організована за ініціативи та під безпосереднім керівництвом професора, доктора П'єра Ібіша й за активної участі випускників цього університету Ларса Шмідта, Маркуса Вальдгера та Ангели Діхте.

Нагадаємо, що німецький Університет сталого розвитку плідно співпрацює з 2006 року з Карпатським біосферним заповідником. За цей час на його базі та на українських ділянках об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи», в місті Рахів та інших населених пунктах в зоні діяльності

біосферного заповідника, сотні його студентів із багатьох країн світу пройшли навчально-виробничу практику, реалізовано десятки міжнародних проєктів із проблем збереження біологічного різноманіття та сталого розвитку. Зокрема, розроблено «Природоохоронний менеджмент Карпатського біосферного заповідника і розв'язання сучасних викликів на Закарпатті (Україна)», частково профінансовано розробку проєкту будівництва на базі Карпатського біосферного заповідника, у Квасах, «Міжнародного центру букових пралісів, еколого-освітньої роботи та сталого розвитку» тощо.

«Ми дуже сподіваємося, – пише професор П'єр Ібіш, що наш невеликий внесок допоможе. Те, що почалося зі спонтанної відеоконференції минулого четверга, залучає багато людей. Ларс і Ангела працюють день і ніч, як і багато інших співробітників, студентів. 650 людей підтримують нас пожертвуваннями матеріалів і грошей, або своїми руками. Серед людей, які дали гроші, багато-багато студентів, випускників, колег, наш нинішній і колишній президент університету, мер міста Еберсвальде та багато інших.

Еберсвальде готовий підтримати Рахів і Україну з допомогою багатьох друзів з інших регіонів Німеччини.

Ми страждаємо, бо страждають Україна та українці. Тримайте настрій, морально Ви давно перемогли!»

Колектив Карпатського біосферного заповідника та громада міста Рахова щиро дякують нашим багаторічним друзям із німецького університету за таку необхідну в цей складний час матеріальну та моральну підтримку українців та збереження миру і свободи на Європейському континенті.

Подяка також співробітниці Карпатського біосферного заповідника Вікторії Губко за організаційну підтримку цієї гуманітарної акції.

Федір ГАМОР

• • •

КОНСУЛЬТАЦІЙНА ЗУСТРІЧ ЦЕНТРУ ВСЕСВІТНЬОЇ СПАДЩИНИ ЮНЕСКО

9 березні 2022 р. Культурний сектор Центру Всесвітньої спадщини організував консультаційну онлайн-зустріч із представниками об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО в Україні. Метою зустрічі був збір оперативної інформації щодо поточного стану об'єктів спадщини, наявних загроз і небезпек у контексті російської агресії, а також напрацювання плану дій та обговорення наступних кроків для забезпечення належної їх охорони.

До зустрічі запрошено представників усіх об'єктів спадщини ЮНЕСКО в Україні, яких загалом є сім. Після вітань і слів підтримки від директора Центру Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО Лазаре Елондо Ассомо та помічника генерального директора з питань культури Ернесто Оттоне заслухано Катерину Чуєву, заступницю Міністра культури та інформаційної політики України. Вона детально описала ситуацію в країні та розповіла про заходи, які вживаються для забезпечення збереження культурної спадщини, а також щодо введення в дію онлайн-платформи для фіксації свідчень про пошкодження і руйнування культурних об'єктів. Особливу увагу заступниця приділила використанню емблеми блакитного щита ЮНЕСКО як символу всесвітнього захисту позначених місць.

Студенти і викладачі Університету сталого розвитку (м. Еберсвальде, Німеччина) відправляють гуманітарну допомогу у м. Рахів. Березень 2022 р.

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ ПРИЗНАЧИЛА МІНІСТРОМ ЗАХИСТУ ДОВКІЛЛЯ ТА ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ УКРАЇНИ РУСЛАНА СТРІЛЬЦЯ

14 квітня 2022 р. Верховна Рада України призначила Міністром захисту довкілля та природних ресурсів України Руслана Стрільця.

За відповідне рішення проголосувало 285 народних депутатів.

Руслан Стрільць з липня 2020 року працював заступником Міністра захисту довкілля та природних ресурсів України з питань цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації (CDTO).

З листопада 2021 року тимчасово виконував обов'язки Міністра.

Далі представники всіх українських об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО коротко описали ситуацію на місцях та розповіли про роботу щодо захисту об'єктів і вжиті превентивні заходи. Представники Центру Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО оцінили відмінну роботу волонтерів, а особливо зразковість та злагодженість дій у Львові як приклад роботи в подібних обставинах.

Єдиний в Україні об'єкт Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи» на зустрічі, за дорученням Міндовккілля, представляли працівники Карпатського біосферного заповідника Василь Покин'єчереда та Ірина Йонаш. Вони проінформували присутніх, що наразі прямої і безпосередньої загрози нашим складовим частинам немає. Проте російська агресія та воєнні події в Україні спричиняють опосередковану небезпеку та серйозні виклики для збереження зазначеного вище об'єкта.

Заключним був виступ старшого радника МСОП із питань Всесвітньої спадщини Пітера Шейді, який, зокрема,

відзначив провідну роль України в започаткуванні, розвитку та охороні унікального серійного транснаціонального об'єкта Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи».

За результатами зустрічі домовлено про наступні першочергові кроки щодо забезпечення всіх відповідних заходів для збереження та захисту культурних надбань від руйнувань, а також фіксації всіх злочинів агресора проти культурної спадщини в Україні. Вони включали і можливість залучення коштів із спеціальних фондів ЮНЕСКО щодо невідкладного реагування в критичних обставинах. Також запропоновано створити інформаційну мережу для надання підтримки міжнародних спеціалістів та експертів зі збереження, консервації та реставрації культурних пам'яток.

Василь ПОКИН'ЄЧЕРЕДА,
заступник начальника
відділу НДР і міжнародної співпраці КБЗ

• • •

ЯК ПОЛЬСЬКІ НАЦІОНАЛЬНІ ПАРКИ ДОПОМАГАЮТЬ УКРАЇНІ

12 березня 2022 р. Днями Яворівський національний природний парк України отримав гуманітарну допомогу для переселенців від Розточанського національного парку Польщі (Roztoczański Park Narodowy).

На зворотному шляху гуманітарні автобуси Розточанського національного парку допомогли евакуювати до Польщі жінок і дітей працівників природно-заповідних установ України та інших переселенців.

Інформуємо, що під час отримання від польських колег наступної гуманітарної допомоги також буде організована і евакуація жінок та дітей до Польщі. За детальною інформацією щодо цього можна звертатися за телефоном 0638339352.

Міндовккілля від імені усієї України щиро дякує колегам із національних парків Польщі за підтримку!

Особливо Тадеушу Грабовському, заступнику директора Розточанського парку, та Анжею Кудліцкому, Biuro Turystyczne Quand (туристична фірма Куант), які допомагають українцям!

Слава Україні!

• • •

ПРИХИСТОК ДЛЯ ВИМУШЕНИХ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ

4 квітня 2022 р. Українські заповідники та національні парки стали прихистком для вимушених переселенців та екоосвітніми центрами для дітей і їх батьків

Сьогодні наші заповідні установи є не лише територією захисту природи, але й прихистком для багатьох вимушених переселенців з найгарячіших місць, де ведуться бойові дії.

Працівники природно-заповідного фонду намагаються підтримати кожного, кому довелося покинути свою домівку. Щоб розрадити людей та показати всю красу і різноманітність української природи, для гостей організують пізнавальні екскурсії, майстер-класи, екоквести.

Діти у цей складний час потребують особливої уваги. Тож для маленьких українців співробітники екоосвітніх відділів заповідних установ проводять окремі заняття. У вигляді

ді різноманітних ігор та забавок вони разом вивчають рослинний та тваринний світ, роблять поробки на весняну тематику, обговорюють питання збереження природи.

Бо поряд із новинами про злочини окупанта, наслідки жорстокості російської армії, від яких жахається весь світ, має бути і позитив, який демонструє людяність, єднання нашого народу та вселяє впевненість, що українці обов'язково переможуть!

...

ПРО РЕФОРМУ ДЕРЖАВНОЇ СИСТЕМИ МОНІТОРИНГУ ДОВКІЛЛЯ

26 квітня 2022 р. Сьогодні Кабінет Міністрів України схвалив проект закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо державної системи моніторингу довкілля», який покликаний створити єдину державну систему моніторингу довкілля.

Усі показники моніторингу довкілля стануть частинами єдиної загальнодержавної мережі. Вона включатиме інформацію про стан атмосферного повітря, поверхневих, підземних і морських вод, земель, ґрунтів, лісів і біорізноманіття. Також передбачається моніторинг поводження з відходами, геологічних процесів та впливу температури, шуму, вібрації, випромінювання на людину та довкілля.

«Після підтримки Парламентом законопроекту вся інформація про стан компонентів довкілля буде підлягати системному спостереженню на 4-х рівнях – від національного до об'єктового», – про це сказав Міністр захисту довкілля та природних ресурсів України Руслан Стрілець під час брифінгу за результати засідання Уряду.

За словами очільника Міндовкілля, буде створена ефективна, прозора та відкрита система моніторингу довкілля. Вона стане важливою складовою державного управління у сфері безпеки довкілля і дозволить оперативно виявляти та реагувати на екологічні загрози.

«На місцях будуть створювати регіональні центри моніторингу довкілля, а всі екологічні дані збиратимуться на Єдиній електронній інформаційній платформі, щоб бути доступними кожному українцю в режимі 24/7. Ще одним важливим аспектом нової системи стане її подальша інтеграція до загальноєвропейської системи моніторингу всіх компонентів довкілля», – наголосив Руслан Стрілець.

Єдина система відповідатиме міжнародним стандартам екологічного управління, в тому числі вимогам і директивам Угоди про асоціацію України з Європейським Союзом.

...

ЧЕРЕЗ ВІЙСЬКОВІ ДІЇ ОКУПАНТА 900 ЗАПОВІДНИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ СЬОГОДНІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У НЕБЕЗПЕЦІ

30 квітня 2022 р. Це 1,2 млн га або близько 30% площі всіх природоохоронних територій України. Тут ростуть тисячі видів рослин, які занесені до Червоної книги України і охороняються законом. Бойові дії порушують спокій диких тварин. Вони або гинуть, або намагаються втекти з гарячих точок.

Під загрозою знищення наразі знаходяться:

- 14 Рамсарських об'єктів площею 397,7 тис. га;
- близько 200 територій Смарагдової мережі площею 2,9 млн га;
- біосферні заповідники.

Близько 5 тисяч працівники природно-заповідного фонду щодня роблять все можливе, щоб захистити та зберегти українську природу. А ще там, де це можливо, допомагають людям, які були вимушені тікати від «руського міра». Так, на природоохоронних територіях вже знайшли прихисток майже 15 тисяч тимчасових переселенців.

Бо лише разом ми сильні та незламні.

Знаємо, що мрія кожного українця обов'язково здійсниться! ЗСУ здолають ворога та небо над Україною знову буде мирним і спокійним.

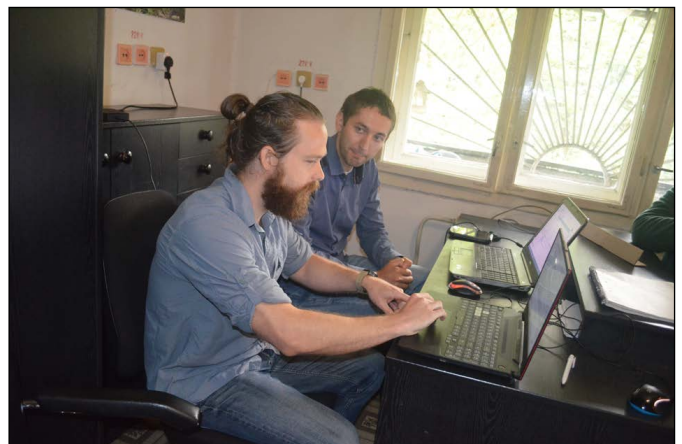
...

ВЧИЛИСЯ ПРАЦЮВАТИ З «WEB OF SCIENCE»

Травень-червень 2022 р. Співробітники редакційно-видавничого відділу наукових та науково-популярних видань Карпатського біосферного заповідника стали учасниками серії вебінарів для українських учених щодо використання платформи «Web of Science».

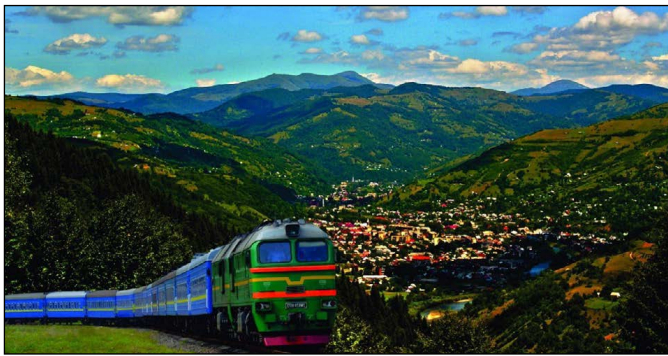
Ініціювала навчання компанія «Clarivate», яка володіє інформаційними системами та ресурсами інтелектуальної власності, зокрема однією з провідних у світі реферативних, бібліографічних баз даних «Web of Science» та патентної інформації «Derwent Innovation». А координатором подій була консультантка з регіональних рішень компанії, кандидат біологічних наук Ірина Тихонкова.

Під час теоретичної частини, упродовж шести днів, заслухано на платформі Webex ряд презентацій на теми «Research

Впровадження охоронної системи Smart у Карпатському біосферному заповіднику (зліва направо): консультант Міжнародної природоохоронної організації «Global Conservation» Жюльєн ГОДФРІ та провідний інженер КБЗ Володимир ДОВГАНІЧ, 2021 р.

Закарпатський Рахів незабаром може стати ще одними залізничними воротами України в Євросоюз

Smarter: огляд літератури «на відмінно», «SWOT-аналіз в InCites: справжній коректний аналіз за спеціалізаціями», «Як обрати видання для публікації та не помилитися з вибором», «Clarivate для науковців», «Research Smarter: світ цитувань», «Research Smarter: новий Journal Citation Reports».

Зокрема 24 та 26 травня учасники вебінарів мали змогу ознайомитися, як ефективно робити огляд літератури, шукати статті для проведення власного дослідження, здійснювати цитування, забезпечувати успішну співпрацю зі своїми співавторами. А ще, як коректно оцінювати співпрацю, визначати експертів у тематиці, демонструвати власні сильні сторони, відкривати нові можливості тощо.

У межах теми «Як обрати видання для публікації та не помилитися з вибором», що презентована 9 червня, йшлося про те, як швидко і без помилок оформити публікацію за форматом міжнародного видання. Про перевірку індексацій видання у «Web of Science Core Collection» та ін. А на вебінарі «Clarivate для науковців», що відбувся 14 червня, навчилися ефективно працювати з головними ресурсами «Clarivate» та використовувати їх для наукової діяльності. Зокрема, з наукометричною, мультидисциплінарною, міжнародною базою даних «Web of Science Core Collection» для пошуку, аналізу наукової літератури, підбору видань та грантів тощо.

28 червня розглядалася важлива тема «Research Smarter: світ цитувань», а саме: про що говорять абсолютні та нормалізовані показники, які використовували цитування: імпаکت-фактор, індекс Хірша тощо. Як збільшити цитування та h-індекс та ін.

І насамкінець, 30 червня було презентовано тему «Research Smarter: новий Journal Citation Reports». Ознайомлено науковців, як приймати зважені рішення: де публікуватися, незалежно від того, чи це перший рукопис, чи чергова публікація та ін.

Закінчилися досить тривалі, але змістовні вебінари отриманням сертифікатів.

Богдана МОСКАЛЮК,
начальниця редакційно-видавничого
відділу наукових
та науково-популярних видань КБЗ

РАХІВ ЯК ЗАЛІЗНИЧНІ ВОРОТА ДО ЄВРОСОЮЗУ

10 травня 2022 р., у рамках реалізації проєкту «Сучасна прикордонна інфраструктура – успішний Карпатський регіон» «МОВІ», на експертній зустрічі в онлайн-режимі обговорено виклики, спричинені війною, у прикордонних регіонах.

Ініціатором та модератором зустрічі виступила Асоціація інституцій регіонального розвитку «МАІРР» та служба автомобільних доріг у Закарпатській області, за участі експертів та партнерів із Кошицького самоврядного краю (Словаччина), Ради регіону Саболч-Сатмар-Берег (Угорщина), Територіальної адміністративної одиниці повіту Сату-Маре й Ради повіту Марамуреш (Румунія).

Вступним словом зібрання відкрила координатор української частини проєкту Наталія Носа-Пилипенко та національні представники проєкту з Угорщини, Словаччини та Румунії.

З презентаціями виступили начальник управління містобудування та архітектури Закарпатської обласної державної адміністрації Микола Пігуляк, кандидат технічних наук, старший науковий співробітник, радник голови Чернівецької обласної державної адміністрації Зіновій Бройде, доктор біологічних наук, професор, заступник директора Карпатського біосферного заповідника Федір Гамор та інші експерти з України, Угорщини, Словаччини та Румунії.

Учасники зустрічі експертів підтримали проєктні ідеї Федора Гамора щодо відкриття руху історичних потягів через Рахів до Будапешта і Праги та організації залізничних вантажоперевезень до румунського порту Констанца й створення в Рахові пункту заміни залізничних колісних пар, а також відбудови транскордонного моста через Тису (Ділове-Валя Вішеулуй) й відкриття тут українсько-румунського пункту пропуску на кордоні.

Ці проєктні пропозиції будуть направлені Урядам України та Румунії та заносяться до розробленої в рамках проєкту багатопланової Гугл ГІС карти як пріоритетні для транскордонної співпраці у рамках Програми Євросоюзу.

Реалізація цих пропозицій дасть можливість, зокрема, перетворити місто Рахів у ще одні залізничні ворота України до Євросоюзу.

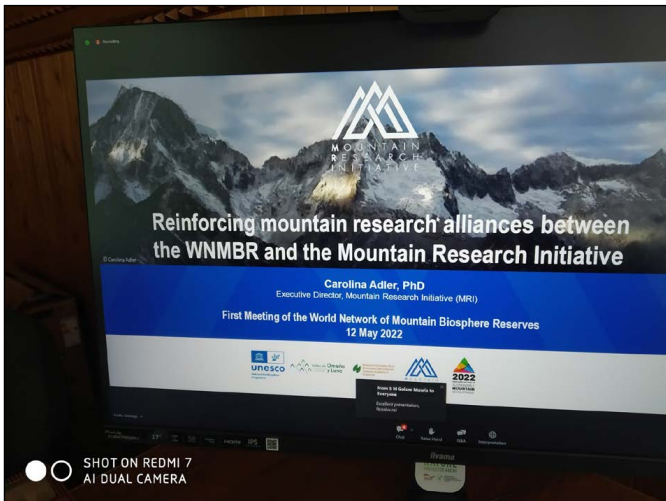
Довідково. Проєкт «Сучасна прикордонна інфраструктура – успішний Карпатський регіон» «МОВІ» реалізується з 1 березня 2020 року та виконується за фінансової підтримки Програми ENI CBC Угорщина-Словаччина-Румунія-Україна 2014-2020.

Його метою є створення стійкої платформи для ефективною транскордонної мобільності людей та товарів шляхом вдосконалення транспортної та прикордонної інфраструктури, посилення співпраці між органами самоврядування та професійними організаціями, спрямованими на розвиток транспортних сполучень у прикордонних регіонах України, Румунії, Словаччини та Угорщини.

Проєктом передбачено розробка спільного Плану мобільності, який включатиме регіональні плани кожного прикордонного регіону в сфері транспортної та прикордонної інфраструктури, розвитку залізничного, міжнародного авіаційного сполучення тощо.

У рамках проєкту планується забезпечити стратегічний підхід до сталого та ефективного розвитку транспортної та прикордонної інфраструктури.

Федір ГАМОР

Інформаційний банер ЮНЕСКО з нагоди Міжнародного року сталого розвитку гір

У РАМКАХ ВІДЗНАЧЕННЯ МІЖНАРОДНОГО РОКУ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ГІР

12 травня 2022 р. Насамперед варто нагадати, що 16 грудня 2021 року Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних націй, за пропозицією уряду Киргизстану, оголосила 2022 рік Міжнародним роком сталого розвитку гір.

У схваленій Резолюції запропоновано країнам-членам ООН, організаціям, які засновані ООН, іншим міжнародним інституціям та всім зацікавленим сторонам разом з громадянським суспільством, приватним сектором та науковими спільнотами забезпечити проведення заходів із відзначення Міжнародного року сталого розвитку гір.

Ці заходи мають бути спрямовані на підвищення рівня обізнаності та усвідомлення суспільством важливості сталого розвитку гірських регіонів, збереження та раціонального використання гірських екосистем.

Проголошення Міжнародного року сталого розвитку гір визначає не тільки необхідність збереження всесвітньої системи життєзабезпечення й виживання глобальної екосистеми, але й вимагає від урядів держав конкретної роботи для розвитку гірських регіонів, які насправді мають глобальне значення для майбутнього людства.

Гірські райони займають приблизно 26% поверхні Землі і є важливим джерелом води, енергії та біологічного різноманіття. Крім того, вони служать джерелом таких найцінніших ресурсів, як корисні копалини, лісові та сільськогосподарські продукти, і відкривають широкі можливості для зеленого туризму.

У рамках відзначення Міжнародного року сталого розвитку гірських територій, 12 травня 2022 року, Секретаріат ЮНЕСКО організував міжнародний вебінар для керівників, координаторів та спеціалістів Всесвітньої мережі гірських біосферних резерватів ЮНЕСКО, які покликані виступати модельними об'єктами для сталого розвитку.

У його роботі від України взяли участь заступник директора Карпатського біосферного заповідника, професор

Федір Гамор та заступниця начальника відділу рекреації й сталого розвитку цієї установи Ірина Йонаш.

На зібранні Секретаріат ЮНЕСКО презентував склад та структуру управління новоствореної Мережі гірських біосферних резерватів, її цілі, робочі плани, основні теми та напрямки діяльності.

Обговорено шляхи налагодження зв'язків між резерватами, активізації їхньої природоохоронної та наукової діяльності тощо.

До складу Мережі гірських біосферних резерватів входить 474 із 727 біосферних резерватів ЮНЕСКО, тобто ті, у складі яких є території, що розташовані на висотах більше 1000 метрів над рівнем моря.

Федір ГАМОР

• • •

ЗАСІДАННЯ СПІЛЬНОГО КОМІТЕТУ З УПРАВЛІННЯ ОБ'ЄКТОМ ВСЕСВІТНЬОЇ СПАДЩИНИ ЮНЕСКО

24 травня 2022 р. відбулося чергове засідання Спільного Комітету з управління об'єктом Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи». Нагадаємо, що даний серійний і транснаціональний об'єкт є найбільшим у світі за кількістю складових частин. Він включає 94 ділянки, які знаходяться у 18 європейських країнах. Об'єкт Всесвітньої спадщини розташований на територіях Албанії, Австрії, Бельгії, Болгарії, Боснії та Герцеговини, Італії, Іспанії, Німеччини, Північної Македонії, Польщі, Румунії, Словаччини, Словенії, України, Франції, Хорватії, Чехії та Швейцарії. В Україні знаходиться 15 кластерів, найбільша частка яких, як за кількістю, так і за площею, зосереджена на території Карпатського біосферного заповідника.

У роботі заходу взяло участь понад сорок експертів із 15 країн Європи. Україну представляли начальник відділу Департаменту природно-заповідного фонду і земельних ресурсів Міндовкілья України Григорій Парчук і автори цих рядків.

Вже традиційно засідання проходило в онлайн-форматі з використанням платформи Zoom. Порядком денний засідання включав низку важливих питань, серед яких ключовими були наступні:

1. Річний звіт Координаційного офісу. Представники офісу, який зараз базується в Бельгії, проінформували присутніх про результати звітування в 2021 р. Найважливішим елементом звіту стала інформація про ситуацію з суцільними рубками в буферних зонах об'єкта Спадщини на території Італії, Іспанії, Німеччини, Румунії та України. Запит на цю інформацію надійшов від МСОП ще в 2020 р. Науковці Карпатського біосферного заповідника підготували розгорнуту відповідь щодо ситуації з суцільними рубками в українських складових частинах Спадщини і надіслали її до Координаційного офісу. Крім того, вони надали додаткові роз'яснення щодо цієї теми на тогорічному засіданні Спільного комітету в Брюсселі. У результаті Комітет Всесвітньої спадщини визнав надану в річному звіті інформацію повною і достатньою.

2. Періодична звітність. Відповідно до Операційних настанов із виконання Конвенції про охорону Всесвітньої спадщини, кожна країна-учасниця або їх пул зобов'язаний надавати періодичні звіти до Комітету Всесвітньої спадщини кожні 6 років. Стосовно нашого об'єкта готується єдиний звіт від усіх 18 країн. Відповідальним за це виступає Координаційний офіс. Періодичний звіт має бути поданим до кінця липня 2023 р. Домовлено, що всі країни-учасниці подадуть свою частину інформації до кінця поточного року.

3. Обговорення відповіді на відгук МСОП (IUCN) щодо настанов з управління буферними зонами об'єкта Спадщини. Нагадаємо, що напрацьовані впродовж 2018-2021 рр. настанови були передані в МСОП для експертного висновку. На початку року надійшла офіційна відповідь, яка містила низку зауважень до окремих пунктів даного документа. З метою імплементації рекомендацій МСОП вирішено провести опитування усіх зацікавлених сторін, а також низку технічних семінарів і зустрічей за участі як представників країн-учасниць, так і МСОП та Центру Всесвітньої спадщини. Роботу планується завершити до наступного засідання Спільного комітету, під час якого очікується підписання адаптованого варіанту настанов.

4. Майбутнє Координаційного офісу об'єкта Спадщини. Як відомо, бельгійський офіс припиняє свою роботу у кінці 2023 р. З метою забезпечення нормального функціонування пан'європейського об'єкта Спадщини на майбутнє обговорюються різні варіанти координації його діяльності. Для цього напередодні засідання країн-учасницям було надіслано питальник, який охоплював усі можливі аспекти створення й підтримання життєдіяльності офісу. Серед чистленних варіантів найбільш привабливою виявилася пропозиція австрійських партнерів. Вони запропонували створити постійно діючий Координаційний офіс на базі Університету прикладних наук у м. Клагенфурт на основі співфінансування. Частину бюджету забезпечувала б Австрія, а решта формувалася б за рахунок грантів Євросоюзу та щорічних внесків країн-учасниць. Для України важливим є те, що система співфінансування є доволі гнучкою і передбачає як можливість знижок, так і взагалі звільнення від оплати в окремих випадках.

5. Мабуть, найемоційнішою частиною засідання було так зване «Свідчення України», яке підготували автори цих

рядків. Мова йде про інформування учасників заходу стосовно ситуації в нашій країні, яка склалася в ході військових дій, і її вплив на українські складові частини Спадщини. Всі, хто слухав, виявили глибоку емпатію до нас, а дехто навіть, не криючись, витирив сльози. Уявити в 21 столітті те, що відбувається зараз в Україні внаслідок агресії росії, практично неможливо для здорової психіки.

І, на завершення, представники Координаційного офісу запропонували не відмовлятися від проведення очного засідання Спільного комітету з управління об'єктом спадщини і зустрітися восени ц. р. десь у Європі. Учасники засідання з ентузіазмом підтримали бельгійську ініціативу.

**Василь ПОКИНЬЧЕРЕДА,
Ірина ЙОНАШ**

• • •

«РУЙНУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ДОВКІЛЛЯ – ЦЕ ПРОБЛЕМА НЕ ЛИШЕ УКРАЇНИ, АЛЕ Й УСЬОГО СВІТУ»

31 травня 2022 р. Про це заявив Міністр захисту довкілля та природних ресурсів України Руслан Стрілець під час виступу на конференції «Всі зміни? Що відбувається з екологічною політикою ЄС під час кризи?» у рамках Зеленого тижня ЄС-2022 у Брюсселі.

Міністр відвідав Брюссель на запрошення Єврокомісара з питань навколишнього середовища, океанів і рибальства Віргініуса Сінкявічюса.

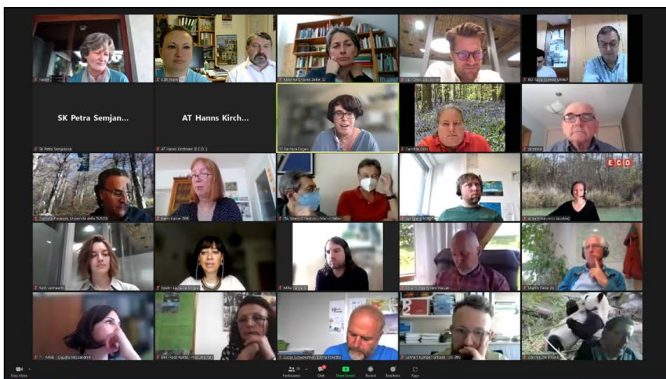
На відкритті Green Week-2022 учасники обговорили складну ситуацію в екологічній політиці в нинішніх умовах. Йшлося про вплив війни на стан довкілля та післявоєнне відновлення, енергетичний баланс ЄС та доступ до критичної сировини.

Очільник Міндовкілля розповів учасникам заходу про стан довкілля України внаслідок російської агресії та про роботу оперативного штабу, який 24/7 документує кожен злочин окупантів проти природи. Він також окремо зупинився на підготовці позовів у міжнародні суди для отримання Україною компенсації від росії за руйнування природи.

«Війна в Україні – це не лише втрати для нашого довкілля, адже всі екосистеми пов'язані. І якщо російські ракети літають над нашими АЕС, то це проблема всього світу. Нафта, яка потрапляє у наші річки внаслідок бомбардування росіянами наших АЗС, – це також проблема всього світу. Хімікати у наших ґрунтах – це проблема всього світу. Спалення лісу росіянами в Україні – це проблема всього світу. Тому правовий фронт під час війни важливий не лише для нас, українців, але й для майбутнього всієї цивілізації», – наголосив у своєму виступі Руслан Стрілець.

За словами очільника Міндовкілля, сьогодні важливо, аби світові держави, які зацікавлені в збереженні природи, об'єдналися та допомогли Україні у боротьбі за компенсацію рф за руйнування довкілля.

Єврокомісар з питань навколишнього середовища, океанів і рибальства Віргініус Сінкявічюс подякував Міністру Руслану Стрільцю за те, що він долучився до «Зеленого тижня ЄС- 2022» та вкотре наголосив, що ЄС та Україна єдині, тому Єврокомісія і надалі підтримуватиме її у боротьбі з агресором.

Скріншот засідання Спільного комітету з управління об'єктом Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО, 24 травня 2022 р.

ЕКОЛОГО-ОСВІТНІ ЗАХОДИ ДЛЯ ШКІЛЬНОЇ МОЛОДІ

5 червня 2022 р. – День охорони навколишнього середовища. Карпатський біосферний заповідник масштабно відзначає цю екологічну дату. Цьогоріч еколого-освітні заходи для усіх бажаючих проходили понад тиждень. Відбувались на території центральної садиби заповідника та в еколого-освітньому центрі «Центр Європи».

Працівниці відділу еколого-освітньої роботи КБЗ З. Липчак та Е. Ангер провели квест «Бережи довкілля!» з учасниками гуртка «Юні туристи-краєзнавці» (керівник В.В. Шмиг) Центру науково-технічної, дитячої та юнацької творчості (ЦНТДЮТ) Рахівської міської ради. Під час виконання завдань квесту школярі вчилися розпізнавати птахів Українських Карпат, вивчали багату флору заповідника, сортували побутові відходи.

На «День флори» завітали учні початкових класів Рахівського ЗЗСО І-ІІІ ст. №1. Старший науковий співробітник ботанічної лабораторії А. Козурак провела з дітьми цікаве заняття. Школярі впізнавали рослини заповідника за фотографіями та в букети, знайомились з різними ароматними травами, із зав'язаними очима відгадували їх по запаху.

Наступним стало заняття з дітьми різного віку під назвою «Пізнаємо природу». Екоосвітня підготували для учасників веселі розваги. Разом грались в ігри «Долина нарцисів» (з елементами інтерпретації), «Нагодуй білочку», «Рослинам воду» та рухливі екоестафети, а також збирали частини різнотрав'я для створення гербарію. Понад дві години занять промайнули непомітно, учасникам дуже сподобалась їх програма.

У «День ентомолога» заповідник відвідали учні середніх та молодших класів Рахівського ЗЗСО І-ІІІ ст. №1. Для них цікаву програму склали співробітники зоологічної лабораторії В. Покин'яча та Є. Ляшенко. Розповідали про науку ентомологію, методи роботи науковців, котрі займаються вивченням комах, види комах, які діти можуть найчастіше зустріти в природі (зокрема, косатців), продемонстрували ентомологічні колекції. Для третьокласників найцікавішою частиною заняття стала робота з ентомологічним сачком, так зване «ентомологічне косіння». В тераріумі Музею екології гір учні мали змогу побачити на власні очі деяких представників земноводних.

До «Дня води» працівниці лабораторії екологічного моніторингу Л. Піпаш та Н. Андрійчук провели цікаву годину спілкування з дітьми-переселенцями та вихованцями студії образотворчого мистецтва (керівник М. Лішук) Центру науково-технічної, дитячої та юнацької творчості Рахівської міської ради біля «Водоспаду здоров'я». Говорили з дітками про значення води в природі та житті людини. Долучились до них і екоосвітняни. Фахівець відділу Т. Крючкова провела з дітьми цікаві досліди з водою. Як результат, діти зрозуміли, які бувають види забруднень природних водоемів та як людина може очистити їх.

«День лісу» проходив не менш цікаво. Співробітник лісознавчої лабораторії І. Полянчук познайомив семикласників Рахівського ЗЗСО І-ІІІ ст. №1 з приладами, якими користуються для вимірювань деревини. Також розповів про деревні породи лісів Закарпаття, зокрема, такі унікальні дерева, як бук лісовий та тис ягідний.

Юні учасники екологічного заняття «Пізнаємо природу», 5 червня 2022 р.; представники Карпатського біосферного заповідника під час підписання меморандуму про співпрацю з НП «Пакленіца» і «Північний Велебіт» (Хорватія): Ірина ЙОНАШ, Микола ТАРАСЮК (директор), Василь ПОКИНЬЧЕРЕДА, 8 червня 2022 р.

Завершальним заняттям у рамках відзначення Всесвітнього дня охорони навколишнього середовища став просвітницький захід в еколого-освітньому центрі «Центр Європи». Насичена програма для членів гуртка «Юні туристи-краєзнавці» Центру науково-технічної, дитячої та юнацької творчості Рахівської міської ради включала екологічні ігри («Зелена аптека», «Якої рослини не стало?», «Гори, озера та водоспади Українських Карпат» та інші) і творче завдання – створення ляльки-мотанки. Загалом у названих заходах взяли участь понад 200 осіб.

**Зоряна ЛИПЧАК,
провідний фахівець
відділу еколого-освітньої роботи КБЗ**

• • •

РЕМОНТ МУЗЕЮ ТА ВПРОВАДЖЕННЯ СИСТЕМИ SMART

Червень 2022 р. Довгоочікуваний капітальний ремонт покрівлі Музею екології гір та історії природокористування в Українських Карпатах нарешті став можливий завдяки співпраці КБЗ з іноземним проектом. Так, дизайн даху триповерхової будівлі з мансардою фінансувався проектом SNPA. Однак з початком війни усі роботи здійснюватимуться за кошти Франкфуртського зоологічного товариства. Після проведення відкритого конкурсу замовник відібрав підрядника – ПП «Майстер Груп Плюс». Останній вже відвідав об'єкт, ознайомився зі станом справ та приступив до реалізації запланованих робіт.

Особливістю цього проекту є те, що в ході робіт використовуватимуться як традиційні, так і сучасні екологічно безпечні будівельні матеріали та конструкції.

Переkritтя даху є надзвичайно важливим, оскільки наше завдання вберегти не тільки будівлю музею, але й цінні

експонати, які займають площу понад тисячу квадратних метрів. Це різноманітні експозиційні форми й засоби, зокрема: діорами, макети, муляжі, панно, комплексні стенди, панорами та інше. Фонди музею наповнені натуральними експонатами й артефактами. Серед них багаті археологічні, палеонтологічні, геологічні та інші колекції, елементи народного побуту та культури. Загалом експозиція складає майже півтисячі експонатів. А свою діяльність Музей екології гір реалізовує за трьома напрямками: освітньо-виховний, рекреаційно-інформаційний та дослідницький.

Важливо, що одночасно з перекриттям даху розпочато за іноземні кошти ще й поточний ремонт приміщення для командного центру охоронної системи SMART. У цьому напрямку вже проведено аукціон на закупівлю послуг.

Запровадження патрульної системи SMART здійснюватиметься за фінансової підтримки міжнародного фонду Глобальна охорона (Global Conservation). Кожна патрульна група служби охорони заповідника буде оснащена смартфоном, на якому інстальоване програмне забезпечення SMART.

Програма записуватиме увесь маршрут патрулювання, зокрема, реєструватиме географічні координати кожного порушення. Дані патрулювання пересилатимуться на сервер командного центру. Адміністратор командного центру аналізуватиме одержану інформацію і готуватиме звіти, які допомагають відділу державної охорони бачити ситуацію на місцях, швидко реагувати у разі виникнення критичних моментів та вносити необхідні зміни в організацію охорони території заповідника. Тож впевнено можна заявити, що ці заходи сприятимуть покращенню ефективності роботи служби державної охорони заповідника щодо збереження біорізноманіття дикої природи.

Микола ТАРАСЮК,
директор Карпатського біосферного заповідника

ПІДПИСАННЯ МЕМОРАНДУМУ ПРО СПІВПРАЦЮ З ХОРВАТСЬКИМИ НП «ПАКЛЕНІЦА» І «ПІВНІЧНИЙ ВЕЛЕБІТ»

8 червня 2022 р. відбулася онлайн-зустріч за участі керівництва трьох природоохоронних територій, а саме Карпатського біосферного заповідника і національних парків «Пакленіца» і «Північний Велебіт» (Хорватія). КБЗ на зустрічі представляли директор Микола Тарасюк та автори цих рядків. Також в онлайн-заході участь брав начальник відді-

лу Департаменту природно-заповідного фонду і земельних ресурсів Міндовкілля України Григорій Парчук. Метою зустрічі було підписання меморандумів про співпрацю між зазначеними вище природоохоронними територіями. Справа в тому, що в грудні 2021 р. у Києві відбулося 2-ге засідання Спільної комісії з питань економічного співробітництва між Урядом України та Урядом Республіки Хорватії, під час якого прийнято низку важливих рішень. Ці рішення стосувалися й розширення співпраці у галузі охорони природи. Саме з метою виконання домовленостей, досягнутих на цьому засіданні Спільної комісії, адміністрація КБЗ звернулася до хорватських партнерів з відповідною ініціативою. Важливо зазначити, що підписання меморандумів не тільки сприятиме розвитку співпраці між нашими установами, але й поступом у поглибленні зв'язків між урядами України та Хорватії.

Основним напрямком співпраці у меморандумах визначено тему Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Адже Карпатський біосферний заповідник був у 2007 р. одним із засновників об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, присвяченого збереженню букових пралісів. Також науковці установи брали якнайактивнішу участь у його розширенні в 2017 р., після чого об'єкт Спадщини став по-справжньому пан'європейським. Більш того, на території Карпатського біосферного заповідника охороняється понад 22 відсотки від загальної площі об'єкта Спадщини, зокрема й найбільший у світі масив букових пралісів Уголька-Широкий Луг.

Під час зустрічі, приуроченої до Всесвітнього дня довілля, директори української і хорватських природоохоронних територій, а саме Микола Тарасюк, Наталія Андачіч (НП «Пакленіца») та Ірена Главчіч Сертіч (НП «Північний Велебіт») обмінялися думками щодо перспектив майбутньої співпраці, після чого синхронно підписали меморандуми. Підводячи підсумки, згадані вище керівники наголосили на важливості проведення також очної зустрічі і запросили делегації партнерів відвідати відповідні природоохоронні території. До речі, науковці КБЗ вже відвідували обидва хорватські нацпарки під час засідання Спільного комітету з управління об'єктом Всесвітньої спадщини «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи», яке відбулося в Республіці Хорватія у квітні 2018 року.

На завершення хочемо зауважити, що за результатами підписання меморандумів українсько-хорватська співпраця не обмежиться лише об'єктом Спадщини, але охопить й інші напрямки, які є цікавими для усіх наших природоохоронних територій.

Василь ПОКИНЬЧЕРЕДА,
Ірина ЙОНАШ

ПРО СПІВПРАЦЮ МІЖ КБЗ ТА ЗАКАРПАТСЬКИМ УГОРСЬКИМ ІНСТИТУТОМ ІМЕНІ ФЕРЕНЦА РАКОЦІ ІІ

10-15 червня 2022 р. Уже декілька років поспіль між Карпатським біосферним заповідником та Закарпатським угорським інститутом імені Ференца Ракоці ІІ налагоджено тісна співпраця в науковій та еколого-освітній сферах.

Студенти та викладачі цього вищого навчального закладу активно використовують унікальні природні об'єкти та еколого-освітні центри біосферного заповідника, зокрема

Музей екології гір та історії природокористування в Українських Карпатах, Долину нарцисів, угольські букові праліси, виноградівські Чорну гору та Юліївські гори для навчальних практик та наукових спостережень у природі.

Добре також прислужуються в навчально-виховному процесі й наукові та науково-популярні видання заповідника, які регулярно передаються інституту (всеукраїнський екологічний науково-популярний журнал «Зелені Карпати», «Природа Карпат: науковий щорічник Карпатського біосферного заповідника та Інституту екології Карпат НАН України», «Вісник Карпатського біосферного заповідника» тощо).

Представники Карпатського біосферного заповідника також беруть активну участь у важливих екологічних форумах, які організовує інститут.

Наприклад, на резонансній міжнародній науковій конференції, присвяченій 200-річчю від дня народження Людвіга Вагнера, «Внесок натуралістів-аматорів у вивчення біологічного різноманіття» (Берегово, 14-16 травня 2015 року) група науковців Карпатського біосферного заповідника презентувала доповідь «Про внесок Карпатського біосферного заповідника у вивчення та збереження біологічного різноманіття на Мараморощині». А доцент інституту Сва Андрик у 2018 році спільно із колегою з Ужгородського національного університету опублікували в науковому щорічнику «Природа Карпат: науковий щорічник Карпатського біосферного заповідника та Інституту екології Карпат НАН України» результати фундаментальних досліджень флори української частини префектованого українсько-румунського біосферного резервату у Марамороських горах тощо.

Важливим елементом цієї співпраці стало й залучення доктора біологічних наук, професора, заступника директора Карпатського біосферного заповідника Федора Гамора до роботи Державної екзаменаційної комісії інституту, на освітньо-кваліфікаційному рівні «магістр» зі спеціальності «Біологія», засідання якої проходило 10 і 15 червня 2022 року.

Під час комплексного кваліфікаційного екзамену з біології, екології та методики їх викладання й захисту магістерських робіт вдалось побачити, на рівні знань та кваліфікації випускників інституту, зокрема, результати нашої співпраці.

Підсумки екзаменаційної сесії були відмінними...

Як показали результати атестації, високим виявився й рівень підготовки усіх представлених кваліфікаційних магістерських робіт. Так, цікавими та змістовними були результати досліджень популяції лелеки білого (*Ciconia ciconia*) на Закарпатській низовині Діани Кіш, аналіз програми ЗНО з біології 2019 року в Україні та Угорщині Генрієтти Балог, кліматична характеристика деяких місцезростань білоцвіту весняного (*Leucosjum vernum*) на Закарпатті та дослідження їх стабільності у світлі регіональних кліматичних змін Ілдіко Молнар та аналіз бази даних гербарних колекцій Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II Домініка Бодор (наукові керівники доктори філософії, доценти Іштван Коложварі, Ержебет Когут, Іштван Гаднадь).

У результаті розгляду цих магістерських робіт та дискусій члени комісії одноставно оцінили всі на «відмінно» та рекомендували матеріали окремих із них опублікувати в наукових та науково-популярних виданнях Карпатського біосферного заповідника як такі, що мають важливе наукове, педагогіко-методичне та практичне природоохоронне значення.

Користуючись нагодою, на кафедрі біології та хімії (завідуюча Ержебет Когут) обговорено шляхи активізації співпраці між двома інституціями.

Федір ГАМОР

ТРЕНУВАЛИСЯ ПРОТИСТОЯТИ ЛІСОВИМ ПОЖЕЖАМ

23 червня 2022 р. на території Трибушанського ПНДВ Карпатського біосферного заповідника відбулися пожежно-тактичні навчання. Масштабне тренування провело Рахівське районне управління ДСНС у Закарпатській області для працівників всіх природоохоронних науково-дослідних відділень установи.

На жаль, займання на територіях, що знаходяться під охороною КБЗ, не рідкість, це засвідчує й статистика ліквідованих займань працівниками служби державної охорони за останній час. Наприклад, тільки у березні вдалося ліквідувати близько п'яти пожеж, а минулого року природоохоронці допомагали лісівникам приборкати вогонь, який охопив кілька гектарів гірських полонин ДП «Рахівське ЛДГ». Тож відпрацювання злагоджених дій при надзвичайних ситуаціях, зважаючи ще й на воєнний час в Україні, є особливо актуальним.

Розпочалися масштабні навчання із теорії – рятувальники назвали алгоритми дій при виявленні пожежі у лісових масивах. Не забули зауважити й на важливості роботи, яка допомагає запобігти займанням, а саме – дотриманні правил пожежної безпеки. Після на всіх чекали практичні заняття.

За тактичним задумом, було імітовано умовну лісову пожежу, на яку першими зреагували працівники служби державної охорони. Приїхавши на місце події на мотоциклах «Honda» та машинах «Toyota Hilux», отриманих минулого року від Міністерства довкілля України в рамках проєкту «Підтримка природно-заповідних територій України», розпочали гасіння вогню спеціальними пристроями. Після за допомогою граблів створювали протипожежні смуги. Далі, за сценарієм, на підмогу природоохоронцям прибула пожежна машина рятувальників й спільними зусиллями працівників заповідника та надзвичайників вдалося приборкати вогонь.

Як зауважив начальник Рахівського районного управління ДСНС Олександр Тушер, саме такі тренування є цінними, бо навчають, як слід діяти у надзвичайних ситуаціях та відточують злагодженість людей. Навчання дозволяють виявити помилки дій при гасінні та дозволяють на практи-

Протипожежний тренінг у КБЗ

ці їх усунути. До речі, саме пан Олександр провів майстер-клас, як слід правильно користуватися вогнегасниками й розповів про їх різновиди та застосування.

У наступному етапі спільних навчань відпрацювали алгоритм дій під час знаходження в лісі вибухонебезпечних предметів. Адже, на жаль, у гірській місцевості Рахівщини досі є снаряди часів Другої світової війни, які вибухають, востаннє таке було, наприклад, минулого року. Тож особливо важливо знати про правила поведінки під час їх виявлення, а також у випадку їх детонування. Таким чином, завдяки тренуванню працівників ДСНС та служби державної охорони ПНДВ вдалося попрактикувати різні методи боротьби з лісовими пожежами. Перевірити готовність наявної техніки та особового складу реагувати на надзвичайні ситуації.

Слід додати, що навчання на території природоохоронної установи надалі проводитимуться частіше, щоб якнайкраще відпрацювати всі нюанси під час пожеж. Адже кожна заощаджена хвилина – це зменшення шкоди заповідному фонду, а нинішній стан в країні вимагає особливої пильності, злагоженості та професійності.

Микола ТАРАСЮК

• • •

ПІДСУМКОВА МІЖНАРОДНА КОНФЕРЕНЦІЯ

4-7 липня 2022 р. у м. Бая-Маре (Румунія) проходила підсумкова міжнародна конференція у рамках проекту «Відкриті кордони для диких тварин у Карпатах» / OBWIC». Нагадаємо, що даний проект фінансується Програмою транскордонного співробітництва Угорщина-Словаччина-Румунія-Україна на 2014-2020 роки. Його метою є ефективний захист біорізноманіття в Карпатському екорегіоні за рахунок збереження і покращення екологічної зв'язності між природними оселищами та підтримки функцій і послуг екосистем, що є ключовими компонентами сталого розвитку. Цільова територія проекту, загальною площею близько 4 млн га, яка, зокрема, включає й Карпатський біосферний заповідник, є дуже цінною з точки зору біорізноманіття. Це визнано на міжнародному рівні Конвенцією про охорону та сталий розвиток Карпат, прийнятою сімома країнами 22 травня 2003 році в м. Київ. Зазначений вище проект передбачає розробку стратегічних документів щодо ідентифікації та визначення транскордонних екологічних коридорів, власне ідентифікацію цих екокоридорів, а також лобювання та політичну діяльність щодо їх підтримки і збереження. Ще одним важливим напрямком є комунікаційний, який включає заходи з підвищення обізнаності та просвітництва щодо важливості екологічних коридорів і великих хижих ссавців, а саме ведмеда, вовка й рисі. У цьому контексті одним із найважливіших результатів реалізації проекту стала підготовка методичних рекомендацій «Гармонізовані заходи управління екологічними коридорами», в розробці якого активну участь брали й науковці Карпатського біосферного заповідника.

Повертаючись до конференції, інформуємо, що в її роботі взяли понад п'ятдесят учасників із Австрії, Румунії, Словаччини, Угорщини, Болівії та України, які представляли наукові інституції, природоохоронні установи, екологічні неурядові організації, громадськість, а також органи місцевої влади й самоврядування. Українська делегація на цьому заході включала працівників Карпатського біосфер-

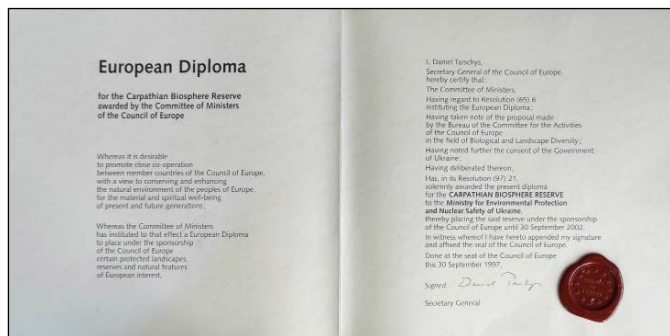
Учасники конференції під час екскурсії до складової частини «Стримба-Баюц» (Румунія) об'єкта Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи»

ного заповідника і громадських організацій «РахівЕкоТур» та «Екоклуб «Карпати». Головною метою конференції було представлення основних напрацювань, зроблених у процесі реалізації проекту «Відкриті кордони для диких тварин у Карпатах». Цьому була присвячена низка презентацій, які висвітлювали такі теми, як екологічна зв'язність у Карпатах, ландшафтні та стратегічні підходи до її підтримки, забезпечення функціональності екологічних коридорів, методи їх визначення в природі та розробка відповідних заходів управління, стан популяції великих хижих ссавців у регіоні, проблеми співіснування людини та дикої природи тощо. Також розглядалися питання реабілітації ведмедів, яка має важливе значення для збереження виду, і досвід функціонування лісової школи в румунському природному парку «Гори Мармарощини», який може бути корисним для українських природоохоронних територій.

Програма конференції включала екскурсію, в процесі якої учасники мали нагоду безпосередньо ознайомитися з екологічним коридором в межах курорту Кавнік, який активно розвивається. Особлива увага була приділена проблематиці повноцінного функціонування цього коридору в світлі збільшення антропогенного тиску, зокрема інфраструктурного, і можливим шляхам вирішення цієї проблеми й досягнення певного балансу інтересів. Також екскурсія передбачала візит до важливого компонента екокоридора – складової частини «Стримба-Баюц» об'єкта Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи». Для працівників Карпатського біосферного заповідника ця частина екскурсії представляла особливий інтерес, оскільки давала можливість ознайомитися з екологічним станом і рівнем охорони румунських ділянок Спадщини і порівняти їх із українськими, зокрема тими, що охороняються на території нашої установи.

На завершення хочемо повідомити, що досягнуті в рамках проекту результати дають вагомі підстави сподіватися на його продовження в рамках нової Програми транскордонного співробітництва Угорщина-Словаччина-Румунія-Україна на 2021-2027 роки.

Василь ПОКИНЬЧЕРЕДА

13 липня 2022 р. поновлено Європейський диплом для Карпатського біосферного заповідника

ДВАДЦЯТЬ П'ЯТЬ РОКІВ ПІД ЗАСТУПНИЦТВОМ РАДИ ЄВРОПИ

13 липня 2022 р. Комітет Міністрів Ради Європи 30 вересня 1997 р. відповідною Резолюцією постановив урочисто нагородити Карпатський біосферний заповідник Європейським дипломом та взяти його територію під заступництво Ради Європи.

Перед урядом України поставлено умови: по-перше, забезпечити Карпатський біосферний заповідник достатніми ресурсами (матеріальними та фінансовими) для його належного функціонування та для продовження наукових досліджень. По-друге, не допускати будь-яких приватизаційних заходів, які можуть мати негативний вплив на стан заповідника та оточуючих його територій. І по-третє, заборонити в його межах мисливство.

А Генеральний секретар Ради Європи з цієї нагоди привітав Міністра охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України, зазначивши, що ця подія є визнанням зусиль української влади щодо збереження екологічних цінностей та забезпечення сталого менеджменту в Карпатському біосферному заповіднику.

Нагадаємо, що Європейським дипломом нагороджуються природоохоронні території європейського значення за вклад у розвиток співпраці щодо збереження та поліпшення стану навколишнього природного середовища для народів Європи, заради матеріального та духовного добробуту сучасних та майбутніх поколінь.

Підставою для відзначення Дипломом служать подання урядів країн-членів Ради Європи та Звіти ретельної оцінки, стану збереження природних екосистем претендентів й особливо їх управління експертами, затвердженими Радою Європи.

Особливістю цієї нагороди є і те, що вона вручається на п'ять або десять років, залежно від рівня виконання відповідних умов та рекомендацій Комітету Міністрів Ради Європи.

З часу заснування Європейського диплома (1965 рік) ним нагороджено 74 природоохоронні території в 26 країнах Європи (із 47 країн-членів Ради Європи). А Карпатський біосферний заповідник став єдиною в Україні установою, яка має цю високу європейську відзнаку.

З 1997 року Комітет Міністрів Ради Європи, відповідно до положення про Диплом, поновлював його термін дії для

Карпатського біосферного заповідника, на підставі експертних оцінок виконання умов та рекомендацій Ради Європи, в 2002 і 2007 рр. – на п'ять років, а у 2012-му на десять років.

Таким чином, адміністрація Карпатського біосферного заповідника уже 25 років зразково забезпечує управління його територією і знаходиться під заступництвом Ради Європи.

Тому Рішенням СМ/ResDip(2022)7 про поновлення Європейського диплома для природоохоронних територій, яким був нагороджений Карпатський біосферний заповідник, Україна (Прийнято Комітетом Міністрів Ради Європи 13 липня 2022 року на 1440-ій сесії заступників Постійних представників), з метою збереження території Карпатського біосферного заповідника як такої, що має винятковий інтерес на рівні Європи, а також для продовження зразкового управління та дотримання положень Рішення СМ/ResDip(2008)1, особливо в частині щорічного звітування перед Радою Європи та публічної демонстрації факту отримання Євродиплома, знову поновлено Європейський диплом для природоохоронних територій, який присвоєно Карпатському біосферному заповіднику до 30 вересня 2027 року.

Разом з поновленим Дипломом Уряду України додаються такі рекомендації:

1. Розробити програму підготовки працівників служби державної охорони, включаючи, де це можливо, профільне навчання для молоді, щоб дати хорошу базу знань для бажаючих збудувати свою кар'єру в природоохоронному напрямку, а також переглянути рівень заробітної плати таким чином, що вона була достатньою для приваблення та утримання на посадах належно кваліфікованого персоналу.

2. Посилити науково-дослідну діяльність та моніторинг, спрямовані на краще розуміння впливу змін клімату на Карпатський біосферний заповідник (соціально-економічний стан та біорізноманіття), розробити плани адаптації та пом'якшення наслідків кліматичних змін, а також знайти екологічно дружні рішення для менеджменту наслідків глобальних кліматичних змін.

3. Результати наукових досліджень та моніторинг відкритих оселищ та видів, що приурочені до них, використати для кращого розуміння екологічних процесів, які необхідні для їх збереження, особливо в світлі зміни клімату, з особливою увагою до стану популяцій диких ссавців і традиційного господарювання, а також розглянути та впровадити відповідні зміни в систему управління біосферним резерватом.

4. Здійснювати науково-дослідну діяльність та моніторинг з метою розуміння екологічної динаміки управління дикою природою, особливо питання функціонування екосистем за відсутності традиційних методів землеробства та лісівництва.

5. Переглянути методології моніторингу великих ссавців, надаючи перевагу хижим тваринам, які знаходяться в групі ризику, щоб отримати надійну оцінку стану популяції видів; переглянути наявність даних про екологічну роль великих ссавців у Карпатському біосферному заповіднику та визначити оптимальну чисельність популяції для підтримки балансу в межах території Карпатського біосферного заповідника.

6. Продовжувати співпрацювати з відповідними органами влади, щоб забезпечити оцінку, запобігання або ефективне пом'якшення впливу на навколишнє середовище запропонованого гірськолижного курорту в гірському масиві Свидовець, включаючи будь-який потенційний негативний

вплив на Карпатський біосферний заповідник.

7. Забезпечити та збільшити бюджетні асигнування на освіту, просвітницьку діяльність, наукові програми, розвиток служби державної охорони та підтримку соціально-економічних пріоритетів в межах зони діяльності Карпатського біосферного заповідника; продовжувати належним чином розвивати проєктне фінансування, але не входити в надмірну залежність від проєктних коштів для забезпечення довгострокових потреб.

8. Продовжувати тісну співпрацю між Карпатським біосферним заповідником та державними лісогосподарськими підприємствами, особливо щодо адаптації та пом'якшення наслідків зміни клімату, включаючи економічний вплив на місцеві громади.

9. Переглянути життєздатність традиційних методів ведення сільського господарства; вивчити питання, яким чином державне фінансування та інші ініціативи можуть підтримувати та стимулювати традиційне сільське господарство там, де це сприяє цілям Карпатського біосферного заповідника (включаючи прямі виплати фермерам за екосистемні послуги); ініціювати пілотні проєкти, де це можливо.

10. Розробити стратегію сталого екотуризму для підтримки місцевої економіки, забезпечити та зосередити фінансування на пріоритетах інфраструктури та створенні додаткових можливостей працевлаштування для місцевого населення, що могло б зменшити зовнішню міграцію.

11. Забезпечити широку рекламу логотипу Європейського диплома та згадувати про цю нагороду в усіх матеріалах, заходах та комунікаціях Карпатського біосферного заповідника.

12. Розробити стратегію посилення екологічного зв'язку в межах Карпатського біосферного заповідника між вісьмома складовими масивами; вивчити питання екологічного зв'язку між Карпатським біосферним заповідником та іншими частинами Українських Карпат; продовжувати працювати над транскордонним зв'язком, наприклад, з Румунією.

Федір ГАМОР

100 ДНІВ НА ЧОЛІ МІНДОВКІЛЛЯ: РУСЛАН СТРІЛЕЦЬ ПРО ВПЛИВ ВІЙНИ НА ДОВКІЛЛЯ, ПІСЛЯВОЄННЕ ВІДНОВЛЕННЯ ТА НЕОБХІДНІ РЕФОРМИ

22 липня 2022 р. «Із початком повномасштабного вторгнення рф порядок денний Міністерства довелося кардинально змінити, а екологічну політику формувати в нових воєнних реаліях», – про це Міністр Руслан Стрілець написав на своїй сторінці у Фейсбук.

Очільник Міндовкілля окреслив головні напрямки діяльності Міністерства:

- Фіксація злочинів росіян проти українського довкілля.

Міндовкілля разом з Держекоінспекцією 24/7 документує злочини росіян проти української природи. Від початку війни вже зафіксували понад 2000 таких фактів. Готуємо позови у міжнародні суди.

Команда Руслана Стрільця розробила 10 нових методик для обрахунку шкоди, завданої довкіллю. Уже зараз су-

ма збитків від російської агресії сягає 204 млрд гривень.

Ці напрацювання мають глобальне значення. росія – головний екотерорист сьогодення.

- Продовження реформ попри війну.

Увесь цей час Міністерство не припиняло адвокатувати ключові євроінтеграційні довкілєві реформи. Наголошувало на важливості їх якнайшвидшого розгляду в Парламенті. Чимало з них Рада схвалила. Зокрема, довгоочікуваний рамковий Закон «Про управління відходами», який не змінювався з 1998 року. Ми вже маємо дорожню карту для його реалізації та якісного проведення реформи. Наша мета – зробити поводження з відходами ефективнішим і безпечнішим для людей і довкілля.

Внесено зміни до законодавчих актів щодо збереження лісів. Зокрема, узаконено самосійні ліси на сільськогосподарських землях. Прийнято Закон про вдосконалення механізму регулювання викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря. У першому читанні схвалено проєкт Закону «Про Національний реєстр викидів та перенесення забруднювачів».

Уряд схвалив напрацьовані Міністерством документи. Зокрема затвердив:

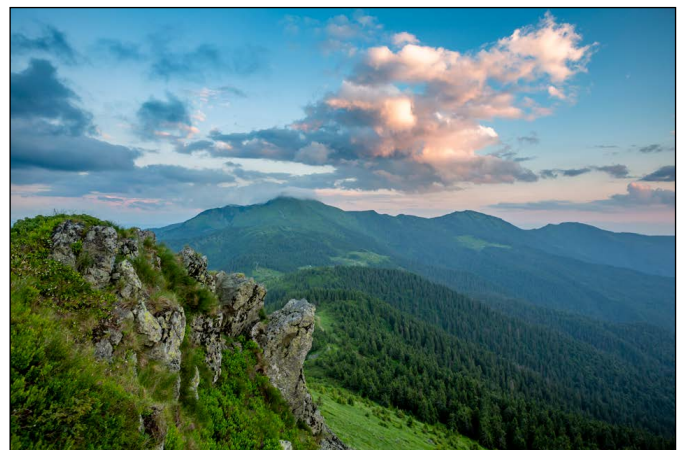
- єдині вимоги до охорони та захисту лісів;
- план заходів з реалізації Стратегії біобезпеки та біологічного захисту на 2022-2025 роки;
- спеціальні такси для обчислення розміру шкоди природно-заповідному фонду тощо.

За нашої ініціативи Указом президента 32 га земель включать до складу нацпарку «Синьогора». А відоме всім Межигір'я стане пам'яткою садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення.

- Співпраця з Євросоюзом.

Нещодавно Україна долучилася до програми LIFE, яка допоможе фінансувати довкілєві проєкти ще до вступу в Євросоюз.

Ми підписали Меморандуми про взаєморозуміння та співробітництво з Міністерством клімату та навколишнього середовища Польщі, Міністерством охорони навколишнього середовища Чеської Республіки, імплементаційну угоду до Паризької угоди між Урядом України та Швейцарською Конфедерацією.

**Гора Латундер
(Марамороський заповідний масив)**

- *Цифровізація.*

Міндовкілля продовжує рухатися в напрямку автоматизації адміністративних процесів, впровадження нових IT-рішень з урахуванням потреб часу.

Тому ми розробили та запустили вебресурс та мобільний додаток «ЕкоЗагроза». В ньому кожен може перевірити показники стану довкілля у будь-якій точці на мапі України, а також повідомити про факти знищення природи.

Ми спростили та цифровізували процедуру оформлення висновку на транскордонне перевезення відходів Жовтого переліку. Створили електронний сервіс отримання ліцензії на поводження з небезпечними відходами. Відновили доступ до реєстру ОВД.

- *Відновлення зруйнованого.*

На конференції в Лугано ми представили екологічну складову Плану відновлення України. Сьогодні це вже 76 проектів на суму 25,5 млрд євро. Над ними працювало 211 провідних експертів у складі 9 тематичних підгруп. Реалізацію деяких проектів плануємо розпочати вже цього року.

Детальніше про напрацювання команди Міндовкілля: <https://bit.ly/3cA6W5Z>

• • •

ДЕНЬ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

28 липня 2022 р. Міністр захисту довкілля та природних ресурсів України Руслан Стрілець привітав українців з Днем Української Державності:

– Минулого року під час святкування 30-річчя незалежності України Президент Володимир Зеленський підписав Указ про День Української Державності. Не випадково його дата збігається з Днем Хрещення Русі-України – 28 липня.

Коли Володимир Великий прийняв християнство у 988 році, йшлося не тільки про вибір державної релігії. Це був цивілізаційний вибір – рухатися одним шляхом із Заходом: розвивати писемність, освіту, живопис, архітектуру, обмінюватися досвідом, будувати зв'язки з іншими країнами. Як і тоді, сьогодні ми обираємо цивілізований шлях розвитку на противагу орді – не руйнувати, а будувати. Цінувати природу і берегти кожен її клаптик.

Наша земля не вперше переживає ординську навалу. Ось і сьогодні рашисти завдали масованого ракетного удару, їм дошкуляє той факт, що Русь саме Київська! В їх свідомості, у їхніх серцях – лише ницість і п'ятьма.

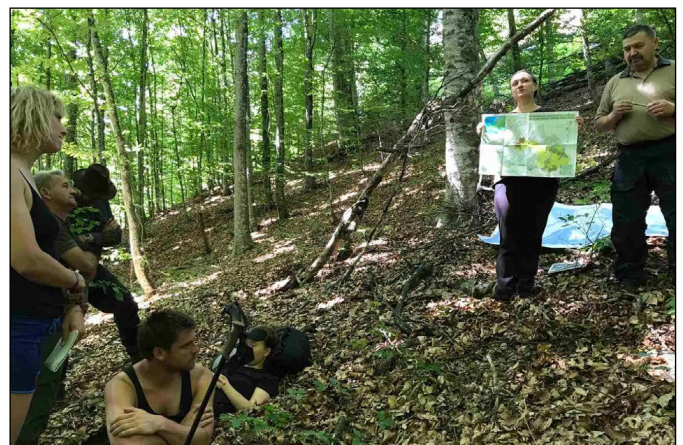
Український народ не вперше чинить спротив орді. Наші екосистеми не вперше змушені відновлюватися з нуля після ворожих нападів. росіяни палять наші ліси та пшеницю, але закони природи не змінюються. Природа відновлюється. Навіть там, де вони залишили спалену землю, рано чи пізно проросте насіння – буде новий ліс, луг, нова неповторна екосистема.

Українську державу неможливо знищити, як і неможливо знищити українську природу. Наша місія в Міндовкілля сьогодні – зробити все, щоб після навали росіян природа відновилася якомога швидше.

НАВЧАЛЬНА ПРАКТИКА В УМОВАХ ВІЙНИ

6-9 серпня 2022 р. Російська агресія призвела до значної трансформації звичних планів роботи, особливо в розрізі міжнародної співпраці. Карпатський біосферний заповідник вже 16 років поспіль проводить навчальну практику для студентів Університету сталого розвитку м. Еберсвальде (ФРН) на базі пралісів і старовікових лісів, які охороняються на його території. Цьогоріч такий формат практики є неможливим з очевидних причин, тож вирішено провести її в румунському національному парку «Козья», де знаходиться дві складові частини об'єкта Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи». Зазначений вище парк розташований у південних Карпатах в однойменному гірському масиві і займає площу 17,1 тис. га. Хоча тут також домінують чисті букові ліси, його природа значно різниться від Українських Карпат. Тут представлено багато видів, північна межа поширення яких не доходить до наших кордонів. Наприклад, звичними місцевими видами є карпатський скорпійон і носата гадюка, які відсутні у нашій фауні.

Повертаючись до практики, зазначимо, що вона мала свої особливості. По-перше, в ній брали участь студенти двох навчальних модулів, які змінювали один одного. Тож нам довелося реалізувати навчальну програму двічі, щоб охопити всіх учасників. Загалом практику пройшли близько 90 студентів із 11 країн, які представляли чотири континенти і чотири частини світу. Другою особливістю було відзначення 15-річчя створення об'єкта Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО, присвяченого буковим пралісам, і 5-річчю набуття ним пан'європейського статусу. Воно пройшло у формі «круглого столу», проте не в камеральних умовах, а на природі, серед букових пралісів. Автори цих рядків представили постер і низку доповідей, які стосувалися Карпатського біосферного заповідника, історії створення та сучасного стану об'єкта Спадщини ЮНЕСКО, а також нагадали хронологію проведення навчальних прак-

Під час навчальної практики студентів з м. Еберсвальде (Німеччина), серпень 2022 р.

тик студентів Університету сталого розвитку м. Еберсвальде на території нашої установи.

Очікуваним підсумком міжнародного заходу стало одностайне побажання повернутися у наступному році до звичного формату і зустрітися в Україні в пралісах Карпатського біосферного заповідника!

**Василь ПОКИНЬЧЕРЕДА,
Ірина ЙОНАШ**

• • •

137 ГА ЗЕМЛІ НА ЗАКАРПАТТІ ВКЛЮЧАТЬ ДО СКЛАДУ ПРИРОДООХОРОННИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ

12 серпня 2022 р. Уряд України погодив зміну цільового призначення двох земельних ділянок державної власності у Рахівському районі Закарпатської області. Із категорії лісгосподарських земель у запасі вони перейдуть у статус земель природно-заповідного фонду та будуть передані Карпатському біосферному заповіднику у постійне користування.

Сьогоднішнє рішення – це крок до розширення території заповідника та відповідно збереження унікальної української природи.

Нагадаємо, Карпатський біосферний заповідник є одним з найбільших природоохоронних об'єктів України.

Він відомий у всьому світі серед науковців і туристів як місце:

- найбільших в Європі масивів букових пралісів, які входять до складу об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи»;
- унікальних високогірних екосистем з озерами льодовикового походження;
- найвищих гірських вершин Українських Карпат: Говерла, Бребенескул, Петрос, Близниці, Піп-Іван Марамороський тощо;
- карстових печер;
- Долини нарцисів тощо.

А ще на його території знаходиться географічний центр сучасної Європи та можна дослідити стоянки первісної людини.

• • •

ВІЗИТ ДЕПУТАТКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПАРЛАМЕНТУ ВІОЛИ ФОН КРАМОН

20 серпня 2022 р. у Географічному центрі Європи (с. Ділове Рахівського району), у рамках візиту в Україну співголови депутатської групи зелених в Європарламенті (European Parliament) Віоли фон Крамон (Viola von Cramon), проведено засідання «крулого столу» на тему «Роль Закарпаття у євроінтеграції та відбудові України під час та після війни».

У роботі зібрання взяли участь Віола фон Крамон, народні депутати України, представники органів місцевого самоврядування, громадськості, окремих підприємств, уста-

**Зліва направо:
громадський діяч Микола СЮСЬКО, народна
депутатка України Юлія ОВЧИННИКОВА,
депутатка Європейського Парламенту Віола
фон КРАМОН, професор Федір ГАМОР у
Карпатському біосферному заповіднику,
20 серпня 2022 р.**

нов та засобів масової інформації.

Модерував на засіданні директор Інституту центральноєвропейської стратегії Дмитро Тужанський.

А з промовама та в дискусіях виступили: перший заступник голови Закарпатської обласної ради Андрій Шеке-та, представник проекту «Юліт з Європи» Микола Сюсько, народні депутати України Дмитро Гурін та Юлія Овчинникова, депутатка Європейського Парламенту Віола фон Крамон, заступник директора Карпатського біосферного заповідника професор Федір Гамор, директорка Великобичківського деревообробного підприємства «ВГСМ», депутатка Закарпатської обласної ради Ірина Мацепура та інші.

Йшлося про те, що робить, що може зробити і чого потребує Закарпаття як тил та євроінтеграційний плацдарм України, як інтегрується українська та європейська транспортна інфраструктура (насамперед залізниця, контрольно-перепускні пункти) тощо. А також про виклики для України та очікування від неї в Європі, що може дати їй статус кандидата в члени Європейського Союзу. Наголошувалось, що мирна ситуація на Закарпатті створює надзвичайно привабливі умови для інвестицій. Тут знайшли прихисток близько чотирьох сотень тисяч переселенців, сюди релокувалось багато підприємств та ІТ-компаній із Східної України.

Наголошувалось, що цей край є на три чверті гірською територією, володіє унікальними природно-кліматичними умовами, тому потребує створення спеціальних еколого-економічних механізмів для розвитку та підтримки Євросоюзом громад та бізнесу.

Віола фон Крамон, Юлія Овчинникова та Дмитро Тужанський особливо акцентували на розв'язанні природоохоронних проблем та формуванні екологічної культури населення.

У дискусії автор цих рядків зупинився на ролі та досвіді роботи у розв'язанні цих проблем установ природно-заповідного фонду, зокрема Карпатського біосферного заповідника.

Запропоновано продовжити роботи із відновлення руху пасажирських потягів через Ясіня та Рахів до Румунії,

Будапешта та Праги, відбудову зруйнованого моста через Тису на ділянці українсько-румунського кордону «Ділове – Валя-Вішеулуй» й відкриття відповідного пункту пропуску, спорудження у Квасах на базі Карпатського біосферного заповідника Міжнародного центру букових пралісів, еколого-освітньої роботи та сталого розвитку тощо.

Користуючись нагодою, в рамках неформального спілкування, автор цих рядків ще раз звернув увагу голови підкомітету Верховної ради України з питань лісових ресурсів, об'єктів тваринного та рослинного світу, природних ландшафтів та природно-заповідного фонду Юлії Овчинникової на необхідність активізації роботи із прийняття підготовлених за нашою участю законопроектів щодо збереження української частини природної спадщини, яка входить до переліку об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, внесення змін до законодавства із питань збереження природно-заповідного фонду, Смарагдової мережі, Закону України «Про статус гірських населених пунктів в Україні» та про сплату установами природно-заповідного фонду земельного податку відповідним територіальним громадам.

У цьому контексті домовлено про спеціальний візит найближчим часом Юлії Овчинникової до Карпатського біосферного заповідника.

Звернувся також до Представника Міністерства закордонних справ України в Ужгороді, уродженця міста Рахова Івана Лукачука, який брав участь у засіданні «круглого столу», щодо залучення міжнародної підтримки для вирішення назрілих екологічних та соціально-економічних проблем Карпатського біосферного заповідника та територіальних громад, які розташовані у зоні його діяльності.

Федір ГАМОР

• • •

ПРО АЛЬТЕРНАТИВНУ ПРОЄКТНУ ІДЕЮ

Серпень 2022 р. Десятиліттями українська та румунська прикордонна громадськість та місцеві органи влади порушують питання відновлення залізничного та автомобільного сполучення через українсько-румунський кордон між громадами Ділове (Україна) та Валя-Вішеулуй (Румунія): http://cbr.nature.org.ua/doc/UA_RO.pdf.

Так, зокрема, за ініціативою автора цих рядків Закарпатська обласна рада (згідно з рішенням сесії VI скликання від 21 грудня 2012 року) прийняла звернення до Президента України щодо вирішення питань сталого розвитку та благоустрою населених пунктів гірської частини Закарпаття, які розташовані у зоні об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини».

На підставі цього документа й наших численних звернень і виступів у пресі (2 квітня 2013 року, 10 вересня 2014 року, 1 липня 2016 року та 21 листопада 2018 року) Президент та Уряд України приймали й давали відповідні доручення та розпорядження, якими зобов'язували Закарпатську обласну державну адміністрацію та відповідні центральні органи виконавчої влади здійснити комплекс заходів, спрямованих на збереження букових пралісів та сталого розвитку прилеглих територій, в тому числі передбачалось «...забезпечити здійснення заходів із відновлення зруйнованого переходу через річку Тиса та створення необхідної прикордонної

**Начальниця залізничної станції Рахів
Наталія КУЖЕЛЬОВА зустрічає потяг
Коломія-Рахів-Ділове**

інфраструктури на українсько-румунському державному кордоні у селі Ділове Рахівського району Закарпатської області».

Але, на жаль, через цинічне саботування колишніми керівниками Рахівської районної державної адміністрації Дмитром Андріюком та Закарпатської ОДА Олександром Лединою цих рішень Президента та Уряду України відновлення моста в Діловому було зірвано.

Проте ця проблема і сьогодні залишається невирішеною.

У цьому контексті хочеться нагадати також, що нещодавно «Укрзалізниця» (за наявності політичної волі) за короткий проміжок часу провела реконструкцію майже 20 км залізничного полотна на дистанції Рахів-Держкордон, яка теж передбачалась цими ж рішеннями Президента та Уряду України.

В ситуації, що складається, у зв'язку із військовою агресією росії в Україні, зараз малоймовірним буде навіть обговорення питання відновлення цього надвичайно важливого для розвитку прилеглих сусідніх українських та румунських громад інфраструктурного транскордонного об'єкта.

Але, на наш погляд, виглядає надзвичайно реалістичною альтернативна ідея, яка зараз активно лобюється Рахівським міським головою Віктором Медвідьом та прімаром румунської прикордонної комуни Бистрий Васіле Дучуком (і яка, до речі, обговорювалась ще в 1996-1999 роках): замість відновлення зруйнованого моста у Хмелевому провести реконструкцію сільських ґрунтових доріг, які проходять паралельно до залізничної колії в населених пунктах Ділове та Валя-Вішеулуй (орієнтовною протяжністю в межах одного кілометра) до існуючого капітального залізобетонного моста через Тису у центрі Ділового.

Є велика надія, що голова Закарпатської обласної військової адміністрації Віктор Микита та представник Міністерства закордонних справ України в Ужгороді Іван Лукачук уважно вивчать цю проблему, та візьмуть на контроль виконання пункту 4 «Плану заходів щодо збереження української частини природного об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи» та сталого розвитку прилеглих до нього територій (затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України № 892-р 21 листопада 2018 р.), яким доруче-

но протягом 2018-2023 років Мінрегіону, Мінекономрозвитку, Мінінфраструктури, ДФС, Адміністрації Держприкордонслужби, МЗС та Закарпатській облдержадміністрації «забезпечити проведення консультацій з Румунською Стороною щодо можливості будівництва (відновлення) мосту через р. Тиса та відкриття міжнародного пункту пропуску через Державний кордон для автомобільного, залізничного та пішохідного сполучення Ділове (Україна) – Валя-Вішеулуй (Румунія)» та внесуть відповідні пропозиції до Кабміну України і проект ноти до Уряду Румунії.

Федір ГАМОР

• • •

ПОТЯГ ПРИБУВ У ДІЛОВЕ

26 серпня 2022 р. на зупинку села Ділове, що у географічному центрі Європи, прибув перший рейс потяга Коломия-Рахів-Ділове.

Величезна подяка Укрзалізниці за надзвичайно оперативну роботу з реконструкції близько 20 кілометрів залізничного полотна, яке відкриває можливості для курсування потягів не тільки до Ділового, але й до Румунії, Ужгорода, Будапешта та Праги.

Федір ГАМОР

• • •

УРЯД ДАВ СТАРТ РЕФОРМІ ЛІСОВОЇ ГАЛУЗІ

7 вересня 2022 р. Кабінет Міністрів схвалив постанову, яка передбачає реформування лісової галузі. 158 державних лісгосподарських підприємств об'єднують в єдине державне спеціалізоване підприємство «Ліси України». А замість 24 управлінь буде утворено 9 регіональних офісів лісового та мисливського господарства.

«Лісове господарство України вже давно потребує комплексної реформи. Цей факт ніхто не заперечить. Кожна суспільна група бачить її по-своєму. Але Україна як кандидат у члени ЄС, поза сумнівом, має рухатися європейським шляхом розвитку. Ми будемо управляти лісами за стандартами та практиками ЄС. Це дозволить не лише підвищити рентабельність галузі, фінансово зміцнити державу, а й захистити цінні лісові території», – повідомив Міністр Руслан Стрілець.

Очільник Міндовкілля наголосив, що чинна система управління лісами в Україні кардинально відрізняється від тієї, яка вже давно працює в країнах Європи. Реформа до-

зволить запровадити дієві зміни та вирішити такі проблеми:

- фінансовий дисбаланс галузі;
- відсутність достовірної інформації про стан лісового фонду країни;
- низький рівень лісистості, що зберігається десятиліттями;
- низька продуктивність праці;
- низький рівень механізації лісгосподарських робіт тощо.

Реформа вирішує конфлікт інтересів у лісовій сфері – Держлісагентство матиме контролюючі функції, а новостворене підприємство – господарюючі.

Наголошуємо, що трансформація галузі у жодному разі не означає скорочення працівників. Одне із завдань реформи – зберегти професіоналів, які працюють в лісі, та дати їм гідну зарплату. А це у свою чергу допоможе знизити рівень корупції. Простіше кажучи, навіщо займатися незаконними діями, якщо можна отримувати достойну заробітну плату за свою роботу.

Що ж до податків – вони залишаться на місцях.

• • •

У КБЗ – НОВИЙ ДИРЕКТОР

15 вересня 2022 р., відповідно до наказу Міндовкілля України від 14.09.2022 №414-о, на посаду директора Карпатського біосферного заповідника призначено Рибак Микола Петровича.

Даний наказ прийнято на виконання рішення Закарпатського окружного адміністративного суду від 15 квітня 2021 року по справі №260/1922/20 (<https://reyestr.court.gov.ua/Review/96491283>), залишеного без змін постановою Восьмого апеляційного адміністративного суду від 23 червня 2022 року (<https://reyestr.court.gov.ua/Review/%20105046869>). Ним зобов'язано Міндовкілля України виконати вимоги пункту 4 Розділу VI Порядку проведення конкурсу та призначення на посаду керівників установ природно-заповідного фонду, затвердженого наказом Мінприроди України від 17.04.2018 року №123, та укласти з переможцем конкурсу на зайняття вакантної посади керівника установи ПЗФ Рибак Микола Петровичем трудовий договір (контракт) та видати наказ про його призначення на посаду директора Карпатського біосферного заповідника.

Колишній директор заповідника Тарасюк М.В. та Міндовкілля України оскаржували це рішення в касаційному порядку, однак Верховний суд України у складі Касаційного адміністративного суду неодноразово повертав надіслані касаційні скарги у зв'язку з відсутністю підстав для оскарження судового рішення в касаційному порядку (<https://reyestr.court.gov.ua/Review/105577955>, <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105808866>, <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106787873>, <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106814980>).

Крім того, Закарпатський окружний адміністративний суд рішенням від 16 грудня 2021 року по справі №260/1549/21 (<https://reyestr.court.gov.ua/Review/102226029>), залишеним без змін постановою Восьмого апеляційного адміністративного суду від 23 червня 2022 року (<https://reyestr.court.gov.ua/Review/105109838>), визнав протиправним та скасував рішення постійно діючої комісії з проведення конкурсного

відбору керівників підприємств, установ, організацій, що належать до сфери управління Міндовкілля України, якими допущено до участі конкурсному відборі та визначено переможцем конкурсного відбору на посаду керівника Карпатського біосферного заповідника Тарасюка М.В.

Таким чином, було поставлено крапку у вирішенні тривалого судового процесу щодо особи керівника Карпатського біосферного заповідника.

ДОВІДКОВО:

Микола Рибак закінчив Львівський лісотехнічний інститут за спеціальністю «Лісове та садово-паркове господарство», Національний транспортний університет за спеціальністю «Екологія». Трудову діяльність розпочав у КБЗ, спочатку лісником (1983 рік), пізніше працював майстром лісу, помічником лісничого, лісничим, головним лісничим, заступником директора. З 2007 року по 2015 рік – перший заступник директора-головний природознавець, з грудня 2015 по грудень 2018 року – директор. З грудня 2018 року по червень 2021 року – в.о. директора, а з серпня 2021 року до призначення директором заповідника – головний інженер ДП «Рахівське лісове дослідне господарство».

Загальний стаж роботи 43 роки, безперервно у Карпатському біосферному заповіднику – 38 років.

Нагороджений: почесним званням «Заслужений природоохоронець України» (2009 р.), нагрудним знаком «Почесний працівник заповідної справи України» (2018 р.), почесними грамотами Мінприроди України (2003, 2008, 2011, 2019 рр.), Закарпатської обласної ради та обласної державної адміністрації (2003, 2010, 2013, 2018 рр.).

З 2010 по 2015 рік та з жовтня 2020 року – депутат Рахівської районної ради.

Адміністрація Карпатського біосферного заповідника

Під час зустрічі адміністрації Карпатського біосферного заповідника з громадою села Широкий Луг (Тячівський район Закарпатської області), 13 жовтня 2022 р.

Зліва направо:

староста села Василь ОЛЕКСІЙ,
директор КБЗ Микола РИБАК, голова
Нересницької ТГ Василь ГАСИНЕЦЬ

РУСЛАН СТРИЛЕЦЬ: «СЬОГОДНІ В УКРАЇНІ ЗАКЛАДАЄТЬСЯ ДОЛЯ ВСЬОГО ЄВРОПЕЙСЬКОГО КОНТИНЕНТУ...»

5 жовтня 2022 р. Таку позицію проголосив Міністр Руслан Стрілець на Міжнародній конференції ООН «Довкілля для Європи».

За його словами, символічно, що ця конференція проводиться лише раз на п'ять років. Для України у 2022 році це – унікальна можливість заявити на весь світ про наслідки російського вторгнення, зокрема для довкілля.

Руслан Стрілець розповів про шкоду українському довкіллю від російської агресії та наголосив: «Україна готова не лише боротися за своє майбутнє. Ми ініціюємо створення Глобальної Платформи для розробки міжнародних методик оцінки збитків довкіллю від військових дій. Міндовкілля вже має значні напрацювання в цій сфері й готове ділитися ними з усім світом. Це важливо, адже війна матиме вплив на тисячі кілометрів навколо українського кордону. Лише для України екологічні збитки вже становлять мінімум 36 млрд євро».

Руслан Стрілець подякував всім, хто підтримує державу Україна у її боротьбі та Президентці Палати представників пані Анніті Деметріу за організацію та модерацію конференції на такому високому рівні.

«Підтримка України з боку всіх країн-учасниць безпрецедентна. Я впевнений, такі заходи проливають світло на ситуацію. Тож тепер країн, які досі не визначилися у своєму виборі, стане ще менше», – наголосив очільник Міндовкілля.

• • •

ЯК ПРАВИЛЬНО ПРАЦЮВАТИ У СОЦМЕРЕЖАХ?

6-7 жовтня 2022 р. працівниці відділу еколого-освітньої роботи Карпатського біосферного заповідника взяли участь у тренінгу з ефективних комунікацій в соціальних мережах, який організувала ГО «ФОРЗА» в Ужгороді. Навчальний захід охопив майже 30 фахівців лісового господарства та природоохоронних установ України.

Під час теоретичної частини відбулося ознайомлення з роботою в соціальних мережах Facebook, Instagram, Tik-tok, Telegram та Youtube. Учасники тренінгу вчилися правильно вести сторінки, боротися з негативною інформацією та комунікувати з гейтарами. Говорили й про ресурси, які варто залучати для створення контент-планів. Також виконували практичні завдання, зокрема щодо аналізу цільової аудиторії соціальних мереж різних установ та сторінок конкурентів. Практикувалися у створенні власного контенту, його ефективності та можливостей просування власної сторінки для залучення більшої аудиторії читачів.

Як виявилось, основним елементом успішного ведення сторінок в соціальних мережах є оформлення профілю, а саме: логотипу, основної світлини та найважливішої інформації про установу. Тренер Тетяна Шаміна наголосила, що визначальною складовою будь-якої публікації є саме текст. Він повинен бути коротким, максимально спрощеним і доступним для читачів.

На засіданні «круглого столу» з нагоди відзначення Міжнародного дня біосферних резерватів ЮНЕСКО, м. Рахів, 3 листопада 2022 р.

А наприкінці заходу його учасники ділилися враженнями щодо ефективності навчання у форматі тренінгу. Можливість комунікації в соціальних мережах за допомогою онлайн-інструментів цифрового світу наразі особливо актуальна. Навчатися новому, отримувати новий досвід – завжди корисно! Приємно й те, що всі учасники були нагороджені сертифікатами про успішне проходження тренінгу та невеличкими подарунками.

Важливо зазначити, що впродовж вересня 2022 р. екоосвітня наша установа брали участь у інформаційному марафоні, який також організувала ГО «ФОРЗА» в межах проекту «Ліси в жіночих руках». Цей марафон складався з чотирьох онлайн-зустрічей, під час яких були розглянуті важливі питання гендерної політики в природоохоронних установах та організаціях.

Ельвіра АНГЕР,
провідний фахівець
відділу еколого-освітньої роботи КБЗ

ЗУСТРІЧ ІЗ ГРОМАДОЮ СЕЛА ШИРОКИЙ ЛУГ

13 жовтня 2022 р. відбулася зустріч представників адміністрації Карпатського біосферного заповідника на чолі з директором Миколою Рибак з мешканцями села Широкий Луг (Тячівський район Закарпатської області). У зустрічі також брали участь голова Нересницької територіальної громади Василь Гасинець і староста села Василь Олексій. Основною її темою було розширення території КБЗ, яке, на думку частини широколужанців, зачіпало їх інтереси. У ході розмови з'ясувалося, що найбільше тривогу у мешканців села викликає забезпечення паливними дровами, можливість збору грибів і ягід, використання традиційних сінокосів і відсутність належних комунікацій із керівництвом Широколужанського ПНДВ.

Директор Микола Рибак дав розгорнуті відповіді на болючі для громади питання, наголосивши, що для місцевих жителів ніяких негативних змін не відбудеться. Вони й надалі забезпечуватимуться дровами і матимуть можливість

вести на новоприєднаних до біосферного заповідника територіях традиційну господарську діяльність, оскільки практично вся вона ввійде до зони антропогенних ландшафтів із максимально сприятливим для населення режимом природокористування.

Також директор наголосив, що особисто контролюватиме ситуацію і оперативно реагуватиме на будь-які виклики і проблеми. Під час зустрічі зрозумілими стали побоювання щодо забезпечення паливними дровами, яке базувалося на відмові Мокрянського лісомисливського господарства займатися цим питанням і спробою перекинути його на біосферний заповідник. На час проведення зустрічі зазначена вище територія ще не передана в постійне користування КБЗ і всю господарську діяльність тут і надалі забезпечує державне лісомисливське підприємство. Результати зустрічі зафіксовані у відповідному протоколі, який має стати дорожньою картою у взаєминах між адміністрацією КБЗ і громадою села Широкий Луг. Він, зокрема, передбачає найближчим часом ще одну зустріч, але уже за участі представників ДП «Мокрянське ЛМГ».

Також у протоколі зазначено необхідність проведення ремонту дороги до урочища Поляна, де знаходяться сінокоси значної кількості місцевих селян. Директором заповідника прийнято рішення негайно створити відповідну комісію з працівників КБЗ і завершити всі роботи протягом жовтня-листопада 2022 р.

Василь ПОКИНЬЧЕРЕДА

• • •

ПРО ГЛОБАЛЬНУ РОЛЬ БІОСФЕРНИХ РЕЗЕРВАТІВ ЮНЕСКО

3 листопада 2022 р. у залі засідань Рахівської районної ради адміністрація Карпатського біосферного заповідника провела, за участі керівництва Рахівської районної військової адміністрації та районної ради, представників територіальних громад та трудового колективу біосферного заповідника, «круглий стіл» з нагоди відзначення Міжнародного дня біосферних резерватів ЮНЕСКО.

Вступним словом зібрання відкрив директор біосферного заповідника, заслужений природоохоронець України Микола Рибак.

З доповіддю про глобальне значення для майбутнього людства біосферних резерватів та про роль й місце Карпатського біосферного заповідника у складі Всесвітньої мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО виступили доктор біологічних наук, професор, заслужений природоохоронець України, заступник директора КБЗ Федір Гамор та керівники відділу науково-дослідної роботи установи Василь Покиньчереда і кандидат фізико-математичних наук Юрій Беркела.

Федір Гамор, зокрема, нагадав, що 16 грудня 2021 року Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй оголосила 2022 рік Міжнародним роком сталого розвитку гір. У схваленій Резолюції запропоновано країнам-членам ООН, організаціям, які засновані ООН, іншим міжнародним організаціям та всім зацікавленим сторонам разом з громадянським суспільством, приватним сектором та науковими інституціями забезпечити проведення заходів із відзначення

Міжнародного року сталого розвитку гір.

А за рішенням Секретаріату ЮНЕСКО в цьому році вперше 3 листопада відзначається як Міжнародний день біосферних резерватів, яким належить, як модельним територіям, особлива важлива роль в реалізації стратегії сталого розвитку, що схвалена на конференції глав держав та урядів світу в Ріо-де-Жанейро у 1992 році, і яка до сьогодні є найважливішим стратегічним міжнародним документом для збереження планети Земля.

Детально також проінформовано, що означає поняття «біосферні резервати» та про глобальну мережу «біосферних резерватів» і їх структуру та функції, роз'яснено, яка різниця між біосферними резерватами та біосферними заповідниками в Україні тощо.

Особливо наголошено на важливій ролі Карпатського біосферного заповідника як складової частини Всесвітньої мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО.

Важливими та цікавими були зауваження та пропозиції, з якими виступили на зібранні заступники голови Рахівської районної ради Іван Копич та Рахівської районної військової адміністрації Наталія Кобаса, голова Богданської територіальної громади Степан Мільчевич, староста села Ділове Андрій Панасюк, начальниця відділу соціально-економічного розвитку, рекреації та міжнародної співпраці Рахівської міської ради Вікторія Губко, головний лісничий Рахівського лісодослідного господарства Андрій Угрин, начальниця відділу еколого-освітньої роботи КБЗ Вікторія Бундзяк та виконуючий обов'язки завідувача лабораторії лісознавства Карпатського біосферного заповідника, кандидат біологічних наук, заслужений природоохоронець України Дмитро Сухарюк.

А загалом на «круглому столі» червоною ниткою проходила ідея про те, що біосферні резервати ЮНЕСКО – це не просто природоохоронні території, а модельні території, які відіграють важливу роль в реалізації стратегії сталого розвитку.

Їх діяльність базується на «цілях сталого розвитку» (The Sustainable Development Goals (SDGs) or Global Goals), які сьогодні є найважливішими для збереження планети Земля.

Федір ГАМОР

• • •

У РАМКАХ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОЄКТУ «ЛАЙФ PROGNOSIS»

10 листопада 2022 р. на запрошення селищного голови Андрія Делятинчука Ясінянську територіальну громаду відвідала група працівників Карпатського біосферного заповідника. Вони мали зустріч з активом Ясінянської селищної ради. Основною темою розмови був хід реалізації проєкту «Лайф PROGNOSIS», який ставить за мету збереження старовікових лісів у Європі. Представники КБЗ проінформували присутніх про щорічні здобутки у рамках зазначеного вище проєкту. Зокрема, вони передали представникам Ясінянської громади інформаційно-

З представниками КБЗ бесідує голова територіальної громади селища Ясіня (Закарпатська область) Андрій ДЕЛЯТИНЧУК (у центрі)

промоційні постери, присвячені ролі і значенню старовікових лісів. Постери розміщено в громадських місцях, які активно відвідуються, зокрема в будівлі селищної ради і в туристично-інформаційному центрі «Ясіня». Також наголошувалось, що частина запланованих на 2022 рік робіт не була виконана, в першу чергу у зв'язку з російською агресією. Це стосується в основному польових робіт щодо картування старовікових лісів та збору лісівничо-таксаційних даних, оскільки зараз фахівці-лісознавці з біосферного заповідника захищають нашу Батьківщину в лавах ЗСУ.

Також у ході зустрічі обговорено широке коло питань, які охоплювали різноманітні сфери діяльності і можливі напрямки співпраці між КБЗ і місцевою громадою. Ключовим серед них – сплата земельного податку. Обговорювалися й інші питання, які стосувалися рекреаційно-туристичної діяльності, популяризації та покращення туристичної привабливості краю. Серед них прозвучала й тема збереження унікального водно-болотного угіддя «Андромеда», що на території с. Чорна Тиса. Даний природний комплекс потребує серйозної опіки та фахової підтримки. Також мова йшла про місцевий дендрологічний заказник, де зростає сосна кедрова європейська. Насадження знаходиться в критичному стані і також заслуговує на підвищену увагу науковців і лісівників.

Актив селищної ради охоче поділився інформацією про свої здобутки в рамках проєктної діяльності та продемонстрував успішні приклади реалізації кількох грантів, завдяки чому громада отримала сучасне обладнання та забезпечила нормальні умови праці для своїх медиків, пожежників та інших категорій працівників. Наразі триває робота над підготовкою нових проєктів і є багато ідей, які можуть бути реалізовані спільно з нашою установою.

**Ірина ЙОНАШ,
Василь ПОКИНЬЧЕРЕДА**

ПРО ПРОБЛЕМИ СМІТТЄЗВАЛИЩА НА БЕРЕЗІ ТРАНСКОРДОННОЇ ТИСИ

24-25 листопада 2022 р. Всеукраїнська екологічна ліга, за сприяння Комітету Верховної Ради України з питань екологічної політики та природокористування, Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, за партнерства Центру екологічної освіти та інформації, ПрАТ «Київ-спецтранс» та Юридичної компанії «Gresco Law Company», в онлайн-режимі на платформі ZOOM провела національний форум «Поводження з відходами в Україні: законодавство, економіка, технології», який з 2013 року служить суспільним майданчиком для обговорення нагальних проблем у сфері поводження з відходами та вироблення рішень, які відповідають європейським правилам та стандартам.

Цьогорічний форум відбувся в умовах жорстокої військової агресії росії, під час масових ракетних обстрілів критичної інфраструктури та тотального відключення електроенергії по всій території України.

Але, незважаючи на ці труднощі, в роботі форуму взяла участь близько 360 учасників з багатьох регіонів країни.

Захід відкрили: Руслан Стрілець, Міністр захисту довкілля та природних ресурсів України, Олег Бондаренко, народний депутат України, голова Комітету Верховної Ради України з питань екологічної політики та природокористування, та Тетяна Тимочко, голова Всеукраїнської екологічної ліги, голова оргкомітету Національного форуму «Поводження з відходами в Україні: законодавство, економіка, технології».

На пленарних сесіях та «круглих столах» обговорено широке коло актуальних проблем, зокрема, заступник Міністра захисту довкілля та природних ресурсів України Євген Федоренко презентував дорожню карту реалізації нового Закону України «Про управління відходами».

Детально розглянуто сучасні підходи до нормативно-правового регулювання у сфері поводження з побутовими та промисловими відходами, відходами руйнації в Україні та наближення до європейських правил і стандартів, проблемні аспекти та позитивний досвід у розробленні та реалізації регіональних планів управління відходами, вирішення проблем перероблення та утилізації відходів, що утворені внаслідок російської збройної агресії, та досвід інших країн і українські реалії.

Багато уваги приділено аналізу впливу сміттєзвалищ і місць розміщення промислових відходів на природні екосистеми та здоров'я населення, екологічно сприятливим технологічним рішенням для перероблення та повторного використання відходів війни та руйнації, питання поводження з небезпечними відходами.

Голова Всеукраїнської екологічної ліги, радниця Міністра захисту довкілля та природних ресурсів України Тетяна Тимочко презентувала також розділ «Екологічна безпека» Національного плану відновлення України, проаналізовано збитки для природних екосистем, природоохоронних територій та об'єктів природно-заповідного фонду внаслідок російської військової агресії.

На завершення йшлося про особливості інформаційної політики, освітньо-виховної роботи і роль просвіти для розв'язання проблем поводження з відходами та збережен-

ня довкілля.

У рамках обговорення дорожньої карти реалізації нового Закону України «Про управління відходами» заступник директора Карпатського біосферного заповідника, доктор біологічних наук, професор Федір Гамор привернув увагу до розв'язання проблеми сміттєзвалища у місті Рахів на березі транскордонної річки Тиса, яке знаходиться безпосередньо в зоні діяльності Карпатського біосферного заповідника, та висловив надію, що новоприйнятий Закон України «Про управління відходами» створить сприятливі умови для цього.

В цьому контексті, важливим є і те, що нарешті знайдено земельну ділянку, на якій можна розмістити сміттєпереробний завод.

Ми звернулися до Міндовкілля надати для цього місцевим органам влади необхідну допомогу.

У репліці з цього приводу Тетяна Тимочко наголосила, що ця проблема знаходиться на контролі у Міндовкілля та вживаються комплексні заходи для її розв'язання й припинення забруднення побутовими відходами транскордонної Тиси.

На зібранні ухвалена резолюція форуму та звернення до Кабінету Міністрів України, Верховної Ради України, профільних міністерств і відомств.

Федір ГАМОР

• • •

ВІДБУЛОСЯ ЗАСІДАННЯ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ РАДИ НПП «ГУЦУЛЬЩИНА»

2, 6 грудня 2022 р. на засіданнях науково-технічної ради Національного природного парку «Гуцульщина» та Координаційної ради Карпатського біосферного резервату заступник директора Карпатського біосферного заповідника, професор Федір Гамор привернув увагу учасників зібрань до важливості сплати територіальним громадам земельного

На засіданні науково-технічної ради НПП «Гуцульщина» виступає професор Федір Гамор, м. Косів, 2 грудня 2022 р.

податку за землі, які знаходяться у постійному користуванні установ природно-заповідного фонду та на необхідності приведення у відповідність до Лісового кодексу України складної процедури виділення лімітів та надання дозволів на забезпечення паливними дровами населення, що проживає в зоні розташування заповідників та національних природних парків.

Учасники засідань, зокрема Косівський міський голова Юрій Плосконос, Нересницький сільський голова Василь Гасинець, директори НПП «Гуцульщина», «Верховинський», Карпатського біосферного заповідника Юрій Стефурак, Михайло Нечай, Микола Рибак та інші теж детально говорили про важливість земельного податку для розвитку громад та про шляхи розв'язання проблем, що виникли із сплатою цього податку в Карпатському біосферному заповіднику.

Для спрощення процедури надання дозволів на заготівлю паливних дров для забезпечення населення запропоновано, зокрема, внести зміни до «Інструкції про застосування порядку установа лімітів на використання природних ресурсів у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення» та до зонування території Карпатського біосферного заповідника.

Науково-технічна рада НПП «Гуцульщина» в прийнятому рішенні звернулася до Міндовкілля України з проханням привести у відповідність з Лісовим кодексом України порядок надання дозволів на проведення санітарно-оздоровчих заходів у лісах природно-заповідного фонду.

А на засіданні Координаційної ради КБР голова Рахівської районної ради Діана Бабінець теж запропонувала з метою поліпшення стану забезпечення населення дровами направити відповідне звернення до Міндовкілля України від Рахівської районної ради.

Федір ГАМОР

Під час засідання Координаційної ради КБР,
6 грудня 2022 р.

ЧЕРГОВЕ ЗАСІДАННЯ КООРДИНАЦІЙНОЇ РАДИ КБР

6 грудня 2022 р. відбулося планове засідання Координаційної ради Карпатського біосферного резервату ЮНЕСКО (КБР).

Засідання розпочато вшануванням хвилиною мовчання всіх загиблих через вторгнення росії на територію України.

Нагадаємо, що зазначений вище резерват включає Карпатський біосферний заповідник і значну за площею територію сталого розвитку, яка охоплює 6 територіальних громад (Рахівську, Богданську, Великобичківську, Ясінянську, Нересницьку та Углянську) і землі п'яти державних лісогосподарських підприємств. Саме Координаційна рада, яка включає, окрім працівників біосферного заповідника, також представників місцевої влади, органів самоврядування, неурядових організацій, громадськості та ключових стейкхолдерів, є потужним інструментом для забезпечення співпраці усіх зацікавлених сторін у межах біосферного резервату. В зв'язку з війною частина членів ради працювала в традиційному форматі, у той час як інші брали участь у засіданні дистанційно з використанням платформи Zoom. Наша установа впродовж останніх років регулярно використовує цю інноваційну технологію, яка в період значних обмежень, пов'язаних раніше з пандемією, а нині з воєнним станом, дозволяє залучати до роботи потрібних фахівців і, зрештою, забезпечувати необхідний кворум, не створюючи в той же час для них серйозних ризиків і логістичних незручностей.

Порядок денний цьогоорічного засідання Координаційної ради вже традиційно носив підсумовуючий характер, хоча й не був позбавлений погляду в майбутнє. Ключовим питанням був розгляд результатів і перспектив співпраці адміністрації Карпатського біосферного заповідника (КБЗ) з об'єднаними територіальними громадами в межах території Карпатського біосферного резервату ЮНЕСКО. Дане питання висвітлив директор КБЗ, голова Координаційної ради Микола Рибак. Велику увагу приділив, зокрема, проблемам зі сплатою земельного податку територіальним громадам. Хоча дана проблема виникла задовго до того, як він обійняв посаду директора, запропонував шляхи її вирішення, хай і часткового. Доповідач порушив низку питань, спрямованих на поглиблення співпраці з територіальними громадами, та пошук шляхів залучення додаткових коштів для належного функціонування заповідника і сталого розвитку населених пунктів КБР. Виступ Миколи Рибак про проблеми забезпечення паливними дровами місцевого населення спонукав членів ради до жвавого обговорення, яке іноді носило доволі емоційний характер. Але загалом настрої були позитивними, а пропозиції – конструктивними. Основними підсумками розгляду даного питання стало схвалення доповіді і підтримка звернення адміністрації Карпатського біосферного заповідника до місцевих рад щодо сплати земельного податку у 2022 і 2023 роках та пропозиції директора щодо підготовки та розгляду на сесіях рад органів місцевого самоврядування програм соціально-економічного та культурного розвитку щодо створення умов для розвитку сільського та екологічного туризму і рекреації, ведення традиційного господарювання та охорони довкілля у межах території природно-заповідного фонду на період 2023-2025 років.

З інших питань, які були розглянуті на засіданні, варто відзначити доповідь начальника відділу відтворення, збереження природних екосистем та використання природних

ресурсів КБЗ П. Ворохти про використання природних ресурсів у КБЗ упродовж 2022 р. і проєкт лімітів щодо природокористування на 2023 рік та інформацію заступника начальника відділу науково-дослідної роботи і міжнародної співпраці КБЗ В. Покиньючереда про стан і перспективи реалізації українсько-німецького проєкту «Підтримка природно-заповідних територій в Україні». Останній, але вже в якості секретаря Координаційної ради, довів до присутніх результати виконання рішень минулорічного засідання Координаційної ради і план її роботи на 2023 рік.

Особливу увагу привернув розгорнутий виступ голови ГО «Спілка пасічників Рахівщини «Говерла» В. Волощука, присвячений проблемам збереження рахівського типу карпатської бджоли на території району. Він розповів про історію бджільництва на Рахівщині, дав загальну характеристику карпатської бджоли, акцентувавши увагу на особливостях місцевої популяції, і окреслив потенційні загрози та можливі шляхи для їх подолання.

На завершення засідання директор КБЗ М. Рибак висловив глибоку вдячність усім присутнім за величезний вклад у формування й розвиток Карпатського біосферного резервату ЮНЕСКО і забезпечення його потужного поступу в останні роки, наголосивши при цьому, що лише завдяки співпраці, налагодженій в рамках Координаційної ради, вдалося кардинально змінити ставлення населення до нашої установи.

Василь ПОКИНЬЧЕРЕДА

• • •

У «СИНЬОГОРАХ» – ПРО ПАЛИВНІ ДРОВА

13-14 грудня 2022 р., в рамках «зимових читань», що були організовані Державним управлінням справами, Національним природним парком «Синьогори», Інститутом екології Карпат НАН України та ГО «Екологіф», пройшов науково-практичний семінар «Охорона природи в контексті енергетичної та екологічної безпеки України».

У його роботі взяли участь науковці та природоохоронці великого ряду національних природних парків та заповідників, наукових установ, вищих навчальних закладів й представників громадськості.

У вітальних словах директор НПП «Синьогори» Василь Івасик та начальник науково-дослідного відділу, доктор сільсько-господарських наук Юрій Шпарик привернули увагу присутніх до історії створення НПП «Синьогори» та до його ролі в збереженні природних екосистем та культурних цінностей регіону, детально охарактеризували актуальні напрямки наукових досліджень в контексті енергетичної та екологічної безпеки України.

Важливі аспекти цих проблем порушили у доповідях на пленарних засіданнях Андрій Заморока (Прикарпатський національний університет), Володимир Коржов (Український науково-дослідний інститут гірського лісівництва), Тарас Шуплат (Львівський державний університет безпеки життєдіяльності).

А заступник директора Карпатського біосферного заповідника, доктор біологічних наук, професор Федір Гамор детально зупинився на деяких аспектах вдосконалення організаційно-правових механізмів забезпечення паливними дровами населення, що проживає в зоні розташування установ природно-заповідного фонду, в умовах воєнного ста-

Під час науково-практичного семінару в НПП «Синьогори», 13 грудня 2022 р.

ну (<https://kbz.in.ua/.../12/Stattia-dlia-saytu-po-drovakh-1.pdf>).

(Нагадаємо, що питання спрощення процедури забезпечення паливними дровами населення гостро обговорювались 2, 6 та 8 грудня 2022 року на засіданнях науково-технічних рад національних природних парків «Гуцульщина» та «Синевир», а також Координаційної ради Карпатського біосферного резервату).

Чимало цікавих ідей і пропозицій на семінарі прозвучало у близько тридцятьох доповідях та повідомленнях на трьох секційних засіданнях.

Для учасників «зимових читань» організовано екскурсію до Резиденції Президента України.

Федір ГАМОР

СМЕРЕКИ ЗАРАДИЛИ ЛИХОВІ

17 грудня 2022 р. місцева громада боролася з наслідками підняття води на річці Шопурка. Критичну ситуацію спричинила дамба перед транспортним мостом на дорозі Н-09 Мукачєво-Рахів-Львів.

Дякуючи спільним зусиллям працівників місцевих підприємств, службі ДСНС, Тячівського БУВР, поліції та інших небайдужих громадян, вдалось «відбити» воду шляхом встановлення тимчасової інженерної споруди – кашиці.

Під загрозою в основному перебував транспортний міст, руйнація якого призвела б до великих і довготермінових проблем на нашій основній дорозі.

Дякуємо всім, хто допомагав у боротьбі зі стихією!

Для того, щоб «відбити» воду, довелося зрізати смереки, які росли біля школи-інтернату.

При стихійному лихові, яке загрожує техногенною катастрофою, необхідно використовувати ті матеріали, які є в наявності. Крім цього, під загрозою перебували електричні стовпи на березі Шопурки.

Висадимо нові дерева, які прикрасять наше рідне селище!

Олег БУРСА,

**голова Велико-Бичківської селищної ради,
Рахівський район Закарпатської області**

ПІД ЗАВІСУ РОКУ

СЕРЕД ПРЕТЕНДЕНТІВ НА ЗДОБУТТЯ «НОБЕЛІВСЬКОЇ ПРЕМІЇ В ГАЛУЗІ ЗАХИСТУ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА» БУВ І ПРЕДСТАВНИК УКРАЇНИ

7 грудня 2022 року в Бостоні принц Уельський Вільям провів урочисту церемонію вручення премії «Earthshot Prize»

Це глобальна екологічна відзнака і платформа для виявлення, прискорення та масштабування новаторських рішень для збереження і відновлення планети Земля. Її засновниками виступили принц Вільям та Британський Королівський фонд. Премію присуджують із 2021 року п'ятьом особам (або організаціям) за інноваційні екологічні рішення у сфері захисту та відновлення природи, очищення повітря, відродження океанів, побудови безвідхідного виробництва або боротьби зі змінами клімату.

Лауреати отримують один мільйон фунтів стерлінгів та спеціально виготовлені медалі. Цьогорічних переможців визначали із понад 1000 претендентів із 80 країн світу, які були запропоновані 349 номінаторами, затвердженими Королівським фондом.

Премію 2022 року отримали: стартап «Mukuru Clean Stoves» (Кенія): запропонував жінкам цієї країни «екологічні» печі, щоб зменшити задимленість у приміщенні та організувати безпечніший спосіб приготування їжі; проект із захисту та відновлення природи Хейті в Індії – новаторське рішення для місцевих дрібних фермерів, щоб зменшити витрати, збільшити врожайність і захистити засоби існування в країні, яка перебуває на передовій боротьби із змінами клімату; корінні жінки Великого Бар'єрного рифу в Австралії – за надихаючу програму, що поєднала прадавні знання корінних народів із сучасними цифровими технологіями для захисту суші і моря; проект «Побудуйте світ без відходів (Notpla)» (Великобританія): запропоновано рішення щодо створення альтернативи пластиковій упаковці із морських водоростей; розроблений друзями дитинства проект із відновлення клімату (Оман): передбачає перетворення вуглекислого газу на камінь з постійним зберіганням під землею.

Приємною несподіванкою для української природоохоронної спільноти стало повідомлення професора Зволєнського технічного університету Вільяма Піхлера (Словаччина) про висунення кандидатури відомого еколога Федора Гамора на здобуття цієї премії в 2022 році.

Вільям Піхлер у листі до Ф. Гамора (від 4 квітня ц.р.) написав: «... Мене призначили офіційним номінатором на <https://earthshotprize.org/>. Я номінував вас за ваші досягнення... Звичайно, номінацій буде більше, і комісія Earthshot Prize зробить остаточний вибір – її очолює сер Давид Аттенборо, відомий британський захисник природи. Я переконаний, що ви і ваша країна заслуговуєте на це більше за інших».

У номінаційному досяє «Збереження пралісів бука європейського» зазначається, що д-р Федір Гамор номінується за «надихання та сприяння збереженню букових пралісів у Європі з метою захисту біорізноманіття, поглинання вуглецю та підвищення екологічної свідомості».

«Багатосторонній об'єкт Всесвітньої спадщини «Букові праліси та давні ліси Карпат та інших регіонів Європи», – наголошує професор Вільям Піхлер, – включає рештки європейських пралісів та давніх лісів бука, які збереглися у майже незмінному стані.

Цей серійний транснаціональний об'єкт Всесвітньої спадщини є найбільшим у світі. Має 94 складових у 18 країнах... Це – єдиний у світі об'єкт Всесвітньої спадщини, який поєднує так багато частин. Доктор Федір Гамор відігравав вирішальну роль у його становленні, не шкодуючи часу та енергії, щоб забезпечити збереження українських букових пралісів як плацдарму для міжнародного визнання видатної універсальної цінності таких лісів у Європі та в усьому світі.

За часів СРСР він особисто ризикував у боротьбі з бюрократією, яка ставилася вороже до посилення охорони природи та міжнародного співробітництва.

Історія доктора Гамора в боротьбі за природу доступна за посиланням http://cbr.nature.org.ua/doc/U_E.pdf.

А на вебсайті: <https://wilderness-society.org/fedir-hamors-new-book-describes-his-fight-for-primeval-beech-forests/>, наголошується в номінаційному досяє, поміщено довідкову інформацію про претендента на премію.

Василь КУХТА

АРТ-ПРОЄКТ «НАМОЛЕНЕ НЕБО»

Майже рік триває унікальний мистецький проект, який започаткував начальник Петрос-Говерлянського ПНДВ Ігор Іванків. Його унікальність полягає в тому, що старовинні гонти із дахів храмів Закарпаття художники й різьбарі перетворили на арт-об'єкти. Вперше представлення виставки відбулося у січні 2022 року в Івано-Франківську, а після експозиція «помандрувала» містами України.

Карпатський біосферний заповідник, разом з іншими установами та організаціями, із самого початку підтримав цю чудову ідею і став свідком того, як експозиція зростає з тридцяти до ста експонатів.

Як розповідає Ігор Іванків, все почалося з того, що в Ясінях перекидали стародавню церкву XIV сторіччя й дерев'яні дощечки люди забирали на дрова. Дивлячись на це, йому спало на думку, що гонту можна зберегти, перетворити її на матеріал для картин. Тож, починаючи з листопада, 2021 р., начальник Петрос-Говерлянського ПНДВ почав зберігати ще вцілілі дощечки та чистити їх. У своїй соціальній мережі звернувся до митців України із пропозицією доєднатися до його проекту. Художники почали відгукуватися...

– Я дав митцям вільне поле для творчості, основне – це християнська тематика, – згадує пан Іванків. – Кожен сам обирав, що і як йому робити, я тільки передав художникам матеріал. І визначив умовну дату для здачі робіт. Таким чином, через певний час автори почали надсилати фото вже готових творів, які насправду були світлими. Ось так виникла назва проєкту. Адже, коли людина молиться, вона дивиться на небо, а у церкві «небо» – це дах, та ж гонта, тому й «Намолене небо».

Додає він і про те, що не тільки митці відгукнулися на його задум, але й багато інших знаних в Україні людей, зокрема, ідейним натхненником проєкту став іконописець Лев Скоп з міста Дрогобич Львівської області. Духовним наставником Карпатсько-мистецького фонду і проєкту «Намолене небо» є також парох церкви с. Криворівня Верховинського району Івано-Франківської області Іван Рибарук.

Виступили партнерами проведення й Президент України 2005-2010 рр. Віктор Ющенко, ректори близько 10 вищих навчальних закладів України, директор НПП «Верховинський», народні артисти України, єпископи та інші шановані особистості. Головними ж організаторами є Благодійна громадська організація «Карпатський мистецький фонд», а проєкт відбувається у рамках «Культурних ініціатив» народного депутата України Василя Петьовки.

Таким чином, спочатку, зібравши перші три десятки робіт, а це й різьба, й малярство, й художній розпис, їх представили на одноденній виставці в Івано-Франківську в січні 2022 р. Експозиція приємно вразила всіх відвідувачів Музею мистецтв Прикарпаття. Згодом проєкт «Намолене небо» почав збільшуватися й «мандрувати» Україною. Унікальні роботи виставлялися два рази в Івано-Франківську (січень та вересень), у місті Коломиї в червні, в Ужгороді – в серпні та у грудні – у Львові.

Побачили дивовижні «полотна» й рахів'яни. Експозиція експонувалася в жовтні в Рахівському будинку культури, до речі, після вернісажу до проєкту додалися ще й роботи рахівських художників. Загалом, організатори запевняють, що ще планувалося показати «Намолене небо» в Чернівцях, Одесі та Києві – у Софіївському соборі.

Нині учасниками проєкту є понад 70 українських та іноземних авторів, серед близько ста робіт є чудова різьба «Карпатське Різдво» Василя Семкова (Перегіньське, Івано-Франківська обл.), який зараз на фронті; твори заслужених художників України Мирослава Ясінського, Василя Андрушка, Володимира Сандюка. Також інших відомих художників: Володимира Семчука, Івана Драгана, Петра Грицюка, Миколи Мединського, Василя Варги, Олександра Певсе, Олега Лобурака тощо.

Важливо, що із зростанням бажаних долучитися до проєкту, збільшилася й кількість матеріалу. Тобто, якщо все починалося із гонти, яку зняли із церкви у Ясінях, то вже невдовзі «полотнами» стали й гонти з церкви Пресвятої Богородиці (с. Ділове) та храму Святої Параскеви (с. Угорники, Коломийський район Івано-Франківської області).

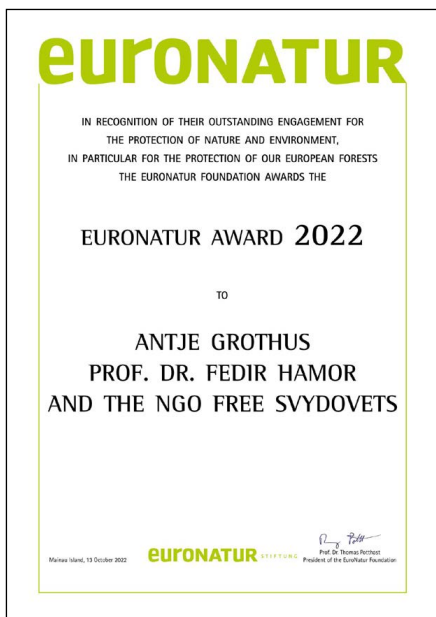
Логічним завершенням проєкту «Намолене небо» організатори називають благодійний аукціон. Планується, що після року «мандрування» унікальних робіт, виконаних на гонті, всі експонати виставки продадуть, а виручені кошти спрямують на добротність. Натомість, на згадку про такі світлі й насправду неповторні роботи, буде видано книгу-каталог із однойменною назвою.

Богдана МОСКАЛЮК

Ігор ІВАНКІВ і о. Тарас БРОВДІ (с. Ділове Закарпатської області) підбирають гонти для проєкту;
партнери проєкту «Намолене небо»
(зліва направо): Михайло НЕЧАЙ, директор НПП «Верховинський», Ігор ІВАНКІВ, Віктор ЮЩЕНКО, Президент України 2005-2010 рр., Ігор ЦЕПЕНДА, ректор Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника

ПРЕМІЯ «EURONATUR»-2022

13 ЖОВТНЯ 2022 року на урочистій церемонії в замку Майнау на Боденському озері (Німеччина) німецька громадська діячка Антьє Гротус, представниця української громадської організації «Free Svydovets» із Полтави Аделіна Захарченко та заочно український професор Федір Гамор отримали премію «EuroNatur». Вона присуджується з 1992 року видатним особистостям за їх приватну, соціальну, економічну або політичну діяльність у сфері охорони природи.

З промовою на церемонії вручення премії про заслуги цьогорічних лауреатів та значення їх діяльності для збереження лісів та зменшення негативних наслідків кліматичних змін на планеті виступив професор, член

ради Європейського фонду збереження природної спадщини «EuroNatur» професор Ганнес Кнапп (Німеччина).

У зв'язку з відсутністю (через форсмажорні обставини) українського лауреата Федора Гамора його звернення-промову до учасників дійства проголосив президент Фонду, професор Томас Поттхаст.

Урочиста церемонія вручення премії транслиувалася у прямому ефірі у Фейсбуці та на сайті Фонду.

Цьогорічні лауреати премії з Німеччини та України, зазначається в пресрелізі Фонду «EuroNatur», в найважливіших умовах борються проти знищення лісів на нашому континенті (<https://data.euronatur.org/index.php/s/m61kyq9LmtXBRh4>).

ПРО РЯТІВНИКІВ ЛІСУ ТА ЇХ ВІДДАНИСТЬ

Професор Ганнес КНАПП, член ради Європейського фонду збереження природної спадщини «EuroNatur»

ВСТУПНЕ СЛОВО

Щороку вручення премії «EuroNatur» є особливою, навіть зворушливою подією. Як правило, цей захід присвячено зустрічі та обміну ідеями між людьми, які не тільки пов'язані з роботою нашого фонду, але й самі беруть активну участь в житті громадянського суспільства в той чи інший спосіб.

Вже 15 років як стало доброю традицією відзначати цю небуденну подію в замку Майнау. Це місце особливої харизми та історії, високого садово-паркового мистецтва та регіональної культури, де черпаєш знання про відносини між людиною та природою.

Майнау – це острів не тільки за географічним визначенням, але й сим-

волічне місце проведення церемонії нагородження, – острів у переносному сенсі, острів роздумів і віддаленості від проблем буремного світу, який зараз вийшов з ладу. Сьогодні ми переживаємо час великої невизначеності, час, коли одна криза слідує за іншою.

Гарячі точки виникли на всіх континентах нашої прекрасної Землі. У Європі щодня нищиться природа, забруднюються ґрунти, повсюдними є випадки поганого поводження з тваринами, річки перегороджуються дамбами та осушуються болота, видобуваються корисні копалини, накопичуються відходи, ліси вирубуються, а люди змушені мігрувати.

Вже більше семи місяців посеред Європи йде війна, і кожен день у ній гинуть люди, руйнуються міста та інфраструктура, знищується природа.

Премія «EuroNatur»-2022 тематично присвячена лісу як центральній частині європейської природної спадщини, і сьогодні її присуджують водночас трьом ініціативам, які працюють незалежно одна від одної, в різних умовах, але однаково сміливо та пристрасно, демонструючи неабиякий досвід, наполегливість та велику особисту відданість справі порятунку

лісів.

Три розповіді, які я вам зараз представлю, передусім присвячені охороні лісів. Але всі три історії також мають дотичність до корисних копалин та клімату, вони про людей і батьківщину, про політику та громадянське суспільство. Йдеться про особисту відповідальність за захист наших природних основ життя.

Але перш ніж я розповім про лісових рятівників та їхню відданість, спершу кілька думок про ліс.

ТЕМА – ЛІС

Скрізь на Землі, де клімат забезпечує достатню кількість вологи та тепла, створені умови для росту дерев та утворення лісів. Ліси, клімат і водний баланс тісно пов'язані і взаємозалежні. З післяльодовиковим потеплінням клімату ліси поширювалися вздовж великої частини Європи в межах природних кордонів, які були продиктовані впливом моря, сухими чи вологими лісорослинними умовами та коротким літом. Європа була майже повністю вкрита лісами. Ліси є втіленням «первісної природи» та ядром європейської природної спадщини.

Але в Європі давно вже немає

пралісів, за винятком дуже небагатьох залишків. Протягом тисячолітньої історії заселення континенту людиною вони зникли в результаті кількох етапів суцільної лісозаготівлі, а згодом були перетворені на культурні ландшафти. В більшості лісів тривалий час проходило господарювання, їх надмірно експлуатували, від чого лісові масиви занепадали та деградували. 300 років тому це дало початок формулюванню концепції стійкості (сталості), яка протягом останніх 30 років стала основним принципом усієї економічної діяльності та життя людини в широкому розумінні.

Із запровадженням стійких принципів лісового господарювання понад 200 років тому ліси систематично відновлювалися, за ними здійснювався відповідний догляд, площа лісів була збільшена, а їх стан значно покращився. Беззаперечно, це було велике історичне досягнення тоді ще молодій лісовій науці.

З одного боку, стан лісу є дзеркалом клімату, а з іншого – вони чинять стабілізуючий вплив на клімат. Ліси створюють тінь, охолоджують поверхню Землі через механізм випаровування, створюють прохолодний клімат для ряду інших видів, регулюють водний баланс в межах ландшафту та захищають ґрунти від ерозії. Вони є важливою частиною біологічного різноманіття і водночас оселищем для понад двох третин тварин і рослин нашої планети.

Ліси є хребтом і легенями біосфе-

ри водночас, це найважливіша наземна екосистема, яка відіграє ключову роль в стабілізації клімату. Чим вони старші й більші за площею, тим ефективніші для стабілізації клімату, і тим більше їх різноманіття, з точки зору складу і біомаси, включаючи мертву деревину, тим більша їх довершеність як екосистеми.

Протягом десятиліть ліси зазнавали жорсткого тиску через експлуатацію, яка вела до знищення. Це стосується не лише тропічних лісів, але й лісів помірної зони, зокрема в межах Європи, а отже, і Німеччини.

Надмірна експлуатація та знищення лісів посилюють зміну клімату. Енергетична криза та війна ведуть до більш інтенсивної лісозаготівлі як в Україні, так і в Росії, а також у Німеччині та, зрештою, у всьому світі.

Суцільна вирубка лісів для виробництва нібито «кліматично нейтральних видів палива» – пелетів, будівництво вітряних електростанцій у закритих лісових ландшафтах і розробка старих лісів для того, щоб використати буре вугілля, яке залягає під ними, для вироблення «чистої електроенергії» – це насправді хибний шлях, який йде в розріз з ідеями збереження клімату.

З іншого боку, порятунок лісів, особливо старовікових, від деградації передбачає не лише збереження біологічного різноманіття, але й захист клімату в той же час.

З моменту свого заснування діяльність «EuroNatur» особливо при-

свячена саме темі збереження лісових екосистем у різних європейських країнах.

Румунський природоохоронний активіст Габріель Паун був удостоєний премії «EuroNatur» у 2016 році. Разом зі своєю неурядовою організацією «Agent Green» він розкрив махінації та змову між представниками деревопереробного бізнесу та лісового політичного лобі в Румунії та мобілізував громадянське суспільство, щоб зупинити вирубку пралісів у Румунських Карпатах.

Але тепер повернемося до лісових рятівників, яких ми відзначаємо премією «EuroNatur»-2022.

ЛАУРЕАТИ 2022 РОКУ

1. РУХ «ВІЛЬНИЙ СВИДОВЕЦЬ» – «FREE SVYDOVETS», АБО ДАВИД ПРОТИ ГОЛЛАФА

Свидовець – гірський масив посеред Українських Карпат, за 260 кілометрів на південний схід від Ужгорода, центру Закарпатської області, і за 25 кілометрів на північ від географічного центру Європи, виміряного геодезистами Австро-Угорської монархії у 1887 році ([https://de.wikipedia.org/wiki/File:Center_of_Europe_-_monument_-_nearby_Rakhiv_-_Ukraine_\(5647-49\).jpg](https://de.wikipedia.org/wiki/File:Center_of_Europe_-_monument_-_nearby_Rakhiv_-_Ukraine_(5647-49).jpg)). Тиса, одна з найбільших приток Дунаю, бере свій початок саме на схилах Свидовецького масиву. Гірські ліси захищають схили гір від ерозії, регулюють водний баланс і живлять численні струмки і потоки. Чисті букові та мішані гірські ліси з бука та явора, а також ялиці та смереки, високогірні смерекові чисті ліси та криволісся з сосни гірської в субальпійському поясі вкривають гори та долини, наче багате зелене вбрання, красу якого не описати словами.

Протягом багатьох років попит європейського ринку на деревину серед іншого задовольнявся сировиною, отриманою в результаті незаконних рубок в Карпатах, у тому числі зі Свидовецького масиву.

У 2016 році було оголошено про плани побудувати гірськолижний мегакурорт, який наче б то мав сприяти розвитку місцевої економіки та створити робочі місця. Підхід ініціаторів і влади, запланований розмір і обсяг інвестицій, а також очікуваний вплив

Замок Майнау (Німеччина)

на природу, навколишнє середовище і соціальну структуру цього віддаленого гірського регіону в серці Карпат важко уявити і виглядає він як сюрреалістичний трилер.

Передбачалося приватизувати 1430 га державної землі, побудувати 230 км гірськолижних трас з 23 в'язами та 17 пунктами прокату спорядження, побудувати 390 житлових будинків, 60 готелів, 120 ресторанів, 10 торгових центрів, 2 відділення банків, 3 спортзали, 5 багатоповерхових паркінгів на 6000 паркомісць. Це мав бути найбільший гірськолижний курорт Європи, «відпочинковий комплекс» із щоденною пропускною спроможністю 22 тисячі туристів, який обслуговували б 5 тисяч працівників сфери обслуговування.

(https://brunomanser.ch/waldkarpaten/upload/docs/bmf_report_the_svydovets_case.pdf)

Ці плани спочатку викликали опір місцевих жителів, коли на основі думки всього-навсього 20 мешканців було схвалено проект шляхом сумнівного опитування громадян. Пан Орест Дель-Соль, фермер з гірського регіону, який представляє європейський сільськогосподарський кооператив «Longo mai», живе неподалік Свидовця на невеликій фермі (<https://www.prolongomai.ch/>), та його донька Іріс Дель-Соль разом із мешканцями трьох сіл, які входили в плани забудовників, та десятком національних екологічних організацій у 2017 році організували ініціативну групу «Вільний Свидовець» як один із перших масових екологічних рухів в Україні.

Він об'єднує місцевих активістів, які вболівають за збереження лісових екосистем, науковців, екологічні та правозахисні організації зі спільною метою захистити Свидовецький масив від знищення запланованим мега-курортом та врятувати його визначні природні цінності як основу подальшого добробуту і джерело життя для місцевого населення (<https://freesvydovets.org/en/>).

Активісти «Вільного Свидовця» оприлюднили план забудовлі, подали скаргу проти нього, повідомили ЗМІ, заручилися міжнародною підтримкою та організували звернення з протестом проти будівництва до українського Уряду з вимогою зупинити ці плани та натомість просувати проекти з роз-

витку сталого сільського розвитку.

Окрім «Longo mai», та інших національних та міжнародних громадських організацій, наприклад, «Еко-сфера», «Європейський громадський форум», «Європейське товариство дикої природи», «Всесвітній фонд дикої природи в Україні», рух «Free Svydovets» отримав значну підтримку від Фонду Бруно Мансера в Базелі з кампанією «Збережемо лісові Карпати» в 2018 році.

Бруно Мансер (*1954) шість років жив із корінним населенням серед лісів на Борнео та став свідком жорстокого знищення тропічних лісів компаніями, що займаються деревообробкою та виробництвом пальмової олії. Ефектними акціями протесту та 60-денним голодуванням перед парламентом Швейцарії він боровся за збереження тропічних лісів і прав корінних народів. У 1992 році він заснував фонд Бруно Мансера, а через вісім років зник безслідно в тропічних лісах Борнео.

«Хто розуміє і не діє, той насправді не розуміє» – один із девізів, який взяв собі за мотто рух «Вільний Свидовець». Учасники руху розуміють проблему і діють відповідно. Цей рух – турбота про домівки простих людей, про ліси як основу біосфери, про воду як джерело всього живого, про здорові, функціональні ландшафти. Але це також і про «природні багатства»

в іншому значенні, тобто як джерело прибутку для олігархів.

У дослідженні, опублікованому у 2019 році, «Вільний Свидовець» розкрив справжні мотиви та оприлюднив імена спонсорів мегапроєкту, зробив прозорими змови інвесторів, політиків та працівників державних органів влади. «Справа Свидовця є прикладом поєднання державних і приватних інтересів, а також змови інвесторів і чиновників» (https://brunomanser.ch/waldkarpaten/upload/docs/bmf_report_the_svydovets_case.pdf).

Саме завдяки сміливій самовіддачі «Вільного Свидовця» абсурдний масштабний проєкт досі не реалізований. Необхідно зберігати пильність. «Вільний Свидовець» все ще потребує нашої підтримки в боротьбі Давида з Голяфом.

На сьогоднішньому нагородженні в Майнау активістів «Вільного Свидовця» представлятиме Аделіна Захарченко. Її супроводжуватиме Лукас Страуманн, керуючий директор Фонду Бруно Мансера.

Незважаючи на молодість, у Аделіні Захарченко неординарний життєвий шлях. Вона вивчала менеджмент у своєму рідному місті Полтава на сході України, працювала бухгалтером у металургійній компанії та керувала «безвідходним цехом» як незалежний підприємець.

Аделіна працювала в напрямку підвищення обізнаності щодо управ-

Промовляє професор Ганнес КНАПП

лінія відходами в ГО «Еколтава» з 2018 року та була задіяна в русі «Вільний Свидовець» з 2019 року.

Вона організовує заходи та керує кампаніями, надає інформацію про незаконні вирубки лісів, консультує школи та місцеві органи влади щодо запобігання накопиченню відходів, питань клімату та енергії, а також надає рекомендації щодо комунікаційних процесів. Як приклад, планування та реалізація «Зеленого табору» з понад 100 молодими активістами у Свидовці у липні 2019 року. У серпні 2022 року вона організувала візит депутата Європарламенту від «Партії зелених» Віоли фон Крамон до Свидовця та зустрічі з жителями регіону.

Аделіні довелося тікати з батьківщини після нападу росії в лютому. З березня 2022 року вона працює у Фонді Бруно Мансера в Базелі як представниця «Вільного Свидовця» та займається допомогою біженцям. Сьогодні вона отримує премію «EuroNatur» від імені руху «Вільний Свидовець». Це також символ Вільної України!

А тепер давайте перемістимося з Карпат в Північний Рейн-Вестфалію. Тема незмінна – ліс і природні багатства, клімат і дім, висока моральність та мужність...

2. АНТЬЄ ГРОТУС – ЖІНКА З ГАМБАХСЬКОГО ЛІСУ

Кельнська низовина є одним з найменш заліснених районів Німеччини. Але все ще є залишки лісу, який існував тут з часів післяльодовикової реколонізації як рідкісний приклад безперервності існування лісових екосистем протягом тисячоліть. Гамбахський ліс, спочатку названий «Die Bürgе», що походить від слова «захистити», – це ліс, у якому писалася історія. Ще у VIII столітті Арнольд фон Арнольдсвейлер, який пізніше був канонізований, відібрав цей ліс у імператора Карла Великого та повернув його жителям регіону як народну власність (https://de.wikipedia.org/wiki/Hambacher_Forst).

У 21 столітті цей ліс став ареною однієї з найбільших поліцейських операцій в історії Федеративної Рес-

публіки та символом опору громадянського суспільства планомірному та узаконеному державою знищенню природи та ландшафту, сіл і церков; він став символом опору проти вирубки лісів і виселення людей, символом боротьби проти знищення батьківщини. Це рух за збереження природних і культурних цінностей, за майбутнє, в якому варто жити.

Всього кілька десятиліть тому Гамбахський ліс займав понад 4500 гектарів як закритий лісовий масив. Лістяний ліс, як у казці, зі старими дубами, буками та грабами, тваринним та рослинним світом, був гарною точкою біологічного різноманіття в малолісному сільськогосподарському регіоні. Через заболоченість ґрунту Бюрге не було знищено.

Але під лісом знаходяться поклади вугілля. Це буре вугілля, утворене зі стовбурів пралісів мільйони років тому. Воно залягає відносно близько до поверхні, його видобувають відкритим методом і використовують на великих електростанціях для виробництва електроенергії. Технологія, яка разом із нафтою та газом забезпечила економічне зростання та процвітання у минулому столітті, але водночас спричинила нагрівання земної атмосфери, а отже, зміну клімату.

Наприкінці 1960-их років Гамбахський ліс, як його зараз називають, частинами скуповувала енергетична компанія Rheinbraun AG, – сьогодні вона працює як RWE Power AG. Села спустошувалися, занепадали, люди виїжджали.

Місцеві протести майже не помічалися, а опір церковних кіл протягом десятиліть також залишався без уваги. У 1995 році Федерація охорони навколишнього середовища та природи Німеччини оскаржила затвердження 2-го оперативного рамкового плану. Судовий процес у всіх інстанціях завершився у 2006 році відхиленням конституційно обґрунтованої скарги. Гігантські екскаватори безперервно розорюють ліс.

Коли в 2004 році стало відомо про плани перенести автомагістраль А 4 на околиці Буїра, став очевидним намір розкопати решту Гамбахського лісу, і тоді знову активізувалися протести. У 2006 році була заснована громадська ініціатива «Buirer für Buir» – «Буїрці за Буїр», яка через два роки була вне-

сена до реєстру об'єднань як громадська організація (<http://buirerfuerbuir.de/>).

Одним із членів-засновників є Антьє Гротус. Вона вивчала екотрофологію, працює позаштатним лектором та з 1994 року живе зі своєю родиною в Буїрі на краю Гамбахського лісу. Її особисто зачіпає промислова розробка цього лісового масиву, і вона прагне підтримувати якість життя у своєму рідному місті Буїр. Також Антьє переймається долею лісу, який є невід'ємною частиною того, що ми називаємо «якість життя».

У 2004 році вона навіть не підозрювала, що незабаром стане прикладом для наслідування, беручи участь в одному з найбільших громадських рухів протесту проти заповідання шкоди навколишньому середовищу та за збереження клімату в історії Федеративної Республіки.

На жаль, формат мого виступу не дозволяє розповісти всю історію боротьби за Гамбахський ліс. Матеріалу вистачило б для програми конференції на кілька днів! Я можу лише послатися на зворушливий документальний фільм «Die rote Linie» («Червона лінія») і документальний фільм «10», які випустила кінокомпанія «Kettler» з Дортмунда 14 квітня цього року, і спробувати коротко окреслити роль Антьє Гротус у цій драматичній події.

14 квітня 2012 року рештки Гамбахського лісу заповнили екологічні активісти, щоб зупинити подальшу вирубку лісу, адже щороку 80 гектарів потрапляє під бензопили, а гігантські екскаватори просуваються далі. Серія затримань учасників мітингу поліцією з подальшими повторними пікетами активістів тривали до листопада.

Гру в «захоплення» лісу екоактивістами та його «розчищення» поліція повторювала кілька разів у 2013-2014 роках. Обидві сторони грають в цю «гру» все більш і більш завзято.

На підтримку Паризької Всесвітньої кліматичної конференції 2015 року Антьє Гротус організовує антивугільний живий ланцюг і ініціює кліматичний спортивний забіг «Біжи за своє життя» через ліс Гамбах, проводить демонстрації «Обери життя замість вугілля», організовує інші заходи.

У 2015 році молоді активісти будують будиночки на деревах у Гамбах-

ському лісі і займають їх. У 2016 році сутічки між поліцією та мешканцями лісових будиночків загострилися.

Антъє Гротус намагається діяти як посередник, розробляє мирний план, шукає переговорів з «RWE Power», акції якої впали на 50% у 2015 році в результаті протестів. У 2016 році вона запустила петицію «Врятуй Гамбахський ліс і збережи клімат», яку підтримали десятки тисяч людей по всій Німеччині. У 2017 році вона запустила акцію «Червона лінія А4», в якій взяла участь дві з половиною тисячі людей.

У листопаді 2017 року на Всесвітній кліматичній конференції в Бонні Антъє Гротус була визначена німецьким представництвом Фонду «CARE – Міжнародне об'єднання заради взаємної підтримки і допомоги» одним із 12 «кліматичних героїв світу». У 2018 році вона була включена до комісії Федерального уряду з питань видобутку вугілля як представник громадянського суспільства та вела переговори з експертами з питань енергетики та корпоративними менеджерами щодо регульованої відмови від вугілля (<https://hambachfrau.de/ag/links/>).

У 2018 році знову загострилися сутічки між поліцією та мешканцями будиночків на деревах. Зупинка вирубки лісу, попередньо здобута Федерацією охорони навколишнього середовища та природи Німеччини у суді, скасовується і уряд федеральної землі організовує розчищення та знесення дерев'яних будиночків у Гамбахському лісі через нібито недотримання правил протипожежної безпеки. У вересні задіяно 4000 поліцейських і важка техніка, а людей виселяють із будиночків на деревах за допомогою підйомних платформ. Лише тоді, коли в ДТП гине журналіст, розчистку припиняють.

У результаті була написана пісня «Хамбі» з приспівом «Хамбі залишається». 5 жовтня Вищий адміністративний суд Мюнстера поставив під сумнів законність зносу будиночків та наказу про евакуацію, проте 31 грудня 2018 року термін дії затвердження операційного плану все одно закінчився.

З колишніх 4500 га Гамбахського лісу залишилося лише 200 га. Без років боротьби тисяч людей, без двадцятирічного професійного «марафону» Антъє Гротус на захист клімату

та збереження лісів, і ці залишки були б викорчовані і розкопані. Підсумок своєї діяльності Антъє озвучила так: «Гамбахський ліс є символом того, що позицію громадянського суспільства необхідно брати до уваги».

Активна діяльність триває, Антъє Гротус є членом парламенту землі Північний Рейн-Вестфалія з червня 2022 року (<https://www.antjegrothus.de/>). 5 жовтня 2022 року уряд цієї землі вирішив запровадити поступову відмову від бурого вугілля до 2030 року, щоб зберегти залишки Гамбахського лісу і охороняти його разом з іншими ділянками. Марафон триває...

Давайте ще раз перемістимося в просторі – в Українські Карпати – до нашого третього лауреата – лісового рятівника.

3. ПРОФЕСОР ФЕДІР ГАМОРА – «СВИТИЛО ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЛІСОВОЇ ОХОРОНИ»

Саме так переможець премії «EuroNatur» 2013 др. Маріо Ф. Броджі охарактеризував нашого спільного друга і колегу Федора Гамора (https://mariobroggi.li/wp-content/uploads/2019/11/180810_Fedir-Hamor.pdf). Я теж вже двадцять років дружу та підтримую професійні зв'язки з Федором Гамором і надзвичайно вдячний за роки тісної співпраці заради збереження європейських букових лісів. Я відчуваю особливе хвилювання, шановний Федоре, через те, що маю честь сказати кілька слів про вас, але однаково зможу озвучити лише невеликий відрізок вашого великого життєвого шляху.

Заповідний масив Уголька-Широкій Луг простягається від підніжжя гір на висоті 400 м до висоти 1501 м площею 15974 га. Тут знаходиться найбільший у Європі суцільний буковий праліс площею близько 8500 га. Як показали спільні дослідження Карпатського біосферного заповідника (КБЗ) і Швейцарського федерального інституту лісових, снігових і ландшафтних досліджень (WSL), це праліси, яких, практично, не торкнулася діяльність людини. До речі, відкриття карпатських пралісів в Україні для Європи та знайомству з Федором Гамором ми завдячуємо колишньому лауреату премії «EuroNatur» др. Маріо Броджі.

Під час екскурсії з нагоди між-

Лауреаткам Антъє ГРОТУС (Німеччина) та Аделіні ЗАХАРЧЕНКО (Україна) дипломи премії «EuroNatur»-2022 вручають професори Ганнес КНАПП та Томас ПОТТХАСТ

народної конференції «Природні ліси в помірній зоні Європи – цінність і використання», організованої Карпатським біосферним заповідником та WSL, прозвучала ідея номінації букових пралісів Карпат до списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Отже, об'єкт Всесвітньої спадщини народився в Угольському пралісі.

Разом з колективом КБЗ під керівництвом Ф. Гамора над номінаційним дос'є для букових пралісів Карпат працював професор Іван Волощук, колишній директор Татранського національного парку у Словаччині. У 2007 році шість ділянок з України та чотири ділянки зі Словаччини були внесені до Списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО як серійний транснаціональний об'єкт, таким чином визнаючи «видатну всесвітню цінність» букових лісів.

За рекомендацією Гамора та Волощука Україна та Словаччина підтримали розширення об'єкта з метою включення старовікових букових лісів Німеччини, які були внесені до Списку в 2011 році. Федір Гамор також зіграв вирішальну роль у подальшому процесі розширення у 2017 та 2021 роках.

Сьогодні серійний транснаціональний об'єкт Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи» складається з 94 складових частин у 18 країнах Європи. Загалом вони займають площу майже 100 тис. га (<https://whc.unesco.org/en/list/1133>).

Федір Гамор є «батьком» ідеї та промоутером реалізації цієї комплексної міжнародної спільної діяльності з охорони останніх залишків пралісових ділянок бука лісового в Європі. Він широко й детально задокументував цю історію у двох книгах. У 2019 р. вийшла його книга «Старовікові ліси і праліси Карпат та інших регіонів Європи» (<https://wilderness-society.org/fedir-hamors-new-book-describes-his-fight-for-primeval-beech-forests/>), а в

Тут необхідні і мужність, і внутрішня впевненість, і наполегливість. Не забуваймо також про підтримку та солідарність інших людей – однодумців.

За плечима наших лауреатів стоять чимало екоактивістів, які займаються охороною лісів. Вони доказали, наскільки важливою та необхідною є підтримка громадянського суспільства. Адже відчуття солідарності вселяє надію і додає мужності, щоб не здатися в складні моменти.

За все це ми маємо дякувати лісовим рятівникам і їх однодумцям.

*Переклад з німецької мови
Вікторії ГУБКО,*

*молодшої наукової співробітниці
Карпатського біосферного заповідника*

ВСУПЕРЕЧ ПЛАНЕТАРНИЙ ЗАГРОЗІ

*Федір ГАМОР,
доктор біологічних наук,
професор*

Вельмишановний пане президенте, пане професоре Поттхаст! Вельмишановні пані і панове!

Насамперед хочу щиро подякувати Вам і раді престижної європейської премії «EuroNatur» та професору Ганнесу Кнаппу за високу оцінку моєї скромної праці із захисту української природи та сталого розвитку.

Це не тільки для мене висока честь і гордість, але й для України, яку тут ми представляємо у важкі часи жорстокої російської військової агресії проти нашого миролюбного народу.

Для нас є престижним і той факт, що серед нагороджених цією премією у 2003 та 2004 роках були й лауреати Нобелівської премії президенти Радянського Союзу Михайло Горбачов та Південно-Африканської республіки Нельсон Мандела.

Користуючись нагодою, хотів би коротко зауважити, що за 35 років моєї нелегкої природоохоронної діяльності, завдяки порозумінню та підтримці багатьох українських та іноземних

2022 – «Екодіаманти Європи. Історія номінації букових пралісів до Списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО» (http://cbr.nature.org.ua/doc/Еcodiamanty_EN.pdf).

З цієї трибуни я можу висвітлити лише кілька ключових моментів його наукової кар'єри та його багатого життєвого шляху. Федір Гамор народився 1951 року в невеличкому гірському селі біля вже згаданого центру Європи серед карпатських лісів, виріс там, працював у лісокомбінаті та вивчав біологію в Ужгородському державному університеті, який закінчив у 1974 році. Кандидатську дисертацію захистив у 1980 р., докторський ступінь отримав у 1990 р., багато років викладає в різних вищих навчальних закладах Закарпатської області, є членом Екологічної академії наук України та різних наукових комітетів.

Проте наукова робота була лише другорядною діяльністю. Гамор присвятив своє життя охороні старовікових лісів рідного краю. Він був ініціатором створення великих природоохоронних територій, у 1987 році призначений директором Карпатського заповідника, який у 1992 році отримав статус біосферного резервату ЮНЕСКО, а згодом неодноразово був нагороджений Європейським дипломом. Багато років був почесним радником Міністра екології та природних ресурсів України, редактором і автором ряду науково-популярних журналів, опублікував понад 1200 науково-популярних статей, у тому числі кількох книг (http://cbr.nature.org.ua/dir_e.htm).

Він присвятив себе регіональному розвитку рідного краю, а також був консультантом в процесі підготовки законопроектів та указів Президента України, підтримував громадські організації, організував численні національні та міжнародні конференції, розвивав контакти та співпрацю з колегами на Сході та Заході та зробив Карпатський біосферний заповідник місцем паломництва для дослідників пралісів, лісових екологів та студентів з усієї Європи. І донині він присвячує себе навчанням підрастаючих поколінь принципам сталого розвитку.

Федір Гамор отримав численні нагороди за виняткову відданість справі. Фонд «EuroNatur» вшановує справу його життя за внесок у збереження європейських пралісів премією «EuroNatur»-2022.

ПІДСУМОК

Ліси є центром природної спадщини Європи. Охорона старовікових лісів має важливе значення для збереження біологічного різноманіття та стабілізації клімату. Збереження лісів відображає виклики нашого часу, охоплює проблеми клімату, енергії, води...

Знищення колишніх пралісів і освоєння лісів були передумовою для розвитку нашої цивілізації. А сьогодні передумовою подальшого існування цивілізації є послідовна охорона залишків пралісів.

Лісові рятівники, нагороджені премією «EuroNatur»-2022, доказали, що окремо взята особистість здатна досягти змін, якщо віддається своїй справі всім своїм серцем і розумом.

екологів, ентузіастів-однотумців із наукових установ, органів державної влади, територіальних громад, господарських структур та трудового колективу Карпатського біосферного заповідника, я старався робити внесок у справу збереження та популяризацію унікальних природних й культурних цінностей та сталого розвитку в Карпатському регіоні. У результаті, крім усього іншого, нам вдалось домогтись прийняття цілого ряду законів України, рішень Президента та Уряду України, спрямованих на розв'язання цих проблем.

Чимало зусиль докладено до створення Карпатського біосферного заповідника, який зараз репрезентує в Міжнародній мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО Карпатський регіон і п'ять разів, за зразковий менеджмент, нагороджений Європейським дипломом для природоохоронних територій.

За жорсткого протистояння з лісорубами, корумпованими чиновниками, бракон'єрами, нехтуючи погрозами та політичними репресіями, на підставі розроблених матеріалів за останні роки нам вдалося домогтись прийняття п'яťох указів Президента України та урядових постанов із розширення території Карпатського заповідника із 12,6 до 66,4 тисяч гектарів.

Надзвичайно важливо також, що завдяки нашій ініціативі в кінці 2006 року, після напруженої підготовчої роботи наукових колективів українського Карпатського біосферного заповідника та словацького Зволєнського технічного університету, підготовлено та занесено українсько-словацьку номінацію «Букові праліси Карпат» до Списку об'єктів Всесвітньої природної спадщини.

Це стало можливим завдяки активній природоохоронній позиції та фундаментальним дослідженням плеяди українських та зарубіжних вчених, представників різних епох, у першу чергу професорів Алоїса Златніка (Чехія), Штефана Корпеля, Івана Волощука та Вільяма Піхлера (Словаччина), Василя Комендаря, Степана Стойка та Василя Парпана (Україна), Маріо Броджі і Бригітти Коммармот

(Швейцарія) та інших.

У 2011, 2017 та 2021 роках, завдяки насамперед фундаментальним дослідженням, великому ентузіазму та наполегливості німецьких професорів Ганнеса Кнаппа, Гарольда Плахтера, Петера Шмідта, Лемберта Еске, П'єра Ібіша, керівників підрозділів Міністерства захисту довкілля Німеччини та Агентства охорони природи Ельзи Нікель, Хайке Брітц, Барбари Енгельс та багатьох інших європейських науковців та природоохоронців, українсько-словацьку номінацію «Букові праліси Карпат» розширено і перейменовано спочатку на «Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини», а потім на «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи (Ancient and Primeval Beech Forests of the Carpathians and Other Regions in Europe)».

Як результат, нині цей об'єкт розташований на територіях 18 європейських країн (Албанія, Австрія, Бельгія, Болгарія, Боснія та Герцеговина, Італія, Іспанія, Німеччина, Північна Македонія, Польща, Румунія, Словаччина, Словенія, Україна, Франція, Хорватія, Чехія та Швейцарія).

На думку експертів, ця номінація на світовому рівні стала надзвичайно цінною як взірець недоторканих комплексів помірних широколистяних лісів. Вона репрезентує найбільш завершені й повні екологічні моделі, де відображено процеси, що відбуваються в чистих букових лісостанах за різноманітних природно-кліматичних умов. Це воістину безцінний генофонд бука лісового (*Fagus sylvatica*) та ряду інших видів, що приурочені до його ареалу.

Шановні колеги!

Україна переживає надзвичайно важку, кровопролитну широкомасштабну агресію Росії. Зараз маємо десятки тисяч загиблих і поранених цивільних та військових, знищені вщент сотні міст і сіл, небаченою після Другої світової війни є міграційна криза, в результаті якої в числі біженців та тимчасово переселених опинилось, за різними оцінками, близько п'ятнадцяти мільйонів українських громадян, економічні збитки сягають

сотень мільярдів доларів.

Планетарну загрозу становить ядерний шантаж Росії та захоплення Запорізької атомної станції.

Надзвичайно великої шкоди війна завдає й українській природі. Так, під окупацією перебувають 8 українських заповідників та 12 національних парків, які російські загарбники топчуть танками та іншою технікою. Тут гине все живе, вирубуються та нищаться пожежами унікальні ліси та степи.

Знищено безліч рідкісних екосистем, рослин, диких тварин та птахів.

Через обмежене фінансування, мобілізацію багатьох людей та техніки на фронт, систематичні ракетні обстріли та повітряні тривоги, навіть у найвіддаленіших населених пунктах (зокрема і місті Рахові поблизу українсько-румунського кордону) страждають багато інших природоохоронних територій поза межами безпосередніх військових дій.

Загалом Україна, яка чинить опір російській агресії, переживає велику гуманітарну катастрофу.

Ще раз дякую за високу європейську відзнаку, яка безумовно приверне увагу громадськості не тільки до проблем збереження унікальних природних й культурних цінностей та сталого розвитку, але й сприятиме активізації допомоги Україні для перемоги над Росією та визволенню окупованих територій.

Маємо також великі надії, що Європейський фонд «EuroNatur» розгляне можливість розробки нових проєктів та передбачить фінансову допомогу для збереження незайманих природних і екологічно цінних культурних ландшафтів в зоні розташування Карпатського біосферного заповідника та сприятиме сталому розвитку цього регіону – у гармонії з природою.

У результаті буде налагоджена співпраця з регіональними партнерськими організаціями на місцях та підтримка партнерів у зонах проєкту «EuroNatur», щоб вони самі могли ефективно захистити свою природу.

ФЛАГМАН ПРИРОДООХОРОННОЇ СПРАВИ

НПП «ГУЦУЛЬЩИНА» – 20 СЛАВНИХ ЛІТ

*Юрій СТЕФУРАК,
директор
Національного природного
парку «Гуцульщина»,
кандидат біологічних наук,
старший науковий співробітник,
м. Косів
Івано-Франківської області*

14 травня 2022 року, в часи визвольної війни проти рашизму, виповнилося 20 років з дня заснування Національного природного парку «Гуцульщина» на території Косівського району Івано-Франківської області.

Повномасштабне російське вторгнення наносить непоправної шкоди довкіллю та природній спадщині України. Бойовими діями охоплено понад 1/3 площі природно-заповідного фонду України, це більше мільйона га особливо цінних земель. Природні екосистеми потерпають через фортифікаційне будівництво, пошкодження їх вибухами, військовим транспортом тощо. Щодня виникають пожежі, гинуть тварини та зникають

середовища їхнього існування. Велика кількість нерозірваних ракет, мін і боеприпасів становитимуть потенційну небезпеку як для людей, так і для навколишнього природного середовища впродовж десятиліть. Реальний рівень шкоди об'єктам природно-заповідного фонду через війну оцінити неможливо, адже в багатьох місцях тривають активні бойові дії, створюються численні обмеження для природоохоронної діяльності на тимчасово окупованих територіях.

Шкода, заподіяна агресором природним екосистемам, обов'язково буде зафіксована і оцінена з метою подальшого відшкодування Україні.

Нас, дякувати Богу, не зачепили бойові дії, тому колектив парку продовжує виконувати свої функціональні обов'язки, а також, в міру можливостей, надавати допомогу ЗСУ.

Сьогодні НПП «Гуцульщина» є флагманом української природоохоронної справи, взірцем не лише у збереженні біологічного та ландшаф-

тного різноманіття, а й у напрямку реалізації ідей сталого розвитку, науки, екоосвіти, екотуризму та розвитку міжнародної співпраці.

Збереження та охорона природних екосистем – це провідний напрямок діяльності НПП «Гуцульщина», який здійснюється працівниками служби державної охорони (СДО) природно-заповідного фонду (ПЗФ) парку, до складу якої входять 46 працівників, очолює службу директор. У її структурі є відділ державної охорони природно-заповідного фонду та три природоохоронні науково-дослідні відділення: Косівське, Старокутське та Шешорське.

Діяльність служби спрямована на охорону та захист природних комплексів та об'єктів парку, здійснення природоохоронних заходів, проведення профілактично-роз'яснювальної та попереджувальної роботи щодо додержання режиму території.

Серед основних природоохоронних заходів велика увага приділяється створенню та відновленню лісів на

території НПП «Гуцульщина». За 20 років функціонування парку відновлено ліси, шляхом посадки та сприяння природному поновленню, на площі понад 70 га. Лише весною 2022 року, в рамках ініціативи Президента України «Зелена країна», було висаджено 4,6 тис. дерев. Слід зазначити, що до цього процесу широко залучаються як місцеві школярі, так і дорослі жителі Косівщини, які вболівають за збереження природи рідного краю.

Відокремленим підрозділом парку є науково-дослідний розсадник, площею 1,2 га, на території якого вирощуються та реалізуються саджанці близько 100 видів декоративних, лісоутворюючих і плодкових порід дерев та кущів.

У НПП «Гуцульщина» також здійснюються рубки формування та оздоровлення лісів, а саме: рубки догляду за молодняками, які проведені на площі понад 60 га, та вибіркові санітарні, їх площа за час існування парку склала понад 4 тис. га. Вся деревина, заготовлена внаслідок проведення санітарно-оздоровчих заходів, реалізована місцевим жителям, закладам освіти та здоров'я, іншим державним інституціям.

Велика увага також приділяється і охороні лісової фауни. Кожний рік для її підгодівлі в зимовий період заготовлюється 700 кг кормів та 650 віників; у несприятливий час року вони викладаються в годівниці, яких за час існування парку було встановлено понад 80 шт. Саме такі заходи, а також регулярне проведення рейдів по боротьбі з браконьєрством дали змогу збільшити поголів'я лісових тварин, таких, як олень благородний, свиня дика, козуля європейська.

Важливим напрямком роботи СДО природно-заповідного фонду НПП «Гуцульщина» є протипожежні заходи. На об'єктах парку встановлено 33 протипожежні аншлаги, у всіх природоохоронних науково-дослідних відділеннях закуплено протипожежний інвентар, є в наявності протипожежний агрегат універсальний на базі трактора МТЗ-82.1 та щороку проводиться догляд за мінералізованими смугами протяжністю 2,2 км, яких за двадцять років влаштовано – 10,9 км.

Одним з напрямків роботи СДО є контроль за дотриманням природоохоронного законодавства. За 20 років, з часу створення НПП «Гуцульщина», її працівниками було складено понад триста протоколів про порушення природоохоронного законодавства. Однак слід зауважити, що кількість таких порушень режиму території фізичними особами з року в рік зменшується, це зумовлено проведенням профілактичних заходів, спрямованих на їх попередження та недопущення.

З іншого боку, колосальних збитків природно-заповідному фонду НПП «Гуцульщина», за останні чотири роки, завдають незаконні дії «лісової мафії» – рейдерське захоплення території, наданої парку в постійне користування, незаконне вирубування лісу на цих територіях тощо. Сподіваємося, що спільними зусиллями правоохоронних та контролюючих органів, влади та органів місцевого самоврядування, а також громадськості найближчим часом ці проблеми будуть вирішені – покладено край незаконним діям і винні будуть покарані.

Наукові надбання парку, без перебільшення, є одними із найбільш значущих серед установ ПЗФ. У 2020 році ми пройшли атестацію як наукова установа та отримали, чи не єдині з усіх парків України, II класифікаційну групу.

У парку з часу створення функціонує науково-дослідний відділ, а з 2005 року – лабораторія екологічного моніторингу. Систематична інвентаризація флори і фауни, грибів, фенологічні та метеорологічні спостереження, контроль радіаційного фону, аналітичний і біоіндикаційний контроль чистоти води у основних річках району, інвентаризація і опис водних джерел, вивчення фізико-географічних процесів на території НПП «Гуцульщина», закладка та моніторинг постійних пробних площ і постійних пунктів спостережень, оцінка антропо-

погенного впливу та дотримання вимог міжнародних конвенцій – це неповний перелік завдань, покладених на науковців, до виконання яких вони підходять дуже віддано, докладаючи всі свої знання та уміння.

За результатами інвентаризаційних досліджень, станом на 01.01.2022 року, на території НПП «Гуцульщина» зареєстровано 2548 видів вищих, нижчих рослин та грибів, з яких 87 видів рослин і грибів включені до Червоної книги України, 24 до Регіонального червоного списку та 378 видів охороняються міжнародними конвенціями, ратифікованими Україною. Список тварин станом на 01.01.2022 року нараховує 2307 видів, з яких 109 видів включені до Червоної книги України, 118 видів – до Червоної книги Українських Карпат та 450 видів включені в списки міжнародних конвенцій, ратифікованих Україною. Науковці парку виконують програми і теми: «Ренатуралізація тису ягідного», «Збереження генофонду гуцульської породи коней», «Відтворення рідкісних аборигенних деревно-чагарникових видів рослин», «Збереження та відтворення рідкісних видів макроміцетів», «Дослідження біологічно активних речовин грибів», «Переформування похідних деревостанів», «Моніторинг лісів Косівщини», «Структура, динаміка, раціональне використання і охорона ландшафтів Покутських Карпат», «Флора НПП «Гуцульщина». Аналіз і охорона», «Аналіз біолого-екологічних властивостей інтродуцентів НПП «Гуцульщина», «Збереження матеріально-культурної та історико-археологічної спадщини Гуцульщини», «Борові та суборові типи лісу в Українських Карпатах: класифікація та доповнення».

Варто зазначити, що в установі кількість наукових працівників, згідно штатного розпису, становить 9 осіб, з яких 8 кандидатів наук на чолі з директором НПП «Гуцульщина». Публікуємо 25-35 наукових праць в рік, причому нас знають у цитованих міжнародних виданнях, що видаються в США, Китаї, Італії, Чехії, Таїланді. Ми є авторами та співавторами 14 наукових і науково-популярних монографій, науково-популярно-пізнавальної книги для дітей, пізнаваль-

но-популяризаційних матеріалів щодо рідного краю.

У парку діє Науково-просвітницький центр, де облаштовані кімнати-музеї мікології, ентомології, орнітології, дендрології, геології, фітокомпозицій, гербарна кімната та кімната бондарства, лабораторія екологічного моніторингу та мікологічна лабораторія, працюємо над створенням етнічного музею «Гуцульська світлиця». Науковці систематично поповнюють експозиційні колекції та наукові фонди для того, щоб відвідувачі змогли отримати обширну інформацію та якіснішу подачу про репрезентативність біорізноманіття нашого краю.

НПП «Гуцульщина» є постійним партнером багатьох наукових та природничих установ нашої держави та за її межами. Одним із таких є проєкт «Збереження карпатських пралісів», трансформованого у програму «Підтримка довгострокових ініціатив природоохоронних територій щодо збереження пралісів та старовікових лісів в Українських Карпатах з метою збереження їх природоохоронної та кліматичної функціональності». Він впроваджується ГО «Українське товариство охорони птахів» у співпраці із Франкфуртським зоологічним товариством за фінансової підтримки Федерального міністерства довкілля, охорони природи та безпеки ядерних реакторів Німеччини (BMU) в рамках Міжнародної кліматичної ініціативи (МКІ, нім. Internationale Klimaschutzinitiative (IKI)). Як результат, НПП «Гуцульщина» отримав формений одяг та обладнання для працівників НПП «Гуцульщина» на загальну суму 3807905,20 грн.

Важливою є співпраця з Львівським національним лісотехнічним університетом України, який у 2021 році виграв проєкт під назвою «Україна: піклування про середовище і екологічну освіту – сталий розвиток краю». Він реалізується спільно із парком крайовим «Пуща Ромінська», що знаходиться в Східній Польщі. В рамках проєкту передбачалося розроблення методик відтворення жаб та інших амфібій та їх впровадження на практиці в парку крайовому «Пуща

Ромінська». Сьогодні з цією установою підписано угоду про співпрацю в галузі охорони природи, зокрема з метою ефективної реалізації міжнародного проекту «Збереження біологічного різноманіття шляхом запобігання інтродукції, завчасного попередження та контролю інвазійних видів рослин», який буде реалізуватися на території Польщі, Данії та України за фінансування програми Life в рамках Sub-programme nature and Biodiversity (Horizon-CL6-202X-BIODIV: Invasive species).

У 2021 р. НПП «Гуцульщина» виступив партнером міжнародного заходу, організованого канадським інститутом, до якого були долучені 66 організацій із 70 країн світу. В цьому році французький фонд Yves Rocher нагородив співробітницю парку Марію Пасайлюк I премією «Земля жінок 2021» в Україні за проект «Відтворення рідкісного, істівного, лікувального гриба *Polyporus umbellatus*».

НПП «Гуцульщина» – одна з чотирьох природно-заповідних установ України, які підписали Меморандум про створення та участь у консорціумі дослідницької інфраструктури з метою об'єднання спільних зусиль та можливостей учасників щодо розвитку національної дослідницької та інноваційної інфраструктури для виконання передових наукових досліджень і розробок, а також створення спільної дослідницької інфраструктури на державному рівні з метою її інтеграції в європейський дослідницький простір.

Взаємодія та співпраця національного парку та місцевих громад – основа збереження природних цінностей та формування належної екологічної культури.

У сфері еколого-освітньої діяльності НПП «Гуцульщина» залучає усі верстви населення: від дитячих дошкільних закладів, закладів освіти – до екологічних організацій місцевих та міжнародних, установ, органів влади, місцевого самоврядування та громадськості.

З перших років функціонування парк тісно співпрацює з Косівським районним відділом освіти, сектором у справах молоді та спорту РДА, Косівським районним та Яблунівським

центрами дитячої творчості, а з 2021 року, у зв'язку з реформою, співпраця продовжується із відділами освіти Косівської міської ради, Кутської та Яблунівської селищних рад, Рожнівської та Космацької сільських рад. Ми щорічно проводимо понад 20 заходів: екофестивалі «Гірська веселка» та «Земля – наш спільний дім», конкурси «Джміль та бджілка», «Цікава загадка природи мого краю», «Лелека», «Свято зимуючих птахів», «Коляда», конкурс екологічних коміксів «Пташки взимку» та багато інших.

Вагоме місце у еколого-освітній діяльності НПП «Гуцульщина» займають екологічні акції, під час яких з учасниками проводяться екологічні уроки, бесіди, лекції, ведеться роз'яснювальна робота з місцевим населенням, до прикладу: «Збережемо першоцвіти», «Посади дерево», «Збережемо лісову красуню» та ін. Іншим важливим методом здійснення еколого-освітньої діяльності є інформаційна кампанія та відзначення впродовж року екологічних дат. Екоподії висвітлюються впродовж року для учнівської молоді під час виїзного еколекторію «Довкілля Косівщини», а згодом в рамках екологічних лекцій і бесід «Я живу поряд з національним природним парком».

У науково-просвітницькому центрі парку діє інтерактивний еколого-пізнавальний центр. Екоцентр створений у рамках проекту «Програма екологічних громадських ініціатив для Сходу та Заходу України». Тут проводяться екопросвітницькі заходи за методами неформальної освіти, конференції, семінари, тренінги з використанням інтерактивного обладнання.

Одним з ефективних напрямків діяльності відділу еколого-освітньої роботи є організація шкільних природоохоронних науково-дослідних відділень (ПНДВ). Упродовж діяльності парку такі об'єднання функціонували при різних закладах освіти (Пістинському ліцеї, Косівському РЦДТ, Косівському ліцеї №1 імені Я. Мудрого, Споднянській загальноосвітній санаторній школі-інтернаті I-II ступенів). Сьогодні шкільне ПНДВ діє при Шешорській гімназії імені В. Чорновола.

Варто зазначити, що на території

НПП «Гуцульщина» хорошою традицією стало проведення таборів різного спрямування: від екологічних наметових – до спортивно-патріотичних та християнських. А останніми роками фахівці з еколого-освітньої роботи парку проводять різноманітні пізнавальні заходи для учасників християнських таборів «Веселі канікули з Богом», які організовуються при храмах Косівщини.

Інформування та спілкування з відвідувачами парку, місцевим населенням відбувається також через інформаційно-видавничу діяльність. Присутність НПП «Гуцульщина» в соціальних мережах та функціонування сайту парку є сьогодні необхідністю, враховуючи і той факт, що з 2020 року більшість установ перейшли в онлайн-формат через пандемію COVID-19. З 2002 року НПП «Гуцульщина» видає «Інформаційний вісник Національного природного парку «Гуцульщина», на сторінках якого висвітлюється діяльність всіх відділів та підрозділів.

Одним із видів діяльності НПП «Гуцульщина» є туристично-рекреаційна.

За роки функціонування установи працівниками відділу рекреації розроблено і прознаковано 13 еколого-пізнавальних стежок та один веломаршрут, загальною протяжністю близько 90 км, які прокладені до найпривабливіших куточків парку і доступні для всіх категорій відвідувачів.

Здійснено благоустрій та облаштування зон відпочинку лісовими меблями, альпанками, еколого-освітніми та інформаційними стендами, вказівниками тощо. Із понад 20 таких зон найбільшою популярністю у відвідувачів користуються місця відпочинку та еколого-пізнавальні стежки «На гору Острий», «На полонину Росохата», «На Зіняків верх», «До сірководне-

**«Миколаївська» ватра;
косівський районний фестиваль
новорічної та різдвяної іграшки
у «Мастку Святого Миколая»;
молебень біля каплиці Матері
Божої в урочищі Скалка з
нагоди 20-річчя створення
НПП «Гуцульщина»**

вого джерела на річці Волійця», «На озеро Лебедин» і «Чотири дороги», а також місця відпочинку з альтанками вздовж дороги Косів – Пістинь, в урочищі Двірок, в урочищі «Скалка» (тут оновлено капличку Божої Матері, проведено благоустрій території). Великі зони відпочинку облаштовані на території «Маєтку Святого Миколая», науково-дослідного розсадника «Пасіка Святого Миколая». В 2021 році створено нову цікаву та колоритну зону відпочинку біля адмінкорпусу парку з альтанками різної місткості, гойдалками (одна з яких – заввишки шість метрів), пісочницею, декоративними елементами – водним млином та млином-вітряком, фотозоною. У Шешорському ПНДВ для потреб відвідувачів збудовано два рекреаційні будинки.

Знаним на всю Україну є рекреаційний об'єкт НПП «Гуцульщина» – туристично-мистецький комплекс «Маєток Святого Миколая» який щороку приймає велику кількість відвідувачів. Тут постійно ведуться роботи з ремонту та оновлення кімнат центральної садиби, побудовано Миколаївську світлицю, будиночки народних ремесл, сцену, де проводяться масові дійства, малу сцену, підсобні приміщення, в'їзну браму тощо, здійснюється благоустрій території та зон відпочинку. В маєтку проводиться велика кількість еколого-мистецьких фестивалів, конкурсів, пленерів, квестів. Також, за підтримки і співорганізації місцевої влади, відбуваються більш масові дійства – районний фестиваль «Новорічно-різдвяна іграшка», свято «Веснянки у Миколая» та ін. На території розсадника старокутського ПНДВ знаходиться рекреаційний об'єкт «Пасіка Святого Миколая» (про нього згадувалося вище) з вуликами різноманітної архітектурної форми, апітерапевтичним будиночком, відпочинковою зоною, інформаційними та еколого-просвітницькими стендами – це фактично музей під відкритим небом. Тут ми розводимо аборигенну карпатську породу бджіл. Задля приваблення відвідувачів до цієї надзвичайно цікавої місцини прокладено «бджолиний» веломаршрут, який починається з тематичної виставкової

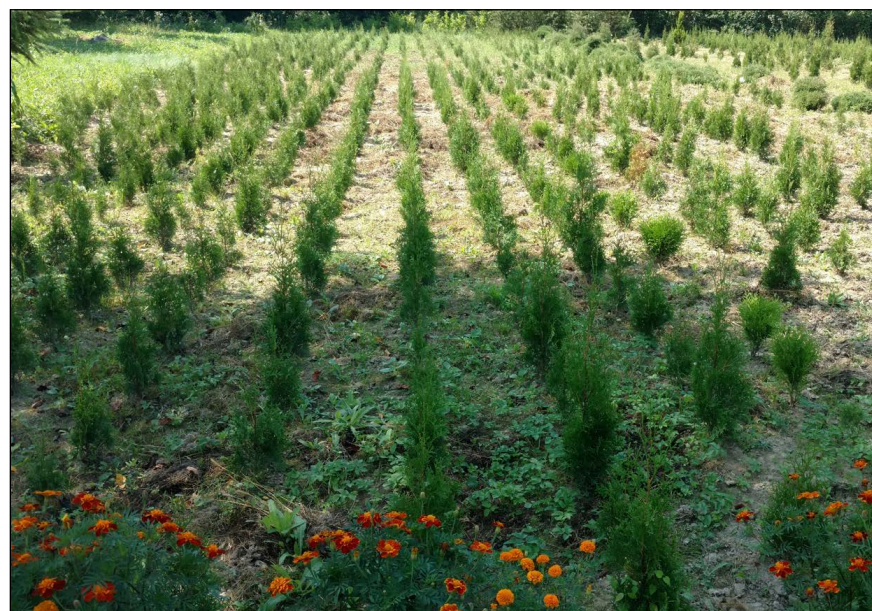
експозиції «Гуцульська пасіка в історичному розрізі – від дуплянки до розумного вулика», що розташована у Науково-просвітницькому центрі НПП «Гуцульщина».

За роки діяльності установи відділом господарсько-технічного забезпечення та транспортного обслуговування, спільно із працівниками всіх відділів та підрозділів НПП «Гуцульщина», здійснено велику кількість робіт, спрямованих на підтримку в належному стані будівель парку, прилеглих територій та транспортних засобів, будівництво та ремонт об'єктів рекреаційної інфраструктури, облік матеріалів, обладнання тощо.

Наша діяльність сприяє економічному розвитку громад, адже саме ми зберігаємо, захищаємо та примножуємо природні, історико-культурні та рекреаційно-туристичні багатства, якими зачаровуються місцеві жителі та гості краю.

У зв'язку із територіальною реформою, що завершилася наприкінці 2020 року, 2021 рік став роком активної співпраці із громадами Косівського району. Із Косівською міською, Рожнівською і Космацькою сільськими, Кутською і Яблунівською селищними радами підписані меморандуми про співпрацю. Слід відзначити, що рівень довіри громад до парку виявився високим, адже науковці та фахівці взяли участь у розробці Стратегії розвитку територіальних громад Косівського району. Це значущий крок у розумінні необхідності підтримки природоохоронної справи органами місцевого самоврядування, адже співпраця з парком позитивно впливатиме на розвиток територіальних громад.

Зауважимо, що діяльність НПП, спільно з громадою та малим бізнесом, видається найбільш перспективною та сталою, адже збереження природних ресурсів, розвиток рекреаційної інфраструктури та екотуризму, формування екологічної культури суспільства, наукова діяльність, а також залучення недержавних коштів та реалізація міжнародних і вітчизняних проєктів, грантів та програм сприятиме зміцненню не тільки матеріально-технічної бази парку, а й створенню

робочих місць для населення та соціально-економічного розвитку регіону загалом.

Прикладів такої співпраці вже достатньо, адже ідеї фахівців парку знаходять матеріальну підтримку у вітчизняних та закордонних грантодавців. Так, в 2004-2012 роках працівниками НПП «Гуцульщина» були реалізовані проекти «Відродження гуцульського конярства на Прикарпатті», «Відродження зникаючих порід тварин на Гуцульщині», «Карпатський проект», а також проект «Передача досвіду та допомога в розведенні та використанні гуцульської породи коней в Україні». Вони спрямовані на відродження гуцульської породи коней, з метою чого було залучено кошти Міжнародної благодійної фундації «Хайфер Проджект Інтернешнл» та Польсько-Американсько-Української Ініціативи про співпрацю (ПАУСІ). Вищезгаданий проект «Збереження карпатських пралісів» також ефективно співпрацює з об'єднаними територіальними громадами Косівщини, – саме за його кошти проводилося озеленення шкіл, прицерковних територій, реалізовано пілотний проект з придбання та встановлення опалення в сільській школі. Також роздано гуманітарну допомогу для забезпечення ВПО, які розміщені в соціальній сфері громад, на території яких розташований національний парк.

Згідно з вимогами багатьох грантодавців, запиту на фінансування можуть надавати не державні організації, а громадські, тому при НПП «Гуцульщина» ще у 2003 році була створена регіональна громадська організація «Спадщина Гуцульщини», в склад якої ввійшли найбільш активні та цілеспрямовані працівники парку. Організація відзначилася численними проектами, реалізація яких значно покращила екологію регіону. А саме:

- 2004-2005 – «Впровадження

природоохоронних засад агрокультури на Косівщині для сталого розвитку регіону», у співпраці з Британською радою в Україні;

- 2011 р. – реалізований проект «Розширення, вдосконалення існуючих та створення нових туристичних послуг з етнотуризму на Гуцульщині»;

- 2018 р. – «Створення інтерактивного еколого-пізнавального центру на базі науково-просвітницького центру Національного природного парку «Гуцульщина», фінансований ЗУРЦ;

- 2019 р. – «Врятований з вулиці чотирилапий друг» та «Усвідом свою відповідальність – стерилізуй домашніх котів і собак», також, в рамках «Програми екологічних громадських ініціатив для Сходу та Заходу України», проект «Громадська екологічна толока «За чисту Гуцульщину»;

- 2020 р. – «Патріотизм в гуцульському стилі» та «Від гаджетів – до реального життя в ритмі охорони природи».

Таким чином, фахівці НПП «Гуцульщина» мають значний досвід в плануванні та реалізації грантових ідей. А їх екологічне бачення вирішення проблем дозволяє отримувати фінансові пропозиції для здійснення задуманого.

Парк є вигідною бюджетоутворюючою установою для територіальних громад. Наприкінці 2020 року ми отримали право на постійне користування земельними ділянками території 5-ти місцевих рад загальною площею 1486,7966 га. Починаючи з 2021 року, ці територіальні громади отримують податкові надходження за земельні ділянки. До прикладу, за період 2020 р. – I кв. 2022 р. було сплачено – 1057976 грн земельного податку. Також до бюджету Косівської міської ради щороку надходить екологічний податок, а цього річ ще й рентна плата, оскільки на території громади є затверджені ліміти на проведення санітарно-оздоровчих заходів.

Фінансування НПП «Гуцульщина» здійснюється з Державного бюджету України та доходів від власної господарської діяльності. Загальна сума

надходжень з часу створення парку складає 118769645 гривень: в тому числі з загального фонду 98871262 гривні, зі спеціального фонду від господарської діяльності 18535286 гривень, від основної діяльності 1363097 гривень.

За 20 років діяльності парку штат працівників збільшився на 20 штатних одиниць і сьогодні становить 103 особи. За період з 2002 р. – I квартал 2022 р. фонд заробітної плати становить 79627024 гривні. Середня заробітна плата працівників парку склала 9180 гривень. Загальна сума сплачених податків та загальнообов'язкових платежів до фондів за період з 2002 р. – I квартал 2022 р. становить 37292601 грн.

За останні роки діяльності НПП змінилася структура надходження коштів до спеціального фонду Державного бюджету України від надання платних послуг.

Так, в 2021 році сума надходжень за рік до СФ становила 1105,7 тис. грн., із них: від рекреаційної діяльності – 24%; від реалізації саджанців – 12,6%; від послуг, пов'язаних з науково-дослідною діяльністю – 1,1%; від реалізації меду – 0,9%; від реалізації деревини – 61,4%.

Ми глибоко переконані, що результати нашої діяльності забезпечуватимуть не тільки сталий розвиток Національного природного парку «Гуцульщина», а й сприятимуть збалансованому розвитку суміжних об'єднаних територіальних громад і всього регіону.

З нагоди 20-ї річниці з дня створення НПП «Гуцульщина» хочу щиро подякувати всім працівникам за високий професіоналізм, наполегливість і сумлінну щоденну працю на природоохоронній ниві. Бажаю Вам Божої опіки, міцного здоров'я, добробуту, нових здобутків та блискучих ідей. Від себе особисто і всього колективу висловлюю щиро подяку всім, хто впродовж цих років сприяв функціонуванню і розвитку НПП «Гуцульщина».

Перемоги всім нам та нових звершень в реалізації природоохоронних ініціатив у вільній, незалежній, могутній Україні!

**Літній табір «Друзі природи»
для дітей захисників України
від ворожої навали;
науково-дослідний розсадник
НПП «Гуцульщина»;
«Пасіка Святого Миколая»**

ТРІУМФ НЕЗАЙМАНОЇ ПРИРОДИ

НПП «ВЕРХОВИНСЬКИЙ»: ЗДОБУТКИ І ПЕРСПЕКТИВИ

*Михайло НЕЧАЙ,
директор
НПП «Верховинський»,
с. Верхній Ясенів
Івано-Франківської області*

Світова і національна природоохоронна практика свідчить про те, що гарантією збереження дикої природи, стабільного функціонування природних екосистем, унікальних і типових природних ландшафтів, скорочення темпів біорізноманіття є створення науково-обґрунтованої системи територій та об'єктів природно-заповідного фонду. Особливе місце в цій системі належить національним природним паркам, природним та біосферним заповідникам, що є природно-заповідними категоріями вищого рангу з режимом суворої заповідності.

Національний природний парк «Верховинський» створений відповідно до Указу Президента України (22 січня 2010 року №58) з метою збереження біорізноманіття та цілісності природних комплексів Чивчинських і Гринявських гір, відтворення та раціонального використання рослинного і тваринного світу, унікальних природних комплексів. Він розташований в межах Верховинського району і його площа складає 12022,9 га земель державної власності, які вилучені в установленому порядку та надані в постійне користування.

Територія парку поділена на чотири функціональні зони: заповідна – 5917,7 га (49,22% від загальної площі); зона регульованої рекреації – 3609,1 га (30,02%), зона стаціонарної рекреації 25,7 га (0,21%); господарська зо-

на – 2470,4 га (20,55%). Імплементация Указу відбулася 21 листопада 2011 року створенням юридичної особи.

За період роботи установи виконуються на високому рівні природоохоронна, науково-дослідна, екологоосвітня діяльність, а також дії, щодо збереження та примноження прилеглих територій у Верховинському районі, згідно Конституції України, закону про ПЗФ, Указів Президента України, постанов КМУ та рішень науково-технічної ради установи. Колектив працівників парку є самодостатнім, високоосвіченим, патріотично налаштованим і з високим рівнем професійної підготовки. Взаємодія з місцевими органами влади, підприємствами, організаціями досягається за рахунок спільних інтересів, компромісного вирішення питань та раціонального підходу до їх реалізації.

Окрім основних завдань, які виконуються, установа є платником земельного податку, який кожного року в середньому складає більше 3 000 000 грн, а також платником ПДФО, який нараховує близько 1500 000 грн щорічно. Це засвідчує лідерство парку як платника до бюджетів громад та району. Протягом 10 років, за підтримки іноземних партнерів, було профінансовано природоохоронні заходи на суму 5 961,040 тис. грн. Кошти були використані на наступні заходи: проведення екологічних акцій, будівництво моста в ур. Штефулець, спорудження альтанок, благоустрій джерел «Буркут», «Дуконя», «Попадінець», придбано сонячні панелі, оргтехніку, відео та фототехніку, квадрокоптер, GPS-навігатори, фотопапки,

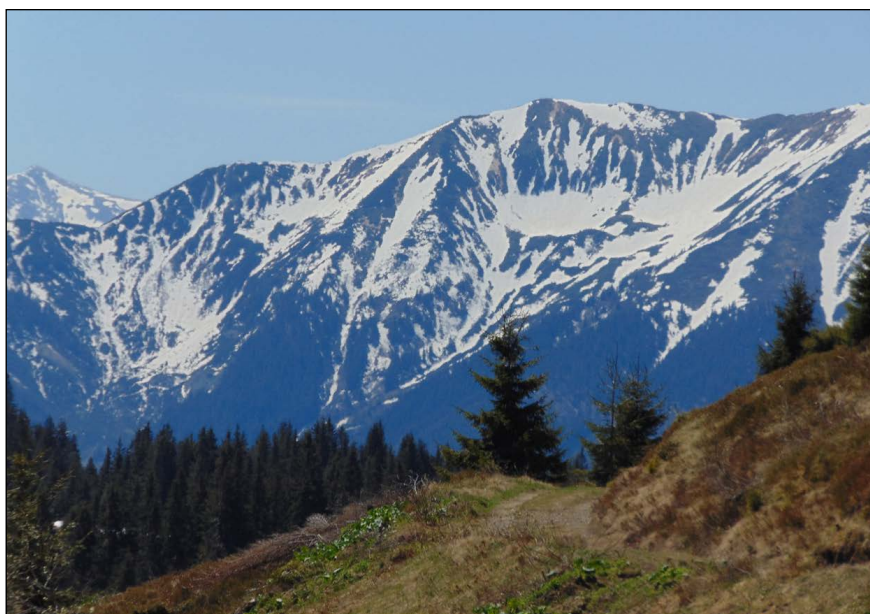
оздоблено фасад адмінбудівлі спецадміністрації парку, придбано для СДО природно-заповідного фонду автомобілі підвищеної прохідності.

Завдяки унікальному природно-заповідному фонду, мальовничим куточкам природи, видовому різноманіттю фауни і флори кількість відвідувачів-туристів постійно збільшується, що також позитивно впливає на фінансову стабільність, і відповідно, на добробут місцевого населення. Реалізація та розвиток цього виду діяльності здійснюється через екологізацію всіх видів туристичної діяльності, охорону природи, екологічну освіту та виховання. Слід відзначити, що територія парку, з його природними багатствами, є ідеальною платформою для різних видів туризму, пізнання природи, культури та історії Гуцульського краю.

У перспективі буде відбуватись розширення території парку, що створить можливість забезпечення повноцінної комплексної охорони території Чивчино-Гринявських гір, сприятиме науковій, рекреаційній та екоосвітній роботі, дасть поштовх для розширення розвитку туризму. НПП «Верховинський» дбатиме не лише про збережен-

Із території НПП «Верховинський» відкривається чудовий краєвид Мармароських гір в сусідній Румунії; під час реалізації проєкту «Пізнання природи Карпат із гуцульським конем»; адміністративний будинок НПП «Верховинський» у с. Верхній Ясенів Верховинського району

ня природної спадщини та розвитку рекреаційної інфраструктури з раціональним невиснажливим використанням потенціалу, але й буде виконувати багатогранну науково-дослідну, екологічну, економічну, соціально-культурну та інші функції, з метою охорони, оптимізації взаємодії суспільства і природи.

НПП «Верховинський», разом з іншими парками Карпатського регіону, бере участь у реалізації проєкту «Збереження карпатських пралісів» шляхом розширення природно-заповідних територій. Тому, згідно з Указом Президента України №2/2021 від 11 січня 2021 року «Про зміну меж території НПП «Верховинський», парку надано у постійне користування 1695,5 гектара земель державної власності. В основному це ліси і праліси на вершині гори Чивчин. Окрім того, сподіваємося на приєднання до території НПП близько 10 тис. гектарів лісової площі, яка належить Верховинському лісовому господарству. Це обов'язкова вимога для з'єднання міграційних коридорів диких тварин з Карпатським національним парком та Карпатським біосферним заповідником.

Створення на території Верховинського району національного природного парку стало необхідною умовою об'єднання в єдину екологічну мережу найбільш цінних природних територій Карпатського регіону за сприяння сталому розвитку таких галузей, як лісівництво, сільське господарство, туризм на принципах збереження природи і невиснажливого природокористування. Цьому позитивно сприяла участь Верховинської районної ради в реалізації проєкту TESIS: «Вдосконалення транскордонної системи збереження природи у Верховині».

Здійснення наукових досліджень – важливий комплекс робіт в НПП «Верховинський», метою якого є вивчення природних процесів, забезпечення постійного спостереження за їх змінами, екологічне прогнозування, розробка наукових основ охорони, відтворення і використання природних ресурсів, збереження та відтворення природних комплексів та об'єктів, особливо рідкісних, а також таких, що перебувають під загрозою зникнення, окремих видів тваринного і рос-

линного світу, занесених до Червоної книги України, міжнародних Червоних списків, дослідження та збереження історико-культурних цінностей тощо.

Наукові дослідження дозволяють отримувати інформацію, необхідну для проведення оцінки впливу на навколишнє середовище. Для стеження за станом різних компонентів природних комплексів на території парку закладено 23 постійні пробні площі. З метою виявлення впливу та взаємозалежності між сезонною ритмікою рослин та тварин, строках їх настання і причин, що визначають ці терміни, закладено 12 фенопунктів та 4 феномаршрути.

Розроблено 37 природоохоронних рекомендацій щодо збереження та відновлення чисельності рідкісних видів флори та фауни. Опубліковано понад 60 наукових публікацій в різних наукових журналах та матеріалах конференцій.

За результатами власних польових досліджень, літературних матеріалів та опрацювання гербарних зборів установлено, що на території НПП «Верховинський» представлена більшість видів, які в Українських Карпатах занесені до офіційних міжнародних соціологічних переліків видів, що є свідченням унікальності цього регіону.

Різноманіття флори НПП «Верховинський» становить 698 видів вищих судинних рослин, з них 64 види занесені до Червоної книги України (2009), 3 види – до Червоного списку МСОП, 7 видів до Європейського Червоного списку, 2 види включені до Додатку I Бернської конвенції, 2 види – з Додатку IIb і IVb Директиви ЄС про збереження типів оселищ та видів природної фауни і флори. 21 вид – занесений до Додатку II CITES, 26 видів до Регіонального Червоного списку. Встановлено 8 рослинних угруповань на території НПП «Верховинський», занесених до Зеленої книги України.

На території НПП «Верховинський», в період 2012-2022 рр., було встановлено перебування 218 видів хребетних тварин та 840 видів безхребетних. Загальна кількість тварин становить 1058 видів. З них 172 занесені до Червоних списків світу та України, 15 видів до Червоного списку МСОП, 27 видів до Вашингтонської

конвенції, 48 видів до Бернської конвенції, 68 видів до Боннської конвенції, 82 види до Червоної книги України (64 види хребетних і 18 видів безхребетних). До регіональних Червоних списків (РЧС, Івано-Франківської області) відносяться 99 видів.

Науковцями проводиться моніторинг великих хижаків з використанням фотопасток. При підтримці WWF-Україна співробітниками НПП «Верховинський» здійснюються ретельні дослідження біології та екології рідкісних великих хижаків, власне ведмедя бурого та рисі євразійської. Протягом останніх років вдалося з'ясувати ареал поширення цих тварин, їхні міграційні шляхи, добові та сезонні особливості переміщення. Завдяки фотопасткам вдалося отримати унікальні кадри з життя ведмедів та рисей в їхніх природних середовищах існування та зрозуміти, яким оселищам ці тварини надають перевагу.

З моменту створення парку науковими співробітниками здійснено значний обсяг роботи, результати якої відображені у щорічних виданнях «Літопису природи».

Територія НПП «Верховинський», яка розташована в Чивчино-Гринявських горах, багата незайманими цивілізацією куточками природи, хвойними лісами і пралісами, джерелами чистої води та унікальним флористичним і фауністичним різноманіттям, є ідеальною платформою для різних видів туризму. Знайомство з красою незайманої природи, самотність культури Гуцульського регіону, підвищення екологічної культури мандрівників і місцевих жителів – це основні фактори, на яких має триматися таке популярне останнім часом явище, як екотуризм.

Територіальна політика розвитку рекреаційно-туристичної сфери парку базується на просторовому поєднанні туристичних об'єктів у населених пунктах регіону та рекреаційно-туристичних пропозицій на території установи.

Одним з важливих напрямків діяльності є прокладення еколого-пізнавальних туристичних маршрутів з відповідним інформаційно-рекламним забезпеченням. На території НПП «Верховинський» створено 9 еколого-

пізнавальних туристичних маршрутів, зокрема: імені цесаревича Рудольфа; «Скала Баби»; «Перкалаба – Пробійнівка»; «Монастирський»; «Чимірне»; «Кляуза Лостун»; «Стежками Лесі Українки» та «Від джерела «Сірководневе» до джерела «Буркут»».

У рамках реалізації міжнародного проекту «Пізнання природи Карпат з гуцульським конем» програми транскордонного співробітництва Польща-Білорусь-Україна у 2014-2020 роках було створено та промарковано кінний туристичний маршрут «Від джерела – до джерела».

Маршрути облаштовані для безпечного перебування на них відвідувачів і туристів, а саме: проведено маркування, встановлено вказівники, аншлаги, впорядковано джерела питної води, місця тимчасового відпочинку і розведення вогню та оглядові майданчики. Працівниками відділу рекреації здійснюються експедиції для обстеження туристичних маршрутів та екологічних стежок з метою покращення та комфортного перебування рекреантів на території. Передбачається спорудження на маршрутах туристичних стоянок. Ці нескладні форми участі туристів у природоохоронній роботі сприятимуть збереженню чистоти довкілля і формуванню екологічної культури особистості.

НПП «Верховинський» розвиває різні види екологічного туризму: піший, кінний, а в подальшій перспективі – водний. Сюди можна віднести спостереження за фауною і флорою, фото- і кінозйомку тварин і рослин та природних ландшафтів. При перспективному розвитку туризму значна частина місцевого населення могла б надавати відвідувачам послуги з відпочинку та розваг і отримувати доходи від продажу сільськогосподарської продукції.

Екологічний туризм, який дуже часто асоціюють з так званим зеленим туризмом, передбачає безпосередні контакти людини з природою: відпочинки на екологічно чистих природних територіях, туристичні походи і ночівлі в наметах, пішохідні екскурсії еколого-пізнавальними маршрутами. Популярними є тури на полонину, де виготовляється гуцульська бринза та будз, а також збір дикоросту-

**Літнє облаштування годівниць для оленів і козуль;
спорудження штучного водоспаду для форелі;
природоохоронна та науково-дослідна робота на території
НПП «Верховинський»**

чих плодів та ягід, якими багатий наш край, – все це створює можливості розвитку утилітарної рекреації. Кожний регіон України по-своєму привабливий для екологічного туризму. При цьому Верховинщина для багатьох екотуристів є екзотичним краєм, де збереглася значна частина недоторканої природи, своєрідні гірські ландшафти.

У перспективі готуємо для туристів нові еколого-пізнавальні туристичні маршрути та екологічні стежки, що будуть вести до гори Чивчин (1769 м н. р. м.). Саме з гори Чивчин відкриваються краєвиди на гірські масиви Мармарошу, Чорногори, Свидівця та неповторні ландшафти території НПП «Верховинський».

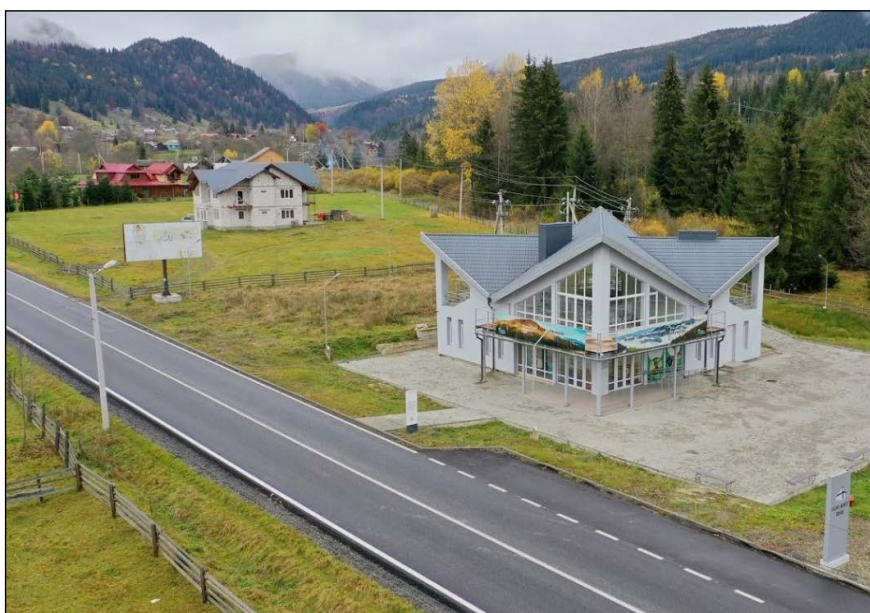
На території парку знаходиться багато джерел з мінеральною водою, зокрема в урочищі Буркутець, Буркут, Штефулець, Брюсний, Щівник, Бангоф. З метою забезпечення розвитку туристичного потенціалу, підвищення екологічної культури та свідомості відвідувачів і місцевих жителів є доцільним створення еколого-пізнавального туристичного маршруту «Мінеральні води НПП «Верховинський»».

Працівники парку проводять активну роботу з місцевими садибами сільського зеленого туризму, відпочинковими туристичними комплексами, закладами харчування. Відпочивальникам надається інформація про цікаві локації, а також пропонується відвідати еколого-освітній візит-центр. Саме тут можна дізнатися про флористичне і фауністичне різноманіття Карпат та найцікавіші рекреаційні місця. Для найменших відвідувачів створено та облаштовано дитячий майданчик з цікавими атракціями.

Отже, виходячи з вищесказаного, слід відзначити, що територія НПП «Верховинський» з його природним багатством, є ідеальною платформою

для різних видів туризму, що сприяє розширенню екологічної свідомості та світогляду різних верств населення. При цьому можна здобути можливість пізнати природу, культуру та історію Гуцульського краю, займатися активним відпочинком.

Важливим напрямком діяльності НПП «Верховинський», спрямованим на збереження природних ресурсів та навколишнього середовища, є еколого-освітня діяльність. Попередити чи запобігти розвитку екологічних криз можна шляхом підвищення рівня екологічної культури особистості, виховання у людей любові до природи та вміння берегти її багатства, а також формування навичок природоохоронної діяльності.

Екологічне виховання дітей дошкільного і шкільного віку, підвищення обізнаності населення з діяльністю та природоохоронними завданнями установи дадуть можливість ознайомити людей з екологічною ситуацією та усвідомити важливість збереження довколишнього світу природи.

Відділом еколого-освітньої роботи проводяться еколого-освітні акції і бесіди, практичні заняття, екологічні уроки, «круглі столи», лекції, семінари, майстер-класи, екскурсії, а також фотовиставки та учнівські конкурси наукових робіт на краєзнавчу і природоохоронну тематику згідно складеної програми. Таким способом відбувається залучення дітей до позитивного вирішення екологічних проблем, а також виявлення та підтримка обдарованої учнівської молоді. Здійснюється випуск рекламно-видавничої продукції, путівників та еколого-просвітницького журналу «Жаб'є».

Працівники відділу, в основному, роблять акцент на роботі з молоддю, школярами та дошкільнятами. Осо-

Працівники НПП «Верховинський» під час обстеження території; протипожежні навчання; еколого-освітній візит-центр у с. Ільці Верховинського району; спостереження за життям диких звірів з допомогою спеціальних цифрових фотопасток

бливого значення в період війни набули комунікації з тимчасово переселеними особами. Переселенців з різних областей України ознайомлено з різноманіттям фауни і флори нашого краю, рекреаційно-туристичними місцями, а також туристичними маршрутами, прокладеними на території установи.

Національним природним парком «Верховинський» відкрито еколого-освітній візит-центр у селі Ільці, який поєднує у собі функцію інформування із активною екопросвітницькою та ековиховною діяльністю. Відвідувачі мають можливість ознайомитися з принципами формування природних екосистем, їх взаємозв'язками та роллю у природному середовищі. На прикладі встановлених модулів тут можна пізнати унікальне різноманіття фауністичного і флористичного світу нашого краю. Спеціалістами проводяться різноманітні еколого-просвітницькі заходи та акції з різними цільовими групами. Для висвітлення тематики використовуються сучасні експозиційні форми і засоби: макети, муляжі, панно, комплексні стенди, наповнені натурними експонатами і артефактами.

Особливість візит-центру полягає в тому, що він розташований біля автострою, яка є туристичним кільцем «Мандруємо Гуцульщиною» і об'єднує туристичні місця Верховини, Косова, Коломиї, Яремчі та Ворохти. У візит-центрі діє міні-готель: двомісні номери з усіма зручностями. Поруч передбачається будівництво електрозаправки.

У реконструйованому адміністративному приміщенні парку, розташованому у селі Верхній Ясенів, знаходиться готель «Верховинський»: до послуг відвідувачів 10 номерів з усіма зручностями. Працює ліфт. Можливе дворазове харчування у їдальні на першому поверсі (за попередньою домовленістю).

Рятуючись від російської агресії, у готелі проживають тимчасово переміщені особи зі східних областей та центральної України. У зв'язку із збільшенням кількості внутрішньо переміщених осіб, за сприяння іноземних інвесторів, додатково облаштовано кімнату двоярусними ліжками, де одночасно можна розмістити 10 осіб.

Дотримуючись правил екологічної безпеки у навколишньому середовищі і забезпечення постачання чистої води для побутових потреб, встановлено очисні споруди та насосну станцію. В перспективі передбачається відкриття крамниці з продажу сувенірної продукції власного виробництва.

Охорона території природно-заповідного фонду працівниками служби державної охорони НПП «Верховинський» тісно пов'язана з проведенням наукових досліджень і спостережень за фауною і флорою, природними явищами, погодою тощо. Ця, без перебільшення, непроста ділянка роботи вимагає досвіду, професійних навичок, знань і відповідальності працівників. Саме тому підбір кадрів вимагає скрупульозності, детального вивчення і перевірки знань, адже відповідальність за дотримання режиму охорони територій та об'єктів природно-заповідного фонду – висока.

З метою ефективної охорони природно-заповідної території запроваджено вахтовий метод в роботі служби державної охорони, тобто працівники розділені на дві вахти, які по чергово несуть службу згідно зі складеним графіком. Такий метод забезпечує максимальну присутність працівників на території протягом усієї вахти, що є серйозним бар'єром для потенційних порушників природоохоронного режиму. При цьому забезпечується ритмічність, безперервність, комплексність робіт на об'єктах, дотримуються правила і норми виробничої санітарії, охорони праці і пожежної безпеки. Щоденно проводиться патрулювання території за визначеними маршрутами та чергування працівників служби державної охорони на контрольно-пропускних пунктах. Періодично здійснюються спільні рейди з природоохоронцями суміжних природоохоронних науково-дослідних відділень з метою контролю території природно-заповідного фонду. Такі заходи особливо необхідні та є досить ефективними у періоди гону оленів, нересту форелі та ін.

Під час природоохоронної кампанії, що має законодавчу основу, – сезону тиші, передбачається посилення режиму охорони окремих природних ландшафтів з наявністю рідкісних тва-

рин і тварин, що перебувають під загрозою зникнення, місць гніздування птахів.

У посиленому режимі працюють працівники служби державної охорони у пожежонебезпечний період. Враховуючи віддаленість, важкодоступність та складний гірський рельєф місцевості, пожежі можуть завдати значної шкоди. Саме тому під час цілодобового чергування проводяться спільні патрулювання і рейди по території з працівниками правоохоронних органів, активістами та працівниками держлісгоспів.

Регулярно здійснюються спостереження за об'єктами і явищами живої і неживої природи в екосистемах парку. З цією метою, в місцях перебування представників фауни, встановлюються фотопастки. У випадку успішного їх спрацювання отримуємо цікаві фотокадри, з допомогою яких вивчаються інстинкти та поведінка диких звірів у природному середовищі. Проводяться фенологічні спостереження, результати яких фіксуються у фенологічних картках і службових щоденниках інспекторів ПЗФ. Інспектори беруть участь у закладанні постійних та тимчасових пробних площ, зборі даних на метеорологічних постах, проводять спостереження на фенологічних пунктах і маршрутах, здійснюють постійний нагляд за появою, розмноженням та поширенням основних хвороб і шкідників лісу. Виявлені свіжі осередки стовбурних шкідників і хвороб лісу беруться на облік. Протягом літа, для підгодівлі копитних тварин у важкий зимовий період, працівники служби державної охорони заготовляють сіно, кормові віники, облаштовують годівниці та солонці.

Відвідування території НПП «Верховинський» здійснюється згідно з Інструкцією про перепускний та заповідний режим. Працівники служби державної охорони на контрольно-перепускних пунктах проводять з відвідувачами і туристами інструктаж з техніки безпеки, правил перебування на природно-заповідній території та вручають пам'ятки правил поведінки, а також знайомлять з правилами пожежної безпеки. Це дозволяє запобігти, або звести до мініму-

му виникнення надзвичайних ситуацій чи випадків. Протягом 2022 року здійснено благоустрій екотуристичних маршрутів, що сприятиме збільшенню кількості відвідувачів і туристів.

Службою державної охорони щорічно розробляється та затверджується мобілізаційний план в розрізі кожного природоохоронного науково-дослідного відділення. Проводиться навчання з усіма працівниками служби державної охорони ПЗФ та перевірка знань у формі тестів, які дають можливість підвищити рівень професійних і фахових знань кожному працівникові.

З 2014 року НПП «Верховинський» є партнером в реалізації одного з найбільших проєктів Європи «Збереження Карпатських пралісів» (2014-2034 рр.), який здійснюється Товариством охорони птахів України за фінансової підтримки Франкфуртського зоологічного товариства (Німеччина).

За підтримки проєкту «Підтримка природно-заповідних територій в Україні» (2016-2022 рр.) впроваджується сучасна система моніторингу біорізноманіття та охорони НПП «Верховинський» за адаптованою програмою для просторового моніторингу та звітування SMART (Spatial Monitoring and Reporting Tool), в рамках Німецької фінансової кооперації (FC) і фінансується за рахунок Кредитної установи для відбудови (KfW).

Ведеться плідна співпраця з Всесвітнім фондом охорони природи WWF-Україна. Основними з проєктів, які реалізуються, є:

- проєкт «Великі хижакі Європи» (2017-2022 рр.) здійснюється WWF-Україна в рамках Програми Life за фінансової підтримки Європейського союзу та WWF-Польща, метою якої є поліпшення співжиття людей і великих хижаків у Європі шляхом комунікації та транскордонної співпраці;
- проєкт «Співжиття заради збереження» здійснюється WWF-Україна за фінансової підтримки Європейського союзу та WWF-Польща. Мета – збереження рідкісних видів великих хижаків – ведмеда та рисі – в Україні, на території Карпат та Полісся.

Реалізовано проєкт «З відновлення проточності річки Чорний Черемош» (демонтаж залишків кляузи для забезпечення безперешкодного проходу лосося дунайського та форелі струмкової на нерестові ділянки), який здійснювався WWF-Україна в рамках Програми «ВІЛЬНІ РІЧКИ. LET IT FLOW!» (2020-2021 рр.) за підтримки WWF-Нідерланди.

НПП «Верховинський» брав також участь в реалізації проєкту «Поводження з мертвою деревиною для стійких лісів у румунсько-українському прикордонному регіоні (RESFOR)» у партнерстві: WWF-Румунія Дунайсько-Карпатська програма – філія Марамуреш та Сучавський університет «Штефан чел Маре» в Румунії, Український науково-дослідний інститут гірського лісівництва імені П.С. Пастернака та ГО «Екосфера» в Україні. Для співпраці, інновацій та досліджень важливості мертвої деревини, а також гармонізованої відповідальної практики ведення лісового господарства щодо поводження з мертвою деревиною, який фінансувався через Європейський інструмент сусідства, Спільну операційну програму «Румунія-Україна 2014-2020».

Продовжується співпраця НПП «Верховинський» з «Frankfurt Zoological & Österreichische Bundesforste AG», а також Українським товариством охорони птахів. Метою співробітництва є збереження Карпатських пралісів шляхом розширення територій, покриття національними природними парками Карпатського регіону, важливих первісних і природних біотопів.

нальними природними парками Карпатського регіону, важливих первісних і природних біотопів.

Національний природний парк «Верховинський» відіграє значну роль у створенні транскордонного Міжнародного українсько-румунського біосферного резервату в Карпатських горах. Українською територіальною основою проєктованого резервату, на півдні Українських Карпат, стануть сучасні території Національного природного парку «Верховинський», Карпатського національного природного парку, Національного природного парку «Черемоський» та Карпатського біосферного заповідника. Румунською основою проєктованого резервату стануть сучасні території Muntii Maramuresului й Rodna National park в Мармароських та Роднянських горах, на півночі Румунських Карпат.

Для того, щоб міжнародний біосферний резерват у прикордонному регіоні Карпатських гір поповнився новими важливими міграційними коридорами, в першу чергу необхідно розширити територію НПП «Верховинський», від г. Піп-Іван Чорногірський – до г. Чивчин. Це дасть можливість змоніторити територію НПП «Верховинський» із сусіднім Карпатським НПП та Карпатським біосферним заповідником. Саме ці питання у 2019 році стали предметом обговорення на зустрічах керівників вищезгаданих природоохоронних установ у Верховині і Рахові. З цією метою керівники Верховинського і Черемосько-

Краса рідних гір

го парків відвідали Румунію та провели робочі консультації щодо спільної праці над створенням Міжнародного біосферного резервату.

Національний природний парк «Верховинський», на відрізку понад 20 км Державного кордону із Румунією, безпосередньо межує із румунським біосферним резерватом «Muntii Maramuresului».

Створення в Карпатських горах біосферного резервату із сусідами з Буковини, Закарпаття та Румунії відкриває великі можливості отримання інвестицій, створить умови відкриття переходу з Румунією, дасть можливість ефективно координувати природоохоронну й науково-дослідну роботу чотирьох українських та двох румунських природно-заповідних інституцій та науково розробляти спільні проєкти сталого розвитку цих цінних прикордонних гірських теренів. У перспективі на українській частині території новоствореного біосферного резервату можливо прокласти вузькоколіїну залізницю, яка стане екологічно ощадливим видом транспорту у високогір'ї півдня Українських Карпат. Оскільки значна частина території проєктованого резервату розташована по обидва боки Державного кордону між Україною і Румунією, його створення допомагатиме спільному вирішенню найбільш актуальних економічних і екологічних проблем.

ПРИРОДНІ ПРОЦЕСИ ЗУПИНЕННЯ ВСИХАННЯ ЯЛИННИКІВ В УМОВАХ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ НА ПРИКЛАДІ НПП «ВЕРХОВИНСЬКИЙ»

*Іван КОЛЯДЖИН,
Леонід ОСАДЧУК,
Національний лісотехнічний
університет України,
НПП «Верховинський»,
м. Львів – с. Верхній Ясенів
Івано-Франківської області*

Високогірні схили Чивчино-Гринявських гір займають переважно монокультурні ялинові деревостани. Вони найбільш пристосовані до тамтешніх гірських умов та піднімаються до верхньої межі лісу. У високогір'ї виконують важливі протиерозійну, ґрунтозахисну та водорегулюючу функції.

На території Національного природного парку «Верховинський» існують осередки вітровалів, вітроломів та сухостійних дерев на різних стадіях розкладу деревини. Вітровали та вітроломи утворилися внаслідок значних поривів вітру, характерних для Чивчино-Гринявських гір. Осередки сухих стоячих дерев, що не були пошкоджені вітровалом та вітроломом, викликають певну цікавість для дослідження [1], [2].

У загальному на території НПП «Верховинський» знаходиться 61 осередок сухостійних дерев, загальною площею 54,0 га, що становить приблизно 0,5 % від території парку. Практично всі куртини всихання утворені на межах старих зрубів, а старий сухостій – на межі із лісовими культурами та молодняками. В основному відмирили ті дерева, які знаходились на периферії вирубки. За нашими гіпотезами, вони відмерли через дію антропогенного впливу, зокрема вирубки лісу. На периферії вирубки (дерева позбулись природного захисту намету) це призвело до ураження дерев кореневою губкою й

Лісознавче дослідження;
суха куртина ялини європейської в урочищі Штефулець на території
Буркутського ПНДВ НПП «Верховинський».
Червень 2014 р. ;
ця ж куртина, заросла підростом. Серпень 2020 р. ;
падіння сухостійних дерев у куртині та природне лісовідновлення

іншими фітохворобами та ентомошкідниками, зокрема і короїдом-типографом (*Ips tyrographus*), що й призвело до їх усихання. Це пояснюється тим, що в минулому на цій території проводилась активна господарська діяльність. Суцільний лісовий масив із сформованим узліссям стійкіший до пошкоджень. У часи антропогенного впливу, після розроблення лісосік, порушувався природний захист насаджень. Контури вирубок протягом багатьох років піддавались інтенсивним впливам, зокрема: сонячного випромінювання (південна точка західної України), вітрів, вітрів з дощем та снігом (характерних для високогір'я). Вирубки заліснювались через тривалий час після посадки, а також шляхом природного відновлення. Через відсутність «ефекту узлісся» дерева на периферії вирубки, що колись були уведені в культуру, переважно з інорайонного посівного та посадкового матеріалу, не витримуючи природних кліматичних факторів, починали всихати (див. фото справа). Варто згадати, що розсадники знаходились у долині річок, а висаджували саджанці вище рівня розсадника навіть на 200 метрів [3].

Зараз у сухостійних куртинах спостерігається падіння сухостійних дерев, які під впливом природних факторів розкладаються та відбувається процес лісовідновлення ялини звичайної природним поновленням (див. фото внизу). Нові природні насадження на місці сухостійних куртин, за спостереженнями начальника Перкалабського ПНДВ НПП «Верховинський» Сергія Матійчука, який працює на цій території більше 30 років, – набули імунітету та мають більшу стійкість до різних фітохвороб й ентомошкідників та інших природних факторів. На місці колишніх куртин виростають дерева – стійкіші імунітетом та з густою темно-зеленою кроною.

Сьогодні відбувається заростання приполонинної смуги (див. фото на стор. 64) ялиною природним шляхом, внаслідок зменшення антропогенного впливу та зміною клімату, тому верхня межа лісу поволі піднімається, відбувається процес сільватизації, внаслідок чого зникає типова субальпійська лучна рослинність.

ВСИХАННЯ ЯЛИННИКІВ НА ТЕРИТОРІЇ НПП «ВЕРХОВИНСЬКИЙ»

№ п/п	№ Кв.	№ Вид	Площа куртини всихання, га	Вік, років	Висота н. р. м., м
Буркутське ПНДВ					
1	9	9	0,2	160	1100
2	9	9	0,3	160	1100
3	16	7	1,3	14	1410
4	2	31	1,7	40	1275
5	2	47	0,6	125	1175
6	2	48	3,0	105	1100
7	20	14	1,2	100	1450
8	15	15	1,2	75	1370
9	1	26	0,2	135	1275
10	2	44	0,3	125	1250
11	2	46	0,4	125	1250
12	2	30	0,6	105	1250
13	4	16	0,4	65	1100
14	4	17	0,4	135	1175
15	3	32	0,3	36	1325
16	3	34	0,3	51	1350
17	3	48	0,3	80	1050
18	3	26	0,3	115	1370
19	11	9	0,2	95	1350
20	23	2, 3	1,5	125	1250
21	23	17	1,0	15	1500
Разом			15,7	–	–
Чивчинське ПНДВ					
22	1	36	1,0	100	1320
23	3	47	1,5	130	1220
24	21	44	0,5	135	1130
25	21	24	0,5	120	1350
26	21	47	2,0	105	1220
27	22	7, 10	0,5	85	1240
28	22	45	1,0	100	1250
29	4	16	0,5	110	1380
30	9	10	0,5	130	1300
31	9	9	1,0	105	1270
32	9	12	2,0	130	1400
33	9	5, 6	0,5	105	1190
34	19	2	0,5	95	1180
35	19	5, 7	2,0	130	1230

36	19	30, 36	1,0	130	1380
37	19	35, 37, 38	2,0	100	1430
38	20	9	2,0	110	1260
39	20	13	2,5	110	1230
40	20	14	3,0	120	1260
41	11	21, 22	0,5	120	1330
42	14	2	1,0	140	1470
43	17	1	0,3	95	1210
44	17	8	1,5	130	1250
45	17	13	2,5	100	1370
46	18	2	1,0	100	1390
47	18	9	0,5	140	1480
Разом			31,8	–	–
Прикордонне ПНДВ					
48	2	8	0,4	73	1370
49	2	2	0,4	120	1350
50	11	10	0,2	140	1510
51	13	5	0,3	120	1310
52	1	27	0,3	22	1280
53	1	19	0,5	49	1290
54	14	1, 2, 3	0,4	100	1230
55	12	1	0,2	130	1330
Разом			2,7	–	–
Перкалабське ПНДВ					
56	3	1, 10	0,5	80	1125
57	6	2	0,5	140	1225
58	6	10	0,3	140	1225
59	5	10, 22	0,5	140	1400
60	11	3	1,0	140	1200
61	12	7	1,0	100	1100
Разом			3,8	–	–
ВСЬОГО			54,0	–	–

На території Національного природного парку «Верховинський» зараз спостерігається поодиноке утворення нових куртин усихання тільки навколо свіжих вітровалів та вітроломів, де порушена структура лісу.

У важкодоступних умовах високогір'я на території НПП «Верховинський» збереглися праліси. Штефан Корпель у своїй книзі «Ліси Західних Карпат» вважає, що неможливо уявити більш стабільної екосистеми, як праліс.

Ретельні історико-географічні дослідження на території НПП «Верховинський» щодо віднесення названих смерекових лісів до пралісових угруповань здійснили Ярослав Зеленчук та інші. За результатами досліджень, виявлені ділянки смерекових пралісів збереглися у місцях, розташованих вище від побудованих тут (наприкінці XIX ст.) гідротехнічних споруд – кляуз-гатей, що служили для транспортування деревини. Це місця зі складним рельєфом, розташовані в недоступних для тогочасних лісозаготівельників місцях.

Зазначимо, що всі кляузи-гаті поділялися на два типи: плотопропускні та водозбірні. Водозбірні кляузи були меншими за об'ємом водонагромадження, і використовувалися лише для акумуляції води. Плоті (дараби) збивали нижче таких кляуз, і свій рух вони розпочинали з підняттям рівня води, яку спускали з водосховища. До водозбірних належали кляузи Балтагул, Маріїн, Лостун, кронпринца Рудольфа, і тому смерекові ліси, які були розташовані у верхній частині цих водосховищ, не могли бути зрубани. Саме тут і зосереджені основні площі пралісових угруповань.

Інші кляузи (Добрин, Шибений, Медвежек) були плотопропускними, і тому ліси зрубували у верхній частині водосховища, на водному дзеркалі якого і формували дараби. У зв'язку з цим, в межах дії згаданих кляуз смерекових пралісів не збереглося.

НПП «Верховинський», загальна площа якого становить 12022,9 га, розташований у Чивчино-Гринявських горах на кордоні з Румунією. Покрита лісом територія парку займає

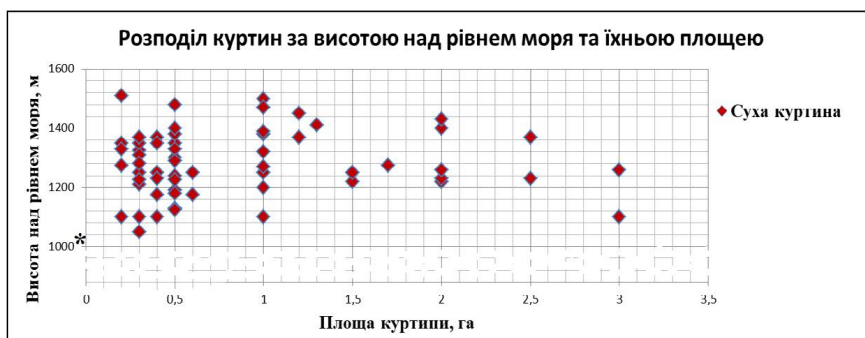
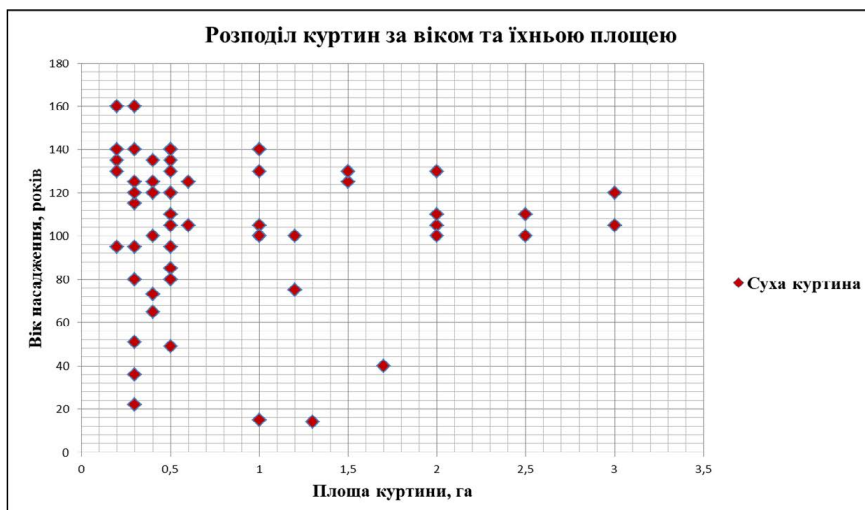

11684,6 га або 97,18%, серед яких 1801,2 га – смерекові праліси, що становить приблизно 15% від загальної площі [4], [5].

На території Національного природного парку «Верховинський» проведено ряд експедиційних досліджень по виявленню сухостійних куртин [6]. Результати досліджень узагальнені, встановлено 61 осередок сухостійних куртин, загальною площею 54,1 га, що становить приблизно 0,5 % від території парку. Дані представлені в поданій таблиці (номери кварталів та виділів вказані згідно з проведенням лісовпорядкування території НПП «Верховинський» 2019 року).

Зроблено висновок, що всихаючі куртини характерні для всіх висот парку, і практично немає залежності від висоти розташування. Проте варто зазначити, що вище 1520 м н.р.м. сухих куртин немає тому, що саме на цих та вище висотах розташовані старовікові ліси та праліси.

Зроблено аналіз щодо взаємозв'язку між пралісами та всихаючими ялиниками. У розрізі природоохоронних науково-дослідних відділень НПП «Верховинський» у таблиці наведені дані всихаючих куртин по ПНДВ, визначено площі пралісів та всихаючих куртин. На територіях, де зосереджена найбільша площа пралісів, – відсутні такі куртини. Встановлено залежність площ всихаючих куртин ялиників від наявності площ пралісів. Визначено розподіл куртин за віком та їхньою площею.

Процес сільватизації на полонині Копілаш; кляюза кронпринца Рудольфа. Червень 2017 р.; лісознавці за роботою; гуцульські коники – «родзинка» туристичного маршруту «Від джерела – до джерела»; графік залежності всихання ялиників від площ пралісів; діаграма розподілу всохлих куртин за віком та їхньою площею; діаграма розподілу сухих куртин ялиників за висотою над рівнем моря та їх площею

Найнижча точка на території НПП «Верховинський» – 1000 м н.р.м.

Вивчення пралісових угруповань, їх структури та динаміки є зразком для ведення природного лісівництва та має важливе наукове значення. Детальному вивченню природних лісів у наш час особливої актуальності додають сучасні лісогосподарські заходи, «парниковий ефект» та глобальна зміна клімату.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шпарик Ю.С., Парпан Т.В., Слободян П.Я., Савчин Т.І., Буній В.Я. Всихання ялиників на північно-східному мегасхилі Українських Карпат / Ю.С. Шпарик, Т.В. Парпан, П.Я. Слободян, Т.І. Савчин, В.Я. Буній // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nltu.edu.ua/nv/Archive/2013/23_5/141_Szp.pdf.

2. Голубець М.А. Сучасні проблеми лісознавства, лісівництва та лісового господарства / М.А. Голубець // Наукові праці ЛАНУ. – Львів: НУ «Львівська Політехніка», 2003 – Вип. 2. – С. 20-26.

3. Дебринюк Ю.М. Всихання смерекових лісів: причини та наслідки / Ю.М. Дебринюк // Науковий вісник НЛТУ України. – 2011. – Вип. 21.16. – С. 32-38.

4. Літопис природи. Том VII / Національний природний парк «Верховинський» // Верхній Ясенів – 2019 – С. 565-573.

5. Методика визначення належності лісових територій до пралісів, квазіпралісів і природних лісів. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0707-18#Text>

6. Природа Західного Полісся та прилеглій територій : зб. наук. пр. / за заг. ред. Ф. В. Зузука. Т. II. – Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2017. – № 14. – С. 37-42.

*Іван ШИШКАНИНЕЦЬ,
кандидат
сільськогосподарських наук,
заступник директора
з наукової роботи,
Василь ФЕННИЧ,
т.в.о. директора
НПП «Зачарований край»,
с. Ільниця
Закарпатської області*

Національний природний парк «Зачарований край» створений на території Хустського (Іршавський – до прийняття Постанови ВРУ № 807-ІХ «Про утворення та ліквідацію районів») району Закарпатської області на площі 6101 га (5649 га земель у постійному користуванні та 452 га – без вилучення), відповідно до Указу Президента України № 343/2009 від 21. 05. 2009 року.

Однак згідно з Програмою перспективного розвитку природно-заповідної справи та екологічної мережі Закарпатської області на 2006-2020 роки було заплановано створити НПП «Зачарований край» на площі 12,5 тис. га. З метою виконання відповідної Програми та в контексті оптимізації лісогосподарських підприємств Іршавського району, Іршавською РДА запропоновано (лист голові Закарпатської ОДА № 02-20/1004 від 25.05. 2011 р.) приєднати до НПП ряд об'єктів ПЗФ (заказник загальнодержавного значення «Річанський» – 2408,0 га, іхтіологічний заказник місцевого значення «Ріка» – 394,0 га) та інші цінні території, у результаті чого площа НПП повинна збільшитися до 12903,0 га. При цьому Іршавською районною радою прийнято рішення (№ 140 від 22. 11. 2011 р.) передати в користування НПП діючі в районі природно-заповідні території, унікальні ландшафти, що мають природоохо-

ронну цінність (збільшити територію НПП до 13,1 тис. га) та підготувати відповідне наукове обґрунтування.

Незважаючи на вищевикладене, у 2014 р. Іршавською районною радою (рішення № 463 від 12. 06. 2014 р.) затверджено «Програму розвитку природно-заповідної справи в Іршавському районі на 2014-2020 рр.», в якій для зміни меж НПП запропоновано території, які не є об'єктами ПЗФ. При цьому площа територій для зміни меж НПП становить 1502, 5 га.

Однак вже у 2014 р. НПП підготував звіт про науково-дослідну роботу «Зміни меж (розширення) території Національного природного парку «Зачарований край», де площа території, яку запропоновано для заповідання, становить 13428,1 га (наукове обґрунтування, 2014). Варто відзначити, що відповідна територія є особливо цінною з природоохоронної точки зору: площа заповідної зони становить 41,2 %, регульованої рекреації – 32,4 %, стаціонарної рекреації – 0,1 га та господарської – 26,3 %.

Відповідне наукове обґрунтування разом з клопотанням, експертним висновком та картосхемою направлено в Міністерство екології та природних ресурсів України. Мінприроди розглянуло та схвалило відповідне клопотання (лист Мінприроди № 5/1-9/2681-15 від 19.03.2015 р.) і направило в Закарпатську ОДА для подальшої роботи. При Закарпатській ОДА створено робочу групу (розпорядження голови Закарпатської ОДА № 161 від 26.05.2015 р. та № 119 (у зв'язку зі зміною голови ОДА) від 23.03.2016 р.) з опрацювання питань про зміну меж (розширення) території Національного природного парку «Зачарований край». Засідання робочих груп відбулося відповідно у 2015 та 2016 рр. Крім того, проведено ряд зустрічей, на різному рівні, з метою

ДОВГОТРИВАЛА «ПРОЦЕДУРА»

СТАН СПРАВ ЗІ ЗМІНОЮ МЕЖ (РОЗШИРЕННЯМ) НПП «ЗАЧАРОВАНИЙ КРАЙ»

обговорення названого питання з усіма зацікавленими сторонами. За підсумками зустрічей та обговорень ДП «Довжанське ЛМГ» погодило надати у постійне користування НПП «Зачарований край» 4350,4 га земель (лист директора ДП «Довжанське ЛМГ» № 2 від 16.01.2017 р.

Варто відзначити, що державним лісогосподарським підприємством погоджено на приєднання лише 4350,4 га, незважаючи на те, що у науковому обґрунтуванні площа 13428,1 га. Зокрема не погоджені на приєднання такі цінні об'єкти, як: заказник загальнодержавного значення «Річанський» – 2408,0 га, іхтіологічний заказник місцевого значення «Ріка» – 394,0 га, та інші цінні території, зокрема праліси (відповідні території є пріоритетними в питаннях розширення території НПП). Таким чином, території, які погоджено на приєднання, в межах Полонинського хребта, є розділеними та незначними, що суперечить основній вимозі організації території НПП – цілісності природної екосистеми. Незважаючи на це, пакет документів Закарпатською ОДА направлено на розгляд Кабінету Міністрів України

27 вересня 2017 р. Урядом розглянуто та схвалено проєкт Указу Президента щодо розширення меж НПП «Зачарований край». А 11 квітня 2019 р. Президент України підписав Указ № 134/ 2019 «Про зміну меж території національного природного парку «Зачарований край». 8 травня 2019 р. на засіданні Кабінету Міністрів схвалено План організації виконання відповідного Указу Президента України, зокрема: внести зміни до Положення про Національний природний парк «Зачарований край» (до 16 жовтня 2019 р.), вирішити питання щодо надання НПП у постійне користування 4350,4 га відповідних земель (до

21 грудня 2020 р.), внесення змін до Проєкту організації території НПП (до 21 грудня 2020 р.), передбачити на 2020 р. та наступні роки кошти, необхідні для функціонування НПП.

Щодо виконання відповідного Плану: внесені відповідні змін до Положення про Національний природний парк «Зачарований край» (Наказ Мінприроди № 298 від 13.08. 2019 р).

Що стосується надання НПП земель у постійне користування, то ситуація наступна: нотаріальну згоду на припинення прав постійного користування та вилучення земельних ділянок від ДП «Довжанське ЛМГ» отримано лише 31 березня 2021 р (надає керівник відповідного підприємства). На підставі нотаріальної згоди видано розпорядження Закарпатською ОДА (№ 698 від 09. 07. 2021 р.) «Про надання дозволу на розроблення Проєкту землеустрою щодо відведення земельних ділянок у постійне користування». Після розроблено Проєкт землеустрою «Щодо відведення земельних ділянок державної власності лісогосподарського призначення з подальшим вилученням та передачею їх у постійне користування із зміною цільового призначення» (грудень 2021 р.). На підставі Проєкту землеустрою підготовлено клопотання до Закарпатської ОДА (лист № 301 від 28. 12. 2021 р., з відповідним пакетом документів) для погодження зміни цільового призначення земель Кабінетом Міністрів України.

Лист від Закарпатської ОДА про забезпечення реєстрації землекористувачем права постійного користування земельними ділянками лісогосподарського призначення державної власності (на які розроблений Проєкт землеустрою) у Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно отримано 04. 08. 2022 р., № 10336/06-21-4.

Таким чином, є надія, що до кінця поточного року відбудеться зміна цільового призначення земель та фактична передача земель НПП

Що стосується виділення коштів на функціонування НПП (з врахуванням території розширення) – їх почали виділяти з 2021 р. Зокрема, у зв'язку з тим, що у минулому році територія не була передана, склався залишок по заробітній платі, який повернутий в Державний бюджет України. Крім того, у 2021 р. проведені польові роботи з базового лісовпорядкування на загальній території. У 2022 р. передбачено кошти на проведення камеральних робіт з базового лісовпорядкування однак у зв'язку з введенням воєнного стану значну частину коштів (70 %) повернуто в Держбюджет (коштів, що залишилися, вистачить на виконання камеральних робіт на території одного лісництва). У цьому році подано бюджетний запит на розроблення Проєкту організації території...

Отже, можна констатувати, що зміна меж НПП – це довготривалий процес, який у значній мірі залежить від кон'юнктури та суб'єктивних чинників. У НПП «Зачарований край» він розпочався у 2014 р. (підготовкою наукового обґрунтування), а сьогодні – ще не завершився...

Визначальною точкою у цьому процесі, безперечно, є Указ Президента України. Однак, що стосується виконання Указу, то все не так просто: нотаріальну згоду на припинення прав постійного користування та вилучення земельних ділянок від ДП «Довжанське ЛМГ» отримано лише через 2 роки після підписання відповідного Указу. А далі – все «за процедурою», а вона, як виявляється, довготривала..., а тут ще і зла кон'юнктура (агресія російської федерації)...

БІОСФЕРНІ РЕЗЕРВАТИ В УКРАЇНІ. ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ

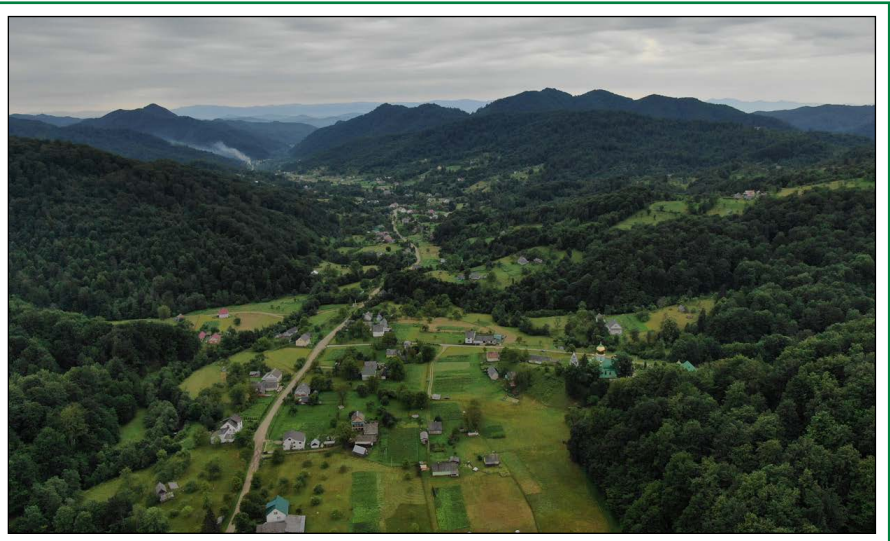
Ярослав ДОВГАНІЧ,
завідувач
зоологічної лабораторії
Карпатського
біосферного заповідника,
м. Рахів

3 ЛИСТОПАДА 2022 РОКУ світ уперше відзначив Міжнародний день біосферних резерватів. Чому така увага до цієї категорії природоохоронних територій?

Люди з давніх давен освоювали природу і пристосовували її до своїх потреб. Але брак знань про те, як природа створена, а також ненаситне бажання розбагатіти за її рахунок, призвели до проблем як для самої природи, так і для людей.

Природа на землі існує у вигляді непростої системи, яка складається з безлічі елементів, пов'язаних між собою безліччю зв'язків. Цю високоорганізовану систему прийнято називати біосферою. У біосфері є все необхідне для життя людей: атмосфера, вода, пожива, паливо, будівельні матеріали, ресурси для виробництва всього, чого тільки душа забажає. Частина цих ресурсів відновна, тобто природа сама надолужує втрати, яких їй завдає людина. Інші ресурси існують у вигляді покладів корисних копалин, які можуть вичерпуватися. Однак на нашій планеті їх цілком достатньо для забезпечення людських потреб.

Крім того, біосфера є не тільки джерелом природних ресурсів, а й послуг, які забезпечують необхідний для людини стан життєвого середовища: певний склад атмосфери, очистка і кругообіг води, утилізація органічних відходів та інші. Проте для того, щоб ця складна система добре виконувала свої функції життєзабезпечення, необхідно правильно нею користуватися. Спробуйте неправильно експлуатувати автомобіль – чи довго він буде задовольняти ваші потреби?

Щоб одержати знання про структуру і функціонування біосфери, необхідні для розумного користування природними ресурсами Землі, люди придумали біосферні резервати. Ця ідея була реалізована Організацією Об'єднаних Націй, зокрема таким його органом, як ЮНЕСКО.

Біосферні резервати – це територіально значні репрезентативні ділянки наземних і прибережних геосистем, які охороняються юридично, зокрема репрезентативні природні геосистеми; унікальні природні угруповання чи ландшафти; зразки естетично привабливих, окультурених ландшафтів, які сформувалися в результаті збереження традиційних форм природокористування, зразки змінених або деградованих геосистем, які можна відновити та оптимізувати.

Завданнями біосферних резерватів є збереження унікальних та репрезентативних для біогеографічних районів Землі природних геосистем; створення (поряд з іншими заповідними об'єктами) відповідних екологічних умов для збереження та охорони генофонду рослинного й тваринного світу і розвитку геосистем у природному середовищі; порівняльне дослі-

дження природних та окультурених ландшафтів, а також порушених, з метою встановлення їхньої реакції на різні форми антропогенного впливу; обґрунтування методів екологічного природокористування та оптимізації життєвого середовища; прогнозування динаміки природних та окультурених геосистем з урахуванням тенденцій впливу техносфери на біосферу; підтримання екологічного балансу в зоні їх діяльності, координація екологічних досліджень; сприяння міжнародній співпраці в галузі охорони довкілля та здійснення контролю за природними і техногенними процесами (Categories, objectives and criteria for protected areas, 1978).

Для виконання своїх завдань і функцій територія біосферних резерватів поділяється на три функціональні зони: 1) ядрову зону, яка може складатися з однієї або кількох ділянок, де надійно зберігається біологічне різноманіття, проводиться моніторинг за мінімально порушеними екосистемами та здійснюються неруйнівні (екологічно безпечні) дослідження та інші види природокористування, які мало впливають на природне середовище (такі, як освіта); 2) буферну зону, яка

завичай оточує або прилягає до ядрової зони (зон) та використовується для узгодженої діяльності, включаючи екологічну освіту, рекреацію, екологічний туризм, а також для прикладних та фундаментальних досліджень; 3) гнучку перехідну або транзитну зону, де може здійснюватись сільськогосподарська діяльність, існують поселення та здійснюється природокористування, і в якій місцеві громади, органи влади, науковці, неурядові організації, природокористувачі та інші групи населення співпрацюють разом, щоб раціонально (невиснажливо) використовувати ресурси цієї території.

Як правило, ядрову зону формують природоохоронні території, буферну зону – прилеглі до них території з обмеженим природокористуванням, а перехідну зону – території, де зберігається традиційна людська діяльність, яка поступово переводиться на природозберігаючі технології з урахуванням потреб максимального збереження живої природи в межах території резервату. Така територіальна структура дозволяє пом'якшити антропогенний вплив на особливо цінні ділянки природи, забезпечуючи їм довготривале збереження, а також гармонізацію стосунків людини і природи за допомогою знань, одержаних у процесі наукових досліджень на територіях з різним ступенем впливу людської діяльності. У Мадридському плані дій для біосферних резерватів (Madrid Action Plan for Biosphere Reserves (2008-2013) щодо перехідної зони сказано, що люди *тут живуть* (курсив наш – Я. Д.) і здійснюють свою діяльність на територіях, які характеризуються численними видами землекористування, а також, що перехідні території виконують центральну функцію щодо соціально-економічного розвитку (Мадридський план дій для біосферних резерватів, 2008).

Оскільки територія біосферного резервату включає ділянки, які знаходяться в руках різних користувачів (адміністрації природоохоронних територій, лісгоспів, фермерські та мисливські господарства, промислові підприємства, місцеві органи влади, приватні землевласники тощо), виникає нагальна потреба в координації їх

дій. Для цього при біосферних резерватах створюються місцеві консультативні ради, в яких були б представлені усі зацікавлені сторони резервату, зокрема представники сільських і лісових господарств, представники структур, відповідальних за полювання та добування мінеральних ресурсів, забезпечення водою та електроенергією, рибальство, туристичну діяльність, рекреацію та дослідження.

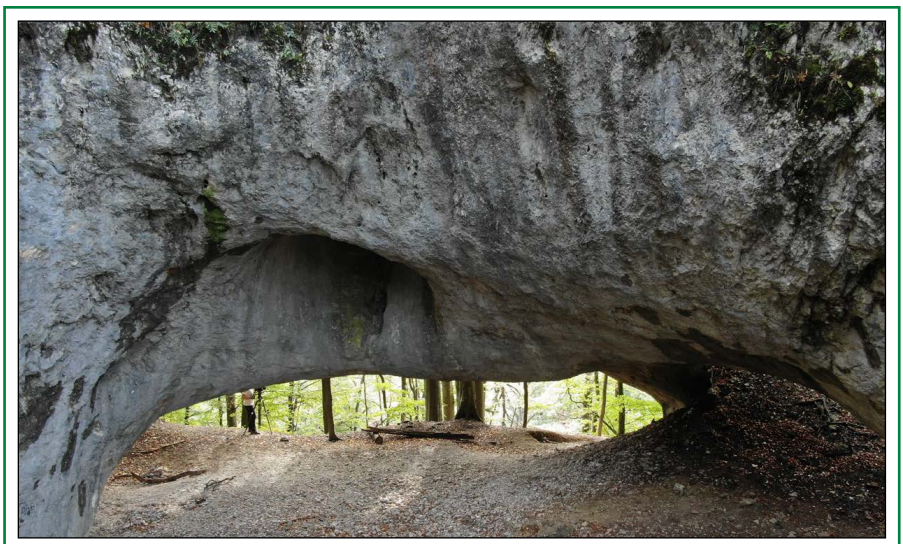
За Концепцією біосферних резерватів «біосферний резерват» не є природоохоронною категорією, хоча і включає зону суворої охорони природи в якості ядра (відповідає нашим природним заповідникам чи заповідним зонам національних природних парків або тих же біосферних заповідників).

У Передмові до видання в Україні документів, схвалених на конференції, що відбулася в рамках Програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера» у м. Севільї (Іспанія) в 1995 р., сказано, що поняття «біосферного резервату» за Севільською стратегією принципово відрізняється від нашої природоохоронної категорії «біосферних заповідників», і не лише за назвою. В той же час там сказано, що нове бачення за Севільською стратегією не перекреслює напрацювань в Україні, тобто уже створених біосферних заповідників, оскільки вони уже визнані ЮНЕСКО (Передмова до видання в Україні документів, схвалених на конференції, що відбулася в рамках Програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера» у м. Севільї (Іспанія) в 1995). Насправді все далеко не так чудово, як видається.

Наша категорія «біосферні заповідники» є жалюгідною пародією на міжнародну категорію «біосферні резервати». Насправді – це природні заповідники, територію яких поділено на зони за зразком біосферних резерватів. Проілюструємо це на прикладі Карпатського біосферного заповідника, який у 1993 році був утворений на базі Карпатського державного заповідника.

Щоб надати державному заповіднику статус біосферного, його територію поділили на чотири функціональні зони: ядрову, буферну, зону регульованого заповідного режиму і зону антропогенних ландшафтів. До зони антропогенних ландшафтів (аналог перехідної або транзитної зони біосферних резерватів) долучили кілька ділянок прилягаючих лісгоспів, які не вилучені від користувачів. Це означає, що на цих ділянках і далі господарюють лісгоспи, але під пильним наглядом адміністрації заповідника. Усі заплановані на цих ділянках роботи лісгоспи зобов'язані погоджувати із заповідником. Якщо заповідник не дозволить на якійсь ділянці проводити рубку лісу, лісгосп не має права це робити.

У зоні антропогенних ландшафтів біосферного заповідника дозволені деякі види природокористування, наприклад, сінокосіння, рубка лісу, випас худоби, збір грибів і ягід, рекреація тощо. Однак усі користувачі повинні йти «на поклін» до адміністрації заповідника, щоб одержати дозвіл на використання тих чи інших природних ресурсів. Таким чином, вони не почувуються господарями цих ресурсів,

**Село Мала Уголька:
букові праліси та карстовий міст**

як це було раніше, і як це має бути у справжньому біосферному резерваті. Справжнім господарем на всій території біосферного заповідника є його адміністрація. Така система породжує напруженість між адміністрацією біосферного заповідника та іншими природокористувачами, що інколи може вилитися у стихійні вияви незадоволення місцевого населення.

У межі біосферного заповідника не увійшов жодний населений пункт, жодна місцева громада, жодне сільськогосподарське підприємство, жодний орган місцевої влади, не увійшли всі ті, з ким адміністрація «біосферного резервату» має організувати співпрацю на рівноправних і взаємовигідних умовах, хто має бути залучений у процес управління територією та ресурсами біосферного резервату. У сьогоднішній ситуації залучення місцевих природокористувачів та органів влади до управління біосферним заповідником з юридичної точки зору виглядало б як втручання сторонніх осіб в управління державною установою. А участь місцевих громад в управлінні біосферним резерватом вимагається Міжнародною координаційною радою з Програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера», перед якою щорічно звітується Карпатський біосферний заповідник.

Через такі колізії Міжнародна координаційна рада з програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера» у 2014 році визнала п'ять біосферних заповід-

ників України такими, що частково або повністю не відповідають вимогам Севільської стратегії ЮНЕСКО (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, 2014). Зокрема зонування українських біосферних заповідників не відповідає критеріям, визначеним у Положенні Всесвітньої мережі біосферних резерватів (Статутні рамки Всесвітньої мережі біосферних резерватів, 2014). Проблема – у перехідній зоні, яка має включати землі інших природокористувачів зі збереженням їх прав. Співпраця між ними і адміністрацією ядрової зони має відбуватися на рівноправній взаємовигідній основі.

Враховуючи ці міжнародні вимоги, Карпатський біосферний заповідник уклав Декларації про співпрацю з 17 сільськими, селищними та міськими радами та Меморандум про співпрацю із Закарпатським обласним управлінням лісового та мисливського господарства, учасниками якого є 5 лісгосподарських підприємств, що межують з Карпатським біосферним заповідником. Де-факто усі вони формують перехідну зону Карпатського «біосферного резервату», однак жоден юридичний документ не підтверджує, що вони є його частиною.

Напевно, настав час привести українське природоохоронне законодавство, що стосується біосферних резерватів, у відповідність з міжнародними вимогами. Якщо цього не зробити, то може скластися анекдотична ситуація, коли наші біосферні заповідники де-факто перестануть бути біосферними, оскільки їх виключать з Міжнародної мережі біосфер-

них резерватів, в той же час зберігаючи цей статус де-юре в межах України.

Щоб вирішити цю проблему, в Україні необхідно прийняти закон про біосферні резервати, в якому прописати порядок їх утворення та умови і напрямки співпраці між усіма природокористувачами, які увійдуть до їх складу відповідно до Концепції біосферних резерватів ЮНЕСКО, Севільської стратегії (Севільская стратегия для биосферных резерватов, 2000) та Мадридського плану дій (Madrid Action Plan for Biosphere Reserves (2008-2013)). Категорію «біосферні заповідники» слід вилучити із Закону «Про природно-заповідний фонд України» як таку, що втратила сенс. Існуючі біосферні заповідники шляхом встановлення ЮНЕСКО процедур можуть увійти у склад новостворених біосферних резерватів як заповідні ядра (ядрова зона).

ЛІТЕРАТУРА

1. Передмова до видання в Україні документів, схвалених на конференції, що відбулася в рамках Програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера» у м. Севілья (Іспанія) в 1995 р. – 2 с.

2. Севільская стратегия для биосферных резерватов – М.: Изд-во ЦОДП, 2000. – 30 с.

3. Статутні рамки (Положення) Всесвітньої мережі біосферних резерватів // Основи управління біосферними резерватами в Україні. Збірник нормативно-правових актів та науково-практичних статей, підготовлених у рамках проведення Міжнародного науково-практичного семінару «Розвиток системи біосферних резерватів в Україні» (1-3 жовтня 2014 року, Ужанський національний природний парк, Закарпатська область), [за ред. Ф. Д. Гамора, Г. В. Парчука.] – Ужгород: КП «Ужгородська міська друкарня», 2014. – с. 37-41.

4. Categories, objectives and criteria for protected areas. – Morges: IUCN, 1978

5. Madrid Action Plan for Biosphere Reserves (2008-2013): <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000163301>

6. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. International Co-ordinating Council of the Man and the Biosphere (MAB) Programme. Twenty-sixth Session. Jönköping, East Vättern Landscape Biosphere Reserve, Sweden. 10-13 June 2014. – 56 p.

Рахівські гори.
Долина річки Тиса

ФУНКЦІОНАЛЬНЕ ЗОНУВАННЯ ТЕРИТОРІЙ НАЦІОНАЛЬНИХ ПРИРОДНИХ ПАРКІВ СВІТУ ТА УКРАЇНИ

*Володимир ГЕТЬМАН,
кандидат географічних наук,
Міністерство захисту
довкілля та охорони
природних ресурсів України,
Державна екологічна
академія післядипломної
освіти та управління,
м. Київ*

Основним розділом проектів організації природно-заповідних територій та об'єктів України, охорони, відтворення і використання їх природних комплексів є функціональне зонування, яке розробляється на об'єктивній науковій основі і водночас є однією з важливих проблем заповідної справи.

Функціональне зонування здійснюється з метою практичної реалізації основних функцій природно-заповідних територій та об'єктів: збереження цінних природних та історико-культурних комплексів і об'єктів; створення умов для організованого туризму, інших видів і форм рекреації (рекреаційної діяльності) в природних умовах з додержанням заповідного (диференційованого) режиму; проведення наукових досліджень ландшафтних комплексів (ЛК) та їх змін в умовах рекреаційного використання, розроблення відповідних наукових рекомендацій (охорона і використання природних ресурсів); проведення екологічної освітньо-виховної роботи; сприяння соціально-економічному розвитку регіону (місцевості).

Під функціональним зонуванням розуміють розділення природно-заповідних територій та об'єктів на ділянки (зони) з різними режимами збереження, відтворення і використання природних комплексів.

Однак досі для зазначених територій та об'єктів не розроблені загальні теоретичні і методичні питання цьо-

го зонування, не існує єдиної моделі його структури. Нині жодний міжнародний чи вітчизняний документ не дає критеріїв зонування.

В Україні існує певний досвід проведення поліфункціонального зонування територій національних природних парків (НПП). У цьому плані заслуговують на увагу наукові доробки провідних вчених України С.Ю. Поповича (2007), Т.Ф. Панченка (2015), П.Г. Шищенка (1988) та інших.

Але, треба зазначити, в літературних джерелах ще відсутні достатньо науково обгрунтовані методичні рекомендації щодо виділення функціональних зон, їх оптимальних площ, конфігурацій, допустимих антропогенних (рекреаційних) навантажень на ділянки природно-заповідних територій та об'єктів. Попередньо зазначимо, що функціональне зонування територій НПП України проводиться за вільним типом: загальний рисунок мозаїчний, ділянки кожної зони представлені декількома контурами – тобто воно має кластерний характер. Однак з цього питання і досі тривають дискусії.

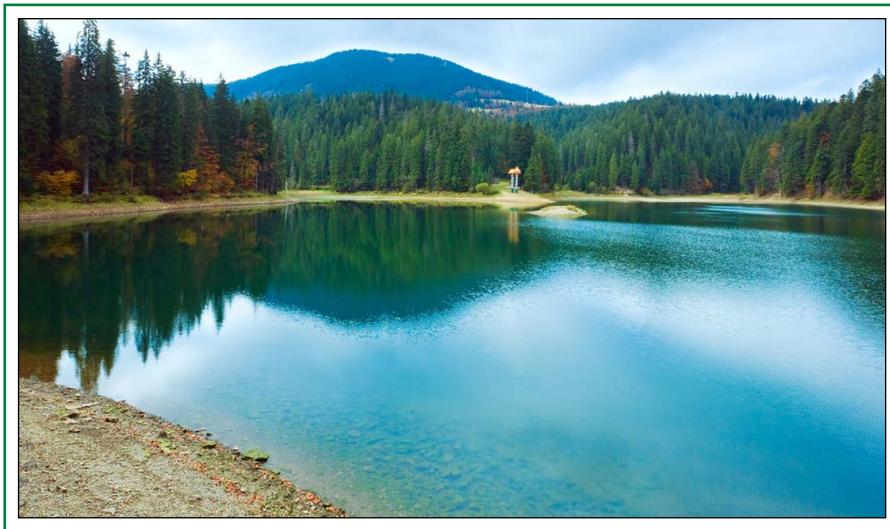
Що розуміють під національним парком у світі і національним природним парком в Україні? Термін «національний парк» уперше з'явився у Сполучених Штатах Америки, де 1 березня 1872 р. спеціальним декретом вісімнадцятого президента Улісса Гранта був створений «для користі і блага нації» перший у світі Йеллоустонський національний парк («Країна чудес») площею 899104 га. У 1890 р. у США організують два нових НП – «Джосемайт» і відомий широкому загалу – «Секвойя». У даний час у США створено 58 національних парків з 359 природно-заповідних територій найвищої категорії. В Європі перший національний парк створений у Голландії у 1905 р., потім у Швеції («Сарек»,

1909 р.), Швейцарії (1914 р.). Зараз у світі існує більш як 2,5 тис. національних парків.

За єдиним природоохоронним визначенням, прийнятим на X Генеральній Асамблеї Міжнародної спілки охорони природи і природних ресурсів (МСОП, IUCN), що проходила в Нью-Делі в листопаді 1969 р., національний парк (НП) – це достатньо велика територія (необхідна для здійснення процесів саморегуляції екологічних систем), яка включає одну або кілька екосистем, мало змінених або не змінених експлуатацією та поселенням людини, відзначається різноманітними типами ландшафтів, багатством рослинного і тваринного світу, а також різноманітністю геоморфологічних систем, особливо цінних з наукової, освітньої, виховної та рекреаційної точок зору, або яка характеризується природними пейзажами високої естетичної цінності.

Ще раніше, у 1962 р. на I Всесвітньому конгресі національних парків, що відбувся у Сієтлі (США), як окрема категорія охоронних об'єктів був виділений природний парк. Основна функція природних парків полягає в організації умов для рекреації, туризму. В Україні природному парку відповідає регіональний ландшафтний парк.

У національних парках (II категорія за класифікацією МСОП) охорона природи частково поєднується з рекреацією, тобто відпочинком людей в природному, мало зміненому середовищі. Це означає, що вони виконують передусім природоохоронну, а також рекреаційну функцію. В багатьох НП під рекреаційне використання відводиться до 5-10 % території, однак природоохоронні задачі переважають над рекреаційними (хоча скрізь в обгрунтованій мірі допускається екотуризм.). На відміну від заповідників, національні парки не можуть бути по-

Гірське озеро Синевир – «візитівка» НПП «Синевир» (Україна)

вністю закритими для відвідування.

Тобто основним режимом на території НП, враховуючи землі, які на час включення були не природними, є режим невтручання. Не менше 75 % площі вважаються суворо охоронними без регулювальних заходів і порушень природної сукцесії. Антропогенні ландшафти там займають незначну площу.

На другій світовій конференції щодо розвитку національних парків, яка відбулася у 1972 р. в Сллуостонському НП, було висунуто цілий ряд вимог: територія національного парку повинна підлягати функціональному зонуванню з чітким використанням кожної із зон, обмежити або повністю заборонити користування автотранспортом, використовувати менш загрозливий вид пересування, ретельно обґрунтувати необхідність будівництва мережі доріг, зменшувати інтенсивність потоків рекреантів, пропонуючи їм паліативні природні території поза межами НП.

У наукових колах країн, зокрема пострадянського простору, незмінними залишаються дві точки зору (підходи, моделі) щодо пріоритетних функцій національного парку. Перша – національний парк є природоохоронним об'єктом, наближеним по статусу до заповідника (А. Банніков, В. Криницький). Друга – національний парк є рекреаційним об'єктом з підвищеними вимогами до охорони природи (М. Реймерс, Ф. Штільмарк).

В Україні термін «національні природні парки» вперше офіційно появився з прийняттям Закону України «Про природно-заповідний фонд України» від 16 червня 1992 р. До цього існувала назва «державний природний національний парк», яка була затверджена Постановою Ради Міністрів Української РСР «Про класифікацію і мережу територій та об'єктів природно-заповідного фонду Української РСР» від 22 липня 1983 р. № 311. З 1972 р. фігурувала назва «державний природний парк» відповідно до затвердженої Урядом «Класифікації заповідних та інших територій УРСР, що охороняються державою».

Відповідно до ст. 20 вищезазначеного Закону України національні природні парки – це природоохоронні рекреаційні, культурно-освітні, науково-дослідні установи, що створюються з метою збереження, відтворення та ефективного використання природних комплексів та об'єктів, які мають особливу природоохоронну, оздоровчу, історико-культурну, наукову, освітню та естетичну цінність.

В Україні створено вже 49 національних природних парків. Перший – Карпатський НПП оголошено Постановою Ради Міністрів Української РСР від 3 червня 1980 р. (спочатку як державний природний, пізніше – державний природний національний). Однак перший власне Український національний парк було створено в 30-ті роки минулого століття митрополитом Андреем Шептицьким. Зараз на його місці знаходиться ландшафтний заказник загальнодержавного значення «Грофа» площею 2533, 8 га (Івано-Франківська обл., Рожнятівський р-н).

Практичний досвід створення та діяльності НПП України переконує, що проблема планування їх території має принципово важливе значення. Її практичне вирішення є основною передумовою забезпечення зрівноваженого і безконфліктного функціонування цих поліфункціональних природно-заповідних установ.

Основним способом «самореалізації» НПП є функціональне зонувannya його території. Воно здійснюється задля створення необхідних умов виконання національним природним парком функцій, часто суперечливих: природоохоронні (збереження біорізноманіття території, забезпечення екологічно збалансованого природо-користування та ін.) та рекреаційна.

Функціональне зонувannya території НПП не що інше, як чітка диференціація у просторі його функцій. Воно може розглядатися як процес теоретичного пізнання та практичної реалізації існуючої інформації про парк.

Результатом функціонального зонувannya території НПП виступає схема, чи картосхема як наочне відображення просторових функцій, які ця територія має виконувати. На цій схемі виділяють територіальні ділянки (функціональні зони), які різняться за функціями та цілями охорони, а відтак – охоронними режимами і формами практичної діяльності в їх межах.

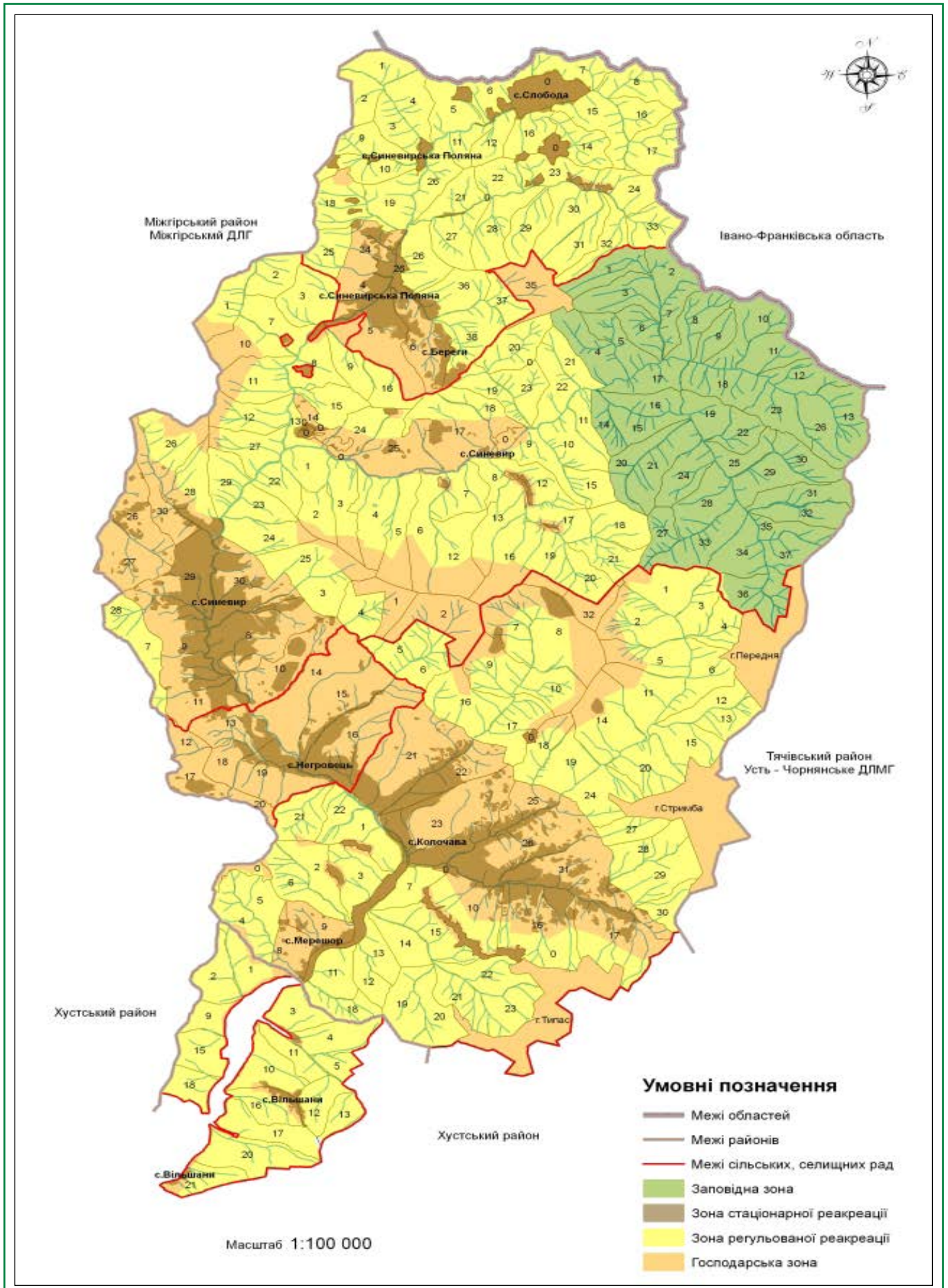
Функціональне зонувannya території НПП також можна розглядати і як цільову просторово-функціональну модель охоронної території. Відповідно – практична діяльність по її охороні територіально диференційована за виділеними функціональними зонами. Воно є шляхом до реалізації цієї моделі.

Склад функціональних зон і значеннєві показники їх територій у різних (вітчизняних і зарубіжних) національних парках відрізняються. Розглянемо спочатку схему функціонального зонувannya, прийняту для території НПП України.

Відповідно до ст. 21 Закону України «Про природно-заповідний фонд України» з метою забезпечення виконання НПП покладено на них завдання щодо створення умов для організованого туризму, відпочинку

Карта функціонального зонувannya НПП «Синевир»

та інших видів рекреаційної діяльності в природних умовах з додержанням режиму охорони заповідних ЛК і об'єктів на їх території виділяють зони регульованої і стаціонарної рекреації. Крім зон рекреації, також виділяють заповідну і господарську зони. Назви зон визначаються за їх основною функцією. Зона може поділятися на підзони. Межі зон проводяться за природними лініями (контурами) – басейни річок, гірські хребти, береги водойм, лісові виділи тощо.

У зоні регульованої рекреації дозволяється влаштування та відповідне обладнання туристських маршрутів і екологічних стежок; тут забороняється діяльність, яка може негативно вплинути на стан природних ландшафтів розміщеної по сусідству заповідної зони.

Площа зони регульованої рекреації може становити 25-55 % від загальної території парку рекреаційного типу і 30-60 % – природоохоронного типу.

Зона стаціонарної рекреації призначена для розміщення готелів, мотелів, кемпінгів, інших об'єктів обслуговування відвідувачів парку. Площа цієї зони орієнтовно становить 5-10 % в умовах обмеженого рекреаційного використання і 10-20 % – активного рекреаційного використання території парку. Екотуризм у цій зоні може здійснюватися за екстенсивним чи інтенсивним планом на відповідних територіях (підзонах). Можуть виділятися підзони інтенсивної та екстенсивної

рекреації. Співвідношення площ цих територій знаходиться відповідно в межах 1:2.

На територіях інтенсивної рекреації (враховуючи зарубіжний досвід), на базі розміщених тут рекреаційних закладів можуть створюватися:

- гірсько-лижні комплекси, до складу яких входять лижні поля, траси, канатні підйомники, чи витяги (крісельні, бугельні), трампліни, льодові стадіони тощо;

- рекреаційно-акваторіальні комплекси (аквателі), до складу яких входять пляжі, зупинки для яхт і човнів, елінги, готелі та об'єкти обслуговування.

На територіях екстенсивної рекреації з метою огляду місцевості та відпочинку головним чином створюються туристські маршрути, екскурсійні та прогулянкові еколого-освітні стежки (лінійні, радіальні, кільцеві), обладнуються місця для ночівлі (хижі, шале, білуачні стоянки) тощо. У цій підзоні на спеціально виділених та відповідно облаштованих ділянках дозволяється любительське та спортивне рибальство, збирання грибів, дикорослих плодів і ягід, фотополювання («тихе полювання») під екологічним контролем працівників (рейнджерів) служби державної охорони національних природних парків.

Заповідна зона призначена для охорони та відновлення найбільш цінних природних комплексів, режим якої визначається відповідно до вимог, встановлених для природних за-

повідників. Величина заповідної зони національних парків у світі визначається за міжнародними стандартами. В Україні її площа може становити 20-30 % (20 % – для зони лісостепу, 10 % – для степу) площі території НПП (якщо він має розвинуту рекреаційну функцію) і 30-50 (60) % (якщо він має розвинуту природоохоронну функцію). МСОП пропонує для національних парків мінімальну площу заповідної «території-ядра» до 1000 га.

Заповідна зона НПП, розміщених у відносно екологічно стабільних регіонах та на мало порушених природних територіях гірських (високогірних, гірсько-лісових), рівнинних (лісових, водно-болотних, зандрових, моренно-зандрових, лиманних, солончакових, плавневих) ландшафтів та на морських акваторіях має становити більше третини від усієї площі парку.

Заповідна зона НПП, розміщених в екологічно нестабільних регіонах та на середньо порушених природних територіях (акваторіях) лісостепових, лучно-лісових, заплавних, прісноводних ландшафтів, має становити більше 20 % площі парку.

Заповідна зона НПП, розміщених в екологічно малостабільних регіонах та на сильно порушених природних територіях степових, лучних, байрачних, піщано-черепашкових, скельних, подових тощо ландшафтів, має становити 15 % від усієї площі парку або 10 % від площі його природних ділянок.

У господарській зоні ведеться традиційна господарська діяльність з дотриманням вимог щодо охорони природного навколишнього середовища. Площа цієї зони залежно від її складу може становити 5-25 % території парку.

Для прикладу і підтвердження вище сказаному пропонуємо відносно вдало виконане функціональне зонування території НПП «Синевир» (основна частина) в Українських Карпатах (див. стор. 73).

При непоганому розробленому і законодавчо затвердженому функціональному зонуванню НПП України треба однак сказати, що лише незначна

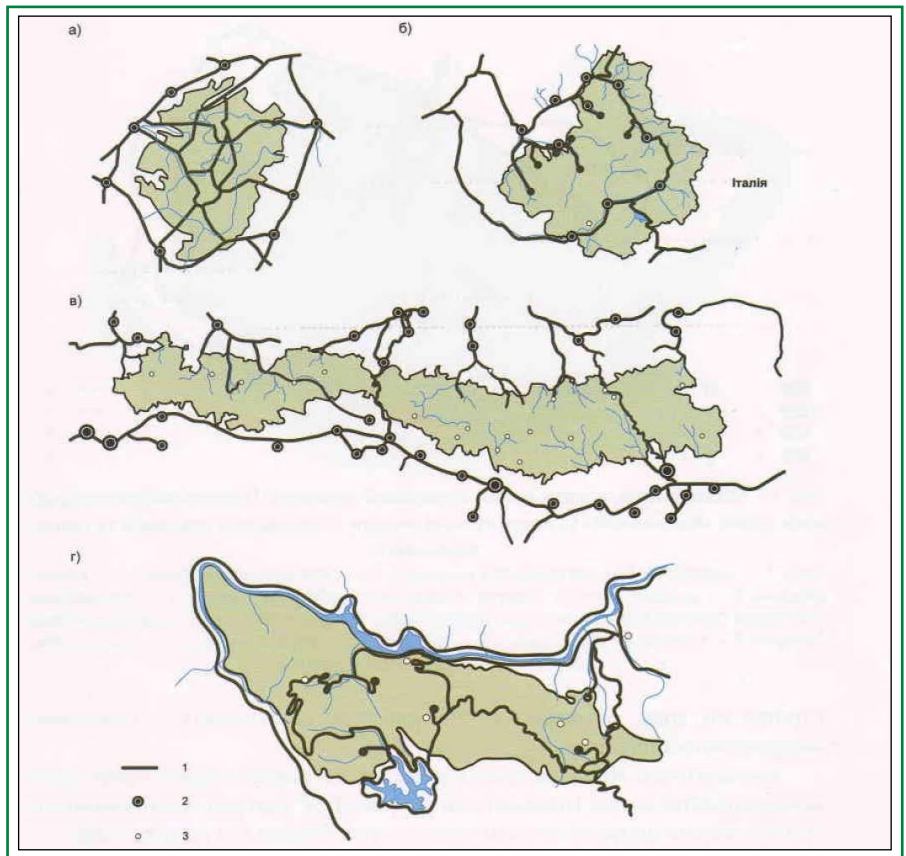
Велике призматичне джерело
Слоустонського національного
парку (США)

Схеми планувальної організації території національних парків:

- а) кільцева (парк «Сімліпал», Індія);
- б) тупикова (парк «Вануаз», Франція);
- в) лінійна (парк «Централен Балкан», Болгарія);
- г) комбінована (парк «Тара», Сербія).

- 1 – головні паркові дороги;
- 2 – населені пункти;
- 3 – туристичні бази

їх частина відповідає II категорії міжнародної класифікації – національний парк (охорона екосистем і рекреація).

Так, площа, зайнята антропогенними ландшафтами у вітчизняних НПП, занадто велика (на що є суб'єктивні причини, виходячи із значної розораності країни) і має доволі дивні розходження між парками: від 1 % в Азово-Сиваському НПП – до 95 % у «Подільських Товтрах». Те, що в НПП «Подільські Товтри» на господарську зону припадає такий великий відсоток його території, а на заповідну менше 1 % (0,61%), говорить про безглуздість у нашому «королівстві». Одне тільки «радує» – це найбільший (якщо не брати до уваги такого на о. Гренландія площею 70 млн га) національний парк Європи (261 316 га).

Загалом антропогенні ландшафти займають до половини (і більше) території наших національних парків. Для порівняння скажемо, що в Польщі ця величина коливається від 1 % до 20 % і становить у середньому 4 %.

В Україні існує практика (функціонального зонування) виділяти землі, вилучені з господарського користування, і землі, надані НПП у постійне користування (хоча у вище зазначеному Законі такого «феномена» чітко ніде не прописано). Це, мабуть, було продиктовано прагненням збільшити площу природно-заповідного фонду України і «дотягнутись» до європейського зразка (10-15 % від площі країни).

Також частка земель, що знаходяться у постійному землекористуванні НПП України невелика і складає у середньому ¼ частину їх загальної площі, а по установках їх складається з напрочуд дивною амплітудою – від 1 % у тих же «Подільських Товтрах» (крутосхили річкової долини Дні-

стра, шириною 100 м і протяжністю 120 км, які практично не можна використати) – до 100 % в Азово-Сиваському НПП.

У росії, яка віроломно напала на Україну і нині люто нищить, окрім всього, її заповідні місцини, наприклад, більшість національних парків належить до II категорії МСОП і порівняно з нашими вони мають значно суворіший режим і більшу частину земель у власному користуванні (83 %).

Цікаві особливості функціонального зонування у національних парках Німеччини. Так, наприклад, перший у цій країні національний парк «Баварський ліс» має заповідну зону, три зони розвитку лісів, буферну та зону рекреації, яка включає дві підзони: інтенсивної рекреації (включаючи сектори: історичних об'єктів, зоологічний, розважальний) та пішохідного туризму й альпінізму; основну частину парку займає резерват – до 70 % загальної площі його території.

Йеллоустонський національний парк у США також має цікавий склад функціональних зон (з пріоритетом охоронюваних територій): території, доступні для автомобілів – 25 % загальної площі парку; території, не доступні для автомобілів – 75 %

(включаючи підзони: охоронюваного ландшафту – 50 %, найпростішого облаштування ділянок для відпочинку – 25 %).

Крім зазначених, є й інші особливості функціонального зонування національних парків. Наприклад, виділення значних за площею спортивно-рекреаційних зон – до 65 % території парку (Канада); охоронних (буферних) зон, які в 5 разів і більше перевищують площу самих національних парків (Франція); фауністичних зон туризму, мисливства (країни Африки); гірських фауністичних зон з обмеженнями для туристів: заборона магнітофонів, транзисторних радіоприймачів, яскравого одягу тощо (Італія).

На особливостях функціонального зонування національних парків, а також на основі територіальної конфігурації місць ландшафту (лісові масиви, системи озер, групи островів, дельти річок, узбережжя крупних водойм) базується їх планувальна організація. Вона складається з планувальної структури і функціонального зонування території. На формування планувальної організації суттєво впливають такі типи її основних елементів: лінійні (природні осі) – річки, прибережні

смуги водойм, гірські хребти, а також транспортні магістралі, що перетинають парки, пішохідні і паркові дороги; точкові – населені пункти, виробничі комплекси тощо.

Планувальна організація національних парків – це обумовлене природними факторами функціональне зонування їх території, на основі якого формуються різні типи просторово-планувальних структур, своєрідних «каркасів» за напрямками природних осей з урахуванням існуючих систем розселення, виробництва, транспорту, інженерних споруд.

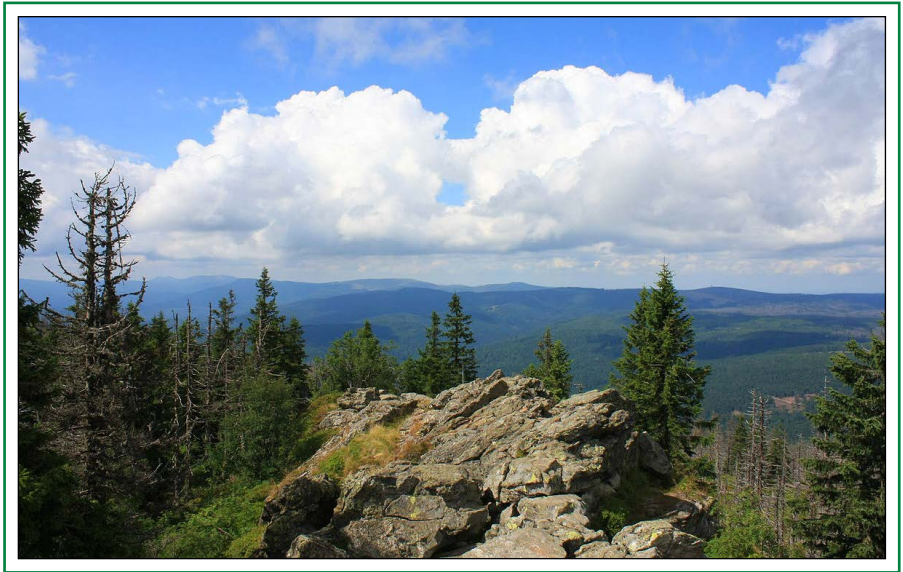
За різних природних і соціально-економічних умов планувальна організація національних парків може мати такі планувальні структури (структурні схеми): кільцеву, лінійну, тупикову і комбіновану (див. стор. 75).

За умови використання кільцевої планувальної структури парку заповідна зона займає центральне положення, рекреаційні – периферійне; лінійної – функціональні зони поступово чергуються вздовж природних осей (приморські, прирічкові райони); за тупикової структури центральне положення займають рекреаційні зони, а заповідна охоплює периферійні території (акваторії) парку (гірські, озерні райони); комбінована планувальна структура об'єднує всі попередні форми (тупиково-кільцева, лінійно-тупикова тощо). Остання є найбільш поширеною схемою планувальної організації національних парків.

Кільцева планувальна структура характерна для багатьох вітчизняних і зарубіжних національних парків, таких як Карпатський, «Шацький» та «Синевир» (Україна), «Йеллоустонський» (США), «Татранський» (Чехія), «Вітоша» (Болгарія) та ін. За комбінованою схемою здійснена планувальна організація відомих зарубіжних національних парків: «Баварський Ліс» (Німеччина), «Лахемма» (Естонія), «Аукштайтгія» (Литва) тощо.

Значна кількість зарубіжних національних парків створюється на прибережних територіях морів, річок та інших великих водойм, зазвичай, за лінійною схемою планувальної структури, зокрема: «Прибайкальський» (росія), «Метропарк» (США), «Гауя» (Латвія), «Куршська коса» (Литва) тощо.

За комбінованою схемою органі-

зована планувальна структура національного парку «Puegees» (Франція), який розміщений вздовж гірського хребта вузькою смугою шириною від 1,5 до 20 км. У цьому парку 44 % загальної кількості місць для відпочинку належить стаціонарним закладам (готелі, туристичні притулки), а 64 % – відповідно пристосованим оселям місцевих жителів. Цей національний парк – приклад для наших вітчизняних парків, які могли б мати на балансі власні стаціонарні рекреаційні об'єкти на кшталт вище названих, а також інтенсивно використовувати можливості сільського зеленого туризму (садиби сільських жителів).

Важливе місце при розробці планувальної організації (функціонального районування території) НПП України у проєктах організації території, охорони, відтворення та рекреаційного використання їх природних комплексів і об'єктів посідає врахування допустимих антропогенних (рекреаційних) навантажень, рекреаційних потреб населення, кількості населених пунктів в регіоні тощо.

Попередньо зазначимо, що рекреаційне навантаження – це агрегатний показник антропогенного впливу (протягом комфортного періоду), що віддзеркалюється кількістю відпочивальників на одиниці площі, часом їх перебування на об'єкті рекреації і видом відпочинку. Сьогодні для території НПП України загалом запропоновано орієнтовні нормативи допустимого рекреаційного навантаження – 1 люд.-день/га, а конкретно для зони регульованої рекреації – близько 5

люд.-день/га, стаціонарної рекреації – 20-50 люд.-день/га.

Для американських національних парків чинні нормативи допустимих рекреаційних навантажень на 1 га значно вищі і становлять від 35 до 60 людей, що пояснюється набагато досконалішим рекреаційним облаштуванням (інфраструктурою – асфальтовані дороги, готелі, кемпінги тощо).

Для забезпечення функціонування національного природного парку формують оптимальну для його території систему транспортних комунікацій, яка охоплює: паркові автодороги – парквеї (для екскурсійно-туристського обслуговування), режимні дороги (для утримання заповідних зон, проведення науково-дослідних робіт, екологічного контролю за станом та режимом природно-заповідних територій), рекреаційно-господарські дороги (для функціонування відповідних об'єктів), зовнішні автодороги (для зв'язку національного парку з іншими поселеннями) тощо.

Щільність автодорожньої мережі рекомендовано брати в середньому 0,2-0,25 км/км² для парку загалом. Окремо, наприклад, для зони стаціонарної рекреації вона може становити від 2,0 до 5,0 км/км².

Мережа доріг і стежок національного парку повинна відповідати вимогам створення пішохідних, кінних, велосипедних туристичних маршрутів. Щільність цієї мережі рекомендовано в середньому 0,3-0,6 км/км². Оптиміальний норматив її площі – 5-6 % рекреаційної території парку.

У національних парках туристич-

Національний парк «Баварський ліс» (Німеччина)

тичні пішохідні маршрути бувають: прогулянкові (в обидва кінці) – до 7 км протягом 2 годин; пізнавальні, односторонні – до 18 км протягом 8 годин; пізнавальні, триденні – до 40 км протягом 20 годин; туристично-тематичні, багатоденні – до 75 км протягом 40 годин; туристично-спортивні, багатоденні – до 130 км протягом 48 годин.

Загалом, для регулювання (просторового обмеження) величини рекреаційного навантаження у вітчизняних НПП вздовж трас туристичних маршрутів та екологічних стежок доцільно влаштувати природозахисні лінійні коридори шириною до 20 м, які повинні стримувати вільне пересування відвідувачів парку поза туристською трасою чи екскурсійною (прогулянковою) стежкою. У межах національних парків відповідно до проекту організації їх території можуть прокладатись ландшафтно-маршрутні коридори вздовж туристських трас, які зв'язують рекреаційні центри і становлять залежно від рельєфу місцевості лінійні природні урочища шириною від 10 м до 10 км.

На закінчення зазначимо, що функціональне зонування території НПП правомірно розуміти як форму його територіальної організації, або територіального планування. Останнє – як галузь науково-практичної діяльності у різних країнах – має різні офіційні назви: ландшафтне планування (Німеччина), краєвлаштування (Литва), просторове планування (США), фізичне планування (Голландія) тощо.

Територіальне планування (організація) полягає в обґрунтуванні такого впорядкування ландшафту (влаштування території ландшафту), за якого створюється конфігурація його територіальних елементів (місць, плям), що забезпечує максимально ефективне виконання заданих функцій.

Отже, як висновок, під функціональним зонуванням розуміють розділення природно-заповідних територій та об'єктів на ділянки (зони) з різними режимами збереження, відтворення і використання ландшафтних (природних) комплексів.

Функціональне зонування націо-

нального парку є головною передумовою його розвитку, гарантією якісного збереження біорізноманіття та раціонального екологічно зорієнтованого природокористування.

Результатом функціонального зонування території національного парку виступає схема (картосхема) як наочне відображення просторових функцій, які ця територія має виконувати.

На особливостях функціонального зонування національного парку, а також на основі територіальної конфігурації ландшафтних місць базується їх планувальна організація. Вона складається з планувальної структури і функціонального зонування території.

Планувальна організація національних природних парків – це обумовлене природними факторами функціональне зонування їх території, на основі якого формуються різні типи просторово-планувальних структур – кільцева, лінійна, тупикова і комбінована.

Важливе місце при розробці планувальної організації (функціонального районування території) національних природних парків України у проектах організації території, охорони, відтворення та рекреаційного використання їх природних комплексів і об'єктів посідає врахування допустимих рекреаційних навантажень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрієнко Т.Л. Система категорій природно-заповідного фонду України та питання її оптимізації / Т.Л. Андрієнко, В.А. Онищенко, М.Л. Клестов, О.І. Прядко, Р.Я. Арап. – К.: Фітосоціоцентр, 2001. – 60 с.
2. Архитектурно-планировочная организация национальных парков / В.А. Ключин, И.Ф. Михайлова. – М.: ЦНТИ, 1976. – 55 с.
3. Гетьман В.І. Національні природні парки України / В.І. Гетьман. – К.: Редакція газет природничо-математичного циклу. – 2012. – (Бібліотека «Шкільного світу»). – 128 с.
4. Гетьман В.І. Методичні рекомендації щодо визначення рекреаційних навантажень у межах природно-заповідних територій та об'єктів / В.І. Гетьман. – Полтава: «Дивосвіт», 2017. – 43 с.
5. Гродзинський М.Д. Пізнання ландшафту: місце і простір: Моногра-

фія. У 2-х т. / М.Д. Гродзинський. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2005. – Т. 1. – 431 с.

6. Забелина Н.М. Национальный парк / Н.М. Забелина. – М.: Мысль, 1987. – 175 с.

7. Заповідна справа в Україні / Під загальною редакцією М.Д. Гродзинського і М.П. Стеценка. – К.: Географіка, 2003. – 306 с.

8. Заповідники і національні природні парки України. – К.: Вища школа, 1999. – 232 с.

9. Менеджмент охоронних лісів України / Під загальною редакцією акад. НАН України Шеляга-Сосонко Ю.Р. – К.: Фітосоціоцентр, 2003. – 299 с.

10. Методические рекомендации по архитектурно-планировочной организации природных парков Украинской ССР. – К.: КиевНИИПград, 1978. – 89 с.

11. Методичні рекомендації щодо складу та змісту проекту організації території національного природного парку, охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів і об'єктів. – К.: Центр екомоніторингу України, 2005. – 95 с.

12. Национальные парки в Польше. – Варшава: Шевелье, 1989. – 16 с.

13. Панченко Т.Ф. Ландшафтно-рекреаційне планування природно-заповідних територій [Монографія] / Т.Ф. Панченко. – К.: Логос, 2015. – 176 с.

14. Попович С.Ю. Природно-заповідна справа: Навчальний посібник / С.Ю. Попович. – К.: Арістей, 2007. – 480 с.

15. Природно-заповідний фонд України загальнодержавного значення. Довідник. – К.: Омега – Л, 1999. – 240 с.

16. Проект організації території Національного природного парку «Синевир», охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів і об'єктів, затверджений наказом Міністерства екології та природних ресурсів України від 27 березня 2003 р. № 47/ДС.

17. Шищенко П.Г. Прикладная физическая география / П.Г. Шищенко. – К.: Высшая шк. Главное ид-во. 1988. – 192 с.

18. Global ecology: A New Arena of Political Conflicts / Ed. By W. Sachs. – London; New Jersey, 1993. – 262 p.

НА ДВОРІ.. ТРАВА?

**ДИТЯЧА СКОРОМОВКА: «НА ДВОРІ ТРАВА,
НА ТРАВІ ДРОВА...», СХОЖЕ,
ДЛЯ ГОРЯН ВТРАЧАЄ АКТУАЛЬНІСТЬ**

**СКЛАДНУ
ПРОЦЕДУРУ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ПАЛИВНИМИ
ДРОВАМИ
НАСЕЛЕННЯ,
ЩО ПРОЖИВАЄ
В ЗОНІ
РОЗТАШУВАННЯ
УСТАНОВ
ПРИРОДНО-
ЗАПОВІДНОГО
ФОНДУ,
ТРЕБА
ПРИВЕСТИ У
ВІДПОВІДНІСТЬ
ДО ЛІСОВОГО
ЗАКОНОДАВСТВА**

*Федір ГАМОР,
доктор біологічних наук,
професор,
м. Рахів*

Серед багатьох дискусійних організаційно-правових проблем природно-заповідного фонду, які потребують врегулювання, зокрема чи не найгострішою, особливо взимку та в умовах війни й відключення електроенергії внаслідок російських ракетних обстрілів критичної інфраструктури, постає забезпечення населення, що проживає в зоні розташування природних та біосферних заповідників й національних природних парків, звичайними паливними дровами.

Ця проблема уже детально аналізувалась раніше в науковій літературі (Чернявський і інші, 2011) і в багатьох випадках торкається насамперед горян Карпатського регіону (Львівської, Івано-Франківської, Чернівецької і Закарпатської областей).

Але найбільш боляче вона зачіпає інтереси жителів тих сіл, котрі опинилися в оточенні природоохоронних територій, не отримують паливні дрова своєчасно, тож вимушені вчиняти самовільні рубки (Гамор, Рибак, 2002; Гамор, 2016).

Така ситуація призводить до соціального напруження та протистоянь громад з природоохоронними установами, як це сталось, наприклад, цього року в зоні розташування Карпатського біосферного заповідника, де багато громадян у Рахові, Костилівці, Великій Углі, Широкому Лузі та інших громадах навіть у грудні ще не отримали дрова.

Навіть важко уявити, що у гірському населеному пункті (в зоні біосферного заповідника або національного природного парку), який не газифіко-

ваний, де відсутні дороги і панує безробіття, де населення завжди використовувало дрова для опалення, а закони і сьогодні це гарантують, мешканці не можуть безперешкодно здійснювати традиційне господарювання й навіть отримувати паливні дрова.

Як виживати цим людям? І яке може бути їх ставлення до біосферних заповідників та національних природних парків, які згідно з законом мають підтримувати традиційне господарювання, а насправді все забороняють?

Адже, до речі, відповідно до Указу Президента України «Про розширення території Карпатського біосферного заповідника» № 25 від 14 січня 2010 року та Положення про Карпатський біосферний заповідник, підтримка традиційного господарювання у високогір'ї Українських Карпат належить до його основних завдань.

І чому так сталося, що у зв'язку із добрими намірами адміністрацій біосферного заповідника, як і національних парків загалом, у результаті прогалин у законодавстві погіршилось не тільки життя людей високо у горах, але й імідж української держави, яка повинна гарантувати виконання міжнародних зобов'язань щодо реалізації в Україні, зокрема, програмних документів біосферних резерватів ЮНЕСКО?

Як цим численним, часто-густо багатодітним, родинам опалювати дровівки? При тому, що довкола ліси, але заготовляти на зиму дрова не можна, бо немає лімітів та дозволів?

У цій ситуації найцікавішим є той факт, що ні в Лісовому кодексі України, ні в Законі України про ПЗФ, ні в «Санітарних правилах у лісах України» про ліміти, які вимагає Міндовкілля, на проведення санітарних та інших рубок, пов'язаних з поліпшенням якісного складу лісів (а паливні дрова в установах ПЗФ виділяються тільки

за рахунок цих рубок), немає жодної згадки.

Так, у статті 84 Лісового кодексу України зазначено, що «з метою поліпшення якісного складу лісів, їх оздоровлення, посилення захисних властивостей власники лісів та постійні лісокористувачі здійснюють лісогосподарські заходи (рубки догляду за лісом, санітарні рубки, лісовідновні рубки в деревостанах, що втрачають захисні, водоохоронні та інші корисні властивості, рубки, пов'язані з реконструкцією малоцінних молодняків і похідних деревостанів тощо).

У пралісах, квазіпралісах та природних лісах заходи з підвищення продуктивності та поліпшення якісного складу лісів, санітарні рубки та видалення захаращеності не проводяться».

А стаття 69 цього ж Кодексу визначає, що використання лісових ресурсів на виділеній лісовій ділянці проводиться за спеціальним дозволом – лісорубним квитком або лісовим квитком, який видається безоплатно власниками лісів або постійними лісокористувачами.

Лісовим кодексом лімітується заготівля деревини лише в порядку рубок головного користування (стаття 71).

Варто також нагадати, що відповідно до статті 38 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» законодавством України громадянам гарантується право загального використання природних ресурсів для задоволення життєво необхідних потреб (естетичних, оздоровчих, рекреаційних, матеріальних тощо) безоплатно, без закріплення цих ресурсів за окремими особами і надання відповідних дозволів, за винятком обмежень, передбачених законодавством України.

У порядку спеціального використання природних ресурсів громадянам, підприємствам, установам і організаціям надаються у володіння, користування або оренду природні ресурси на підставі спеціальних дозволів, зареєстрованих у встановленому порядку, за плату для здійснення виробничої та іншої діяльності, а у випадках, передбачених законодавством України, – на пільгових умовах.

**Нема дров – нема тепла;
руйнівні гриби на стовбурах
дерев – причина їх загибелі**

Тому і в Положенні про Карпатський біосферний заповідник (затверджене наказом Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України №101 від 31.08.2020 р., у редакції наказу Міндовкілля України № 168 від 4 квітня 2022 року) теж зазначено, що «Використання природних ресурсів на території заповідника здійснюється у загальному та спеціальному порядках.

Загальне використання природних ресурсів здійснюється відповідно до цього Положення, Проекту організації території та з урахуванням вимог режиму території. Забезпечення додержання режиму території Заповідника під час використання природних ресурсів у загальному порядку покладатиметься на його адміністрацію.

Спеціальне використання природних ресурсів здійснюється на підставі дозволів, виданих Закарпатською обласною державною адміністрацією у межах лімітів, затверджених Міндовкілля».

Тут треба уточнити, що заготівля деревини, як вид використання територій та об'єктів природно-заповідного фонду, передбачається статтею 9 Закону України «Про природно-заповідний фонд», а стаття 9-1 визначає порядок лімітування спеціального використання природних ресурсів у межах територій та об'єктів ПЗФ.

Але Лісовий кодекс не передбачає лімітування рубок, пов'язаних з поліпшенням якісного складу лісів та їх оздоровленням.

Тому виглядає так, що проблеми забезпечення населення паливними дровами в зоні розташування природоохоронних територій штучно створені бюрократичними перепонами, які зараз концентровано виражені, зокрема, у вигляді «Інструкції про застосування порядку установлення лімітів на використання природних ресурсів у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення».

Так, ця Інструкція вимагає, що «Для затвердження ліміту заявник подає заяву у довільній формі та такі документи:

- проект ліміту, складений за формою, згідно із додатком 1, у трьох примірниках;
- обґрунтування затвердження ліміту, погоджене з відповідними на-

уковими установами, яке має враховувати відповідність виду використання природного ресурсу меті, завданням і режиму території або об'єкта природно-заповідного фонду і містити:

- обсяг використання природного ресурсу території або об'єкта природно-заповідного фонду;
- методи та знаряддя вилучення ресурсу, їх кількість (для водних біоресурсів);
- строк та умови використання;
- пояснення необхідності використання певного виду природного ресурсу;
- місце використання із зазначенням функціональної зони установи природно-заповідного фонду, якщо для неї зонування території передбачено Законом України «Про природно-заповідний фонд України»;
- площу в гектарах;
- обґрунтування обсягів використання (для заготівлі деревини – на основі матеріалів лісовпорядкування, переліку заходів з поліпшення санітарного стану лісів, актів обстежень), які не нанесуть шкоди природним комплексам, що охороняються, і не призведуть до їх деградації;
- інформацію про наявність видів рослин та тварин, занесених до Червоної книги України, рослинних угруповань, занесених до Зеленої книги України, наявність пралісів, квазіпралісів, природних лісів, видів рослин і тварин та природних оселищ, що знаходяться під охороною Конвенції про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Євро-

пі;

- витяг з рішення наукової або науково-технічної ради установи природно-заповідного фонду, для якої створення такої ради передбачено Законом України «Про природно-заповідний фонд України», за результатами розгляду проекту ліміту та всіх обґрунтовуючих документів;
- картосхему території або об'єкта природно-заповідного фонду із зазначенням ділянок, де буде здійснюватися використання природного ресурсу».

Ця складна бюрократична процедура, яка суперечить чинному лісовому законодавству, потребує великих затрат робочого часу спеціальних адміністрацій заповідників та національних природних парків, лісогосподарських підприємств та фахівців Міндовкілля й відволікає їх від виконання основних завдань, покладених на установи ПЗФ.

Власне, через ці процедури громадяни часто не можуть отримати своєчасно передбачені законом паливні дрова.

Другою проблемою, конкретно для Карпатського біосферного заповідника, є невідповідність окремих положень Санітарних правил у лісах України вимогам статті 18 Закону України про природно-заповідний фонд в частині режиму буферних зон біосферних заповідників.

Так, відповідно до Закону, «буферна зона – включає території, виділені з метою запобігання негативного впливу на заповідну зону господарської

Учасники засідання Координаційної ради Карпатського біосферного резервату обговорюють проблему забезпечення населення дровами. За трибуною – професор Федір ГАМОР

діяльності на прилеглих територіях; її режим визначається відповідно до вимог, встановлених для охоронних зон природних заповідників». А стаття 40 Закону про ПЗФ наголошує, що «режим охоронних зон територій та об'єктів природно-заповідного фонду визначається з урахуванням характеру господарської діяльності на прилеглих територіях, на основі оцінки її впливу на навколишнє природне середовище.

В охоронних зонах не допускається будівництво промислових та інших об'єктів, мисливство, розвиток господарської діяльності, яка може призвести до негативного впливу на території та об'єкти природно-заповідного фонду. Оцінка такого впливу здійснюється на основі екологічної експертизи, що проводиться в порядку, встановленому законодавством України».

Тут виникає питання: а як проведення санітарно-оздоровчих заходів у буферній зоні може негативно впливати на заповідну зону, і чому дерева з плодовими тілами дереворуйнівних грибів в санітарну рубку, без законом визначеної екологічної експертизи, відводити не можна?

Отже, враховуючи зазначене, з метою удосконалення організаційно-правових механізмів забезпечення паливними дровами населення, що проживає в зоні розташування установ природно-заповідного фонду, в умовах військового стану та з метою уникнення потенційних корупційних ризиків, відповідно до статті 100 Лісового кодексу України, варто би:

по-перше, запроваджувати досвід роботи, який використовується в біосферних резерватах та національних парках сусідніх європейських країн.

Наприклад, для румунських природоохоронних установ їхнє профільне Міністерство охорони довкілля затверджує лише менеджмент-плани (в Україні – це проекти організації те-

риторій...) та здійснює контроль за їх дотриманням.

Видача ж дозволів у межах затвердженого менеджмент-плану, без додаткових узгоджень із Міністерством, належить винятково до компетенції адміністрацій біосферних резерватів та національних парків.

Така постановка питання дасть можливість уникнути правової колізії і щодо виконання вимог статті 12 Закону про ПЗФ, якою визначається, що управління територіями та об'єктами природно-заповідного фонду загальнодержавного значення здійснюється їх спеціальними адміністраціями, які, на жаль, зараз неспроможні оперативно вирішувати проблемні питання збереження природних екосистем, життєзабезпечення місцевого населення та своїх колективів.

Виходячи з цих обставин, було би добре, якби Міндовкілля та інші центральні органи виконавчої влади України позбувались надмірної централізації в управлінні установами ПЗФ.

По-друге, внести зміни до «Інструкції про застосування порядку встановлення лімітів на використання природних ресурсів у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення», виклавши підпункт 9 пункту 1, другого розділу цієї Інструкції у такій редакції: «обґрунтування обсягів використання, які не нанесуть шкоди природним комплексам, що охороняються, і не призведуть до їх деградації».

По-третє, розробити нормативно-правовий документ щодо механізмів реалізації вимог статті 38 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», у частині гарантування громадянам права загального використання природних ресурсів для задоволення життєво необхідних потреб (естетичних, оздоровчих, рекреаційних, матеріальних тощо) безоплатно, без закріплення цих ресурсів за окремими особами і надання відповідних дозволів, за винятком обмежень, передбачених законодавством України.

По-четверте, внести зміни до «Санітарних правил в лісах України», виклавши частину третьою пункту 23 у такій редакції: «У лісах природо-

охоронного, наукового, історико-культурного призначення, крім господарських зон національних природних парків та регіональних ландшафтних парків та зон буферних і антропогенних ландшафтів біосферних заповідників, дерева з плодовими тілами дереворуйнівних грибів в санітарну рубку не відводять».

По-п'яте, внести відповідно до статей 18 та 40 Закону України про ПЗФ, необхідні уточнення до зонування територій установ, в першу чергу Карпатського біосферного заповідника.

На завершення також нагадаємо, що відповідно до пункту 13 «Санітарних правил у лісах України»: «У межах природно-заповідного фонду вибіркові санітарні рубки призначаються за погодженням з обласними, Київською та Севастопольською міськими держадміністраціями, а на території Автономної Республіки Крим – органом виконавчої влади Автономної Республіки Крим з питань охорони навколишнього природного середовища».

Отже, і тут вимог щодо затвердження лімітів у Міндовкілля на проведення санітарних рубок у «Санітарних правилах у лісах України» в межах ПЗФ теж не передбачено.

І звісно, необхідно посилювати державний контроль за діяльністю спеціальних адміністрацій установ природно-заповідного фонду у частині заготівлі та використання деревних природних ресурсів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Чернявський М., Соловій І., Генник Я., Мельникович М., Герасим Г., Савка В. Проблеми доступу місцевого населення до лісових ресурсів та незаконні рубки в лісах Карпат і Західного Полісся. – Львів: Зелений Хрест, Ліга-Прес. – 2011. – 256 с.

2. Гамор Ф. Банальна заготівля дров виявляє глибину кризи в заповідній справі і оголює перепони бюрократії, що виплодила навколо природно-заповідного фонду «кишенькову мафію». / Нитка В. – Голос України, 2 грудня 2016 р.

3. Гамор Ф., Рибак М. Дещо про самовільні рубки, або чи буде населення з дровами? / Зоря Рахівщини, 26 січня 2002 р.

ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ БІОТИЧНОГО І ЛАНДШАФТНОГО РІЗНОМАНІТТЯ У ВИСОКОГІР'І УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ

*Володимир КИЯК,
доктор біологічних наук,
Тарас МИКІТЧАК,
кандидат біологічних наук,
Інститут екології Карпат
НАН України,
м. Львів*

Високогір'я Українських Карпат належить до територій з найвищою концентрацією раритетного видового і ценотичного різноманіття в Україні. Однак природні системи альпійського і субальпійського поясів є дуже вразливими до різних порушень, а відновні процеси тут особливо тривалі. Останнім часом раритетна біота високогір'я зазнає істотних негативних змін під дією низки природних і антропогенних чинників – кліматичних змін, демутаційних сукцесій, рекреації та заготівлі ужиткових видів. Внаслідок трансформації високогірних екосистем під загрозою деградації й відмирання опинилася велика кількість популяцій та угруповань рідкісних видів.

Наші дослідження проводилися в альпійському і субальпійському поясах Українських Карпат. Нижня межа альпійського поясу проходить на висоті 1750-1800 м над рівнем моря. На північних багатосніжних схилах на висотах 1800-2000 м трапляються субнівальні ценози. Кліматичні умови характерні низькими температурами, високою вологістю повітря і хмарністю, інтенсивним вітровим режимом і різкими контрастами екологічних чинників на різних ділянках рельєфу. Взимку площі без снігу і сезонною мерзлотою чергуються із ділянками з глибоким снігом. Ґрунти здебільшого бідні, малопотужні і кам'яністі. Для фітоценозів притаманні спрощені

вертикальна і горизонтальна структури. В альпійських угрупованнях практично відсутній мікрофітоклімат. Постійним і тимчасовим лентичним водоймам високогір'я притаманна низька мінералізація води. Її значення для карових озер перебувають у діапазоні 18-130 мг/л. Живлення таких водойм відбувається в основному за рахунок талих і дощових вод. Усі ці чинники зумовлюють низьку буферність і високу вразливість високогірних видів, угруповань і екосистем до екзогенних порушень.

Темпи поширення видів рослин в умовах альпійського поясу особливо повільні. Вагомі зміни відбуваються у масштабі десятиліть і століть. Найменші темпи освоєння площ квітковими видами спостерігаються на піонерній стадії. Характерний низький відсоток виживання особин у підстовових фазах. Темпи колонізації пришвидшуються лише після досягнення рослинами здатності до вегетативного розростання. Вегетативне розмноження відіграє домінуючу роль, порівняно із насінневим, щодо освоєння нових ділянок, для локального поширення і самопідтримання.

Темпи реколонізації у місцях порушень рослинного покриву також дуже повільні. В умовах альпійського поясу тривалість відновлення рослинного покриву в більшості ценозах становить значно більше, ніж 20 років – навіть на цілком малих ділянках (0,25-0,5 м²). Більше ніж 100 років тривають вторинні відновні сукцесії на скелястих опуклих вершинних площах, на обривистих кам'янистих слабозадернованих схилах і на ділянках з тривалим заляганням снігу (за участі видів родів *Saxifraga*, *Salix*, *Poa*, *Cerastium*, *Loiseleuria* тощо). Най-

швидше відновлюється проєктивне покриття у високотравних угрупованнях. Протягом 70 років вторинної сукцесії рослинність відновлюється до стану, наближеного до початкового, у тих ценозах, які розташовані на пологих площах із добре розвинутим ґрунтовим шаром і домінуванням *Juncus trifidus*, *Festuca airoides*, *Calamagrostis villosa*.

За умови сучасних короткочасних змін у якісному складі високогірних угруповань водних безхребетних, зумовлених у першу чергу рекреаційною діяльністю, вузькоспеціалізовані види у багатьох водоймах випадають повністю. Вільні екологічні ніші займають евритопні види, що піднімаються на вищі гіпсометричні рівні. Постійне поновлення генофонду евритопів відбувається, в основному, за рахунок перенесення транспортними засобами діапаузних стадій розвитку. Таким чином, на місці еволюційно сформованих специфічних субальпійських гідроценозів утворюються нові, нетипові для цих висот. Наприклад, угруповання планктонних ракоподібних при випаданні таких ендемічних монтанних та вузькоспеціалізованих видів, як *Mixodiptomus tatricus*, *Daphnia obtusa*, *Daphnia rosea*, *Streblocerus serricaudatus*, поповнюються, у першу чергу, за рахунок тривіальних рівнинних видів – *Simocephalus vetulus*, *Scapholeberis mucronata*. Основну роль у чисельності й біомасі планктонних угруповань у таких випадках починають відігравати убіквісти, які притаманні як гірським, так і рівнинним територіям – *Asplanchna priodonta*, *Keratella cochlearis*, *Brachionus calyciflorus*, *Chydorus sphaericus*, *Acanthocyclops vernalis*, *Eudiaptomus* sp., *Cyclops* sp.

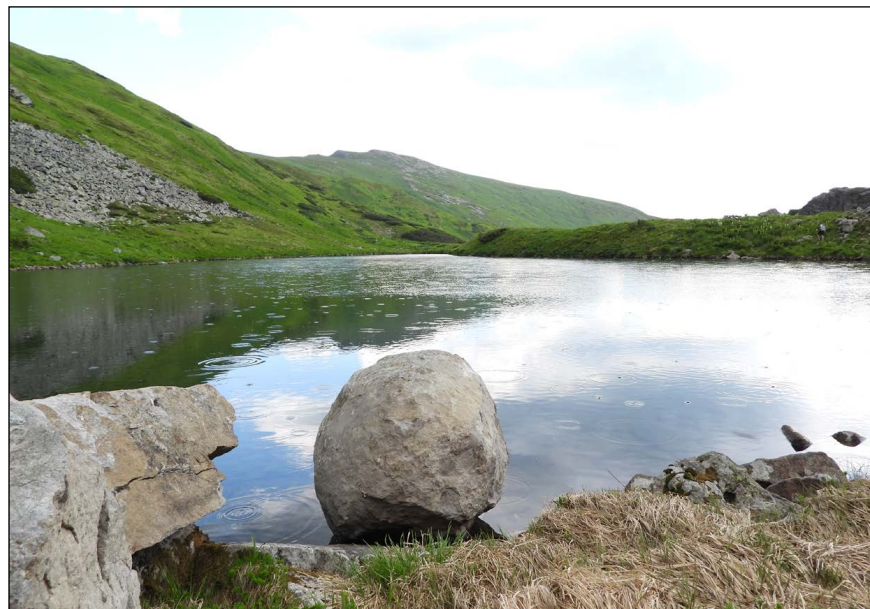
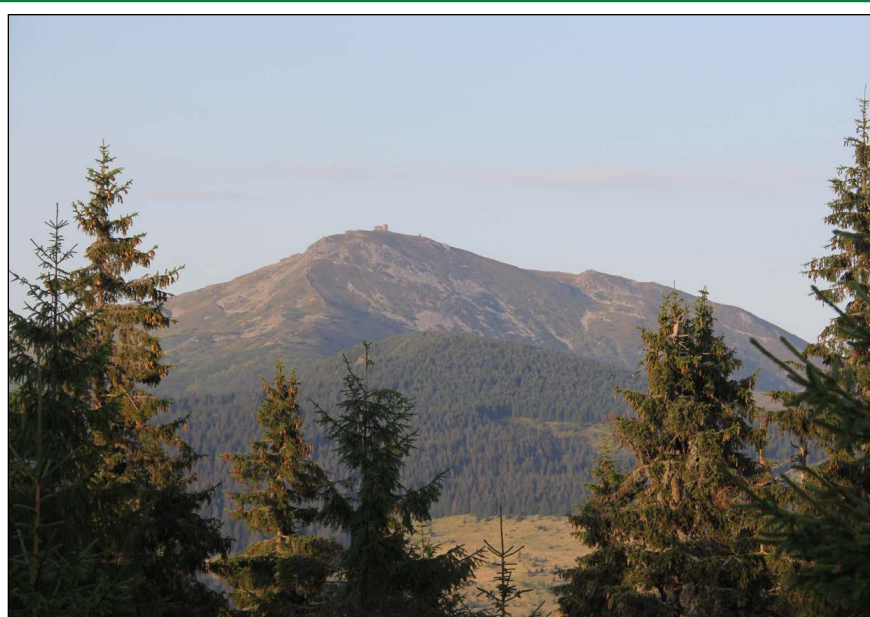

Аналогічну ситуацію спостерігаємо й у високогірних угрупованнях земноводних. З інтенсифікацією рекреаційного навантаження на високогірні водойми все більшого поширення, підняття на найвищі гіпсометричні рівні в Україні й переважання у кількісному складі набувають тривіальні для України жаба трав'яна (*Rana temporaria*) та ропуха звичайна (*Bufo bufo*). Натомість ендемічні гірські види тритонів (*Lissotriton montandoni*, *Mesotriton alpestris*) не володіють достатньою адаптативною здатністю для боротьби за трансформоване середовище свого існування на рівні окремих популяцій чи субпопуляційних елементів.

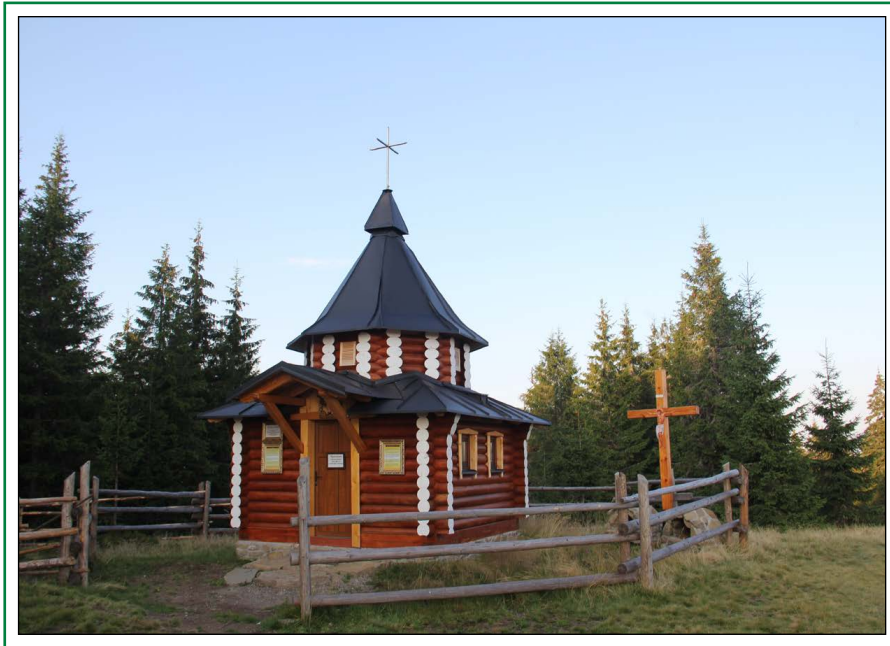
КЛІМАТИЧНІ ЗМІНИ

Серед природних чинників дедалі більший вплив на високогірну біоту спричиняють кліматичні зміни. Вони полягають передусім у потеплінні. Початок ефективного росту і розвитку рослин в останні 20 років, порівняно з 80-90-ми роками, пришвидшився на 2-3 тижні, а у хіонофільних угрупованнях унаслідок швидшого танення снігу – на 4-6 тижнів. Прискорилися всі інші фенофази, зокрема цвітіння і плодоношення. На кінець вегетаційного сезону різниця ефективних температур становить більше 200°C, що у перерахунку на тривалість періоду вегетації означає середньодобове підвищення температури повітря приблизно на 1,3°C. За умови збереження кліматичних змін на сучасному рівні вони призведуть до підняття верхньої межі лісового і субальпійського поясів на 200 метрів по вертикалі й повного зникнення альпійського поясу в Українських Карпатах.

Внаслідок збільшення тривалості вегетаційного періоду, збільшення суми ефективних температур, швидшого танення снігу, зменшення кількості опадів взимку, а відтак, зменшення вологи ґрунту, – відбувається трансформація оселищ і біотопів, і як наслідок, – зміщення еколого-фітоце-

Вид на гору
Піп-Іван Черногірський;
обсерваторія «Білий слон»;
озеро Бребенескул

нотичних оптимумів, ущільнення екологічних ніш, що призводить до збільшення міжвидової конкуренції, інвазії чагарникових видів, віолентних тривіальних видів трав й, у підсумку, – до витіснення рідкісних малоконкурентних геліофітних видів.

Негативна кліматогенна динаміка притаманна популяціям багатьох петрофітних і хіонофільних видів Червоної книги України: *Leontopodium alpinum*, *Erigeron atticus*, *E. alpinus*, *Saussurea alpina*, *Achillea oxyloba* subsp. *schurii*, *Saxifraga androsacea*, *S. carpatica*, *Minuartia zarescznyi*, *Astragalus australis* subsp. *krajinae*, *Aconitum anthera* subsp. *jacquinii*, *Primula halleri*, *Ranunculus thora*, *Dichodon cerastoides* та ін. Загрози зазнають популяції альпійських і арктоальпійських видів хіонофобних привершинних угруповань – *Oreochloa disticha*, *Carex curvula*, *Dryas octopetala* та ін. Для них характерні зниження чисельності особин та життєвості популяцій.

Кліматичні зміни, особливо різкий сезонний розподіл кількості опадів, призводять до порушення гідрологічного режиму малих водойм (високогірні озера, озерця, калюжі, болота й болітця, заболочені й перезволожені території, джерела та інші виходи підземних вод). Для стенобіонтних видів безхребетних гідробіонтів малих водойм з глибинами до 1 м в останні роки у високогір'ї відсутні умови для успішного щорічного відтворення їхніх популяцій. За останні 20 років

різко скоротилася кількість оселищ *Mixodiptomus tatricus* у високогір'ї Чорногори. Якщо на початку 21 століття тут відзначено близько сотні постійних оселищ метапопуляції цього виду на масиві, то за останні п'ять років цей діаптомус відзначений лише у третині його попередньо стабільних оселищ.

В останнє десятиліття кліматичні зміни призвели до різких негативних змін життєздатності, а іноді і до елімінації популяцій раритетних видів.

ДЕМУТАЦІЙНІ СУКЦЕСІЇ

Іншим природним чинником загрози для популяцій рідкісних видів є вплив демутаційних сукцесій на їхніх заключних етапах. Якщо протягом перших 10-20 років демутації мають переважно позитивний вплив і спричиняють відновлення структури та віталітету популяцій більшості раритетних видів, зокрема малоконкурентних низькорослих геліофітів, то демутації тривалістю 30-40 років зумовлюють часто їх негативну динаміку. Ці зміни здебільшого супроводжуються збільшенням загінення й ущільненням рослинного покриву внаслідок поширення висококонкурентних видів. Як результат, низькорослі рідкісні види зазнають витіснення.

Найбільших змін зазнають популяції і фітоценози, розташовані

на заповідних територіях. Тут кліматогенні зміни підсилюються демутаційними сукцесіями. Негативна динаміка площі популяційних ареалів і чисельності особин притаманна для *Pulsatilla alba*, *Gentiana acaulis*, *G. punctata*, *Heracleum carpaticum*, *Anemone narcissifolia*, *Erigeron alpinus* та ін. Окремі популяційні локуси або часткові популяції метапопуляцій цих видів відмерли.

Внаслідок заростання чагарниками (*Juniperus communis* subsp. *alpina*, *Alnus viridis*, *Pinus mugo*) і деякими деревними видами (*Picea abies*, види родів *Salix*, *Sorbus*), пришвидшена деградація характерна для багатьох рідкісних петрофітних фітоценозів на схилах гг. Петросул, Говерляна, Данцер, Туркул, Ребра, Бербенеска (Чорногора); Комин, Ребро (Свидовець); Ненеска (Мармароські гори) та ін. Заростання деревно-чагарниковою рослинністю спричиняє спрощення просторової структури і фрагментацію, зменшення щільності популяцій рідкісних видів, випадання їх зі структури угруповань і зумовлює загальне збіднення флористичного складу фітоценозів.

Заростання акваторії малих водойм і їхніх берегів високотравною рослинністю та чагарниками, насамперед *Alnus viridis*, призводять до затінення водного плеса, що унеможливорює розвиток фітопланктону й фітоперифітону – основної ланки трофічних ланцюгів високогірних гідроекосистем.

Таким чином, демутаційні процеси внаслідок пасивного заповідання не завжди забезпечують відновлення популяцій первинних угруповань, а іноді становлять для них істотну загрозу.

Збереження й самовідновлення структури й функцій популяцій притаманне переважно за умови помірних або нетривалих антропогенних навантажень. Для багатьох рідкісних видів високогір'я Українських Карпат, зокрема малоконкурентних низькорослих геліофітних патентів і експлерентів, невеликі антропогенні навантаження, які зумовлюють фрагментарне розрідження травостою і послаблюють конкуренцію віолентних видів, сприяють їх вищій життєздатності. А умови абсолютної заповідності для цих рідкісних видів сприятливі лише на початкових етапах демутації.

Сповільнити процеси деградації популяцій рідкісних видів внаслідок тривалої демутації і кліматичних змін повинні активні заходи збереження, які необхідно застосовувати також на заповідних територіях. Потрібно локально вводити традиційні антропогенні навантаження – випасання, викошування, а для збереження особливо рідкісних фітоценозів і популяцій – вирубування чагарників і дерев.

АНТРОПОГЕННИЙ ВПЛИВ

Високогір'я належить до особливо привабливих територій з рекреаційного огляду. Тут розташовані найвищі вершини і хребти, високогірні озера і скельні відслонення, які неповторною мальовничістю ландшафтів манять тисячі туристів. Інтенсивність відвідування Чорногори, Свидовця та інших високогірних масивів щороку збільшується. Нестримні потоки рекреантів безконтрольно заповнили уже заповідні території, порушуючи існуючі природоохоронні режими і регламенти.

Високе рекреаційне навантаження у високогір'ї спричиняє дигресивні зміни численних угруповань, які розташовані вздовж туристичних шляхів на підходах до високогірних хребтів, по гребенях головних хребтів і на їх-

ніх вершинах, а також навколо високогірних озер і малих водойм.

Є декілька особливо привабливих і, водночас, вразливих об'єктів високогірних ландшафтів. Це, передусім, Говерла. Щороку збільшується і розширюється мережа стежок від її підніжжя до вершини. Пік Говерли і підходи до нього катастрофічно швидко деградують внаслідок надмірного витоупування. Прискорюються процеси водної і вітрової ерозії. А вже у липневі і серпневі дні на Говерлу сходять по декілька тисяч людей. Це призвело до повного знищення трав'яного покриву на вершині і на привершинних шляхах, шириною подекуди уже по 50 метрів. Найбільш руйнівна дія на рослинний і ґрунтовий покрив спостерігається під час сходження великих груп людей. Особливо швидке розширення стежок спостерігається у дощову погоду, коли поверхня оголеного ґрунту перезволожена.

По заповідній території КНПП від спортивної бази «Заросляк» до озера Несамовитого влітку щоденно мандрують сотні рекреантів, багато з яких таборуються і розкладають ватри по берегах озера і його околицях на верхній межі лісу. Внаслідок стихійного відвідування заповідний режим зазнає систематичного порушення.

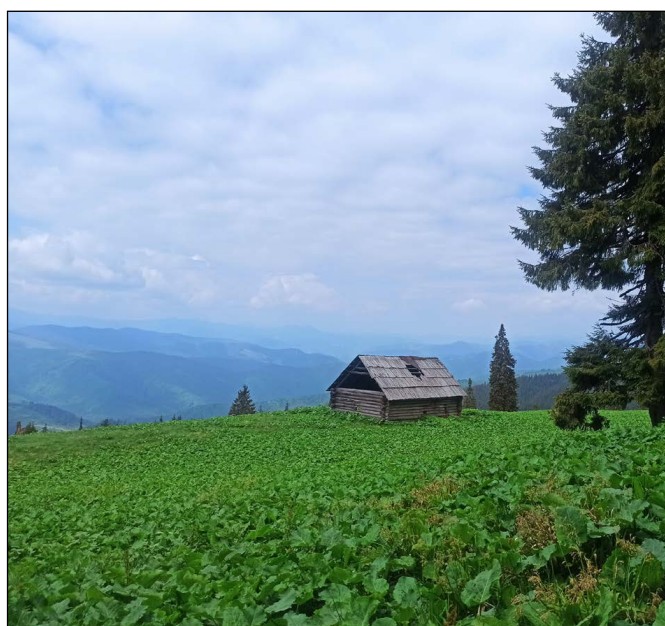
На вершині г. Туркул у Чорногорі внаслідок чинників рекреації, зокрема, порушення дернового покриву і оголення ґрунту під час влаштування «тура» з навколишнього каміння,

а також надмірне витоупування, – спричинили повну деградацію структури єдиної для України популяції *Oreochloa disticha*. Вона перебуває на межі відмирання.

Істотну загрозу становить збирання лікарських і декоративних видів: *Rhodiola rosea*, *Gentiana lutea*, *G. punctata*, *Leontopodium alpinum*, *Cetraria islandica* та ін.

Заготівля *Rhodiola rosea* поширена у високогір'ї Чорногори і Свидовця. Внаслідок надмірних зборів популяції цього виду Червоної книги України деградовані, з порушеною віковою, просторовою і віталітетною структурою. У більшості оселищ вони представлені лише залишками груп особин у найбільш недоступних місцях. Однак заготівля триває. На ринках у містах і селах Гуцульщини повсюдно пропонуються поряд з популярними тривіальними лікарськими травами також кореневища родіоли рожевої. Подібна ситуація притаманна щодо видів народної фітотерапії – тирлича жовтого і крапчастого, які також належать до Червоної книги. Остаточної деградації внаслідок збирання зазнають усі популяції рідкісного декоративного виду *Leontopodium alpinum*.

У 2021 році загрозливих масштабів набули браконьєрські заготівлі *Cetraria islandica*, які відбувалися переважно на територіях КБЗ по Чорногірському хребту. Відзначено численні випадки збору цього лишайника на великих площах на ділянках

хребта між вершинами Петрос – Говерла, Брескул – Пожижевська – Данцер – Туркул, Бербенеска – Мунчел – Дземброня. З огляду на те, що цетрарія ісландська є одним з головних компонентів альпійських фітоценозів, її видалення призведе до деградації трироздільноситничників, лохинників, зігнутоосочників та інших первинних угруповань.

Ще одним негативним антропогенним чинником є заготівля чорниці. Цьогоріч вона набула «новітньої» форми. Заготівельні осередки приймають не лише достиглі, але й цілком зелені плоди. Це спричинило навалу збирачів, які спустошують чорничники як на площах господарського використання, так і на заповідних територіях.

Різні форми рекреації представляють загрозу для екосистем високогір'я Свидовця. В районі відпочинкового комплексу на г. Драгобрат відбуваються регулярні транспортні екскурсії по Свидовецькому хребту, зокрема до озера Герешаска. Тут прогресує антропогенна деградація екосистеми озера, його околиць і, зокрема, унікальних петрофітних і гігрофітних фітоценозів г. Герешаска, у яких рекреантами знищуються рідкісні види рослин. У 2021 р. мото-, квадроцикли і джипи «освоїли» озеро Апшинець. Щороку збільшується мережа і ширина доріг внаслідок «дикого» джипінгу по Центральному Свидовці.

З-поміж сучасних антропогенних загроз природному функціонуванню водних екосистем високогір'я Українських Карпат основною є порушення рослинного покриву їхніх водозбірних басейнів та дна водойм. Неконтрольоване збільшення потоку рекреантів за останні 3-5 років у високогір'ї призвело до набагато більших масштабів руйнувань високогірних гідроекосистем, ніж за попередні 3-4 десятиліття. Басейни високогірних озер Несамовите, Бребенеска (Бребенескул), Герешаска (Догяска), Апшинець, системи озер Ворожеска, багатьох озерець та боліт належать до найбільш популярних туристичних об'єктів Українських Карпат. Збільшення потоку рекреантів на цих водних об'єктах супроводжується масовим витопуванням і знищенням рослинного покриву. І масштаби такого руйнування не залежать від природоохоронного статусу водойм. З початку 21 століття до

сьогодення площі повністю знищеного рослинного покриву на берегах високогірних озер та на місці масового таборування в їхніх басейнах сягають з десятків до тисяч квадратних метрів. Особливо показовим є підрахунок місць під вогнищами в басейнах льодовикових озер. Наприклад, для озера Несамовите (Карпатський національний природний парк) кількість місць під вогнищами у 2001 році сягала семи, а в 2020 році – більше 120, в басейні озера Бребенеска (Карпатський біосферний заповідник) – від чотирьох у 2001 році до 65 у 2020 році.

Використання авто- й мотозасобів для рекреації зумовлює цілу низку факторів турбування для високогірних угруповань птахів і ссавців. Особливо небезпечним є шумове забруднення. Шум двигунів квадроциклів і мотоциклів є значно більшим, ніж шум двигунів джипів. Використання таких автотранспортних засобів весною перешкоджає процесам розмноження птахів і звірів, а восени не дозволяє хребетним відгодувуватись для успішної зимівлі.

Різкі темпи зростання антропогенного впливу, які зумовлюють деградацію природних високогірних гідроекосистем, пов'язані насамперед з новітніми видами рекреаційної діяльності. До таких видів належать джипінг, квадроциклінг і мотокросинг. Ці види відпочинку у високогір'ї з використанням транспортних засобів прив'язані до осьових ділянок хребтів, де також розташовані різноманітні льодовикові водойми та оселища рідкісних видів аркто-альпійських рослин. Пересування басейнами високогірних водойм відбувається завдяки стихійним та організованим виїздам приватного авто- й мототранспорту, вантажівками та позашляховиками з метою збору ягід та ісландського моху, релігійному туризму (будівництво каплиць, встановлення фігур на вершинах і паломництва до таких новостворених об'єктів), масовим сходженням, які організуються виконавчими органами влади (насамперед, гори Говерла та Пікуй). Також створюються нові лісові дороги, як наприклад шлях на високогір'я Чорногори із закарпатського боку, що призвів до масової заготівлі ягід, ісландського моху, родіоли та інших рослин на заповідних територіях.

ЗАХОДИ ЗБЕРЕЖЕННЯ

Біота високогір'я, яка характерна найвищою концентрацією рідкісних видів для України, і водночас є найбільш вразливою, потребує термінової підтримки з боку наукової спільноти і природоохоронних інституцій з метою опрацювання і впровадження нових концепцій і активних способів її охорони.

Збереження й відновлення популяцій і угруповань забезпечуються переважно за умови помірних або нетривалих антропогенних навантажень. А умови абсолютної заповідності для численних рідкісних видів сприятливі лише на початкових етапах демутації.

Водночас, для збереження особливо цінних локалітетів біотичного і ландшафтного різноманіття Гуцульщини, є потреба розширення заповідних територій у високогір'ї. На Чорногорі вищого статусу охорони потребують численні урочища на схилах гір Петрос, Шпиці, Ребра, Гутин-Томнатик, Бербенеска, Піп-Іван та ін. На Свидовці – центральний його масив з вершинами Герешаска, Ребро, Ворожеска, Великий Котел.

Для зменшення несприятливих впливів на раритетне біорізноманіття кліматичних змін і демутацій необхідно локально, у тому числі й на заповідних територіях, застосовувати помірні антропогенні навантаження – випасання, викошування, вирубування чагарників і дерев.

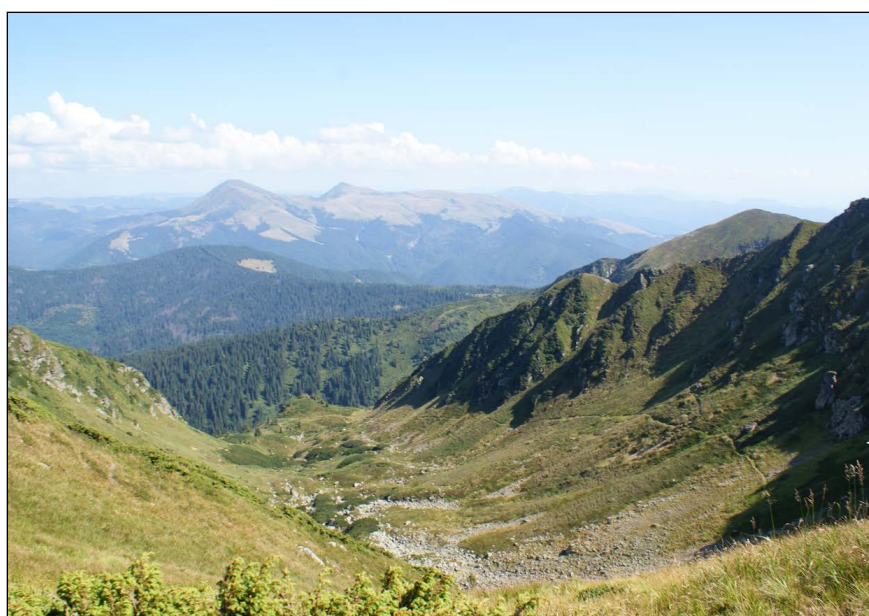
З огляду на рекреаційний бум у високогір'ї, необхідно розробити і застосувати комплекс заходів з природоошадливого використання і охорони природи, передусім, на масивах Чорногори і Свидовця. Необхідним є дотримання природоохоронного законодавства, перш за все на територіях природно-заповідного фонду. Особливу увагу слід звернути на запобігання знищення рідкісних декоративних і лікарських видів рослин Червоної книги України. Потрібно проводити також еколого-просвітницьку роботу, зокрема, щодо високої вразливості природних систем високогір'я, повільного його відновлення після порушень, шкідливого впливу різних чинників рекреації на доквілля: засмічення, влаштування кострищ, «турів» тощо.

Режим відвідування найбільш популярних об'єктів високогір'я, зокрема вершин Говерла, Туркул, Драгобрат, озер Несамовите, Бербенеска і Герешаска, потребує термінового врегулювання, а масові сходження необхідно заборонити. Для збереження й відновлення унікальної популяції *Oreochloa disticha* необхідним є закриття для відвідування туристами вершини г. Туркул.

Значна частина високогір'я Українських Карпат належить до природоохоронних територій, насамперед це Карпатський національний природний парк і Карпатський біосферний заповідник. Незворотної деградації зазнають найбільш унікальні високогірні екосистеми й на територіях цих ПЗФ. Природоохоронні установи Українських Карпат активно працюють над популяризацією туристичних атракційних об'єктів з метою збільшення відвідування своїх територій рекреантами. Водночас цими установами не відслідковується буферна кількість відвідувачів і не відбувається контроль за їхньою поведінкою вище пропускних пунктів. Пряме знищення унікальних високогірних екосистем відбувається унаслідок рекреаційної діяльності та відсутності контролю за відвідувачами ПЗФ. Природоохоронна діяльність на рівні заказників і пам'яток природи взагалі відсутня. Насамперед, це стосується високогірних водойм – Герешаска, Ворожеска, Апшинець, озеро на полонині Боржава та інших.

Сучасні швидкі зміни навколишнього середовища існування зумовлюють необхідність створення програм системного моніторингу за популяціями рідкісних і ендемічних видів рослин, тварин і їх угруповань у високогір'ї Українських Карпат з метою стеження і управління процесами у вразливих екосистемах, які спричиняються антропогенними і природними чинниками, передусім, рекреацією, змінами клімату і демутаційними сукцесіями. Відтак, у зв'язку з масштабістю викликаних цими чинниками загроз, постає нагальна необхідність розроблення і застосування нових сучасних підходів з охорони і збереження біотичного і ландшафтного різноманіття високогір'я.

ПРО ОТРУЄНУ ТИСУ, СМЕРТЬ ЛІСІВ, ВИТОПТАНІ НАРЦИСИ, або ЯК ДОБИТИСЯ ГАРМОНІЙНОГО СПІВІСНУВАННЯ З ПРИРОДОЮ?

ЕКОЛОГІЧНА СИТУАЦІЯ В ПОВІТІ МАРАМУРЕШ

*Василе КУРЕЛЯК,
кандидат географічних наук,
директор
Українського педагогічного
лицею імені Тараса Шевченка,
м. Сієту-Мармаціей,
Румунія*

Однією з найважливіших проблем сьогодення є екологічна криза, яка виникла через надмірне використання природних ресурсів та забруднення довкілля, загострення кліматичних змін та парникове нагрівання.

Людство упродовж своєї історії поступово посилювало вплив на природу. У первісному суспільстві людина була невід'ємною частиною природи. «У часи середньовіччя відбувався подальший розвиток різних видів господарської діяльності, яка здійснювалася за рахунок екстенсивних методів – підсічно-вогневої системи, з розорюванням нових земель, що створювало основу локальних соціоекологічних протиріч» (1). Метод підсічно-вогневої системи застосовувався також українцями Мараморощини. Заліснені рівнинні ділянки землі спалювали з метою використання їх у сільському господарстві. Такі місцевості отримали типову назву «загір» (згарище), яка побутує у комуні Рускова, а також «аршиця» – від румунського слова «згарище», що використовується в селах Поєніле де суб

Мунте (Поляна), Репедя (Кривий) та Красна Вішеулуй (Красна). З розвитком промисловості зростала потреба в природних ресурсах, а разом з цим порушувалися природні екосистеми і відбувалося зменшення лісових площ (2).

У минулому українське населення Мараморощини завжди з належною повагою ставилося до багатств природи та їх раціонального використання, що зумовило формування особливо, застережливого типу поведінки. Вони усвідомлювали цінність лісових та гірських пасовищ цього краю. Раціональне використання лісів та полонин з найдавніших часів було властиве українцям Мараморощини. Вони знали, що це єдине багатство краю і його треба берегти. Прикладом такого ставлення до природи є ротаційне випасання худоби (зі щорічною зміною пасовищ).

Повіт Марамуреш відзначається загостреною екологічною ситуацією, яка зумовлена нераціональною екологічною діяльністю, відсутністю або малоефективністю очисних споруд, які б знешкоджували промислові викиди. На території повіту за екологічним становищем виділяються дві зони: напруженої та малопорушеної екологічної ситуації (3).

Перша зона напруженої екологічної ситуації охоплює південно-західну частину повіту Марамуреш, де розміщені підприємства кольорової

металургії, хімічної промисловості, машинобудування, лісопереробки та будівельної індустрії. У цій зоні найвищі показники екологічного забруднення спостерігаються у місті Бая-Маре та його околицях (ця територія охоплює передові місця за забрудненням у Європі). Основним джерелом забруднення є підприємства кольорової металургії, що застосовують різноманітні хімічні реактиви. Це стало причиною погіршення стану здоров'я населення, спричинилося до поширення захворювань дихальних шляхів, серцево-судинних та онкологічних хвороб. У 1973 р. місцевими адміністративними органами були вжиті термінові заходи щодо охорони довкілля. Тісна співпраця центральної установи з видобутку та переробки кольорових металів зі службою водопостачання та санітарно-епідеміологічною установою дала змогу частково поліпшити екологічну ситуацію в регіоні. В 1990 р. у місті Бая-Маре було створене Екологічне товариство повіту Марамуреш, мета якого – спостереження за станом довкілля. Окрім неурядового Екологічного товариства, при повітовій Раді функціонує Екологічне агентство Марамуреш. Ця державна установа перевіряє стан навколишнього середовища та розробляє моніторинг та усі необхідні заходи щодо покращення стану довкілля. У повіті діє також екологічна партія, яка на урядовому рівні сприяє

розв'язанню екологічних проблем регіону. Акціонерне товариство «Аурул» з міста Бая-Маре у 1998 р. підписало договір з австралійським концерном та розпочало видобувати золото від шахтових відходів на основі ціанистого калію. 30 січня 2000 р. у районі м. Бая-Маре зафіксовано екологічне забруднення (ціанистим калієм та важкими металами) річок Сисар, Сомеш, Тиса та Дунай. Це забруднення набуло транскордонного значення і призвело до накладання величезних штрафів зі сторони Європейського суду з прав людини проти Румунії та закриття кольорової металургії у м. Бая-Маре, повіт Марамуреш. Дане екологічне забруднення вважається другим Чорнобилем. Внаслідок забруднення зафіксовано погіршення стану здоров'я населення та повністю зникнення водної фауни у річці Тиса. Гідрохімічний аналіз зафіксував присутність ціанистого калію аж у гирлі ріки Дунай. Останнім часом, завдяки консервації та закриттю деяких підприємств кольорової металургії, стан довкілля покращився.

До другої, менш забрудненої зони, входять північна та північно-східна частини повіту (улоговина Марамуреш), які природно захищені вулканічними горами від забруднюючого впливу підприємств міста Бая-Маре. Українська етнічна територія (територія долини річки Рускови та Потисся) – найменш забруднена у повіті Марамуреш.

Ще на початку 1970-х років посилалося вирубування лісу в районі долини річки Рускови. Така необачність адміністративних структур тодішньої влади призвела до знищення лісів. Було запроваджено механізовані способи лісозаготівлі. Нині спостерігаємо досить гострі наслідки цього видобувного процесу. Внаслідок лісозаготівлі у потічки та річки потрапляли різноманітні нафтопродукти (масла, бензин, солярка), що спричинило зникнення певних видів представників водної фауни або зменшення їхньої популяції, а також зникнення рідкісних видів риб. У долині річки Рускови водиться форель та лосось дунайський (Hucho hucho), найцін-

**Міста Сігету-Мармаціей
та Бая-Маре,
село Поїєніле де суб Мунте**

Річка Рускова

ніша риба річок Вішеу, Рускови та Тиси. Цей вид відомий під народною назвою «головація», відомий ще з гляціального періоду. У місцевості злиття річки Красна з річкою Вішеу встановлено національний рекорд по вилову лосося дунайського, він знаходиться в природничому музеї біологічного факультету університету м. Клуж-Напока.

Законодавство Румунії передбачає повернення лісів попереднім власникам. Це негативно позначилося на екологічній ситуації регіону, оскільки власники мають усі права на вирубування лісу. Таким чином розпочато масову нелегальну вирубку лісу. Тільки ретельний контроль з боку держави може застерегти від небажаних наслідків. Слід зазначити, що за період 1990-2018 рр. лісові площі Мараморощини зазнали значних змін, зменшилися удвічі. Завдяки запровадженню Лісового кодексу цей негативний процес призупинено. За вищезгаданий період в українських поселеннях Мараморощини працювало понад 650 напівлегальних деревообробних підприємств (пилорам). Відходи після переробки деревини (тирса деревна) потрапляли прямо в річки. Таким чином відбувалося забруднення, що особливо вплинуло на популяцію зникаючих рідкісних риб.

Нераціональне використання пасовищ та луків (надмірний випас)

призводить до виснаження рослинного покриву. До виникнення цієї проблеми спричинилося збільшення кількості поголів'я великої рогатої худоби та овець. Останнім часом населення українських сіл Мараморощини використовує пільги та субсидії, що надані державою – Агентством оплати та інвестицій в сільському господарстві (APIA). У селі Репедя (Кривий), повіт Марамуреш, побутує унікальна природоохоронна територія «Долина нарцисів» площею понад 100 га, зазнала впливу через надмірне випасання великої рогатої худоби. Ця негативна діяльність призводить до роздроблення цибулин, виснаження рослинного покриву та поширення ерозійних процесів. Нарциси з села Кривого відіграють особливу роль для науки, територіально вони відносяться до північно-східної межі поширення нарцисів у Європі, що адаптовані до помірного клімату.

Стічні води промислових об'єктів міста Сірету-Мармаціей, Вішеу де Сус та Борша забруднюють річки Тису та Вішеу, хоча нині гідрологічний та гідрохімічний стан річки Вішеу не порушений. Ми провели етносоціологічне опитування в українських селах, у тому числі екологічне, і з'ясували, що влітку 1975 р. та в 2008 р. рівень забрудненості річки Вішеу раптово підвищився. Вся річкова живність була знищена. Багато жителів почали хворіти. Причиною цього були шатові розробки, які проводилися в Марамороських горах. Велика кількість

видобутої породи внаслідок сильної зливи потрапила до річки Вішеу. Річка Рускова належить до чистих річок басейну Тиси, але за останні роки нераціональне вирубування лісу призвело до зміни її гідрологічного режиму. Річка Ронішоара надмірно засолена через необачну діяльність працівників місцевого курорту «Коштуй». Річка Тиса забруднюється як з румунського, так і з українського боку. Промислові стічні води в її румунській частині не очищуються. У неї ж потрапляють відходи Великобичківського деревохімічного заводу (Закарпатська область, Україна). У межах української етнічної території, у її гірській частині (села Красна Вішеулуй (Красна), Рускова (Рускова) та Репедя (Кривий), Поієніле де суб Мунте (Поляна) планується заснувати міжнародний біосферний резерват Марамароського масиву. З цієї нагоди у листопаді 1997 р. у місті Бая-Маре був підписаний протокол про двосторонню українсько-румунську співпрацю у рамках програми EU-PHARE CREDO та розгортаються у цьому напрямі різні європейські проекти та програми. Передбачається збереження рідкісних видів флори та фауни у горах Мараморощини. Належна увага приділяється розвитку екологічного туризму та агротуризму у майбутньому. Був ухвалений проєкт про заснування єдиної системи моніторингу вод басейну річки Тиси, який передбачає необхідні заходи щодо укріплення обох берегів річки Тиси, котре набуває особливої ваги в районі стихійного лиха, що сталося у жовтні 1998 р. та влітку 2008 р.

Мешкаці повіту Марамуреш повинні упроваджувати стратегію сталого розвитку та гармонію співіснування з природою. Слід запроваджувати екологічне виховання у дошкільних та шкільних закладах з метою збереження довкілля, розповідати про природні та культурні цінності нашого краю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бачинський Г.О., Беренда Н.В., Бондаренко В.Д. та ін. Основи соціо-екології: Навч. посібн./ За ред. Г.О. Бачинського – К.: Вища шк., 1995. – 238 с.
2. Основи екології: Навч. посібник / За ред. М.Назарука – Львів: За вільну Україну, 1997. – 208 с.
3. Schiopu D. Ecologia si protectia mediului. – Bucuresti: Editura Didactica si pedagogica, 1997. – 211 p.

ПРО ОДИН ІЗ ВАРІАНТІВ ЗАХИСТУ ЗЕМЛІ ВІД ГЛОБАЛЬНОГО ПОТЕПЛІННЯ

ЖИТТЯ НЕ РАЗ ПОКАЗУВАЛО: ЧАСОМ ЛЮДИ З ПРОВІНЦІЇ МОЖУТЬ ЗНАХОДИТИ НЕСПОДІВАНЕ РОЗВ'ЯЗАННЯ НАДВАЖЛИВОЇ ПРОБЛЕМИ

Василь НИТКА,
власний кореспондент газети
«Голос України»
у Закарпатській області

Ось один із варіантів, запропонованих увазі громадськості інженером-винахідником Анатолієм Шевчуком. Він живе і працює у курортному закарпатському місті Рахів – «гуцульському Парижі». Тож, сподіваємося, що публікації в «Голосі України» та «Зелених Карпатах» зможуть привернути увагу вчених, які працюють над імовірним розв'язанням такої актуальної проблеми, як кліматичні зміни на нашій планеті.

А. Шевчук пояснює просто: «У літній ясний день парасолька може забезпечити охолодження від спекотних сонячних променів. Ця ж концепція зможе допомогти захистити Землю від акумулюючого тепла глобального потепління». І далі пан інженер наводить такий приклад. Французький кліматолог Едуар Бар в інтерв'ю газеті Le Monde змалював найперспективніший, на його думку, спосіб охолодження Землі, пов'язаний зі встановленням за межами місячної орбіти величезного дзеркала (парасольки) – між Землею та Сонцем. Це дало б додаткову сонячну тінь і зменшило освітлення планети.

У розвиток висловлених Е. Баром та іншими авторами ідей А. Шевчук висуває свій спосіб екранування Землі космічним екраном від видимого світла та «сонячного вітру». І впевнений, що в жодному

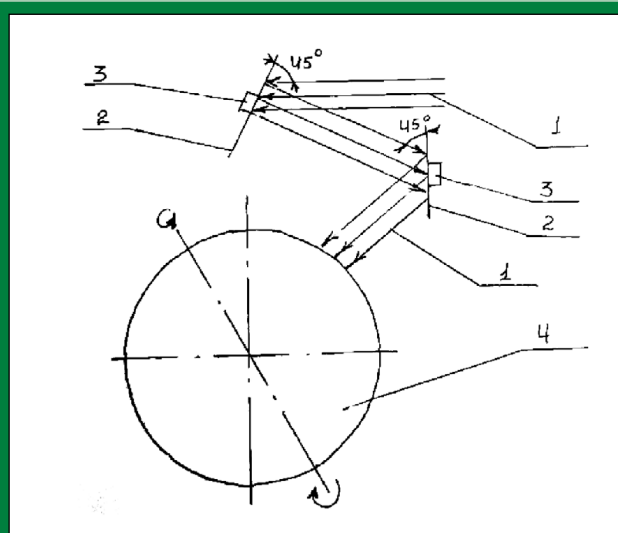
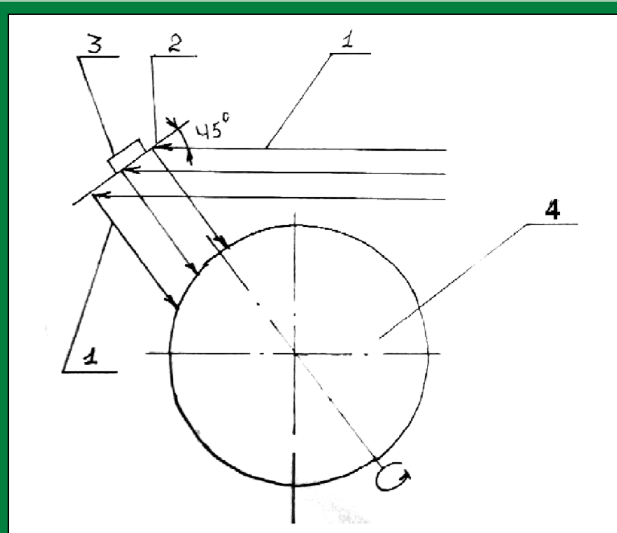
разі не перебільшує розробку «унікальної конструкції, що одночасно містить магнітний, електронний і/або нейтронний екран, який має порівняно малу масу, а отже, і його нижчу вартість – двигунів і всієї установки. При цьому він забезпечує Землю удвічі більшою кількістю сонячного випромінювання і її сонячної енергетики».

Інженер вважає, що існує також можливість екстреного виведення екрана з експлуатації у будь-який час без наслідків для Землі, чого не можна сказати про інші варіанти втручання в біосферу планети, котрі можуть завдати внаслідок своєї неконтрольованості більше шкоди, ніж очікуваної користі.

Одним із варіантів є також можливість його застосування для інших планет, тобто в найближчому часі колонізувати Марс і Венеру.

Автор абсолютно свідомий того, що здійснити та застосувати запропонований спосіб можливо лише спільними фінансовими та технологічними зусиллями світових урядів і організацій – зокрема і України. Одночасно він готовий надати відповідним зацікавленим сторонам, фахівцям та громадськості більш розлогу інформацію про цю корисну модель.

Також буде щиро вдячний газеті «Голос України» та журналу «Зелені Карпати» за інформаційну підтримку і сподівається, що в найближчому майбутньому завдяки застосуванню цієї конструкції буде значно покращено якість нашого з вами життя і середовища проживання людства.

ІСТОРИЧНЕ РІШЕННЯ ЮНЕСКО ЗІ ЗБЕРЕЖЕННЯ БУКОВИХ ПРАЛІСІВ ТА СТАРОВІКОВИХ ЛІСІВ ЄВРОПИ

*Федір ГАМОР,
доктор біологічних наук,
професор,
м. Рахів*

Важливим історичним рішенням, яке спрямоване на збереження українських унікальних природних цінностей, стало включення 15 років тому українсько-словацької номінації «Букові праліси Карпат» до переліку об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО (Гамор, 2022).

Зауважимо, що відповідно до Конвенції «Про охорону Всесвітньої культурної та природної спадщини», на підставі визначених критеріїв та суворой міжнародної наукової експертизи, формується список культурних та природних об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, які мають виняткову загальнолюдську цінність.

Зважаючи на це, за нашою ініціативою наприкінці 2007 року, після напруженої підготовчої роботи наукових колективів українського Карпатського біосферного заповідника та словацького Зволеньського технічного університету, українсько-словацьку номінацію «Букові праліси Карпат» включено до Списку об'єктів Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО, яка започаткувала формування європейської мережі букових пралісів та старовікових лісів.

Це стало можливим за активної природоохоронної позиції та фундаментальних досліджень плеяди українських та зарубіжних вчених, представників різних епох, у першу чергу професорів Алоїса Златніка (з Чехії), Штефана Корпеля, Івана Волощука та Вільяма Піхлера (із Словаччини), Василя Комендаря, Степана Стойка та Василя Парпана (з України), Марію Броджі і Бригітти Коммармот (із Швейцарії) та інших.

А завдяки нашій наполегливості та активній участі німецьких професорів Ганнеса Кнаппа, Гарольда Плах-

тера, Петера Шмідта, Лемберта Еске, П'єра Ібіша, керівників підрозділів та спеціалістів Міністерства захисту довкілля Німеччини та Агентства охорони природи Ельзи Нікель, Хайке Брітц, Барбара Енгельс та багатьох інших європейських науковців й природоохоронців, українсько-словацьку номінацію «Букові праліси Карпат», у 2011, 2017 та 2021 роках Комітет Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО розширив та перейменував цей об'єкт спочатку на «Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини», а потім на «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи».

У результаті він став серійним транс'європейським та розташований зараз на територіях 18 європейських країн (Албанія, Австрія, Бельгія, Болгарія, Боснія та Герцеговина, Італія, Іспанія, Німеччина, Північна Македонія, Польща, Румунія, Словаччина, Словенія, Україна, Франція, Хорватія, Чехія та Швейцарія). Його унікальність полягає ще і в тому, що серед об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО має у своєму складі найбільшу кількість країн-учасниць.

Загальна площа об'єкта складає 98125,15 га, серед яких 21,4% охороняється на території Карпатського біосферного заповідника. Завдяки цьому Україна займає тут перше місце за площею (28985,97 га або 29,5% загальної площі), друге – належить Румунії (23982,77 га), третє – Болгарії (10988,91 га), а найбільшою серед 94 ділянок, що входять до цієї спадщини, є суцільний Угольсько-Широколужанський масив (11860 га).

До складу об'єкта входять також й українські ділянки букових пралісів та давніх букових лісів із природних заповідників «Горгани» та «Розточчя», національних природних парків «Синевир», «Зачарований край» та «Подільські Товтри».

На думку експертів, ця номінація на світовому рівні стала надзвичай-

но цінною як взірць недоторканих комплексів помірних широколистяних лісів. Вона репрезентує найбільш завершені й повні екологічні моделі, де відображено процеси, що відбуваються в чистих букових лісостанах за різноманітних природно-кліматичних умов. Це воістину безцінний генофонд бука лісового (*Fagus sylvatica*) та ряду інших видів, що приурочені до його ареалу.

Про світову важливість та складний шлях створення об'єкта «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи» свідчить серія рішень Комітету Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО: від 28 червня 2007 року (31 COM 8B.16), 25 червня 2011 року (35 COM 8B.13), 24 червня-6 липня 2012 року (36 COM 8B.65), 16-27 червня 2013 року (37 COM 7B.26), 15-25 червня 2014 року (38 COM 7B.75), 28 червня-8 липня 2015 року (39 COM 7B.19), 5 липня 2017 року (41 COM 7B.4), 7 липня 2017 року (41 COM 8B.7) та 28 липня 2021 р (44 COM 8B.32).

Ці документи мають значну історичну, наукову та природоохоронну цінність, особливо останнє рішення, яке подаємо повністю.

БУКОВІ ПРАЛІСИ І ДАВНІ ЛІСИ КАРПАТ ТА ІНШИХ РЕГІОНІВ ЄВРОПИ *Комітет Всесвітньої спадщини*

1. Розглянувши документи WHC/21/44.COM/8B.Add та WHC/21/44.COM/INF.8B2.Add;

2. Посилаючись на рішення 31 COM 8B.16, 35 COM 8B.13, 41 COM 8B.7, 42 COM 7B.71 та 43 COM 7B.13, прийняті на 31-му (Крайстчерч, 2007), 35-му (Штаб-квартира UNESCO, 2011), 41-му (Краків, 2017), 42-му (Манама, 2018) та 43-му (Баку, 2019) засіданнях відповідно;

3. Погоджує суттєві зміни меж об'єкта «Букові праліси і давні ліси

Карпат та інших регіонів Європи: Албанія, Австрія, Бельгія, Болгарія, Хорватія, Німеччина, Італія, Румунія, Словаччина, Словенія, Іспанія та Україна», на основі критерію (ix), шляхом додавання або модифікації наступних номінованих складових частин в Боснії і Герцеговині, Чехії, Франції, Італії, Північній Македонії, Польщі, Словаччині та Швейцарії.

- Вігорлат (Словаччина) – зміна меж існуючої однойменної складової частини;

- Праліс Гавешова (Словаччина), зміна меж існуючої однойменної складової частини;

- Рожок (Словаччина), зміна меж існуючої однойменної складової частини;

- Удава (Словаччина) та Стужиця-Буковські Верхи (Словаччина), зміна меж існуючої однойменної складової частини Стужиця-Буковські Верхи (Словаччина);

- Коццо Ферьєро (Італія), зміна меж існуючої однойменної складової частини;

- Фаласконе (Італія), зміна меж існуючої однойменної складової частини «Ліс Умбра» (Італія);

- Паварі-Сфілці (Італія) [нова складової частина];

- Поллінелло (Італія) [нова складової частина];

- Вале Інфернале (Італія) [нова складової частина];

- Прашума Янж (Боснія і Герцеговина) [нова складової частина];

- Ліс Бетлашток (Швейцарія) [нова складової частина];

- Валлі ді Лодано, лісові резервати Бусай і Соладіно (Швейцарія) [нова складової частина];

- Гори Ізера (Чехія) [нова складової частина];

- Шапітре (Франція) [нова складової частина];

- Гран-Вентрон (Франція) [нова складової частина];

- Массан (Франція) [нова складової частина];

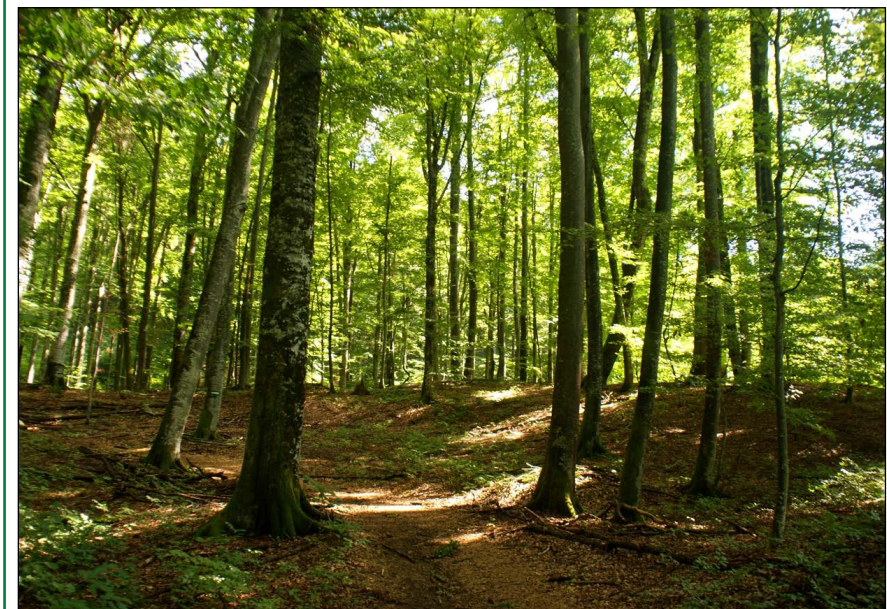
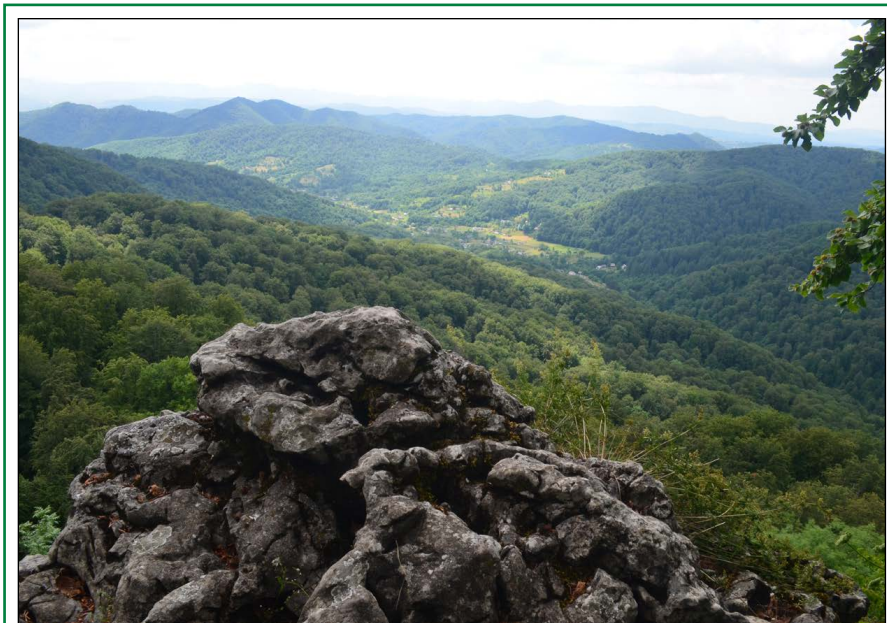
- Длабока Река (Північна Македонія) [нова складової частина];

- Полонина Ветлінська і Смерек (Польща) [нова складової частина];

- Прикордонний Хребет та долина річки Горна Солінка (Польща) [нова складової частина];

- Долина потоку Терєбовець (Польща) [нова складової частина];

- Долина потоку Волосатка (Польща) [нова складової частина];

4. Приймає наступне формулювання визначної всесвітньої цінності об'єкта в цілому, включаючи змінені та нещодавно додані компоненти, зазначені вище:

СТИСЛИЙ ОПИС

«Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи» є транснаціональним серійним об'єктом, який складається з 94 складових частин у 18 країнах. Вони є унікальним прикладом відносно непорушених, комплексних лісів помірної поясу та демонструють широкий спектр повноцінних екологічних моделей і процесів для чистих і мішаних лісостанів бука лісового (європейського) в різноманітних екологічних умовах.

Протягом всіх льодовикових фаз (льодовикових періодів) за останній мільйон років бук лісовий (*Fagus sylvatica*) пережив несприятлив кліматичні умови в рефугіумах у південних частинах Європейського континенту. Згадані рефугіуми були задокументовані вченими шляхом палеоекологічного аналізу з використанням новітніх методів генетичного кодування.

Після останнього льодовикового періоду, приблизно 11 000 років тому, бук почав рухатись з рефугіумів та розширювати свій ареал, щоб зрештою охопити значні частини Європейського континенту.

Під час цієї експансії, яка все ще триває, бук утворив різні типи рослинних угруповань за різних лісорослинних умов. Взаємодія між різноманітним середовищем, кліматичними градієнтами та генофондами різних видів сформувала і продовжує формувати це велике різноманіття лісових угруповань за участі бука лісового.

Ці ліси містять безцінну популяцію старих дерев і генетичний резерв бука та багатьох інших видів, які пов'язані з цими старовіковими лісовими оселищами та залежать від них.

КРИТЕРІЙ (IX)

Об'єкт є необхідним для розуміння історії та еволюції роду *Fagus*, який, з огляду на його широке поширення в Північній півкулі та його екологічне значення, має глобальне значення. Ці, в основному, не порушені, складні ліси помірної клімату демонструють комплексні екологічні закономірності та процеси в чистих і змішаних лісостанах бука лісового за різноманітних градієнтів лісорослинних умов, вклю-

чаючи кліматичні та геологічні умови, що охоплюють майже всі букові лісові регіони Європи. Ділянки лісів, які входять до об'єкта, включені з усіх висотних зон – від прибережних районів до верхньої межі лісу і включають найкращі зразки, що залишилися в межах зони поширення бука лісового.

Присутність бука є однією з найважливіших характерних рис для помірного широколистяного лісового біому і є визначним прикладом повторної колонізації та розвитку наземних екосистем і угруповань з часів останнього льодовикового періоду. Експансію бука (процес, який все ще триває) на північ та на захід із його початкових льодовикових рефугіумів у східній та південній частинах Європи можна відстежити вздовж природних коридорів, що охоплюють континент. Домінування бука на великих ділянках в межах Європи є живим свідченням генетичної адаптивності дерев – процесу, який все ще триває.

ЦІЛІСНІСТЬ

Вибрані складові частини представляють різноманіття букових пралісів та давніх букових лісів, що зустрічаються по всій Європі, з точки зору різних кліматичних і геологічних умов та висотних поясів. Об'єкт включає складові частини, які відображають його визначну всесвітню цінність (OUV) та ілюструють варіативність лісових екосистем бука лісового.

Разом ці складові частини сприяють цілісності об'єкта в цілому. Крім того, кожна складова частина повинна відповідати вимозі цілісності на місцевому рівні, представляючи повний набір природних процесів розвитку лісу в його певних географічних та екологічних умовах в рамках серійного об'єкта. Більшість складових частин мають достатній розмір, щоб підтримувати природні процеси, необхідні для їх довготривалої екологічної життєздатності.

Найбільш значними загрозами для об'єкта є вирубка лісу та фрагментація оселищ. Лісозаготівля поблизу складових частин може спричинити мікрокліматичні зміни та ефект мобілізації поживних речовин з негативним впливом на цілісність об'єкта. Зміна виду землекористування на прилеглих територіях може призвести до збільшення фрагментації оселищ, що є особливо загрозливим для менших за площею складових частин. Розви-

ток інфраструктури є потенційною загрозою лише для кількох складових частин.

Щодо змін клімату, то цей фактор вже сьогодні є ризиком для деяких компонентів, і можна передбачити подальший вплив, включаючи зміни видового складу та зміну лісорослинних умов.

Однак слід зазначити, що однією з ознак визначної всесвітньої цінності об'єкта є демонстрація здатності бука пристосовуватися до різних еколого-кліматичних режимів на всьому своєму ареалі. Тому потенційні майбутні зміни необхідно відстежувати та документувати, щоб краще зрозуміти ці процеси.

Вищезгадані загрози можуть впливати на цілісність складових частин різною мірою та різними способами, наприклад, через зменшення структурного різноманіття, фрагментацію, втрату зв'язку, втрату біомаси та змінений мікроклімат, які знижують функціональність екосистеми та здатність до адаптації в цілому. Для подолання цих загроз створюються буферні зони, які знаходяться в управлінні відповідальних органів та відповідних адміністрацій.

ВИМОГИ ДО ОХОРОНИ ТА МЕНЕДЖМЕНТУ

Суворий режим невтручання як засіб менеджменту є важливим для збереження визначної всесвітньої цінності цього серійного об'єкта в усіх його складових частинах. Більшість із 94 складових частин охороняються законом як лісові резервати з абсолютною заповідністю, території дикої природи, ядрові зони біосферних заповідників або національних парків (категорія I або II за класифікацією МСОП).

Для деяких складових частин охорона та управління регламентуються менеджмент-планами (з прописаними положеннями, які забезпечують заборону рубок у старовікових лісах). Оскільки надзвичайно важливою вимогою є гарантія надійного збереження в довгостроковій перспективі, за потреби режим охорони буде підвищено.

Для забезпечення життєздатності чотирьох складових частин, менших за встановлений мінімальний розмір 50 га, держави-учасниці розглянуть можливість розширення складових частин з подальшим застосуванням

режиму невтручання. Крім того, першочергове значення має ефективне управління буферними зонами для охорони об'єкта від зовнішніх загроз та збереження його цілісності.

Цілісність кожної складової частини є відповідальністю держави-учасниці та забезпечується відповідними місцевими органами управління та адміністраціями. З метою узгодженої охорони та управління об'єктом, а також для координації діяльності між органами управління та 18 державами-учасницями слід створити функціональну організаційну структуру.

Для забезпечення цього аспекту в процесі номінації була розроблена Інтегрована система управління, яка буде підтримуватися, щоб забезпечити ефективний та скоординований менеджмент та охорону об'єкта в цілому.

Спільний менеджмент-комітет, до складу якого входять представники всіх держав-учасниць, сформулював Спільну декларацію про наміри. Ця Декларація регулює та структурує співробітництво між усіма державами-учасницями, чії ділянки входять до об'єкта, і забезпечує зобов'язання захищати та зміцнювати визначну всесвітню цінність об'єкта.

Для сприяння роботі Спільного менеджмент-комітету та для допомоги державам-учасницям буде створено посаду координатора.

Інтегрована система управління та менеджмент-плани для складових частин забезпечать реалізацію режиму невтручання в межах складових частин, тоді як в буферних зонах буде забезпечено відповідний менеджмент, щоб уникнути негативного впливу на визначну всесвітню цінність об'єкта з особливим акцентом на забезпеченні цілісності та його недоторканості. Для гармонізації підходу до управління між 94 складовими частинами держави-учасниці розроблять спільні цілі та скоординовані заходи, які охоплюватимуть менеджмент об'єкта і буферних зон, моніторинг і дослідження, екоосвіту та підвищення обізнаності, менеджмент відвідування території та туризм, а також покращення фінансової спроможності та підвищення кваліфікації людського ресурсу. Для відстеження довгострокового розвитку пропонується створити узгоджену систему моніторингу на основі вибраних екологічних (прокси) показників цілісності в усіх складових частинах.

Вкрай важливо, щоб кожна держава-учасниця забезпечувала чіткі гарантовані довгострокові механізми фінансування для підтримки послідовного управління об'єктом на національному рівні, а також скоординованого управління ним.

Необхідно приділяти особливу увагу конфігурації об'єкта, щоб гарантувати стійку життєздатність кожній складовій частині для безперешкодного розвитку екологічних та біологічних процесів без суттєвих втручань ззовні, а саме – інтеграція навколишніх лісових екосистем, щоб забезпечити достатнє збереження та сполученість, особливо для невеликих складових частин.

Усі складові частини мають буферні зони різної конфігурації, включаючи навколишні заповідні території (національні парки, природні парки, біосферні заповідники та ін.).

У цих буферних зонах буде запроваджено регулярний моніторинг для забезпечення захисту в умовах змін навколишнього середовища, таких, як зміна клімату.

Межі буферних зон, де це можливо, повинні співпадати з межами існуючих природоохоронних територій і мають бути розширені для з'єднання складових частин там, де вони знаходяться в безпосередній близькості.

Нарешті, де це доцільно, особливо увагу слід приділяти забезпеченню ефективного екологічного зв'язку між буковими лісами та навколишніми супутніми видами оселищ на постійній основі для того, щоб забезпечити природний розвиток та адаптацію лісу до змін навколишнього середовища.

5. Бере до уваги такі складові частини в цій номінації, які наразі не рекомендуються до включення до серійного об'єкта:

- Фрушка гора – Папратський (Сербія);
- Фрушка гора – Равне (Сербія);
- Капанік – Козьє стене (Сербія);
- Тара – Рача (Сербія);
- Тара – Звезда (Сербія);
- Київський праліс (Словаччина);
- Егуаль (Франція);
- Сент-Бом (Франція);
- Сен-Пе-де-Бігорр (Франція);
- Біоградска Гора-1 (Чорногорія);
- Біоградска Гора-2 (Чорногорія).

6. Рекомендує перед розглядом можливого повторного подання цих складових частин у будь-якій майбутній номінації:

1). Державі-учасниці Сербії: надати більш детальну інформацію про тип, масштаб, частоту та площі будь-яких лісозаготівель та лісогосподарських робіт, які можуть проводитися в буферних зонах номінованих складових частин у Сербії та їх потенційного впливу на визначну всесвітню цінність разом із планом мінімізації рубок в усіх визначених буферних зонах;

2). Державі-учасниці Словаччині: розширити буферну зону номінованої складової частини Київський праліс та з'єднати буферну зону цієї частини з буферною зоною існуючої складової частини Вігорлат;

3). Державі-учасниці Франції: за підтримки Центру Всесвітньої спадщини та за потреби разом зі МСОП суттєво переглянути номіновані складові частини Егуаль, Сент-Бом та Сен-Пе-де-Бігорр, щоб підвищити їх цілісність, переформатувати та розширити їх буферні зони;

4). Державі-учасниці Чорногорії: за підтримки Центру Всесвітньої спадщини та за потреби разом зі МСОП об'єднати номіновані складові частини Біоградська Гора-1 та Біоградська Гора-2 та узгодити зонування Національного парку «Біоградська Гора» у світлі номінації та переглянути діючі нормативні акти, особливо просторовий план спеціального призначення для Національного парку «Біоградська Гора», щоб привести їх у відповідність зі збереженням визначної всесвітньої цінності номінованого об'єкта. Далі рекомендується розробити відповідний менеджмент-план для туристичної діяльності в межах утвореної території.

Також бере до уваги наступні номіновані складові частини, які не рекомендуються до включення до серійного об'єкта:

- Складова частина 1 – Шізе Північно-Західний (Франція);
- Складова частина 2 – Шізе Південний (Франція);
- Фонтенбло (Франція).

Зазначає, що номінована складові частина Фонтенбло потенційно може розглядатися у зв'язку з можливим розширенням існуючого об'єкта Всесвітньої спадщини – палацу і парку Фонтенбло, Франція;

7. Повторює свої прохання до всіх держав-учасниць, залучених до цієї транснаціональної серійної номінації, гарантувати, щоб менеджмент буфер-

ної зони підтримував безперервні природні процеси з особливою увагою до мертвої та гниючої деревини, включаючи постійний моніторинг загроз і ризиків, відповідно до Рішення 41 СОМ 8В.7, з чітким, суворим і послідовним підходом до конфігурації та управління буферною зоною, відповідно до Рішення 42 СОМ 7В.71 як єдиного можливого способу збереження цілісності невеликих залишків лісових ділянок, включених до цього об'єкта відповідно до Рішення 43 СОМ 7В.13.

8. Також просить усі держави-учасниці, які беруть участь у цьому транснаціональному серійному об'єкті, переглянути конфігурацію складових частин і конфігурацію буферних зон в усьому транснаціональному серійному об'єкті, що дозволить розширити непорушені природні процеси на навколишні території, щоб забезпечити природну еволюцію та подальше відновлення букових лісів у складових частинах та в прилеглих територіях, а також розглянути пропозиції щодо підсилення об'єкта належним чином.

9. Далі просить держави-учасниці подати до 1 грудня 2023 року до Центру Всесвітньої спадщини спільну доповідь про стан збереження об'єкта в цілому, а також висвітлити питання узгодженості меж і буферних зон для розгляду Комітетом Всесвітньої спадщини на його 47-му засіданні.

10. Схвалює посилену співпрацю між великою кількістю європейських держав-учасниць заради збереження букових пралісів та давніх і старовікових букових лісів на всьому континенті.

ЛІТЕРАТУРА

Гамор Ф.Д. Екодіаманти Європи. Історія номінування букових пралісів до списку об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Друге (доповнене) видання монографії «Від української ініціативи – до транс'європейського об'єкта Всесвітньої природної спадщини» (з нагоди 15-річчя включення української та словацької частин букових пралісів Карпат до Списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО). – Львів, 2022. – 313 с. Режим посилання: <https://kbz.in.ua/wp-content/uploads/2022/04/Ecodiamanty>.

ПІД ЗАХИСТОМ РАМСАРСЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ

Згідно з Конвенцією про водно-болотні угіддя, яка підписана у 1971 році в місті Рамсар (Іран), уряди різних країн взяли на себе відповідальність за захист водно-болотних угідь, що мають міжнародне значення.

На території Карпатського біосферного заповідника охороняється багато унікальних водно-болотних угідь, що формують річку Тиса і є важливими для збереження біорізноманіття в Карпатському біогеографічному регіоні, оскільки тут збереглися місця поширення значної кількості видів флори, фауни, біотопів, що внесені до міжнародних, національних і регіональних червоних списків.

За результатами багаторічних досліджень науковцями обґрунтовано і подано на здобуття статусу три водно-болотні угіддя, які мають міжнародне природоохоронне значення: «Озирний-Бребенескул», «Печера Дружба» і «Долина нарцисів».

У 2011 році було видано два Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про погодження надання водно-болотним угіддям статусу водно-болотних угідь міжнародного значення»: від 23 лютого 2011 р. № 147-р для «Долини нарцисів» і «Печери Дружба» та від 21 вересня 2011 року № 895-р для урочища «Озирний-Бребенескул».

У 2019 році Секретаріат «Конвенції про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовища існування водоплавних птахів або Рамсарської конвенції» (англ. «The Convention on Wetlands of International Importance, especially as Waterfowl Habitat»), включив «Озирний-Бребенескул», «Печеру Дружба» і «Долину нарцисів» до переліку водно-болотних угідь міжнародного значення.

Первоцвіт полонинський;
шафран Гейфеля у високогір'ї

ВБУ «Озирний-Бребенескул» розміщене у високогірній частині території Черногірського масиву КБЗ, в межах висот 956-2061 м н.р.м. Площа водозбірного басейну угіддя – 1656,91 га. Обіймає схили гір Говерла, Брецул, Туркул, Пожижевська, Бребенескул, де знаходяться витоки гірських річок Говерла, Бребенескул, Озирний. На даних угіддях знаходяться чисельні невеликі озера, сфагнові болота, з яких чотири – найбільші озера льодовикового походження: Верхнє і Нижнє Озирні, Брецул і карове озеро Бребенескул. Бребенескул є найвищим озером в Україні, розташоване на висоті 1801 м н.р.м.

ВБУ «Печера Дружба» розміщене на території Угольського масиву КБЗ. Угіддя є найбільшою печерою Українських Карпат. Утворення печери пов'язане із заляганням величезних, у кілька кубокілометрів, блоків вапняку, що загалом є характерно для Пенінської зони стрімчаків, яка проходить через південну частину Угольського масиву. Хід в печеру знаходиться на дні неглибокої триметрової карстової лійки еліпсоїдної форми (10 на 15 м) із стрімкими обривистими стінами. На

глибині 30 м протікає струмок, який на глибині 50 м просочується крізь щілину в стіні і з'являється на поверхні у вигляді карстового джерела. Загальна довжина всіх досліджених ходів шахти зараз становить понад 900 м, а глибина – 45 м.

ВБУ «Долина нарцисів» розміщене в межах Закарпатської низовини (околиці м. Хуст) на висоті 175-185 м н.р.м. Займає рівнинну ділянку в заплаві річки Хустець. У межах заповідного урочища сформувалися лучно-болотні комплекси, які є унікальними в європейському масштабі. Особливою її цінністю є наявність найбільшої на Європейському континенті рівнинної популяції рідкісного вологолюбного виду нарциса вузьколистого (*Narcissus angustifolius* Curt.), що занесений до «Червоної книги України. Рослинний світ» (2009), Бернської конвенції та її наступних версій. Заповідний масив «Долина нарцисів імені професора Василя Комендаря», площею 256,5 га, у складі Карпатського біосферного заповідника з 1980 року.

Серед найбільших загроз для водно-болотних угідь є сучасні кліматичні зміни та інтенсивна господарська діяльність. Чистота нашої питної води безпосередньо залежить від екологічного стану водно-болотних угідь, тому їх потрібно охороняти.

Федір ГАМОР,
доктор біологічних наук,
професор;
Микола ВОЛОЩУК,
завідувач ботанічної
лабораторії КБЗ,
кандидат біологічних наук

Темніщі печери «Дружба»
(Тячівський район
Закарпатської області)

ІСТОРІЯ НЕДАВНЬОЇ СЕНСАЦІЇ: НОВИЙ РІД І ВИД СУДИННИХ РОСЛИН ДЛЯ ЧОРНОГОРИ ТА УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ

Юрій НЕСТЕРУК,
доктор біології,
м. Львів

У наш час знахідки нового виду судинних рослин трапляються не часто. Однією з останніх можна вважати виявлення під вершиною г. Бребенескул у Чорногорі рідкісного для Східних Карпат каліантемума коріандролістого (*Callianthemum coriandrifolium* Reichenb.).

1. ПРО ЗНАХІДКУ

Влітку 1991 р. група польських туристів мандрувала головним хребтом Чорногори. Під вершиною г. Бребенескул один із туристів – Піотр Шуцкі (Piotr Szucki) – побачив рослину, яка, як він пам’ятав, до цього часу не числилася у флорі Українських Карпат і вирішив повідомити про цю знахідку у часописі Товариства карпатського «Рлаж» [«Плай»].

У липні 1995 р. разом із Ю.Й. Кобівим ми дуже швидко віднайшли цю рідкісну популяцію, очевидно, лише завдяки тому, що вона перебувала в стадії пізнього цвітіння. Бо якби вирушили на пошуки кількома днями пізніше, то знайти цю рослину серед густої рослинності альпійських лук було би значно важче.

2. ВИВЧЕННЯ РОДУ CALLIANTHEMUM І ЙОГО ВИДІВ

Перша згадка про види, які сьогодні входять до роду *Callianthemum*, належить французькому і нідерландському натуралісту та лікарю Карлу Клузіусу (1526–1609) (*Clusius*, 1601), який в Альпах вперше опи-

сав вид *Ranunculus praesox* I *Rutae folio* (за сучасною номенклатурою – *Callianthemum anemonoides* (Zahlrb.) Endl. ex Heyhn.). Каліантемум коріандролістий *Callianthemum coriandrifolium* уперше описав німецький вчений Генріх Готліб Людвіг Райхенбах (Heinrich Gottlieb Ludwig Reichenbach, 1793–1879) у 2-му томі своєї праці «*Flora Germanica Excursoria*» (1832).

Перша флористична праця, присвячена роду *Callianthemum*, належить австрійській дослідниці Йоганні Вітасек (Johanna Witasek, 1865–1910), яка 1899 р. опублікувала працю «*Die Arten der Gattung Callianthemum*» (Witasek, 1899). Вона вказала на 9 видів роду *Callianthemum*, з них лише три росли в горах Європи і 6 – у Центральній та Східній Азії – Алтаї, Саянах, Тибеті, Гімалаях, а також на о. Сахалін.

За пізнішими дослідженнями нарахували від 12 до 24 видів роду. За найновішими даними («*The Plant List*», 2013), до роду *Callianthemum* входить 15 видів, із них лише три види європейські, інші – азійські.

Каліантемум коріандролістий – це типовий середньо-(південно)європейський альпійський вид, який росте майже у всіх високогірних регіонах альпійсько-гімалайського пасма гір Середньої і частково Південної Європи. Відомий із Піренеїв, Альп (найчастіше – в Австрії і Швейцарії, дещо зрідка – у Франції і Словенії), Апеннінів, Карпат і гір західної частини Балканського півострова (Динарське нагір’я у Боснії і Герцеговині).

У карпатській гірській системі вид поширений у Західних Татрах (Польща, Словаччина), Високих, Белянських і Низьких Татрах (у Словаччині), а також у Східних і Південних Карпатах – на території Румунії. Саме в горах Родна (гори Петросул Марє, Палтініш, Пуздрелор, Інеу, Коронгіш

та ін.) знаходяться найближчі до Чорногори місця зростання (на відстані 60 км).

У Карпатах *Callianthemum coriandrifolium* зростає на висотах від 1700 м н.р.м. і до найвищих вершин, лише в Низьких Татрах (Словаччина) рослина росте на висоті близько 1400 м.

Окрім нашого, в Альпах мають «прописку» ще два види роду, а саме каліантемум анемоноподібний *C. anemonoides* і каліантемум Кернера *C. kernerianum* Freyn. Ці два види є вузькими ендеміками і ростуть, відповідно, у північно-східній частині Альп (Австрія) і в південній їхній частині (Італійські Альпи).

У горах і плоскогір’ях Центральної та Східної Азії зустрічаються *Callianthemum alatavicum* Freyn, *C. angustifolium* Witasek, *C. farreri* W.W. Sm., *C. honoense* Nakai & Hara, *C. insigne* (Nakai) Nakai, *C. isopyroides* (DC.) Witasek, *C. kirigishiense* (Ken Sato & Koji Ito) Kadota, *C. miyabeanum* Tatew., *C. pimpinelloides* (D. Don ex Royle) Hook. f. & Thomson, *C. sachalinense* Miyabe & Tatew., *C. sajanense* (Regel) Witasek, *C. taipaicum* W.T. Wang, а всі інші таксони, які зазначали дослідники, є синонімами вище перерахованих видів.

Поширення видів роду *Callianthemum* показане на карті атласу видів флори Центральної Європи (Meusel et al., 1965, s. 168).

Як видно з атласу Г. Мойзеля зі співавторами (Meusel et al., 1965), ареал роду *Callianthemum* складається з двох частин – європейської з її трьома видами та азійської, де росте більшість видів роду.

Гіпотез щодо великої відстані між цими частинами ареалу є кілька. М.Г. Попов, який був добре знайомий із флорами гірських систем Середньої Азії та Сибіру, а в перші повоєнні

роки досліджував наші Карпати, вважає, що, можливо, вид і сформувався незалежно у двох частинах – в різних гірських системах Євразії, але, найімовірніше, міграція видів роду з Азії в Середню Європу відбулася через південний Урал і середню смугу Росії протягом льодовикового періоду в плейстоцені, вздовж існуючого тоді льодовика, де в той час був клімат, наближений до умов теперішнього альпійського поясу гір Середньої Європи (Попов, 1949). Подібний філогенетичний сценарій цей дослідник передбачав і стосовно роду білотка *Leontopodium* (Pers.) R. Br., в якого також видове різноманіття аналогічне до роду *Callianthemum*.

Дослідниця родини Ranunculaceae С.М. Зиман вважає, що «анцестральна група підроддини Ranunculoideae з'явилася наприкінці крейдового періоду (приблизно 70 млн років тому) у складі гірсько-тропічної флори Північної півкулі. Рід *Callianthemum*, що складений з ореофітів-криофітів з диз'юнктивним євразійським ареалом, сформувався, як і рід *Adonis*, у високогір'ї. Його види розселилися на території Євразії по гірських хребтах без змін вихідної життєвої форми. Вважається, що філогенетично триба Ranunculeae є похідною від триби Trollieae у зв'язку із наявністю загальних ознак і їхніх загальних еволюційних тенденцій, які відносяться до вегетативних і генеративних органів» (Зиман, 1985).

3. ЧОРНОГІРСЬКА ПОПУЛЯЦІЯ КАЛІАНТЕМУМА КОРІАНДРОЛИСТОГО

Місцезнаходження. Чорногірська популяція *Callianthemum coriandrifolium* знаходиться на гребені головного хребта Чорногори, на північний захід від вершини г. Бребенескул на висотах 1995-2000 м н.р.м. Локалітет приурочений до майже рівної ділянки в альпійському поясі, в сідловині між двома кам'янистими вершинами. Тут пролягає адміністративна границя між Івано-Франківською та Закарпатською областями. Оселище витягнулося смугою перпендикулярно до напрямку хребта. Довжина смуги – 45 м, ширина – 3-12 м.

Літологія. Материнською породою в районі г. Бребенескул є пізньокрейдові товстошаруваті і масивні середньо- і грубозерністі слюдисті пісковики, які місцями заміщуються дрібногальковими конгломератами.

Ґрунт. На схилах Бребенескула поширені задерновані гірсько-лучні буроземні ґрунти, оголені кам'янисті ділянки займають лише незначну площу. Потужність ґрунту незначна – 5-20 см; верхній горизонт середньосуглинковий, дещо оторфований.

Хімічний аналіз ґрунту: рН (сольове) – 4,5; рН водне – 6,2; гумус – 11,3%; Са – 23,6 мг.екв./100 г ґрунту; Mg – 4,4 мг.екв./100 г ґрунту; гідролітична кислотність – 26,25; Fe – 17 (за Кірсановим); Н – 0,9 (за К.); Al – 14,4 (за К.); фосфор (РO) – 1,52 (за К.); КО – 22,32 (за Масловою) (аналіз зроблений у лабораторії фізико-хімічних властивостей ґрунтів географічного факультету ЛНУ імені Івана Франка) (Кобів, Нестерук, 1996).

Біологія: багаторічник; гемікриптофіт; мезофіт; анемохор, факультативний кальцефіл (Кобів, Нестерук, 1996).

Короткий опис. Трав'яна рослина 7-12, зрідка до 25 см заввишки, часто з похиленим, розгалуженим, трубчастим стеблом; розеткові листки зелені, з голубуватим відтінком, непарноперисті; чашечка з 5-ма зеленуватими чи білуватими лусочками; квітка до 3 см діам; пелюсток – 5-12, широкояйцеподібних за формою, білих з жовто-зеленою плямою при основі; плід – горішок, 3×2,5 мм; цв.: VI. (Кобів, Нестерук, 1996).

Угруповання. Домінанти угруповання – осока вічнозелена *Carex*

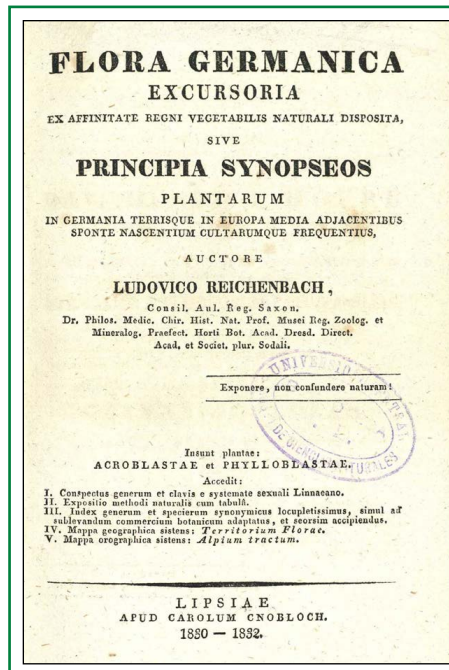
Відомий польський організатор туристичного руху
Пьотр ШУЦКІ [Piotr Szucki];
каліантемум коріандролістий
(*Callianthemum coriandrifolium*)
із популяції в Чорногорі
під вершиною Бребенескула

sempervirens Vill. і сеслерія голубувата *Sesleria coerulea* Friv., проєктивне покриття яких становить відповідно 60 та 15%. На *Callianthemum coriandrifolium* припадає приблизно 2% проєктивного покриття в угрупованні. Менша частка – в пахучій траві звичайної *Anthoxanthum odoratum* L., щучника дернистого *Deschampsia caespitosa* (L.) Beauv., лігустика мутелінового *Ligusticum mutellina* (L.) Crantz і фіалки відхиленої *Viola declinata* Waldst. & Kit. – по 2-5% в проєктивному покритті, менш значними супутніми видами є фіалка двоколірна *Viola biflora* L., гірчак живорідний *Polygonum viviparum* L., сольданелла угорська *Soldanella hungarica* Simonkai, підбілик альпійський *Homogyne alpina* (L.) Cass., анемона нарцисолиста *Anemone narcissiflora* L., первоцвіт дрібний *Primula minima* L., аконіт дрібний *Aconitum nanum* (Baumg.) Simonk., перстач золотистий *Potentilla aurea* L. та деякі інші. Густих травостій формувалося досить щільне задернування, загальне проєктивне покриття якого становить 95% (див. фото на стор. 102).

4. ПОКАЗНИКИ ЧОРНОГІРСЬКОЇ ПОПУЛЯЦІЇ

Дослідження популяції *Callianthemum coriandrifolium* Reichenb проводилися у 1995-2020 рр., інформація про це вже була подана (Кобів, Нестерук, 1996, 2009; Нестерук, 1998, 2003, 2004, 2009, 2014 а,б, 2018). Динаміка цієї популяції є типовим прикладом відновлення оселища рідкісного виду через зміну форм природокористування після запровадження природоохоронного режиму й наступної вторинної сукцесії з поступовим збільшенням усіх внутрішньопопуляційних показників (див. таблицю на стор. 103). За досліджуваній час зовнішня межа контура популяції залишається незмінною, проте зміни торкаються поступової диференціації трьох первинних локусів на поки що нечітко фіксовані фрагментовані сублокуси.

У різні роки спостерігалася подальша дефрагментація популяції – навіть до 9-ти локусів. Проте ця подальша фрагментація популяції вже

не пов'язана з антропогенним навантаженням, а з новітніми демутаційними змінами, які наступили після спочатку сповільнення, а пізніше – повного припинення пасторального навантаження.

Саме під впливом перших етапів зменшення випасу в масиві Бребенескула у 1990-х рр. невеличка популяція *Callianthemum coriandrifolium* розпочала своє відновлення, що супроводжувалося збільшенням квітучих особин, й через це їй вдалося виявити (Szucki, 1994). Припинення витоптування та поїдання вівцями у перші роки дослідження (1995-2004 рр.) відобразилося в помітному щорічному збільшенні загальної чисельності особин, щільності, чисельності та відсотка генеративних особин. Протягом наступних років (2005-2020 рр.) спостерігаємо сповільнення кількісного збільшення цих параметрів, які змінилися на хвилеподібну динаміку внутрішньопопуляційних показників (див. таблицю).

Водночас у популяції зауважені перші ознаки демутаційних змін, що відобразилося в зміні процентного покриття супутніх видів на фоні відносної стабільності домінантних видів – *Carex sempervirens* та *Sesleria coerulea*, проєктивне покриття яких протягом досліджуваного періоду коливалося незначним чином, проте залишається приблизно на рівні 60 та 15% відповідно.

Протягом останніх років (2013-2020 рр.) ми бачимо суттєве зростання проєктивного покриття *Anemone narcissifolia* L. і меншим чином – *Viola biflora*. У контурі популяції *Callianthemum coriandrifolium* зауважено незначне збільшення проєктивного покриття низькорослої екоморфи купальниці найвищої *Trollius altissimus* Crantz і гірчака живорідного *Polygonum viviparum*.

Зрозуміло, що припинення пасторального впливу на популяцію спричинило зміну фітоценогічної картини в місці зростання *Callianthemum coriandrifolium*. Частка кількох супутніх видів змінюється, що в майбутньому може призвести до наступних змін у структурі самої популяції *Callianthemum coriandrifolium*. Нині ці зміни не мають безпосередньої загрози особинам *Callianthemum coriandrifolium*.

Протягом останнього десятиліття річні коливання загальної чисельності *Callianthemum coriandrifolium* становили навіть кілька сотень особин, однак подібні зміни є звичними для цієї популяції, що підтверджується на основі 25-річного періоду моніторингу.

Єдиним значимим для популяції *Callianthemum coriandrifolium* фактором антропогенного впливу протягом досліджуваного періоду є витоптування особин уздовж стежки під час літнього періоду. Зауважено, що витоптування туристами відобразалося

Титульна сторінка праці Генріха Готліба Людвіга Райхенбаха [Heinrich Gottlieb Ludwig Reichenbach] «Flora Germanica Excursoria» (1832); гербарний збір каліантемума коріандролистого (*Callianthemum coriandrifolium*) у Чорногорі.

на кількісних показниках популяції, зокрема її щільності, у перше десятиліття наших досліджень (1995-2004 рр.), а в наступні роки воно не відображалося на чисельних параметрах.

5. ОХОРОНА КАЛІАНТЕМУМА КОРИАНДРОЛИСТОГО У ЧОРНОГІРСЬКІЙ ПОПУЛЯЦІЇ ТА ІНШИХ ЧАСТИНАХ АРЕАЛУ

Чорногірське оселище каліантемума коріандролистого *Callianthemum coriandrifolium* відноситься до корінних, про що свідчить склад домінантів та компонентів угруповання. Однак в оселищі помітні прояви антропогенного впливу.

Упродовж десятиліть тут здійснювався інтенсивний випас овець, який припинився орієнтовно після 1992 року. Загалом, поміркований випас не загрожує цій популяції, що підтверджується частою приуроченістю виду саме до високогірних пасовищ у Румунії (Nyárády, 1953). Проте надмірний випас є згубним для дорослої частини популяції. В окремих локусах видно оголені ділянки ґрунту. З іншого боку, деяке прорідження дернини при поміркованому випасі зумовлює появу мікролокусів, сприятливих для приживання підросту *Callianthemum coriandrifolium*.

Ще одним антропогенним чинником є витоптування туристами. Через край оселища пролягла стежка, якою проходять туристи гребенем чорногірського хребта. Це витоптування, а також витоптування при випасі є несприятливими факторами, що особливо згубно впли-

ває на тендітні трубчасті стебла *Callianthemum coriandrifolium*. За нашими спостереженнями, пошкоджені квітконоси відмирають, не утворюючи життєздатного насіння. З огляду на низький урожай насіння в цій популяції *Callianthemum coriandrifolium* будь-яке витоптування може суттєво підірвати здатність популяції до самопідтримання. Як бачимо, популяція є чутливою до антропогенного впливу і вимагає охорони.

Зниження інтенсивності випасу у місці зростання *Callianthemum coriandrifolium* спричинено, поперше, входженням прилеглих площ у статусі заповідних зон до Карпатського біосферного заповідника (Чорногірське лісництво) і Карпатського національного природного парку (Бистрецьке лісництво), що призвело до обмеження природокористування і на прилеглій пригребеневій смузі головного хребта, яка, з огляду на інтенсивний туристичний рух, зі сторони КБЗ отримала статус зони регульованої рекреації. Сама популяція знаходиться на межі КБЗ і КНПП.

По-друге, через зміну форм власності, суб'єктив землекористування та загальну економічну кризу протягом останніх двох десятиліть відбулося зменшення поголів'я овець та великої рогатої худоби, які випасалися на полонинах Чорногори.

В інших частинах ареалу вид знаходиться під охороною у ряді природоохоронних резерватів, зокрема у польському (Tatrański Park Narodowy) та словацькому (Tatranský národný park) секторах дволатерального Татранського національного парку, численних резерватах в Альпах. Частина піренейської популяції *Callianthemum coriandrifolium* у масиві Міді д'Осо перебуває в межах дволатерального резервату: іспанського національного парку Вальде-Ордеса-о-дель-ріо-Ара або Ордеса (Valle de Ordesa o del rio Ara, Ordesa) і французького національного парку Пірене або Західнопіренейський (Pyrenees Occidentalis).

Каліантемум коріандролистий *Callianthemum coriandrifolium* занесений до третього видання «Червоної книги України» зі статусом «зникаючий вид» (Кобів, Нестерук, 2009).

Вид числиться у ряді міжнародних, національних і регіональних червоних книг і червоних списків. Він

занесений до двох червоних списків Карпат – 2003 р – категорія VU – вразливий вид (Tasenkovich, 2003) і 2014 р. – NT – близький до загрози вид (Turis (comp.) etc., 2014).

Callianthemum coriandrifolium занесений до другого (Piękoś-Mirkowa, 2001) і третього (Piękoś-Mirkowa, 2014) видань «Червоної книги Польщі», до «Червоної книги Польських Карпат» (Mirek, Piękoś-Mirkowa, 2008), числиться у ряді червоних списків в Україні (Кричфалушій, Будников, Мигаль, 1999; Малиновський, Царик, Кияк, Нестерук, 2002; Kricsfalusy, Budnikov, 2007), Польщі (Jasiewicz, 1981; Mirek, Piekos-Mirkova, 1992; Zarzycki, Szelag, 1992, 2006; Kaźmierczakowa et al., 2016), Словаччині (Maglocký, 1983; Marhold, Hindák (eds), 1998; Feráková, Maglocký, Marhold, 2001; Eliáš P. jun. etc., 2015) і Румунії (Dihoru, Dihoru, 1994; Oltean, Negrean etc., 1994).

Також вид є в червоних списках рідкісних і загрожених видів судинних рослин Чорногори (Nesteruk, 2004; Нестерук, 2005, 20146).

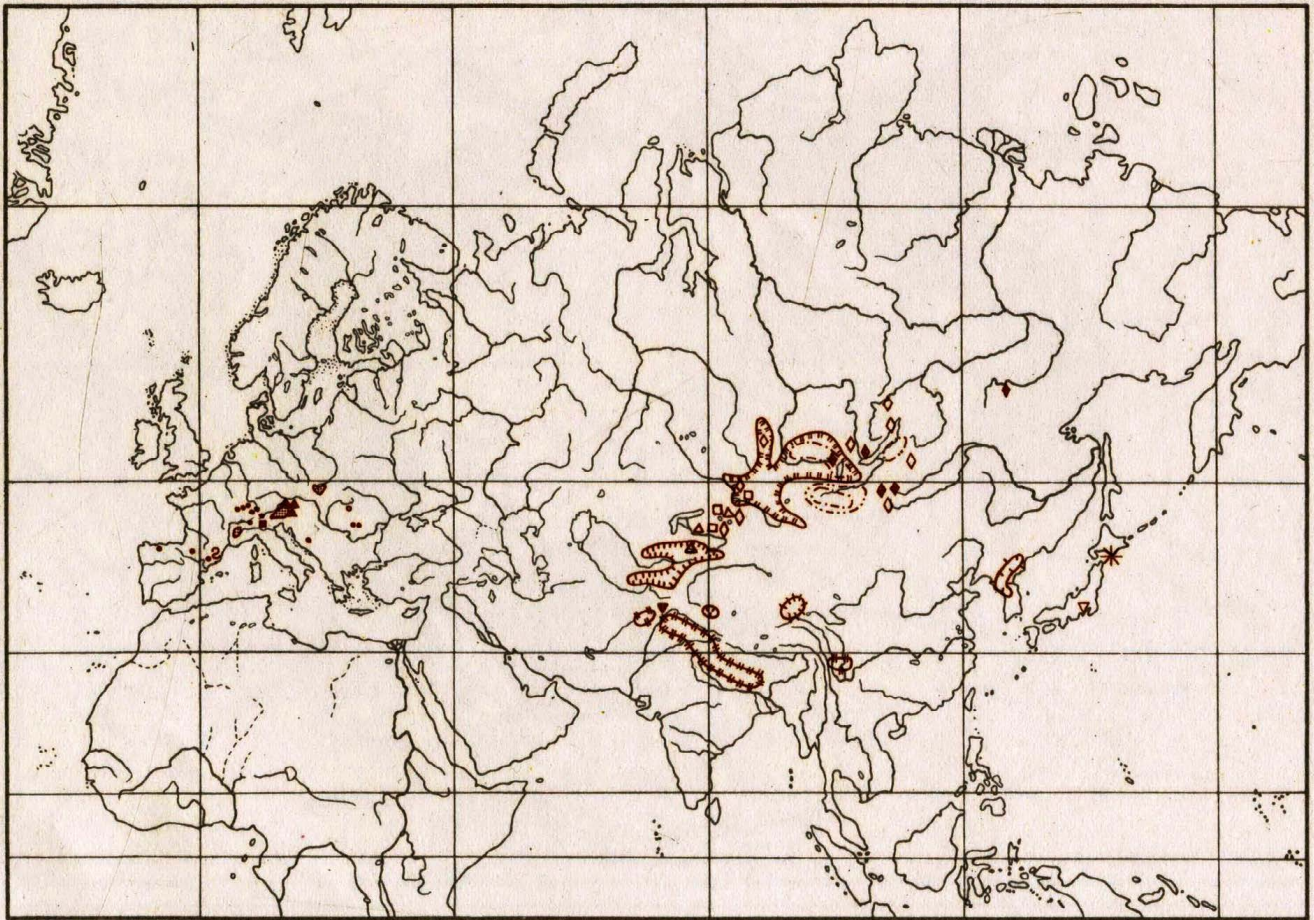
Нині у нас є небагато відомостей про культивування видів роду *Callianthemum* у Західній Європі. Згідно з даними чеських дослідників (Kutina a kol., 1984) знаємо про культивування 4 видів роду: 3 європейських – *Callianthemum anemonoides*, *C. coriandrifolium* і *C. kernerianum*, а також центральноазіатського *C. pimpinelloides*. Види роду *Callianthemum* заслуговують бути введеними в культуру і на Україні, зокрема в альпінаріях. Хоча період цвітіння у виду досить нетривалий, габітус не лише генеративних, але й вегетативних органів має риси декоративності.

6. НАЗВИ РОДУ І ВИДУ

Уперше рослина була описана французьким ботаніком Ж. Барельє під назвою *Ranunculus alpinus Coriandri folio*. Сучасну назву видо-ві дав німецький вчений Рейхенбах. Родова назва походить від сполучення двох грецьких слів: «гарний» та «квітка».

За подібним принципом побудовані відповідники німецькомовних народів. Г. Гері (Hegi, 1911) подає назви *Schmuckblume* (у перекладі з німецької: schmuck – краси-

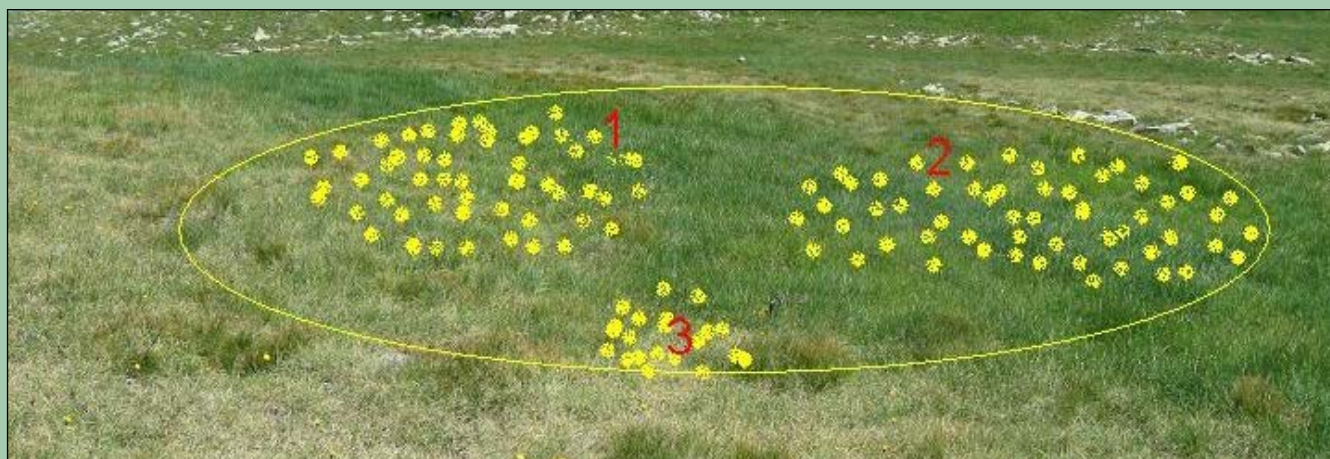

■	<i>Callianthemum coriandrifolium</i> RCHB.	---◇	<i>C. sajanense</i> (RGL.) WIT.
▲	<i>C. anemonoides</i> (JOH. ZAHLBR.) ENDL.	---◆	<i>C. isopyroides</i> WIT.
■	<i>C. kernerianum</i> FREYN	---□	<i>C. alatavicum</i> FREYN
+++++▽	<i>C. pimpinelloides</i> (DON) ROYLE	+++++	<i>C. insigne</i> NAKAI
+++++	<i>C. tibeticum</i> WIT.	▽	<i>C. hondoense</i> NAKAI et HARA
+++++△	<i>C. angustifolium</i> WIT.	*	<i>C. miyabeana</i> TATEWAKI

Поширення видів роду *Callianthemum* С.А. Меу (Meusel et al., 1965); флористичне різноманіття в оселищі каліантемума коріандролистого (*Callianthemum coriandrofolium*); північно-західний схил Бребенескула, де зростає каліантемум коріандролистий (*Callianthemum coriandrofolium*) з умовним позначенням локусів

Таблиця

**ДИНАМІКА ОСНОВНИХ ПАРАМЕТРІВ ПОПУЛЯЦІЇ CALLIANTHEMUM CORIANDRIFOLIUM
У ЧОРНОГОРІ ПРОТЯГОМ 1995-2020 РР.**

Локуси	Площа, м ²	Чисельність особин					Щільність (ос./м ²)
		Роки	Вегетативні	Генеративні	Загальна чисельність	% генеративних (ос./м ²)	
Північно- східний	190	1995	535	33	568	6,1	3,0
		1998	1050	300	1350	28,6	7,1
		2002	1247	841	2088	40,3	11,0
		2006	1200	810	2010	40,2	10,6
		2010	1105	650	1755	37,0	9,24
		2015	1250	730	1980	36,9	10,4
		2020	1200	700	1900	36,8	10,0
Південно- західний	9	1995	25	3	28	12,0	3,1
		1998	80	21	101	26,2	11,2
		2002	93	67	160	41,9	12,8
		2006	80	60	140	42,8	15,5
		2010	100	50	150	33,3	16,7
		2015	130	44	174	25,3	19,3
		2020	140	30	170	17,6	18,9
Центральний	17	1995	70	12	82	17,1	4,8
		1998	240	74	314	30,8	18,5
		2002	155	97	252	38,5	14,8
		2006	140	150	245	61,2	14,4
		2010	145	100	245	40,8	14,4
		2015	160	110	270	40,7	15,9
		2020	140	90	230	39,1	13,5
Загально для популяції	216	1995	630	48	678	7,1	2,3/3,1*
		1998	1370	395	1765	28,8	5,9/8,2*
		2002	1495	1005	2500	40,2	8,3/11,6*
		2006	1420	975	2395	40,7	8,0/11,1*
		2010	1350	800	2150	37,2	7,17/9,9*
		2015	1540	904	2444	37,0	11,3/8,1*
		2020	1480	820	2300	28,0	10,6/7,7*

Нестерук, 2018, із незначними змінами, актуалізовано.

* Перше значення – кількість особин на сумарну площу локусів (216 м²), друге значення – кількість особин на площу контура (300 м²).

вий і blume – квітка) і Jagerkraut (jager – мисливський і kraut – 1) трава, зелень; 2) капуста). У пізнішому ілюстрованому путівнику (Hegi et al., 1977) вказуються назви: Korianderblatterige Schmuckblume (коріандроліста красива квітка) і Jagerbleaml – із прив'язкою до австрійської землі (області) Тиролю (Tirol), що у дослівному перекладі означає «мисливська квітка».

Польська, словацька та чеська назви роду дуже подібні між собою – відповідно «rutewnik jaskrowaty», «rutovník koriandrolistý» і «routevník koriandrolistý». На основі номенклатурних назв цих близьких слов'янських народів добре було б вивести український відповідник (наприклад, рутовик). Саме таку українську номенклатурну назву «рутовик альпійський» пропонує Ю.Й. Кобів у «Словнику українських наукових і народних назв рослин» (2004), у третьому виданні «Червоної книги України» фігурує назва «рутовик коріандролістий», а в «Екофлорі України» пропонують «рутівник коріандролістий» (Дідух, Зиман, Бурда, 2004).

Зважаючи на те, що єдина в Україні популяція знаходиться у важкодоступному місці і вкрай малоюмовірно, щоб рослину встигли зауважити і назвати місцеві жителі, то найбільш відповідною назвою, на нашу думку, все ж таки повинна бути «калька» з латинської мови, тобто «каліантемум». У сусідній з нами Румунії, очевидно з тієї ж причини, номенклатурна назва роду майже така ж – Caliantemum.

Щодо видової назви, то тут ми не бачимо кількох варіантів. Епітет «coriandrifolium» – коріандролістий – досить влучно передає одну з найбільш зауважуваних особливостей листків. Крім того, цей епітет прийнятний у сусідніх з нашою країною, де зростає даний вид.

Тобто, як висновок, треба згадати, що Карпати приховують від нас багато таємниць і несподіванок. Кожна поїздка чи похід в гори асоціюється з новими рослинами, інколи навіть несподіваними. Попередніми дослідниками Чорногори були вказані 6 видів, які пізніше не могли підтвердити, і вони зараз вважаються втраченими для флори Чорногори. Проте, якщо рослина була, а пізніше зникла з якоїсь причини в одному місці, то може бути в аналогічному середовищі зовсім поряд. За приклад такого «воскресіння» можна згадати сосною Порціуса Saussurea porcii Degen, яку румунські дослідники знайшли в Роднянських горах через 110 років після її попереднього виявлення, тобто протягом 1904-2014 р. про цей вид не було

будь-якої інформації. Новий локалітет знайшли в подібному оселищі, поряд із давнім, очевидно, вже неіснуючим локалітетом, про що ми вже згадували в статті в «Зелених Карпатах» (2017 р.).

ЛІТЕРАТУРА

1. Дідух Я.П., Зиман С.М., Бурда Р.І., 2004. Callianthemum coriandrifolium Reichenb. Рутівник коріандролістий [In:] Дідух Я.П. (ред.), Екофлора України, 2. Фітосоціоцентр, Київ, с. 258-259.

2. Зиман С.Н., 1985. Морфология и филогения семейства лютиковых. Наук. думка, Київ, 248 с.

3. Кобів Ю., 2004. Словник українських наукових і народних назв судинних рослин. Київ, 800 с.

4. Кобів Ю.Й., Нестерук Ю.Й., 1996. Унікальна популяція Callianthemum coriandrifolium Reichenb. (Ranunculaceae) у Чорногорі (Українські Карпати). Український ботанічний журнал, 53 (3), с. 218-223.

5. Кобів Ю.Й., Нестерук Ю.Й., 2009. Callianthemum coriandrifolium Reichenb. [In:] Дідух Я. (ред.). Червона книга України. Рослини. Глобал-колсалтинг, Київ, с. 558.

6. Крічфалушій В.В., Будніков Г.В., Мигаль А.В., 1999. Червоний список Закарпаття: види рослин та рослинні угруповання, що знаходяться під загрозою зникнення. Ужгород, 196 с.

7. Малиновський К., Царик Й., Кияк В., Нестерук Ю., 2002. Рідкісні, реліктові, ендемічні та погранично-ареальні види рослин Українських Карпат. Ліга-Прес, Львів, 78 с.

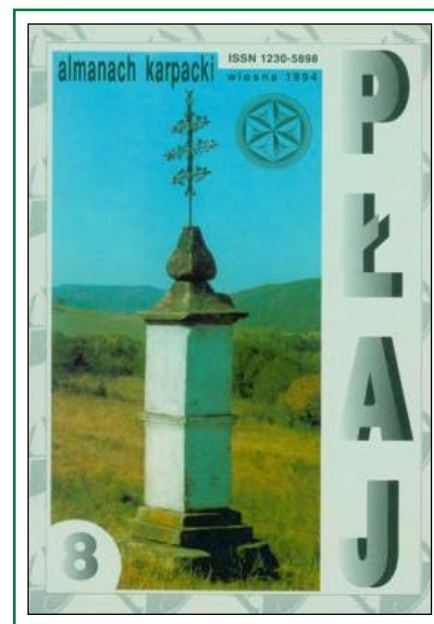
8. Нестерук Ю., 1998. Новий для флори України рід Callianthemum С.А. Меу. Праці Наук. тов-ва імені Шевченка, 2. Львів, НТШ, с. 527-537.

9. Нестерук Ю., 2003. Рослинний світ Українських Карпат: Чорногора. Екологічні мандрівки. БАК, Львів, 520 с.

10. Нестерук Ю., 2004. Популяція виду Callianthemum С.А. Меу. [In:] Голубець М.А., Малиновський К.А. (ред.), Внутрішньопопуляційна різноманітність рідкісних, реліктових та ендемічних видів рослин Карпат як основа їх життєздатності, адаптацій та еволюції. Поллі, Львів, с. 96-102.

11. Нестерук Ю.Й., 2005. Попередній Червоний список судинних рослин Чорногори (Українські Карпати). Наукові дослідження на об'єктах природно-заповідного фонду Карпат та стан збереження природних екосистем в контексті сталого розвитку: Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Яремча, с. 146-153.

12. Нестерук Ю., 2009. Збереження популяції Callianthemum coriandrifolium Reichenb у Чорногорі

[In:] Царик Й. (ред.). – Збереження біотичного різноманіття у високогір'ї Українських Карпат. Наукові рекомендації. Меркатор, Львів, с. 35-37.

13. Нестерук Ю., 2014а. Популяція Callianthemum coriandrifolium Reichenb. [In:] Царик Й.В. (ред.). Механізми самовідновлення популяцій. Сполом, Львів, с. 179-182.

14. Нестерук Ю., 2014б. Раритетне флористичне різноманіття Чорногори (Українські Східні Карпати): історія досліджень, сучасний стан, охорона. Вісник Національного науково-природничого музею НАН України, 12, с. 33-46.

15. Нестерук Ю. 2018. Зміни структури популяції Callianthemum coriandrifolium Reichenb. і Aconitum lasiocarpum (Rchb.) Gayer [In:] Кияк В. (ред.). Зміни структури популяцій рідкісних видів високогір'я Українських Карпат і проблеми їх збереження. Видавництво ННВК «АТБ», Львів, с. 151-155.

16. Попов М.Г., 1949. Очерк растительности и флоры Карпат. Материлы к познанию флоры и фауны СССР, новая серия, отдел ботан., 5 (13). Изд-во МОИП, Москва, 303 с.

17. Dihoru Gh., Dihoru A., 1994. Plante rare, periclitate și endemice în flora Romaniei. Lista Roșie. Acta Botanica Horti Bucureștienis, 1993/1994. București, p. 173-197.

18. Eliáš P. jun., Dítě D., Kliment J., Hrivnák R., Feráková V., 2015. Red list of ferns and flowering plants of Slovakia, 5th edition (October 2014). Biologia, Sect. Bot. 70/2, p. 218-228 & Biologia Electronic App., P. 1-72.

19. Feráková V., Maglocký Š., Marhold K., 2001: Červený zoznam paprad'orastov a semenných rastlín Slovenska (december 2001). [In:] Baláž

Обкладинка одного з випусків часопису Товариства карпатського «Плaj» («Плай»); через західну частину популяції каліантемума коріандрolistого проходить трансчорногірський туристичний маршрут

D., Marhold K., Urban P. (eds), Červený zoznam rastlín a živočíchov Slovenska. Ochrana Prírody, suppl. 20. Banská Bystrica, s. 44-77.

20. Futák J., 1982. *Callianthemum C.A. Meyer* in Ledeb. Rutovník [In:] Futák J., Bertová L. (eds), Flóra Slovenska, 3. Veda, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava, s. 41-43.

21. Hegi G., 1911. Illustrierte Flora von Mittel-Europa, 3. Tischler's Witwe & Sohn, Wien, 620 s.

22. Hegi G., Merxmuller H., Reisigl H., 1977. Alpenflora. Verlag Paul Parey, Berlin & Hamburg, 196 s.

23. Jasiewicz A., 1981. Wykaz gatunków rzadkich i zagrożonych flory polskiej. *Fragm. Floristica et Geobotanica*, 27 (3), s. 401-414.

24. Kaźmierczakowa R., Bloch-Orłowska J., Celka Z., Cwener A., Dajdok Z., Michalska-Hejduk D., Pawlikowski P., Szczęśniak E., Ziarnik K., 2016. Polska czerwona lista paprotników i roślin kwiatowych. Instytut Ochrony Przyrody PAN, Kraków, 44 s.

25. Kricsfalusy V., Budnikov G., 2007. Threatened vascular plants in the Ukrainian Carpathians: current status, distribution and conservation. *Thaiszia J. Bot.*, 17, p. 11-32.

26. Kucowa I., 1985. *Callianthemum C.A. Meyer*. Rutewnik [In:] Jasiewicz A. (red.). Flóra Polski. Rośliny naczyniowe, 4, wyd. 2. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, Kraków, s. 85-86.

27. Kutina J. a kol., 1984. Encyklopedie pro zahrádkáře. Díl 1-2. Státní zemědělské nakladatelství, Praha, 879 s.

28. Maglocký Š., 1983. Zoznam vyhynutých, endemických a ohrozených taxonů vyšších rastlín flóry Slovenska. *Biológia (Bratislava)*, 38 (9), s. 825-852.

29. Marhold K., Hindák F. (eds), 1998. Zoznam nízšich a vyššich rastlín Slovenska. Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava, 688 s.

30. Meusel H., Jager E., Rauschert S., Weinert E., 1965. Vergleichende Chorologie der Zentraleuropaische flora, 1. Fischer Verlag, Jena, 583 s.

31. Mirek Z., Piękoś-Mirkowa H., 1992. Contemporary threat to the vascular flora of the Polish Carpathians (S. Poland). *Veroff. Geobot. Inst. ETH, Stiftung Rubel, Zurich*, 107, p. 151-162.

32. Mirek Z., Piękoś-Mirkowa H., 2008. Rutewnik jaskrowaty. *Callianthemum coriandrifolium* Rchb. [In:] Mirek Z., Piękoś-Mirkowa H. (red.), Czerwona Księga Karpat Polskich. Rośliny naczyniowe. Instytut Botaniki im. W. Szafera PAN, Kraków, s. 82-83.

33. Nesteruk J., 2004. Antropogeniczny wpływ na stanowiska rzadkich roślin w Czarnohorze (Karpaty Ukraińskie). *Roczniki Bieszczadzkie*, 13, s. 171-188.

34. Nyárády E.I., 1953. *Ranunculaceae A.L. Juss.* [In:] Săvulescu T. (ed.), Flóra Republicii Populare Române, 2. Editura Academiei RPR, București, p. 396-653.

35. Oltean M., Negrean G., Popescu A., Roman N., Dihoru G., Sanda V., Mihăilescu S., 1994. Lista roșie a plantelor superioare din România [In:] Studii, sinteze, documentatii de ecologie, 1. Academia Romana, Institut de Biologie, București, p. 1-52.

36. Piękoś-Mirkowa H., 2001. *Callianthemum coriandrifolium* Rchb. [In:] Kaźmierczakowa R., Zarzycki K. (red.), Polska Czerwona księga roślin, wyd. 2. Instytut botaniki im. W. Szafera PAN, Inst. Ochrony Przyrody PAN, Kraków, s. 121-122.

37. Piękoś-Mirkowa H., 2014. *Callianthemum coriandrifolium* Rchb. Rutewnik jaskrowaty [In:] Kaźmierczakowa R., Zarzycki K., Mirek Z. (red.), Polska Czerwona Księga Roślin, wyd. 3, uaktualnione i rozszerzone. Instytut Ochrony Przyrody PAN, Kraków, s. 157-158.

38. Reichenbach H.G.L., 1832. *Flora germanica excursoria ex affinitate regni vegetabilis naturali disposita: sive principia synopseos plantarum in Germania terrisque in Europa media adjacentibus sponte nascentium cultarumque frequentius: Insunt plantae Acroblastae et Phylloblastae*, 2. Lipsiae Apud Carolus Cnobloch, s. 435-878.

39. Szucki P., 1994. Nowy gatunek flory Czarnohory. *Plaj*, 8, s. 83-84.

40. Tassenkevich L., 2003. *Vascular Plants* [In:] Witkowski Z.J. (ed.), Carpathian List of Endangered Species. Vienna, Austria & Kraków, Poland, p. 6-19.

41. Turis P. (comp.) et all., 2014. Red List of Vascular Plants of the Carpathians [In:] Ján Kadlecík (ed.) Carpathian Res List of forest habitats and species Carpathian List of invasive alien species (draft). Štátna ochrana prírody Slovenskej republiky, p. 44-105.

42. Tutin T.G., 1993. *Callianthemum C.A. Meyer* [In:] Flóra Europaea, 1, ed. 2. University Press, Cambridge, p. 251.

43. Witaszek J., 1899. Die Arten der Gattung *Callianthemum*. *Verhandlungen der kaiserlich-koeniglichen zoologisch-botanischen Gesellschaft in Wien*, 49, s. 316-356.

44. Zarzycki K., Szlag Z., 1992. Czerwona lista roślin naczyniowych, zagrożonych w Polsce [In:] Zarzycki K., Wojewoda W., Heinrich Z. (red.). Lista roślin zagrożonych w Polsce, wyd. 2. Instytut botaniki im. W. Szafera, Polska Akademia Nauk, Kraków, s. 87-98.

45. Zarzycki K., Szlag Z., 2006. Red list of the vascular plants in Poland [In:] Mirek Z., Zarzycki K., Wojewoda W., Szlag Z. (red.), Red list of plants and fungi in Poland. Instytut Botaniki PAN, Kraków, 99 s.

В ОБІЙМАХ ЧИВЧИНО-ГРИНЯВСЬКИХ ГІР

ФЛОРА СУДИННИХ РОСЛИН НПП «ВЕРХОВИНСЬКИЙ»

Людмила МАЦАП'ЯК,
в.о. начальника
науково-дослідного відділу
НПП «Верховинський»,
с. Верхній Ясенів
Івано-Франківської області

Збереження біорізноманіття є глобальною екологічною проблемою і вирішення її здійснюється тільки на основі вичерпних знань про різноманіття рослинного і тваринного світу конкретних регіонів. У зв'язку з цим важливе значення мають детальні флористичні дослідження, без яких неможливе регіональне природокористування і створення науково обґрунтованої системи охорони фітобіоти. Крім того, встановлення повного видового складу і детальний аналіз флори сприяють вирішенню багатьох питань систематики і фітогеографії, є підставою для наступного фітомоніторингу.

Чивчинські гори, в межах яких розташована більша частина НПП «Верховинський», є північно-західною частиною Мармароського кристалічного масиву. Це єдиний в Українських Карпатах район, де на поверхню виходять найдавніші метаморфічні утворення, складені доверхньопалеозойськими вулканогенними, туфогенними та осадовчо-метаморфічними породами – гнейсами, амфіболітами, вапняками. Своєрідна геологічна будова стала причиною формування специфічної флори цього регіону.

За фізико-географічним районуванням територія НПП «Верховинський» знаходиться в межах Рахівсько-Чивчинської, та в межах Полонинсько-Чорногірської областей Українських Карпат [15].

За геоботанічним районуванням територія належить до Свидовецько-Покутсько-Мармароського округу Східно-Карпатської гірської підпро-

вінції Центрально-європейської провінції Європейської широколистяно-лісової області [5].

Чивчинські гори, незважаючи на віддаленість, здавна привертали увагу ботаніків. Ботанічні дослідження на території, яку зараз займає НПП «Верховинський», почалися ще у XIX ст. Вони мали суто флористичний характер, а результати наведено у працях О. Волошака (Woloszszak, 1888) та Х. Запаловича (Zapalowicz, 1889; 1906; 1908; 1911). У середині 30-х років минулого століття на території Чивчинських гір працювала комплексна ботанічна експедиція польських вчених під керівництвом Б. Павловського. За її результатами опубліковано аналіз флори Чивчинських гір (Pawlowski, 1948) та їхню геоботанічну характеристику (Pawlowski, Walas, 1949). Відомості про флору і рослинність Чивчинських гір містяться у працях низки українських ботаніків: В.І. Чопика (1969; 1976), Є.М. Брадіс (1969), В.П. Горбика (1968а; 1968б), В.П. Горбика і Т.Л. Андрієнко (1969), К.А. Малиновського (1980), С.О. Волгіна та Н.М. Сичак (1989а; 1989б; 1992), Л.І. Мілкіної (1994), І.І. Чорнея (2005; 2006), І.І. Чорнея та В.В. Буджака (2003), М.В. Величка та І.І. Чорнея (2003; 2004), М.В. Величка, І.І. Чорнея та В.В. Буджака (2004а; 2004б), а також у різних «Флорах», «Визначниках», «Червоних книгах».

Найважливішим кількісним показником флори тієї чи іншої території є рівень її багатства, який визначається загальною кількістю видів, родів та родин [12]. За результатами власних польових досліджень, літературних матеріалів та опрацювання гербарних зборів встановлено, що флора НПП «Верховинський» представлена 675 видами судинних рослин, які належать до 5 відділів. Домінують Magnoliophyta – 93,6% від загальної кількості видів, з яких до

Magnoliopsida належать 70,3% видів, до Liliopsida – 23,4% видів. Видове багатство парку складає 34,0 % видів флори Українських Карпат. Причому Чивчинські гори складають 8,1% площі Українських Карпат.

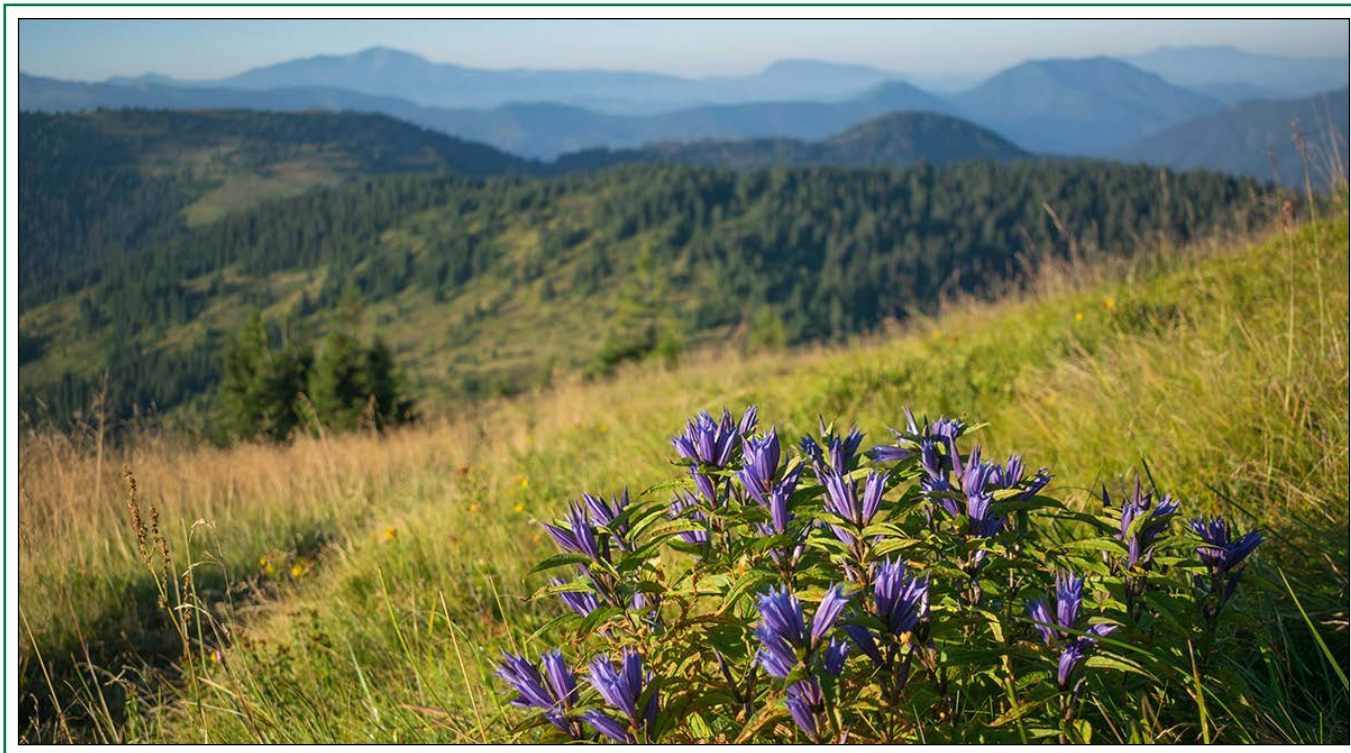
Досить великий відсоток у флорі НППВ становлять Lycopodiophyta (0,7%), Equisetophyta (1,0%) і Polypodiophyta (3,7%) порівняно з показниками для Українських Карпат (0,45%; 0,45%; 1,9%) [22]. Спорові судинні рослини (Lycopodiophyta, Equisetophyta, Polypodiophyta) та Pinophyta разом включають 42 види, які становлять 6,1% від їх загальної кількості, що властиве як для флор різних регіонів, так і для флори Земної кулі в цілому.

Найпоказовішими для характеристики флор будь-яких територій є флористичні спектри, зокрема, перші десять родин (за кількістю видів) та порядок їх розміщення [12,14,18].

Як видно з представлених на рисунку даних (див. стор. 108), провідну частину родинного спектра флори НППВ складають такі родини: Asteraceae – 97 видів, Poaceae – 55 видів, Surrageae – 28 видів, Caryophyllaceae – 25 видів, Ranunculaceae та Brassicaceae по 24 види, Orchidaceae – 23 види, Rosaceae – 22 види, Fabaceae – 20 видів, Lamiaceae – 19 видів.

Перші дві позиції у спектрі провідних родин займають космополітні родини Asteraceae і Poaceae, що властиво, практично, для всіх регіональних флор Палеарктики – від Португалії і Північної Африки до Японії і Чукотки. Третє місце займає родина Surrageae, представники якої поширені по всій Земній кулі, але найчисельніші – в помірних і холодних поясах північної півкулі і тому вона знаходиться на провідних позиціях переважно у флорах бореальних і монтанних областей. На четвертому місці

знаходиться родина Caryophyllaceae, представники якої трапляються повсюди, а особливо в Середземноморській та Ірано-Туранській областях, тому що своїм походженням переважно зв'язані з Древнім Середзем'ям. Через це їй властивий високий рівень видового багатства в бореальних, монтанних та середземноморських областях. На наступній позиції родина Ranunculaceae, представники якої дуже широко розповсюджені, але зосереджені, головним чином, у помірних і холодних областях північної і південної півкулі, особливо в північній помірній зоні.

Як зазначає А.П. Хохлаков, порівнюючи спектри провідних родин, особливо перших трьох або шести з них, можна отримати певні якісні оцінки. Оцінюючи родинно-видові спектри регіональних флор Палеарктики, він виявив таку закономірність: перша тріада родин у них подібна. До її складу майже завжди входять Asteraceae і Poaceae, а третьою (не обов'язково третьою за рангом) може бути одна з наступних родин (у порядку зниження частоти «трапляння»): Fabaceae, Cyperaceae, Rosaceae, Chenopodiaceae, Brassicaceae, Caryophyllaceae, Ranunculaceae, Lamiaceae, Scrophulariaceae. Таким чином, Asteraceae і Poaceae можна назвати «характерними» родинами, а

другою – «диференційною» [12].

Отже, таксономічний склад провідної частини родинного спектру НПП «Верховинський» свідчить про її монтанно-бореальний характер. Однією з причин цього може бути те, що якраз на території Чивчино-Гринявських гір знаходяться мезоекорегіони з найвищими в Українських Карпатах середніми абсолютними висотами: Чивчинські кристалічні полонини (середня абсолютна висота 1382 м н.р.м.) і Чивчинські флішеві полонини (середня абсолютна висота 1271 м н.р.м.). У зв'язку з цим тільки на території Чивчино-Гринявських гір представлені мезоекорегіони дев'ятого, найхолоднішого, біокліматичного класу (прохолодні – до помірно холодних). Разом з тим, на цій території відсутні мезоекорегіони перших чотирьох (найтепліших) біокліматичних класів [12,14].

АНАЛІЗ ГЕОГРАФІЧНОЇ СТРУКТУРИ

Спектр географічних елементів флори Чивчино-Гринявських гір складають представники двох типів (плюрирегіональний і голарктичний), 8 географічних елементів (плюрирегіо-

нальний, голарктичний, аркто-альпійський, євразійський, європейський, євро-кавказький, субсередземноморський і монтанний), 55 груп поширення і 7 груп зв'язуючих видів. Переважають види, які належать до євразійського (25,6 %), монтанного (22,1 %) та європейського (19,8 %) геоелементів, що зумовлено як гірським характером дослідженої флори, так і розташуванням Карпат на перетині головних міграційних шляхів. Представники плюрирегіонального геоелемента складають 4,7 % видового складу флори, а їхня кількість зменшується зі зниженням висоти над рівнем моря. Відсоток видів голарктичного геоелемента вищий, ніж у флорі Карпат (11,5 % проти 7,1 %) [21]. Частка аркто-альпійських таксонів у флорі Чивчино-Гринявських гір становить 4,0 %, а розподіл їх по території регіону дуже нерівномірний: майже всі представники цього геоелемента зосереджені в Чивчинських горах, де добре виражений субальпійський пояс. Частка монтанних видів складає 22,1 %. У їхньому складі переважають ендемічні таксони, значний відсоток припадає на види таких груп поширення як карпато-балканська – 2,4 %, альпійсько-карпато-балканська – 2,2 % і альпійсько-карпатська – 1,1 %.

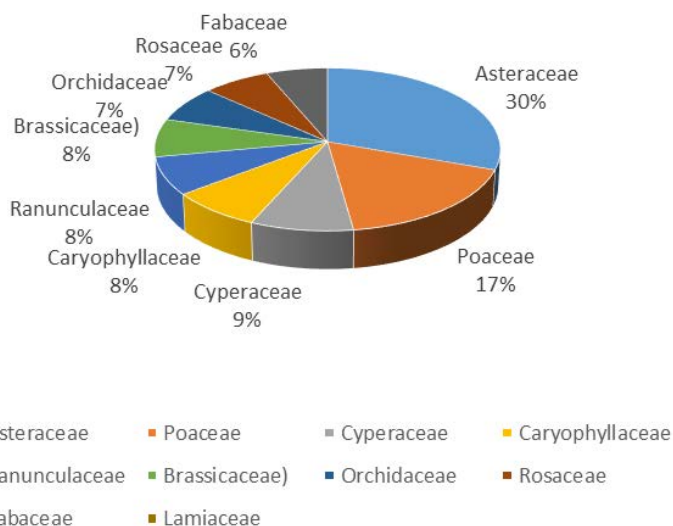
АНАЛІЗ БІОМОРФОЛОГІЧНОЇ СТРУКТУРИ

У флорі НППВ переважають трав'янисті рослини 621 видів (93,9 %), частка видів інших типів життєвих форм складає 6,1 %. За тривалістю життєвого циклу переважають полікарпіки – 548 видів (87,2 %), монокарпиків відмічено – 73 види (14,2 %).

Як видно з рисунка на стор. 110, спектр екобіоморфологічних типів флори Чивчино-Гринявських гір досить типовий для флор помірної зони. У спектрі біологічних типів (Raunkiaer, 1934) переважають гемікриптофіти (60,7 %), на другому місці знаходяться криптофіти (16,3 %), наступні позиції займають терофіти (11,1 %), фанерофіти (8,2 %) і хамефіти (3,8 %).

У складі флори Чивчинських гір переважають ентомогами – 66,2 %, що напевно пов'язано з тим, що у горах для більшості видів характерне яскраве забарвлення віночка. Значний відсоток анемогамів – 21,5 %, що можна пов'язати з високою репрезентативністю у даній флорі родин Сурегасеае та Роасеае, представники яких приурочені до болотних та лучних угруповань, що складають значну долю

Спектр провідних родин флори НПП «Верховинський»

рослинного покриву досліджуваної території. Особливості кліматичних умов території НППВ (зокрема, постійні сильні вітри) зумовлюють значне переважання анемохорного типу поширення діаспор 67,2 % [14, 24].

ЕКОЛОГІЧНА СТРУКТУРА

Завданням екологічного аналізу флори є виявлення головних рис екоотопів досліджуваного регіону методом фітоіндикації [8]. Розглянуто екологічну структуру флори НППВ за такими факторами, як вологість, світло, трофність та хімізм субстрату. Серед гігроморф у досліджуваній флорі переважають мезофіти – 73 %, фактично вони є фоновими у досліджуваному регіоні і зайняті переважно лучними та лісовими фітоценозами. На другій позиції гідрофіти – 21,4 %, поширені вони біля гірських джерел, уздовж берегів, потоків та річок. Далі йдуть ксерофіти – 3,5 % та гігрофіти – 2,1 %.

За ступенем пристосування до інтенсивності освітлення геліофітів найбільше – 85,8 %. Причина цього – значні площі угруповань відкритого типу (лучні, болотяні, скельні) і високий рівень їх видового багатства.

За відношенням до трофності ґрунтів переважають мезотрофи – 69,5 %, на долю евтрофів припадає 17,7 %, оліготрофів – 12,8 %.

За відношенням до хімізму субстрату види досліджуваної флори розподілені наступним чином: індиферентні – 69,3 %, кальцієфіли – 14,2 %, кальцієфоби – 11,9 %, нітрофіли – 3,4 %. Слід зазначити, що Чивчинські гори належать до числа найбагатших кальцієфілами регіонів в Українських Карпатах, серед яких багато раритетних видів.

Чивчино-Гринявські гори «найбагатші» в Українських Карпатах на ендемічні таксони, що є одним із проявів північно-південного градієнту наростання кількості ендемічних видів. Тут найбільша кількість стенохорних і гемістенохорних ендеміків та палеоендеміків, що свідчить про високу ступінь індивідуальності флори регіону. Найбільше ендеміків, які зростають в Українських Карпатах, належить до східно-південнокарпатської та східнокарпатської ареалогічних груп, що є одним із свідчень більш тісних флорогенетичних зв'язків Південних і Східних Карпат [16, 17].

У складі досліджуваної флори виявлено 54,3 % ендемічних таксонів із зведеного списку ендеміків Українських Карпат. Їх розподіл за ареалогічними групами: переважають південно-східнокарпатські ендеміки, а найменша доля припадає на загальнокарпатські та західносхіднокарпатські. Виявилось, що 27 родин мають у своєму складі ендемічні таксони, але найбагатшими з них на ендеміки є родини Asteraceae, Rosaceae, Ranunculaceae, Campanulaceae, Rubiaceae [15, 16, 17].

Переважає більшість ендеміків приурочені до угруповань, які формуються на карбонатних відслоненнях або вапнякових ґрунтах, що є загальною закономірністю поширення ендеміків у більшості гірських систем Європи, в тому числі Карпат [14, 25].

Низка ендеміків відома в Українських Карпатах тільки з території Чивчинських гір: *Delphinium elatum* L. subsp. *nacladense* (Zapał.) J. Holub, *Minuartia verna* (L.) Hern. subsp. *oxyptala* (Wol.) Hall., *Erysimum wittmannii* Zawadski subsp. *transsilvanicum* (Schur) P. W. Ball, *Thlaspi pawlowskii* Dvoraková, *Galium pawlowskii* Kukova, *Nigritella carpatica* (Zapał.) Teppner, Klein et Zagulskij, *Trisetum alpestre* (Host) P. Beauv subsp.

glabrescens (Schur) Tzvel. Крім того, для Чивчинських гір властивий свій власний ендемізм: *Thlaspi rawlowskii* (г. Сулігул), *Galium rawlowskii* (г. Чивчин), *Nigritella carpatica* (полонина Прелуки). До цієї ж групи (відомих в Українських Карпатах тільки з Чивчин) належать і такі види, як *Elisanthe zawadskii* (Herbich) Klokov (= *Silenanthe zawadskii* (Herbich) Griseb. et Schenk, *Dianthus superbus* subsp. *speciosus* (Rchb.) Simonk., *Saxifraga corymbosa* Boiss., *Lathyrus subalpestris* (Herbich) G. Beck, *Cirsium heterophyllum* (L.) Hill., *Crepis jaquinii* Tausch., *Carduus defloratus* subsp. *glaucus* Baumg.

З території Гринявських гір відомі 16 ендемічних таксонів – це «некарбонатні» ендеміки, які досить часто трапляються в Чивчинських горах, вони переважно з поодиноких оселищ у Гринявських горах. До них належать *Aconitum moldavicum* subsp. *hosteanum* (Schur) Graebn, *Ranunculus carpaticus* Herbich, *Trollis altissimus* subsp. *deyllii* Chrtek, *Primula elatior* subsp. *poloninensis* (Domin) Dostál, *Chrysosplenium alpinum* Schur, *Pulmonaria rubra* subsp. *filarszkyana* (Jáv.) Domin., *Melampyrum saxosum* Baumg., *Phyteuma tetramerum* Schur., *Achillea carpatica* Błocki ex Dubovik, *Carduus kernerii* subsp. *kernerii* (Griseb.) Kazmi, *Centaurea marmarosiensis* (Jáv.) Czerep., та інші.

У складі флори НПП «Верховин-

ський» виділено 78 созофітів, з них 64 види занесено до Червоної книги України. Зі списків міжнародної охорони тут відзначено 14 таксонів (3 – занесені до списку МСОП, 7 – до Європейського червоного списку, 2 – до Додатку I Бернської конвенції і ще два види включено в Додатки IIb і IVb Директиви ЄС про збереження типів оселищ та видів природної фауни і флори.

Спектр провідних родин раритетного компоненту флори НПП «Верховинський» складають *Orchidaceae*, *Asteraceae*, *Ranunculaceae*, *Cyperaceae*, *Ericaceae*, *Ariaceae*, *Gentianaceae*, *Orphioglossaceae* і *Roaceae*. Найбільше раритетних видів приурочено до середньогірського поясу (28), у субальпійському поясі ростуть 16 видів, поширених у субальпійському та середньогірському поясах – 17 видів.

Переважна частина території НПП «Верховинський» розташована у найвіддаленішій і важкодоступній частині Українських Карпат. Цей регіон зараз майже обезлюднений, традиційні види господарської діяльності, які здійснювались тут у минулому (лісогосподарська і випас худоби), зведені до мінімуму.

Для більшості раритетних видів (36) на території НПП серйозною потенційною загрозою є вузькоспеціалізовані вимоги до екологічної ніші. Для 27 видів – це скельні карбонатні відслонення, для решти видів – карбо-

натні приджерельні та прирусліві болота. 33 раритетні види представлені на території НПП однією або декількома популяціями. Для 27 видів, які трапляються переважно у складі угруповань сінокісних лук, основна загроза – це припинення викошування. 25 раритетних видів представлені невеликими за розмірами популяціями. Для 19 видів, поширених в основному на полонинах і луках, основна загроза – це сільватизація їхніх оселищ, 16 – це вузькоареальні види, для 14 властива низька щільність популяцій, для 12 болотних видів – це порушення гідрологічного режиму, для 8 – проведення лісогосподарських заходів.

Однією з важливих практичних проблем збереження фіторізноманіття в регіоні, де знаходиться НПП «Верховинський», є масштабні демутаційні процеси, які супроводжуються заростанням вторинних лук лісовою або чагарниковою рослинністю, що пов'язано із занепадом тваринництва у горах. Це стосується і ділянок з карбонатними відслоненнями, де зосереджена значна частина раритетного фіторізноманіття. У зв'язку з цим важливе значення мають детальні флористичні дослідження, без яких неможливе регіональне природоохористування і створення науково обґрунтованої системи охорони фітобіоти. Крім того, встановлення повного видового складу і детальний аналіз флори сприяють вирішенню багатьох

питань систематики і фітогеографії, є підставою для наступного фітомоніторингу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андриєнко Т.Л., Чорней І.І., Онищенко В.А., Буджак В.В. Флора та рослинність проєктованого міждержавного україно-румунського біосферного резервату «Мармароські та Чивчино-Гринявські гори» // Укр. ботан. журн. – 2005. – Т. 62, №4. – С. 589-596.
2. Величко М.В., Чорней І.І., Буджак В.В. Інвентаризаційний список судинних рослин Чивчинських гір (Українські Карпати) // Наук. вісник Чернівецького ун-ту: 36. наук. праць. Вип. 223: Біологія. – Чернівці: Рута, 2004б. – С. 152-161.
3. Величко М.В., Чорней І.І., Буджак В.В. Про місце Чивчинських гір у складі проєктованого транскордонного україно-румунського біосферного резервату «Гори Мармарощини» // Національна екологічна політика в контексті європейської інтеграції України: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 27 жовтня 2010 р.). – К.: Центр екологічної освіти та інформації, 2010. – С. 75-78.
4. Визначник рослин Українських Карпат / Під ред. В.І. Чопика. – К.: Наук. думка, 1977. – 434 с.
5. Геоботанічне районування Української РСР. – К.: Наук. Думка, 1977. – 304 с.
6. Горбик В.П. Лучна рослинність Чивчинських та Гринявських гір

// Укр. ботан. журн. – 1968а. – Т. 25, № 4. – С. 11-17.

7. Горбик В.П. Лісова та чагарникова рослинність Чивчинських та Гринявських гір // Укр. ботан. журн. – 1968б. – Т. 25, № 6. – С. 87-92.

8. Дідух Я.П., Плюта П.Г. Фітоіндикація екологічних факторів. – Київ: Наукова думка. 1994. – 280 с.

9. Малиновський К.А. Рослинність високогір'я Українських Карпат. – Київ: Наукова думка. 1980. – 278 с.

10. Малиновський К.А., Кричфалушій В.В. Рослинні угруповання високогір'я Українських Карпат. – Ужгород. 2002. – 244 с.

11. Мілкіна Л.І. Ботанічні резервати і пам'ятки природи Івано-Франківської області // Охорона природи Українських Карпат та прилеглих територій / Під ред. С.М. Стойка. – Київ: Наукова думка, 1980. – С. 142-193.

12. Толмачёв А.И. Методы сравнительной флористики проблемы флорогенетики. – Новосибирск: Наука, 1986. – 196 с.

13. Червона книга України. Рослинний світ / М-во охорони навколиш. природ. середовища України, Нац. акад. наук України; за ред. Я. П. Дідуха. – Київ: Глобалконсалтинг, 2009. – 900 с.

14. Чопик В.І. Ботаніко-географічна характеристика Чивчино-Гринявських гір в Українських Карпатах // Укр. ботан. журн. – 1969. – Т. 26, № 6. – С. 26-33.

15. Чорней І.І., Буджак В.В. Нове місцезнаходження раритетних видів

флори у Чивчинських горах (Українські Карпати) // Укр. ботан. журн. – 2003. – 60, №1. – С. 53-57.

16. Чорней І.І. До питання про ендемізм флори Українських Карпат / І.І. Чорней // Заповідна справа в Україні. – 2006. – Т. 12, вип. 2. – С. 7-16.

17. Чорней І.І. До питання про ботанічну цінність Чивчинських гір (Українські Карпати) / І.І. Чорней // Наук. вісник Чернів. ун-ту. 36. наук. праць. – Вип. 298: Біологія. – Чернівці: «Рута», 2006. – С. 269-273.

18. Шмидт В.М. Статистические методы в современной флористике. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1980. – 176 с.

19. Хохряков А.П. Таксономические спектры и их роль в сравнительной флористике / А.П. Хохряков // Бот. журн. – 2000. – №5 – с.1 – 11.

20. Mosjakin S. L., Fedoronchuk M.M. Vascular Plants of Ukraine. A nomenclatural checklist. – Kiev, 1999. – 345 p.

21. Meusel H. Vergleichende Chorologie der zentraleuropäischen Flora. Bd. II / H. Meusel, Y. Jäger, E. Weinert. – Jena : Fischer, 1965. – 258 p.

22. Pawlowski B. Zagadnienie ochrony przyrody szaty roślinnej górz Czerwczynskich // Ochrona przyrody. – Krakow, 1937a. – № 17. – S. 93-110.

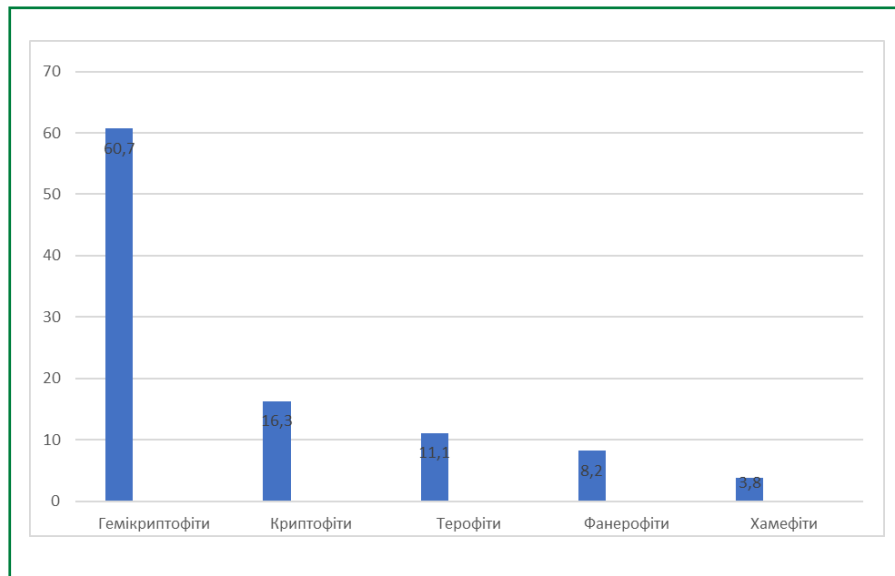
23. Pawlowski B. Ogólna charakterystyka geobotaniczna górz Czerwczynskich // Rozprawy wydziału mat.-przyrodniczego. – Krakow, 1948. – p. 1-72.

24. Raunkiaer C. The life form of plants and statistical plant geography / C. Raunkiaer – Claredon, Oxford, 1934. – 632 p.

25. Tassenkevich L. Flora of the Carpathians. Checklist of the native vascular plant species. L'viv: State Museum of Natural History, 1998. – 610 p.

26. Woloszczak E. Przyczynek do Flori Pokucia // Spraw. kom. fizyogr. – 1888. – 21. – S. 1-134.

27. Zapałowicz H. Roślinna szata gór Pokucko-Marmaroskich // Spraw. Kom. Fizjograf., Kraków. – 1889. – Vol. 24. – 389 s.

Спектр екобіоморфологічних типів флори
НПП «Верховинський»

ЗАХИСТИТИ ВІД АНТРОПОГЕННИХ УТИСКІВ ФАУНА ХРЕБЕТНИХ НПП «ВЕРХОВИНСЬКИЙ»

*Алла ЗІТЕНЮК,
молодший науковий
співробітник
НПП «Верховинський»,
с. Верхній Ясенів
Івано-Франківської області*

Під впливом господарської діяльності стан біоти в нашій країні зазнав катастрофічних змін – розорано унікальні степи, ліси на значних площах викорчовано і замінено на сільськогосподарські угіддя, осушено багато боліт. Таке насильницьке втручання у природу поставило під загрозу життя багатьох видів тварин, рослин та птахів. Проблема збереження біорізноманіття в Україні стала, як ніколи, актуальною і життєво важливою для окремих видів, які перебувають на межі зникнення. Зростаюча швидкість зникнення видів рослин і тварин – тенденція, яка, можливо, найбільше вплине на долю людства [3].

Прогресуючий антропогенний вплив на навколишнє середовище обумовив негативні зміни в структурі лісових екосистем: погіршується видове різноманіття, спрощується структура деревостанів, знижується їх продуктивність, погіршується санітарний стан лісів, що в підсумку веде до ускладнення екологічної ситуації, яке в свою чергу призводить до катастрофічного зменшення або зникнення найбільш вразливих видів тварин. Всі рівні біорізноманіття тісно пов'язані поміж собою, кожен вид робить свій внесок. З цієї точки зору не існує некорисних чи шкідливих видів [6].

Метою нашого дослідження була спроба визначити умови існування

теріофауни та потенціал НПП «Верховинський» як генетичного банку дикої фауни. Зважаючи на те, що Чивчино–Гринявські гори, на території яких розташований НПП «Верховинський», найменш антропогенізована та найбільш віддалена частина Українських Карпат, її природні комплекси збереглися у найбільшій мірі. Нашим завданням також було висвітлення видового складу ссавців та реального стану мисливської фауни на території парку, визначення основних факторів впливу на стан популяцій представників теріофауни на прикладі мисливської фауни НПП «Верховинський».

Ліси відіграють важливу роль у забезпеченні фаунистичного різноманіття, адже тваринний світ НПП «Верховинський» має переважно лісовий характер. Із ссавців тут зустрічаються козуля, олень благородний, ведмідь, рись, дикий кіт, борсук, лісова і кам'яна куниця, дрібні гризуни; з птахів – глухар, тетерів, рябчик, бер-

Перед нічним полюванням

кут, сова сіра, шуліка рудий; із плазунів – гадюка звичайна, мідянка, вуж, ящірки. Серед земноводних є тритони карпатські й альпійські, саламандра плямиста, жаби і джерелянки [3, 7].

У таблиці (див. стор. 112) зображена загальна структура фауни хребетних НПП «Верховинський».

Враховуючи дослідження співробітників парку, загальна кількість проінвентаризованих тварин на його території станом на 2021 становить 1058 видів, з них хребетні представлені 220 видами, які належать до 68 родин, 29 рядів і 6 класів. Безхребетні представлені 840 видами, які належать до 92 родин, 14 рядів та 7 класів. Наразі триває дослідження видового різноманіття даної категорії тварин.

Можливо, показник видового різноманіття НППВ задовільний, проте стан популяцій багатьох видів навіть

близько не відповідає екологічній ємності території. За експедиційними та обліковими даними, частота зустрічі та слідів життєдіяльності багатьох представників мисливської та хутрово-промислової фауни дуже незначна.

Характеризуючи територію НППВ з точки зору якості умов існування диких тварин: найповніше їм відповідають місцепроживання, що характеризуються мозаїчним розташуванням насаджень різного віку, зімкнутості, а також багаторушних деревостанів і відкритих угідь – боліт, сінокісних галявин, прогалів, незаліснених вирубок, заплавл річок і токовищ. Територія характеризується старовіковими лісами-пралісами, добре вираженим чергуванням неоднорідних насаджень, відкритими просторами, що створює протяжність розмежувальних узлісних ліній – як зовнішніх, так і внутрішніх. Зі збільшенням протяжності таких біотичних угруповань, що поєднуються, значно поліпшуються кормові й захисні властивості для великих ссавців (ефект узлісся) [2].

Різноманітність складу угідь і їх мозаїчне розташування – чинники, що визначають високу якість місця

проживання тварин. Тут знаходять сприятливі умови для перебування чимало рідкісних і зникаючих видів, а завдяки добре розвиненому підліску комфортно себе почувають деякі представники фауни, які під антропогенним пресом давно зникли з інших раніше сприятливих територій. Тому збереження таких екосистем є надзвичайно важливим для підтримки біорізноманіття. Чисельність основних видів так званих «мисливських» тварин, безумовно, є каталізатором стану ведення раціонального господарства на даній території, а також його невиснажливого використання [5].

Існує чимало різних причин, які негативно впливають на стан перебування диких тварин: це і погіршення фінансово-економічного стану населення; значне поширення браконьєрства; неналежність під охороною та відтворенням полонин на території парку; масова загибель, особливо копитних, під час повеней, суворих зим з високим шаром снігового покриву, що на території НПП не є рідкістю, а природним чинником, на який впливати неможливо. Територія НПП специфічна, як і всього Карпатського регіону загалом, зазнає досить потужних

випробувань природного походження, окрім цього, ще відчуває певний антропогенний утиск [4, 6].

У той час, коли для лісових господарств основною проблемою збереження фауни є вирубка лісу, то для НПП «Верховинський», навпаки, – суцільне заростання. І якщо на даному етапі це не зовсім відчутно, то через якийсь десяток років це виллється у суттєву проблему, законно вирішувати яку доведеться у досить непростий спосіб. Отож, на нашу думку, підтримка існуючих біоопоян, зрубів, приполонинних лісосмуг і т. п. дозволять утримати такі важливі елементи для комфортного проживання різних видів представників фауни, що і є запорукою стійкої екосистеми.

Окремим видом антропогенного впливу на ліси, – що є доміvkою та запорукою видового різноманіття ссавців, є інтенсивна господарська діяльність в них. Оскільки на Україні практично всюди зникли корінні ліси, то ці різноманітні за структурою і видовим складом деревостани були замінені монодомінатними насадженнями зі спрощеною будовою [1, 6].

Окремою проблемою можна виділити «розкидані» по всій території

Таблиця

ЗАГАЛЬНА СТРУКТУРА ФАУНИ ХРЕБЕТНИХ НПП «ВЕРХОВИНСЬКИЙ»

Клас	Ряд	Види	Клас	Ряд	Види
Ссавці (59)	Рукокрилі	18	Птахи (125)	Соколоподібні	16
	Хижаки	13		Лелекоподібні	3
	Парнокопитні	3		Гусеподібні	5
	Зайцеподібні	1		Куроподібні	5
	Мишоподібні	16		Журавлеподібні	1
	Мідицеподібні	6		Сивкоподібні	3
	Комахоїдні	1		Голубоподібні	5
Плазуни (6)	Лускаті	6	Зозулеподібні	1	
Земноводні (11)	Безхвості	6	Совоподібні	6	
	Хвостаті	5	Дрімлюгоподібні	1	
Променепері (14)	Коропоподібні	10	Серпокрильцеподібні	1	
	Лососеподібні	3	Одудоподібні	1	
	Скорпеноподібні	1	Дятлоподібні	7	
Міноги (1)	Міногоподібні	1	Горобцеподібні	70	

парку полонини, які не ввійшли до її складу. Проблема полягає не в самих полонинах, а у веденні на них нерационального господарства. Полонини НПП представлені субальпійськими луками, які є дуже важливими елементами екосистеми, неабияк впливають на якість перебування багатьох видів диких тварин. Однак теперішнє ведення на них «господарства» далеко не прийнятне – це і повсюдне весняне випалювання сухої трави та підліску; нерегламентований випас великої рогатої худоби в сезон тиші тощо. Свійські тварини надзвичайно змінюють рослинні угруповання, погіршуючи придатність відповідних ділянок для перебування та розмноження багатьох представників дикої фауни. Окрім цього, треба зауважити що часто-густо на полонинах присутні свійські собаки, в основному мисливської породи, що у радіусі багатьох кілометрів унеможливує існування, порушує природні переходи і т. д. дикої фауни. Тому для НПП є пріоритетним завданням домогтися заборони мисливських видів собак на території парку, при цьому сприяти поверненню на полонини «волоських пастухів».

Період досягання ягідних пустищ також характеризується більш активним антропогенним навантаженням на територію, ніж в інші періоди року. Фактор неспокою в цей період зазнає свого піку, крім цього не є рідкістю і залишені купи сміття.

Основною причиною погіршення стану популяцій видів є руйнування та трансформація їхніх місць перебування. Постійне несанкціоноване втручання людей у природні території сприяє частковому або повному руйнуванню місцевих екосистем. Зникнення видів тварин і рослин завдяки діяльності людини є однією з глобальних екологічних проблем [6].

Також важливим фактором є стеження (моніторинг) за змінами чисельності та розповсюдження видів. На його результатах базується природоохоронна діяльність – міжнародні та національні програми, практичні заходи тощо. За даними моніторингу оціню-

ється ефективність вжитих заходів і за потреби здійснюється їх корегування.

Збереження фауни загалом, а особливо теріофауни неможливе без зниження антропогенного навантаження на довкілля, оптимізації екосистем у процесі використання більш сучасних технологій у лісовому господарстві, підтримка певної мозаїчності території, відновлення природних біотопів, а також певних кроків у розробці глибоко обґрунтованих природоохоронних заходів, які реалізувалися б на законодавчому рівні. Потрібно завжди пам'ятати, що охорона й раціональне використання компонентів природи взагалі, і тваринного світу зокрема, є одним із найважливіших завдань у наш час, а для природоохоронних установ незаперечною умовою [1].

ЛІТЕРАТУРА

1. Заключний науковий звіт про науково-дослідну роботу «Зміни меж (розширення) території Національного природного парку «Верховинський»» / Розділ 4.1.7 / Мацап'як Л.Д. [та ін.]. – Верховина, 2014.
2. Івано-Франківське ОУЛГ, Верховинський ДЛГ. Таксаційний опис земельних ділянок лісового фонду за

Висота снігового покриву на території НПП «Верховинський» сягає до 2,5 м

станом на 01.01.2010 року. – Івано-Франківськ, 2010.

3. Літопис природи НПП «Верховинський». – Верхній Ясенів, 2017. – Том VII.

4. Літопис природи НПП «Верховинський». – Верхній Ясенів, 2018. – Том VIII.

5. Облік фауни // [Бондаренко В.Д., Делеган І. В., Соловій І. П., Рудишин М. П.] Облік диких тварин: практичні рекомендації. – Львів: Вільна Україна, 1989.

6. Проект організації території національного природного парку «Верховинський». Розділ 2 / Скільський І. В. [та ін.]. – Ужгород, 2015.

7. Проект Tacis. Вдосконалення транскордонної системи збереження природи Верховини. Наукове обґрунтування створення нового національного природного парку «Чивчино-Гринявські гори» / [Т. Л. Андрієнко, О. М. Адаменко, В. І. Парпан та ін.]. – Івано-Франківськ, 2002. – 32 с.

ФОТОМОНІТОРИНГ ТВАРИННОГО СВІТУ НПП «ВЕРХОВИНСЬКИЙ»

*Ярослав ЗЕЛЕНЧУК,
кандидат історичних наук,
заступник директора
з наукової роботи
НПП «Верховинський»,
с. Верхній Ясенів
Івано-Франківської області*

Національний природний парк «Верховинський» розташований у Чивчино-Гринявських горах (верхів'я Білого і Чорного Черемошів) – це найбільш віддалена і важкодоступна частина Українських Карпат, і саме тут ще збереглися цінні з ботаніко-географічної і фітоісторичної точки зору острівні осередки корінних смерекових фітоценозів реліктового характеру. Загальна площа парку становить 12022,9 га. Покрита лісом територія займає 94 % – 11301,5 га, серед яких 2471,6 га – смерекові праліси (21% території).

За фізико-географічним районуванням переважна більшість території НПП «Верховинський» знаходиться в межах Рахівсько-Чивчинської, а четверта частина – Полонинсько-Чорногірської областей Українських Карпат.

Відповідно до зоогеографічного районування парку належить до Карпатського гірського зоогеографічного Центрально-Європейського округу країни Карпати Українські та є складовою частиною Західно-Європейської провінції Бореально-Європейської підобласті Палеарктичної області. Тваринний світ НПП «Верховинський» складається з гірськолісового та полонинського ландшафтно-фауністичного комплексів. Серед них виділяються ділянки: Чивчинська та Пневська.

Оскільки територія НПП «Верховинський» віддалена та важкодос-

тупна, то зазнає мінімального антропогенного впливу, внаслідок чого збереглася унікальність видового рослинного покриву та фауністичного біорізноманіття. Фауністичні дослідження території парку є вкрай важливими для наукового світу, адже є «білою плямою» на території Карпат.

Безпомилково можна стверджувати, що наявний видовий склад наземних хребетних тварин належить до гірського фауністичного комплексу, тут є представники бореальних, тайгових і мішаних лісів Західної Європи. Найхарактерніші з-поміж них – саламандра плямиста, тритон карпатський, тритон альпійський, кумка гірська, глухар, рябчик, жовна чорна, шишкар ялиновий, білка карпатська, ведмідь бурий та деякі інші. Необхідно зауважити, що на дану територію нечасто заходять тварини, характерні для фауністичного комплексу передгірної зони, і вже зовсім рідко можна виявити види, типові для степової рівнини: 1000 і більше м н.р.м. даються взнаки.

З іншого боку, в цій місцевості наявні фауністичні елементи, характерні лише для верхньої смуги криволісся, які навіть в період кочівель не спускаються нижче я 800-1000 м н.р.м., наприклад, дрізд гірський.

Цінність та унікальність НПП «Верховинський» підтверджується такими факторами: перш за все, тут мешкають види, характерні саме для середньо-високогірної зони, які ніде більше на Україні не зустрічаються, по-друге, тут є достатні площі, придатні для нормального проживання тварин, що зустрічаються у субальпійському поясі, по-третє, виявлені рідкісні тварини, занесені до Червоної книги України та інших міжнародних охоронних списків, також більш чисельні, але чітко локалізовані.

Великі ссавці мають неабияке значення в функціонуванні наземних біоценозів. В абсолютно дикому стані на території парку перебувають: олень

**Самець оленя благородного;
самець козулі європейської;
самка оленя
благородного з дитинчам;
вовк; рись;
бурий ведмідь**

благородний (*Cervus elaphus*), козуля європейська (*Capreolus capreolus*), кабан дикий (*Sus scrofa*), бурий ведмідь (*Ursus arctos*), рись (*Felis lynx*), вовк (*Canis lupus*), кіт лісовий (*Felis silvestris*), горностаї (*Mustela erminea*), норка європейська (*Mustela lutreola*).

Пташиний світ багатий на такі рідкісні представники, як: беркут (*Aquila chrysaetos*), сапсан (*Falco peregrinus*), підорлик малий (*Aquila pomarina*), боривітер звичайний (*Falco tinnunculus*), осоїд (*Pernis ptilorhynchus*), змієїд (*Circus gallicus*), тетерук (*Lyrurus tetrix*) та багато інших.

У холодних гірських потоках водиться форель струмкова, також червонокнижні види лосось дунайський, минь річковий, морена звичайна та дунайсько-дністровська, встановлено також наявність п'явки медичної (*Hirudo medicinalis* L.) та черв'яка дощового (*Lumbricus terrestris* L.). Також зустрічається мінога карпатська (*Eudontomyzon danfordi*).

Фауна безхребетних багата та різноманітна, серед яких можна відмітити: жук-олень (*Lucanus cervus*), розалія альпійська (*Rosalia alpina*), майка фіолетова (*Meloe violaceus*), веснянка велика (*Perla maxima*), дозорець-імператор (*Anax imperator*), красуня діва (*Calopteryx virgo*), кутокрильниця с-альбум (*Polygonia s-album*), махаон (*Papilio machaon*), райдужниця велика (*Apatura iris*), чорнушка манто (*Erebia manto*), пеструшка таволгова (*Neptis rivularis*), жалібниця (*Nymphalis antiopa*), адмірал (*Vanessa atalanta*) та інші.

За матеріалами інвентаризації парку був складений список фауни, який включає: 58 видів ссавців, 124 – птахів, 5 – плазунів, 11 – земноводних, 18 – риб, 1 – міноги, 4 – червоногі, 2 – п'явки, 1 – пояскові черви, 833 – комахи. Види тварин, що потребують особливої охорони, які занесені до Міжнародних червоних списків та ЧКУ, із всього описаних 219 видів хребетних тварин та 2 видів класу п'явки, 132 види занесені до червоних

Глушець;
дикий кабан;
борсуки

Рештки оленя благородного

списків світу та України, із них 20 видів до Червоного списку МСОП, 27 видів до Вашингтонської конвенції, 57 видів до Бернської конвенції, 47 видів до Боннської конвенції, 81 вид до Червоної книги України.

Важливим аспектом науково-дослідної роботи на територіях природо-заповідного фонду є інвентаризація біорізноманіття та розробка науково обґрунтованих природоохоронних рекомендацій для збереження та відтворення цінних природних комплексів. Одним із аспектів інвентаризації є дослідження видового та популяційного складу великих ссавців – для моніторингу за їх переміщенням у часі та просторі.

Для цих наукових досліджень Громадською спілкою «Всесвітній фонд природи Україна» (WWF-Україна) та в рамках проекту «Підтримка природно-заповідних територій в Україні», що фінансується урядом Німеччини через Кредитну установу для Відбудови KfW, надані спеціальні технічні засоби – фотопастки для аудіо-, відео- та фотофіксації місцевої фауни. З допомогою установлених у різних природних біотопах фотопасток отримано дуже цікаві фотографії представників тваринного світу, особливо в нічний період.

Крім того, дуже цікавими та малодослідженими на території Карпат є так звані «міжвидові конфлікти», фіксування яких є досить важким. У контурі парку наявні більше двох десятків високогірних пасовищ (полонин), де в літній період випасаються вівці, корови і коні. Тому тут завжди мають місце напади на свійських тварин. В місцях таких «конфліктів» встановлюються фотопастки для ідентифікації видів, які здійснили напад, їх повторної появи біля жертви та ін.

Працівники науково-дослідного відділу та природоохоронних науково-дослідних відділень встановлюють фотопастки в місцях концентрації парнокопитних, на лісових стежках та міграційних коридорах диких тварин, узліссях та біополянах, біля стаціо-

нарних годівниць та солонців. Такою мережею фотофіксації покрита майже вся найцікавіша у фауністичному плані територія Національного природного парку «Верховинський». Все це потребує багато часу та фізичного здоров'я через віддаленість і важкодоступність території, потреби періодичної заміни елементів живлення та карт пам'яті, переустановлення фотопасток на інші місця і т.п.

Крім цього, фотофіксація тваринного світу працівниками науково-дослідного відділу та природоохоронних науково-дослідних відділень, які забезпечені фотоапаратами, дозволяє достовірно підтвердити інформацію щодо популяційного складу тварин, дає змогу не допустити повторної фіксації під час проведення обліків фауни по першому та останньому снігу на території парку.

Всі отримані матеріали опрацьовуються науковцями і використовуються під час розробок природоохоронних рекомендацій для їх подальшого втілення в період, коли антропогенний тиск досягнув критичної межі: знеліснення, браконьєрство, промислове забруднення, інтенсифікація сільського господарства, розвиток туризму, розширення транспортної мережі, які вкрай негативно впливають на біорізноманіття українських Карпат.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антропогенні зміни в лісах Українських Карпат і їх наслідки / О.В. Максимець, С.А. Генсірук, Лісівнича академія наук України. – М., 2004. – 147 с. – № 3.
2. Бондаренко В. Д. Звірі наших лісів. – К.: Урожай, 1998. – 160 с.
3. Слободян О.О. Бурий ведмідь Українських Карпат / О.О. Слободян – Івано-Франківськ: 2008. – 160 с.
4. Фесенко Г.В., Бокотей А.А. Птахи фауни України: польовий визначник. – К., 2002. – 416 с.
5. Червона книга України. Тваринний світ. – Київ: «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 1994. – 464 с.
6. Червона Книга України. – Друге видання зі змінами / О.Ю. Шапаренко, С.О. Шапаренко // Торсінг плюс. – 2008. – 384 с.
7. Брусак В., Зінько Ю., Благодир С., Шевчук О., Кричевська Д., Ліро А., 2010: Ключові території Українських і Польських Карпат у складі Транскарпатської екологічної мережі. – Вісник Львівського університету. Серія географічна, Вип. 38, с.45-57.
8. Зеленчук Я.І., Мацап'як Л.Ф., Я.С.Форгіль. Смереківі праліси НПП «Верховинський» / Я.І. Зеленчук, Л.Ф. Мацап'як., Я.С. Форгіль // Еколого-просвітницький краєзнавчий журнал «Жаб'є» – 2014 – №2. С. 43-45.

ГУЦУЛЬСЬКА МІЛКА, або ЧИ ВРЯТУЮТЬ АБОРИГЕННУ БУРУ КАРПАТСЬКУ ПОРОДУ КОРІВ?

Андріана ЛЕЛЕ,
журналістка,
м. Рахів

Зплином часу стирається минуле, змінюються орієнтири й рід занять людей, разом із цим відходять у забуття не тільки традиції, обряди, а й, скажімо, породи тварин. Одна із таких представниць, що на порозі зникнення у гірському краї, – бура карпатська порода корів.

Зареєстрована на Закарпатті, ця велика рогата худоба наділена багатьма унікальними якостями. Вважається найкраще пристосованою до високогір'я, стійкою до хвороб та ще й з молоком особливого складу!..

ІСТОРІЯ ВИНИКНЕННЯ БУРОЇ КАРПАТСЬКОЇ ПОРОДИ

Бура карпатська корова (Brown carpathian) є локальною, зникаючою породою, належить до переліку шести порід, що підлягають збереженню в Україні, згадка про неї є у міжнародній книзі «Ковчег смаку». Офіційно як породу її зареєстровано 1972 року завдяки відтворювального схрещування місцевих відрідь худоби рижка та мокань з плідниками бурих альпійських порід.

Проте, як розповідає голова правління Асоціації бурої карпатської породи Василь Терпай, ця порода бере початок від малого карпатського тура, що був одомашнений на території

Карпатського регіону. Потім ця худоба вдосконалювалася на місцевому рівні. Особливе її покращення припало на період Австро-Угорщини, коли був виданий закон «Про племінну справу у тваринництві».

Тоді почався завіз із Альп швіцької, альгауської та інших відрідь бурої худоби, яку згодом в три етапи привезли на сучасні території Закарпаття. Загалом було завезено більше 5 тисяч голів великої рогатої худоби.

Слова науковця підтверджує і згадка в книзі Гафії Ковбаснюк «Кваси мої рідні». Авторка зауважує, що тодішній голова Юрій Студеняк, який очолював громаду села із 1928 по 1948 рік, у 30-тих організував завезення до Квасів корів бурої породи.

До речі, знайдені в архівах світлин полонин Закарпатської Гуцульщини у період Підкарпатської Русі, а ще кадри, зроблені у Квасах 1939 року (освячення худоби на полонині), свідчать, що бура порода була поширена у регіоні. Адже навіть на чорно-білих знімках очевидні характерні ознаки цієї породи корів.

Початки кваліфікованої роботи по поліпшенню бурої корови припадають на час перебування Закарпаття під владою Чехословаччини. Досліджували продуктивність, м'ясні якості та здоров'я. Цікаво, що у результаті цих досліджень вченим Чехословаччини вдалося з'ясувати, що поміж всіх порід ВРХ, яка утримувалася у господарствах, бура карпатська порода корів виявилася найстійкішою до туберкульозу. Як зауважує вище згаданий Василь Терпай, у період досліджень з'ясувалося, що занедужали тільки 20% її особин, в той час, як інші – до 50-60%. Корова характеризувалася й своїми робочими якостями, її використовували як тяглову силу – для перевезень вантажу, оранки та іншого.

ГАРЯЧА ТЕМА

– Є висновок науковців із Брно, де йшлося, що це гарна порода як у робочому плані, так і щодо м'ясо-молочної продуктивності, – каже В. Терпай і додає, що наступний етап розвитку цієї породи припадає на період радянської влади. – Водночас із створенням колективних господарств було обстежено поголів'я, почалися селекційні роботи з поліпшення племінних та продуктивних якостей.

Загалом, йшлося про два напрямки її покращення – швіцькою породою для збільшення молочної продуктивності та джерсейською – для підвищення жирності молока і виходу сиру з нього. Таким чином, у 1972 році буру карпатську породу було затверджено офіційно.

ЧИМ ОСОБЛИВА?

Ця ВРХ вважається середньої величини, має пропорційну тілобудову й належить до молоко-м'ясних порід. Масть корів – від темно-бурої до світло-бурої, дорослі тварини на спині мають світло-сірий пояс. Носове дзеркало темне.

Загалом буру карпатську породу поділяють на два типи: низинну та гірську. В них різна характеристика молока. Відрізняються й ростом та будовою, адже високогірна корова змушена пересуватися горами, вона є меншою на зріст та більш широкогруда, ще має легший щільний скелет й міцніший копитного ріг. Жива маса дорослої особини 400-450 кілограм, а

молочна продуктивність коливається від 3 до 4 тис. кг.

Натомість корови низинного типу є світлішого забарвлення, із більш витягнутим тілом. Жива маса їх становить від 450 до 550 кілограм, а бугаїв – 816 кг, максимальна жива маса – до 1000 кг. Надій – близько 4-5 тис. кг. Обидва типи характеризуються хорошою м'ясною продуктивністю (забійний вихід 55-58%) та репродуктивними властивостями, показник виходу телят – 90-93%.

Основні проміри дорослих тварин становлять: висота – 128-130; глибина грудей – 67,2; коса довжина тулуба – 155,3; обхват грудей за лопатками – 181-189; обхват п'ястка – 19,4-20,0 см. Індекс рівномірності розвитку вим'я достатньо високий – 45,7%.

Унікальними характеристиками бурої корови є адаптація до гірських умов, особливо – стійкість до кисневої хвороби, яка звична на висотах. Завдяки високогірним пасовиськам, субальпійським й альпійським лукам та специфічному клімату полонин формується особливий молочний букет смаку і мармурове м'ясо. Тобто природні властивості цієї корови ідеально формують в молоці теруар місцевості й різнотрав'я полонини, що далі передаються в унікальний смак сирів.

Жирність молока порівняно висока – 3,7-4%. Воно багате на кальцій та білки (3,4-3,5%), що є найбільшим показником з поміж усіх розповсюджених порід корів України. Насичене лактозою, що робить його солодким й цим подобається малечі, тому з нього роблять дитяче харчування. Присутній в молоці і високий баланс казеїну, що є найкращою якістю для виготовлення сирів. Тож хоч і поступається бура карпатська надоями промисловим коровам, та все ж цінністю та якістю свого молока вона чи не найкраща з-поміж них.

Як зауважує Василь Терпай, збереглися реальні документи, що сири та масло бурих корів ще за часів Чехословачинни користувалися популярністю й щотижня із ферми на Менчулі відправлялися до Праги та Відня. До того ж корови цієї породи неодноразово «брали участь» у міжнародних виставках у містах Брно та Прага, де завойовували золоті та срібні медалі, а молочна продукція мала відмінні оцінки смаку та якості.

До речі, у своїй статті «Проміжні підсумки виконання концепції «Збереження локальної бурої карпатської породи та розвитку молочного скотарства в Закарпатській області до 2025 року», опублікованій 2021 року у науковому щорічнику КБЗ та Інституту екології Карпат НАН України «Природа Карпат», Василь Терпай подає кількість поголів'я корів цієї породи на Закарпатті. Згідно з його даними, 1937 року всього корів налічувалося 108 970 голів, з них 76 824 – це бурої карпатської корови.

ГУЦУЛЬСЬКА МІЛКА У КОЛГОСПАХ СРСР

Географія бурої карпатської корови охоплює, окрім Закарпаття, ще й гірські регіони Івано-Франківської області. Проте, як зазначено у науковій статті «Стан популяції бурої карпатської худоби в Закарпатті та наприя-

ми збереження її генофонду» (автори В.В. Буря, В.П. Терпай, О.І. Тюпа, В.Д. Федак) в збірнику «Передгірне та гірське землеробство і тваринництво» (2013 р.), то поширені ці корови й за межами нинішньої України: «Велика кількість її знаходиться в Середній Азії і Закавказзі, куди з Закарпаття у другій половині ХХ сторіччя щорічно ввозили близько 5 тисяч голів племінного молодняка», – йдеться у статті.

Бура корова у період Радянського Союзу як аборигенна порода продовжувала залишатися панівною на Закарпатті, де не припиняли її розведення та покращення. Тримали буру карпатську у колективних господарствах. Так, створений у 1949 році в Квасах колгосп не став винятком. Незважаючи на те, що основною галуззю тут було вівчарство, знайшлося місце для двох ферм великої рогатої худоби на Лужках. Проте за якийсь час господарство стало дотаційним, а у 70-

Спадкоємиця малого карпатського тура

роках його й зовсім приєднали до Ясінянського колгоспу імені Борканюка як 5 бригаду.

– Коли приєднали Кваси, то всіх корів звідти перевезли до Ясіня, молочно-товарну ферму ліквідували, а на місці корівників організували цехи заводу «Конденсатор». Залишилися у селі вівці та коні... – згадує останній голова колгоспу імені Борканюка Ігор Кебуз. Цікаво, що прийшов він до колгоспу як ветеринар і пропрацював 42 роки на різних посадах, врешті очолив це колективне господарство.

На той час все вироблене реалізували на місці: молоко везли до Рахова на маслозавод, а м'ясо відвозили до м'ясокомбінату. У літній період, починаючи з травня, поголів'я виганяли на полонини Довга, Плоска, Менчул та Шумнеска. Цікавий факт, що на останній полонині було чотири стійла (нижнє, середнє, воларка і росоли), тож для зручності розробили молокопровід, по якому передавали молоко з вишнього до нижнього стійла. Конструкція функціонувала з 1973 по 1980-ті роки, згодом труби демонтували.

Окрім цього, як розповідає Ігор Васильович, на полонині Джорджева Прилука колгосп певний час користувався Кейдеровою або Кейдовою системою, яку було спроектовано ще чеськими науковцями. Суть в тому, що біля ферми був влаштований резервуар, куди скидали гній, звідти по трубах та жолобах за допомогою води він розтікався по всій полонині. Проте, через неправильне користування і зливання у систему не тільки води та гною, а й решток сіна, вона вийшла з ладу.

Згадуючи нині той час, останній голова зауважує, що молоком, наданим від бурих карпатських корів, та їх же м'ясом вдавалося забезпечувати місцеві соціальні заклади. Наприклад, у 80-х роках у Ясінянському колгоспі наховували 2400 голів худоби, а надій складав майже 3 тисячі літрів на одну. Однак, коли почав розпадатися Союз, а колгосп занепадати, корів одну за одною забивали на м'ясо.

СТВОРЕННЯ ГЕНОФОНДУ НА ЗАКАРПАТТІ

Із розпадом СРСР та закриттям колгоспів припинилася системна робота племінних ферм, що повело за собою безперервне схрещення. Так, рік за роком порода бурої карпатської почала зводитися. Водночас відсутність належного фінансування й недостатньої підтримки з боку держави призвело до того, що роботи по збереженню генофонду велися безсистемно. Тож інформація про популяцію і її поширення часто не відображає реальної ситуації.

Наприклад, російська Енциклопедія сільськогосподарської електронної бібліотеки знань подає, що на початок 1990 років поголів'я бурої карпатської загалом складало 147,5 тисяч голів. Натомість у статті «Проміжні підсумки виконання концепції «Збереження локальної бурої карпатської породи та розвитку молочного скотарства в Закарпатській області до 2025 року» йдеться, що цієї породи на Закарпатті у 2012 року залишилося 74581, хоча все поголів'я ВРХ у області складає 99309 корів. А на сайті світової організації «Slov Food» зауважено, що у наш час у віддалених регіонах Карпат залишилися тільки 300-500 тварин, які є нащадками чистокровних гірських порід і фенотипово ще зберегли її ознаки. Додають й те, що починаючи із 2013 року, в Україні не зареєстровано жодного офіційного стада породи.

Єдиним, хто зараз займається дослідженням та має намір відновити породу аборигенної корови Закарпаття, є вже згадана Асоціація бурої карпатської породи. Зареєстрована вона 2014 року, а через рік прийнята до складу Федерації бурих порід Європи.

За період функціонування Асоціації вдалося реалізувати наукову програму «Збереження біологічного різноманіття та системи роботи в малочисельних популяціях сільськогосподарських тварин та їх використання в селекційному процесі». Робота виконувалася за участі Закарпатського племпідприємства, керівником якого був кандидат сільськогосподарських наук й голова правління Асоціації Василь Терпай. Дослідження велися

під керівництвом Інституту розведення і генетики тварин ім. М.В. Зубця НААН. Одне із ключових досягнень фахівців Асоціації – це розробка концепції збереження бурої карпатської породи та формування генофондового банку.

– Завдяки цій роботі нині у Мукачеві, у племпідприємстві зібрано біоматеріалу 18 чистопородних бугаїв, 6-7 тисяч доз. Тобто генофондного банку вистачить для запліднення 2000-3000 корів, – констатує Василь Терпай. – Продовження розпочатої дослідницької роботи відбулося 2018 року за фінансової підтримки Продовольчої і сільськогосподарської організації ООН «ФАО». Тоді спільно із Інститутом розведення генетики відібрано біоматеріал для досліджень від 220 корів у Воловецькому та Міжгірському районах, де було підтверджено на генетичному рівні (Австрійською незалежною лабораторією), що ці тварини є бурої карпатської породи.

Нині голова правління Асоціації заявляє, що ця порода продовжує переважає на Закарпатті, зауважуючи, що станом на 2020 рік у області нараховується різних генотипів 67 842 голів. До речі, сукупно великої рогатої худоби всіх порід на Срібній Землі – 85 985 особин. Проте варто розуміти, що дані вказані не на основі генетичних досліджень, тож все таки реальні цифри були б відомі після ідентифікації на генетичному рівні. Важливо розуміти й те, що нині часто реєструють корів як бурі карпатські по масті, хоча фенотипово вони не відповідають стандартам бурої карпатської корови.

СПРОБА ВІДРОДИТИ БУРУ КАРПАТСЬКУ ПОРОДУ У КВАСАХ

Якщо повернутися до Квасів у контексті дослідження бурої карпатської корови, то після розпаду СРСР єдині представниці цього виду у селі залишалися тільки у приватних дворогосподарствах. Про це розповідає фермер на екофермі «Розенталь» Іван Андрашук, який нині цікавиться цією породою і шукає її нащадків у сусідніх селах.

JASINA, Podk. Rus.
Huculský domek pod Bliznicí 1883 m.

Ясіня, Підк. Русь.
Гуцульська хата під Близницею
1883 м.

Поштова листівка «Селянське господарство під горою Близниця» (селище Ясіня, 30-і роки XX століття)

Чоловік зауважує, що йому вже вдалося відшукати у Квасах та Білині до 10-12 корів, які фенотипово відповідають породі бурої карпатської. Акцентує фермер і на історії великої рогатої худоби. Так, наприклад, одна із знайдених корів, як розповів її власник, потрапила до них із колгоспу, де його мама працювала дояркою. Їх корову покривали на полонині племінні бики. Батько після розпаду СРСР ще довго тримав биків цієї породи для додаткового заробітку. Тож останні отримані з колгоспів корови ще якийсь час зберігали чистокровну лінію.

Однак із ліквідацією колгоспу всіх корів звели на м'ясо і, як запевнив останній голова Ясінянського колективного господарства Ігор Кебуз, жодна тварина у власність селянам не була передана. Ймовірніше, що корови могли дістатися людям раніше, бо все ж було кілька випадків, коли худобину було надано сільським жителям.

– У нас була племінна ферма і були стандарти молока, тож якщо якась корова не відповідала стандартам (жирність молока, надій, навіть фізичні параметри), тоді її вибракували. Таким чином хтось із людей міг отримати чистокровну буру карпатську корову в рахунок, наприклад, зарплати, – розповідає Ігор Васильович. Тож, хоч не із найкращими фізичними показниками, та все ж носії породи залишилися у власності поодиноких сімей Рахівщини.

Проте колгоспи – це не єдине джерело, з якого б вели ниточки ДНК бурих карпатських корів у селі, бо є ще один осередок, який з'явився у Квасах вже за період незалежної України.

2000 року Квасівська громада виграла чи не найбільший в історії села міжнародний грант з питань розвитку гірських самоврядних територій. «Карпатський проект» реалізовували за кошти Міжнародного благодійного фонду (МБФ) «Хайфер Проджект Інтернешнл». А за мету проєкт мав відновити та створити ефективну систему господарювання, базовану на раціональному використанні місцевих природних ресурсів. Це мало сприяти

подоланню бідності та сталому розвитку сільських громад у високогірних районах Українських Карпат. Виконавчим директором «Карпатського проєкту» у селі Кваси став Степан Ковбаснюк.

Разом із цим у селі реалізовувалися два інші проєкти МБФ «ХП»: «Відродження зникаючих порід тварин на Гуцульщині» та «Агроекономічна ініціатива: відродження гуцульської породи коней в Українських Карпатах». Загалом, як нині згадує пан Степан, у країні на той час було більше десяти різного напрямку проєктів. Натомість у Квасах все почалося з легкої руки Василя Хоми, який направив представників регіонального (м. Львів) благодійного фонду до Квасівської сільської ради. Там вони представили ідею роботи фонду, а тодішній сільський голова В. Діміч та Степан Ковбаснюк розповіли їм про стан тваринництва на полонині Менчул за Чехословаччини. Тим самим запропонувавши програму відродження бурих карпатських корів.

– Ми разом із Василем Дімічем написали проєкт і після погодження керівниками благодійного фонду США

почалася робота по відродженню бурої карпатської породи, – розповідає С. Ковбаснюк. – Представники фонду, я та ветеринарні лікарі почали шукати по фермерських господарствах, де є порода цих корів. Вдалося віднайти її на Тячівщині, тож в них закупили нетелів (тільні телиці) – 30 голів.

Ідея відродження полягала у тому, що згадані тридцять теличок роздали господарям, які після народження першого теляти повинні були його підгодувати, а потім віддати первістка іншим газдам і так далі. Зважаючи на те, що пан Степан був співавтором проекту, його ж подальша робота була стежити за тим, щоб господарі не порушували умови договору і передачі тварин. Також він збирав людей на навчання, бо у межах проекту відбулося багато семінарів на різні теми у різних куточках країни: Львові, Мукачеві, Києві та навіть Криму.

Окрім 30 теличок бурої породи, проект посприяв покупці лабораторії штучного запліднення тварин. Були закуплені 4 спеціальні холодильники, в яких можна було охолодити по 500 літрів молока. Проект став відомим для всього району та області, бо Василь Хома запропонував у Квасах провести перший фестиваль «Гуцульська бриндзя», який нині набув облас-

ного значення. Важливо, що завдяки проекту відроджували не тільки корів, але й інші карпатські породи тварин.

Та все ж, незважаючи на колосальні об'єми і часові рамки (2000-2010 рр.), через ряд причин: відсутність фактивця для роботи в лабораторії штучного запліднення, відсутність ринків збуту молока у населення, відсутність керівників та інше – проект закрили. Щодо корів, то, зауважує пан Степан, у селі їх немає, бо за віком були би вже дуже старі. Приплід може в когось і є, який несе в собі ген цього виду, та це вже не чистокровна бура карпатська, адже штучно худобу не запліднювали, а бичок у селі не породистий.

Останній шанс на відродження: чи повернуться бурі карпатські корови на Квасівські полонини?!

За Австо-Угорщини, Чехословаччини, Радянського Союзу та вже незалежної України бура карпатська порода корів століттями була на Квасівських полонинах. Весь цей час дивуючи всіх своїм неповторним молоком та м'ясом, завдяки випасу на високогір'ях.

Свого часу кожен режим встиг переконатися в неповторних якостях бурої корови, хтось покращував її, хтось надсилав на виставки, хтось зареєстрував, а нашому ж поколінню

вартує зберегти її породу. Адже нині нависла реальна загроза її втратити, бо вже за якихось п'ять років зникне навіть та худоба, що фенотипово була схожа на буру карпатську.

Тож зважаючи на критичну ситуацію, місію відродити цю породу на себе взяла громадська організація «Кваси – Наповнойся». Молода організація, що на своєму рахунку вже має успішні проекти з відновлення старовинних ремесел у селі та ряд інших втілених освітніх ідей, ініціює проект з відродження карпатської бурої породи корів.

І хоча держава не надає вагомої підтримки, хоч у світі вже давно існують програми для таких порід і збереження їх біорізноманіття та локальної культури сільського господарства, у Квасах громадськість й місцевий бізнес об'єднується задля спільної мети. ГО «Кваси – Наповнойся» вже заручилася підтримкою Ясінянської територіальної громади та Асоціації бурої карпатської породи (у рамках світової ініціативи «Ковчег») та розробляють план дій по відродженню цієї породи.

– У Квасах зараз поголів'я ВРХ орієнтовно складає 100-120 корів, частину яких виганяють традиційно влітку на полонини Браїлка і Менчул. Поокремі з них ще мають гени бурих корів, – розповідають учасники ГО про те, яка є база для відновлення породи у селі і план заохотити тримати буру карпатську місцевих жителів. – В селі працює сироварня «Розенталь», яка приймає молоко від населення і виробляє сири. Сироварня стане партнером проекту по відродженню поголів'я бурої карпатської корови і надасть можливість реалізовувати власникам корів молоко на постійній основі і заробляти гроші.

Зараз вже замовлено обладнання і УЗД-апарат для організації штучного запліднення і розвитку генетичного потенціалу. Ведеться розмова про створення сучасного ветеринарного центру для підтримки і контролю здоров'я тварин. Планується організувати пункти прийому і охолодження молока на полонинах з метою підвищення економічної зацікавленості населення в утриманні бурих карпатських корів.

Голова правління Асоціації бурої карпатської породи корів
Василь ТЕРПАЙ

Цікаво, що, окрім збільшення поголів'я великої рогатої худоби та створення племінного господарства бурої карпатської породи корів, організація хоче відновити славнозвісну сироварню на Менчулі, організувати показове господарство, налагодити просвітницьку роботу та багато іншого. Тож для того, щоб вже найближчим часом бура карпатська корова, як і сотні років тому, повернулася на квасівські полонини, громадська організація закликає всіх долучитися до співпраці!

ЛІТЕРАТУРА

1. Буря В.В., Терпай В.П., Тюпа О.І., Федак В.Д. Стан популяції бурої карпатської худоби в Закарпатті та напрями збереження її генофонду // Передгірне та гірське землеробство і тваринництво, 2013.

2. Ковбаснюк Г. Кваси мої рідні. – Ужгород: ІВА, 2007.

3. Терпай В.П. Проміжні підсумки виконання концепції «Збереження локальної бурої карпатської породи та розвитку молочного скотарства в Закарпатській області до 2025 року» // Природно-ресурсний та етнокультурний транскордонний потенціал Гуцульщини в Україні та Румунії: проблеми збереження та сталого розвитку. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (25 листопада 2021 р., м. Рахів). – Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2021. – С. 220–233.

4. «У Квасах започатковано реалізацію міжнародного «Карпатського проекту» // Рахівська районна газета «Зоря Рахівщини», 2005 р. – №45-47.

5. «Brown Carpathian Cattle», сайт світової організації «Slov Food» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.fondazione Slow Food.com/en/ark-of-taste-slow-food/brown-carpathiancattle/?fbclid=IwAR02j117nIteDiUIp8KqIOf0R3pvCHjmKqvrYhFeRpwPMuHqJlB2_oDhaNc

6. «Бурая карпатская» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cnshb.ru/AKDiL/0044/base/k0030028.shtm?fbclid=IwAR2970kNjssWRS7Z-4GJF9eodT6_sx1Nc514nq8nNEQgnYt5MjqQ7CweVOYsx1Nc514nq8nNEQgnYt5MjqQ7CweVOY

УСНА ІСТОРІЯ СЕЛА ЖАБ'Є:

«Корови рикали, вівці бляли, дзвіночки торжествували...»

Сучасний Верховинський район Івано-Франківської області розміщений у найвищій частині Гуцульського регіону Українських Карпат. Про минуле Верховинщини довідуємось із історичних, етнографічних і фольклорних досліджень, які на початку ХХ ст. провели видатні українські вчені Іван Франко, Михайло Грушевський, Володимир Гнатюк і Володимир Шухевич, в рамках наукової діяльності НТШ у Львові. За матеріалами цих досліджень, високогірна Жаб'євщина (сучасна назва – Верховинщина) здавна була самобутнім етнографічним культурно-соціальним центром всього регіону Гуцульщини в Україні. На нашу думку, етносоціальна історія давнього села Жаб'є, як найбільшого за площею і населенням сільського населеного пункту в колишній Австро-Угорській імперії, представляє певну освітню й пізнавальну цінність.

У статті подаємо письмовий виклад усних розповідей та документальні світлини колишньої корінної жительки Верховини, блаженної пам'яті Ірини Малиновської (1931-2021) із відомої української родини Баб'юків-Банахів. На конкретних прикладах з життя і творчої діяльності двох талановитих українських родин Віндиків-Баб'юків і Банахів відтворюємо етносоціальну історію Гуцульщини першої половини ХХ ст.

Перш за все нагадаємо, що протягом 2014-2015 років ми проводили українознавчі дослідження етносоціальної історії Гуцульського регіону Українських Карпат. За цей період мали більше десяти особистих зустрі-

чей із пані Іриною Малиновською, 85-річною респонденткою; детально фіксували найбільш важливі біографічні факти та минулі етносоціальні події на гірському терені Гуцульських Карпат.

Увазі читачів пропонуємо текст письмового запису усної розповіді Ірини Малиновської. Наводимо також короткий опис етносоціальної історії Верховинської Гуцульщини, зроблений на основі зібраних експедиційних документів і матеріалів та літературних джерел [1]. Згідно з розробленою концепцією експедиційного українознавства, для більш точної письмової передачі конкретних історичних фактів та подій, запис спогадів Ірини Малиновської було зроблено із використанням вживаних нею слів гуцульської говірки української мови [3].

«Колись наша Верховина називалася по-гуцульськи – село Жеб'ї. Понад сотню років воно було найбиршим селом Австро-Угорщини. Здавна Жеб'ї належало до двох церковних парафій, які були розділені потоком Випчі. Нишше потоку Випчі була церковна парафія Жеб'ї-Слупійка, а вишше – Жеб'ї-Ільці. Раніше центральна дорога Верховини проходила коло нашої хати. Тому й зараз місцеві люди говоріть, що ми жиємо на «Старий Дорозі», коло «Сухарівської Бері». Наш присілок належит до церковної парафії Жеб'ї-Ільці. Під час війни з німцями наша ільцівська церква уціліла. Дуже велика шкода, але церква у Жеб'ю-Слупійці згоріла у 44-му році. Витак дуже довго люди із Верховини ходили до сусідньої криворівнянської

і ілецької церков.

Колис люде розказували, що найдавнішими кушнірами у Жеб'ю була родина Костинюків. Они шили гуцульські кожухи ще мабуть для опришків Олекси Довбуша. Дуже давно мій предід – Михайло Віндик із Красноїллі – також навчівси шити гуцульські кожухи. Покійний предід став доповідченим кушнірем, який ни тільки сам шив дуже файні гуцульські еровані кожухи. Він мав право учіти кушнірства інших людий у Жеб'ю. Предід мав свої учнів-челядників. В нашій родині склалоси так, що мій дідо, Степан Баб'юк, родом із Кут, один рік був челядником у мого предіда Михайла Віндика. Потім він оженився на його дочці Анні (моїй бабі). Можна сказати, що мої покійні дідо і баба усе своє жите прожили у Жеб'ю, шили людяма файні гуцульські кожухи. У нас багато наших людей заказували гуцульські еровані кожухи «до вінчіня». Малою я помогала своїй бабі Анні нитки сукаати. Але баба не хотіла, аби я займа-лася кушнірством. Кушнірство – то є дуже важке і складне ремесло.

Варто усім знати, що добрий гуцульський кожух надійно захищає плечі і груди людини від холоду, вітру й спеки. Для того, аби пошити гуцульський кожух, треба вибрати найкращі овечі хутра і добре виробити їх. Для традиційного вишиття кожухів ми використовували різноколірну бавунку і волочку та чорний і білий саф'ян. Смужки шили переважно із хутра малих ігнет. Для того, аби пошити гуцульський ерований кожух, треба було кушніреви лиш на саме шиття витратити мінімально два тижні. В ті часи за один пошитий гуцульський ерований кожух люди платили кушнірам чвертку збіжжя (25 кг): пшениці, жита або кукурудзи. Бували такі випадки, що нам платили тільки бобом або горохом. У давніх гуцульських кожухах Жеб'євщини ми використовували для прикраси блискучі металічні капслі. На жаль, на сучасних гуцульських кожухах за багато нашивають куплених гудзиків.

**Знаменита жаб'євська
майстриня з виготовлення
гуцульських кожухів Анна
БАБ'ЮК (ВІНДИК)
у юності і зрілості**

**Гуцульські душі:
дівчата, заплетені у «бовтиці»;
парубки в давніх китпях;
молодиці у традиційній убері
(під час храмового свята
у Жаб'ю)**

Моя мама народилася на Петра, 1907 року, в гуцульській родині Віндиків-Баб'юків у Жаб'ю. Тому батьки назвали мою покійну маму рідкісним ім'ям – Петронеля. Вона писалася Петронеля Баб'юк (1907-1941). Мама мала дві сестри: Катерину і Стефанію. Мама виходила їлецку школу та займалася ткацтвом, ткала гуцульські килими і ліжники. Тоді гуцульські ліжники у Жаб'ю ткали із саморобних вовніних ниток, а килими – із купленої фабричної волички. На Гуцульщині наші люди переважно спали в ліжниках. Найпростіші гуцульські ліжники були у барточьки. Прості ліжники мали чорно-білі барточьки, а крашші – кольорові барточьки. Більшість людей Жаб'євщини замовляли у нас ткати кольорові ліжники.

Замовники просили, щоб там були різнобарвні барточьки усіх кольорів, які лиш є на світі. Варто відзначити, що всі гуцули дуже люблять різнокольорні прикраси: на кожухах, ліжниках, килимах і вишивках. На щастя, нам вдалося зберегти багато фотографій нашої покійної мами. На одній із фотографій ми бачимо мою маму, вбрану у гуцульському ерваному кожусі, пошитому батьківськими руками. Мама стоїть біля розцвілих соняшників. Ми цю фотографію дуже любимо. На жаль, моя покійна мама прожила дуже мало років. Вона померла ще молодою на апендицит. Боже борони від такого, але лікар помилився із своїм діагнозом: він подумав, що то болить жовчний міхур і порадив вигрівати...

Мама Петронеля мала дві сестри: Катерину і Стефанію. Моя сестра Стефанія Богуславець пізніше жила у США. Я потім летіла через Атлантичний океан до неї в гості. До речі, я була першою жінкою із Жаб'я, що поїхала до далекої Америки. Першим чоловіком із Жаб'я, що побував у Америці, був Ясельський.

Мій тато, Мирослав Банах (1905 – 1941), походив із інтелігентної української родини Банахів. По татовій лінії мій дідо Павло і баба Климентина

Банахи жили у Винниках на Львівщині. Вони закінчили Тернопільський педінститут і були викладачами філології Львівського університету. Покійний дідо Павло похований на Личаківському цвинтарі у Львові. Мій тато був наймолодший у сім'ї. Він мав двох братів: Нестора і Володимира. Нестор працював учителем. Під час Австрійської війни він був в українських січових стрільцях. Володимир працював вчителем, а потім виїхав у США.

Мій тато, разом із своїми двома братами, вперше прибули у Жеб'є 1930 року. Нестор прибув на лікування, а Володимир і тато – на відпочинок. Тоді мій тато вперше познайомився з моєю мамою тут, у Жеб'є-Їльцях. Скоро вони одружились. Вийшло так, що мама доїла корову в толоці, а тато прийшов туди на прогулянку. Отак вони несподівано зустрілися вперше. Мої батьки дуже закохалися одне в одного. Хоча татові батьки (із Львівщини) спочатку були проти їхнього шлюбу, вони таки вирішили одружитися. Мої батьки повінчалися у ілецькій церкві. Їх вінчав місцевий священник отець Василь Глібовицький. Мій тато дуже полюбив Гуцульщину, він кожного Різдва приймав у нашій хаті гуцульські колідники.

Сім'я Банахів – власники першого автомобіля в Жаб'ю

Мій тато мав спеціальність інженера-механіка. Він спочатку купив один легковий автомобіль і перевозив ним пасажирів, а потім докупив ще два інші легкові автомобілі. Тато став приватним підприємцем, що перевозив пасажирів власними легковими машинами за двома маршрутами: «Жеб'є-Ворохта» і «Жеб'є-Косів». В літній туристичний сезон використовувалися всі три автомобілі. Таким чином, мій тато Мирослав Банах створив 1930 року в селі Жеб'є перший приватний таксопарк із трьох легкових автомобілів: два «Форди» і один «Штаер». Він дуже любив автомобілі та іншу техніку.

На жаль, в нашій родині весною 1941 року сталося велике горе. Спочатку раптово, у 34 роки, померла моя мама Петронеля, а через тиждень вбили мого тата Мирослава, якому було тільки 36 років. Під час Другої світової війни мого тата безпідставно арештували працівники жеб'євського НКВС і, разом із шістьма іншими місцевими жителями нашого району, розстріляли у Пістинському лісі на Косівщині. Разом з моїм татом загинув Волинюк (прадід священника о. Юрія Стефлюка) і Зеленчук із Криворівні (присілок Осік). Вони стали першими невинними жертвами війни із нашого Жеб'євського району.

За Польщі найбільш відомим підприємцем Жеб'я був місцевий єврей Елізер Гертнер. Під час війни він ра-

зом з своїми двома синами втік до Європи. Брат Елізера мав у Жеб'ю свій маслозавод. Його арештували німецькі нацисти і вбили разом із всіма 700 євреями Жеб'євщини в селі Їльці, на присілку Кропив'яний. Тоді двома останніми жертвами війни, в Жеб'євському районі, стали пані Дობротліва, продавець у селі Жеб'є, та пан Вільовський, який грав на богослужіннях у жеб'євському костелі.

Сталося так, що після десяти років я залишилася круглою сиротою й жила із своїм дідом та бабою. В нашій родині у нас виховували любов до Гуцульщини і України. Я ші ні ходила до школи, ек мої батьки навчили мене розказувати такий віршик:

*Українка я маленька,
Українці батько й ненька,
Українська вся родина –
Українська я дитина.*

Малими ми на свята збиралися в українське вбрані і співали пісню «Червона калина». Я закінчила ілецьку школу. В той час директором нашої школи був Теофіл Кіселевський.

Потім пройшли важкі повоснні роки. Зимою 1947 року я вийшла заміж за місцевого жителя нашого села Юліана Малиновського (1924-1996), із яким ми разом прожили багато років. Дякувати Богу, в мене є дочка Юлія (1950 р. н.) і син Збіслав (1949 р. н.), із якими я зараз живу. Маю четверо внуків і семеро правнуків, яких я дуже люблю і вбачаю своє продовження».

Далі подаємо у власному викладі найбільш цікаві місця із багатьох розповідей пані Ірини Малиновської про етносоціальну історію Гуцульщини, полонинське господарство гуцулів, які мешкали у Жаб'ю – найбільшому тогочасному селі в Гуцульських Карпатах [2]. За її спогадами, більшість жителів села Жаб'я жили із утримання великої рогатої худоби, овець і коней. Ведення гірського аграрного господарства вимагало використання альпійських лук (полонин). Це було спричинено тим, що площа сільськогосподарських земель на Жеб'євщині давала можливість заготувати сіно тільки на певну кількість тварин, але не було будь-якої можливості випасати їх протягом літнього періоду. Тому більшість жителів на чотири літні місяці всю свою

Жаб'євські гуцули різних поколінь

худобу і овець відправляли випасати-ся на просторих полонинах Кринти, Костричі, Черногори і Чивчина. Як правило, «полонинський хід» починався весною, після Юрія (6 травня). Жителі Жаб'євщини згнали свою худобу і овець на спеціальне місце, а звідти спільно переганяли на згадані полонини. Як правило, повернення із полонин, яке гуцули називають «розлучіні худоби», відбувалося після другої Богородиці (21 вересня). При цьому випасену худобу й овець віддавали їх власникам, випас продовжувався на сільських толоках та скошених царинках.

Спогади Ірини Малиновської про полонинський вихід і повернення з полонин мають одну дуже цікаву деталь. Їхній житловий будинок, як зазначалося вище, знаходився у Жаб'ю, поблизу старої автомобільної дороги, в урочищі Сухарівська Берь. Вона розповідала, що весною біля їхньої хати проходили великі череди корів і отари овець, прямуючи на близькі та далекі полонини Гуцульських Карпат. При цьому створювалась неповторна музика звучання сотень різних дзвінків, які були повішені на шиях тварин. Весною в полонину йшли корови, які залишили своїх телят, тому вони сумно рикали. Так само й вівці, які залишили своїх ягнят, сумно бляєли. Таким чином, весняний «полонинський хід» завжди супроводжувався веселим звучанням кілька сотень дзвінків, але сумними голосами численних корів і овець.

Якщо говорити про осіннє «розлучіні худоби», традиційне повернення худоби і овець із полонин у навколишні села, то звучання дзвінків було сумним, бо наближалася осінь. Голоси корів і овець були веселими, адже вони поверталися до своїх рідних місць, де на них чекали їхні телята і ягнята. Дуже важливо наголосити, що полонинське господарство гуцулів Жаб'євщини протягом 500 минутих років було основним видом їх діяльності. Продаж на місцевих ринках виробленого молока, сметани, масла, сирів, бриндзи, сукна, вовни, хутра, шкір і м'яса давав певний дохід в сімейний бюджет.

Особливий інтерес для жителів Верховини складають спогади Ірини Малиновської про званого гуцула Петра Юрука (Булігу), як одного із найзаможніших господарів Жаб'я. Із історії Гуцульщини знаємо, що найзаможнішим місцевим господарем Жаб'я був Петро Юрук (Буліга). Його садиба знаходилася в центрі Жаб'я, поблизу місцевої церкви. Вся родина цього заможного господаря жила у дуже великій дерев'яній хаті-гражді із двома широкими подвір'ями. Перше подвір'я (перед будинком) було так званим «чистим», а друге подвір'я (за будинком) – «господарським». Добротна хата-гражда Буліги мала велику будівельну і архітектурну цінність. Зараз вона експонується у Музеї архітектури і побуту України, в селі Пирогово поблизу Києва. Господар цієї садиби Буліга користувався таким великим авторитетом на Гуцульщині, що сам митрополит Андрей Шептицький побував у нього в гостях, під час проведення відомої візитації на Гуцульщину.

Ірина Малиновська була тим нашим респондентом, яка особисто бачила знаменитого господаря Булігу й розмовляла з ним. Вона запам'ятала один випадок, коли Петро Юрук повертався із полонини і зупинився на відпочинок біля їхнього дому. Тоді була велика літня спека і він запросив напитися води. Розмочив також у воді свої постолі, які дуже засохли і натерли ноги. Вона звертала увагу, що пан Буліга був першим господарем Жаб'я, який утримував велику кіль-

кість худоби і овець. Що він був дуже доброю людиною. Про нього гарно відзивалися всі його слуги. На той час Петро Юрук був досвідченим господарем, який найкраще знав, як раціонально займатися полонинським господарством, живучи у центрі Жаб'я. За її розповідями, сім'я Буліги не мала власних дітей. Тому, згідно давньої гуцульської традиції, вони взяли собі в приїми (на годіванці) сім'ю Кікінчуків, місцевих жителів Жаб'я, які далі успішно продовжили гірське аграрне господарювання в Гуцульських Карпатах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Верховинщина: Загальні описи та історичні нариси про населені пункти Верховинського району / Упорядник Іван Зеленчук. – Верховина: Гуцульщина, 2004. – 331 с.

2. Зеленчук Я. І. Вплив гірських природно-кліматичних умов Українських Карпат на формування етносоціальної системи Гуцульщини // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. Т. XXVI. – К.: «Рада», 2009. – С. 365-376.

3. Зеленчук І. М., Зеленчук Я. І. Концепція експедиційного українознавства // Українознавство. – 2011. – Номер 2(39). – С. 228-234.

Ярослав ЗЕЛЕНЧУК,
кандидат історичних наук,
заступник директора
НПП «Верховинський»

КРАФТОВИЙ СИР З «МІДНОГО ЧАНУ»

Роман КЛИМ,
член Національної
спілки журналістів України,
редактор журналу
«Гуцульщина»,
сmt Верховина
Івано-Франківської області

Швейцарія і смачний сир, – звисно, синоніми. Але щоб сповна насолодитися молочними делікатесами, задовольнивши гастрономічну охить, можливо, не варто мріяти про поїздку у цю чудову альпійську країну... Світлана БЕЧКО із села Хороцеве Білоберізької тергромади облаштувала на своєму ошатному обійсті сироварню з неповторним, гуцульським, смаком і колоритом. У «Мідному чані» (саме таку назву має цей молочний об'єкт) варять більше 10 незрівнянних видів сиру.

«РОБОТУ З МОЛОКОМ» ПЕРЕДАЛА БАБУСЯ АННА

Всього якихось неповних 30 кілометрів від Верховини – і ви потрапляєте у невеличке Хороцеве. Це одне з найменших сіл Білоберізької територіальної громади. Межує з буковинськими селами – через Черемош, а по боках розташовані Барвінків і Білоберізка.

Хороців'янці, біологині за фахом Світлані Бечко займатися сироварінням прийшло за родинним принципом. Ази цікавого і, водночас, непростого ремесла пані Світлана перейняла у бабусі Ганни Михайлюк, котра мешкала під Писаним Каменем.

– Саме баба Анна передала мені «роботу з молоком», – зізнається Світлана Бечко, запрошуючи у «Мідний чан». – Вона, здається, все життя бринзу робила. Етапи вдосконалення проходили якось самі собою, через

інформацію з Інтернету, де є сила-силенна відеокурсів і рецептів. Років зо десять займалася сироварінням для себе, останні два роки – професійно, з відповідним контролем якості, – каже жінка. Ось такі її «університети»!

МОЛОКО ПОТРІБНО «ВІДЧУВАТИ»

У «Мідному чані» орієнтуються винятково на крафтове виробництво, не націлюючись на досягнення заводської продукції з чітким процесом і звичним складом речовин, відходять від загальних рецептур. Тут щодня проявляються щоразу інші смакові властивості сиру. Адже, як зазначає Світлана, немає ідентичної сировини: молоко, яке надійшло сьогодні – завтра воно зовсім інше. Разом з тим, на якість сировини суттєво впливають сезонні чинники, які, зрештою, і орієнтують, який робити сир. Це плаваючий процес, цілком адаптований до сировини і потреб клієнта. Хоча процесом здебільшого «керує» молоко: все просто – сировариня вимірює його

параметри і знає, який варити сир.

Молоко для сироварні заготовляє Світланин чоловік Сергій. За попередньою домовленістю з господарями він об'їжджає усі навколишні села, аж до Яблуніці.

– До війни ми були амбітно націлені на збільшення об'ємів виробництва, щотижня у села я курсував разів три-чотири, – долучається до розмови пан Сергій. – Заготовляв 400 літрів молока. Тепер попит дещо знизився: їджу один-два рази, відповідно і привожу молока менше. Хоча, гадаємо, що ринок стабілізується, зрештою, гастрономічні забаганки клієнтів ніхто не скасовував, до того ж під них і так потрібно повсякчас підлаштовуватись.

Бечки платять людям 10 гривень за один літр молока. Це адекватна ціна: щоб газдам було доцільно і тримати худобу, і здавати молоко. Кислотність, жирність та інші параметри пан Сергій вимірює на місці за допомогою рН-метра і лактометра. До речі, бували неприємні випадки, коли люди розводили молоко водою. Господар там-таки визначає, яке молоко можна змішувати, а яке – ні. Втім, раніше

ВЛАСНА СПРАВА; ГАСТРОНОМІЧНИЙ ТУРИЗМ

і вечірнє молоко бажано заготовляти окремо.

Основне у сироварінні – навчитися «відчувати молоко». При двогодинному перевезенні молока втрачаються деякі важливі його властивості: воно нагрівається, зростає показник кислотності тощо. Тому й сири тривалого визрівання, особливо з літнього молока, не завжди виходять: такий сир потрібно робити, як кажуть, «на місці». Отже, це справа досить «тонка»...

ЗАПОРУКА УСПІХУ – 150-РІЧНИЙ МІДНИЙ ЧАН

– Варимо молоко ось у такому мідному чані, – продовжує екскурсію сироварнею пані Світлана, неквапом перемішуючи дерев'яною лопаткою щойно привезене ранішнє молоко. – Акцентуємо процес на мідній посудині. Різні дослідження і досвід альпійських сироварів довели, що саме мідний посуд забезпечує насичений смак сиру. До того ж молоко у нашому чані не може пригоріти, адже він має потрібне клепане дно. Завдяки взаємореакції між міддю і молоком він забезпечує відмінну тепловіддачу. Молоко, знаємо, дуже вередливе: якщо прилипне до дна чи стінок – сир не вийде.

Цей мідний чан дуже старий, має 150 років, робив роботу за різних часів, потім у ньому варили варення, далі мав місію на полонині на Косівщині... Згодом ми його викупили в одних газдів. Чан – один із символів

Світлана БЕЧКО:
«Аффінаж – дуже клопіткий процес;
крафтовий сир – означає
«авторський», «своєрідний»;
смакові властивості сирів
найкраще забезпечує
мідний посуд»

нашої сироварні, тож коли постало питання, як її назвати, варіантів багато не було, – зазначає співрозмовниця.

У «Мідному чані» всі процеси контролюються вручну. Молоко нагрівають до високих температур, але ніколи не кип'ятять. Потім проходить етап охолодження і пастеризації, знешкодження небажаних мікроорганізмів. Пастеризація, в залежності від варіння різних видів сирів, відбувається у три способи: до 65, 75 і 85 градусів за Цельсієм. Молоко нагрівається, витримується 30 хвилин, охолоджується до потрібної температури. Утворюється молочний згусток (наприклад, при приготуванні сиру шевор, він формується майже добу), вносяться ферментні культури, закваска чи глет. Причому, при температурах 65 і 75 не потрібно вносити штучний кальцій.

З пані Світланою переходимо у

ТАЄМНИЙ ПРОЦЕС АФІНАЖУ

«святая святых» сироварні – підземну камеру. Тут на полицях визрівають сири різноманітних сортів і форм. Це найважливіший процес у виробництві сиру – афінаж. Тут всі складові зазнають істотних фізико-хімічних змін, які визначають властивості, смак, запах, консистенцію та рисунок сиру.

– Як при варінні, так і при визріванні сиру, потрібен особливий контроль. Температура має бути 8-12 градусів, вологість – 80-90, хоча не всі сири «хочуть» високої вологості, і не всі сири у цій камері можуть визріти, – фахово розповідає жінка. – Встановили додаткову вентиляцію, систему кондиціонування повітря (клімат-контроль), аби уникнути запарювання, хоча цвіль на сирі має бути – саме так він природно визріває. Крім того, тверді і напівтверді сорти сиру «вимагають» чіткого контролю процесу їхнього старіння.

– А як називається оцей сир? – запитує у Світлани, показуючи на чудернацької форми, ніби восковаї, сирні «бомблочки» з привабливою жовтою скоринкою, які висять на мотузках.

– Це качикавалло – напівтвердий молодий сир з вершковим смаком, за італійською рецептурою витяжних сирів класу «паста філата». Він – з категорії сирів, які проходять процес

термопластифікації (витягування сирного зерна), завдяки чому гарно плавиться на канапках. Є чудовим замінником промисловим напівтвердим сирам. Протирається оливковою олією, а визріває порівняно недовго – два місяці.

Бечки постійно працюють над

КОСИЧКА – НАЙПОПУЛЯРНІШИЙ СИР

оновленням асортименту сирів, хоча він і без того різноманітний. Це пармезан карпатський, молодий сир (тип моцарелли), світанок (тип качоти), для грилю, шевор (у перці й травах), косичка, камамбер, альпійський, уже згаданий качикавалло... А ще – фірмові сири «Кавовий сніданок», «Горіхова насолода», традиційні копчений будз, бринза, вурда. – Також роблять мішаний твердий сорт сиру «Карпатський» з додаванням до коров'ячого – молока овець і кіз. Він і є, до речі, найдорожчим серед сирів – 280 гривень за кілограм, час визрівання – до одного року. Між іншим, вартість кілограму ідентичного сиру в інших сироварнях стартує від 400 гривень.

На запитання: «Який сир є найпопулярнішим?» – Світлана, не вагаючись, відповіла: «Косичка, типу сулугуні». Він досить швидко розходиться, адже подобається дітям і дорослим, його можна нарізати, розтопити, використати до бутербродів, піци, спожити з кухлем пива. Для дітей він є чудовим замінником чіпсів. Це достатньо невибагливий сир, схожий на рецептуру формування сирних коників, але вимагає декількох ключових етапів, які варто зауважити.

– Косичка формується переважно зі свіжого молока, – розгортає господиня процес приготування сиру в доволі просторій дегустаційній залі. – Воно проходить процес нагрівання до 36 градусів, вноситься закваска (Світлана використовує авторську закваску. – Авт.). Сироватка розводиться до певної кількості бактерій, це фіксується рН-метром, молоко набирає певної кислотності. Потім вносимо фермент – глет – перетворюємо молоко з рідкого стану на твердий.

Формування згустку відбувається протягом тридцяти хвилин, потім нарізаємо сирне зерно, – продовжує

сировариня, – тобто збиваємо півторасантиметровими кубиками. Залишаємо на 5-10 хвилин, щоб відійшла зайва сироватка.

Друга стадія приготування косички полягає у нагріві молочної маси до 40 градусів, для того, щоб сирне зерно сформувалося у щільну скоринку. Воно починає злипатися одне до одного, утворюються сирні грудочки. Потім набираємо у різні форми, залишаємо на деякий час, аби сир набрав певну кислотність. Відрізаємо шматок, аби пересвідчитися, чи сир плавиться. Заливаємо водою, нагрітою до 75-80 градусів – сир починає «тягнутися».

Коли сирне тісто вже достатньо готове до плавлення, ріжемо його на шматки і розм'якшуємо, аби воно рівномірно розподілилося, нагрілося і переплавалося. Витягуємо, накладаємо шари один на одного і заплітаємо в косичку, солимо.

Світлана Бечко із задоволенням

...СИРОМ ЄДИНИМ!

поділилася ще декількома рецептами приготування сиру, зокрема, такого популярного, як камамбер, і задумом влаштувати нову, більшу, камеру для визрівання сирів у кам'яному схилі масивного горба, що позаду літньої кухні. Жінка передовсім зізнається, що відчуває задоволення від улюбленого заняття. У соцмережах і на сторінці «Мідного чану» в інтернеті клієнти залишають приємні відгуки про смачний сир з Хороцевого, який, завдяки «Новій Пошті», спробували вже в різних містах України, знають його і на Верховинщині, і на Буковині.

А скільки вдячних туристів відвідало дегустаційну залу сироварні, взяли участь у майстер-класі, заодно і побувавши на екскурсії про сироваріння, яка розпочинається в імпровізованій у гуцульському стилі надвірній прибудові... Бечки також утримують у газдівці понад 30 овець, і декілька кіз, і пропонують бажаним взяти участь у догляді за тваринами, нагодувати їх і подоїти.

NOTA BENE

Указ Президента України №5/2022

ПРО ЗМІНУ МЕЖ ТЕРИТОРІЇ КАРПАТСЬКОГО БІОСФЕРНОГО ЗАПОВІДНИКА

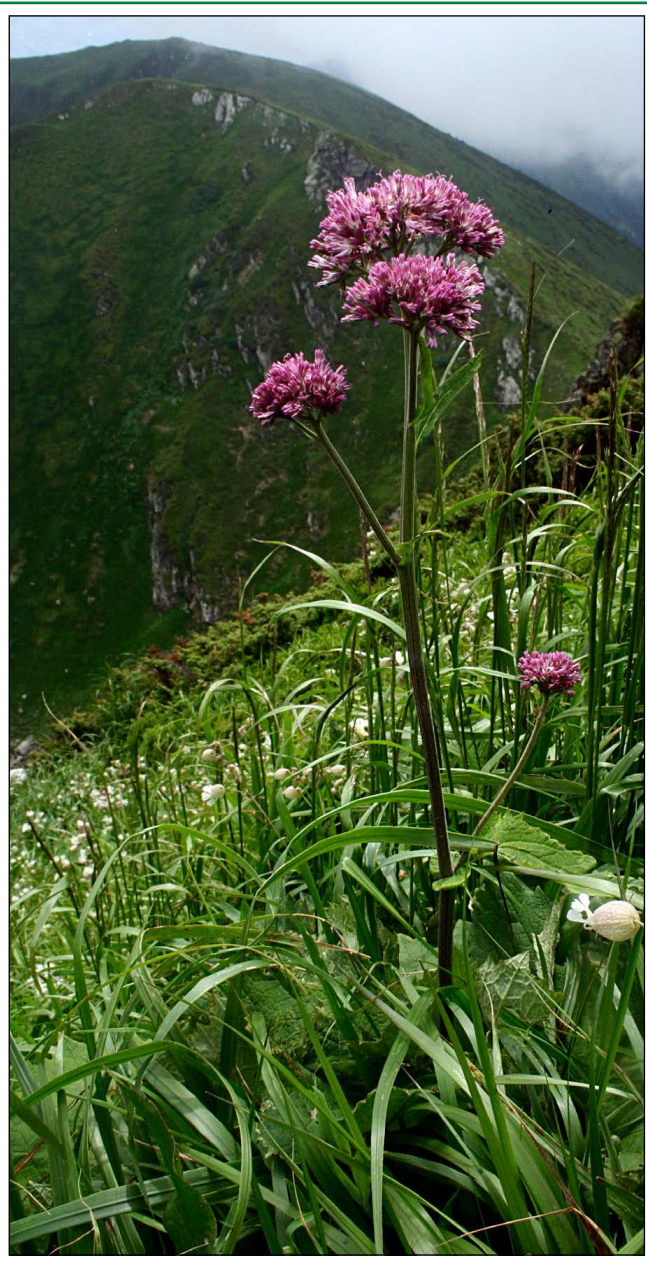
З метою збереження у природному стані типових природних комплексів біосфери, здійснення фонових екологічного моніторингу, вивчення стану та змін довкілля під дією антропогенних факторів, відповідно до статей 53, 54 Закону України «Про природно-заповідний фонд України» постановляю:

1. Змінити межі Карпатського біосферного заповідника.

До території Карпатського біосферного заповідника погоджено в установленому порядку включення:

8381,6 гектара земель державної власності на території Тячівського району Закарпатської області, що вилучаються у державних підприємств «Мокрянське лісомисливське господарство» площею 5812,6 гектара, «Брустуриянське лісомисливське господарство» площею 2569 гектарів і надаються Карпатському біосферному заповіднику в постійне користування;

5791 гектар земель державної власності на території Рахівського, Тячівського та Хустського районів Закарпатської області, які включено до складу біосферного заповідника відповідно до Указу Президента України від 26 листопада 1993 року № 563 «Про біосферні заповідники в Україні», що вилучаються і надаються Карпатському біосферному заповіднику в постійне користування згідно з додатком 1;

Додаток 1
до Указу Президента України
від 2 січня 2022 року № 5/2022

ПЕРЕЛІК

земель державної власності, які включено до складу Карпатського біосферного заповідника згідно з Указом Президента України від 26 листопада 1993 року № 563, вилучення та надання яких у постійне користування Карпатському біосферному заповіднику погоджено

Найменування землекористувача	Площа, гектарів
Державне підприємство «Хустське лісове дослідне господарство»	630
Державне підприємство «Брустуриянське лісомисливське господарство»	2167
Державне підприємство «Рахівське лісове дослідне господарство»	2527
Державне підприємство «Великобичківське лісомисливське господарство»	467
Усього	5791

Керівник Офісу Президента України А. ЄРМАК

3741 гектар земель державної власності на території Рахівського району Закарпатської області, які включено до складу біосферного заповідника (без вилучення у землекористувачів) відповідно до Указу Президента України від 11 квітня 1997 року № 325 «Про розширення території Карпатського біосферного заповідника» і на часткову зміну статті 1 зазначеного Указу вилучаються та надаються Карпатському біосферному заповіднику в постійне користування згідно з додатком 2.

2. Кабінету Міністрів України:

1) забезпечити:

внесення у шестимісячний строк у встановленому порядку змін до Положення про Карпатський біосферний заповідник;

вирішення протягом 2021-2023 років відповідно до законодавства питань щодо надання Карпатському біосферному заповіднику у постійне користування 17913,6 гектара земель, що вилучаються у державних підприємств «Мокрянське лісомисливське господарство», «Брустурянське лісомисливське господарство», «Хустське лісове дослідне господарство», «Великобичківське лісомисливське господарство», «Рахівське лісове дослідне господарство», та проведення державної реєстрації речових прав на відповідні земельні ділянки;

внесення протягом 2021-2023 років у встановленому порядку змін до Проекту організації території Карпатського біосферного заповідника та охорони його природних комплексів у зв'язку зі зміною меж його території;

2) передбачати під час підготовки проектів законів про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2021 рік» та про Державний бюджет України на наступні роки кошти, необхідні для функціонування Карпатського біосферного заповідника з урахуванням зміни меж його території.

3. Цей Указ набирає чинності з дня його опублікування.

Президент України В. ЗЕЛЕНСЬКИЙ
2 січня 2022 року

Додаток 2
до Указу Президента України
від 2 січня 2022 року № 5/2022

ПЕРЕЛІК

земель державної власності, які включено до складу Карпатського біосферного заповідника (без вилучення у землекористувачів) згідно з Указом Президента України від 11 квітня 1997 року № 325, вилучення та надання яких у постійне користування Карпатському біосферному заповіднику погоджено

Найменування землекористувача	Площа, гектарів
Державне підприємство «Рахівське лісове дослідне господарство»	1168
Державне підприємство «Великобичківське лісомисливське господарство»	2573
Усього	3741

Керівник Офісу Президента України А. ЄРМАК

ВПЛИВ КЛІМАТИЧНИХ ЗМІН НА СТАН БІОЛОГІЧНОГО РІЗНОМАНІТТЯ КАРПАТ

*Олена ДОЦЕНКО,
кандидат юридичних наук,
Київський університет права
НАН України*

Карпати складаються з ланцюга гірських хребтів, що утворюють арку від Чехії (на північному заході) через Словаччину, Польщу, Угорщину та Україну, до Румунії на сході та Сербії на півдні, займаючи площу близько 210 000 кв. км. На клімат Карпат впливають як західні, так і східні вітри. Взимку він регулюється потоком полярних континентальних повітряних мас зі сходу і північного сходу. Влітку переважають океанічні повітряні маси із заходу. Континентальний характер клімату чітко простежується в Трансільванії, центрі Румунії, та нижчих частинах південних схилів через віддаленість від Атлантичного океану [3].

Дослідження свідчать про те, що клімат Карпат має тенденцію до змін. Зокрема, можна виділити два сценарії розвитку кліматичних змін в Карпатах у недалекому (2021-2050 рр.) та віддаленому (2071-2100 рр.) періодах, проаналізувавши температуру і прогнози опадів за 1971-2000 рр. Перший (більш оптимістичний), базується на припущенні піку викидів парникових газів у 2040 році та подальшому спаді; другий (менш оптимістичний), базується на безперервному зростанні викидів парникових газів у XXI столітті [3].

Що стосується опадів, то влітку очікуватиметься їх зменшення, особливо на півдні та у високих гірських місцевостях, до -20 мм на місяць, а взимку – збільшення до +20 мм, особливо на півночі Карпат. Кількість дощових днів має тенденцію до зменшення на півдні та, навпаки, до збільшення на північному сході, особливо влітку. Прогнозується зростання кількості періодів інтенсивних опадів, що тягнуть за собою збільшення стоків

та зменшення інфільтрації через меншу частоту, але більшу інтенсивність опадів. Ця тенденція опадів у поєднанні зі зменшенням кількості води від танення снігу, підвищенням температури влітку і, як результат, вищим рівнем випаровування призведуть до зростання ризиків літніх посух у Карпатах [2].

Слід зазначити, що тенденція тепліни характерна для обох сценаріїв. Так, обидва прогнози свідчать про підвищення температури на 1,2 °C на півночі і до 2 °C на півдні Карпат в літній період у першій половині XXI століття. Взимку очікується більш високе підвищення температури на сході, ніж на заході Карпат, а найвища температура згідно з модельними розрахунками передбачається в південних гірських хребтах. Кількість зимових днів залежатиме від висоти місцевості. У другій половині XXI століття підвищення температури продовжиться: за першим сценарієм – приблизно на 2-3 °C, тоді як менш оптимістичний сценарій передбачає підвищення температури і влітку, і взимку до 5°C [2]. Проте, який сценарій матиме місце в реальності, залежить від глобальних зусиль людства з попередження змін клімату.

Завдяки своєму різноманітному ландшафту Карпати містять значну кількість природних екосистем, включаючи ліси, луки, пасовища і водноболотні угіддя. Карпати є домом для приблизно третини всіх європейських судинних рослин з 4000 їх видів, багатьох видів грибів, різних видів птахів та ссавців, зокрема, таких, як олень благородний, козуля, серна, заць-русак, вовк, дика кішка, бурий ведмідь тощо. У свою чергу, зміни концентрації CO₂ і температурного режиму, режиму опадів впливають на фізіологічні процеси фауни і флори [3].

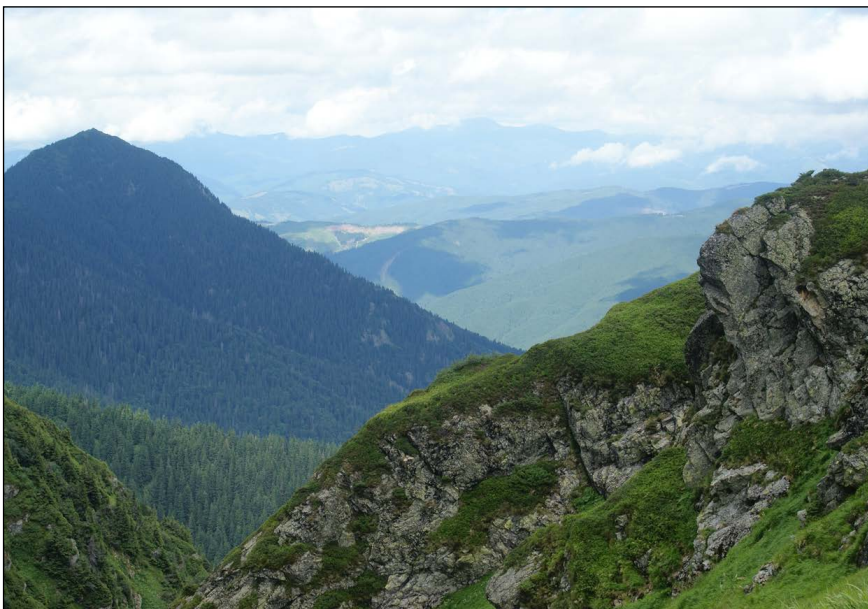
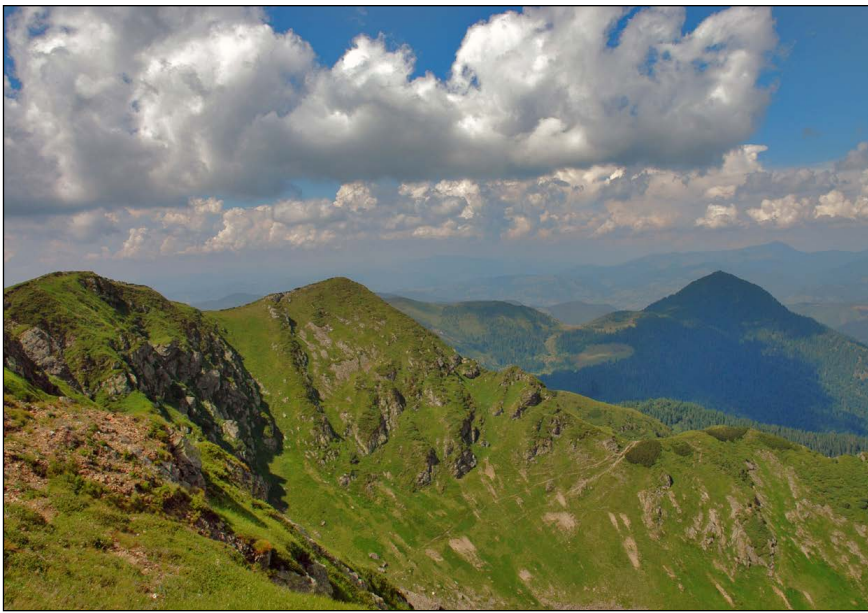
Підвищення температури та зменшення кількості води під час вегетацій-

ного періоду загрожуватиме водно-болотним екосистемам. Так, торфовища, дрібні струмки, криниці та заплави особливо піддаються ризику, оскільки вони мають низьку стійкість до посух [1]. Зменшення водно-болотних угідь також потягне за собою зменшення територій для зростання певних видів рослин та проживання багатьох видів тварин, що зумовить фрагментацію середовища існування та, як наслідок, стане загрозою для міграції тварин в регіоні. Крім того, це впливатиме на цикл вуглецю, викиди та поглинання парникових газів. Зміна клімату також може призвести до висхідного сходження лінії дерев, що впливає на біорізноманіття пасовищних екосистем [5]. Тепліші і коротші зими також вплинуть на сплячку тварин, оскільки із скороченням останньої попит на їжу цих видів зростатиме. Також деяким видам, що проживають на заповідних територіях, доведеться мігрувати або адаптуватися, щоб вижити [3].

Отже, зміна клімату Карпат призведе до посилення фрагментації середовищ існування та відкриє двері для інвазійних видів.

Це знизить здатність екосистем реагувати на зміну клімату, що в кінцевому підсумку призведе до зникнення видів. Як наслідок, скорочення біорізноманіття призведе до негативного впливу на «екосистемні послуги», такі, як секвестрація вуглецю, боротьба зі шкідниками та запилення.

Для того, щоб уникнути таких наслідків, слід застосовувати підхід, орієнтований на майбутні виклики, пов'язані зі зміною клімату. У іншому випадку економічні втрати та знищення засобів до існування будуть супроводжуватися зникненням видів та погіршенням функціонування екосистем. Це призведе до створення замкненого кола соціально-екологічної деградації регіону. Якісний збір даних та доступність інформації про кліма-

тичні впливи в Карпатах матимуть ключову роль у визначенні заходів з адаптації до зміни клімату в регіоні. Зазначимо, що ефективне впровадження адаптаційних заходів вимагає спільних зусиль усіх сторін, які безпосередньо зацікавлені в збереженні Карпат. Так, стандартизація показників та систем моніторингу дозволяє легко порівнювати дані з усього регіону, що сприяє більш ефективному плануванню процесу адаптації.

Наприклад, для збору інформації для адаптивного ведення лісового господарства необхідним є транснаціональний регіональний моніторинг інвазійних шкідників, що можливо здійснити лише за допомогою єдиних методів та транскордонного співробітництва [7].

Крім того, співпраця у сфері протидії змінам клімату в Карпатах та їх наслідкам для біорізноманіття потребує правової та політичної гармонізації і співпраці. Так, Україна є учасником Рамкової конвенції про охорону і сталий розвиток Карпат [8] поряд з рядом інших країн, зокрема членів ЄС. Зважаючи на європейський курс України і лідерство ЄС в сфері протидії шкідливим наслідкам зміни клімату, гармонізація нормативно-правових актів в досліджуваній сфері сприяла б реалізації політичних планів та підвищенню ефективності вжиття заходів з адаптації змінам клімату в Карпатах.

Не можна залишити поза увагою й заходи, спрямовані на збереження біологічного різноманіття на глобальному рівні. Так, в жовтні 2021 року відбулася онлайн-зустріч країн-учасниць Конвенції ООН про охорону біологічного різноманіття [7] з метою вироблення глобального плану дій з охорони біорізноманіття на період після 2020 року з урахуванням недоліків попередніх років та задля відновлення екосистем та біорізноманіття [4].

Отже, Карпати стикаються з серйозними природними, культурними та економічними загрозами через зміни клімату. Проте своєчасне прийняття правильних рішень та вжиття ефективних заходів задля посилення стійкості та адаптації регіону сприятимуть пом'якшенню негативних наслідків, зокрема уповільненню чи навіть зупиненню процесів зменшення біорізноманіття, а також сприятимуть збереженню унікальності Карпат.

ЛІТЕРАТУРА

1. Climate change vulnerability and adaptation in the Carpathian region: Final Report – Integrated assessment of vulnerability of environmental resources and ecosystem-based adaptation measures / Werners S. et al. Wageningen, Alterra Wageningen UR (University & Research centre), Alterra report 2572. 132 pp. URL: <https://edepot.wur.nl/351036> (Last Accessed: 4.11.2021).

2. Future Imperfect. Climate change and adaptation in the Carpathians / Werners S. et al. 2014. URL: https://gridarendal-website-live.s3.amazonaws.com/production/documents/:s_document/49/original/FutureImperfecte-Book.pdf?1483646377 (Last Accessed: 31.10.2021).

3. Outlook on climate change adaptation in the Carpathian Mountains / Alberton M. et al. UN Environment Programme, GRID-Arendal and Eurac Research, Nairobi, Vienna, Arendal and Bolzano. 2017. URL: http://www.carpathianconvention.org/tl_files/carpathiancon/Downloads/02%20Activities/Climate%20Change/MP_Carpathians_lores.pdf (Last Accessed: 31.10.2021).

4. Post-2020 Global Biodiversity Framework. International Union for Conservation of Nature : web-site. October 2021. URL: https://www.iucn.org/sites/dev/files/iucn_issues_brief_post2020_oct21.pdf (Last Accessed: 4.11.2021).

5. Spatial predictions of land-use transitions and associated threats to biodiversity: the case of forest regrowth in mountain grasslands / Pellissier L. et al. Applied Vegetation Science. 2012. Volume 16. Issue 2. P. 227–236. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/j.1654-109X.2012.01215.x> (Last Accessed: 31.10.2021).

6. Sung T. Climate change adaptation in the Carpathians. European Wilderness Society : web-site. URL: <https://wilderness-society.org/climate-change-adaptation-in-the-carpathians/> (Last Accessed: 4.11.2021).

7. Конвенція про охорону біологічного різноманіття: міжнародний документ від 5 червня 1992 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_030#Text (дата звернення: 04.11.2021).

8. Рамкова конвенція та сталий розвиток Карпат: міжнародний документ від 22 травня 2003 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/> (дата звернення: 04.11.2021).

ПОМСТА ПРИРОДИ

СТИХІЯ ВОДИ І ГРОМУ:

РІК 2008

**Повість
«Стихія води і
грому» Василя
Нагірняка –
документальне
свідчення про
повеневий
«армагедон»
у Карпатах в
липні 2008 року.
Вона звучить
як моторошна
засторога:
легковажити з
природою – не
варто...**

ПОВЕНЕВИЙ «КОВЧЕГ» НА СВЯЩЕННІЙ РІЦІ ГУЦУЛІВ

Велика вода, як гуцули з побожним острахом називають повені, прийшла у гори 23 липня 2008 року. Повеневий армагедон надлетів з верхів'я Чивчинських гір, де бере початок гуцульська ріка Чорний Черемош, і накинувся з силою неземною на гуцулів. Стихія води і грому та безжальних небесних блискавиць полетіла із карпатських верховин униз, до людей. Прийшла кара за гріхи тяжкі, за голови нерозумні, за зранену душу Говерли. Час покути настав. Грізна сила небесної стихії мчала до оберегів земного життя. Дорогу прокладали тисячі блискавиць, які безжальним вогнем дикої злості впилися у гори і скали, дерева і будинки, у безневинну землю й нищили усе на своєму шляху... В оселях горян несамовито лускало, раз по раз клепаало залізом, наче земля прощалася зі світом. Людям здавалося, що то якась над-

природна сила важким ковальським молотом безжально б'є по їхніх головах. Б'є безперестанку... А відтак, як кажуть гуцули, «небо си отворило» – і на нещасну верховинську землю з ординською злістю і шаленіючою силою налетіли два хмароломи...

КРІЗЬ ВІКНА СТОЛІТНІХ ГАТЕЙ – НА БУРКУТ

Поглинувши десятків зо два гірських потоків, Священна Ріка гуцулів увірвалася у село Буркут. Той цілющий Буркут, де за давніх часів, ще до Першої світової, водолічниця на увесь Галицький край тут була. Живили її 32 мінеральні джерела, що били ключами здоров'я із земної кори. Ні Моршин, ані Трускавець не мають й сьогодні такої цілющої води. Рукою самого Всевишнього вона у цьому краї окроплена, для зцілення ран предків-опришків від кульпанських пістолів горцям-гуцулам подарована.

Більше ста років тому тут лікувала свої тілесні рани Прометеева дочка Леся Українка. Мінеральні ванни жи-

*Василь НАГІРНЯК,
заслужений журналіст
України,
член Національної спілки
письменників України,
лауреат літературних премій
імені Василя Стефаника,
Тараса Мельничука,
Леся Мартовича,
Марійки Підгірянки,
головний редактор
літературно-мистецького
альманаху «Писанка»,
смт Верховина
Івано-Франківської області*

вильної чар-води у Буркутській лічниці зцілювали вражене туберкульозом кісток ослаблене тіло поетеси. Тут вона вбирала у себе чарівну красу смарагдового лісу, силу предковичних гір, вдихала аромати карпатського зілля і золотими віршованими строфами говорила на весь світ про рідну й милу Україну.

Усе селище дихало карпатськими легенями у Буркуті, допоки гуцули сплавливали по Черемошу дараби, заготовляли ліс і садили нові дерева. Лише старий безногий чоловік та сім'я селян-бідняків zostалися вірними Буркуту до останку. Вони глянули у витріщені очі стихії першими – з верхів'я гір пливло море води, і страшна чорна смуга почала накривати село. Карпатський слуга-каліка, найвірніший Буркуту чоловік, який за того великого потопу у 69-му разом із лісовими легінями сміливо боронив від великої води рідні терени, тепер покидав райський куточок назавше. Вісімдесят літ життя, милі серцю карпатські плаї стихія накрила чорною пеленою. Буркутську красу неземну Гуцульська ріка устелила півтори десятичками дерев'яних мостів, забраних з Черемошевих берегів і принесених з найвіддаленіших гірських урочищ Чемірний, Лустун, Мокрин, Попадинець,

Альбин, Добрин. І мулом річковим та глиноземом із верхів накрила вона благодатну землю. У пустку несусвітну перетворила стихія Буркутський рай, сотворений Божою милістю для людей і усього живого довкола.

Покинувши покинутий людьми Буркут, Чорний Черемош захлинявся стрімкими потоками, що неслися з карпатських вершин і віддавали бистрі води Священній ріці гуцулів. Вона поспішала вниз, якнайдалі від людей – щоб не привести до біди, віддати скоріш велику воду Пруту, а той – Дунаю. І в Чорному морі стихію сліпу утопити. Хмари гірської й небесної злив-води наздогнали ріку на присілку Шибене – і з розмаху увірвалися в Шибенське озеро, яке розлилося посеред гір ще 200 літ тому. Тоді схил гори Шурин-Гропа зсунувся вниз, а вода піднялася на двадцять метрів вгору. Третя кляуза, збудована на цьому озері, що керманічам дараб вірою і правдою у минулому віці служила, затримала велику воду на півдобу. Та більше «Ноїв ковчег» удержати не було сили. Високий вал розбурханих хвиль, здійнявши вгору дерев'яні останки столітньої греблі, зі страшним гулом і несамовитим ревом смертельно пораненого звіра стрілою полетів вниз. То, наче, багатопверховий будинок завалився або корабель-велет «Титанік» пішов на дно. Потоки Шибеній, Погорілець, Падороватий зтягнуло у шалену течію миттю. Ріку відірвало від берегів. А тоді кинуло по обидва боки русла на кількадесят метрів. Здавалося, що в тому морі води цілі гори плывуть вниз. Ось-ось вони накриють усе живе й неживе на цій землі. Стихія змітала на своєму шляху все: дороги, мости, дерева. Підвісні кладки ламалися, як сірники... Армагедон. Карпатський армагедон правив горами.

У ЯВІРНИКУ ГОРИ СХОДИЛИСЯ ДОКУПИ

Село Явірник за Черемошевою течією розкинулось посеред гір і правданього лісу одразу ж за Шибеним. Воно, повістують старожилі, найближче підступає до Бога, тому першим приймає ласки небесні. Першим приймало і дощі ясні та зливи страшні. А ще – громи і блискавиці, що посилало небо на оселі горян. Вони

не переставали наводити страх на дорослих. Від переляку притискалися міцніші до материнських сердець діти. Василь Шварговський уже якийсь раз перебігав дорогу та з острахом глядів вниз, на водяний крутіж, котрий на очах розмивав високий берег оскаженілої ріки. Вода піднімалася все вище і вище. Дерев'яну мітку у метрі від пінистих хвиль, яку він поставив навпроти свого будинку на дорозі, через кілька хвилин стрімка течія поглинула у вир. Чоловік усе життя живе у горах – зі своєю дружиною та двома дітьми. Живе у невеличкій хатині – здалася би краща. Як добрий газда зав'язав, як кажуть на Гуцульщині, добротну хату. На два поверхи. Діти ж бо підрастають. Леся уже до вищої школи, у Прикарпатський університет, поїхала вчитися. Меншенька, Іванка, ще з мамою бавиться. Чотири рочки тільки-но виповнилось. Справили день народження донечки кілька днів тому. Правда, ще у хаті старій.

Хату змайстрував Василь з тесаного дерева. Сам поробив на другому поверсі дерев'яні лоджії з чудернацькими викрутасами. Прикрасив їх різьбленими фігурами. Стіни оббив гладенькою вагонкою – із букового та смерекового дерева. Думали газди, що до зими сядуть у нову хату. Новосілля на весь Явірник, та що там Явірник, – на усе Зелене справлять. Вода чорною смугою перекреслила усі Василеві плани. Перед недільними сутінками забрала дорогу. Геть чисто, як урізала. Попід самі будинки, що безнадійно рятувалися, чіпляючись гострими верхами дахів за найближчі смереки. Люди дивилися на ту воду, міряли очима підтоплені будинки, які все глибше занурювалися у п'ять шумовиння води, і безнадійно розводили руками. Час від часу здіймали руки вгору – кликали на поміч Господа. З розпачу великого і немочі людської сварилися з небом, кричали від люті на гори, просили помочі одні в одних. Здавалося, що гори сходяться докупи і витискають на поверхню море підземної води. По ріці плвли величезні колоди, вирвані з корінням смереки, вільхи, сосни, ялиці. Чорна поверхня води – уся встелена лісом. Лихо прийшло у гори. Забили тривогу люди й почали рятувати себе, дітей своїх і нажите добро.

Завжди спокійний та упевнений в собі, Шварговський чи не вперше у

житті почувався малою безпомічною дитиною. З голови нараз повилітали усі думки. Зловив, насилу, одну: не порятує ніхто. Кожен рятує себе і лише своє. Чорне море сердитої води уже клекотало під хатою: розпирало бетонований фундамент, розхитувало в усі боки новенький красень-будинок. Обое з дружиною кинулись рятувати пожитки. Виносили їх надвір із плачем. А відтак бігли з тим крамом повз хату, плаєм вгору. На скелястому виступі кидали принесені речі – і далі бігцем униз. До своєї та, мабуть, уже й не своєї хати. Раптом щось страшенно загуло, затріщало, засвистіло. Шварговські застигли посеред будинку.

– Хата валиться, Василю, – скрикнула несамовито дружина. – Мерщій надвір, рятувати дітей.

Повискакували обое з будинку, а діти показували на луг, з якого сповзали у воду останні смереки. Двадцять кубів будівельного лісу стихія повикладала у свої дараби і, скріпивши їх хвилями, погнала щосили униз. То мала бути стайня для маржини. Так гадали-думали газди-гуцули. Не минуло й пів години, як поплив за водою гараж. З усім добром, що надбав чоловік, відколи поселився у горах.

Узяла Василева дружина доню Іванку на руки, пригорнула зі сльозами до грудей – почали квапно вибиратися з того водяного пекла. Рушили вперед – а йти нікуди. Замість дороги – широка ріка. Дорогу рвало шматками. Повернули назад і побрели водою, що сягала уже по пояс. Піднімалися вгору, до сусідів – життя своє рятували. Василеве серце краяла тривожна думка: що діється там, унизу, біля його будинку? Чи не впаде він під шквалом водяної стихії та небесних громів-блискавиць? Вийшов непомітно надвір і поволі спустився вниз. Серед нічної пітьми заледве розгледів хату. Побрів до неї водою. Насилу відчинив двері – холодна вода підступала до грудей. Намацав у темряві крісельце, яке змайстрував навесні для донечки. На якому Іванка гойдалася, весело щebetала, як перша весняна пташечка,

Тут і далі –
паводок 2008 року в селах
Верхній Ясенів, Ільці, Яблунниця,
Криворівня, Буковець
(Верховинський район Івано-
Франківської області)

тішила батькове й мамине серце. Тепер те крісельце билосся об порожні стіни, чіплялося до Василевих плечей і, наче, просилося у господаря: «Візьми із собою, не кидай». Василь взяв його із собою. Насилу відчинив двері, які вода уже міцно підпирала знадвору. Тепер рятувався сам – не йшов, а плив до підніжжя гори. Йому здалося, що ціле море розлилося у їхніх горах. Глянув іще раз на будинок – вода підступила до другого поверху. Із розпачу великого та безсилля людського Василь гірко-гірко заплакав й почав поволи підніматися плаєм. Попівночі під горою загримів страшний грім. Повибігали і старі, і малі з Рибенчукової хати.

– То хату нашу забрала вода, – мовив Василь до дружини і ще довго вдивлявся у глибоку нічну долину. Туди, де хата красна була. І де сміхом дитячим та радістю великою повнилася вона...

НЕ ДАЙМО ЗГУБИТИ ГУЦУЛЬСЬКИЙ РІД

Стихія погнала водні бархани розлюченої ріки далі, до першого великого села у горах – Зеленого. Предки називали його Зеленою Рікою. Таку назву мала у давнину й Гуцульська ріка Чорний Черемош. А ще гуцули називали своє село Підчорногорою, бо воно знаходиться неподалік Чорногірського хребта. В урочищі Берда, поблизу Зеленого, Чорний Черемош пробиває собі дорогу між горами Лудова та Шкорушній. Науковці називають те місце тектонічним розломом між Гринявськими горами і Чорногірським хребтом. Далі Гуцульську ріку зустрічають кам'яні пороги – чудо-диво рук Господніх. У тиху літню пору вони перетворюють Черемошові води на іскристі срібні водоспади – видовище казкове, дивовижне, заворожуюче. Тепер воно було жахливим. Ріка налетіла на кам'яні пороги зі страшенною силою. Здійняла вгору п'ятиметрові вали розбурханої води упереміш із червоною глиною, на яку щедри тамтешні гори й ліси, і, шаленіючи, стрімко кинула ними униз, на скелясто-кам'яне дно. Темно-червона піниста круговерть,

що утворилася під порогами, миттю затулювала у вирву все принесене з гір: чорні дерева, осиротілі будинки, шифер, бляху, металочерепицю, зірвані вітром з дахів будинків, а відтак порозкидала ними на десятки метрів по обидва боки русла.

Насилу вирвавшись із кам'яних водоспадних порогів, Гуцульська ріка розлилася по всій зеленій долині у самісінькому центрі села, над яким заголосили страж-гори та прадавні карпатські ліси. Вони обступили село смарагдовими лісовими урочищами гірських вершин Кринта, Скорушній, Лудова, Пнів'є, Чорногора і Чивчин. Тут, високо в горах, під Довбушевою Чорногорою розсипало іскристі водяні перла найкоштовніше карпатське намисто – дивовижне озеро льодовикового походження Марічейка.

Прийшов тієї дощової липневої днини зеленський гуцул Дмитро Зітинюк, що літував з отарою на полонині Веснарка, до цього чуда-краси на оглядини. Бо відколи живе у горах, ще того озера не видів. А в селі розказували, що має воно заморожену, чудернацьку силу. Озеро Марічейка розкинулось посеред Дівочого лісу метрів на двісті. Нарахував чоловік ще 100 кроків вшир. Якщо дивитися у воду з берега, ніби й не глибоко. Правда, дна озера ще ніхто і ніколи не діставав. Кажуть: воно бездонне. Вода – крижана навіть у найспекотніший літній день. Із дна озера безперестанку б'ють підводні джерела. Науковці називають їх сифонними дірами. А що воно насправді таке, ніхто, певно, й не знає.

Те, що побачив на Марічейці вівчар, розповідає кожному з острахом й сьогодні. Із дна озера стрімко піднялись вгору, на височенну висоту, надпотужні фонтани. Водночас, як би хто ними керував з-під землі. Нарахував їх Зітинюк більше п'ятдесяти, далі не до рахунку було. Коїлося щось неймовірне. На очах у переляканого чоловіка підземні фонтани почали заливати усе довкола. Не спам'ятався, як опинився на смереці, що найближче підступає до несамовитої феєрії синевод. Марічейка морем зробилася у Зітинюкових очах. І вже те море почало діставати його ніг.

– Ось і прийшов тобі, Дмитре, кінець, у рідних горах, на Марічейці, яку'є так видіти хотів, – говорив сам до себе чоловік. – Повидів'єс, а що з

того, що таке чудо на озері вздрів. Нікому вже про те не розкажеш. Та ніхто би й не повірив, що таке може статися у наших горах.

Чоловік виговорив «Отче наш», попрошався подумки з дружиною і чотирма дітьми – заплющив очі й чекав смерті. Аж раптом той водяний гул і тріск почали потроху вщухати. Глянув Дмитро на озеро – і фонтани меншими зробилися. До години заховалися під воду зовсім. Подивився на дорогу, якою йшов до озера, а по ній наче ще один Черемош плине. Жене переповнені води Марічейки разом з камінням і глиною щосили униз. На його полонину. Веснарку. Прийшов до тьми вівчар.

– Значить, житиму. Вода втікає.

Подякував Господу за його ласку, ще раз виговорив «Отче наш», а тоді почав думати про земні справи.

– Коби не пішла та вода на стаю. Не забрала отару. Бо то він тепер пас не колгоспні, як колись, а людські вівці. Як згине у тих водах маржина, що ме віддавати зеленським і шибенським газдам восени? Хоть не вертай д'хати? – Думки важким молотом товкли його бідну голову. Враз забув, що й сам ледве зостався живий.

НА ЧОРНІЙ ГОРІ ПЛАВИЛИСЯ КАМІНЬ І ЗАЛІЗО

Стрепенувся вівчар від грому. Загуркотіло на Попівані – так Чорну Гору називали давні люди. Від Марічейки – рукою подати на вершину. Уздрів бідолаха тої днини ще одне пекло – вогняне. Небесні блискавиці палили вогнем на Чорногорі кам'яний палац. Нерозгаданим таїнством для нас, прийдешніх, є по сьогодні той палац. Наукова обсерваторія, «Білий Слон», гора духів польських астрономів. Що ж насправді заховалося за плином років на тій горі? І чому пекельну громову канонаду послали з неба Боги? Щоби стерти в порошок кам'яного монстра? Довершити розпочате за тієї великої повені 40 літ тому? Повідати тайну світу?

Чорна Гора існує на білому світі з тих пір, відколи пам'ятають себе гуцули. Це не просто гора у горах, що відірвалася на 2022 метрів від землі

й застигла у вічності земної прощі до Бога. Це місце священне для гуцулів. По зову предків вони піднімаються на вершину – до свого Божества. На Йвана-Купала ідуть на гору сім'ями, родинами, мало не цілими селами. З усіх Карпат і Закарпаття. Ще до християнських часів предки вершили на Чорній Горі священного таїнства ритуал. Вони кличуть верховинських горців і сьогодні, щоби передати їхнім душам предковичний завіт.

Борони Вас, Боже, аби'сте попросили на Попівані дощу або смерті – враз усе й сповниться. Із днини зробиться ніч. Вас обпече вогнем вітру нечуваної сили буревій. А тоді зненацька вилетиться на голову півнеба дощу. І град блискавок накриє чорногірську вершину. Прийдеться розпрощатися зі світом, подумается в ту мить. Аж раптом – усе щезне з очей, з-за хмар вигляне, величиною з Говерлу, Чорногірське сонце. І все довкола знову оживе.

– Гнівили люди Господа і сорок, і вісімдесят, і без ліку років тому, – кивають головами у глибокій задумі карпатські горці, а Господь не хотів, щоб земляни таїнство небесне повідали, та й у гніву вітроломами нищівними і грозами небесними платив їм за зраду даної Всевишньому земної обітниці.

У 1969-му, під час другого у ХХ столітті армагедону в горах, обсерваторія на горі Попіван уціліла. Правда, напівзруйнованою залишилася вона. Тепер небесні стихії знову взялися за своє – громили її безжально. Здавалося, що на Чорній Горі плавалося розпечене залізо. І того розпеченого заліза під чорними-пречорними хмарами була ще одна гора.

Усе те видів Дмитро Зітинюк, та лиш Бога просив, аби не повернули громи і блискавиці до Марічейки, бо не жити більше йому. Не пам'ятає він вчар, як і коли дістався до полонини Веснарка. Перед очима – селевий потік, який щонаочі у страшних снах котить з Марічейки гори каміння і несе валами брудну воду у зелену долину до села Зелене. Увірвався той потік на сільську дорогу – приніс із собою пів гори каміння і червоної глини. Горішню частину Зеленого відрізало від його долишньої частини. Чорний Черемош почав збиткуватися над гірською дорогою – забрав її у горян і перемелював на пісок. Тепер тут бу-

шує Чорний-пречорний Черемош, який клекоче попід скелями гірським шумовинням води.

Покинувши Черемошеве «Запоріжжя» – розлогу зелену долину села Зелене, що вже ледь виднілася за вод'яними порогами, Гуцульська ріка попрямувала до урочища Довгі Толоки. На своєму шляху вона безжально нищила усе. Вісім підвісних кладок на здоровенних тросах, натягнутих через річку надпотужною технікою і прикованих до берегів бетонованим залізом, Черемош забрав із собою водномить. На очах у людей, які залишилися на своїх присілках і зі своїми горами на одному боці, а більше як півсела зі своїми горами – на другому. Їх розділив бурхливий Черемош навпіл. Та не просто розділив, він нахабно забрав і з одного, і з другого боку прилегли до води клапті родючої землі. Тепер, посеред літа, на городах почала «хазяйнувати» вода. Велика вода. Вона забирала присадибні ділянки, сінокосяки – вже покошені й не покошені трави, замулювала піском усе довкола. Чотири гектари золотої родючої землі стихія відібрала у жителів Зеленого назавжди. Рікою пливли стоги сіна, вивершені газдами цілі оденки з першої цьогорічної кішні. Пливли коні, корови, вівці та свині, домашня птиця. Повибігали люди до ріки. Ціла громада переляканих, несамовитих їх тут зробилася. Голосили, ридали, кричали одні на одних:

– Треба маржину рятувати, люди добрі!

– Мерщій до церкви, та бийте у дзвони, най чує село про біду, – кричали навздогін сільським хлопчакам перелякані жінки.

...Та ні людям, ані маржині ніхто ради дати не міг...

БУДУ З ВІТРАМИ ПІД САМИМИ НЕБЕСАМИ ГАЗДУВАТИ

Накоївши лиха Зеленому та доволішнім селам досхочу, Чорний Черемош напувався новими джерельними водами, що їх зібрали докупити чи не найбільші його ліві притоки – Дземброня і Бистрець. Село Дземброня – диво-писанка село. Воно заворожує барвами дивовижної

краси – і манить нерозгаданим таїнством предків. Тут Довбуш ходив з легінями, лісові хлопці у мазепинках чатували на ворогів. Дзембронянські гори почали обживати відважні гуцули у XVII столітті. Якби ж то птахом облетіти село, ви би душу відчули його – і там поселились назавжди. Як налетіли на село вітрогони і почали з русла виганяти ріку, забракло горам Довбушевої сили, аби спинити п'яну стихію у селі. Чотири мости, що слугували не рік і не два гуцулам, сільська ріка підхопила на хвилі і понесла у Черемошів котел. Не залишила жодної кладки. А далі почала руйнувати село.

Дземброня залишилася наодинці з горами і вірними Довбушевому краю ось уже чотириста літ газдами-гуцулами, які опинилися у водяній пастці і не знали, як бути далі.

– Треба би до району, до начальства верховинського. Повістувати про біду, – так вирішив сільський голова Микола Хімчак, у якого на очах поверталися гори. Чоловік тільки-но почав спускатися гірським схилом униз, як десь неподалік луснув грім. Та так, що позакладало вуха. Блискавиці розрізали над Кошарищівським хребтом небо – і тисячами іскор розсипалися по ґрунях.

– Не приведи, Господи, до біди, – подумалося Миколі в ту мить, – убережи газдів, діток їхніх та маржину від громового лиха. Не дай згинути добрим людям од наглої, сліпої смерті.

Чи не почув Господь Хімчаків благань, а чи рятував людей на Білій ріці, у захмарній Пробійнівці, – біда прийшла на присілок Кошарище. Хата сільського війта Івана Максим'юка небо підпирає. Неподалік, у встеленій запашним різнотрав'ям толоці, газда звів літню стайню для маржини. Тут худібка ночувала, у спекотну днину знаходила прохолоду. Тут газди та газдівські діти її доїли, напували, а як робилося менше паші у толоці – підготовували. Вже вечоріло. Не дїждавшись, допоки пересердиться небо, Іванова дружина з донькою Любою квапилися загнати маржину до стайні. Страх був великий, бо пасовище й бідні корови, яких з досвітку молотило грозивим дощем, тепер опинилися під прицілом громової атаки, знаходилися в епіцентрі вогняної феєрії. Здавалося, ось-ось влучить блискавиця – і зітре людину

чи тварину на порох.

– Оминуло. Слава тобі, Госпідку, що вберіг нас і маржину, – хрестилися і молилися мати з дочкою, коли громове відлуння забагровіло блискавицями ген-ген за Карпатами.

Не оминуло. По хвилі небо зібрало усю силу свого небесного володаря – головного Бога грому й блискавки Перуна – в один громовий удар і вистрілило вогненним шаром у гори. Здавалося, що на тому пасовищі нічого живого не лишилося. Коли люди прийшли до тями, побачили неподалік охоплену язиками полум'я літню стайню.

– Йой, мамо, та там наша Оля з Михайликом, – закричала щосили Люба, – виділа'м, як забігли вони до стаянки сховатися від грому.

Кинулися без пам'яті до будівлі, яка палахкотіла на всі боки вогнем. Біля порога, на обпаленій блискавкою траві, лежали діти. Мати припала до серденька донечки, Оленьки. Чи б'ється воно, чи жевріє в дитині життя? Люба намагалася з усіх сил вдихнути двоюрідному братику Коли хоч ковток живого повітря. Не виходило. Крики і плач та несамовиті зойки жінок, які від безпомічності своєї з розуму сходили, розбудили усі гори. Та не розбудили од вічного сну дев'ятнадцятирічну Олю, її братика Михайлика, чотирнадцяти літ, якому блискавка нанесла смертельний розряд у голівку.

Михайлик, що мешкав зі своїми батьками у Надвірній, щоліта приїжджав до вуйка Івана, татового рідного брата, у Дземброню, на присілок Кошарище, де разом з вітрами під самими небесами жили і газдували Максим'юки. Допомагав сестрам кутатися – випасати та доїти корів, овець. Придивлявся, як господарі роблять з молока сир, вурду та бринзу. Любив їздити верхи на конях. Мандрував у товаристві на Попіван, Ребра, Шпиці, Смотрович. Навіть лазив по скелях, забирався на шпилі.

– Якраз тут, у вуйкових горах, і є справжнє життя, – з неймовірним захопленням розповідав матері син після літніх ваканцій у Карпатах. – Як виросту, збудую в Дземброні завод, а сир і бринзу та найсолодше у світі молоко возитимемо у Надвірну, в Івано-Франківськ, усім добрим людям в Україні. Там, де тато народився і виріс, певно, й житиму...

Бездиханні тіла дітей перенесли до Максим'юкової хати. Засвітили свічки. Помолилися. А потім плакали до самого ранку. Як лише почало розвиднюватись, до хати увійшов Михайлів батько. З Надвірної. Доки була дорога – їхав. А далі – пішком. Йшов горами цілу ніч – добре знані з дитячих літ плаї стихія перетворила на зовсім чужі, непроходими. Підійшов до синочка, погладив по голівці, поцілував у личко – і впав без пам'яті на підлогу, поруч з сином.

Якби ви були тієї днини у Бистреці, нізащо не впізнали б його. Не сказали, що то Бистрець. У сивих, аж чорних, туманах будинки сховалися зовсім. Здавалося, ніби всю бистрецьку долину вповдовж 14 і вшир 9 кілометрів підперли з усіх боків скалами височенні гори – і стискають її докупі. Захиталися ліси. Рятуючись, хапалися за повітря у верхів'ях горби. Задвигтіла земля довкола. А бідні люди снували невловимими тінями біля помешкань.

– Що буде з горами? З білим світом? Погибає земля. А, може, сам Ісус іде до нас? Най си діє Божа воля, – так приймали стихію люди.

Пекло водяне. Пекло огнисте. Пекло громове. Із цього пекла, з туманних лабіринтів гострих скель і чорного лісу виринала скупа траурна процесія – кілька чоловік із домовиною. Уже недалеко. Уже зовсім близько. До рівнинного присілка Чіртаку, який виводить на велику дорогу, звідки повезуть тіло Михайлика у Надвірну. До моста на Чіртаку – рукою подати, та не видно того моста: вода накрила його. Розлилася до самого лісу, забрала дорогу – і з Черемошевою рікою побраталася. Гори не відпускали хлопця, але й не вберегли. Підніматися з Бистрецької долини на присілок Кошарище було вдсятеро важче. Піднімалися. Верховинські гірські рятівники рятували тіло людини. Ще такого робити не доводилось. Вже вечоріло, як вдруге занесли домовину з хлопцем до вуйкової хати. Поклали біля домовини сестри. Брати-Максим'юки прикипіли до дітей. Серця вискакували з батьківських грудей, туга оповивала душі. Невимовний стогін і нестерпний біль чоловіків і всієї родини Максим'юків були сильнішими за грізну стихію у горах. Вона потроху вщухала, а до ранку зникла у безвідь. Потала вода у гір-

ських котлах. Із першими сонячними променями знову вирушили у дорогу. В далеку, останню дорогу. Труну несли по черзі – Михайликові родичі і рятувальники.

Дорога повела до села Красник. Дорога – була тут дорога, від якої zostалися глибокі вирви і довжелезні канави. Наче бомбили і розстрілювали її з повітря. Як у війну. Так, бомбили і розстрілювали її з повітря. Тільки не військові – інші сили, потужніші у стократ. Незвідані, непізнані, не досягнуті. Вони залишили людям куски пошматованої життєвої артерії, біля якої ревів несамопитим болем зранений Черемош. Вибралися і з тієї пастки. Біля будинку сільських лісників чекав автомобіль. Вантажний. Значить, далі дорога є. Звідси повезуть домовину до Гльцівського роздоріжжя, а далі – вже асфальтованою дорогою у Надвірну. Авто рушило з місця. Назустріч бігла – летіла сизокрилим птахом Михайликова мати...

***

Коли ми говоримо про будь-яку стихію, то кажемо, що вона грізна, жахлива, шалена, руйнівна...

Так, стихія саме така. Вона може забрати життя. Усе живе – зруйнувати, стерти з лиця землі. Так, стихія сліпа... Так, вона всесильна. Розгадка таїнства природи лежить в інших світах, в інших вимірах. І в душах людських вона лежить. У їхній вірі, а чи зневірі. У їхній правді і кривді. У добрі і злі. І не розгаданою вона витає у Всесвіті. А коли велику кривду Землі і Богів чинять люди, – приходить з водами великими, громами і блискавицями у грішний земний світ. Суд починає вершити над нами. Чи закони Божі і людські сповідує вона? Чи треба людей безневинних так страшно карати?.. А чи усі вони такі вже й безневинні?! Відповідь знають люди... І Бог. Та чи хотіли б люди душі свої відкрити? Людям і світові? І сповідь принести свою? Господеві та власній совісті...

ПРОЄКТ «TiszaMonitorNet» ЯК КРОК ДЛЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ АІВС «ТИСА» – КЛЮЧОВОГО ЕЛЕМЕНТА В УПРАВЛІННІ ВОДНИМИ РЕСУРСАМИ БАСЕЙНУ РІЧКИ ТИСА

**PARTNERSHIP
WITHOUT BORDERS**

**Hungary
Slovakia
Romania
Ukraine**

*Віктор ДУРКОТ,
начальник відділу експлуатації
АІВС «Тиса» та ГІС,
менеджер проєкту
«TiszaMonitorNet»;
Ольга БЕЛЕЙ,
заступник начальника відділу
управління персоналом,
діловодства та комунікацій
з громадськістю і ЗМІ,
асистент проєкту
«TiszaMonitorNet»*

Одним з найважливіших завдань Басейнового управління водних ресурсів річки Тиса (БУВР Тиси) є вдосконалення автоматизованої інформаційно-виміральної системи «Тиса» (АІВС «Тиса») з метою підвищення ефективності управління паводками, покращення прийняття рішень та засобів координації як на місцевому, локальному, територіальному, так і на прикордонному рівнях.

ПЕРЕДУМОВИ СТВОРЕННЯ АІВС «ТИСА»

На території України в басейні річки Тиса паводки досягають великої інтенсивності, що спричиняє затоплення значних територій і завдає великих збитків господарству країн,

через які протікає Тиса.

Існуючий стан служби гідрологічного оповіщення в басейні річки Тиса не міг забезпечити завчасне попередження про проходження і параметри паводків, достатнє для вжиття необхідних заходів щодо захисту населених пунктів, господарських інфраструктурних об'єктів, сільськогосподарських угідь від затоплення і забезпечення ефективної експлуатації водорегулювальних споруд. Неefективність тогочасної служби оповіщення була зумовлена як обмеженістю даних із зон інтенсивного формування стоку (гірських і передгірних районів), так і недосконалою технологією спостереження, збору, передачі та

**Автоматизовані
гідрометеорологічні станції
на річках Теребля (с. Мерешор
Хустського району),
Тересва (с. Нересниця
Тячівського району),
Тиса (с. Крива Хустського
району), Закарпатська область**

опрацювання гідрометеорологічної інформації.

Для підвищення рівня інформативності служби гідрологічного оповіщення необхідно було автоматизувати весь процес. Як урядовий орган, який здійснює заходи щодо запобігання, реагування та мінімізації шкідливої дії вод на той час, Державний комітет водного господарства України дійшов висновку, що проблема підвищення

практичної ефективності служби гідрологічного оповіщення в басейні річки Тиса і зменшення ризику стихійних лих може бути вирішена шляхом створення автоматизованої інформаційно-виміральної системи для прогнозування паводків і управління водними ресурсами в басейні річки Тиса (АІВС «Тиса»). Поштовхом для створення системи слугувала Угода між Міністерством водного господарства Української РСР і Державним відомством водного господарства Угорської Народної Республіки на тему «Інформаційно-вимірвальна система для прогнозу паводків і управління водними ресурсами басейнів рік», підписана в далекому 1986 році в місті Будапешт.

ЗАВДАННЯ АІВС «ТИСА»

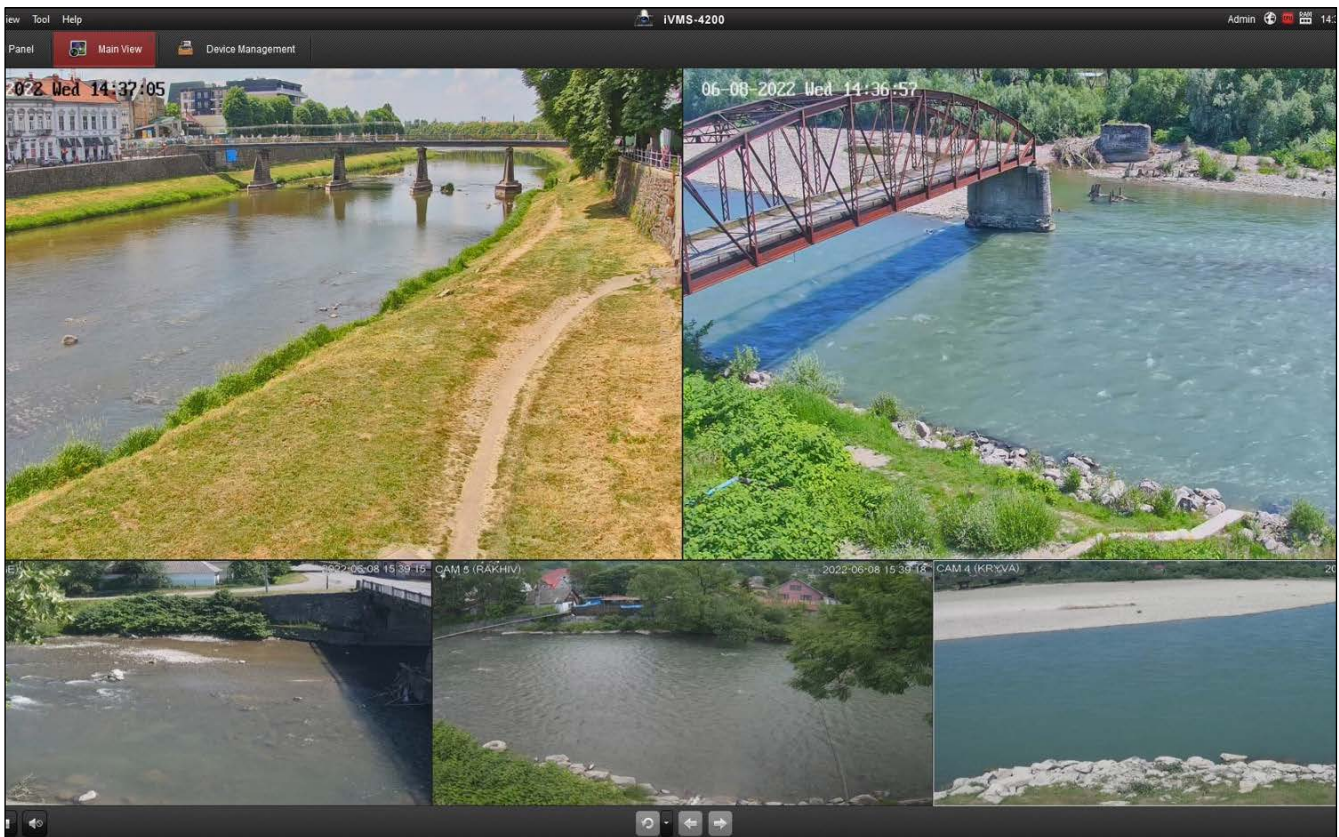
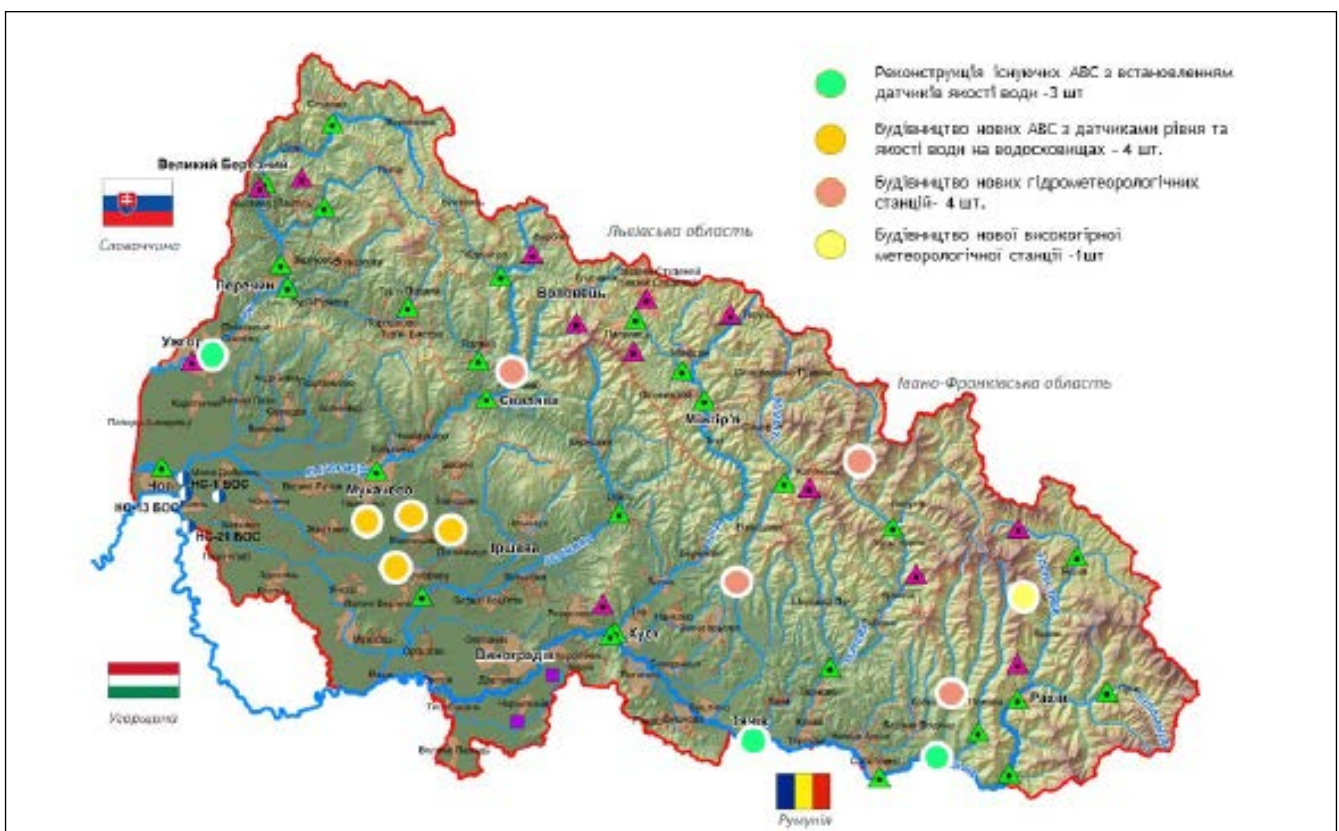
Основна ціль АІВС «Тиса» – оперативне прогнозування гідрографів паводків на ріках басейну за допомогою спеціальних математичного, інформаційного і програмного забезпечень; підготовка достовірної прогнозної інформації про параметри паводка і передача її в автоматичному режимі відповідним службам оповіщення і протипаводковим підрозділам; видача рекомендацій для прийняття управлінських рішень щодо безаварійного пропуску паводків.

Функціональна структура АІВС «Тиса» передбачає розподіл системи на такі підсистеми:

- прогнозування дощових, тало-дощових і селевих паводків;
- контроль параметрів та прогнозування якості природних і скидних вод;
- прогнозування зон затоплення і можливих збитків від затоплення дощовими, тало-дощовими і селевими паводками;
- розробка оперативних планів протипаводкових заходів;
- функціонування водного господарства в особливий період (підсистема цивільного захисту).

Схема розташування нових станцій системи АІВС «Тиса»; система відеоспостереження за річками області

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРОЄКТУ «TiszaMonitorNet» ЯК ШЛЯХ ДО ВДОСКОНАЛЕННЯ АІВС «ТИСА»

У травні 2021 року БУВР Тиси розпочало реалізацію проекту під назвою «Створення транскордонної мережі моніторингу якості води в басейні Верхньої Тиси з подальшим розвитком і модернізацією спільної угорсько-української гідрографічної телеметричної системи (TiszaMonitorNet)» у рамках програми транскордонного співробітництва Європейського інструмента добросусідства Угорщина-Словаччина-Румунія-Україна 2014-2020.

Проект впроваджується за партнерства Верхне-Тисайської дирекції водного господарства (Угорщина), яка має значний досвід роботи з системами моніторингу та управління якістю, тоді як БУВР Тиса має більший досвід роботи в управлінні телеметричною системою – таким чином, ключові

знання двох партнерів гармонійно взаємодоповнюються.

Забруднення та засмічення твердими побутовими відходами поверхневих водних об'єктів суббасейну Тиси є однією з ключових проблем у регіоні Верхньої Тиси (Україна-Румунія-Угорщина). У випадку транскордонних річок захист якості води є спільним завданням країн, які зазнають впливу забруднення, тому створення мережі моніторингу якості води значно вплине на зменшення екологічних ризиків, викликаних засміченнями і забрудненнями. Встановлення й модернізація водомірних постів, онлайн-вимірювання показників якості поверхневих вод та камери спостереження дозволять приймати виважені управлінські рішення органам виконавчої влади, відслідковувати реальну ситуацію на водотоках, забезпечать оперативне реагування щодо розповсюдження забруднюючих речовин та твердих побутових відходів на десятках, сотнях кілометрів річок суббасейну Тиси.

Проект позитивно вплине на якість життя тих об'єднаних громад, які живуть в межах паводкобезпечних територій в Україні та Угорщині, і які найбільше страждають від погіршення стану водних ресурсів.

ЦІЛЯМИ ПРОЄКТУ «TiszaMonitorNet» Є:

1. Істотне покращення моніторингу якості води в басейні Верхньої Тиси шляхом створення мережі нових станцій моніторингу якості води для отримання більш точної кількісної інформації про поширення забруднення.

2. Забезпечення постійного спостереження в режимі реального часу за виявленнями плаваючих комунальних відходів, деревини та льоду шляхом розробки/встановлення системи камер моніторингу якості води в басейні Верхньої Тиси.

3. Сприяння більш ефективному реагуванню на надзвичайні ситуації із забруднення річок в басейні Верхньої Тиси шляхом створення системи раннього попередження з питань якості води.

ЗАХОДИ ДЛЯ ОТРИМАННЯ ОЧІКУВАНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ:

1. Будівництво на річках нових автоматизованих станцій моніторингу якості води в Угорщині та Україні:

- нових станцій моніторингу якості води, створених на річках – 3 шт.;
- створення нових гідрометеорологічних станцій – 4 шт.;
- нових водомірних постів та постів вимірювання показників якості води на водосховищах – 4 шт.;
- нової станції моніторингу опадів – 1 шт.

2. Розробка системи відеоспостереження для моніторингу якості води в басейні Верхньої Тиси.

3. Підготовка транспортної моделі якості води.

4. Модернізація центрів раннього попередження, що дозволяє здійснювати контроль якості та кількості води в режимі реального часу.

Інтегрованою транскордонною мережею моніторингу якості поверхневих вод суббасейну Тиси буде усунутий дефіцит інформації, пов'язаний з існуючим забрудненням річок та погіршенням якості поверхневих вод у разі виникнення випадків забруднення та засмічення річок. А в майбутньому запланована система раннього попередження дасть змогу негайно оповіщати водогосподарські організації, державні органи та організації з питань надзвичайних ситуацій, пом'якшуючи масштаби та вплив випадків забруднення й засмічення. Запланована модель дозволить здійснювати моніторинг та візуалізацію масштабів, прогресу та характеристик засмічення й забруднення поверхневих водних об'єктів в суббасейні Тиси (подібно до прогнозування паводкових хвиль) і таким чином покращити планування заходів реагування. Результати проекту спрямовані саме на стале використання й збереження навколишнього середовища у транскордонній частині басейну Тиси – збереження природних ресурсів й дії щодо зменшення кліматичних змін, зменшення засмічення й забруднення річок суббасейну Тиси.

ВОДНІ ТА СОЛЯРНІ АРТЕФАКТИ

НА МЕГАЛИТАХ КОСІВЩИНИ

Любомир ДЕРЖИПІЛЬСЬКИЙ,
кандидат біологічних наук,
науковий співробітник
НПП «Гуцульщина»,
голова ГО
«Спадщина Гуцульщини»,
Івано-Франківська область

КОСМОГОНІЯ ІНДОАРІВ

У попередніх наших публікаціях (3, 4) йшлося про давні святилища та топоніми Косівщини як відображення космогонічної міфології та сакральності місцевості, обожнювання головних життєдайних стихій Води і Сонця. Численні древні сакральні-ритуальні, археологічні об'єкти, взаємне розташування скельних святилищ, промовистих «водних» і «сонячних» топонімів дозволяє висунути гіпотезу, що у них зашифровані (відображені) давні світоглядні (космогонічні) уявлення, вірування, міфи індоаріїв «Про Первозданні Води», «Про Океан Творинь», «Про Світове Дерево», «Про народження нового Сонця-Бога у день зимового сонцевороту, перемоги світла (Білобога) над темрявою (Чорнобогом)» та ін., що, можливо, саме на згаданих теренах зародилися, постали ці та інші міфи. Місцевості над підземними водами, між річками, посеред вод мають підвищену енергетику, є МІСЦЯМИ СИЛИ. Тому вони є таємничими, приваблюють численних туристів, істориків, мово- і краєзнавців.

Крім топонімічних, мегалітичних артефактів, передань та міфів, ще одне підтвердження гіпотези про унікальне космогонічне, міфо-ритуальне водно-

солярне значення території знаходимо в процесі спроби розпізнання давніх знаків (петрогліфів) на каменях, первинного письма, рясно представлених на деяких мегалітичних об'єктах Косівщини. Феноменально, що ці петрогліфи є подібними до знаків на давніх сакральних об'єктах Євразії. Начебто людність, яка заселяла ці простори, попри величезні відстані, впродовж багатьох століть і тисячоліть, мала однакову чи подібну знакову систему, символіку, міфологію. Про це аргументовано доводив академік А. Кифішин, який розшифрував дошумерські письмена Кам'яної Могили (Запорізька обл., Україна): «архіви Кам'яної Могили, які пов'язали культури Шумеро-Вавілонії і Єгипту III – I тис. до н.е. з культурою палеоліту печер і писань Уралу і Прикаспію на Сході (XII-II тис. до н.е.) і франко-кантабрійських печер (XVII-X тис. до н.е.) і архіву гротів Фонтенебло (під Парижем IX-VIII тис. до н.е.) на далекому заході. І Кам'яна Могила заговорила мовою протошумерів. Тим більше, в 3 – 4 «сховищах» архіву Кам'яної Могили виявилися чуринги або палетки з письменами (предтечі шумерських глиняних табличок!), з яких не тільки копіювалися дані панно на стелях 60 гротів і печер Кам'яної Могили (про що збереглися посилання в панно), – але й вони самі були копіями «написів», що вигравіровані на стінах печер Калабрії (Лас-Монедас в Іспанії), печер

Франції (Ласко, Мадлен, Байол і т.п.), і навіть гроту Аркі-сур-Кюп в Бургундії (35 тис. до н.е.!)» (5).

Коли А. Кифішин це писав, він ще не знав про петрогліфи на карпатських мегалітичних святилищах. Після ознайомлення з ними, констатував, що ці знаки, можливо, ровесники і подібні до письмен на Кам'яній Могилі і, що вони можуть бути прочитані за допомогою силабарію, складеним цим вченим. І це він продемонстрував на заняттях зі студентами та аспірантами Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника. В останніх працях і інтерв'ю вчений припустив, що Карпати є одним із можливих регіонів, де виникло знакове письмо. Отже, наші святилища та петрогліфи, можливо, є ровесниками і аналогами перелічених вище письмен, оскільки Східні (Українські) Карпати розташовані майже в середині цього ареалу. Не виключено, що наша старовіччина має, певним чином, стосунок до Шумеру. І це цілком правдоподібно. Тож суть письмен на наших мегалітах спробуємо розшифрувати за допомогою силабарію Кам'яної Могили, шумерських словників, шумерської та індоєвропейської міфології, зокрема Міфу про Енкі тощо (5, 6). Ці петрогліфи можна віднести до різних систем письма – піктографічного, ідеографічного, силабаричного (складового)

Силабарій Кам'яної Могили – це

повний звід усіх письмових знаків, відокремлених А. Кифішиним в процесі дослідження копій текстів, виконаних М.Я. Рудинським та Б.Д. Михайловим. Силабарій представлений у фундаментальній 2-томній монографії, яка включає майже три тисячі сторінок (5). А. Кифішин аргументовано доводить, що у Кам'яній Могилі відображені еволюція шумерського письма і мови, дошумерська і шумерська міфологія. Для наглядності представлені сторінки із монографії (див. справа). Як і в інших мовах (праукраїнській та сучасній українській, шумерській, санскриті тощо), у силабарії деякі знаки мають декілька значень. Тому треба враховувати контекст. В нашому випадку необхідно брати до уваги стосунок до води і сонця у їх всесторонніх іпостасях.

На рисунку угорі зображено копію петрогліфів на одному із панно святилища. Рис. 2 ілюструє еволюцію знаків Кам'яної Могили дошумерського клинопису. Тут, у першій лінійці (Р), знаки, скопійовані Рудинським, у другій лінійці (М) – Михайловим. У третій лінійці представлені силабами – значення знаків. У четвертій лінійці зображено кожен знак, поданий відповідно до «Шумерського лексикону» А. Даймеля, п'ята і шоста лінійки відображають ранній і пізній етапи шумерського клинопису.

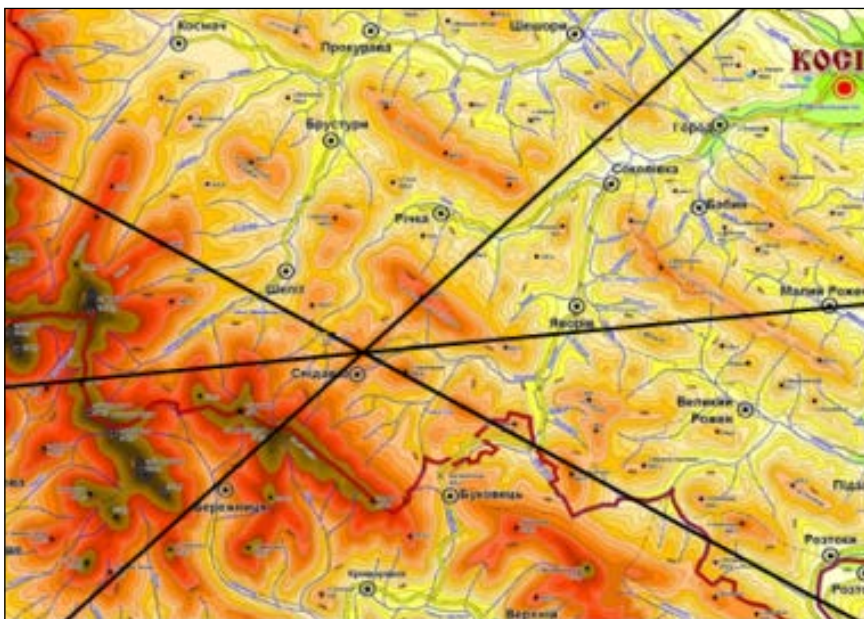

(P)									
(M)									
	ri	a	kud	u ₅	nun	lal	a+10	30+2	

СИМВОЛІКА ВОДИ

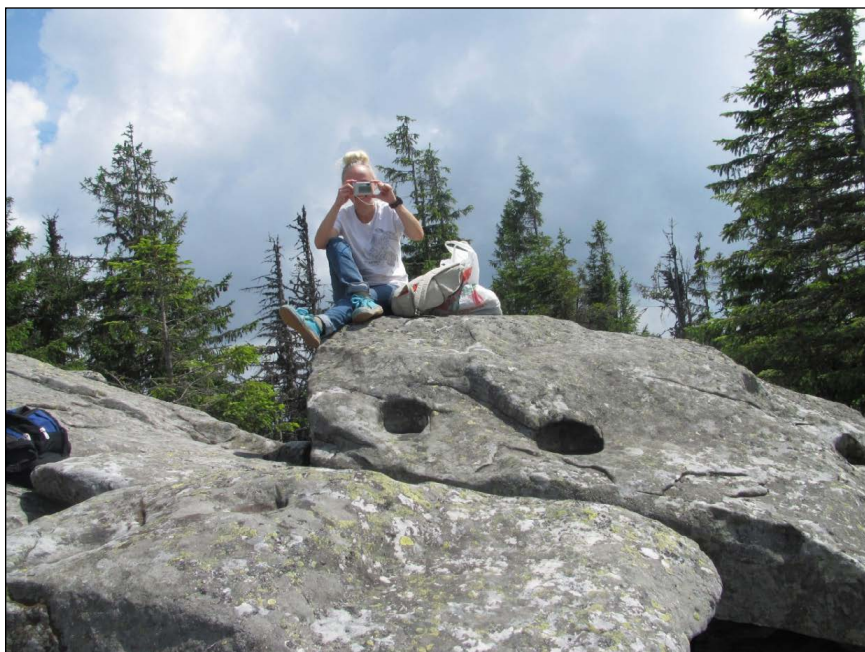
Вона – багатогранна, як і її значення у різних культурах впродовж тисячоліть. До водних символів-знаків мегалітичних святилищ Косівщини можна зачислити численні рукотворні заглиблення, чаші; прями, хвилясті лінії різної довжини і товщини (ширини), піктограми та ідіограми, зерноподібні знаки тощо (1).

Чашні камені відомі практично по всій планеті, у різних народів вони були предметом сакрально-ритуальних відправлень. Тлумачення символіки різних заглиблень, чаш, лунок на мегалітах в світовій літературі неоднозначне, іноді суперечливе і проблематичне. Очевидно, що інтерпретація чашної символіки впродовж тисячоліть у різних частинах світу і етносів зазнавала змін. Деякі чашні, ямкуваті камені використовувалися для жертвоприношень, інші для збору води, яка вважалася священною і цілющою від різних недуг тощо. Видобування різних виїмок і знаків слугу-

Панно 48/А і 37/А (за Рудинським). К М с. 91; сторінка із монографії А. Кифішина «Кам'яна могила»; схема астрономічно-календарного святилища з центром на г. Камінець

вало одомашненню, обжитості середовища проживання людини (1, 2). Деякі лунки, особливо композиції із декількох і більшої кількості, відображали розміщення зірок і сузір'їв на небозводі (7). На їх основі були створені зоряні календарі. Також чаші могли символізувати сонце, сонячне сяйво, зокрема лунки з променями. Іноді чаші «...асоціюються з душами... Користуючись водою чашечника для різних потреб, місцеві мешканці сприймали це явище як чудо, як феномен, гідний особливої уваги, відчуваючи до цього дару природи почуття вдячності, поваги, благовоління. Поступово камінь, що наповнювався живильною вологою, перетворювався в об'єкт поклоніння, жертвник. Вода, як відомо, носій життя, символ очищаючої і воскресаючої сили природи. Такі уявлення поширені серед усіх народів світу» (1). Серед народів Кавказу, в абхазо-адизьких мовах поняття вода і душа позначалися подібними словами ПСИ і ПСЕ. Було повір'я, що «...через воду, яка випаровується під променями сонця, душа людини возноситься на небо, очищуючи і багатократно побільшуючи сили і можливості померлої людини» в подальшому житті (1). Подібні вірування, очевидно, побутували і в Карпатському регіоні. Зокрема це підтверджують петрогліфи на святилищі «Камінець» у Снідавці, про що йтиметься нижче.

Напевно, за кількістю води, зібраною в чашах, судили, у різні періоди року і свята, про величину опадів, складали прогнози на врожай. Святилища асоціюються із місцями сили, вода тут дійсно набирала цілющих властивостей. У світлі нинішніх знань про властивості води (структурованість і пам'ять) це повір'я не позбавлене рації. Повір'я про воду, яка є заговорена, гашена, непочата, взята до схід сонця, йорданська, свячена тощо, мають під собою фізичний зміст, магнітно-резонансне підґрунтя. Така вода піддавалася впливу біополя людини, вранішнього сонця, магнетизму місцевості (місце сили), молитви, ритуальних дійств. Вода заряджається, набуває різної структури, різних властивостей, хоча зовні нічим не відрізняється. Вода, зібрана

**Тарілкоподібна чаша без зливу;
малі круглі глибокі чаші;
чаша зі зливом**

на священних місцях, вважалась святою, божею. Тому практично на всіх давніх святилищах видобували чаші для збору води, облаштовували, упорядковували природні криниці.

Безперечно, одне із призначень виїмок на каменях у Карпатах – водне. На численних каменях мегалітичних святилищ Косівщини виявлено рукотворні заглиблення різної форми, величини, глибини. Їх можна диференціювати за такими ознаками:

1. Круглі невеликі чашоподібні виїмки – святилища на Лисині Космацькій, на г. Грегит, Камінець та ін.

2. Мілкі, не чіткі, невеликі заглибини – святилища Терношорська Лада, на Лисині Космацькій, на хр. Каменистий, Сокільський тощо.

3. Овальні заглибини різних розмірів і глибини – на більшості мегалітів.

4. Тарілкоподібні великі виїмки – святилища в Завоєлах, на г. Гаршиця.

5. Глибокі чаші конічної форми – святилища на г. Грегит, хр. Сокільський.

6. Заглибини, виїмки кугастой форми – святилища на хр. Сокільський, Каменистий.

7. Стопоподібні, видовжені заглибини, слідовики – святилища Камінь Довбуша в Прокураві, Крісло Довбуша на г. Тарночка, на Яворівському камені

8. Чаші зі зливом і без зливу – святилища на хр. Сокільський, Бульбаківські Камені, Камінь Довбуша на г. Гаршиця.

9. Каскадні. Чаші, розташовані одна за (під) одною по вертикалі, – Юдаківський камінь, Камінь Довбуша на г. Гаршиця.

10. Чаші, видовби із письменами в середині – святилище Камінець у с. Снідавка.

Більшість заглибин, чаш, виїмок видобано на горизонтальних плитах, проте зрідка трапляються чаші на вертикальних і похилих площинах мегалітів. Деякі найприкметніші чашні камені представлені на світлинах (див. стор. 150).

Окрім чаш, до водних петрогліфів належать прямі, хвилясті лінії різної довжини і товщини (ширини), піктограми та ідіограми, символи первини – букви А, зерноподібні знаки тощо. Найбільше знаків, символів на означення води зосереджено на багатофункціональному

мегалітичному святилищі «Камінець» у Снідавці та Камені Довбуша у Завоєлах (присілок Космача). Окремі знаки-символи трапляються зрідка на інших мегалітичних святилищах Косівщини і загалом Карпат.

СОЛЯРНА (СОНЯЧНА) СИМВОЛІКА

Сонце теж широко представлене на скельних святилищах різними символами у вигляді: кола, диску, диску з променями, косою і прямого хреста, сварги, круглих виїмок, чаш, зооморфів тощо, а також і, що найважливіше, календарно-астрономічними обсерваторіями, святилищами Сонцю-Богу. На Терношорському святилищі (Терношорській Ладі), присвяченому Жінці, Праматері, творенню та одночасно було архео-астрономічною обсерваторією (3), у нижній частині є великий диск, прообраз сонця (діаметром близько 8 м) зі слідами обробки (сколів, стісування, видовбів), зорієнтований на південь (див. фото угорі на стор. 153). Схематично диск має вигляд голови лева, чи людини. А лев у багатьох культурах був символом сонця. На наших теренах донині цей символ використовується у геральдиці. Золотий лев на синьому тлі уособлює поєднання головних життєдайних стихій Сонця і Води. За 100 м західніше, за потічком видніється плита, на якій видовбаний великий хрест (див. фото внизу на стор. 153). У верхній частині святилища викарбовані декілька хрестів і лунок. Традиція поклоніння, обоження Сонця збереглася до наших днів: хрести-сварги на рушниках, вишиванках, килимах, великодніх пасках як відображення вірувань у Ярила, весняного сонця, відродження природи.

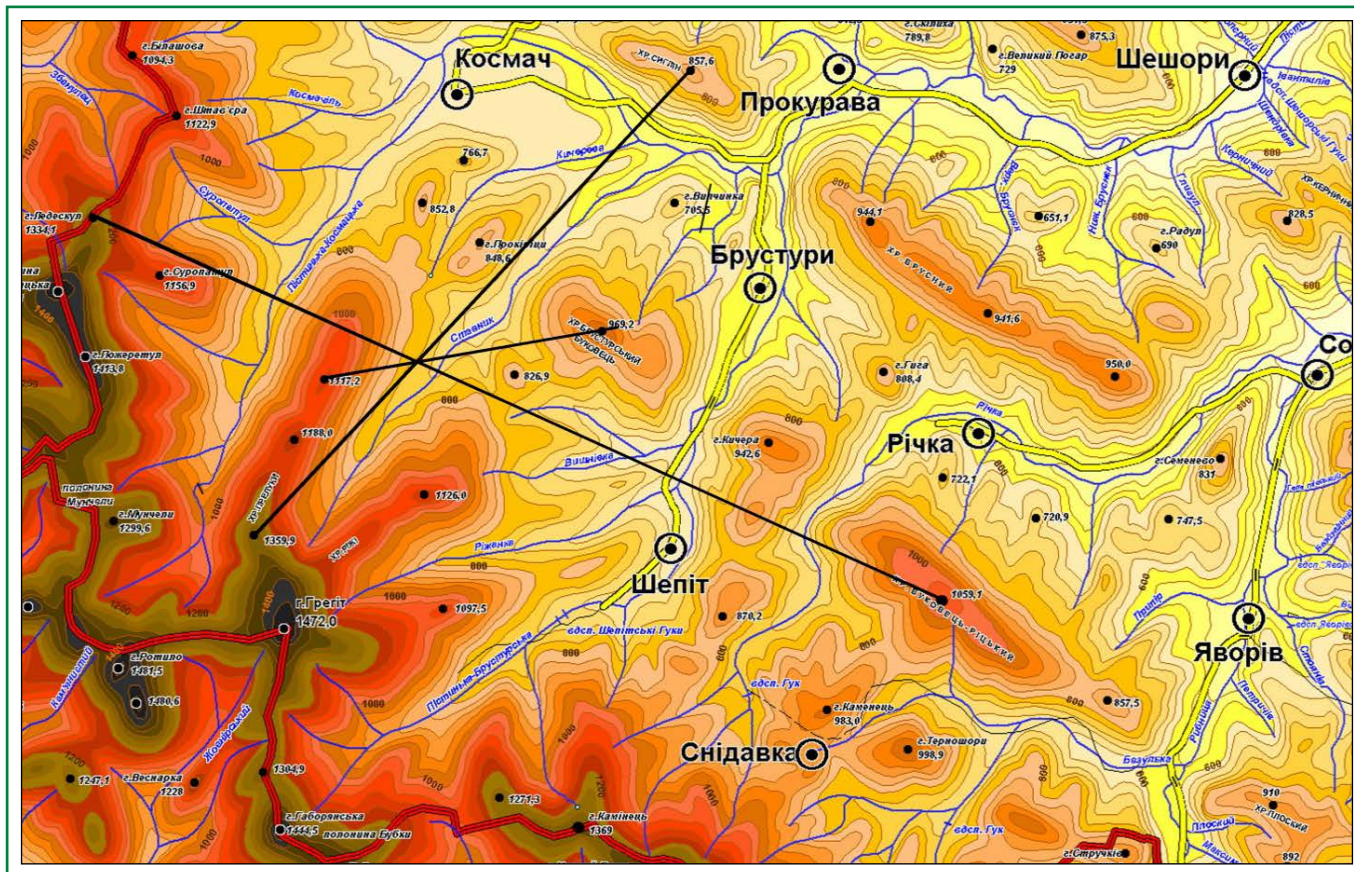
Сонячні календарні святилища досить поширені в регіоні. На Косівщині їх виявлено декілька, зокрема це: Лисина Космацька, Камінь Довбуша (Новаківського) в Завоєлах (Космач), Камінь Довбуша на г. Гаршиці (Космач), Терношорська Лада (Яворів), Камінець (Снідавка), камінь Пугач (Каня) на хр. Каменистий, Соколівська Тарночка та ін. Про деякі йшлося у публікаціях раніше, про два, що мали водно-солярне значення детальніша інформація нижче.

СВЯТИЛИЩЕ «КАМІНЕЦЬ»

В урочищі Камінець, що в центрі Снідавки, є залишки (артефакти) давнього святилища. Воно мало наче два рівні. Перший рівень: на скелястій вершині наявні артефакти астрономічного характеру. Через гору Камінець і сусідню г. Терношору проходить азимут сходу сонця у зимове сонцестояння з погляду астрономічно-календарного святилища, що на Лисині Космацькій. В той же час тут, на Камінці, було автономне астрономічно календарне святилище на честь Сонця-Бога. Схема цього святилища подібна, як на Лисині Космацькій (див. стор. 152). У день літнього сонцевороту сонце сходило у напрямку найвищої вершини хр. Буковець Ріцький, а далі хр. Каменистий, що біля Косова, де теж було календарне святилище (камінь Каня, або Пугач). На продовженні цієї лінії у західному напрямку є гора Чорний Грунь, де заходило сонце у день зимового сонцевороту. Чорний колір символізує західну сторону, як і Чорногора у Космацькому святилищі.

Схід сонця у день зимового сонцестояння спостерігався у напрямку г. Терношора. Продовження цієї лінії у західному напрямку проходить через Лисину Космацьку (календарне святилище), де сонце заходить у літнє сонцестояння. Лінія рівнодення пролягає через підніжжя хр. Буковець Ріцький і далі виходить на мегалітичне святилище Брама Богів (Татарівський камінь), що на хр. Сокільський. Як і на календарно-астрономічному святилищі, що на Лисині Космацькій, на Снідавській археоастрономічній обсерваторії календарні лінії проходять через вершини гір (ніби їх спеціально так розмістили).

На скелях і на окремих валунах є численні знаки = петрогліфи. Деякі мають чіткі контури, інші ледь простежуються через вивітрянання пісковиків впродовж століть і тисячоліть. На похилій площині скелі святилища увагу привертає кругла заглибина, чаша шириною 20 см і глибиною 15-20 см, від якої радіально відходять «промені» (див. фото посередині на стор. 153). Очевидно, що ця виїмка означувала сонце, святилище сонцю. Сліди, ознаки солярної (сонячної) символіки трапляються в різних місцях святилища. На жаль, давні

письмена на верхніх каменях сильно пошкоджені нинішніми марнославними відвідувачами, які на кожному стовпі, камені, навіть дереві намагаються наслідити, залишивши свій автограф. Це звичайнісінький вандалізм, руйнація історико-культурної спадщини, до якої належать давні сакральні об'єкти і петрогліфи.

На найвищому центральному мегаліті та на валунах, що ліворуч, поміж «сучасних письмен» можна виокремити давні знаки, які за силабарієм тлумачуться як сім'я, протосім'я, зерно, первинне зерно, зерно ячменю, вода, первинна вода, доля, суд, судити, приречення, риба та ін. Ці символи свідчать про первину, вони відображають воду – первинну стихію, винесення первинної землі рибою із безодні, зародження і забезпечення життя, його кругообіг, сезонні і добові зміни (календар, календарне святилище) внаслідок поєднання цих двох стихій. На верхньому, найвищому камені святилища є сліди виходу, просочування води і стікання до низу, у бік каменя з видовбами. Камінець в оточенні Первозданних Вод, Океану творинь, Остріків і інших водних назв ніби символізує первинну землю, твердь, скалу посеред водної стихії.

Це ніби гора серед моря, серед вод.

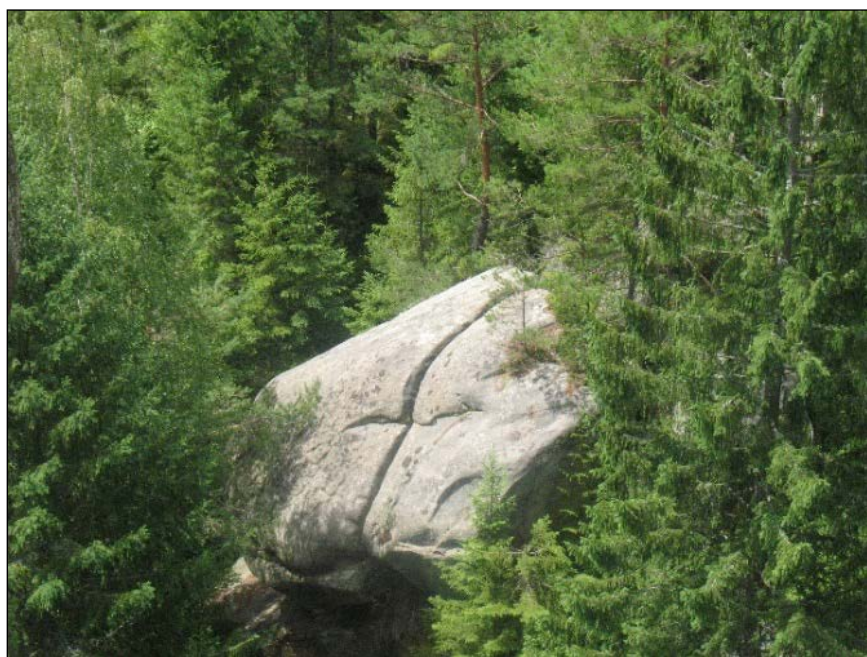
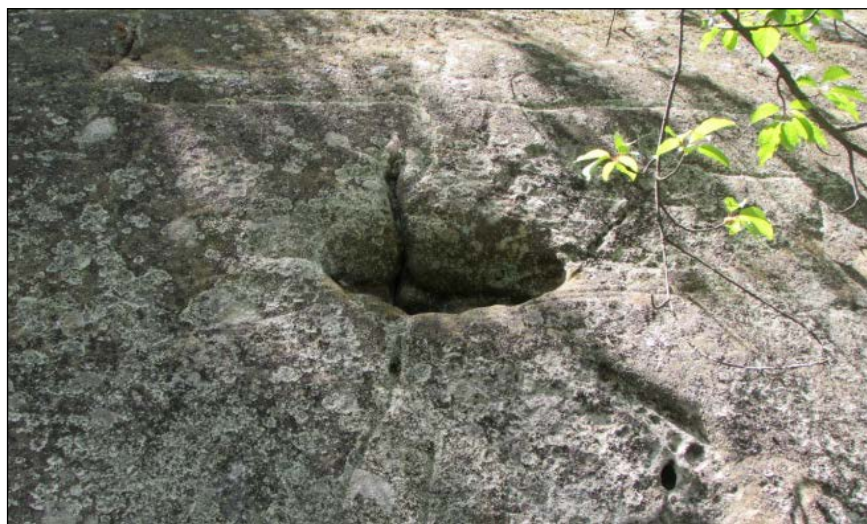
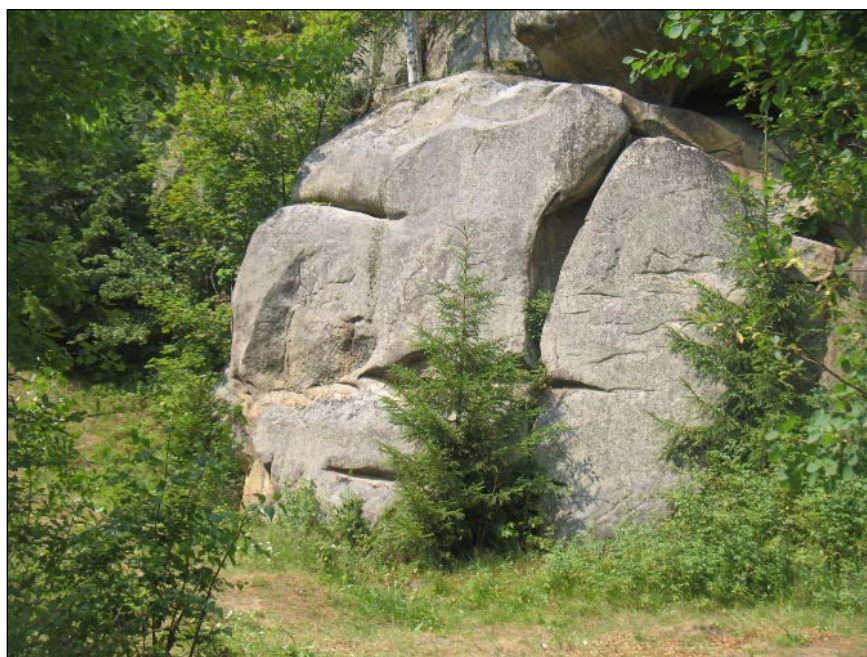
На жаль, давня міфологія, передання в первинному вигляді, в силу різних причин не збереглися. Зате збереглися петрогліфи, залишки святилищ, місцеві назви, за якими, до певної міри, за аналогією та допомогою співставлень подібних знаків на Кам'яній Могилі, святилищах Подунав'я, з силабарієм Кам'яної Могили можна їх відтворити, розшифрувати, або наблизитись до розуміння. Точного міфоруитуального тлумачення сукупності цих знаків ми не знаємо, бо достеменно не відомо, як думали, міркували давні люди, які були у них космогонічні уявлення. Проте, беручи до уваги те, що більшість петрогліфів належать до солярної (сонячної) і водної символіки (верхня, небесна вода), можна припустити що верхнє святилище відображало союз сонця і води, двох головних життєдайних стихій, акт творення світу і перетворення енергії сонця і сполук води в органічні речовини, чинники життєзабезпечення живих організмів.

Другий рівень сакрального комплексу розташований дещо нижче – за 50 метрів східніше від першого, вищого. Тут є великий камінь з видовбаними трьома чашами і вервичкою

Схема календарного святилища в Завослах; косі хрести на скелях

менших лунок та різних знаків (див. фото посередині на стор. 154). Дві чаші, що на краю мегаліта зі зливом, а та, що у центрі, – без зливу. Видовби, чаші, лунки, очевидно, знаменували воду, або мали ритуальне водне призначення чи значення. Чашоподібні видовби шириною до 0,5 м на цьому камені істотно відрізняються від подібних виїмок на інших святилищах. В середині чаш є викарбувані різні знаки, які тлумачуться за допомогою силабарію. Можливо, знаки, врзи, лінії у виїмках, заглибинах, у яких збиралася вода, взаємно посилювали їх значення і інформативність. Власне, акцентували на цьому. До речі, у доступних джерелах наразі мені не відоме подібне поєднання чаш і символів всередині і їх значення. В цьому і полягає унікальність снідавських пам'яток. Бо лише на цьому святилищі є поєднання чаш і петрогліфів усередині. Вище йшлося про повір'я, у народів Кавказу про зв'язок людських душ із водою і що випаровування

води-душі очищає і посилює останню для подальшого життя. Щось подібне, певно, відображено на каменях з видовбаними знаками, які нагадують силабаму зі – ДУША. Вірогідно, таке поєднання символізує єдність води і душі, душа у воді, разом з водою. Очевидно, це є підтвердженням зв'язку, союзу води і душ померлих, очищення для подальшого життя, що відповідає, чи аналогічне за міфоритуальним значенням Суду Води, неодноразово відображеному у Кам'яній Могилі.

Спереду на торці мегаліта є викарбований великий знак kud, який начебто сповіщає основне призначення комплексу – «СУД ВОДИ». Знаки в заглибинах-чашах та поряд по поверхні: a – вода, сім'я, se – зерно, зі – душа, пам – доля, судити, kud – суд, судити, lal – зв'язувати, сполучати, sangu – жрець, первосвященик, головне святилище тощо, вкладаються в парадигму міфоритуалу «Суд Води» (5, 10). У міфоритуальних текстах Кам'яної могили в різних комбінаціях фігурують силабами «праіснування», тобто пренатального буття душі, що проходить цикл відродження, включаючи три необхідні компоненти: сім'я або воду (шумер. a), зерно (si) і душу (zi). Власне, ритуал «Суд Води» символізував «Шлях очищення водою: проходження всіма складовими, необхідними для відродження нового людського життя, шляхом очищення водним безмежжям ріки, вихід з якого сприяв його відродженню й оновленню в новому витку життя» (5, 10).

Святилище на Камінці (гора в центрі Снідавки) було багатофункціональним в ознаменування основних життєдайних стихій Сонця (вогнь, світло) і Води. Воно мало календарно-астрономічне значення та відображало уявлення давньої людини про значення Води як межі між світами, вічності.

Окрім водного тлумачення, в контексті до Суду Води, три чаші відображають також круговерт життя (народження – смерть – відродження) та Триєдину Богиню (Діва – Мати – Стара Пані), Триєдиного Бога слов'ян Сварога – небо (Стрибог, Велес, Род) тощо. Вервичка із семи лунок відображає, очевидно, давній міф про Велику Богиню і Космос, які утотожуються і поділяються на сім сфер-планет-богів. (2, 9).

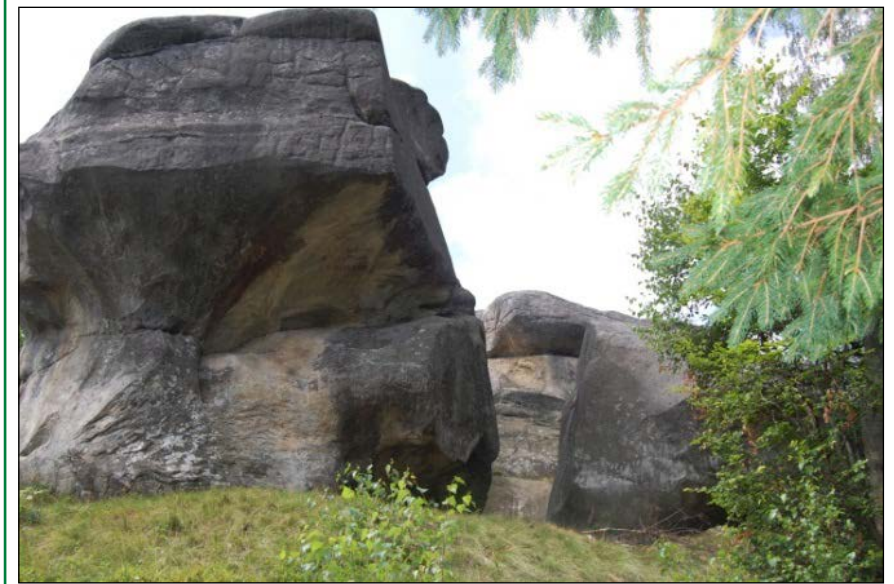
КАМІНЬ ДОВБУША (НОВАКІВСЬКОГО) В ЗАВОЄЛАХ

Мегалітичний комплекс Камінь Довбуша (Новаківського) вперше, як сакральний об'єкт, описаний професором М. Кугутяком у книзі «Старожитності Гуцульщини» (7). Він розташований на присілку Завоєли (с. Космач), на невисокому підвищенні, за 1000 м ліворуч річки Ставник (правої притоки р. Пістиньки). Тут, на площі близько 300 квадратних метрів, зосереджено понад 20 кам'яних брил ямнеського пісковика різного розміру.

На деяких каменях помітні сліди обробки (рівчакі, сколи, виїмки, шліфовані поверхні), викарбувані сакральні знаки, зображення тварин. Зокрема декільком каменям надана подоба голови чи тулуба змія, ящера, дракона. На верхній площині великого вівтарного каменя, що ліворуч, був жертовник, тут є так зване шліфоване дло, помітні сліди ватрища, видовбані сходинки. Між каменями є природні чи штучно прокладені, видовбані, або підправлені проходи, тунелі, зорієнтовані за основними сторонами світу і календарними азимутами.

Сукупність змієподібних величезних кам'яних брил, природних та підправлених проходів, щілин, тунелів, видовбаних на каменях зображень сонця і місяця, рівчаків і лунок, зорієнтованих за основними азимутами сходу сонця в періоди літнього і зимового сонцевороту, весняного і осіннього рівнодення, вказує на давнє сонячне, календарне призначення святилища. Коли відкласти на мапі основні календарні азимуту, то у напрямку сходу сонця у день літнього сонцестояння розташоване мегалітичне святилище (Камінь Довбуша) на г. Гаршиці (857 м н. р. м.), у західному напрямку – найвища вершина хр. Прелуки (1360 м н. р. м.), що поряд із г. Грег'їт.

У напрямку г. Гаршиці між двома великими каменями («драконом» – висотою понад 5 м та каменем – довжиною 7,5 м і висотою близько 3 м, що нагадує лежачого ящера) прорізаний в скалі прохід до вівтарного каменя, у нижній частині якого висічений рівчак (див. фото справа унизу). У день літнього сонцевороту під час сходу сонця промені падають у цей рівчак. У день зимового сонцестояння схід сонця фіксується по центру широкого проходу між найбільшими каменями (між вівтарним і змієподібними мегалітами).

На сході розташована нижча вершина хр. Кичера (с. Шепіт), далі – вершина Буковець Ріцький, а на заході – одна з вершин хребта Прелуки (837 м н.р.м.). У рівнодення з позиції віттарного каменя схід сонця фіксується на найвищій вершині хр. Брусний (944 м н.р.м.), а на заході – на одній із вершин хр. Прелуки (1117 м н.р.м.). У цьому ж напрямі на віттарному камені є видовбана, добре помітна виїмка. Отже, на основних календарних азимутах розташовані гірські вершини, які разом із мегалітичним комплексом творили календарне святилище, діаметр якого – близько 12 км.

Окрім календарного призначення, святилище було, очевидно, багатофункціональним, тут виконувалися різноманітні сакральні і обрядові дійства впродовж року – жертвоприношення різним богам, святкування, масові гуляння. Ця традиція частково збереглася до сьогодні. На Зелені Свята, на Івана (Купала) молодь Космача і навколишніх сіл влаштовують тут забави, хороводи, танці. До мегалітичного комплексу прокладена Хресна Дорога і щороку, в свято Воздвиження Чесного Хреста (27 вересня), космачани відбувають хресний хід і молебень. На найбільшому камені встановлено хрест із розп'яттям Ісуса Христа. Чи не є це відлунням колишнього святкування осіннього рівнодення, яке фіксується напередодні (25 вересня)? За старим повір'ям (яке побутує і нині), 27 вересня вважається «змійним днем», бо до цього дня всі змії повинні були поховатися. Наявність численних каменів та видовбаних зображень у вигляді змія свідчать, що воно існувало в період, коли змії, дракон був головним тотемом (родоначальником), він уособлював небо, сонце, всесвіт, порядок, мудрість тощо. За індоарійською сакральною міфологією Великий Змій Вічності Шеша, або Ананта був символом Нескінченного Часу і Простору, а також він – ложе бога Вішну, Вишеня, Всевишнього (8). Тож і календарні артефакти стосуються часу і простору. Святилище Вішну – Вишеню – Всевишньому, згодом Крішні – Кришенню, очевидно, було

**Камінь Довбуша в Завослах;
фрагмент вервочки із
семи лунок, петрогліфи;
азимут сходу сонця у літнє
сонцестояння;
знак pup – Праматір;
зліва: а – сім'я, вода;
праворуч: зі – душа;
камінь з чашами**

ПОРІВНЯЛЬНА ТАБЛИЦЯ ДЕЯКИХ ПРОТОШУМЕРСЬКИХ ЗНАКІВ НА СВЯТИЛИЩАХ КОСІВЩИНИ І КАМ'ЯНОЇ МОГИЛИ ТА ШУМЕРСЬКОГО КЛИНОПИСУ

Склад, силабема	Значення	Снідавка, Камінець	Завоєли, Камінь Довбуша	Кам'яна Могила	Шумерський лексикон А. Даймеля	Шумерський клинопис
a	сім'я, вода			I II	II	𒀭
dili	людина, люди, один			—	—	𒀭
me	приречення, закон, є, це, наперед визначене, доля			┌ ┌ └ └	└	𒀭
nun	Інанна, цариця, царське, шановане					𒀭
kud	судити, карати, забороняти, різати (землю)			Y V	Y	𒀭
lal	в'язати, зв'язувати			^	^	𒀭
se	зерно, зерно ячменю					𒀭
zi	душа					𒀭

також на г. Грегит. До речі, у Космачі і довколишніх селах змія іноді називають шешуном (записано від Бойчука Романа). За одним з міфів, зокрема скіфів і інших племен, на нинішній території України змія була Богинею, праматір'ю людей (2, 10). В інших міфах змії, дракон був головним божеством, родоначальником людей. Гуцули донедавна називали змію софією (а Софія – мудрість), вбити яку вважалося великим гріхом. Щодо цієї тварини існує багато легенд, міфів. Впродовж тисячоліть пантеон богів у наших пращурів мінявся і образ змія, гадюки з часом набрав негативного значення. Очевидно, святилище в Завоєслах відображає ці давні світоглядні уявлення наших пращурів.

На найбільшому камені вгорі з південного боку проглядаються висічені зображення бика, ведмедя, змія, дещо нижче – павука, по боках зображення сонця, місяця. Такі петрогліфічні композиції характерні для епохи палеоліту (6). Це наразі найдавніше відоме у Карпатах зображення.

Нижче від верхнього каміння є група мегалітів різної форми, які нагадують міфічних істот, а також видобані арки, гроти. Нижня частина святилища мало досліджена, вона таїть чимало загадок. Але чи не найважливіше призначення святилища стосувалося водних міфоритуалів творення та «Суду Води». Водна символіка представлена, в основному, на чотирьох мегалітах. За 50 м перед основною групою зооморфних мегалітів є досить масивний, заокруглений валун із численними петрогліфами. З-під нього раніше витікала вода, тут була цілюща криниця, як і на інших святилищах. Відповідно і петрогліфи відображали воду. Найбільше знаків символізують: а – сім'я, вода, первина, насіння ячменю, kud – суд, судити. Очевидно, на цьому камені і криниці відбувалися ритуали очищення від гріхів, оздоровлення відвідувачів.

Поряд з вівтарним каменем є декілька груп петрогліфів. На горизонтальному камені над неглибокою виїмкою, тарілкоподібною чашею, викарбуваний знак nup – цариця, тут вона – володарка вод, поряд знаки а – вода, сім'я, протосім'я, me – приречення, призначення, kud – суд, судити. Під карнизом вівтарного мегаліта добре збережена група петрогліфів, які, вірогідно, відображають душу – zi і Первинну воду – а. Ліворуч від каменя із зображенням nup є колоноподібний камінь висотою 1,5 м. На верху каменя є залишки трьох тарілкоподібних чаш. Певно, композиція означених і ще не означених знаків відповідала міфоритуалу «Суд Води», суть якого окреслена вище, у розділі

про святилище у Снідавці. Три чаші символізують СУД ВОДИ, відображають три стани людини на Землі: народження, зрілість, смерть – перехід до нового стану, безсмертя. Отже, у давніх дохристиянських релігіях фігурує поняття безсмертя, реінкарнації. Як йшлося вище, три чаші символізують також Триєдину Богиню (Діву, Матір, Стару Пані).

Точне прочитання інформації, яку несуть ці знаки, – попереду. А наразі можна констатувати, що тут, як і на «Камінці», йдеться про воду, про її значення як першооснову, яка супроводжує людину від народження (а, se, зерно – початок), зрілість – подальша доля, призначення (me) і завершення (Суд Води) – перехід до царства мертвих. Серед них «nup – відображення водної стихії, яка існувала у Первинні часів і втілювала собою життєву силу». «IV – найдавніший образ-смісл праматері води, її безодні, її «водного черева», в якому здійснюється трансформація смерті в нове життя» (5, 10).

ВИСНОВКИ І ГІПОТЕЗИ

На мегалітичних святилищах «Камінець» у Снідавці і «Камінь Довбуша» у Завоєслах є численні петрогліфи, що відображають поєднання визначальних життєдайних стихій СОНЦЯ і ВОДИ, Первину, зародження життя, першопочаток, основу буття живих істот, збереження енергії, інформації, вмирання і відродження, вічності як межі між життям і потойбіччям.

Святилища були багатофункціональними, мали календарно-астрономічне та міфоритуальне значення щодо Води як межі між світами, вічності (Суд Води). Суд Води – древні уявляли як перехід від одного стану до іншого, від життя до потойбіччя, переродження до іншого життя. Ці уявлення розвинулися у теперішні вчення про перевтілення душ (у буддизмі і ін. релігіях), безсмертність душі у християнстві тощо.

Безперечно, сьогодні не всі петрогліфи виявлено. Деякі, а можливо, більшість знаків заховано під землею біля підніжжя мегалітів. Подальші археологічні дослідження підтвердять або спростують це припущення. На жаль, на багатьох мегалітах первинне письмо понижене сучасними вандалами. Але поміж цих «написів» вдається виокремити давні знаки. З метою збереження давніх протошумерських знаків – «послань пращу-

рів» – необхідно зняти детальні фотокопії і зробити зарисовки цих знаків задля майбутнього вивчення.

Академік А. Кифішин вважав петрогліфи на Карпатських святилищах, зокрема в Завоєслах і Снідавці, протошумерським письмом. Тож розшифрувати і тлумачити ці знаки можна за допомогою таблиць і силабарію, опублікованих у монографії «Кам'яна Могила». Подібність деяких знаків на мегалітах святилищ Снідавки і Завоєслах із петрогліфами Кам'яної Могили ілюструє подана тут порівняльна таблиця. В силабарії деякі знаки мають декілька значень, як і в сучасних мовах (слова і знаки). Тому треба враховувати контекст. В нашому випадку необхідно брати до уваги стосунки до Води у її всесторонніх іпостасях.

Подібні протошумерські знаки, як на Гуцульщині, виявлені також у Подунав'ї, а останнім часом у Трансильванії. А. Кифішин припускав, що тут (у Карпатах) міг бути один із центрів зародження знакового письма. Вчений також твердив про значну подібність шумерської і української мов і, що для тлумачення тутешніх мегалітичних артефактів, петрогліфів необхідно звернутися до шумеро-акадської міфології, що тут може бути відображений міф про Енкі. Головна парадигма міфу про Енкі – Вода. Енкі дав людям воду, випустив із надр землі прісну воду для людей, вирощування рослин, життєдіяльності людей і тварин. Вода супроводжує людину впродовж життя: народження – з води, омивання, купання існує завдяки воді; після смерті повертається у воду (водні могили – первинний тип поховань). Головний храм Енкі в Еріді носив назву Е-Абзу («Дім Безодня»). За аналогією можна вважати, що таким храмом, сакральним центром води була Снідавка. Назва означає Первозданна (Первинна) Вода, з якої все постало і повертається до неї – Безодня. Це підтверджують інші топоніми у Снідавці: Океан Творинь, де все виникає і все зникає (та ж Безодня), Межиріки – магі-ріка, первинна вода, головна вода, Вихід, Млаки, Річка, Безвінний і ін. (11 водних топонімів) та святилища в урочищі Камінець і Терношорська Лада.

Вірогідно, на наших святилищах відображені певні міфоритуали, які наразі нелегко відтворити в силу певних обмежень у знаннях давніх міфології і міфоритуалів, мов, а найголовніше, як мислили давні люди. Завдання це дуже складне. Необхідно пізнати давні міфоритуали, міфологію, епос.

Символічно, що описані вище святилища, розташовані у межиріччі

Пістиньки і Рибниці (Пістинька теж означає Рибниця). У низці міфів риби символізують воду, первину, виконують функцію деміурга, тобто беруть участь у створенні світу: наприклад, риба приносить із дна первинного Океану-Бездоні пісок, первинну землю. У Снідавці це відображено у розташуванні святилищ та топонімів. Із Первинних Вод (Снідавки), Бездоні (Кагли, Океану творінь) самозародилася Велика Мати, Праматір, яка створила все суще. Так постала Первинна земля – Безулька, Прелуки, Завоєли (гори Брусний, Буковець, Кормитура, Ріжі, Грегит, Ігрець, Чорний Грунь, Лисика К., Сиглин-Гаршиця, Стручків) – це ніби Ойкумена, обрамлена Рибницями.

На основі цього висновується гіпотеза, що Снідавсько-Терношорсько-Космацько-Яворівський сакральний паломницький комплекс ознаменовував центр творення, зародження життя, а отже, і Центр Світу, в уяві тодішніх людей. Розглянута символіка святилищ є підтвердженням приналежності і єдності нашого краю із світом з прадавніх часів і що тут були універсальні підходи, міфологія, символіка, які вкладаються у парадигму вірувань давнини різних регіонів планети.

Проте наша мегалітична спадщина мало представлена в світовій та й у вітчизняній літературі. Відомості з нашої території або свідомо замовчують (особливо – північний сусід), або не знають. В одній із останніх праць Б.Х. Бгажноков (1) подає відомості про чашні камені Євразії, але України тут нема, біла пляма, ніби України нема в Європі. Але ж це – центр Європи.

Потрібні детальні всесторонні дослідження археологами, геологами, мовниками, істориками, географами феномену цих святилищ у пізнанні історико-культурної спадщини, місця регіону у житті далеких пращурів, становленні мови, писемності. Довколишні території практично не досліджені. Очевидно, ця місцевість була важливим міфотворчим центром, головним святилищем ВОДИ.

Древні сакральні об'єкти, первинне знакове письмо, символіка, міфологія та місцеві назви є важливими реліктами (залишками), свідками старовіччя, цінними, унікальними чинниками історико-культурної спадщини, важливою передумовою розвитку, пропаганди низки різних видів туризму, традиційних і нових, оригінальних. Історико-археологічна спадщина ще не посідає належного становища в свідомості і економіці. При відповідній політиці вона може

стати, неодмінно стане, визначальною в структурі туристичної індустрії, в збалансованому розвитку краю. Правильне висвітлення історико-культурної спадщини дає відповідь на сакраментальні питання – хто ми, звідки, які наші корені? Археологічні пам'ятки, петрогліфи, топоніми, ороніми, гідроніми, антропоніми спонукають і уможливають по новому, об'єктивно, неупереджено, без політиканства і ультрапатріотизму оцінити історію Карпатського краю, спростовують стереотипи про маргінальність і вторинність краю в цивілізаційних процесах. Осмислення давньої історії засобами мовної і класичної археології, фольклористики, мовознавства, міфології – тема окремого дослідження, яке вихоплює з п'їтьми забуття несподівані, величні, парадоксальні докази про роль і місце регіону в історії краю, цивілізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бгажноков Б.Х. Культура чашевидных знаков Евразии. – Нальчик: Издательский отдел КБИГИ, 2016. – 82 с.
2. Войтович В. Українська міфологія. К: «Либідь», 2005, 863 с.
3. Держипільський Л.М. Древні скельні святилища та топонімика Косівщини. – Косів: Писаний камінь, 2015. – 140 с.
4. Держипільський Л.М. Архів водних топонімів: свідки старовічнього сакрального центру // Науково-популярний журнал «Зелені Карпати». Рахів. – 2019, вип. 1-4 (60-63) – С. 134 – 141.
5. Кифишин А.Г. Каменная могила. Опыт дешифровки протошумерского архива XII–III тыс. до н.э. Том 1. – 2013. – 872 с.
6. Кифишин А.Г. Прашумерські палеолітичні наскальні храми Завоєли – Урич і «Вінок трав богині Ішхари» // Альманах «Духовні корені вічного буття українців» / [редакційна рада: О.Т. Полівчак та ін.]: НПП «Просвіта-Світовид» / Анатолий Кифишин. – Івано-Франківськ, 2013.
7. Кугутяк М. Старожитності Гуцульщини. Львів: «Манускрипт», 2011, т. 1 – 447 с.
8. Наливайко С. Давньоіндійські імена, назви, терміни: проекція на Україну. – Національний науково-дослідний інститут українознавства МОН України. – К., 2009. – 504 с.
9. Причепій Є. Семичленні структури Неба, Космосу і Тіла Богині в праміфі / Культурологічна думка. 2010, С. 71-81.
10. Юхнюк-Коротун Л. Луни Первовіку: Словник до історії української культури. – К., 2017. – 410 с.

Василь КУХТА

СОNET НАТХНЕННЯ II

Василеві Герасим'юку

Зімкнули гори вічі кам'яні...
 Пред космосом нічним
 я си не таю.
 До краплі, до зернини пам'ятаю
 Все, що було відібрано мені.
 Тут я літав не лише уві сні...
 Коли втомила серце сатьяграха*,
 Я меч узяв...
 Пласке обличчя страху...
 Напасник втік...
 Не прощено мені.

На чакрах днів,
 століть жертвним лоні
 Наліті сьйвом золотим долоні –
 Я не благаю силу повернуть!

Хай іншому дістались
 жезл і митра,
 Шепочу слово, як молитву:
 «Віпра**...»
 Без нього Всесвіт утрачає суть.

СОNET ЗАБУТТЯ

Пливе ковчег
 до смеркових плес,
 І місяць-брахман
 вистелить доріжку,
 Щоб цар кушанів
 (з тризубом) Гувішка
 Зійшов із поскрибованих небес.

Шукатиме загублені ключі...
 Зотлілі проростуть
 у дебрях злаки.
 І кров'ю зацвітуть таємні знаки
 На топірцях... шербатому мечі.

Потоки молоком
 стечуть і медом...
 Він сумно посміхнеться:
 «Рікта-Веда***...»
 І двері кам'яні відчинить скит.

Трембіта, мов сурма,
 озветься в горах...
 І скаже цар:
 «Сухим тримайте порох...»
 Його не зрозумімо: санскрит...

*Вертість в істині (санскр.),
 метод ненасильницької боротьби
 за незалежність.

**Натхнення (санскр.).

***Йдеться про поему Агастія
 «Різведа» («Рікта-Веда») –
 «Мудрість для нащадків» (санскр.).

ЗООЛОГІЧНІ МУЗЕЇ УНІВЕРСИТЕТІВ УКРАЇНИ

*Ігор ШИДЛОВСЬКИЙ,
Львівський національний
університет
імені Івана Франка*

Сьогодні в Україні працюють понад 4 тис. громадських музейних закладів, які провадять наукову, освітню і виховну роботу, частина з них розташована далеко від обласних центрів і є чи не єдиними осередками пізнання та виховання молоді. Серед них 3 265 музеїв зареєстровані при вищих навчальних закладах, і понад 40 з них – природничі. Саме природничі музеї сприяють розвиткові особистості й покликані виховувати любов до живого і навколишнього середовища загалом. Адже об'єкти природи – це те, з чим стикаються люди від раннього дитинства. Часто вони настільки привабливі, що діти блискавично їх запам'ятовують. Власне тому про тваринний і рослинний світ розповідається у дитячих книжках, журналах, казках тощо.

Важливе значення музеї відіграють у житті студентів, оскільки це та вікова група, у якій відбувається процес формування особистості, закладається світогляд і певні переконання. Під час роботи зі студентами [5] музеї використовують і розповідають про такі напрями діяльності, як: збиральницький, фондівий, експозиційний, пошуково-дослідницький, пам'яткоохоронний, просвітницько-інформаційний, навчальний, туристичний, організаційний, громадсько-корисний і профорієнтаційний. Практично всі ці напрями зумовлюють зацікавлення у студентів та виховують у них працелюбність і наполегливість.

Захоплення збиральницьким напрямом музейної роботи не має вікових обмежень. Цей напрям є одним із

перших, з яким можуть ознайомитися діти чи дорослі. Його суть полягає в попередньому зацікавленні людини збиральницькою діяльністю. Дуже важливу роль у цьому відіграє знайомство з музейними співробітниками, які працюють з природничими об'єктами, що нас оточують, і володіють знаннями про походження та історію життя на Землі. Зазначимо, що більшість відомих біологів минулого і теперішнього часу формували свій світогляд під час збирання колекцій тварин, рослин, викопних організмів тощо. Тому важливою функцією зоологічних музеїв є пропаганда збереження біологічного різноманіття і природної спадщини.

Актуальність нашої статті зумовлена вимогами часу і зокрема воєнного стану. Саме тепер найнеобхідніше оприлюднити максимальну кількість інформації, що стосується музейних природничих зібрань на території України, оскільки це може забезпечити їхнє збереження.

Зоологічні музеї є в кожному з обласних центрів України, як і універ-

**Експозиції Зоологічного музею
Львівського національного
університету імені Івана Франка**

ситети, однак насправді найбільше їх зосереджено в Києві та по одному в деяких містах обласного підпорядкування. За нашими даними, в Україні сьогодні функціонують близько 28 університетських зоологічних музеїв та ще не менше трьох зоологічних фондівих колекцій без експозиції – головню ентомологічних [34].

Зоологічний музей Львівського національного університету імені Івана Франка. Перші відомості про існування великого Кабінету натуральної історії при Львівському університеті стосуються 1784 р., коли університет зайняв великий комплекс будівель після тринітаріїв у кінці вул. Краківської, розташованих перед краківською брамою: «Nadto było tu 20 sal, wielki Gabinet historyi naturalnej» [35, 36]. Тут були зосереджені природничі зразки не лише тварин, а й мінералів та сільськогосподарські ко-

лекції, зберігалася нумізматична колекція. Першим завідувачем у 1805 р. був професор Бальтазар Гакет.

Львів і, зокрема, університет 25 вересня 1823 р. відвідав імператор Францішек Кароль, який оглянув будівлі академії, бібліотеку, нумізматичну колекцію, а також кабінети: фізичний, натуральної історії, анатомічний та хірургічну залу. Після цього постановлено, що університетську будівлю потрібно перебудувати.

Через п'ять років, 21 лютого 1828 р., спеціальна комісія оглядала нові приміщення університету. Цього разу Кабінет натуральної історії розташували на другому поверсі, він займав три зали. Проте значні збори, які там накопичилися, потребували його розширення і кращого збереження фондів.

Під час листопадового повстання 1848 р. згорів університетський будинок, знищено цінну наукову бібліотеку, вийшло з ладу університетське обладнання, через що тривалий час не можна було розпочати заняття... Тому у січні 1850 р. для університету винайнято 27 залів на третьому поверсі Ратуші, де помістилися також реальна школа і техніка. Університет займав 13 приміщень, у яких на східному боці був розташований Кабінет натуральної історії. У 1851 р. університет переведено у будівлю на вулиці Святого Миколая, а нині – Грушевського, 4.

З 1884 р. в університеті працював видатний науковець Бенедикт Дибовський, який привіз із собою значні зоологічні колекції, зібрані на Далекому Сході, в Сибіру та на Камчатці. За клопотанням ученого і за наказом ректора університету від 25 лютого 1885 р. для створення зоологічного музею до Кабінету натуральної історії було передано ще три зали і коридор. Отже, для експозиції було відведено п'ять залів загальною площею майже 500 м². Збори Б. Дибовського налічують понад 2 тис. одиниць зберігання і головню це малакологічні та гідробиологічні збори. Особливо цінні серед них колекції губок, ракоподібних та моллюсків озера Байкал, серед яких є типові зразки – тобто вперше описані для науки [37]. Колекція професора Б. Дибовського належить до так званих іменних або авторських колекцій музею.

Взагалі ж у Зоологічному музеї ЛНУ імені Івана Франка зберігаються 14 іменних колекцій, які голов-

но репрезентують дослідження науковців-природників у XIX–XX століттях. Серед них: колекції комах Е.-Ф. Гермара, Костянтина-Станіслава Петруського, Отто Шгаудингера і Адама Суліми Уляновського, колекції моллюсків Бенедикта і Владислава Дибовських, Карла-Ернста фон Бера і Всеволода Здуна, колекція безхребетних тварин Антонія Якубського та Яна Грохмаліцького, колекції птахів Яна Каліновського, Михайла Янковського, Федора Страутмана і Наталії Сребродольської, колекція павуків Ярослава Каричака та Івана Бублика.

Основу ж наукових фондів музею становлять систематичні колекції, які репрезентують фауну всіх континентів і багатьох акваторій світу. Серед них: колекція мушель морських моллюсків (258 найменувань), подарована графом В. Дідушицьким 1889 р., мушлі моллюсків, різноманітні голкошкіри та риби з Червоного, Адріатичного і Середземного морів, зібраними експедицією принца Монако та співробітниками біологічних станцій у Трієсті та Неаполі протягом 1886–1903 рр. Збори тварин з Ліберії Яна Гіршлера (1935–1936).

У 1904 р. музейні колекції збагатилися одним із найцінніших експонатів – скелетом морської, або стелерової корови (*Hydrodamalis gigas* seu *Rhytina stelleri*), винищеної людьми до 1768 р., отриманим від вдячних Б. Дибовському за безкоштовне лікування мешканців о. Берінга. Унаслідок опрацювання літературних даних з'ясовано, що зі стін музею походять п'ять або шість скелетів цієї тварини, які експонують у Києві, Харкові, Відні та, звичайно ж, Львові (череп – в Одесі). Всього у світі таких скелетів зберігається лише 27.

Під час Другої світової війни Зоологічний музей пережив лише час недбальства. У корпус факультету влучила бомба, проте в ту його частину, яка була віддалена від музейних приміщень. Усі музейні експонати на час окупації були звалені в найбільшому залі в одну купу, що звичайно призвело до їхньої часткової втрати й пошкодження і до втрати значної кількості етикеток та інвентаризаційних описів, проте більшість – вціліли.

Після закінчення війни музей швидко відновлював діяльність і активізувалися наукові роботи та роботи зі збору колекцій, переважно з території України (Карпати, Крим, Поліс-

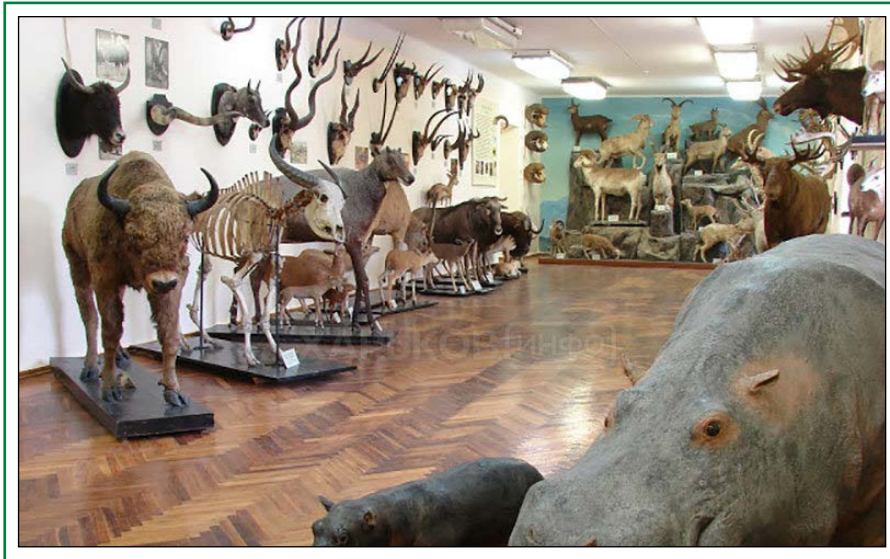
ся). У 1952 р. він отримав унікальну колекцію африканських тварин і рогів антилоп, зібрану Єжи та Олександром Водзіцькими у 1909–1910 рр. на території східної Африки, у той час – Східноафриканській німецькій колонії (DOA), та колекцію рогів козлів і баранів з Тянь-Шаню, зібрану 1913 року. До 1961 р. Зоологічний музей мав статус наукового підрозділу університету. Завдяки тісній співпраці кандидата біологічних наук Р. Павлюка з Л. Лясотою у 70–80-х роках XX ст. музейні колекції поповнено прекрасними зборами метеликів з островів Японії, Далекого Сходу, Паміру, Кавказу та Австралії.

У 1956 р., за співпраці з китобійною флотилією «Слава», музей отримав зразки з Антарктики – скелет кашалота, розрізнені кістки та черепи морських ссавців, ембріони китів, китовий вус. Упродовж 60–70 років відбулися експедиції на Кавказ, Казахстан, Таласький Алатау, у Крим, Карпати і Чорноморський заповідник. У період 1974–1997 рр. працівниками комплексної зоологічної експедиції та науково-дослідної лабораторії геоботанічних досліджень біологічного факультету Львівського університету проведено експедиції в Казахстан, на Алтай, у Курган та Ханти-Мансійськ, які очолював В. Туркевич. Привезені з експедицій збори тварин поповнили колекції Зоологічного музею. Серед нових поповнень на особливу увагу заслуговують збори з Луганщини О. Кондратенка, колекції антарктичних тварин доцента І. Дикого, привезені з низки експедицій, та внески інших вітчизняних дослідників. У 2010 р. отримано типовий матеріал нового, зі східним ареалом, виду кажанів пергача донецького *Eptesicus lobatus*. Всього в музеї зберігаються понад 140 типових зразків тварин різної систематичної приналежності.

Сьогодні колекції Зоологічного музею Львівського національного університету імені Івана Франка налічують понад 187 тис. зразків світової фауни. З 2004 р. він належить до об'єктів, що становлять національне надбання, а в 2012 р. отримав звання «Народний музей» [10, 11, 33].

Відділ безхребетних і хребетних тварин Музею природи Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Відділ безхребетних і хребетних тварин Музею природи Харківського університету по праву

Опудала тварин у Музеї природи Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

можна назвати зоологічним музеєм зі своєю історією та надзвичайно цікавими і цінними колекціями. Він є одним із найстаріших у Європі, створений незабаром після відкриття Імператорського Харківського університету в 1805 році, коли граф С. Потоцький придбав у ганноверського аптекаря Грунера колекцію іноземних предметів, зібраних професором Андре. Згодом, у 1807 р. він придбав зоологічну колекцію італійця Четті, яка складалася з великої кількості ссавців, коралів, птахів, мушель молосків, комах та ін. За обидві колекції заплачено 39 200 карбованців асигнаціями. До Харкова ці колекції прибули 2 квітня 1807 р., цю дату і вважають часом заснування музею.

У відділі широко представлені унікальні колекції губок, коралів, молосків, ракоподібних, павуків, жуків та метеликів. У 1873 р. музей отримав від видатного вченого і мандрівника М. Миклухо-Маклая скляні губки, зібрані ним біля Філіппінських островів. З 1873 р. тут зберігають і демонструють досі також колекцію з 19 217 жуків харківського колекціонера і дійсного статського радника Д. Донець-Захаржевського.

У залах відділу різноманітно представлений світ безхребетних тварин. Колекції молосків містять мушлі, зібрані майже з усіх куточків земної кулі. Серед них є унікальні експонати, зокрема такі, як отруйний мо-

люск конус «Слава морів», пурпурні молоски та найбільша у світі мушля велетенської тридакни.

Серед експонатів великих ссавців привертають увагу скелети представників ряду китоподібних, зокрема, кашалота (*Physeter macrocephalus* = *Ph. catodon*), смугача малого (*Balenoptera acutorostrata*) та оселедцевого кита (*Balenoptera physalus*). Першим до колекції потрапив скелет самки (22 м) оселедцевого кита, добутий китобійною флотилією «Слава» біля о. Буве 1956 р. Як і всі інші скелети китів українських університетів, він також був закопаний у піщаний ґрунт на території Ботанічного саду університету. Лише у 1958 р. кістки його очистили і розмістили у приміщенні внутрішнього двору, де вони перебували до 1970 р. У 1957 р. для музею привезено також 9-метровий скелет кашалота, тією ж таки китобійною флотилією, учасником якої був співробітник музею Н. Ружинський.

У 1962 р. із Зоологічного музею Львівського університету до Харкова привезли череп морської корови, а через 16 років – ще й неповний скелет (хребці, фрагменти ребер, плечові та променеві кістки, лопатки). З цього матеріалу в лабораторії Палеонтологічного музею АН УРСР під керівництвом В. Сивсуна реконструйовано повний скелет цієї тварини, який і нині зберігається у відділі безхребетних і хребетних тварин Музею природи Харківського університету.

Експозицію музею 1983 р. поповнили опудалом (300 кг) моржа (*Odobenus rosmarus*), якого добули на Чукотці 1977 р. і привезли до Харкова

(у полюванні взяли участь і співробітники музею, зокрема Л. Корабельников, В. Криволапов та Ю. Свириденко). У 1979 та 2000 рр. до музею надійшли індійські слони, які загинули у зоопарку (*Elephas maximus*) [14].

Колекції хребетних тварин складають усі великі систематичні групи світової фауни. В експозиціях та діорамах представлені колекції риб, амфібій, рептилій, птахів та ссавців, які дають уявлення про життя тварин у природних умовах. В експозиції виставлені опудала рідкісних коней Пржевальського, а також зниклого виду – мандрівного голуба.

У музеї є також найбільша в Україні колекція приматів (181 одиниця зберігання 55 видів). Першим експонатом у ній була ігрунка (*Leontopithecus rosalia*), що потрапила до музею 1826 р. За даними О. Черная, у колекціях 1854 р. було вже 10 опудал мавп 9 видів. Протягом 50-х років ХХ ст. колекцією приматів опікувалася А. Рудаєва, за матеріалами якої 1957 р. у збірці налічувалося вже 40 екземплярів 34 видів. Надалі музей тісно співпрацював з Медико-біологічною станцією Академії медичних наук СРСР (м. Сухумі), завдяки чому отримав ще 10 експонатів мавп 6 видів. Частина колекції поповнено протягом останніх років приматами Харківського зоопарку, які загинули. Серед рідкісних зразків – опудала ревуна рудого, руконіжки мадагаскарської, носача та ін. [17].

Сьогодні у наукових фондах музею зберігають понад 250 тисяч музейних предметів. Це опудала і тушки, вологі та сухі препарати тварин, черепи, скелети, яйця птахів, мушлі молосків та ін. У 23 залах розгорнуто наукові експозиції у вигляді систематичних колекцій, біогруп та яскравих діорам, що оснащені аудіовізуальними засобами і відрізняються високою якістю художнього оформлення.

Зоологічний музей Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Зоологічний музей Київського університету є найстарішим музеєм столиці України. Його засновано на початку ХІХ ст. як Зоологічний кабінет Волинського ліцею у м. Кременці. Першим упорядником був усесвітньо відомий учений, професор ботаніки та зоології Кременецького ліцею В.-Г. Бессер, який розпочав працю в Кременці 1809 р. і завдував кабінетом майже чверть століття. Завдяки власним організа-

торським здібностям учений зібрав у Зоологічному кабінеті унікальні колекції, насамперед комах, з усіх куточків світу. Помічником В.-Г. Бессера у збиранні фауністичного матеріалу був викладач малювання ліцею А. Андржейовський. Він разом з В.-Г. Бессером здійснив задля збору зоологічного та ботанічного матеріалу далекі експедиції Правобережню Україною, а згодом перебрав на себе функції завідувача Зоологічного кабінету. З 1809 і до 30-х років XIX ст. колекції представляли не тільки місцеву, а й світову фауну. Збірка музею на той час сягла еталонного у світовій науці рівня. На момент переведення до Києва, у 1833–1834 рр., Зоологічний музей мав важливе наукове та просвітницьке значення. Його фонди 1835 р. налічували 28 947 тварин 13 664 видів. Уже тоді широко відомими були колекції безхребетних тварин, зокрема, комах і молюсків, які містили, відповідно, 11 221 та 1 893 види. Внаслідок боротьби з польським патріотичним рухом у другій половині 30-х років XIX ст. В.-Г. Бессера, а згодом і А. Андржейовського було звільнено з університету.

Нова хвиля піднесення роботи музею припала на 1842-1862 рр., коли його очолював К. Кесслер. Завдяки йому набули фундаментальності фондові колекції хребетних тварин, зокрема, фауни України, створено експозицію Зоологічного кабінету у Головному корпусі університету на вул. Володимирській. Особливо зросли колекції птахів та риб, що стало матеріалом для написання К. Кесслером класичних праць із фауни та зоогеографії України, що набули всес-

вітнього значення.

Зоологічний музей у ті часи відіграв роль методологічного центру викладання природничих дисциплін у гімназіях Київського навчального округу. Для обміну інформацією між педагогами К. Кесслер скликав два з'їзди вчителів природничих наук гімназій і вищих навчальних закладів округу. Зоологічний музей у той час мав безліч кореспондентів і став науковим центром, який формально і неформально об'єднував природознавців України, що проживали на території, яка належала до складу Російської імперії.

У другій половині XIX ст. та в перші 15 років XX ст. у музеї проводили порівняльно-анатомічні, ембріологічні та гідробіологічні дослідження. Завдяки подвижницькій праці О. Ковалевського, М. Бобрецького, В. Совинського, а згодом і О. Коротнєва, закладено фонди морських і прісноводних безхребетних тварин. Зібрані ними колекції послуговували для створення класичних праць з порівняльної анатомії та ембріології безхребетних тварин. У цей же час експедиційні дослідження музею досягли озера Байкал, Великих Зондських островів, Баренцевого моря та інших віддалених куточків Земної кулі.

Під час Першої світової війни (1915 р.) музей було евакуйовано до Саратова. Після повернення до Києва в ньому тільки 1917 р. розпочали відновлювати експозицію та упорядковувати фондові колекції. Незважаючи на революційні події, експозицію відновлено і 1918 р. в незалежній Укра-

їнській Державі музей знову відчинив двері для широкої публіки. Протягом 1917-1921 рр. він став ініціатором багатьох цінних починань у справі вивчення фауни України, важливу роль у цьому відіграв С. Кушакевич.

У радянський час, після ліквідації Київського університету, музей приєднали до створеного натомість Київського інституту народної освіти (КІНО), у складі якого він не розвивався. Хронічна нестача коштів призвела до того, що працівники колишнього університетського Зоологічного музею масово переходили на роботу до Української академії наук, передаючи до Зоологічного музею УАН свої колекції. Та, незважаючи на майже п'ятнадцятирічні поневіряння, Зоологічний музей вижив як окремий просвітницький та науковий підрозділ і дочекався часів, коли 1933 р. влада змушена була відновити Київський університет.

У складі відновленого університету Зоологічний музей посів почесне місце серед наукових підрозділів біологічного факультету. У статусі навчальної лабораторії він перебуває в складі цього факультету і нині. Нетривала за часом діяльність у відновленому університеті перед Другою світовою війною ознаменувалась грандіозним припливом колекційного матеріалу, небаченим від часів байкальських експедицій початку XX ст., що стало можливим завдяки старанням директора В. Артоболевського. Колекційний матеріал надходив у вигляді подарунків та придбанням приватних збірок. У 1936-1940 р. видатний український ентомолог Л. Шелюжка подарував музеєві свою унікальну колекцію метеликів Палеарктики, що на той час налічувала близько 350 тис. зразків та містила значну кількість типового матеріалу. Водночас матеріал метеликів, який зібрано музейними експедиціями у 1936-1939 рр., налічував 47 500 особин. Придбання колекції Л. Шелюжка надзвичайно збагатило збірку музею, до яких потужним потоком у ці роки влилось понад 30 приватних збірок різних груп комах. З-поміж них віді-

Зала птахів у Зоологічному музеї Київського національного університету імені Тараса Шевченка

лялися збірки О. Ксенжопольського, Ф. Вайдінгера, О. Кришталя, М. Образцова, П. Трусевича, В. Храневича та ін.

Завдяки цьому об'єднана колекція лускокрилих музею 1941 р. налічувала понад півмільйона одиниць зберігання. Крім метеликів, придбано ще понад 175 тис. представників інших груп комах. Значний колекційний матеріал надходив і завдяки експедиціям в усі куточки України, на Памір, в Азербайджан, Казахстан, Вірменію. Суттєво поповнили музейне зібрання колекції О. Кістяківського, М. Воїнственського, О. Корнеєва, І. Цемш. Таким чином, станом на 1941 р. колекції Зоологічного музею Київського університету налічували понад 2,5 млн одиниць зберігання. Однак під час війни музей не було евакуйовано, і він став військовим трофеєм. До Німеччини його не вивезено одразу, при колекціях залишилися ті, хто їх збирав та впорядковував, – Л. Шелюжко, С. Образцов, Н. Павлицька, і він продовжував працювати у зачиненому німцями університеті.

У 1943 р. почалося масове вивезення на захід київських архівних, бібліотечних і музейних збірок, що виконувалося на вимогу керівництва Рейхскомісаріату України [38]. Крайовим управлінням у вересні-жовтні 1943 р. до Кенігсберга (нині Калінінград) з Зоологічного музею університету вивезено колекцію метеликів [31].

Однак музейне зібрання, надбане кропіткою працею, втрачено у полум'ї пожежі в Головному корпусі університету під час звільнення Києва восени 1943 р. Уціліла у вогні тільки знаменита колекція метеликів Палеарктики Л. Шелюжко. Після війни її зі Східної Пруссії перевезено до Москви, а звідти завдяки надзвичайним зусиллям М. Воїнственського та В. Совинського вдалося повернути до Києва й на її основі відродити Зоологічний музей університету.

Головна заслуга у справі повоєнного відродження музею належала його директору В. Артоболевському. Зазначимо, що з доброго десятка київських університетських музеїв, які загинули в полум'ї війни, відродитись та ще й набуті тієї ж ваги, що й до війни, зміг тільки Зоологічний. У 1945–1970 рр. цінні колекції для музею зібрано в далеких океанічних експедиціях та поїздках до Центральної Азії, Закав-

каззя, Далекого Сходу, в Амурську область, всі куточки України. Винятково цінні подарунки надійшли з музеїв Західної України, незначна частина – з музеїв Москви, Ленінграда, Харкова, Одеси. На відшкодування збитків, яких зазнав музей у війні, йому передано низку румунських ентомологічних колекцій з Бухареста (колекція палеарктичних жуків Марку-Пенеке) та збірку тропічних метеликів. Це дало змогу до початку 1970-х років сформувати значну за науковою та художньою вартістю експозицію, яка налічує понад 5,5 тис. видів з усіх зоогеографічних областей Земної кулі.

Пізніше Зоологічний музей став самостійним підрозділом, яким керували О. Корнеєв, Ю. Пашенко, Л. Писарєва, Ж. Розора. Значний внесок у поповнення фондів та експозиційних колекцій зробили також працівники кафедри зоології хребетних тварин, зокрема М. Біляшівський та інші. Винятково цінні подарунки музей отримав від зоологів з Естонії, Казахстану, Туркменістану, Білорусі, Туреччини, Ізраїлю, Греції, Австрії.

Столичний, а згодом і національний статус Київського університету повернув музей у центр уваги вчених з багатьох країн світу. Нині Зоологічний музей Київського національного університету імені Тараса Шевченка перетворився на важливий центр проєкту і наукової творчості.

Фондові та експозиційні колекції музею, як і раніше, збагачуються завдяки невтомній праці його співробітників й усіх, хто навколо нього об'єднався. У 2001 р. з ініціативи Ж. Розори та за особистої підтримки ректора університету академіка В. Скопенка розпочато розширення експозиції. Під неї віддали всі приміщення на третьому поверсі лівого крила з фасаду Головного корпусу. Шістнадцятого жовтня 2003 р. почалось перенесення колекцій птахів до нової зали і припинила існування стара експозиція.

Сьогодні у наукових фондах Зоологічного музею Київського університету міститься близько 700 тис. одиниць зберігання. Унікальність полягає у тому, що колекції відображають фауну всіх зоогеографічних областей та більшості провінцій Земної кулі; представлено типові зразки 67 видів та 246 підвидів тварин; в музеї експонують найбільшу в Україні збір-

ку полотен найкращого художника-аніمالіста України Г. Глікмана.

Зоологічний музей Одеського національного університету імені І.І. Мечнікова. Зоологічний музей Одеського університету існує з моменту заснування в Одесі Імператорського Новоросійського університету (від 1 або 14, за іншим стилем, травня 1865 р.), до складу відділу природознавства якого входили зоологічний і зоотомічний кабінети. Ці кабінети містили збори музейних експонатів, що й слугувало пізнішому їх перетворенню в музей.

Колекції Зоологічного музею Одеського університету почали формуватися ще до офіційного його відкриття. Понад 20 років об'єкти природи збирали для природничого кабінету Рішельєвського ліцею, на базі якого й засновано Новоросійський університет. Найціннішими на той час були збори професора А. Нордмана, відомого дослідника фауни Причорномор'я.

Активну участь у поповненні та збереженні зоологічних колекцій брав І. Відгальм, який був запрошений до Рішельєвського ліцею препаратором, а фактично завідувачем Зоологічного музею і пропрацював у ньому до кінця життя, протягом 40 років. У той же час у музеї куратором колекцій працював І. Маркузен, який зробив значний внесок у поповнення його новими і цікавими зборами за домовленостями в Парижі, Гамбурзі, Амстердамі та інших великих містах. У 1867-1868 рр. придбав велику кількість екзотичних птахів (у тому числі з острова Ява) і риб.

У 70-х роках XIX ст. І. Мечніков, О. Ковалевський та інші професори університету з закордонних поїздок привозили колекційний матеріал морських тварин. Припускають, що гігантську тридакту, яка є в експозиції й нині, привіз до музею саме І. Мечніков. Йому, можливо, належать і збори рідкісних океанічних риб, виготовлені під час перебування на Мадері. Досі в музеї зберігаються монголоїдні черепи людей, привезені вченим з Поволжя у 1873-1874 рр.

У Зоологічному музеї Одеського університету зберігається колекція комах Е. Балліона, яка є однією з найстаріших і має важливу історичну, навчальну та наукову цінність. У ній містяться типові екземпляри видів,

описаних Е. Балліоном та сімферопольським ентомологом Х. Стевенем, зібрані в Середній та Південній Європі, на Кавказі, Півдні Росії та України, поодинокі зразки із Середньої Азії.

Більша частина колекцій комах, імовірно, зібрана у 70-90-х роках XIX ст. Частина колекційних зразків з Європи отримана від відомих європейських ентомологів, збирачів та колекціонерів: Е. Райттера, Г. Ледера, Г. Зайдлиця, Т. Крюпера, Е. Бауді, Ф. Моравиця, О. Штодінгера, О. Старка [21, 22].

У музеї зберігаються колекції мікропрепаратів комах, зібрані О. Ковалевським 1885 р. (загальною кількістю 32 зразки [25]), та моллюсків, зібрані протягом 1909-1910 рр. С. Зерновим, І. Пузановим, Н. та Л. Андрусовими, В. Троїцьким.

На початку XX ст., протягом 1908-1912 рр., коли в музеї працював лаборант М. Жуков, колекції поповнено значною кількістю остеологічного матеріалу, зокрема скелетами тварин.

До 1917 р. музейна збірка слугувала головно для навчальної та наукової роботи, і, щоб потрапити до музею, стороннім відвідувачам потрібен був спеціальний дозвіл. У 1913 р. музей дозволено відвідувати групам студентів під керівництвом викладача. Для громадськості він став доступним лише 1919 р.

У 1920 р. університет розформовано на окремі інститути. Музейну збірку залишено при Інституті народної освіти (ІНО). Однак адміністрація інституту ставилася негативно до музеїв і всіляко намагалася позбутися його. Тому 1929 р., коли організовано Зоологічно-ботанічний інститут «Зообін», музей передано в його розпорядження, хоча незначна частина експонатів для демонстрації на лекціях залишилася в ІНО. Після формальної передачі зоологічного і зоотомічного музеїв у «Зообін» їх об'єднано в один Зоологічний музей, який функціонує й нині. Проте доля музею й надалі була непростою, оскільки, крім завідувача, інших штатних одиниць у ньому не було. Незважаючи на це, музейна збірка поповнювалася і в такий складний час.

У 1925-1926 рр. І. Пузанов разом з С. Дзевановським, ботаніком Є. Вульфом та М. Івановим здійснив експедицію на Керченський і Таманський півострови, в Передкавказзя, де збирав прісноводних і солонуватовод-

них моллюсків, серед яких описано два нові види та сім підвидів. Загалом у музеї зберігається одна з найбільших колекцій моллюсків Причорномор'я І. Пузанова, що налічує 390 одиниць збереження загальною кількістю 1 741 екземпляр, яку автор збирав з 1909 р. Важливу роль у формуванні колекції моллюсків відіграли також: С. Даль, М. Ганаджієва, Б. Добриніна, Б. Ільїна, В. Вагіна, М. Решеткіна, Тригоні, Фрайберг, І. Брудін, Н. Андрусов, С. Забнін, Д. Белінг, А. Гроссу [27].

У 1933 р. університет знову відкрито, але робота музею поліпшилася лише 1936 р., коли завідувачем став С. Грінбарт, який почав його реконструкцію. Завдяки реконструкції фонди музею розширено, їхня кількість сягла 10 тис. препаратів, створено три частини експозиції: тваринний світ СРСР та інших країн, походження людини й історія мікроскопа.

Під час Другої світової війни й окупації Одеси Зоологічний музей використовували для занять студентів румунського університету, відкритого 1942 р. Експозиція в цей час залишалася на своїх місцях, лише найцінніші коробки з екзотичними комахами були замуровані в нішах головного корпусу університету і збереглися там аж до звільнення міста. Після звільнення Одеси до роботи в музеї повернулися М. Жуков, І. Генесін, І. Березюк, В. Губський, Л. Назаренко та А. Слободяник, прийшли нові співробітники-преparatorи – Ю. Никандров та С. Михайлов. Завдяки їхній роботі музейну експозицію та фондові колекції відновлено й систематизовано.

У 1954 р. біологічний факультет

Одеського університету переїхав у нове місце, а з ним і Зоологічний музей, де виділено три просторі зали загальною площею понад 1000 м².

На прохання ректора університету китобійна флотилія «Слава» 1949 р. подарувала Зоологічному музею скелет синього кита довжиною 27 м.

У 60-ті роки співробітники музею власними силами поповнювали експозицію новими видами місцевої фауни, ентомологи С. Блінштейн та І. Мальцев розширювали і реконструювали експозицію комах. Вони ж формували колекцію бабок, до якої надійшли збори з Одеської, Херсонської, Закарпатської областей, Криму, Молдови, а також Аденської затоки та Суецького каналу [8]. Тоді ж проведено два ремонти всіх приміщень музею. Завдяки майстерній роботі таксидерміста С. Михайлова та його лаборантів, а також художників П. Велігурського і Б. Володарського в музеї виготовлено опудала великих тварин та облаштовано художні біогрупи. Поповнювали музейні колекції також наукові співробітники Рибпромрозвідки та ЮгНІРО, які під час наукових рейсів збирали для музею колекції риб Індійського океану, моллюсків та корали. У 1968 р. Г. Філімонов подарував музею колекцію шкірок колібрі та деяких інших тропічних птахів. У 1969 р. старший лаборант Ю. Буянов, повертаючись з наукового плавання по Індійському океану, привіз до музею шкури великих екземплярів риби-пили та акулхвостого ската.

З початком 80-х років співробітники музею почали виїжджати в експедиції, зокрема, В. Лобков, Ю. Олейник

Кістяк синього кита в Зоологічному музеї Одеського національного університету імені І.І. Мечнікова

та Ю. Шильниковський – до Забайкалля, Красноярського краю, Північного Кавказу і Західного Казахстану, О. Трескін та В. Заморов – по Індійському океану. За чотири рейси вони зібрали та привезли до Одеси велику кількість мушель тропічних молюсків, корали, риб. У цей же час значно поповнено теріологічну колекцію.

У 1989 р. розпочато новий ремонт приміщень музею, який тривав до 1992 р., але так і не завершився через недостатнє фінансування. Відсутність фінансування на початку 90-х років зумовила пошук нових форм забезпечення роботи. Завдяки цьому 1992 р. при музеї створено благодійну організацію «Музейний фонд ім. А. А. Браунера». І нині Зоологічний музей Одеського університету розміщений у Шампанському провулку, а в колекціях зберігає близько 7,5 тис. зразків, розташованих за систематичним принципом з включенням тематичних вітрин і біогруп [18].

Зоологічний музей Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Він є єдиним на Буковині закладом, де зібрано представників фаун усіх географічних широт земної кулі. Створений 7 жовтня 1876 р. при філософському факультеті, що був на вул. Коцюбинського, 1 як Кабінет натуральної історії [29].

У 1888 р. кабінет переведено у другий корпус на вул. Університетському. Перші зоологічні збори Кабінету натуральної історії були з власних колекцій співробітників музею та зоологічного інституту, переважно безхребетні тварини, зокрема, представники комах і види водяних тварин, зібрані біостанцією в Неаполі, де працював проф. В. Грабер. У 1892-1894 рр. завідувач кабінету та інституту зоології проф. Ленденфелер описав колекції музею.

Експозиції та наукові колекції музею налічують 35 356 екземплярів рецентних видів тварин світової фауни, більшість із яких має історичну цінність, оскільки зібрана, починаючи з 1872 р., практично від часу заснування університету. Значна кількість

рідкісних видів тварин, зокрема, деякі птахи і ссавці, тропічні метелики з Африки, Австралії, Південно-Східної Азії, Зондських та островів Малайського архіпелагу, зібрані експедиціями, які проходили ще наприкінці XIX-початку XX ст. Крім наукової, багато колекцій становлять історичну і культурну цінність. Деякі експонати, датовані 1872-1937 рр., репрезентують частини іменних колекцій учених австрійського та румунського періодів історії Буковини, зокрема: К. Гормузакі, К. Зелінка, Є. Ботезата, О. Марку, Пенеке та ін. Відомо, що вагомий внесок у поповнення колекцій зробили проф. Є. Ботезат, який збирав птахів і ссавців, та Пенеке, який збирав комах з ряду твердокрилих. О. Марку був великим прихильником створення мокрих препаратів. Професор С. Абрамович керував таксидермічною майстернею, де працювали препараторами Бойчук і Шамота, а таксидермістом – Ніколян.

Під час Другої світової війни музей не функціонував, практично все його майно було вивезене до Румунії. Архівна справа від 17 квітня 1946 р. свідчить про те, що загальна кількість вивезених експонатів (не враховуючи колекцій) становить 9 763 зразки. Головно, це були експонати екзотичної фауни Австралії, Африки, Америки, Малайського архіпелагу, Зондських островів [29].

У 1944 р. біологічний факультет університету відновив роботу, а разом з ним і Зоологічний музей, яким стали називати з вересня кабінет зоології. У першій повоєнній інвентарній книзі від 01.05.1947 р. є всього 425 експонатів. У 1946-1948 рр. продовжено збирання колекцій і теріологічну збірку поповнено 246 екземплярами гризунів. Поповнено й експозиційну частину птахами і ссавцями, які зібрали М. Зябров та П. Толбик.

З лютого 1949 р. музей почав функціонувати в реорганізованому вигляді у третьому навчальному корпусі, де займав два зали загальною площею 112 м². Кількість експонатів – до 1 761, наукові фонди налічували 2 566 тушок птахів, 600 тушок та шкірок ссавців, 5 517 екземплярів комах, близько 1 тис. тотальних препаратів (гамазових та іксодових кліщів, німф, бліх).

Завдяки співпраці з китобійними флотиліями «Слава» та «Радянська Україна» теріоколекцію у

1950-1951 рр. поповнено океанічною фауною, зокрема, кістяком синього кита завдовжки 27 м (*Balaenoptera musculus*), нижньою щелепою кашалота, антарктичними птахами, тропічними метеликами, рибами і молюсками [1, 29].

З 1951 р. у музеї сформовано нідологічну колекцію, яка налічує 247 одиниць зберігання 20 видів птахів і репрезентує орнітофауну Буковини. Найактивніше її поповнювали протягом 2005-2006 рр. І. Скільський та Л. Мелешук, а перші гнізда зібрав та передав до музею О. Клітін [20]. Окрім гнізд, у музеї зберігається колекція птахів, яка налічує понад 2,5 тис. тушок та опудал птахів, здобутих протягом середини-другої половини XX ст. Близько 95 % цієї колекції зібрав завідувач музею О. Клітін. Олександр Миколайович з 1946 по 1975 рр. добув і передав музею 2 477 екземплярів птахів 157 видів [26].

Протягом 1954-1974 рр. багато експонатів ссавців отримано з Київського, Одеського, Дніпропетровського, Далекосхідного, Кабардино-Балкарського, Казахського, Туркменського, Киргизького, Московського університетів, а також Воронежського, Астраханського, Окського, Чорноморського та Сіхоте-Алінського заповідників.

У 1978-1979 рр. експозиційні матеріали музею поповнено арктичними і північноатлантичними видами риб, привезеними з Мурманська. Налагоджено зв'язки музею з науково-дослідними рибними інститутами, завдяки чому у 1980-1982 рр. Л. Третяков разом зі Т. Андрющенко і Є. Шарафаненко привезли з цих установ представників різних видів риб океанічної фауни, зокрема: оселедцеву акулу, акулу-молот, акулхвостого ската, тунця синього, мерроу та ін. У 1982 р. Л. Третяков брав участь у науково-дослідній експедиції Азово-Чорноморського НДІРГО у Мозамбіцькій протоці Індійського океану, завдяки чому поповнено екзотичну фауну.

Завдяки співпраці музею з Чернівецьким зоопарком до колекцій надійшли зубр, вовк (меланіст), козеріг сибірський та ін. [29]. У 1986 р. Зоологічний музей переведено в нове приміщення на вул. Шиллера, 5, де він зайняв два зали і його площа збільшилася до 245 м².

У музеї зберігаються фондові малакологічні колекції, які налічують 40 608 екземплярів. Надходження

перших експонатів датоване кінцем XIX ст., проте етикеткового матеріалу цього періоду нема [2]. У наш час першим і важливим внеском до малакологічного фонду стала авторська колекція Н. Сверлової, зібрана на території Львівської, Тернопільської, Закарпатської та Чернівецької областей і передана музею у 2003 р. Ця колекція суттєво доповнила наявні в музеї збори молюсків (збирачі Л. та К. Хлус, Н. Смірнова, А. Шклярчук, С. Крамаренко, Р. Мельниченко, Л. Русіна та ін.). Колекційний малакологічний матеріал репрезентує фауну 15 областей України, а окремі зразки та вибірки – фауну Іспанії, Португалії, Марокко, Туреччини та Польщі [30].

Протягом останнього десятиліття у музеї сформовано колекцію люмбрицид, що налічує понад 3 тис. зразків 25 видів червів, які репрезентують ґрунтову фауну Українських Карпат та Молдови [32].

Теріологічна колекція в наші дні представляє 126 рецентних видів ссавців, які належать до 41 родини і 17 рядів. В експозиційній частині налічують 262 зразки, а фондів колекції – 382 екземпляри ссавців, більшість з яких з колекцій І. Шраневича, П. Горвіца та К. Янголенко [1]. Серед останніх поповнень музею – збори та колекції Л. Хлус, О. Скригунець, Н. Полторака, В. Гурко та інших, серед яких є черепи гіпопотама, слона, броненосця, мокрий препарат гатерії, ігуана циклора, совки Тянь-Шаню. Всього в експозиції Зоологічного музею представлено близько 2 тис. експонатів фауни світу.

Особливість наукових зоологічних колекцій полягає в тому, що більша частина зборів має регіональний характер і окремі систематичні групи доволі повно представляють видовий склад фауни Буковини та прилеглих територій. Фонди музею містять інформацію про таксономічний склад, історію розвитку, трансформацію, географічне поширення, еколого-ценотичну належність видів, є науковою базою для зоогеографічних, морфологічних та інших досліджень і становлять історичну, наукову й культурну цінність.

Сьогодні фонди Зоологічного музею Чернівецького університету належать до об'єктів, що становлять національне надбання України.

Зоологічний музей Львівського національного аграрного універ-

ситету. Перші кроки до створення Зоологічного музею Львівського національного аграрного університету були здійснені, приблизно, 1848 року, коли відбувся значний поділ природничих наук і окремо був виділений сільськогосподарський напрям. Саме тоді з Кабінету натуральної історії (Das Naturalien Kabinett) Львівського університету були передані сільськогосподарські експонати для Рільничого музею Львівського ліцею та, вірогідно, й частина зразків зоологічних колекцій. Рільничий музей функціонував на філософічному відділенні Львівського ліцею, де 1814 року був обраний перший професор сільськогосподарського виробництва. Рільничка школа була ж заснована на базі кафедри техніки Львівської «Політехнічної школи», якраз туди й було передано Рільничий музей, який так і залишився у Львові, незважаючи на те, що 1850 року навчальний процес з сільськогосподарських наук переведено до Відня. Проте інформації щодо функціонування самостійного Зоологічного музею у Вищій рільничій школі в Дублянах (Akademia Rolnicza w Dublanach) не було ще приблизно упродовж 30 наступних років. Перші історичні згадки про організацію музею зоології віднайдені в документах 1878-1889 рр. – періоду роботи у Рільничій академії професора Зигмунда Кагане (Zygmund Kahane). Він викладав зоологію, фізіологію домашніх тварин і годівлю коней, публікував наукові праці з ембріології. Доклав вагомих зусиль щодо переведення Дублянської школи в ранг Вищої, брав безпосередню участь у становленні Музею зоології та годівлі тварин і створенні зоотомічної лабораторії. У той же період свою педагогічну й наукову діяльність у Дублянах почав відомий зоолог, професор Мар'ян Ломницький (Marian Alojzy Lomnicki), який також, окрім наукових досліджень фауни краю, переймався й питаннями комплектування і систематизації розмаїтих колекцій.

За дослідженнями Ю. Токарського (1996), Зоологічно-зоотомічний музей і лабораторія починали свою діяльність ще у старому шкільному будинку, який був розрахований лише на 30 осіб. Музей мав багату колекцію корисних і шкідливих у сільському господарстві тварин та невеликі пересувні збірки комах. Музей та лабораторія були базою для ознайомлення

студентів з основами відгодівлі тварин, ветеринарії та переробки продукції тваринництва.

Упродовж 1886-1919 рр. Зоологічним музеєм керував доцент, а згодом професор зоології та фізіології тварин Мечислав Ковалевський (Mieczysław Kowalewski). У річних звітах Рільничої Академії за 1904-1905 рр. є підтвердження, що керівником Зоологічного музею та лабораторії (Pracownia i muzeum zoologiczne) був д-р М. Ковалевський, асистентом д-р М. Шиманський (Mieczysław Szymański) та лаборантом Ігнатій Салак (Ignacy Salak). Згідно з ухваленим Галицьким сеймом бюджетом Рільничої школи 1896 року, видатки у ній на музеї та колекції становили 1710 римських золотих (загальна сума становила 89777 золотих).

У згаданих вище звітах зазначено, що 1904 року Рільничою школою розпочато ентомологічно-господарську діяльність у більших масштабах, набуваючи відповідного спорядження для проведення досліджень і одночасно укладаючи збори шкідливих комах з порівняльною метою. Станом на 1905 рік зібрано шкідників усіх родів, які поширені в Дублянах. Від 1906 до 1919 року проф. М. Ковалевський працював також платним доцентом зоології Політехнічної школи у Львові. Свої наукові спостереження в царині ембріології риб і фауни паразитів свійських тварин проводив у Трієсті, Неаполі, Празі, Монако, Цюріху, Женеві та інших містах, описав нові для науки види. На час хвороби М. Ковалевського його заміняв асистент Станіслав Мінкевич (Stanisław Minkiewicz), який працював на кафедрі зоології в Дублянах упродовж 1908-1918 років.

Від 1919 до 1939 року професором зоології Львівського університету і водночас (від 1921 року) професором зоології й анатомії домашніх тварин господарсько-лісного факультету Львівської політехніки працював Бенедикт Фулінський (Benedykt Fuliński). Він мав досвід роботи у музеї ім. Дзедушицьких (нині Державний природознавчий музей НАН України) і також мав змогу опікуватися зібраними університетськими колекціями. Упродовж 1939-1940 рр. Бенедикт Фулінський працював на посаді професора Львівського політехнічного інституту. В добу гітлерівської окупації викладав у таємному

Одна з експозицій Музею лісових звірів і птахів імені професора О. О. Салганського

Львівському університеті.

Упродовж 1925-1937 рр. асистентом кафедри охорони лісу й ентомології сільськогосподарсько-лісного відділу Львівської політехніки працював Роман Маріан Кунтце (Roman Kuntze). Цей викладач 1929 року стажувався в Німеччині, Австрії, Швейцарії, а 1931-1937 рр. одночасно був доцентом зоології математично-природничого факультету Львівського університету.

Сьогодні на кафедрі екології та біології Львівського національного аграрного університету представлені колекції тварин, придбані у В. Фріча в Празі ще у другій половині XIX ст., та зібрані Адамом Мауріціо (Adam Maurizio) на початку XX ст., який від 1919 до 1921 рр. був професором кафедри зоології та анатомії тварин. Вони становлять основу теперішнього відновленого Зоологічного музею. Значна кількість музейних предметів була у різний час придбана з відділу лісів та ентомології Львівської політехніки упродовж першої половини XX ст.

Біотична різноманітність і багатство колекцій виходить далеко за рамки потреб навчального процесу, а якість виготовлення найстаріших експонатів і препаратів Зоологічного музею ЛНАУ вражає. Деякі зразки виготовлені набагато раніше, ніж був заснований музей. У музеї, крім експозиційних зразків – опудал, зберігаються також понад 500 фіксованих препаратів представників безхребетних і хребетних тварин, зокрема: кишковопорожнинних, молюсків, голкошкірих, викопних решток давніх організмів, а також опудала птахів і ссавців. Музей має надзвичайну колекцію комах у вигляді наочних посібників та фондового матеріалу, головню, метеликів, зібраних упродовж 1936-1939 років.

Музей лісових звірів і птахів імені професора О. О. Салганського. Заснування Музею датоване 1898 роком. Тоді при зоологічній лабораторії КПІ під керівництвом професора Ю. М. Вагнера створена перша експозиція музею. У 30-х роках XX століття Музей переданий новоствореному Ки-

ївському лісгосподарському інституту. Відомо, що перед Другою світовою війною ним завідував професор Лебедев, а більша частина колекції під час війни вивезена до Німеччини.

З 1952 року музей очолив майбутній професор, доктор біологічних наук О. О. Салганський, який разом із своїм бойовим товаришем С. М. Славковим впродовж 50-ти років ним опікувався. Вченими зібрана лєвова частка експонатів, які представлені нині в експозиції.

Чимало зусиль для її створення доклали учні та послідовники О. О. Салганського: В. М. Тищенко, А. М. Шадура, В. М. Смаголь, Г. Г. Гаврись, Д. В. Бережний, І. В. Давиденко.

У 2004 році рішенням Вченої ради ННІ ЛіСПГ Музею лісових звірів і птахів присвоєно ім'я професора О. О. Салганського, а в 2006 році, згідно з наказом ректора, реорганізовано у навчальну лабораторію. У 2007 році тут проведено капітальний ремонт та закуплено нове обладнання. З початку 2011 року оновлений музей функціонує у своєму звичному режимі та здійснює у навчальному процесі й просвітницькій діяльності університету.

Усі експонати поділяються на експозиційні, фонди і навчальні експонати. Експозиційні експонати представлені опудалами, біогрупами, медальйонами, гніздами та яйцями птахів, рогами копитних – загалом понад 800 одиниць. Найчисельніше представлені птахи: 238 видів, які належать до 22 рядів. Ссавці представлені 50 видами, які належать до 7 рядів.

Наповнення музею відбувалося ще у часи СРСР, тому серед експонатів є види не характерні для України – сибірський козеріг, байкальська нерпа, кабарга тощо. Є також надходження із зоопарків – шимпанзе, леопард, носоріг, пума. Окремо слід зауважити про 11 експонатів, датованих 1907-1908 рр., зокрема: опудала пухівки, лебедя-шипунка, канюка, беркута, журавля сірого, гагарки, тхора степового, коровайки, крука і баклана. Вони належать до колекції видатного діяча охорони природи Ф. Ф. Шиллінгера.

Серед подарунків особливе місце займає голова лося на медальйоні, подарована професору О. О. Салганському тодішнім міністром лісового господарства СРСР О. Г. Солдатовим.

Фондові збори у вигляді тушок здійснені в основному А. П. Даниловичем (1930-50 рр.) і А. С. Тягуновим (1970 рр.). Вони слугують для вивчення закономірностей географічного поширення, біотопного розподілу, особливостей забарвлення, систематичного поділу, тобто виконують суто наукову функцію. У зборах представлені 154 види птахів (14 рядів) та 19 видів ссавців (2 ряди).

До навчальних експонатів належать черепи, скелети та хутро, які активно задіяні в навчальному процесі при вивченні особливостей будови птахів та ссавців.

На жаль, площа музею обмежена, тому не всі експонати помістились у його приміщенні. Частина з них представлена у аудиторії № 105, у діарамах «Карпати», «Крим», «Полісся», «Лісостеп», «Степ» і «Водно-болотяні угіддя», які знаходяться на третьому поверсі першого навчального корпусу, а також у біогрупі між першим та другим поверхами.

Зоологічний музей при біомедичній академії Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара. Зоологічний музей Дніпропетровського університету – один із найдавніших музеїв міста. Ідея створення зоологічної колекції належить видатному діячу культури та освіти, краєзнавцю, археологу, фольклористу та етнографу академіку Д. Яворницькому. У 1901 р. він зареєстрував перший (найстаріший) експонат. Як самостійний підрозділ університету Зоологічний музей розпочав діяльність з 1924 р., після офіційної передачі відділу природи у відання Дніпропетровського університету. З цього часу музей став науково-навчальним та культурно-просвітницьким підрозділом університету, що створений з метою вивчення рідкісних і типових видів місцевої та світової фауни. У колекціях музею зберігають багаті ентомологічні збори дніпропетровських ентомологів С. Бровка, О. Топчієва, Л. Апостолюка, В. Барсова, О. Пилипенка та В. Лиховидова. Особливо цінними є збори В. Барсова (1943-2001) з України та Кавказу. За попередніми оцінками, учений зібрав 600 тис. екземплярів комах, з яких близько 25 тис. розправлені та визначені. Представлений у колекціях матеріал також інших ентомологів ХХ ст., зокрема О. Куренцова, Д. Шапіро, Ю. Коршунова, Я. Війдалеппа, І. Плюща, Ю. Будашкіна, В. Гансона, В. Махата та ін. [6].

Сьогодні Зоологічний музей розміщений у навчальному корпусі № 2 (пр. Дмитра Яворницького, 36) та займає площу 572 м², експозиція є на 495 м². У трьох залах музею представлені систематичний, остеологічний, екологічний відділи, а також відділи промислових тварин та безхребетних тварин. Загальна кількість експонатів становить 7 623 одиниці, з них у вигляді наукових фондів (тушок) – 4 343 одиниці, у вигляді опудал, виставлених в експозиції, – 2 525 та ентомологічна колекція – 755 одиниць.

Загалом для огляду представлено 921 вид тварин місцевої та світової фауни. Кількість експонатів, що належать до Державного музейного фонду України, становить 1 799 одиниць збереження. У Зоологічному музеї представлені також тварини, ознайомлення з якими можливе лише в музеях та зоопарках і які практично зникли з дикої природи. Зокрема, це види, занесені до Червоних книг МСОП,

України, Червоного списку Дніпропетровської області. Збірка музею – це наукове, навчальне та культурно-естетичне надбання, створюване руками фахівців понад 100 років.

Зоологічний музей Дніпровського університету належить до мережі зоологічних музеїв України і впевнено посідає належне місце серед подібних колекцій та виконує планомірну роботу зі збереження, формування колекцій, забезпечення їх доступності для широкого кола відвідувачів та наукового вивчення [3].

Зоологічний музей Національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького. Його створено, імовірно, наприкінці ХІХ-на початку ХХ ст. У колекції музею – численні мікропрепарати безхребетних, мокрі препарати риб, земноводних, плазунів, голкошкірих, а також опудала риб, птахів і ссавців, які дають студентам уявлення про розмаїття тваринного світу та його особливості на всіх континентах нашої планети.

З понад 70 опудал тварин експозиції музею 47 опудал птахів – представники 18 рядів (з наявних у цьому класі 40). Перлиною музейної колекції є такі екзотичні види птахів, як папуга сірий (жако) і тукан жовтогорлий, що поширені в тропічних лісах Америки, рідкісний представник нашої фауни – лелека чорний, занесений до Червоної книги України, птахи узбережжя північних морів – гагара червоноголова і гагарка звичайна, колоніальні птахи узбережжя Чорного моря – баклан великий, мартин сріблястий, мартин чорнокрилий. Цікавими є також пред-

ставники нашої орнітофауни – бугай великий, названий так за вміння видавати голосові звуки, що імітують ревіння бика, пірникоза велика, яка влаштовує плаваючі гнізда на воді наших озер. Ссавці представлені такими екзотичними тваринами, як дикий образ – житель передгір'я Середньої та Малої Азії, качконіс, який заселяє північ Австралії і Тасманії (занесений до Міжнародної червоної книги), броненосці – жителі Південної Америки, єдині серед сучасних ссавців, у яких тіло вкрите кістковою бронєю, а не шерстю (вона редукована). У колекції музею серед ссавців є летючі миші, зокрема, крилани – жителі тропіків і субтропіків Східної півкулі (від Західної Африки до Філіппін і островів Океанії).

Тут експонують також великих плазунів – удавів, алігаторів, а з риб – акул, півтораметровий роstrum риби-пили, рибу-їжака та інших представників світової фауни.

Окрім навчального призначення, музей слугує також важливим чинником виховання у студентів любові до природи, бережливого використання та охорони ресурсів її рослинного і тваринного світів.

Зоологічний музей Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Зоологічний музей Луганського університету бере початок з 1923 р. – від часу створення кабінету біології при факультеті соціального виховання Донецького інституту народної освіти (ДІНО), першим викладачем-біологом якого був С. А. Равич-Щерба [13]. Час започаткування колекції точно не відомий.

Ця часова невизначеність пов'язана з тим, що колекція зоологічних зразків переростала в повноцінну експозицію поступово, у міру накопичення матеріалу під час навчальних практик студентів і завдяки розвитку наукових досліджень викладачів. Найімовірніше, Кабінет зоології остаточно сформувався зі створенням кафедри біології у 1930 р.

Протягом перших років зоологічна колекція була розміщена в навчальних аудиторіях. У 1934 р. ДІНО реорганізовано у Луганський педагогічний інститут. Рік 1936 став переламним в історії зоологічної колекції завдяки появі в інституті професійних зоологів. Одним із дослідників, який активно розвивав і поповнював колекцію кабінету зоології, став відомий харківський теріолог І. Сахно, який прибув до Луганського інституту 1936 р., після розформування в Харкові природничого факультету педагогічного інституту. Разом з ним до Луганська переїхала і значна частина колекції хребетних тварин (насамперед, уся екзотична частина сучасної колекції). З того часу і до виходу на пенсію І. Сахно був завідувачем кафедри зоології, у межах якої на той час діяв Кабінет зоології. Після захисту кандидатської дисертації Іван Іванович розпочав розбудову експозиції та поновлення колекцій. Фактично з того часу кабінет зоології почали називати Зоологічним музеєм, проте статусу музею як окремого структурного підрозділу колекція не мала, головним її призначенням було забезпечення студентів-біологів наочним матеріалом.

На час Другої світової війни І. Сахно був мобілізований до діючої армії, і його замінив інший відомий дослідник фауни сходу України – харківський теріолог Я. Зубко, який керував кафедрою і музеєм [14]. У 1945 р. І. Сахно повернувся до інституту і з надзвичайною наполегливістю продовжив роботу з розбудови кафедри та експозиції Зоологічного музею, початкова колекція якого за час війни була повністю знищена й розграбована.

У відновленні експозиції йому активно допомагали асистенти кафедри зоології Л. Титаренко та М. Симонов.

Тривалий час, коли Луганський (Ворошиловградський) педагогічний інститут мав лише один навчальний корпус, зоологічні зразки розміщували у шафах двох навчальних аудиторій кафедри зоології. У колекції була широко представлена місцева фауна, а також південні види. Завдяки Л. Титаренко зібрано новий і унікальний ентомологічний матеріал, створено експозицію безхребетних. Експозицію хребетних (насамперед птахів) монтував М. Симонов.

У 1960-1963 рр. Зоологічний музей було переобладнано [13]. Наступний етап поліпшення його стану припав на початок 1970-х років.

У 1972 р. природничо-географічний факультет, а з ним і Кабінет зоології, отримав новий навчальний корпус (нині корпус № 2), який остаточно ввели в дію 1973 р. За планом Зоологічний музей мали розмістити на першому поверсі нового корпусу, проте це приміщення віддали під читальну залу інститутської бібліотеки, а зоологічну колекцію разом із колекцією рослин (нині Зимовий сад) розмістили на п'ятому (останньому) поверсі корпусу. Для музею було виділено частину поверху південного крила будівлі, зокрема хол, коридор і велику аудиторію, а також суміжне службове приміщення, розташоване за великою лекційною аудиторією (нині тут розміщений зал безхребетних).

Фактично з цього часу почався новий період існування Зоологічного музею, хоч за статусом він залишився структурним підрозділом кафедри зоології. Завдяки ентузіазму завідувача кафедри С. Панченка в Зоологічному музеї значно збільшилася колекція опудал птахів, з'явилося кілька унікальних зразків мавп та інших екзотичних тварин, які надходили після перебування у місті циркових груп, у яких тварини гинули з різних причин. У створенні експозиції на новому місці поряд з викладачами кафедри під керівництвом С. Панченка брали активну участь лаборанти музею А. Шепотіленко та його наступники В. Лісничий і Б. Валуйський; до того часу експонатами музею опікувалися лаборанти кафедри, зокрема С. Чібішев, Н. Лебедева і В. Шевцова. С. Чібішев працював у музеї фактично як його завідувач і єдиний співробітник

з 1977 р. до часу злиття кафедр зоології і ботаніки у 1997 р. Після об'єднання кафедр і з приходом в інститут доктора сільськогосподарських наук М. Коноплі активізувалися ботанічні дослідження, а розвиток Зоологічного музею значно сповільнився.

Наприкінці 90-х років на кафедрі почав працювати іхтіолог В. Денщик, завдяки дослідженням якого зібрано велику колекцію риб [7]. У 2003 р. фонди музею поповнено значною робочою колекцією шкурки і черепів дрібних ссавців, зібраних О. Кондратенком на сході України [13]. Власне, цим започатковано фондову збірку. Врешті, 2009 р. іхтіологічну колекцію через складність утримання мокрих зразків передано до зоологічних фондів Національного науково-природничого музею НАН України.

Значний крок у поновленні експозиції зробив О. Кондратенко спільно з директором музею С. Литвиненком, коли 2004 р. вони оновили всю інформаційну частину експозиції, у тому числі всі етикетки у залі ссавців. У 2006-2008 рр. в музеї суттєво відомінію кілька великих вітрин – одну з птахами (С. Литвиненко та Г. Євтушенко) і дві з комахами (Г. Євтушенко, С. Глотов, П. Форощук). Водночас С. Литвиненко та Г. Євтушенко розпочали оновлення фотогалереї, розміщеної над вітринами у центральній залі (зала ссавців), – виготовлення та друк великоформатних оригінальних фотографій тварин.

Експозиційна частина музею розташована у кількох залах і коридорах. Фондова колекція музею незначна і займає дві шафи, у яких є остеологічна колекція і колекція шкурки дрібних ссавців (до 2 тис. зразків). Стислий опис цієї частини колекції опубліковано С. Заїкою [9]. Загальна кількість зразків хребетних в експозиції Зоологічного музею – до 800 зразків, переважно опудал, у тому числі (орієнтовно) риб – 140, амфібій та плазунів – 120, птахів – близько 300–350, ссавців – до 200 зразків.

Зала безхребетних облаштована в окремій невеликій кімнаті під амфітеатром аудиторії № 551, суміжної з основним приміщенням музею. У ній за систематичним порядком і по колу розміщено вітрини з коралами, червоподібними, молюсками, членистоногими, голкошкірими та нижчими хордовими. Загалом у залі є близько 500 зразків безхребетних тварин більшос-

Опудала екзотичних тварин у Зоологічному музеї при біомедичній академії Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

ті систематичних груп. У фондових колекціях музею зберігається близько 20 коробок з «матрациками», які заповнені зборами комах, що їх збирали студенти та викладачі під час навчальних практик (переважно в межах Луганщини).

Серед колекційних зразків, що є найбільшою цінністю, – багата колекція більшості видів хребетних фауни Донбасу, зокрема, таких як: хохуля, вухатий їжак, лис-корсак, перегузня, дикий кіт, дрохва, стрепет і низки екзотів. Найціннішими у колекції безхребетних тварин є близько 30 зразків тропічних метеликів, два величезні омари, колекція морських моллюсків та коралів.

Ще однією цінністю колекції Зоологічного музею є доволі велика остеологічна колекція О. Кондратенка, до 1 000 зразків дрібних ссавців, зокрема, кажани, землерийки, гризуни, а також кісткові рештки дрібних ссавців, вилучені з пелеток сов.

Зоологічний музей Ніжинського державного педагогічного університету імені М.В. Гоголя. Історія Зоологічного музею тісно пов'язана з історією кафедри зоології, яка створена в навчальному закладі 1933 р. Одноразом з ініціативи викладача І. Богдана засновано Зоологічний музей, який спочатку мав статус Кабінету зоології. Його основою стали зоологічні та мінералогічні колекції, які залишилися від колишнього ліцею. І. Богдан разом з ніжинськими мисливцями збирав і монтував нові колекції, які представляли фауну Чернігівщини.

Частина опудал і вологих препаратів була передана Кабінету зоології 1935 р. з Кам'янець-Подільського педагогічного інституту, зокрема, лінивець (*Bradypus* sp.), аксолотль (*Ambystoma* sp.) та деякі інші екзоти.

На жаль, у 1941–1945 рр. більшість експонатів музею була втрачена. Після війни кафедру очолив проф. Г. Гасовський, який багато зробив для відновлення й розширення Зоологічного музею. У той же час на кафедрі працював Я. Старичев, якому й доручили відродження та поповнення колекцій, виготовлення нових експонатів. Частиною опудал виготовив М. Левенець.

У 50-ті роки кафедрою завідувала Є. Василевська, яка теж дбала про постійне поповнення музею експонатами. У 1964–1978 рр. кафедрою керувала І. Марисова, вона од-

норазом була проректором з наукової роботи. В цей період стали регулярними наукові експедиції в Карпати, Крим, Урал, Кавказ, Хібіни, Тянь-Шань і Сіхоте-Алінь, на Біле, Чорне і Баренцеве моря, у печери Поділля, до Іссик-Кулю та Байкалу, завдяки яким значно поповнилися зоологічні колекції. В експозиції з'явилися багато північних, тайгових і арктоальпійських ендеміків. Крім того, на честь 50-річного ювілею природничого факультету Ніжинського педінституту І. Марисова подарувала музею власну колекцію пташиних гнізд та яєць, а згодом – моллюсків і риб з коралових рифів Тихого океану, комах з Індії та Африки, земноводних і птахів з Південної Америки й Австралії, зібраних нею під час зарубіжних мандрівок.

Багато зусиль доклали, створюючи експозицію музею, викладачі кафедри Л. Назарова, В. Канівець, О. Москаленко, Н. Панасенко, Л. Рековець. У підсумку колекція складається з понад 1 500 птахів і ссавців, близько 200 плазунів, земноводних і риб, понад 200 різних безхребетних, найбільше – комах.

Власне кажучи, саме в цей період Зоологічний музей перестав бути тільки колекцією, простим зібранням тварин, а сформувався в самостійну навчальну, наукову і культурно-освітню одиницю кафедри. Для музею виділено окреме приміщення і у 1970 р., під час святкування 150-річчя Ніжинської вищої школи, музей урочисто відкрито.

Поступово почали створювати і фондові колекції як базу для наукової роботи і джерело поповнення експозиції. Завдяки цьому експозиції було надано чітку систематичну спрямованість. Поряд з цим почали створювати й екологічну експозицію. Лаборант-таксидерміст Я. Старичев виготовив прекрасні біогрупи: «Ховрахи», «Заєць-русак», «Зимовий пейзаж» тощо.

З 1978 по 1988 рр. кафедрою зоології керував М. Гафізов, за якого виготовлено діорами з зображенням типових біоценозів Чернігівського Полісся. Тривало збагачення колекційних фондів, джерелами якого були матеріали наукових експедицій, а також пожертвування зоопарків і приватних осіб. Варто виокремити експедицію І. Марисової та П. Шешурака на Біле море 1990 р., під час якої зібрано багатий колекційний матеріал – морських зірок, моллюсків

крилоногих (Pteropoda), черв'їв-піскожилів (Polychaeta), гагару червоноволю (*Gavia stellata*), полівок червоносірих (*Myodes rufocanus*) тощо. Завдяки власним колекціям жуків і метеликів, зібраних П. Шешураком у різних регіонах України, поповнено ентомологічні фонди.

Чимало зусиль для подальшого вдосконалення музею доклав проф. В. Янушевський. Під музей обладнано приміщення на першому поверсі нового корпусу, значно більше від попереднього, де музей розміщений і нині. Було виділено посаду завідувача, яким став Є. Будовський. Керівник з ентузіазмом долучився до реорганізації музею, дбаючи про сучасне художнє оформлення експозиції, про важливе культурно-освітнє значення його на Чернігівщині. Цю роботу продовжує тепер П. Шешурак.

З 1991 р. кафедрою зоології знову завідує І. Марисова, уже професор, заслужений діяч науки і техніки України. Музей зазнав чергової реконструкції – оновлено експозицію хордових і безхребетних тварин, змонтовано нові біогрупи, виділено куточок екзотики. Експозицію і фонди поповнено зборами з Антарктиди, переданими музею О. Вобленком, який працював у складі 7-ї Української і 26-ї Польської наукових експедицій. Експозиції надано більшої природоохоронної спрямованості, зокрема, акцентовано увагу на рідкісних видах тварин України і, зокрема, Чернігівщини. Музей обладнано новими інформаційними стендами з питань філогенії, екології, фауністики тощо, які з художнім смаком виготовила старший викладач В. Лашенко. Вона ж зробила численні малюнки для експозиції. Встановлено озвучення експонатів орнітологічного відділу (неопубліковані матеріали П. Шешурака).

Зоологічний музей Черкаського національного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького. У довоєнні роки на природничому факультеті Черкаського педагогічного університету (тоді Черкаського інституту народної освіти)

функціонували три кафедри – хімії, ботаніки і зоології. При кафедрі зоології, у 30-х роках, створено Зоологічний музей, який мав експонати місцевої та світової фауни. Важливу роль у формуванні його колекцій відіграв завідувач кафедри зоології, орнітолог П. Орлов, який зібрав понад 2 000 тушок та опудал птахів.

Під час війни Зоологічний музей був розграбований. Факультет, а відповідно, і його підрозділи відновили роботу лише у березні 1944 р. Заново музей заснований 1979 р. і функціонував до травня 1990 р., коли сталася пожежа, яка завдала значних збитків матеріально-технічній базі: втрачено частину обладнання, матеріалів, гербарію, колекції.

Значний внесок у розширення, поповнення та збереження експозиційного фонду зроблено у період 50-90 років ХХ століття Д. І. Кузнецовим, С. Л. Самарським, О.М. Дудником, А.З. Козловою, Н.Т. Нікітченко, А. С. Горбенко.

З вересня 1991 р. введено в дію новий навчальний корпус, куди переїхав природничий факультет і на шостому-восьмому поверхах були обладнані сучасні лабораторії з хімічних і біологічних дисциплін, відновлено Зоологічний музей як навчальну експозицію в одній з аудиторій. Зараз музей підпорядкований кафедрі біології та біохімії ННІ природничих наук (завідувач кафедри – професор Ф.Ф. Боєчко). Загальна площа музею – 78,3 м².

Експозиція має два відділи – безхребетні та хребетні тварини і налічує близько 800 експонатів. Зокрема: без-

хребетні тварини – 80, ентомологічні колекції – 480, представники іхтіофауни – 60, земноводні та плазуни – 10, представники орнітофауни – 90, молюски – 60, ссавці – 30. Серед представлених зразків є досить цінні експонати, які виготовлені на початку ХХ століття і збережені у відмінному стані до сьогодні, це: качконіс, летючий собака, панцирник. У ентомологічній експозиції, яка є найбільшою, представлені як рідкісні види комах, так і найпоширеніші шкідники сільського та лісового господарства. Орнітологічна колекція охоплює понад 60 видів птахів.

Експозиція та окремі експонати зоологічної колекції використовуються у проведенні лабораторних робіт і практикумів із зоології безхребетних та хребетних тварин, практикумів зі спецкурсів: орнітологія, теріологія, етологія, батрахогерпетологія, зоогеографія, екологія тощо. Працівниками кафедри біології та біохімії протягом останніх років ведуться роботи з поповнення і систематизації фондів, у результаті чого колекції збагатилися більше ніж на 300 експонатів.

Зоологічний музей є центром екологічної просвіти студентів і учнів.

Зоологічний музей Херсонського державного університету. Ще з 30-х років ХХ століття ентузіасти з числа викладачів та студентів, тоді ще Херсонського педагогічного інституту, почали створювати власний зоологічний фонд. За цей час назбиралася чимала кількість унікальних експонатів. Скажімо, 100-річне опудало білого ведмеда, привезеного з міста Тарту, або опудало орлана-білохвоста, виготовлене 60 років тому.

Тепер 163 експонати, а також 7 абсолютно нових експозицій, зокрема «Фауна Чорного моря», «Фауна водно-болотних угідь», «Фауна степової зони», «Олешківські піски», «Верхньокрейдяний», «Третинний» та «Четвертинний періоди», безкоштовно доступні для огляду не тільки студентам ХДУ, а й учням різних навчальних закладів міста.

Палеонтологічна експозиція, яка представлена в основному фонді, була створена вперше. Зразки, що наявні тут, – це найдревніші рештки морських безхребетних мешканців, що мають значну наукову цінність. Зібрані ці артефакти в Центральній частині Криму в 70-80-і роки минулого сторіччя доцентом ХДУ Олександром Аліфановим.

Значний внесок у поповнення фондів музею зробив завідувач кафедри зоології Херсонського педагогічного інституту доцент Василь Іздебський протягом 60-80-х рр.

Під час навчальних польових практик та експедицій студенти та науковці ХДУ вивчали видовий склад та особливості екології різних видів тварин. Зразки окремих представників фауни демонструють тваринний світ Херсонщини як сучасних, так і викопних форм: метелики, жуки, бабки, комахи, змії, хижі птахи та багато інших експонатів. За словами спеціалістів, всі вони мають великий науковий інтерес та важливе значення для природоохоронної діяльності. Завдяки обмінному фонду колекція поповнена зразками з музейних закладів України, Росії та Польщі.

Зоологічний музей Таврійського національного університету (Сімферополь). Музей заснований 1965 р. з ініціативи всесвітньо відомого зоолога, дослідника гельмінтів морських ссавців професора С. Делямура. Найбільший внесок у його створення і розвиток зробили заслужений діяч культури України М. Глобенко (очолювала музей протягом 40 років), професори А. Скрябін і М. Юрахово, завідувач І. Грищенко, доцент А. Стрюков, асистенти В. Солов'їв і Д. Стариків, старші лаборанти І. Тайков, В. Ковалів і студент Р. Лапін.

Першу наукову експедицію проф. С. Делямура здійснив 1939 р. – досліджуючи гельмінтів азово-чорноморських дельфінів і виявив у них нові види нематод, які назвав *Nalocercus taurica*, *N. ponticus* і *N. kleinenbergi*.

Найціннішими виявилися антарктичні експедиції професорів А. Скрябіна (1963-1964, 1965-1966) і М. Юрахна (1986-1987). У них досліджено 2 006 китів і 364 тюлені. Зібрано унікальний гельмінтологічний матеріал, здобуто цікаві музейні експонати.

Велику цінність для музею становить колекція павуків, зібрана доцентом Н. Ковблюком, яка налічує близько 80 тис. експонатів, у тому числі 12 нових для науки видів. З експедицій матеріал привозили з неймовірними труднощами, інколи з ризиком для життя.

Особливої привабливості музею додає велика кількість високохудожніх озвучених діорам, зокрема, «Арктика», де представлено скелястий берег Чукотки і забите кригою море з тюленими та моржами (чути крики мартинів, свист дельфінів, «пісню» горбатого кита, підводну локацію моржа). Перед діорамою – нижня щелепа кашалота, привезена А. Скрябіним з Антарктики. У діорамі «Антарктика» є вражаючих розмірів морський леопард, тюлень-крабодід, тюлень Уедделла (чути звуки, які видає морський слон). Діорама «Командорські острови» представлена багатоголосим пташиним базаром. Скелі буквально вкриті кайрами, іпатками, топірцями, бакланами і мартинами; унизу «бурчать» морські котики, сивучі, острівний тюлень. Захопливою є діорама «Пінгвіни», які голосами вітають екскурсантів (зокрема – імператорський, королівський, антарктичний, чубатий (золотоволосий) та інші пернаті мешканці крижаного континенту). Тепло і світло йде від діорами «Африканська савана» – трубно кричать слони, ревуть леви та регочуть гієни. На горизонті безтурботно підіймається в піднебесся найвища гора Африки – Кіліманджаро. Діорама «Тропічний острів» дає уявлення про різноманіття морських черепах (супова, широкоголова, шкіряста й ін.) і пернатих жителів цього кліматичного поясу: фрегатів, олуш, фаєтонів. Численні в музеї морські риби представлені в діорамах коралових островів і на спеціальних стендах. Не залишає байдужими відвідувачів діорама «Кримський природний заповідник», де у ранковому лісі чути дзвінки голоси птахів і могутній рев благородного оленя; тішать око червононожні види – чорні грифи і білоголові сипи, які є справжньою окрасою гір.

Остання реконструкція музею проведена 2003 р. за сприяння ректора університету професора Н. Багрова. Експонати зібрані співробітниками кафедри зоології в 62 наукових експедиціях на підставі радянсько-норвезьких і радянсько-американських угод у різних акваторіях Світового океану (Арктика, Антарктика, Тихий океан) і різних куточках планети, у тому числі й важкодоступних. Зібрано значний палеонтологічний матеріал, що свідчить про минуле Кримського півострова. В музеї Таврійського університету зберігаються також ентомологічні фонди з десятками тисяч комах.

Зоологічний музей Криворізького педагогічного інституту, нині Державного вищого навчального закладу «Криворізький національний університет». Зоологічний музей КНУ – найбільше і найцінніше зібрання зоологічних колекцій у регіоні. Для промислового району з високим ступенем антропогенізації природних і змінених ландшафтів пізнання природи рідного краю не можливе без використання натуральних колекцій, інформаційних відомостей, які наочно показані у музейних експозиціях.

Зоологічний музей заснований у 1960 році, хоч колекція збиралася з періоду створення кафедри зоології Криворізького педінституту 1930 року. Поповнення зоологічних колекцій відбувалось за рахунок виготовлення колекційних матеріалів викладачами, лаборантами, студентами природничого факультету, меценатською допомогою.

Експозиція музею виставлена в окремому приміщенні. Більшість екс-

понатів виготовлені руками викладачів, лаборантів і студентів кафедри зоології факультету природознавства, зокрема: В. Боченко, Р. Габрилець, В. Стригунова, В. Коцюруби, Ю. Милобога, В. Ветрова та ін.

У структуру музею входять: головна експозиція, таксидермічна лабораторія, колекційні фонди лабораторії прикладної і теоретичної орнітології, лабораторії ентомології, віварію. Загальна площа музею – 70 м², а експозиційна – близько 52 м².

Експозиційна частина представлена стендами «Сторінками Червоної книги України», 12 експозиціями в скляних шафах та окремими «солітерними» композиціями і музейними колекціями: «Ссавці», «Гусеподібні птахи», «Сивкоподібні і дятлоподібні птахи», «Горобцеподібні птахи», «Голінасті, голубоподібні, куроподібні птахи», «Мартинові, пірникозоподібні, пастушкоподібні птахи», «Земноводні і рептилії», «Риби і морські безхребетні тварини», «Денні хижі птахи і сови», «Безхребетні тварини», «Недологічна колекція», «Птахи відкритих просторів».

Фонди музею налічують 448 опудал та близько 2860 екземплярів – інших сухих колекцій, вологих препаратів, гнізд і яєць (матеріали надані В. Коцюрубою).

Зоологічний музей Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Заснований при кафедрі зоології 1965 р. Збори музею налічують 1 200 експонатів, серед яких одна тисяча зразків – це представники хребетних тварин з шести класів, у тому

Колекції Зоологічного музею Криворізького педагогічного інституту

числі понад 150 екземплярів опудал ссавців і птахів. Зберігають у музеї й вологі препарати безхребетних, колекції комах, гнізд і яєць птахів, що є науковим та експозиційним матеріалом, який щорічно поновлюють. Загальна площа музею – 40 м², експозиційна – 30 м², є фондосховище площею 10 м² та таксидермічна лабораторія – 6 м² [12].

У 2013 році відкрито нову експозицію при хіміко-біологічному факультеті. Понад 200 видів губок, коралів голкошкірих і мушель моллюсків із різних куточків світу подарувала музею Дарія Наконечна, за професією – економіст, а за покликанням – любитель-колекціонер. Протягом двадцяти років їй вдалося зібрати тисячі зразків для приватної колекції. Працівники музею зоології на факультеті опрацювали подаровані експонати і уклали спеціальний каталог. Така експозиція розширить науковий кругозір студентів, залучить їх до процесу пізнання різноманіття морських безхребетних тварин і розуміння необхідності їх збереження.

Сьогодні Музеєм зоології керує завідувач кафедри зоології Василь Кваша, а поповнення фондів музею займаються викладачі кафедри: С. Подобівський, Д. Страшний, Л. Шевчик («Новини ТНПУ», 12.04.2013 р.).

Зоологічний музей Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка. В Інтернеті та деяких вітчизняних публікаціях згадано, що у Сумському педагогічному університеті існує Зоологічний музей. Проте на кафедрі зоології є дві аудиторії, виділені під зоологічні (орнітологічні) фонди, зібрані М. Матвієнко наприкінці 50-х, у 60-х роках ХХ ст. На жаль, колекція зберігається в аудиторіях з доступом студентів різних факультетів, а людей, спеціально призначених її доглядати, немає (усне повідомлення М. Книша). Завідувач музею не призначений.

Зоологічний музей Житомирського державного університету імені Івана Франка. Музей засновано 1980 р. на базі колекцій тварин, зібраних протягом 1973-1976 рр. під керівництвом доцента кафедри зоології

К. Копейна. Дослідник привіз частину експозиції риб із Куби та Одеського університету, ссавців – із Біловезької Пущі, експонати птахів і ссавців – з Московського університету та Ростова-на-Дону. У зібранні музею були задіяні усі співробітники та охочі студенти біологічного факультету.

Одним із найцікавіших і найстаріших експонатів є голова зубра. За легендою, понад 150 років тому цар Олександр II під час полювання у Біловезькій Пущі вбив зубра [39]. З голови тварини пізніше зроблено медальйон, який подарували тому ж цареві. Після революції 1917 р. цей експонат перейшов у власність музею Московського університету. А 1982 р. раритетну голову передано до Житомира в Зоологічний музей університету.

Сьогодні в музеї зібрано понад 550 експонатів хребетних тварин, причому не лише з України, а й інших куточків світу. Значне місце відведено колекціям викопних решток безхребетних, черепашок прісноводних і морських моллюсків. Тут зберігаються колекції гнізд та яєць птахів Житомирщини, а також страусів ему і нанду, є чимала збірка скелетів та черепів тварин. В окремій шафі розміщена колекція, присвячена анатомічній будові людини.

Привертають увагу зразки надкласу риб, класів плазунів, птахів і ссавців. У музеї експонують понад 100 видів безхребетних – губки, кишковопорожнинні, черви, членистоногі, моллюски та голкошкірі. Серед комах є червонокнижні види, зокрема, красотіл пахучий, вусач великий дубовий, жук-олень, махаон, мнемозина, бражник мертва голова, ведмедиця господарка, сатурнія мала, а з ракоподібних – велетенський камчатський краб та омар.

У музейній експозиції близько 60 видів риб нашої та світової фауни, 16 видів земноводних і 27 видів плазунів. Орнітологічна колекція налічує понад 250 видів птахів. Серед них – страус африканський (привезений В. Гирином з Ростова-на-Дону), птах-секретар, журавель вінценосний, фламінго рожевий, крук рогатий, нанду, хохітва, сиворакша та деякі інші. Також в експозиції близько 70 видів ссавців, зокрема, таких цікавих, як броненосець гігантський і тибетський, зубр, шимпанзе, лемур, гібон, собака лютуча, леопард, лев, їжак вухатий, сліпак малий тощо [4, 28].

Зоологічний музей Донецького національного університету. Зоологічний музей Донецького університету заснований 1980 р. з ініціативи доктора біологічних наук, професора З. Усової (декана біологічного факультету) і завідувача кафедри зоології М. Ярошенко. Музей повноцінно працював з моменту введення ставки завідувача, з 1987 р. До того часу всю організаційну роботу в музеї виконував асистент кафедри зоології Г. Молодан, який оформив тематичні експозиції. Значну і різнопланову роботу в музеї провів перший його завідувач В. Філатов, який працював на цій посаді з 1987 до 1989 рр.

Відразу музей формували як навчальний, головною функцією якого було ознайомлення студентів-біологів з різноманіттям тваринного світу і передусім з місцевою фауною. Згодом коло відвідувачів музею розширилося, почали приходити учні шкіл та студенти інших навчальних закладів Донецька й області.

Музей з часу створення розташований у холі третього поверху біологічного факультету і є структурним підрозділом кафедри зоології.

В експозиції музею налічують близько 1 000 музейних зразків 382 видів тварин, представлених опудалами, сухими зразками, муляжами, шкірами, кістками, мушлями та мокрими препаратами. Основою музейної експозиції є колекції тварин місцевої фауни.

Тематичні експозиції складаються з семи розділів (фауна навколіводних біотопів, представники прісноводної іхтіофауни Донбасу, орнітофауна міських парків, побережжя Азовського моря, степових та лісових біотопів, колекція комах місцевої фауни). Найбільшим видовим різноманіттям в експозиції представлені комахи (154 види) і птахи (понад 100 видів).

До складу експозиції входять виставкові стенди з екзотичними тваринами, наприклад, антилопа-гну, левиця, кенгуру, фламінго рожевий, шипохвіст єгипетський, хамелеон, куфія храмова, варан сірий, а також представниками тундрової та тайгової природних зон (куріпка біла, сова полярна, жовна чорна), палеонтологічні збори. До найатрактивніших експонатів музею можна зачислити скелет кита синього (в експозиції він представлений окремими найбільшими кістками), опудала зубра, сайга-

ків (самка та самець), лані (самець) *Cervus dama*, ведмедя *Ursus sp.*, шимпанзе *Pan troglodytes*.

Значний внесок у поповнення музейної експозиції в різні роки зробили Г. Молодан, А. Бронсков, В. Завгородній, Г. Мосін, С. Голубова, Л. Тараненко, В. Мартинов, М. Ярошенко, М. Мусичов та багато інших студентів і викладачів. Останнє значне поповнення-придбання відбулося 1990 р. (колекція кладок пташиних яєць – 317 одиниць зберігання). Завдяки сприянню доцента кафедри зоології Л. Тараненка у подарунок музею 2009 р. передано колекцію опудал птахів, зібрану і виготовлену випускником університету Е. Хорьковим.

Зоологічний музей Міжнародного гуманітарного університету імені акад. Степана Дем'янука (Рівне). Заснований 1985 р. як приватна колекція старшого викладача університету Р. Шикули. У музеї зібрано унікальні експонати тварин з усього світу, головню безхребетних. Під облаштування музею виділено окрему лабораторію, де зберігають експонати і проводять заняття з зоології.

Завдяки наполегливості Ростислава Ростиславовича і його прагненню до розширення збірки музей постійно поповнюють експонатами. Студент Калінінградського університету Р. Шикула, перебуваючи на практиці на північних морях, збирав тварин для університету і власної колекції. Завдяки цьому в Зоологічному музеї є зразки з Балтійського, Білого та Баранцевого морів.

Протягом наступних років музейну збірку поповнено експонатами з Атлантичного і Тихого океанів. На особливу увагу заслуговують представники одного з найдавніших класів тварин, а саме – мечохвости. Колекції музею репрезентовані головню представниками безхребетних тварин, зокрема великою кількістю моллюсків, жуків, метеликів та голкошкірих. Для поповнення музею експонатами автор збірки відвідав Аравійську та Лівійську пустелі, а також Сахару, звідки привіз зразки місцевої фауни. У 2008 р. Р. Шикула здійснив поїздку на Червоне море, звідки також привіз чималу кількість голкошкірих і моллюсків. Сьогодні музейна збірка Міжнародного гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янука налічує близько 2500 екземплярів тварин.

Зоологічний музей Запорізького національного університету. Зоологічний музей Запорізького університету відкрито за наказом ректора на біологічному факультеті 1991 р. Площа музею – 450 м². У 1997 р. його зареєстрували в обласному управлінні культури. Відтоді він офіційно стоїть пліч-о-пліч із найвідомішими осередками музейної справи краю.

У цей період сформовано і музейний фонд. Експонати виготовляли таксидерміст А. Фатєєв і асистент В. Стрельченко, багато зразків зібрані і власними руками підготували викладачі й студенти кафедри іхтіології та мисливствознавства, причому велику кількість їх вони здобули під час проходження практики і в різних експедиціях. Матеріал для опудал отримували за спеціальними дозволами під час виконання наукових розробок держбюджетного напрямку.

У музеї представлене царство античної богині Фауни: 185 опудал 70 видів птахів з 14 рядів, 30 – ссавців, 18 – риб і багато інших цінних зразків, у тому числі унікальна колекція яєць птахів Євразії, яка налічує 307 кладок 288 видів.

Музей 2007 р. поповнено досить великою та цінною ентомологічною колекцією. Колекція комах В. Черненка налічує близько 4,5 тис. екземплярів жуків і метеликів понад 3 тис. видів і є значною науковою цінністю, оскільки всі зразки етикетовані. За три з половиною десятиліття колекціонер об'їхав усю територію колишнього Радянського Союзу і зібрав багато рідкісних видів комах з Далекого Сходу, Карпат, Кавказу, Криму, деякі екземпляри із Сибіру та Алтайського краю. Першим 1969 р. в колекції з'явилися запорізькі метелики, а дещо пізніше – екзотичні. Серед них є й рідкісні, наприклад, метелик аполлон з Афганістану, або ж каліптогон реліктовий із Далекого Сходу (зниклий у дикій природі вид).

Комахи були придбані за два тижні до нового року. На рахунок університету надійшло 10 тис. гривень від одного з меценатів, що й дало змогу заплатити В. Черненку за колекцію. Чоловік радо віддав зібрання, яке зберігалось у 300 коробках, у навчальний заклад. Директор Зоологічного музею О. Коротя не приховував радощів, він відкривав коробки з комахами, із захопленням розповідаючи про надзвичайні рідкості – вусача уссурійського,

туркменських джмелів і турунів, занесених до Червоної книги, метелика далекосхідного – бромею... Такій збірці можуть позаздрити не лише вітчизняні університети, оскільки далеко не всі західні навчальні заклади мають таку колекцію.

Усього в музеї Запорізького університету зберігається колекція з понад 6 тис. метеликів, жуків, коників, цикад, павуків та богомолів, що мешкали на території колишнього СРСР.

Зоологічний музей Запорізького університету розміщений у чудовому великому залі старовинної будівлі корпусу № 3. Однак це приміщення давно потребує ремонту. Нині розробляють проєкт реконструкції музею, після якої він набуде європейського вигляду і стане гордістю університету та всього міста. У планах – реконструювати музей у стислі терміни, створити на його базі відеозал для перегляду слайдів і навчальних фільмів про природу різних куточків Земної кулі, лекторій для студентів і школярів.

Зоологічний музей Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського. Музей створено наприкінці 2000 р. при кафедрі біології. Він складався з чотирьох експозицій: іхтіологічної, ентомологічної, герпетологічної та орнітологічної. Найбільшою серед них була ентомологічна, де представлено понад 100 видів надкласу комах, практично всіх районів Вінниччини, а також прилеглих районів Хмельницької та Житомирської областей.

Найчисленніше представлений ряд твердокрилих, або жуків, хоча є чимало представників лускокрилих, прямокрилих, двокрилих, бабок, рівнокрилих, перетинчастокрилих, клопів тощо. Ентомологічні колекції зібрані співробітниками кафедри та студентами під час проходження літніх навчально-польових практик з зоології безхребетних.

Герпетологічна експозиція ознайомлювала з видовим різноманіттям герпето- і батрахофауни, які представлені відповідними мокрими препаратами. У колекції – представники всіх видів земноводних і плазунів, які поширені на території Вінницької обл.

Колекція птахів Зоологічного музею Запорізького національного університету

Орнітологічна експозиція представлена опудалами птахів та колекціями кладок видів, які мешкають у межах області. Також у приміщенні Зоологічного музею працювала експозиція акваріумних риб, з моделями водних екосистем Євразії, Африки, Австралії, Північної та Південної Америки. Кожна з моделей охоплює різні екологічні групи іхтіофауни та гідрофітів, що дає змогу вивчати природні процеси, які відбуваються в екосистемах водою різних континентів.

На жаль, з 2014 р. музей практично зник, оскільки університет не в змозі утримувати та поповнювати існуючі експозиції за браком коштів та дефіцитом площ. Залишились лише деякі колекції в кількох вітринах.

Зоологічний музей Інституту природничо-географічної освіти та екології при Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова (Київ). Зоологічний музей в Інституті відкрито 2003 р. зусиллями викладачів і допоміжного персоналу. Значна заслуга в його підготовці, оформленні виставкової частини завідувача лабораторії кафедри зоології Л. Рогочій. Музей має науковий та освітній характер, містить понад 1 000 експонатів. Його експозиційна частина охоплює всі типи і класи тваринного світу. Причому в окремих експозиціях, зокрема, у розділах коралові поліпи, молоски та ракоподібні, репрезентовані мешканці субтропічних і тропічних країн. Досить багата експозиція плазунів з різних районів Земної кулі, тільки черепах у музеї близько 10 видів (матеріали люб'язно надані Київським зоопарком). В ек-

позиції є майже всі види земноводних і плазунів, які поширені на території України, а також представники прісноводних риб і низка видів фауни Чорного й Азовського морів.

В експозиціях музею добре представлені комахи фауни України, здебільшого зібрані студентами під час весняно-літніх навчально-польових практик, а також індивідуальних зборів у різних регіонах України. Оригінальною є експозиція комах, занесених до Червоної книги України (матеріали Українського науково-дослідного інституту захисту рослин за 1960-1980 рр.).

Пізнавальний і навчальний зміст мають тематичні експозиції музею, присвячені окремим розділам зоології, зокрема: «Безхребетні прісних водойм», «Комахи-шкідники лісу», «Комахи-шкідники польових і городніх культур», систематичні колекції окремих груп комах. Оригінальний матеріал щодо представників тих чи інших систематичних груп тварин у музеї доповнений художніми ілюстраціями з умовами їх існування.

Музей налічує близько однієї тисячі унікальних експонатів, а для потреб кафедри виготовлено близько 100 унаочнень для лекцій та лабораторних занять. Сьогодні поповнення музейної колекції здійснює завідувач лабораторії Р.В. Німаш.

Зоологічний музей Прикарпатського національного університету імені В. Стефаніка (Івано-Франківськ). Зоологічний музей Прикарпатського університету створено протягом 1999-2006 рр. зусиллями Ентомологічної науково-

дослідної проблемної групи під керівництвом А. Сіренко, яка проводила дослідження з вивчення поліморфізму, структури і динаміки популяцій комах. Модельними об'єктами для цих досліджень обрані *Eristalis tenax* L., *Leptinotarsa decemlineata* Say, *Trichius fasciatus* L.

У музеї зібрано понад 16 000 екземплярів комах фауни Палеарктики – переважно з Українських Карпат та прилеглих територій, а також створено музейні колекції тропічних комах.

Зоологічний музей Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. Зоологічний музей імені М. Ф. Коваля є науковим, навчальним, культурно-освітнім, виховним та природоохоронним підрозділом університету і створений 23 лютого 2015 р. В основу лягли матеріали, зібрані видатними зоологами вишу впродовж останніх 50 років та студентами під час експедиційних досліджень і польових практик.

Музей зоології є унікальним, оскільки не має аналогів серед наукових осередків Умані. У ньому представлені характерні для установ такого напрямку об'єкти: опудала птахів, ентомологічні колекції, фіксовані об'єкти. Колекція нараховує близько 400 видів хребетних і безхребетних тварин: риб, плазунів, птахів, ссавців, кишковопорожнинних, губок, голкошкірих червів, членистоногих. Серед експонатів є звичайні для регіону види, і такі, що занесені до Червоної книги України. Музей пишається унікальними колекціями тропічних метеликів і пташиних яєць. Для реєстрації існуючих зоологічних екземплярів створено електронний каталог.

Новостворений музей зоології ім. М. Ф. Коваля є потребою сьогодення для підвищення рівня наукової і навчально-виховної роботи, стимулом до творчої педагогічної та активної дослідницької діяльності.

Зоологічні музеї є також у **Мелітопольському державному педагогічному університеті імені Богдана Хмельницького** (заснований 1958 р. з ініціативи П. Орлова; відомо, що музейне зібрання включає чимало птахів світової фауни, а 1998 р. до фондів музею передано колекцію з 220 гнізд та яєць 110 видів птахів), **Національному медичному університеті ім. О. Богомольця.**

Немає експозиції, проте зберігаються фондові зоологічні колек-

ції у Волинському національному університеті імені Лесі Українки, Полтавському національному педагогічному університеті імені В.Г. Короленка та Чернігівському національному педагогічному університеті ім. Т.Г. Шевченка.

До статті автором не включено розповідь про Зоологічний музей Ужгородського національного університету, позаяк про нього йшлося у минулому випуску (2021, №1-4) журналу «Зелені Карпати». На жаль, не обійтися і без застороги: підступний напад російського агресора на Україну міг завдати (і завдав!) величезної шкоди українським національним надбанням, в тому числі природничим музеям.

ПОДЯКИ. Для підготовки цієї статті, зокрема окремих її розділів, використано інформацію про музеї з їхніх інтернет-сторінок. Також значну допомогу надали А. Затушевський, І. Загороднюк, М. Біляшівський, В. Криволапов, В. Лобков, П. Шешурак, О. Бокотей, М. Книш, Д. Пилипенко, Р. Шикіла, П. Гнатів, О. Пономаренко, Д. Страшнюк, М. Гаврилюк, А. Бочкарьова, М. Пампура, Н. Смірнов, В. Стригунов, В. Коцюруба, О. Матвійчук. Усім згаданим автор висловлює щирі подяки!

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрущенко Т.Г. Теріологічна колекція Зоологічного музею Чернівецького університету. Історія і сучасність / Т.Г. Андрущенко, І.Б. Ткебучава, Л.Д. Третяков // Изв. Музейного фонду ім. А.А. Браунера. – Одеса, 2007. – Т. 4. – № 2-3. – С. 16-17.
2. Андрущенко Т.Г. Фондові малакологічні колекції Зоологічного музею Чернівецького університету імені Юрія Федьковича / Т.Г. Андрущенко, Л.М. Хлус // Изв. Музейного фонду ім. А.А. Браунера. – Одеса, 2007. – Т. 4. – № 2-3. – С. 17-18.
3. Булахов В.Л. Історія організації Зоологічного музею Дніпропетровського національного університету / В.Л. Булахов, О.Є. Пахомов, О.А. Рева, І.А. Бурений // Изв. Музейного фонду ім. А.А. Браунера. – Одеса, 2007. – Т. 4. – № 2-3. – С. 21-22.
4. Весельський М.Ф. Природничі експозиції в музеях Житомирської області / М.Ф. Весельський //

Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 17-18 вересня 2009 р., м. Кам'янець-Подільський. – Львів; Кам'янець-Подільський, 2009. – С. 55-56.

5. Гайда Л.А. Музеезнавство в закладах освіти: навч.-метод. посіб / Кіровоград, обл. ін-т післядиплом. пед. освіти ім. В. Сухомлинського. – Кіровоград, 2006. – 106 с.

6. Голобородько К.К. Історія організації та поповнення фондової ентомологічної колекції Дніпропетровського національного університету / К.К. Голобородько, В.В. Бригадиренко, О.Є. Пахомов // Изв. Музейного фонду ім. А.А. Браунера. – Одеса, 2007. – Т. 4. – № 2-3. – С. 26.

7. Денщик В. А. Современное состояние фауны рыб бассейна среднего течения Северского Донца: Автореф. дис. канд. биол. наук. – Киев, 1994. – 24 с.

8. Дятлова Е.С. Стрекозы (Insecta: Odonata) юго-запада Украины в коллекции Зоологического музея Одесского национального университета им. И.И. Мечникова / Е.С. Дятлова // Изв. Музейного фонда им. А.А. Браунера. – Одеса, 2007. – Т. 4. – № 2-3. – С. 29.

9. Заика С. Коллекция млекопитающих Александра Кондратенко в зоомузее Луганского национального университета // Сучасний музей. Наукова й експозиційна діяльність. Матеріали наукової конференції, присвяченої 145-й річниці заснування Крайового музею в Чернівцях (15 травня 2008 р.) / За ред. І. В. Скільського. – Чернівці: ДрукАрт, 2008. – С. 144-145.

10. Затушевський А.Т. Історія комплектування колекції ссавців Зоологічного музею Львівського національного університету ім. І. Франка / А.Т. Затушевський, І.В. Шидловський // Проблеми і перспективи розвитку музеїв ВНЗ України : Матеріали 2-го «круглого столу». – Київ, 23–24 листопада 2007. – К., 2007. – С. 20-21.

11. Затушевський А.Т. Колекція ссавців Зоологічного музею Львівського національного університету ім. І. Франка / А.Т. Затушевський, І.В. Шидловський // Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 17–18 вересня 2009 р., м. Кам'янець-Подільський. – Львів ; Кам'янець-Подільський, 2009. – С. 121-122.

12. Кваша В.І. Каталог фауни хребетних Зоологічного музею кафедри зоології / В.І. Кваша, Д.В. Страшнюк : довідник : 2-ге вид., доп. – Тернопіль: ТНПУ імені Володимира Гнатюка, 2005. – 19 с.

13. Климов А. О., Курило В. С. Луганський національний університет імені Тараса Шевченка. Історія, сьогодення, перспективи. – Луганськ: Альма-Матер, 2006. – 120 с.

14. Кривицький І., Загороднюк І. Олексій Мигулін і Яків Зубко – видатні українські теріологи // Раритетна теріофауна та її охорона. – Луганськ, 2008. – С. 295-298. – (Праці Теріологічної школи. Вип. 9).

15. Криволапов В.П. История приобретения некоторых крупных экспонатов териологической коллекции собрания Музея природы Харьковского университета / В.П. Криволапов // Изв. Музейного фонда им.

**Зоологічний музей імені
М. Ф. Ковалія – один
з найпопулярніших підрозділів
Уманського державного
педагогічного університету
імені Павла Тичини**

- А.А. Браунера. – Одесса, 2007. – Т. 4. – № 2-3. – С. 32–33.
16. Куртяк Ф.Ф. Плазуни Закарпатської області: аналіз колекції Зоологічного музею Ужгородського національного університету / Ф.Ф. Куртяк, І.В. Білинець // *Наук. вісник Ужгород. ун-ту. Сер. біологія.* – 2009. – Вип. 25. – С. 137-145.
17. Левченко Д.Р. История создания и изучения видового состава коллекции приматов Музея природы Харьковского национального университета им. В.Н. Каразина / Д.Р. Левченко, Н.М. Перевозчикова, Е.И. Костенко, С.В. Еременко // *Изв. Музейного фонда им. А.А. Браунера.* – Одесса, 2007. – Т. 4. – № 2-3. – С. 35–36.
18. Лобков В.А., Рясиков Л.В., Суворов Ю.В. Краткий очерк истории Зоологического музея Одесского университета // *Известия музейного Фонда им. А.А. Браунера.* – Одесса, 2005. – Т. 2. – № 1. – С. 1-7.
19. Луговой О.О. Орнітофауна Закарпаття в експозиції Зоологічного музею Ужгородського національного університету / О.О. Луговой, А.А. Крон // *Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 17-18 вересня 2009 р., м. Кам'янець-Подільський.* – Львів; Кам'янець-Подільський, 2009. – С. 61-62.
20. Мелешук Л.І. Історія формування та поповнення нідологічної колекції Зоологічного музею Чернівецького університету / Л.І. Мелешук, І.В. Скільський // *Изв. Музейного фонда им. А.А. Браунера.* – Одесса, 2007. – Т. 4. – № 2-3. – С. 38-39.
21. Набоженко М.В. О системе трибы Helopini и обзор жуков-чернотелок родов *Nalassus Mulsant* и *Odocnemis Allard* (Coleoptera, Tenebrionidae) Европейской части СНГ и Кавказа / М.В. Набоженко // *Энтомол. обозрение.* – 2001. – Т. 80. – Вып. 3. – С. 627-668.
22. Набоженко М.В. Жуки-чернотелки трибы Helopini (Coleoptera, Tenebrionidae) в коллекции Э.Э. Баллиона (Сообщение 1. Подтриба *Cylindronotina*) / М.В. Набоженко // *Изв. Музейного фонда им. А.А. Браунера.* – Одесса, 2004. – Т. 1. – № 3-4. – С. 1-6.
23. Потіш Л.А. Птахи (експозиційна колекція). Каталог колекцій Зоологічного музею УжНУ / Л.А. Потіш, Н.І. Потіш. – Ужгород, 2006. – 64 с.
24. Потіш Л.А., Потіш Н.І. Каталог колекцій Зоологічного музею ДВНЗ «УжНУ». – Птахи (фондова колекція). Ужгород: Говерла, 2013. – 89 с.
25. Севастьянов В.Д. Неизвестная коллекция микропрепаратов насекомых А.О. Ковалевского / В.Д. Севастьянов // *Изв. Музейного фонда им. А.А. Браунера.* – Одесса, 2007. – Т. 4. – № 2-3. – С. 46-47.
26. Скільський І.В. Колекція тупшок птахів Буковини О.М. Клітіна у Зоологічному музеї Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича / І.В. Скільський, Л.І. Мелешук, Т.Г. Андрущенко // *Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 17-18 вересня 2009 р., м. Кам'янець-Подільський.* – Львів; Кам'янець-Подільський, 2009. – С. 159-160.
27. Сон М.О. Коллекция моллюсков И.И. Пузанова / М.О. Сон // *Изв. Музейного фонда им. А.А. Браунера.* – Одесса, 2005. – Т. 2. – № 1. – С. 17-20.
28. Стадниченко А.П. Музей природы Житомирського державного університету імені Івана Франка / А.П. Стадниченко, О.І. Уваєва, О.В. Павлюченко // *Природничка музеологія: теорія і практика* // *Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 17-18 вересня 2009 р., м. Кам'янець-Подільський.* – Львів; Кам'янець-Подільський, 2009. – С. 52-54.
29. Третьяков Л. Основні історичні етапи становлення і розвитку Зоологічного музею Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича / Л. Третьяков, Т.Ю. Андрущенко, І. Ткебучава // *Музейний щорічник. 2003 / Музей та музейна справа на початку III тисячоліття: матеріали наук.-практ. конф., м. Чернівці, 14 травня 2003 р.* – Чернівці: Золоті литаври, 2003. – Вип. 2 (24). – С. 42-46.
30. Хлус Л.М. Колекція наземних черевоногих молюсків Зоологічного музею Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича / Л.М. Хлус, Т.Г. Андрущенко // *Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 17-18 вересня 2009 р., м. Кам'янець-Подільський.* – Львів; Кам'янець-Подільський, 2009. – С. 158-159.
31. ЦДАВО України. – Ф. 3206. – Оп. 5. – Спр. 24. – Арк. 361.
32. Череватов В.Ф. Колекція люмбрицид Зоологічного музею Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича / В.Ф. Череватов // *Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 17-18 вересня 2009 р., м. Кам'янець-Подільський.* – Львів; Кам'янець-Подільський, 2009. – С. 156-158.
33. Шидловський І.В. Історія створення та розвитку Зоологічного музею Львівського національного університету ім. І. Франка / І.В. Шидловський // *Проблеми і перспективи розвитку музеїв ВНЗ України: Матеріали 2-го «круглого столу».* – Київ, 23-24 листопада 2007. – К., 2007. – С. 84–86.
34. Шидловський І.В. Зоологічні музеї університетів України / І.В. Шидловський // *Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 17-18 вересня 2009 р., м. Кам'янець-Подільський.* – Львів; Кам'янець-Подільський, 2009. – С. 18-32.
35. Finkel L. *Historia Uniwersytetu Lwowskiego* / L. Finkel, S. Starzyński. – Lwow, 1894. – Cz. 1. – 351 s.
36. Finkel L. *Historia Uniwersytetu Lwowskiego* / L. Finkel, S. Starzyński. – Lwow, 1894. – Cz. 2. – 442 s.
37. Korniuszin A. On the type collection of Benedict and Wladislaw Dybowski in Zoological Museum of Lviv National University (Ukraine) / A. Korniuszin, I. Shydlovskyy // *News from Museums / Unites Malacologica Newsletter.* – 2003. – N. 19. January. – P. 6.
38. Lehr S. Ein fast vergessener «Osteinsatz»: Deutsche Archivare im Generalgouvernement und im Reichskommissariat Ukraine / S. Lehr. – Düsseldorf: Droste-Verlag, 2007. – S. 197, 211–227.
39. Wiczowski J. Lwow, jego rozwój i stan kulturalny oraz przewodnik po mieście / J. Wiczowski. – Lwow, 1907. – S. 261-262.

Мирослав БЛИЗНЮК,
краєзнавець,
член Національної спілки
художників України,
м. Івано-Франківськ

Я ДУМАВ, ЩО ЗНАЮ ВСЕ ПРО МУЗЕЇ. А ПОТІМ ПОБАЧИВ САДИБУ РАДИШІВ...

Кажуть, що доки людина пам'ятає про якісь речі, доти вони живуть. Чим більше ми ділимося нашими спогадами, тим ймовірніше вони залишаться в історії людства. Речі, які нас оточують, допомагають глибше осягнути нашу, наповнену духом прашурів історію, доторкнутися до неї. Історична пам'ять дає натхнення для життя сучасників, стимулює їх до творіння нового і збереження набутих для майбутніх поколінь. Саме таку роль виконують сучасні музеї своїми збірками, цими унікальними артефактами людства. Вагомую допомогою їм стають «молодші побратими»: приватні збірки, музеї, майстер-класи, галереї, колекції аматорів, світлиці, садиби, хати-музеї і багато іншого, від вузькопрофільних – до загально етнографічних, як, наприклад, географічно-етнічні збірки, історії одного села, одного роду, особистості.

Не є винятком і загадкова Гуцульщина, яка тривалі роки була віддалена від цивілізації, або, як тоді говорили, забута Богом і людьми. З середини XIX століття, коли сюди почали навідуватися окремі мандрівники та з'явилися публікації в світовій пресі, збільшився потік зацікавлених дослідників і туристів. А у першій половині XX століття взагалі утворився культурний бум на цій території. Речі побуту з Карпат мандрували по усьому світу, тому зараз багато музеїв можуть похвалитися досить ґрунтовними збірками мистецьких творів з Гуцульщини.

А що на Батьківщині? Чи є що показати? Є! Піднімимся в гори, повернім дорогою до будь-якого обійстя, попросім випити прохолодної води, присядьмо в затінку відпочити, розпочнім розмову з господарями і почуємо багато цікавого про край і родину газдів.

Запросять нас до найкращої кімнати свого помешкання, яка призначена для особливих подій. Вона від-

різняється від житлових кімнат, несе в собі сакральний дух господарів. На стінах – образи, фотографії родини, найкращі меблі, цінні речі для мешканців цього дому. Таку кімнату тут називають «тіхата» (наголос на першому складі), або «світочна хата», «та хата», «ту хату»... Це як взірць гонору, поваги до надбань даної родини, історія роду у різних речах побуту, які супроводжують нас у житті. Це маленькі колекції родин, які при більшому нагромадженні складають окремі збірки, які в свою чергу утворюють музеї. Великі експозиції сучасних світових музеїв, ймовірно, колись були окремими колекціями в приватних збірках.

Колись, можливо, і тут, у наших кресах, заможні люди (дідичі) мали в своїх маєтностях колекції місцевого побуту і культури, але точних відомостей про це не знаходимо. Зате відомо, що перший офіційний музей відкритий в селі Ільці, біля Жаб'єго, в 1938 році. Це була унікальна збірка, ретельно підібрана фахівцями. Правда, історію мав коротку. З приходом радянської влади його ліквідували,

частина експонатів потрапила тоді до музею в Станіславові, зараз їх можна побачити в краєзнавчому музеї Івано-Франківська.

Косів, як складова Гуцульщини, має власну музейно-колекційну історію. Про потребу створити тут музей писав ще до Першої світової війни вчитель і етнограф Олекса Іванчук. За втілення цієї справи ми вдячні родині Сагайдачних (Євген та Зоя), які офіційно з 1947 року проживають у Косові. Пан Євген став викладачем в Косівському училищі. Подружжя одразу виявило потенціал мистецтва гуцулів і почало збирати речі вжитку. З часом їхня збірка зросла і нараховувала понад дві тисячі екземплярів. До них приїжджали різні дослідники, а за помешканням неофіційно закріпилася назва «музей у Сагайдачних». Сагайдачні повністю поринули в збирання скарбів і витрачали на це всі кошти. Їхня маленька квартира перетворилася на суцільний склад, де неможливо було ходити. Вони мріяли про більше приміщення для свого надбання, та мрії здійснилися уже після їх смерті. Збірка Сагайдачних стала основою

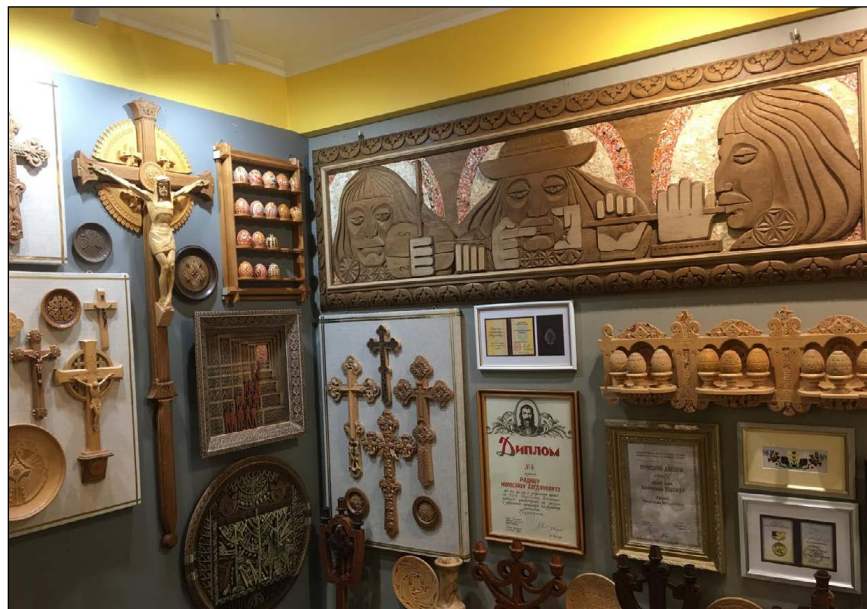

для відкриття в 1970 році Музею народного мистецтва і побуту Гуцульщини, який розмістився в приміщенні недіючої на той час Москалівської церкви. До відкриття музею долучились: мистецтвознавець Олексій Соломченко, заслужений учитель Іван Михайлюк, секретар райкому партії Галина Кива. Зараз це Косівський філіал Музею народного мистецтва Гуцульщини та Покуття ім. Й. Кобрянського (м. Коломия). Колектив музею під керівництвом Вікторії Яремин постійно організовує цікаві виставки, оновлює свої експозиції, враховуючи тенденції сучасної музейної справи.

У 1945 році директор Косівського училища декоративно-прикладного мистецтва Олексій Григорович Соломченко особисто береться за збирання колекції виробів народних майстрів, формує кімнати в училищі для виставки робіт, які в майбутньому доповнюються дипломними роботами випускників і сьогодні є методичним музеєм. Тут можна прослідкувати поступовий розвиток мистецтва в творах народних майстрів і, як наслідок, використання цього спадку у дипломних роботах професіоналів.

Ігор Пелипейко в своїй книжці «Містечко над Рибницею» (2004) згадує про перший офіційний приватний музей (скоріше приватну збірку) майстра різьби по дереву Івана Павлика, який був відкритий в 1956 році в помешканні різьбара у Косові. Він містить авторські роботи, виконані у власному стилі, технікою сухої різьби по дереву. Нині побачити збірку неможливо, вона є недоступною для глядача.

Перший меморіальний музей, присвячений майстру пера Михайлу Павликові, офіційно відкрили в колишньому приміщенні староства Косова 28 січня 1967 року. Спочатку він був професійно обладнаний, з великою кількістю експонатів. Внаслідок мігрування з приміщення в приміщення матеріальна база з часом суттєво зменшилася. Залишки матеріалів зараз зберігаються в одній зі шкіл Косова, де чекають нової зустрічі з глядачами.

**Садиба-музей родини Радишів;
колекція автентичних
гуцульських речей
Едуарда РАДИША;
світлиця-кабінет старійшини
роду – письменника
Богдана РАДИША;
кімната-майстерня заслуженого
художника України
Мирослава РАДИША**

**Гостинні господарі садиби-музею (зліва направо):
чемпіон світу з пауерліфтингу
Богдан Мирославович,
відомий письменник
Богдан Ілліч та знаменитий
різбар Мирослав Богданович
РАДИШІ;
вितвори майстерних рук
Мирослава РАДИША**

Вчителька трудового навчання Ірина Константинівна Гавриш (теперішня назва закладу, в якому працює, – Косівський ліцей імені Ігоря Пелипейка) в 1967 році започаткувала збірку творів народного мистецтва, переважно вишивка, на базі навчальних класів. Збірка поповнюється новими творами молодих ліцеїстів і має назву «Музей декоративно-прикладного мистецтва та побуту Гуцульщини».

У 1971 році в Косові, в урочищі «Три сосни», відкривається музей-скансен. Сюди перевезено будівлі, зокрема хату Шкрібляків з Плоского в Яворові. Певний час його директором був Юрій Джуранюк, знавець в галузях краєзнавства та мистецтвознавства. В 1974 році після пожежі та за відсутності фінансування музей було ліквідовано. Будівлі передали спортивному оздоровчо-виробничо-мукомплексу, а експонати перебралися до музею в Косові.

З відновленням незалежності України відкриття нових приватних музеїв набуло масового руху. Митці, маючи приватні напрацювання, створюють свої музеї-садиби. У 1988 році відкрито приватний музей родини Корнелюків. Засновник, газда Микола, презентує в ньому збірку речей побуту і вироби народного мистецтва краю. Тут також експонуються виконані ним особисто головні убори, яких в певний період часу налічувалось понад 200 одиниць. З роками музей поповнився вагомою збіркою керамічних виробів авторства доньки Марії та зятя Петра Гривінських.

Місцевий музикант Михайло Струтинський зібрав власну приватну колекцію традиційного одягу та речей домашнього вжитку Гуцульщини. У 1999 року він відчинив двері своєї невеликої квартири для відвідувачів. Але маленьке приміщення не давало можливості показати весь асортимент артефактів. Влада міста відгукнулася на звернення митця і у вересні 2007 році музей народної творчості Михайла Струтинського відкрили в приміщенні Косівської школи мистецтва.

Косівщина багата на пам'ять про боротьбу з окупантами в часи Другої світової війни. Саме завдяки Дарії Кошак, активній учасниці підпілля, і багатом небайдужим містянам, рішенням V сесії Косівської райради в 1999 році був заснований новий музей підпільної боротьби. Офіційно 23 травня 2004 року був відкритий «Музей визвольних змагань на Гуцульщині». Тут можна поринути в атмосферу боротьби наших предків за незалежність Батьківщини з різними загарбниками, які топтали нашу землю. Головне завдання музею полягає у збиранні, вивченні і збереженні документальних та речових матеріалів, які висвітлюють національно-визвольну боротьбу жителів краю.

Було презентовано ще ряд різних приватних музеїв таких, як – «Музей картин Генадія Малаївського» (відкрито 2000 року); «Вироби з бісеру Анни Богдан» (2002). У планах – створення «Домашнього музею родини Девдюків», над яким працює нащадок роду, кандидат медичних наук Ігор Яремин.

4 жовтня 2013 року в Косівському НВК «Гімназія-інтернат» відбулося урочисте відкриття музею Ігоря Аполлоновича Пелипейка – видатного педагога, науковця, дослідника-краєзнавця, громадського, культурного діяча.

Фундатори таких приватних музеїв – це справжні подвижники, що заслуговують вдячності, пошани та широкої підтримки.

Останніми роками набуває популярності новий вид музеїв, а саме музеї-майстерні, в яких можна переглянути уже завершені роботи, поспілкуватися з майстрами, самостійно виконати якийсь елемент декору. До такої категорії відносимо «Музей сакрального мистецтва Тараса Стринадюка» (2016); «Музей-майстерня родини Стринадюків «КОКА», де можна стати учасником цікавих мистецьких розмов за філіжанкою кави. А Іванна Козак-Ділета проводить з дітьми майстер-класи з виготовлення керамічних виробів.

Є також незафіксовані приватні збірки, як то графічні пласти Василя Бовича, виконані в дереві. Переглядаючи їх, в поєднанні з розповідями автора-провідника, поринуєш у глибокий філософський світ їхнього творця. Косівський митець Василь Бович відзначається унікальним стилем і використовує особливу техніку різьблення по дереву – графіку в дереві. Крім, власне, різьби, застосовується тонування, аплікація писанковою шкарлупою,

декорування штучними кораликами та перлами.

Й ось так, мандруючи по Косову від експозиції до експозиції, я подумав, що знаю все про музеї. А потім я побачив садибу «Дедик»...

Саме так назвала родина Радишів своє дітище. Та найточніше, на мій погляд, цей унікальний проєкт можна охарактеризувати як «Садибу родини Радишів». Такий висновок вимальовується, коли залишаєш цей гостинний двір. Музей – унікальний, це триптих родини Радишів, поштовхом до його створення став зять Едуард, який зібрав гарну колекцію автентичних речей Галичини. Три зали поєднані під одним дахом: етнографія, література і прикладне мистецтво. Всі зали цікаві поокремо, та поєднання їх разом дає можливість відвідувачу побачити Гуцульщину очима родини Радишів. Тут, крім затишних кімнат-майстерень, можна поринути у світ творчої фантазії ландшафтної дизайнерки Марії Радиш, яка у звичайному москалівському саду з багаторічними фруктовими деревами майстерно вписала в навколишній простір незліченну кількість різних будівель та атракцій. Всі вони виконані з різних матеріалів, але поєднані творчою фантазією мисткині, і саме влучно найбільше вдячні бабусі за цей фантастичний куточок їх дитячого життя на шляху до зрілості. Тепер кожен відвідувач може також відчути цю казкову атмосферу вже своєрідної туристичної принади і по-доброму позаздрити нащадкам родини Радишів.

Ідемо до будинку, створеного руками газдів – старійшин Богдана та Євдокії, добудованого зрілими поколіннями дітей та оновленого молодими ентузіастами – внуками. Прямуємо до «світлої хати», тріо-світлиці.

У першій кімнаті, як і в Біблії: «На початку було Слово...». Потрапляємо в світлицю-кабінет письменника Богдана Ілліча Радиша, засновника роду, невтомного трудівника в галузі літератури. В тяжкі повоєнні роки він юнаком вступив на навчання до Косівського училища, здобув кваліфікацію майстра різьби по дереву. Але його душа уже тоді наспівувала рядки віршів. Богдан Ілліч стає викладачем в рідному училищі і паралельно пише вірші, які друкуються в пресі, а згодом приходять до читача і перші віршовані збірки. З-під його пера народилися сонети і вінки сонетів, рубаї, притчі, байки, коломийки, прозові твори. Творче слово і прикладне мистецтво для нього, здається, нерозривні на все життя. Майстер прикладного

мистецтва за фахом та письменник за покликанням, він скрупульозно підкорює Олімп слова. На цьому шляху його терпеливо супроводжує дружина Євдокія. Побачила світ велика кількість друкованих видань автора, і все це завдяки творчому тандему родини, де Богдан Ілліч створює нові ліричні рядки, а Євдокія Олексіївна терпеливо їх впорядковує у нові ошатні видання, які зараз «дивляться» на нас із полиць кабінету. Подружжя Радишів залюбки проведе для вас цікаву екскурсію за експонатами світлиці. Можна, скажімо, посидіти в кріслі за столом і самому спробувати покласти на папір декілька рядків. А буде це легко зробити за мистецького супроводу автора або його супутниці – Євдокії Олексіївни... Окремого слова заслуговує Богдан Ілліч як громадський діяч, активний учасник становлення і розвитку незалежності України.

Отримавши заряд літературно-духовного слова, повільно ступаємо по сходах угору, йдемо легко, неспішно, бо нашу увагу привертають різні етнографічні речі побуту. Ця дорога мені нагадує подорож безмежними просторами Карпат: піднявся вище в гори, зупинився, оглянувся навколо і, відпочивши, ідеш далі... Опиняємося в просторній світлиці з високою ламаною стелею, ніби небо з тіннями наших давніх предків. Перед нами ряд давнього одягу Галичини, посіченого кольоровими орнаментальними знаками, у поєднанні з речами домашнього вжитку, подекуди оздобленими візерунками. І тут в пригоді нам стане власник колекції Едуард Радиш, чоловік Олени, внучки Богдана Ілліча, який ідеально доповнив цю мистецьку родину своїм гобі – захопленням автентичними речами. Тут буде цікава розповідь про історії речей, збережених саме стараннями Едуарда. Кожна має своє етнографічне значення, доповнене краєзнавчими розвідками. Зараз Едуард, разом з дружиною Оленою та небайдужими до народного мистецтва людьми, розробляють електронний каталог колекції, тому в недалекому майбутньому цей музей можна буде відвідати віртуально. Мета власників полягає в тому, щоб їхні надбання послужили всім, хто хоче досліджувати наш край, але не має можливості приїхати особисто, та може скористатися такою послугою дистанційно. Це своєрідний внесок у процес відновлення української ідентичності, піднесення на новий рівень значення етнографічної приналежності особи.

Також тут можна провести неве-

лику фотосесію. Наявність етнічної фотозони на фоні народних промислів робить світлицю привабливою для молоді і фанатів соціальних мереж...

Підходимо до наступних прочинених дверей. Дихання вирівнюється, та це триває коротко, бо перед нами відкривається мистецька панорама третьої кімнати-майстерні сина Богдана Ілліча Мирослава Радиша, відомого майстра гуцульської різьби по дереву. Тут буде цікаво послухати розповіді самого автора, який точно опише повний процес створення мистецьких дерев'яних виробів, від задуму, осмислення, ескізування, підбирання матеріалу – до точного виконання всіх конструктивних етапів, а опісля – опоряджувальних робіт, які формують довершеність твору.

На стінах світлиці можна побачити різні цікаві методичні матеріали, які розповідають про етапи роботи, зображають інструменти для виконання технологічних процесів, демонструють різноплановість виробів. В усьому видно руку майстра, який з нахненням до того приклався. Неважливо, що саме він виготовляє (ручку для долота чи кивот), усі вироби Мирослава виконані досконало. Здається, що уже нічого нового неможливо створити в різних жанрах мистецтва, уже все спробували, проекспериментували, переосмислили. Мирослав руйнує цю думку, створює свій світ кодованого орнаменту в дереві. Слідкуючи за його доробком, бачимо постійний процес зростання. Він не втомлюється вдосконалюватися в задумах композицій та техніці виконання, сміливо впроваджує нові засоби декорування, деколи використовує технічні винаходи інших майстрів, але більше робить особисті новітні спроби обробки деревини. Кожному його твору передує планування, для своїх робіт використовує теми, які саме зараз його тривожать і актуальні для нього сьогодні. Засобами орнаменту розповідає про ті чи інші події зі свого життя. Тому за цими роботами легко можна простежити його біографію. Це своєрідна історія особи, вирізьблена в «дереві», бо дерево – це саме той матеріал, який супроводжує нас від народження і до смерті.

Мирослав не просто різьбить. Він веде свої вироби в світ, створює відео, в яких демонструє дуже цікаво поетапність виконання від задуму

до готового твору. Також важливою є участь його робіт на всіх можливих майданчиках: від презентацій на різних фестивалях і виставках – до їх розміщення в приватних та музейних збірках. Або ж твір займає почесне місце в приватному музеї родини Радишів, який став ще одним мистецьким осередком Косівщини. Після відвідування цієї світлиці залишається стійке враження: майстра цікаво слухати, а на його вироби приємно дивитись.

Які залишаються враження від цієї мистецької садиби? Це – вир позитивних емоцій, які складно передати, це – величезне естетичне задоволення, яке змінюється гордістю за талант і велич українського народу. Ви ще довго будете подумки повертатись до кожної світлиці, відновлювати у пам'яті розповіді про той чи інший експонат, намагаючись якнайдовше зберегти оте відчуття прекрасного, яке дарує людям родина Радишів.

У майбутньому цей осередок має розширитися ще однією кімнатою – спортивною залою; залою слави Богдана Мирославовича Радиша. Пауерліфтинг – саме в цьому силовому виді спорту він себе проявив, став багаторазовим рекордсменом України, Європи та світу. Великий спорт, ставлення амбітних цілей і їх досягнення – як це типово для всіх Радишів!

Все побачене у цьому осередку мистецтва, побудованому на базі однієї родини, може стимулювати спостерігача, відвідувача розпочати творити аналогічні світлиці своєї сім'ї, власного роду. Радиші першими відкрили такого типу музей і радо запрошують інших іти їхнім шляхом. А збільшення таких осередків в Україні стане найкращим результатом для творців цього мистецького триптиху.

Підсумовуючи усе почуте і побачене в садибі, могу впевнено сказати, що Радиші тонко відчують усі тренди світової музейної справи, вдало трансформують їх в сучасні українські реалії, майстерно уникаючи бездумного наслідування чи копіювання.

Заглянемо ще раз в ландшафт саду, вдалині якого простяглися ряди сонячних батарей, а в затінку під ними примостилися вівці, давні свідки Гуцульщини. Тут справді думають про екологію краю, про майбутні покоління. Бо це – Гуцулія.

*Василь ПИЛИПЧИНЕЦЬ,
заслужений журналіст
України,
с. Річка
Хустського району
Закарпатської області*

Мудрим народними інженерами вважалися наші предки в горах – були ще й якіми мастаками придумати хитромудру штукенцію, аби ставала у побутовій пригоді. Навіть зметикували запрягти воду, щоб мати неабияку користь на господарстві. Мова про саморобні пральні «машини», які встановлювали на швидкоплинних пінистих потічках у сусідстві з газдівством, і на місцевій говірці йменувалися валилами. За сивої минувшини водяні агрегати, що служили жіноцтву для прання, водилися у кожному верховинському селі, та ба, вік технічного прогресу списав з ужитку прадідівські екзотичні об'єкти, замінивши їх електричним устаткуванням безпосередньо вдома.

І в підполонинській Річці – селі, яке досі славиться збереженими старожитніми звичаями та традиціями, кануло в Лету диво-валило. Як не стало в живих тутешнього кустаря-конструктора Юрія Корди, так і померло ремесло. І все-таки знаходяться люди-реставратори справ давноминулих літ. З-поміж них і директор Міжгірського профліцею, заслужений працівник освіти України Василь Маринець. Про нього, судячи за ділами, так і кажуть: народжений, щоб відроджувати дух пращурів. Завдяки зусиллям уродженця цього осідку нова предковична споруда скопійована цяточка у цяточку біля оселі його покійних батьків, де створив фермерське господарство «Річанський водограй». Точніше сказати – на гірському руслі, що бере початок аж з-під Боржавських полонин, у сусідстві з водоспадом-гучалом, де щороку на Водохреща з друзями полюбляє приймати зимовий душ. До речі, «моржування» успадкував від рідного діда Федора Білака, який внаслідок спартанського загартування прожив на білому світі 91 рік.

Розташований перед загатою цебер – велика дерев'яна посудина для змивання бруду з тканин, в який спеціально зробленим жолобом

ПРО ПРАЛО-ВАЛИЛО І МУЗЕЙ ГУНЬ

Місцеві красуні у гунях з маркою села Річка

стікає срібляста чиста вода, слугує не просто як експонат, ілюструючи давній уклад життя горян. Він, виявляється, й зараз у знадобі. Річ у тім, що «Річанський водограй» займається технологічним процесом виготовлення гунь – типовим традиційним одягом давньослов'янських поселень. Не кажучи, що вовняні мантії повсякчас у моді самих річанців – село аж біліє гунями наопашки, але й до них ласо липнуть очі закордонних гостей-туристів, насамперед тих, хто прихильник здорового способу життя. Як-не-як, а колоритне домоткане нефарбоване сукно – екологічно чисте, запобігає простудним захворюванням: радикуліту, ревматизму... Де, як не у кришталевій круговерті в діжці на потоці, подібна химерна одіж може упродовж одного-двох днів позбутися всілякої брудоти. Сучасній хімічності

аналогічна процедура для волохатого вбрання не під силу, тим паче, що додає запах всіляких реактивів та препаратів. Валило з розряду універсальних – бездоганно очищає також ліжники, килимові доріжки, кептаріки, котрі виготовляються талановитими місцевими майстринями. Серед них варто виділити молодого віку рукодільницю Любу Гичку, яка на громадських засадах веде гурток, навчаючи юнь села основам народного промыслу. Як правило, вимушено перепочиває від роботи прало під час морозостійкої зими, коли одягається у льодовий панцир. Між іншим, на базі «Річанського водограю» створено й унікальний музей гунь.

Фанат романтичної старожитності В. Ю. Маринець... Запровадивши інноваційний проєкт «Відродження народних художніх ремесел, звичаїв, традицій, старовинної верховинської кухні в умовах інтенсивного розвитку туристично-рекреаційного комплексу

Міжгірщини», група майстрів під його проводом, між іншим, єдина у системі профосвіти Закарпаття, спроможна виготовляти рідкісний музичний інструмент – трембіту. Отож сурмлять трембіти у Києві, Запоріжжі, Херсоні та інших краях. А земляк Юрій Гельбич на замовлення директора профліцею в кліп ока зможе склепати і «карликовий» музичний інструмент – дрімбу, що вміщається в кишені.

У рамках успішної реалізації плану-проєкту керівнику навчального закладу якось спало на думку виготовлення і сувенірною типу давнього специфічного топірця, що звався бокораським. За марного пошуку старовинного екземпляра у нагоді стали спогади старожила-односельчанина Івана Больбана, як і поради краєзнавця Павла Кривки, архівні документи Львівської національної академії мистецтв і задум напрочуд вдався – на виставках, у яких регулярно бере участь ліцей, унікальне знаряддя демонструє передусім відважне життя плотогонів.

Не забувається й духовно-культурна спадщина краю. Фольклорний художній ансамбль «Верховинці», що діє при профліцеї під керівництвом Василя Леня, на сцені барвисто відтворює перлини старовинних колядок. А найбільш публічно яскраво і всебічно засвідчує життя-буття у сиву давню в синьогорах створений етнографічний музей, що десять років тому удостоївся диплома зразкового. У відображеному інтер'єрі верховинської хижки з старомодною піччю XIX століття зібрано сотні і сотні експонатних предметів, яких можна по-праву вважати раритетними. Навіть тут знаходиться колиска поета-вільнодумця Петра Скунця, в якій вигойдювався майбутній талант лауреата Шевченківської премії. Не пошкодуєте за візит у споруду, де панує воскреслий дух предків. І звичайно, вдячні слова за святе збереження старих добрих традицій треба адресувати Василю Маринцю.

МОСТИ МІЖНАЦІОНАЛЬНОГО ЄДНАННЯ

ПРО БАГАТОРІЧНУ ДІЯЛЬНІСТЬ СОЮЗУ УКРАЇНЦІВ РУМУНІЇ ТА КАРПАТСЬКОГО БІОСФЕРНОГО ЗАПОВІДНИКА З РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКО-РУМУНСЬКОЇ СПІВПРАЦІ НА МАРАМОРОЩИНІ

*Степан БУЧУТА, экс-голова
Союзу українців Румунії,
депутат Парламенту Румунії
двох скликань,
м. Бая-Маре, Румунія;*

*Федір ГАМОР,
доктор біологічних наук,
професор,
заступник директора
Карпатського біосферного
заповідника,
м. Рахів, Україна*

Насамперед треба нагадати, що в післявоєнний період значна частина українського населення лівобережної частини Тиси (близько 40 тисяч чоловік), зокрема у Вишівській долині, перейшла до складу Румунії.

А мости, які з'єднували Бичків, Луг та Требушани (нині Ділове), були зруйновані. Припинено рух пасажирських потягів, які курсували через станцію Валя-Вішеулуй до Рахова, із Будапешта та Праги.

Все це призвело до ізоляції українців, які живуть у Румунії, та погіршення зв'язків між їхніми родинами, що опинилися по різні боки кордону. А за населеними пунктами на цій ділянці кордону, де проживають українці, як у Румунії так і на Україні, міцно закріпився статус депресивних територій, де панує бідність та безробіття.

У зв'язку із цим, починаючи із 1996 року, протягом більше двадцяти років Союз українців Румунії та науковці Карпатського біосферного заповід-

ника (Україна), разом із місцевими органами влади та місцевого самоврядування, наполегливо порушували питання та докладали чималих зусиль для відновлення, після тоталітарних режимів, дружніх українсько-румунських прикордонних зв'язків на історичній Мараморощині.

Ці зусилля детально описані у монографіях Степана Бучути «Словом і ділом» (2013 р.) та Федора Гамора «Україна – Румунія: мости народної дипломатії» (2018 р.) (електронна версія книги розміщена на сайті Карпатського біосферного заповідника за посиланням: http://cbr.nature.org.ua/doc/UA_RO.pdf), численних публікаціях на сторінках центральних та місцевих українських та румунських засобів масової інформації, зокрема в парламентській газеті «Голос Украї-

ни», румунській повітовій газеті «Граюл Марамушелуй», виданнях Союзу українців Румунії та Карпатського біосферного заповідника.

Ми ініціювали та забезпечили проведення багатьох українсько-румунських зустрічей, нарад, конференцій та «круглих столів» за участі керівників місцевих органів влади та самоврядування, науковців, представників громадськості, на яких обговорювались актуальні проблеми відновлення та налагодження транскордонної співпраці, підписано численні протоколи та меморандуми тощо.

Окремі з них вдалось реалізувати.

Так, наприклад, за ініціативи Федора Гамора, виголошеній ще в 1996 році на українсько-румунській зустрічі у префекта повіту Марамуреш

за присутності тодішнього посла України, Олександра Чалого, за фінансування Європейського Союзу у рамках Програми «Phare – Credo» розроблено «Базу даних для заснування українсько-румунського біосферного резервату у Мараморських горах», на підставі якої за рішенням ради повіту Марамуреш від 25 травня 2000 року створено румунський природний парк «Гори Марамуреш» на площі 138 тисяч гектарів.

Докладалось багато зусиль для відновлення прикордонної інфраструктури, яка би сприяла поглибленню трансграничної співпраці у цій частині Мараморощини.

Ідеться в першу чергу про відбудову залізобетонного моста через Тису у районі сіл Хмелів та Валя-Вішеулуй, який німецько-гортиські війська підірвали у 1944 році.

Для цього громади румунської комуни Бистра та українського села Ділове, за підтримки Рахівської районної та Закарпатської обласної державних адміністрацій, підготували у 2007 році проект для відбудови цього моста. А в серпні 2015 року цей проект знову подано для отримання фінансування у рамках румунської Програми співпраці громад Румунії та України на 2014-2020 рр.

Але через відсутність підтримки від Закарпатської обласної державної адміністрації та Міністерства інфраструктури України реалізація цього проекту заморожена.

Ініціювалась також ідея щодо відновлення руху історичних потягів через Рахів до Румунії, Будапешта та Праги.

Ця проектна ідея передбачає, поперше, проведення реконструкції 21 км залізниці на ділянці Рахів-Валя-Вішеулуй (Румунія) на європейську вузьку колію, яка діяла тут до Другої світової війни, й організація прямого транскарпатського залізничного сполучення через Рахів, із Львова та Ки-

Географічний центр Європи (с. Ділове, Україна); перший пробний потяг з України на румунській станції Валя-Вішеулуй; реконструйована гілка залізниці; картосхема трансграничного залізничного сполучення України та Румунії на Мараморощині

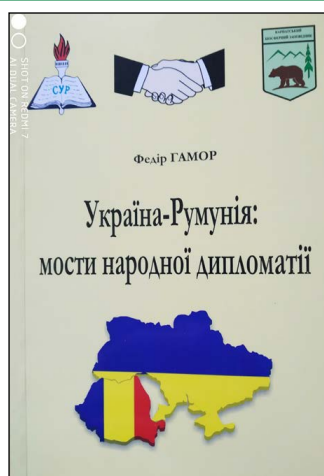
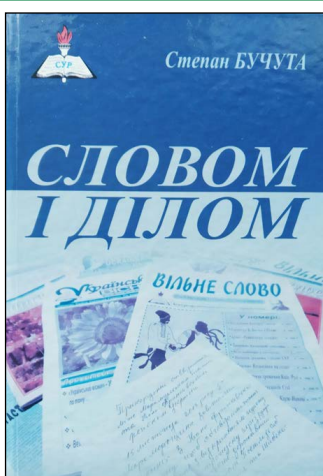

ева, до столиці таємничої Трансильванії – міста Клуж-Напока (відстань до якого по існуючій залізниці від Рахова складає близько 200 км), одного з найбільших не тільки румунських, але й європейських промислових, культурних та туристичних центрів.

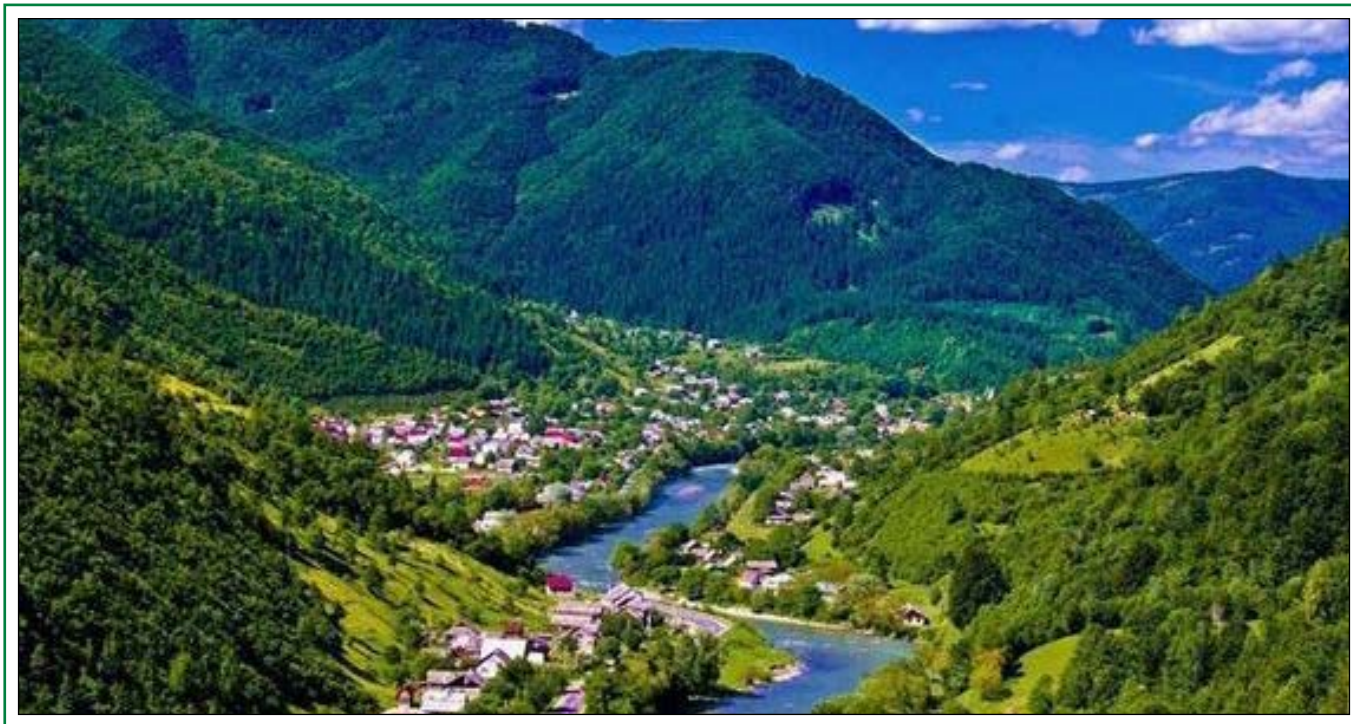
У цьому контексті важливим є той факт, що ще у грудні 2014 року заступник Міністра інфраструктури України В. Корнієнко з цього приводу повідомив Закарпатську обласну державну адміністрацію про те, що вирішення проблем відновлення залізничного сполучення між Україною та Румунією на Мараморощині знаходить в Мініфраструктури та Укрзалізниці порозуміння. Більше того, урядовець наголошував, що «запровадження руху міжрегіональних поїздів через станцію Рахів до Румунії, Угорщини, Чехії, створило б умови для розвитку міждержавних стосунків, збільшення потоку туристів в обох напрямках, економічного та соціального розвитку прилеглих регіонів», і що цим міністерством зараз «здійснюється актуалізація регіональної карти Транскарпатської транспортної мережі та опрацьовується питання залучення фінансування для реалізації цього проєкта».

І ось нарешті, після багаторічних зусиль громадськості та місцевих органів влади, Укрзалізниця протягом двох місяців, в умовах воєнного стану, провела величезну роботу з

Історична будівля залізничної станції Берлибаш; ремонтні роботи на транскордонній залізничній колії

реконструкції близько 20 кілометрів залізничної колії на дистанції Рахів – Державний українсько-румунський кордон, і 26 серпня 2022 року до зупинки села Ділове, що у географічному центрі Європи, прибув перший рейс потяга Коломия-Рахів-Ділове.

А 8 листопада 2022 року Укрзалізниця здійснила перший пробний заїзд комфортабельного регіонального потяга «Марамороський експрес» на відновленій ділянці Рахів-Ділове-Валя-Вішеулуй (Румунія).

Від станції Валя-Вішеулуй пасажирів зможуть зробити пересадки на потяги, які щодня курсують до станцій Сігету-Мармаціей, Клуж та Бухарест.

А на початку 2023 року, після завершення ремонтних робіт на румунській частині залізниці, відкриється рух потягів за маршрутом Івано-Франківськ-Ужгород.

У подальшому з'являються можливості і для курсування потягів не тільки до Румунії та Ужгорода, але й «історичних» потягів, які в дорадянські часи курсували до Будапешта та Праги.

Крім того, введення в експлуатацію цієї частини залізниці дозволить розвантажити вже діючі пункти пропуску та наростити кількість перевезень, у тому числі вантажних, на західних кордонах України.

А ділянки Рахів-Берлебаш – Держкордон та Тересва – Держкордон мають потенціал стати третім та четвертим стилями на найбільш завантаженому зараз напрямку на кордоні з Румунією.

Як стверджують в Укрзалізниці, їх відкриття дозволить відправляти 3,5 млн тонн вантажів на рік до румунського порту Констанца.

А місто Рахів стане ще одним транскордонним транспортним хабом на заході України.

Союз українців Румунії та Карпатський біосферний заповідник були серед ініціаторів та брали участь у розробці й реалізації, у рамках Програми сусідства Європейського Союзу «Румунія-Україна», серії спільних українсько-румунських проєктів. Зокрема, в рамках проєкту «Покращення протипаводкового захисту та екологічне оздоровлення навколишнього середовища на українсько-румунській прикордонній ділянці р. Тиса» Карпатський біосферний заповідник у 2010 р. видав книгу «Екологічна ситуація у басейні Верхньої Тиси на ділянці українсько-румунського кордону та шляхи її стабілізації».

За ініціативою Федора Гамо-ра реалізовано в румунській комуні Бистрий та українському місті Рахів проєкт Євросоюзу «Сприяння культурі гуцульського етносу в румунсько-

Село Валя-Вішеулуй (Румунія)

українському прикордонному регіоні».

А загалом, ці та багато інших 20-річних напрацювань Союзу українців Румунії та Карпатського біосферного заповідника, є важливими для відновлення та активізації традиційних культурних та торгово-економічних відносин між українськими населеними пунктами в Україні та Румунії, по обидва боки Тиси на Мараморощині.

Ця робота особливо актуальна і в контексті Договору про Асоціацію України із Європейським Союзом, який в числі перших ратифікували Україна та Румунія, у главі 27 якого визначається необхідність сприяння взаєморозумінню та двосторонньому співробітництву у сфері регіональної політики щодо методів формування та реалізації регіональних політик, зокрема багаторівневого управління та партнерства, з особливим наголосом на розвитку відсталих територій. При цьому передбачається створення каналів зв'язку та активізація обміну інформацією між національними, регіональними та місцевими органами влади, соціально-економічними утвореннями та представниками громадянського суспільства.

ЗОЛОТЕ КІЛЬЦЕ КАРПАТ,

або ФОТОСПАДЩИНА МИКОЛИ СЕНЬКОВСЬКОГО

*Мирослав БЛИЗНЮК,
краєзнавець,
член Національної
спілки художників України,
м. Івано-Франківськ*

Гуцульщина... Всім нам відомий цей чудовий край, та дізнаються про нього в різний спосіб: хтось почув розповіді від знайомих чи побачив фільм, комусь припали до душі кептар та постолі, різьблена таріль, керамічний мальований дзбанок, або срібна старовіцька згарда. А багатьом пізнати цю загадкову землю допомогли заворожуючі фотографії. Найвідоміша з них – «Стара гуцулка», яка вже давно здобула почесний статус народної світлини. Це дивовижне фото, в якому кожен бачить щось своє. Ось так описує власні відчуття Ніна Любина (кандидат філологічних наук): «...Стара гуцулка з люлькою, в намисті з дукатів. В її очах тривога, жаль, смуток, ніби ця літня жінка знає якусь таємницю і нас застерігає...».

Світлина стала гордістю гуцулів, а Гуцульщина і «Стара гуцулка» – синонімами. Це магічне фото таїть узагальнений образ Гуцульщини. Дух гір, давність традицій, етнічний колорит, етнографічний шарм, зашифрований код вишивки, мистецький хист гуцулів та, можливо, ще щось інше... І скільки буде глядачів-рецензентів, стільки буде думок, і всі вони – про Гуцульщину!

Здавалося, відомості про творця цієї чудової світлини зникли, точніше загубилися в часі. Найбільша заслуга у поверненні забутого імені високо-

професійного фотомистця, успішного видавця, творця-художника Миколи Сеньковського належить його синові Юрієві – знаному українському геологові, доктору геолого-мінералогічних наук, члену-кореспонденту НАН України, члену регіонального об'єднання дослідників Гуцульщини, який мешкав у Львові.

Однак найповніше біографію фотографа відтворив Анжей Вельоха в статті «Микола Сеньковський, фотограф Гуцульщини», опублікованій у польському виданні «Плай» (№52 за 2016 рік).

Микола Сеньковський народився 23 листопада 1893 року в містечку Пирятині на Полтавщині в родині місцевого юриста Івана Олександровича Сеньковського, родового шляхтича, як наголошують українські джерела. В Петербурзі закінчив кадетське училище. Здобув спеціальність військового фотограмметриста (фотограмметрія – техніка відтворення вигляду, розмірів і взаємного розміщення об'єктів у терені на підставі світлин). У роки Першої світової війни служив у російській армії військовим фотографом і під час воєнних дій вперше потрапив в Карпати, на Гуцульщину. Перебуваючи у Жаб'ю, познайомився з донькою місцевого священика Конрада Лаголи (греко-католицького пароха в Жаб'ю-Слупейці в 1903-1937 рр.) Стефанією і одружився з нею. В липні 1917 р. відійшов на схід разом з царською армією. Згідно з чутками, Стефанія мала виїхати разом з Сеньковським і взяти шлюб з ним у Києві. Невідомо, якою була його доля під

час революції і війни на сході України. Можна лишень здогадуватися, що як представник «панівного класу» він втратив все, а як царський офіцер був небажаним для нової влади. У будь-якому випадку виглядає так, що Сеньковський швидко повернувся до Жаб'я і поселився з дружиною у тестя. Ось підпис під світлиною з того часу: «Микола Сеньковський – чоловік Стефанії Лаголи». Відомо про це теж із щоденників Євгена Чикаленка, який познайомився з Сеньковським, буваючи в гостях у пароха Лаголи: «... часом ідемо до священика Лаголи, донька котрого добре грає на піаніно і співає. Її чоловік походить з Пирятину, колишній офіцер царської армії, дуже симпатичний, тихенький, маленький чоловічок. Грає на мандоліні і ми інколи разом співаємо українських пісень...»

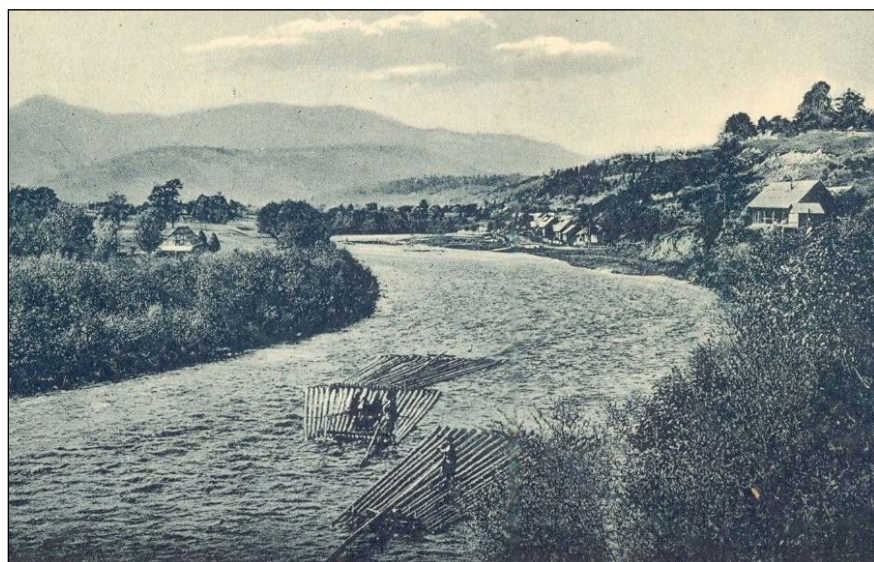
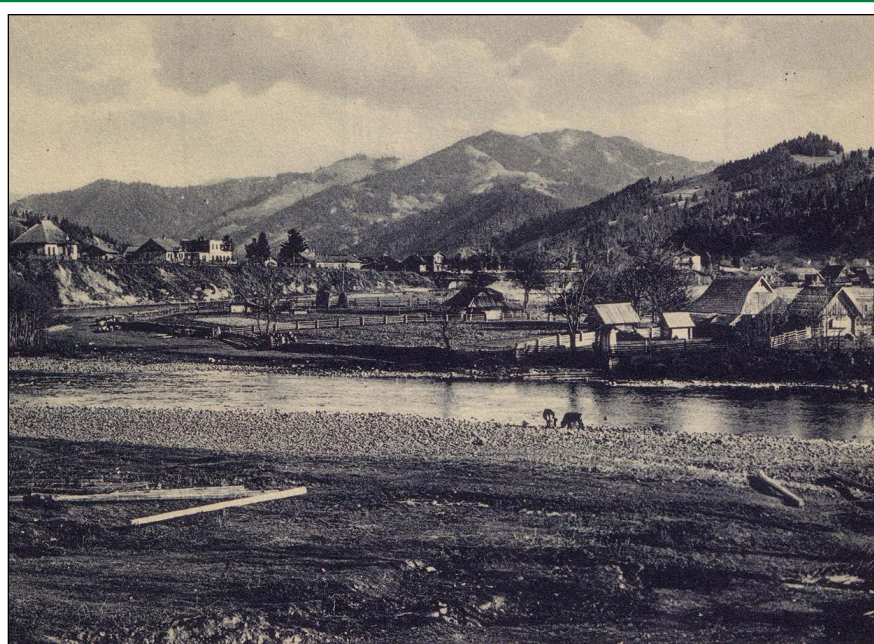
Важко сказати, чи саме тоді Сеньковський почав фотографувати Гуцульщину. Ймовірно, що втративши статки, постановив пов'язати своє майбутнє з фотографуванням. Але часи були дуже непевними. Лишень закінчилась польсько-українська війна і окупація Гуцульщини румунськими військами. Тривала польсько-радянська війна і перспектива «візиту» армії Будьонного на Покуття взагалі ставила під загрозу життєві плани Сеньковського (як колишнього офіцера російської армії). Крім того, фотографування, та ще й на прикордонних теренах, було підозрілою справою і вимагало відповідного дозволу. Зважаючи на все це, а також на прозаїчніші причини, такі, як відсутність можливості придбати фотоматеріал, припускаю, що цілком

віддатися фотографуванню Сеньковський зміг не раніше 1921 або й 1922 років. Чи від самого початку він планував видавати листівки? Напевно, ні. Ця думка, мабуть, прийшла пізніше. Можливо, з чіткої підказки. Щоб розпочати видавничу справу, потрібно мати початковий капітал, знання ринку, контакти з дистриб'юторами і пунктами продажу. Як Сеньковському вдалося це все організувати, залишається інтригуючою загадкою.

Перші тогочасні роботи автора були, в основному, постановочними композиціями, але дуже натуральними, ніби зроблені спонтанно. Зять жаб'євського пароха користувався повагою місцевого люду і, очевидно, мав легкий доступ до церковних церемоній. Звідси і багато світлин весільних походів і груп, наречених, шлюбів і церемоній з ними пов'язаних, а також похоронів. На багатьох світлинах легко впізнаємо тестя нашого фотографа – священника Кондрата Лаголу. Багато теж зустрічається чудових портретів гуцулок і гуцулів, молодих і літніх людей. Особливо вподобав собі Сеньковський молодих гуцулок – як дівчат, так і молодиць.

Однак кардинальних змін життя Миколи Сеньковського зазнало тоді, коли він познайомився з жаб'євською учителькою (походила з околиці Тернополя) Євгенією Поліщуківною. Була вона випускницею Коломийської учительської семінарії і співорганізаторкою (з чуток) першої української школи в Жаб'ю-Слупейці. Відомі дві світлини Сеньковського, на яких пані Євгенія проводить заняття в жаб'євській школі. Обидві мали бути виконані до 1924 р., бо, як подає Северин Лехнерт в описі шкіл Львівської округи, в цьому ж (1924) році Євгенія Поліщуківна вчителювала вже в однокласній школі на присілку Терлецьке села Хімчина біля Косова. З цього опису довідуємось, що Євгенія народилася 1897 р. Вчителювати почала в 1919 р. Греко-католичка. Відомо, що зв'язки з Жаб'ям зовсім

**Жаб'є. Вид на Синиці. 1925 р.,
вид. у Жаб'єму, №109а;
ринок у Косові, вид. у Косові, без
вказівки року, №37;
сплав на Чорному Черемоші,
вид. у Жаб'єму, 1924 р., №79**

Гуцули на торзі в Косові,
 вид. у Коломиї, 1939 р.
 (без вказівки номера);
 на полонині
 (фото без жодної інформації);
 лісоруби, вид. у Жаб'єму,
 1924 р., №42;
 гуцульські типи (ворожба
 пошлюбна), вид. у Косові,
 1926 р., №319;
 весільна група (фотографія без
 жодної інформації);
 гуцульський танець
 пошлюбний, вид. у Косові,
 1927 р., №117;

не випадкові, позаяк до 1914 р. в Би-
 стриці (однокласова початкова шко-
 ла) вчителював її брат Володимир. Чи
 службове переведення Євгенія з Жаб'я
 до Хімчина було наслідком роману з
 Сеньковським невідомо, але, ймовір-
 но, так могло бути. Роман молодій вчи-
 тельки з чоловіком доньки священи-
 ка шкільна влада повважала небажан-
 ним. У 1925 р. на світлинах і листівках
 замість Жаб'я в адресі видавництва
 з'явився Косів. Це вказує на те, що і
 Сеньковський в той час уже покинув
 Жаб'я. Невідомо, які стосунки були
 між Миколою і Євгенієм, але факт в
 тому, що «Вісник урядової наглядової
 шкільної ради Львівської округи» се-
 ред учителів подає Євгенію Сеньков-
 ську як вчительку докласової школи в
 селі Вербовці біля Косова. На основі
 цього можна припустити, що Мико-
 ла розлучився з попівною і одружив-
 ся з Євгенієм. У 1931 році в них на-
 родився син Юрій.

Освоївшись на новому місці, Ми-
 кола Сеньковський відкрив у Старо-
 му Косові ательє та крамницю фото-
 техніки, а каталог своїх листівок роз-
 ширив численними мотивами з Косова
 і околиць.

У 1934 році у подружжя народи-
 лася донька Єлизавета.

Ймовірно, з 1935 року наш герой
 перебрався з родиною до Коломиї, де
 відкрив свою другу крамницю з фото-
 апаратами і радіоприймачами. Був то
 період, коли Сеньковський більше за-
 ймався торгівлею, ніж фотографією.
 В Польській національній бібліотеці
 серед документів зберігається листів-
 ка, видана 24 грудня 1936 р. в Коло-
 миї, яка в добре продуманий спосіб ре-
 кламує обидві крамниці Сеньковсько-
 го як «головного представника фірми

«Телефункен» на Покуття». Судячи з цін пропонованих радіоприймачів, торгівля ними була прибутковішою, ніж листівками. Зустрічаємо деякі з них, видані 1938-1939 роками в Коломиї. Вони – зі світлин, зроблених у 1920-х роках. Багато що вказує на те, що в 30-х роках Сеньковський вже не фотографував.

Його син згадував: «Коли мені було 8 років, вночі прийшли до хати якісь люди. Батько зняв із грудей образ Божої Матері, повісив мені на шию, благословив і вклав спати. На ранок його не було, і більше ніколи я батька не бачив». Це відбулося одного вересневого дня 1939 р., коли на їх коломийське подвір'я заїхали військові авто з польськими урядовцями, які прямували (в евакуацію) до Румунії. Микола виїхав разом з ними. З цього моменту родина залишилася під радянською окупацією, не мала про нього жодної вірогідної вістки. Правда, під час війни хтось невідомий через Червоний Хрест надіслав з Лондона тітці продуктову посилку. Також у 1990 роках якась стара жінка повідомила, що знала Миколу в Лондоні, де він і помер та був похований на одному з цвинтарів. Цю інформацію не вдалося жодним чином підтвердити.

Пані Євгенія Сеньковська пережила війну в Коломиї, де долучилася до українського патріотичного підпілля. 1945 р. була заарештована Коломийським НКВД. Юрій Сеньковський розповідав, що під час маминого арешту енкаведисти знищили на їхньому подвір'ї значну кількість скляних негативів батька. Потолочили їх чоботами! Євгенії пощастило втекти з в'язниці. Свою підпільну діяльність продовжила у Львові. 1947 року під час невдалої спроби (у складі повстанського відділу) перейти румунський кордон знову була заарештована. Потрапила до Львівської в'язниці НКВД, де й загинула.

Син Юрій Сеньковський, геолог, член-кореспондент Національної академії наук України, жив і працював у Львові, там і помер у травні 2016 р. Донька Єлизавета проживала з сім'єю в Тернополі, де своє життя присвятила вихованню юних музикантів. Відійшла до вічності в липні 2020 року.

Саме час проаналізувати відомий нам фотоспадок Миколи Сеньковського. Було опрацьовано 545 різних зображень, відомих на цей час. З них

217 видані у формі поштівків.

Аналіз зібраного матеріалу хотілося б висвітлити за трьома напрямками (категоріями). Поштівки сформовані за тематикою, яка провадить від особи, особистості (типи гуцульські), спільних подій (гуцульські звичаї, обряди, житло горян, господарська діяльність) – до вищого щабля мистецтва, яке зародилося в чудових краєвидах Карпат і втілило себе у чудових виробах народного мистецтва.

Продовження – в урбаністичних сюжетах містечок і сіл поблизу них, через які пройшла нога неспокійного мистця. Починаючи від Жаб'єго, де розпочав свою діяльність, дорогою на Косів, Кути, Коломию, а тоді ще довкола через Делятин, Дору, Яремче, Микуличин, Татарів та до Ворохти. Такий маршрут можна було б назвати «Золотим кільцем Карпат». Де Жаб'є – центр Гуцульщини, Косів – мистецький осередок, Коломия – культурна столиця. Кожна фотографія з цього ланцюжка виблискує сріблом, як поважна старовіцька гуцульська згарда на грудях старої гуцулки.

Паралельно з видавництвом Миколи Сеньковського в місті Косові відкривається спілка «Гуцульське мистецтво», одним із засновників якої був Михайло Куриленко, який також під час війни прибув до Косова і залишив по собі мистецький спадок. Тут хотілося б наголосити на перетині інтересів двох метрів творчості, бо спілка виробляла якісні вироби, а Микола їх фотографував і популяризував. Цікавою є поштівка (№313) з написом: «Гуцульське мистецтво. Вироби килимів. Гуцульські вироби у М. Куриленка, Косів коло Коломиї». Тут зображені чудові роботи народних майстрів Гуцульщини. Відомо 15 листівок, присвячених цій тематиці.

Другий напрямок висвітлення нашої теми – це формування матеріалу за цифровою хронологією, тобто нумерацією фотографій. Перша половина списку побудована за зростанням номерів, вказаних на листівках, а друга половина викладена за тематикою зображення, бо не має вказівки номера. Матеріал зібраний на базі приватних колекцій, музейних збірок, міських та сімейних архівів, а також взятий з наукових та етнографічних досліджень, з періодичних видань, рекламних буклетів та з всеохоплюючого Інтернету.

Зі слів сина Миколи Сеньковського Юрія, всі скляні пластини, на яких були відбитки зображень, зберігалися у великих ящиках. Все було складено та пронумеровано. Для полегшення пошуку потрібного зображення у великому архіві були зроблені планшети, на яких представлено від 20 до 30 пронумерованих фото. Переглядаючи такі планшетки, можна було вибрати потрібний сюжет і відповідно за номером віднайти кліше у великому архіві і виконати фотографію. Нумерація була і є дуже важливою у формуванні архівного матеріалу, що суттєво полегшує пошук потрібного зображення.

Об'єктом нашого дослідження є листівки, видані самим автором протягом першої половини ХХ століття. Та обійтися без згадки про фотографічний спадок неможливо. Бо саме фотографії служать базою для видання листівок. Вони допомагають ширше розкрити спадок мистця. Для листівок відбиралися найяскравіші, найколоритніші, нестандартні зображення з великого масиву фотографій.

Сюжети зображень не вибудовані якимись групами, а змішані між собою. Можуть бути представлені типи гуцульські, а за ними вид містечка, а відтак звичаї, мистецтво, а потім знову особи чи група осіб. Стовідсотково можемо стверджувати тільки те, що чим нижчий номер листівки чи фото, тим раніше зроблене зображення.

Відомо про 262 фотографії, які не містять інформації, що ідентифікує їх як листівки, це просто фотознімки. Є зображення з частковою інформацією, згадкою про видавця: логотип (3 шт.), видання в Жаб'ю (2 шт.) та Косові (15 шт.). Зустрічаємо фотографії без жодних анотацій приналежності до авторства та впізнаємо їх за співставленнями із зображеннями, відомими нам з попередніх видань.

Зустрічаємо 38 листівок з однаковим зображенням та під різними номерами. Є і 30 листівка, де номер спільний та зображення різні. Це можна пояснити тим, що замовники вибирали види, які сподобались, і формували конкретне замовлення, яке набувало назву набору, де нумерація сформована за послідовністю в добірці. Так само під кожне видання складався завжди різний набір листівок, присвячених конкретно тематичі видання.

Третій напрямок висвітлення те-

ми – за роками видання, де кожний вносить свою ауру в загальну спадщину мистця. Першим прототипом листівки з 1924 року служать фотографії, на яких зображення доповнене короткою інформацією: назва зображення, застереження наслідування, місце друкування, рік видання та інформація про автора. Текст написаний від руки. Напис на одній з фотографій наступний: «Група весільна. Наслідування застережене. Жаб'є. 1924. М. Сеньковський». Текст розміщений на зворотній стороні зображення і подається на двох мовах відповідно: польською та українською.

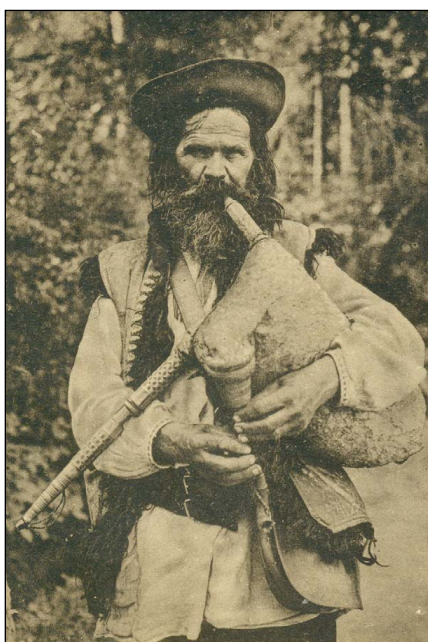
У цьому ж таки році пан Микола видає на основі фотографій листівки (15 шт.), що мають чітку анотацію видання друкованим шрифтом. Слід відзначити, що він чудово виконує фотографії, з глибоким знанням композиції. Не відстає автор і у видавничій справі, що потребує не меншого хисту. На реверсі поштівків зустрічаємо написи: артист фотографії, видавець артистичних карт Гуцульщини, що є не перебільшенням, а справедливим констатуванням факту.

Листівки, видані в 1925 році, уже «прописані» в двох сусідніх містечках: продовжують видаватися в Жаб'ю (25 шт.), і видаються в Косові (19 шт.). Тексту, написаного від руки, уже немає, використовується друкований текст, з незначними відмінностями в послідовності викладу інформації. На основній стороні інформація про видання подається двома мовами. При перенесенні видавництва в Косів збільшується кількість зображень, присвячених самому Косову та околицям. Це служило беззаперечною рекламою цього краю.

У 1926 році, з початком другої чверті ХХ століття, виходить друком неперевершена серія листівок (відомо

Гуцульські типи. Стара гуцулка, вид. у Жаб'єму, 1925 р., №27; гуцул, вид. у Жаб'єму, 1925 р., №193; легінь, вид. у Косові, 1926 р., №211; красуня з гір (без вказівки місця і року), 22а; дудар з околиць Косова, вид. у Косові, 1932 р., №601; гуцулята, вид. у Коломиї, 1939 р. (без вказівки номера)

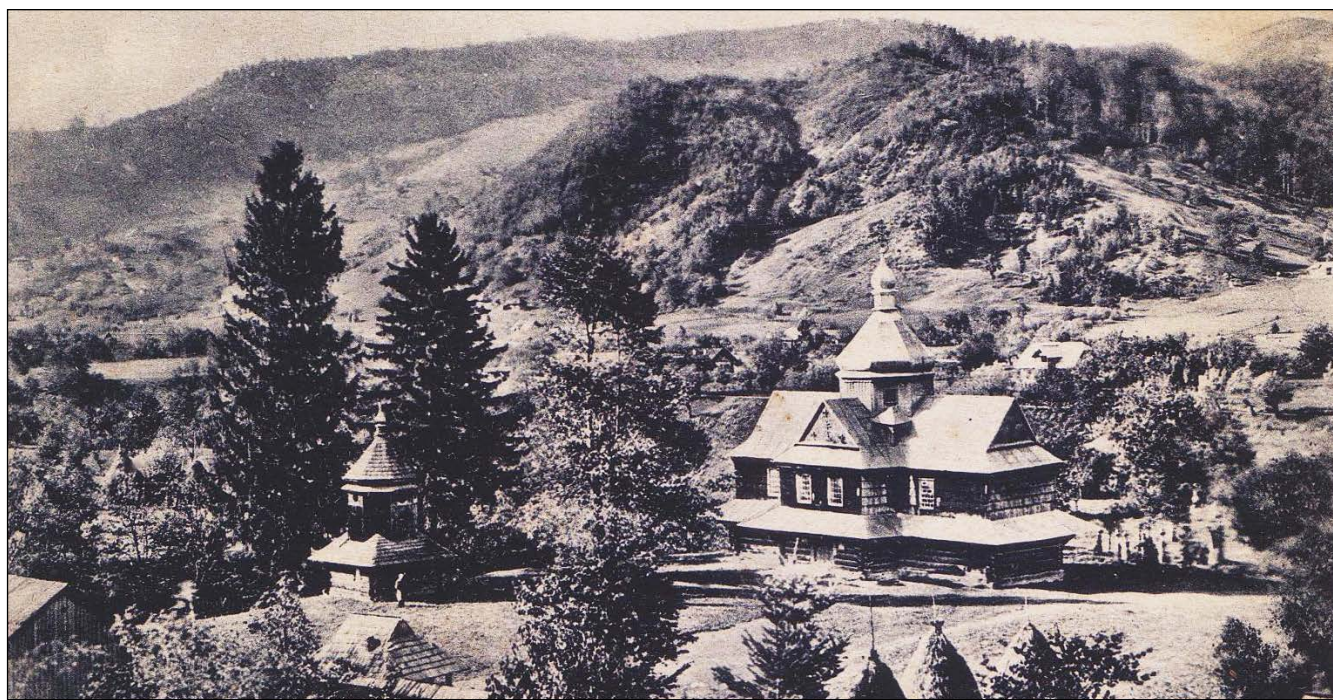
мо 50 шт.), які говорять про Миколу Сеньковського як людину, що понад усе розуміє значення рекламування рідних кресів. І робить для цього чимало – доносить красу Гуцульського краю до всієї Польщі та навіть Європи. Саме туди летять пам'ятні поштової картки з видами Гуцульщини, доповнені приватними текстами.

Цікавим є різновид подання поштівок у наборах, які кількісно сформовані і є в продажі з 1926 року. Рекламу цих наборів ми зустрічаємо в Львівському ілюстрованому журналі «Світ» (№15-16 за 1927 рік). На рекламі вказано 12 різних наборів (можливі в комбінації по 10-20 шт.). Доводилось зустрічати набори: «Гуцульщина», «Косів», «Кути». Всі вони були оформлені в тверду палітурку (цупка, захисна обкладинка книжки), з вказівкою назви набору. В середині – послідовно складені в «гармошку» листівки, які при розвороті утворюють серпантин зображень. В одного знаного колекціонера з Івано-Франківська доводилося бачити такий набір поштівок в кількості 50 штук, він є унікальним за об'ємом зображень. Можливо, був зроблений на конкретне замовлення, для якоїсь історичної події.

Зустрічались набори, які нагадували своєю побудовою тоненьку книжку. Листівки кріпилися до корінця палітурки за допомогою перфорованого краю, такий край зустрічаємо на поштових марках, де він називається – зубцівка. Можна було вирвати одну листівку, заповнити її і переслати, всі інші залишалися в мініальбомі. Доводилося бачити такі набори з відірваними листівками інших авторів. Повних наборів саме Миколи Сеньковського не збереглося, тільки поодинокі вирвані листівки.

На листівках 1927 року (36 шт.) видавець вводить цікавий стилістичний знак, який ми назвали «ялинкою». Це – логотип, графічний знак, він застосовується як підприємствами, так і приватними особами. Виконується із застосуванням мінімуму деталей. При збільшеному огляді зображення по центрі чітко прочитуються букви «М» і «С», накладені одна на одну (Микола Сеньковський). А це уже елемент монограми (знаки, розміщені або поєднані між собою, поставлені поряд чи накладені, початкові букви імені та прізвища). Сам логотип у геральдичному плані нагадує «розу вітрів». Це

**Косів. Церковця в Городі,
вид. у Косові
(без вказівки року і номера)**

символ у вигляді стилізованої зірки. Він використовується в емблемах різних організацій: НАТО (чотири промені), ЦРУ США (16 променів) тощо. В нашому варіанті – це чотири промені, виконані графічно, з різних геометричних знаків. Всі ці знаки повністю перекликаються з елементами, які традиційно використовуються в місцевих ремеслах. Чотири промені – це фігури, які нагадують стилізовані ялини чи смереки, що розходяться від центру в чотири сторони світу. Центральна монограма обрамлена рамкою: закручені при основі кружальця, кочета, переходять в основу ялинок.

По діагоналях розміщені навхрест дві бартки (гуцульські топирці). Значення символу топирців в зображеннях дізнаємося від уже згаданого знавця Гуцульщини Ярослава Зеленчука з Криворівні: бартка для гуцула – поважна річ, яка колись супроводжувала його повсякчас. Зараз вона тільки зрідка доповнює стрій молодого легія, який іде в коляду, чи прямує на вінчання в гарному гуцульському строї. Раніше символ однієї бартки, намальований, до прикладу, на стіні хати, гражди чи колиби, віщував газді вельми погані наслідки. А от дві барт-

ки, перехрещені між собою навхрест, мають протилежне значення: припинення війни, мир, злагода та порозуміння. Це свідчення Ярослав записав у селі Красник від Дмитра Максиміва, який добре ті традиції оберігав.

Стилізований знак зустрічається на виданнях 1927, 1931, 1932 років та самостійно без вказівки року. Можжемо потрактувати даний логотип як мирний символ побратимства у Карпатах, що через графічні засоби стилізованих елементів несе закодовану інформацію на увесь світ. Вбачаємо великий символізм в цьому зображенні, що, можливо, містить глибшу, потаємнішу інформацію. Немає іншого видавця поштівок в нашому краї, який би вживав у своїх виданнях якісь цікаві стилізовані атрибути. Це було притаманно тільки Миколі Сеньковському, що характеризує його як відповідального, люблячого свою справу видавця.

Видання 1928 року (11 шт.) захоплює своїм коричнево-пастельним кольором. Зображення перевидаються за негативами попередніх років, але таке оформлення притаманне лише поштівкам цього року. Можливо, це продиктовано якимись технічними особливостями, або іншими пріоритетами, поки що нам невідомими.

Видання 1929 року (16 шт.) – відмінностей в оформленні не помічено. Важливою є вказівка року видання,

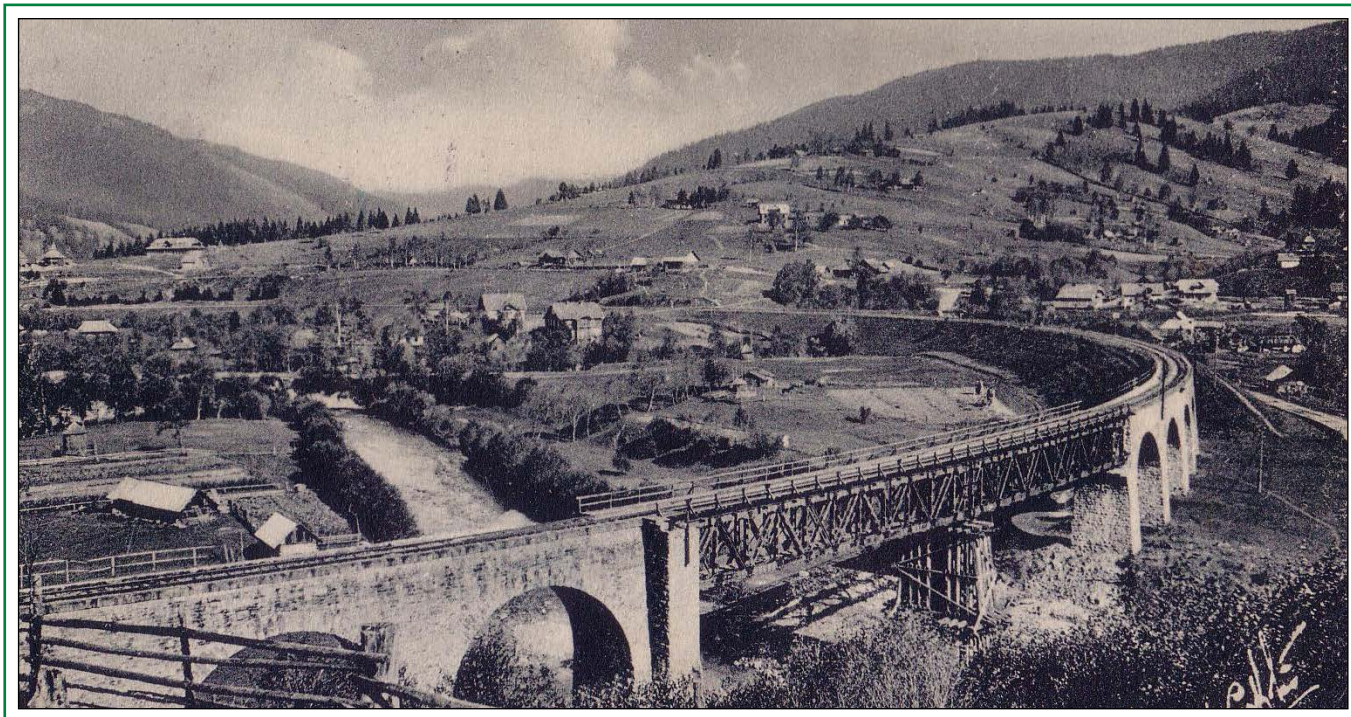
що полегшує пошукову роботу. Тут доречно згадати знаного краєзнавця Прикарпаття Петра Арсенича, який за будь-якої нагоди наголошує на важливості фіксації конкретного зображення, що суттєво полегшує дослідницьку роботу краєзнавців.

Наступні три роки (з 1930 по 1932 рік, 34 шт.) відзначені більшою активністю видання листівок. На окремих ми зустрічаємо стилізований знак «ялинки», про який згадувалося вище.

Окремого висвітлення потребує Чорногірська панорама «Східні Карпати – Чорногора», видана в 1931 році, вона не має аналогів серед фотометричних описів решти регіонів Карпат. Фотограф відзняв панораму з двох точок та об'єднав їх в одну лінію. П'ять листівок переходять одна в одну і створюють безперервну панораму, яка на місцевості охоплює об'єм в 30 кілометрів. Можливо, він був першим видавцем такої метричної панорами, оскільки це є абсолютно унікальним явищем в період діяльності Сеньковського. Також в названих роках зустрічаємо більшу кількість зображень містечка Кути, що, можливо, свідчить про зростання зацікавленості цим краєм.

Видання листівок продовжується в 1938-1939 роках (20 шт.). Це уже фотографічні картки, які на звороті мають друковану анотацію. Вони виходять невеликими накладками в Ко-

ломиї. Зображення перевидаються з попередніх років, доповнені видами нових будівель Косова, Коломиї та навколишніх околиць.

У 1940 році у фотовиробничому комбінаті Державного видавництва «Мистецтво» в Києві вийшли поштові картки (відомі дві під номерами 794,799). На зворотній стороні вказано редактора – А. Акулова. З відповідним тиражем у 3000 примірників. Провівши аналіз цих карток, робимо висновок, що це репродукції з фотографій Миколи Сеньковського (Коломия 1939 року). Це один з непоодиноких фактів використання зображень без посилання на авторство. При використанні робіт мистця не забуваймо вказувати посилання на автора, що послужить маленькою лептою у вінок шани М. Сеньковському. Творчим добробком фотографа скористалося сотні, а можливо і тисячі дослідників. Світлинами було проілюстровано багато книг і наукових видань. І немає кінця-краю у використанні цього багатющого спадку.

М. Сеньковський брав участь у багатьох фотовиставках. Зокрема, на початку грудня 1926 р., в двадцять річницю створення Польського краєзнавчого товариства, серед 1000 різноманітних світлин авторства найвідоміших польських фотографів, вистав-

лених в залах Громадянського Ресурсу у Варшаві, були роботи і Миколи Сеньковського. Тадеуш Северин про цю виставку писав: «Запам'ятаймо собі деяких майстрів польської фотографії! (...) до цієї категорії належать незрівнянні монументальні гуцульські типи авторства М. Сеньковського з Косова...»

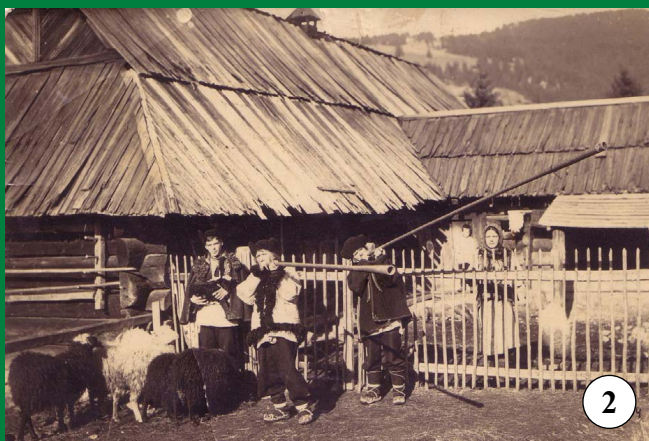
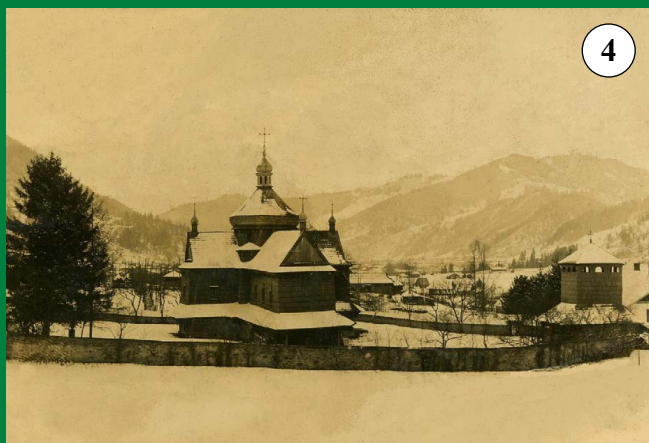
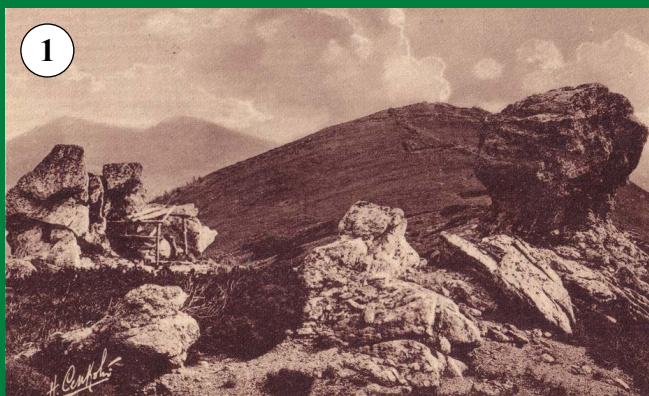
У 1930 р. Микола Сеньковський брав участь в I Виставці української аматорської фотографії (7-14 грудня), на якій презентував шість своїх праць: «Гуцулка», «Зимовий краєвид», «Весілля», «Гуцульська церква», «Школа» і «Трембітарі».

Хтось може заперечити, що упродовж новітньої історії України було багато цікавих, неординарних фотографів, які виконали масу нестандартних світлин. Вони, безперечно, заслуговують на глибоке вивчення і донесення їхнього спадку до широкого кола шанувальників. Та наша розповідь про майстра з великої літери, чиї роботи говорили і говорять досі самі за себе. Він стоїть на вершині піраміди народного визнання, і складається враження, що повторити його досягнення, зрівнятися з ним складно буде навіть майбутнім поколінням. А поки що його творчість є орієнтиром і візитівкою Гуцульщини протягом ось уже ста років.

Див стор. 196-197

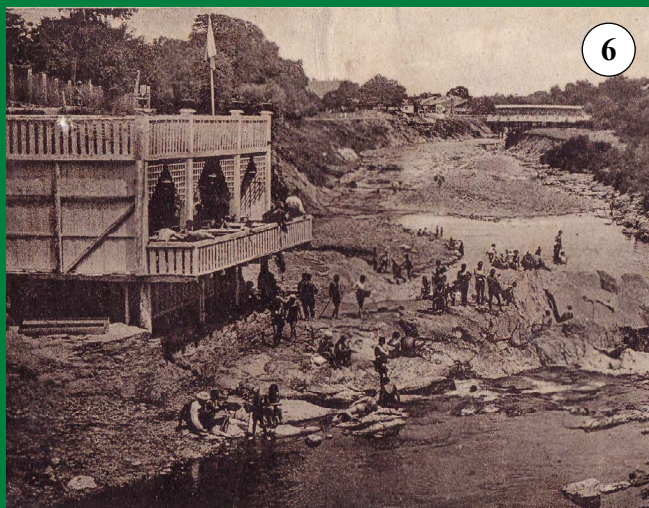
1. Гуцульщина. Скали на шпилю Смотрич, 1901 м н.р.м, Жаб'є, 1925 р., №41;
2. Гуцульщина. Гра на трембітах. Жаб'є, 1925 р., №204;
3. Гуцул з бербеницями. Косів, 1931 р., №39;
4. Жаб'є-Слупейка (церква взимку);
5. Школа в Жаб'є. Жаб'є, 1924 р., №108;
6. Косів. Пляж на Гуці. Косів, 1931 р., №605;
7. Околиця Косова. Міст і верх «Острий» в Городі. Косів, 1932 р., №425;
8. Косів, 1926 р., №270;
9. Свячення пасок. Ілюстрація фотопроектів «Гуцульщина. Повіт Косівський», с. 23. Косів, 1932 р.;
10. Чорний Черемош. Жаб'є, 1925 р., №102;
11. Весільна група. Косів, 1929 р., №215;
12. Добрий улов. Ілюстрація фотопроектів «Гуцульщина. Повіт Косівський», с. 22. Косів, 1932 р.

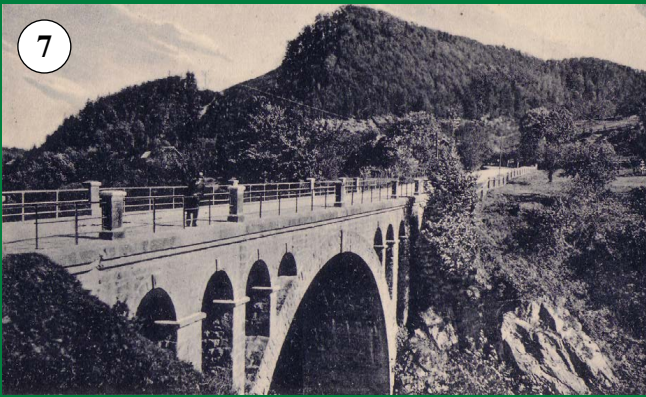

ГУЦУЛЬЩИНА: АРХЕТИПИ ВІЧНОСТІ

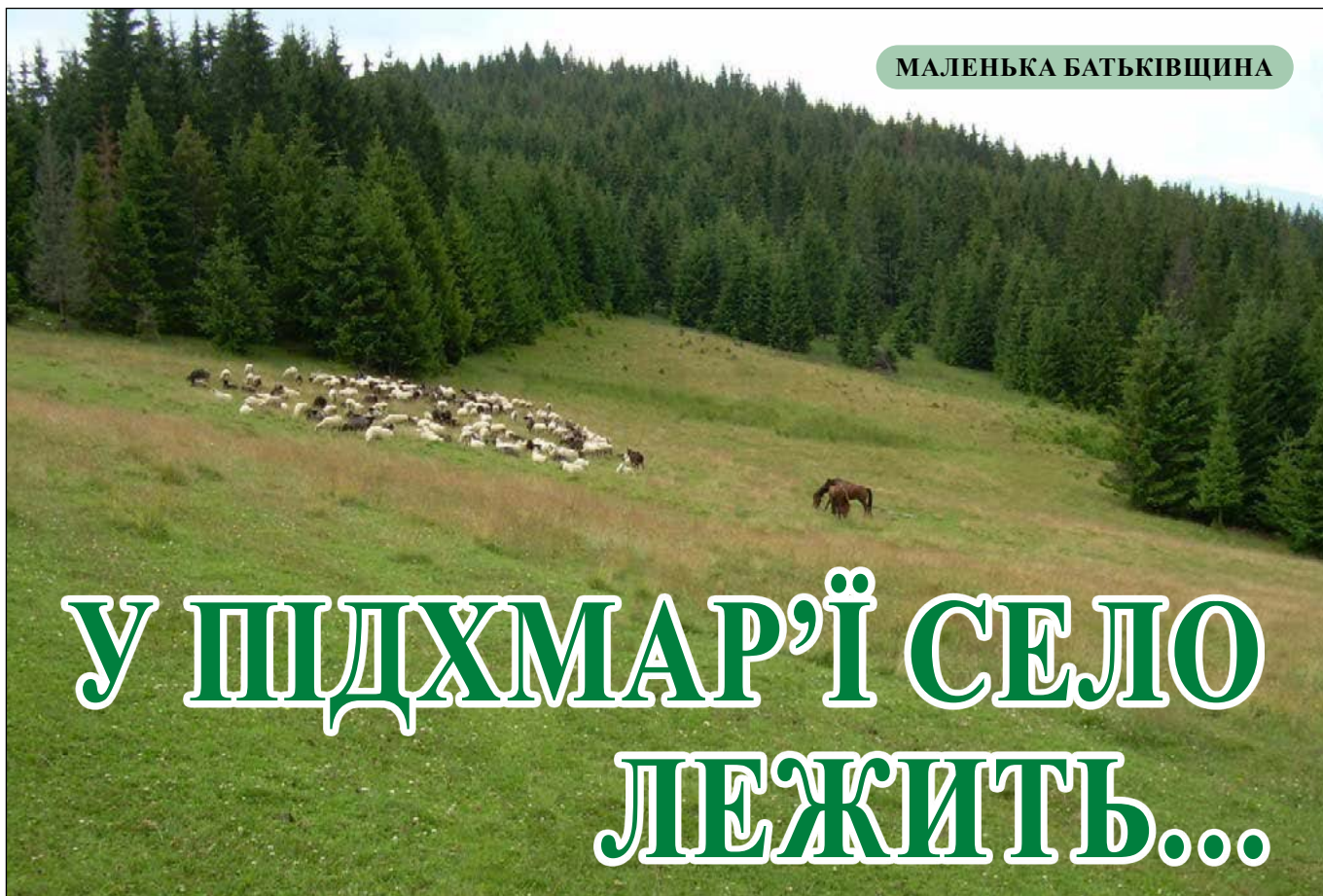
*Світлина Миколи СЕНЬКОВСЬКОГО
з приватного архіву Мирослава БЛИЗНЮКА*

У ПІДХМАР'І СЕЛО ЛЕЖИТЬ...

*Андрій ДУРУНДА,
член Національної
спілки письменників України
та Національної спілки
журналістів України,
почесний професор
Міжнародної академії
літератури і журналістики,
лауреат міжнародних
літературних премій
«Кредо Франка»,
імені Б. Лепкого
та імені В. Маггера-Прайса,
закарпатської обласної
літературної премії
імені Ф. Потушняка,
м. Ужгород*

РЕКІТСЬКЕ СУЗІР'Я

Ізветься воно Рекіти – колишнього Міжгірського, а зараз – Хустського районів Закарпатської області.

Про сільце недарма кажуть: Рекіти – серед світу, бо знаходиться на стику трьох областей: Львівської, Закарпатської та Івано-Франківської. Налічує 97 житлових хагинок. Усі – з смерекового дерева, і тільки одна – з каменю. Мешкає тут 287 жителів і належить воно до Лісковецької сільської Ради – тепер Лісковецького старостинського округу. Це сусіднє село Лісковець (до 1946 року – Ляховець).

Від Рекіт до колишнього райцентру Міжгір'я – 28 кілометрів.

Є в селі початкова школа, зведена ще до радянських часів. Зараз у ній знаходиться музей Малої (нині – Між-

народної) академії літератури і журналістики.

І пам'ятник архітектури, що охороняється законом, Миколаївська церква з 18 століття, зведена з дерев'яних брусів без єдиного залізного цвяха. Її тричі перевозили з місця на місце, але дерево залишилося те ж саме.

Біля церкви – дзвіниця. У Другій світовій війні мадярські війська хотіли забрати дзвони, аби переплавити їх на гармати. Таке робилося тоді по всій Верховині. Але метикуваті верховинці, серед яких був мій рідний батько Дурунда Ілько Стефанович та дід по матері Бушко Михайло Михайлович, які жили біля церкви, темної ночі зняли дзвони, відвезли за кількасот метрів від церкви і закопали в землю. Війна

закінчилася – і дзвони встановили на місце й вони і нині служать людям. А на тому місці, де ховали дзвони, у березні 1966-го на вічний спочинок ліг мій 54-річний батько... Нині на тім косягорі всього три могилки. Новий цвинтар не відбувся тому, що в ями прибувала вода...

За легендою, Рекіти є ровесником Мукачівського замку «Паланок». Коли його будували – з тої рабської праці знайшлися троє сміливців, які темної ночі, підкувавши коней підковами задом наперед, аби їх не спіймали, бо за втечу карали смертю, – втекли в гори. Довго йшли лісами-пралісами, аж поки не розсталися: один, на прізвище Рекіта, спинився у теперішніх Рекітах, другий на прізвище Сойма – у Соймах, а третій знайшов пристанище аж у нинішній Львівській області – селі Тухля, що описується у відомій повісті Івана Франка «Захар Беркут».

Мій дід Михайло Бушко у 1972 році розповів знаному в Україні фольклористу Івану Хланті про Довбушеву криницю над селом. Адаже опришок, як стверджують старожили, не раз бував над Рекітами. Його пивниці, тобто ями-сховки зі скарбами, є і над сусідніми селами Новоселиця, Лісковець, Голятин.

Маю щастя, як і десяти моїх односельчан, що нашою першою вчителькою була уродженка Чернігівської області Настя Костенко. Вона і мешкала у школі, займаючи маленьку кімнатку і кухоньку. Не маючи власної сім'ї, всю себе віддала дітям аж до 1970 року – часу виходу на пенсію. Потім її покликала отча земля, де й знайшла свій вічний спочинок. Про неї я написав новелу «Як закурличуть журавлі...», що була оприлюднена в різних книжках, газетах і навіть перекладена російською мовою.

Нашим сусідом був славнозвісний листоноша Федір Маркович, який шість разів на тиждень носив рекітчанам пошту аж з Майдану. А це – 15 км в один бік! Три десятки кілометрів щодня між горами і лісами, у дощ і хуртовину з

повною поштарською сумкою... Тому недаремно заслужений художник України Михайло Белень – уродженець сусіднього Лісківця – виготував барельєф цій воістину героїчній людині, який встановлений на стіні адмінбудинку Лісковецької колись сільської ради. Цього незвичайного добродія порядного чоловіка я описав у романі «Сльози Святої Марії» (1999).

По-своєму прославив село і літератор – теж уродженець села Репинне нашої зеленобрової підзоряної Міжгірщини – Володимир Фединишинець, випустивши у світ книжку «Цей кіт з Рекіт» (2009).

Але чи не найбільшу славу здобуло село завдяки фестивалю творчості юних талантів «Рекітське сузір'я», який започаткувався тут у 2003 році. Це – організація творчої молоді, яка стараннями уродженця Рекіт, заслуженого журналіста України, письменника Василя Тарчинця зародилася саме тут і зараз є асоційованим членом ЮНЕСКО.

«МАЛІЖ» має прапор, символіку, герб, а також свій гімн, слова якого написав світлої пам'яті патріот Володимир Ковалик – уродженець Чикаго і багатолітній в'язень радянських концтаборів. Я з ним багато разів стрічався, листувався, бесідував і згодом написав про нього документальну повість «Зболений сивий лелека», яка ще чекає свого виходу у світ.

П'ять разів дзвеніло це свято в Рекітах, на яке з'їжджалися гості не лише з різних областей України, а і з близького і далекого зарубіжжя, навіть з гарячої Африки! Вітали шанованих гостей голосисті церковні дзвони, вівчарські трембіти, дзвінки коломийки біля нічної ватри під зоряними нічними небесами... Потім через різні об'єктивні обставини воно перекочувало у тодішній райцентр Міжгір'я (зараз він входить в Хустський район) і зараз щоліта проводиться у тамтешньому ліцеї.

У цьому святі творчості юних у різний час брали участь члени Національної спілки письменників України згаду-

ваний уже Володимир Ковалик зі США, лауреат Шевченківської премії, уродженець Міжгір'я Петро Скунець, а також Василь Кохан, Володимир Фединишинець, Василь Густі, Лідія Повх, Петро Ходанич, Сергій Федака, Василь Кузан, Юрій Шип та багато інших знаних літераторів Срібної Землі, а також народних депутатів України, інших політичних, культурних і громадських діячів.

А всьому тому культурно-мистецькому дійству поклав початок саме рекітчанин, військовий журналіст, полковник запасу Василь Тарчинець, у долі якого яскраво проглядається доля не лише Рекіт, а всієї Верховини. Тішуся з того, що в ті установчі часи «Рекітського сузір'я» біля Василя Федоровича знаходився і я, і в міру сил та можливостей допомагав ставати цьому святу творчості юних на ноги. Навіть очолював секцію прози в журі.

Василь був першим не лише з нашого маленького міжгірського сільця Рекіти на Верховині, а й усіх довколишніх сіл, та, навіть, усього Міжгірського району, хто мав честь навчатися в єдиному(!) на весь великий Союз престижному закладі – Львівському вищому військово-політичному училищі – що готував військових газетярів для всього СРСР.

Я з цікавістю й гордістю за односельця і навіть з деякою тихою заздрістю читав його дописи в пресі – районній, обласній і навіть республіканській. Він був працюючим, як і його батьки. Бо лінивий у горах не виживе. І творчо активним. Тому не випадково його, тоді ще учня Лісковецької восьмирічної школи, редколегія всеукраїнської газети «Зірка» – одного від усього західного регіону України! – направила в Одесу, у піонерський табір «Молода гвардія», на зліт юних кореспондентів України.

Василь не мав у що вдягнутися – і попросив у свого однокласника і односельця Михайла Бушка одягу...

Мине літ немало і ми з Василем одної недільної днини, вже після закінчення чергового свята «Рекітське сузір'я»,

у вже спокійній обстановці зійдемося на найвищій вершині Рекіт – горі Ріг, звідки видно все село, та й удвох по-гомонимо-позгадуємо.

– А я в того Бушка – Михайлових батьків – два рочки наймитував, – сумовито вставив я. – Немало з тих наймитських днів і ночей потім лягли в основу моїх оповідань та новел у книзі «Сльозинка на зеленому листку»...

– Де зелений листок – це дитинство твоє, а слезинка – наймитування, – зауважив побратим.

– А ти звідки знаєш?

– Я читав колись рецензію-відгук незабутнього Петра Скуня на цю твою книжку.

– Дякую щиро. Це справді так. Бо я до Бушків ще два рочки у Паньків служив, ти ж знаєш.

– Де би не знав. У нас таке маленьке сільце, що всі про всіх і все знають, – згодився чоловік. – В селі жити – ніч не втаїти.

– Суцця правда. В селі незнаних немає: один одного з дитинства знає. До речі, той Михайло Бушко, і його батько навчили мене, десятирічного, грати в шашки. І таки добре навчили, бо через кілька літ, будучи в піонерському таборі «Шипіт» у Пилипці, зайняв перше місце у всьому таборі з шашок і шахів, – похвалився я.

Але співрозмовник не відреагував на ці слова. Може, не почув, бо вітер сильний подув?

– Знаю, що ти і твої старші сестри служили, бо в селі таємниць не може бути: що на одному кінці говорять – на другому чути. І без усяких мобілок. Михайло виріс, пішов працювати на турбазу в Міжгір'я, Бушкам треба було скотаря і взяли тебе, – мовив Василь. – Потім Михайло і мене на турбазу влаштував інструктором.

Але і та одежа, Михайлова, яку йому прислали родичі з Чехії, була не аж така парадна, як вимагалось на такі заходи для Василя Тарчинця...

Тому в піонертaborі, в Одесі, аби не псував загальної красивої картини,

Тарчинцю видали іншу, новеньку і красиву. Хлопчина безтямно зрадив їй, гадаючи, що дали назавжди і він удома похвалиться таким щедрим дарунком. Але зміна закінчилася – й одяг попросили зняти й віддати...

Коли повернувся у своє рідне Закарпаття і, як належало за інструкцією, зайшов у обком комсомолу, який відряджав його в південну Пальміру, доповісти, що і як там – працівник ОК ЛКСМУ вичитав йому мораль, чого він у такій одежі поперся в Одесу, осоромивши цим їх, комсомольських діячів... Не журилися вони тим, тодішні підручні партії комуністів, яка була при владі й керувала всім і вся, що дитині просто-напросто нема в що краще одягнутися...

Але надто людяним виявився вищий начальник того клерка – секретар обкому комсомолу. Вислухавши хлопця – оперативно розпорядився, аби йому дали новеньку одежу – і літню, й зимову... Безплатно і назавжди!

– Оце було радості – що й словами не передати, – каже Василь Тарчинець уже нині. Бо повернувся він додому як новенька копійка. Але мати ще довго не дозволяла йому одягати на себе ту одіж, боячись, що її треба буде повернути. За свої літа вона добре вивчила і запам'ятала, що ніщо і нічого задарма не дають...

– А ти знаєш, що в «Молодій гвардії» був і я, але в 1973 році, і не як журналіст, юнкор, а як шкільний комсомольський активіст, – мовив я Василеві.

– Чому ж? – щиро здивувався він. – Адже ти теж з дитячих літ писав до газет, як і я.

– А нас, хто пише, тоді збирали у Свалявській школі-інтернаті. Табір називався «Юний літератор», – одповів я. – Проводив з нами заняття незабутній Юрій Керекеш – письменник з Ужгорода.

– А в Одесі?

– Туди мене відправили як секретаря комсомольської організації Голятинської середньої школи.

– Ти був комсомольським діячем? – здивувався співбесідник.

– Так, ще у восьмому класі упрягли мене в те ярмо, – гірко зізнався я. – Учительських дітей від того уберегли, аби навчанню більше часу приділяли, а навісили на мене, хоч я ніколи в житті не тяжів, не рвався, не прагнув до тої роботи, бо це не моє. А було в нас близько триста комсомольців! І якимось, коли осінньої пори у школі проходили звітно-виборні загальношкільні комсомольські збори, – я підготував доповідь про діяльність комсомольської організації.

– Так тоді вимагалось – прозвітувати, – вставив Василь.

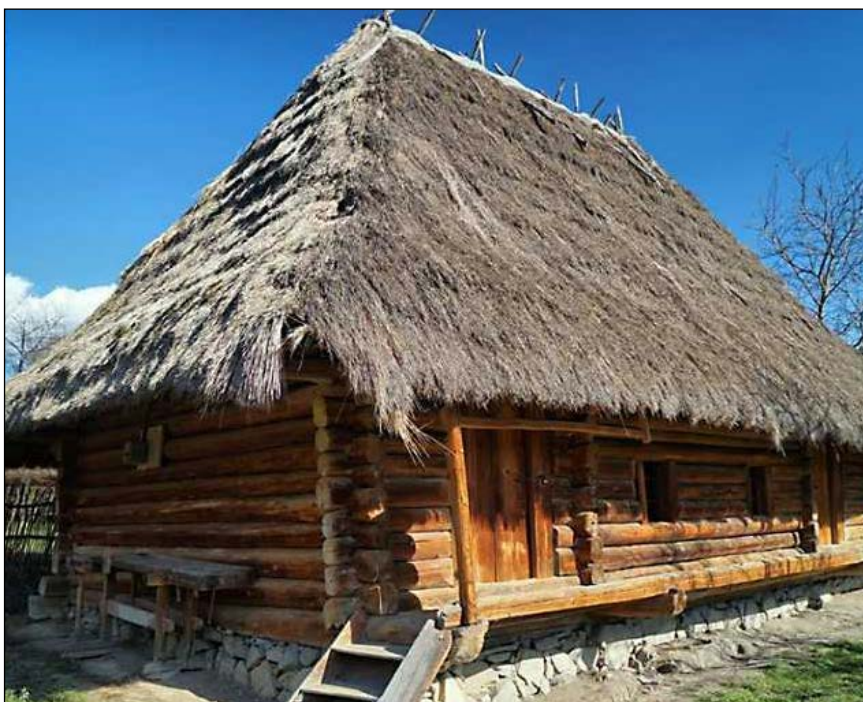
– Я почав її не казенним, як вимагалось: йдучи назустріч такому то черговому з'їду КПРС, молодь Голятинської середньої школи примножує свої успіхи у навчанні та комуністичному вихованні... І так далі, по шаблону, а приблизно так: осінні хмари на схили лягли... Холодні дощі омивають землю, а в саду яблука на землю – гуп-гуп... Осіння пора прийшла, і люд трудовий урожай на полях збирає, а комсомольці звітують про свою роботу... Коли ж закінчив читати написане – чекав на заслужені оплески за змістовний і свіжий такий, навіть образний, виступ. І учні справді зааплодували...

Але, на мій подив, присутня на зборах представниця райкому комсомолу нещадно його розкритикувала: що це таке, мовляв, гуп-гуп? Доповідь – це не художній твір, не якась оповідання чи новела, а серйозна річ, відповідальна, в тому числі й політично...

Коротше кажучи, вона зробила з мене ледь не зрадника високих ідеалів Леніна, комуністичної партії та комсомолу... І вже збори перетворилися не на звітно-виборні, а на виховно-повчальні одного зарозумілого комсомольця, та

Рекітський краєвид;
урочище Затінь;
прадавня хата з села Рекіти в
Ужгородському скансені

ще й ватажка молоді, та ще й відмінника навчання... О-о, Сило Небесна!

Мало того – деякі навчителі після того почали на мене дивитися з легкою такою підозрою як не на повністю благонадійного. Бо й справді, чорт його знає, до чого може дописатися хлопець. Он і в пресу дописує... Листи з різних редакцій йдуть йому... Що з такого чекати?..

– Мабуть, одною з причин критики твоєї доповіді було те, що ти багато друкувався в газетах, а таких не любили, як і в ті роки, коли я у школі вчився. Вона ж повинна була сама допомогти тобі написати оту доповідь, а не критикувати – мовив Василь. – Її для того відрядили в школу...

– Саме так, – погодився я. – До речі, коли закінчив школу – мав понад триста(!) друкованих статей!

– Це рідна районна, обласні та й республіканські видання, – уточнив Василь.

– Так точно! – по-військовому, як і належить доповідати колишньому полковнику, підтвердив я.

– Кому-кому, а тобі лежала путь саме в журналістику, – мовив співбесідник. – Сам Бог велів.

– Так точно! – знов по-воєнному відповів. – Як і ти, я з самого дитинства мріяв саме про неї, снів-марив нею. Але поступати на журналістський факультет у Львівський державний університет побоявся, що не пройду.

– А ти не знаєш, що я після Голятинської школи разом з ще чотирма закарпатцями поїхав поступати у Росію, в Опочьке зенітно-ракетне училище протиповітряної оборони?

– Не може бути, – здивовано звів на нього очі. – Тоді б постраждала радянська військова журналістика, якщо б ти поступив у те училище.

– Зате виграла б ППО Радянського Союзу! А якщо серйозно, то їхали ми вчотирьох у поїзді, і я від хлопців дізнався, що в тому училищі екзамени з математики, фізики, геометрії...

Краса піднебесна

А я – гуманітарій! Ці іспити я ніколи не складу! І в Москві тихенько відійшов від хлопців та й повернувся додому. А тут – нова біда: мене викликають у районний військовий комісаріат і давай читати мораль, що я не з’явився на вступні екзамени. Але все обійшлося добре... І я помчав у Львівський держуніверситет на журналістику, а там документи навіть не прийняли: тоді до вступу треба було попрацювати в газеті... А ти на філфак в УЖДУ не побоюйся? – здивувався Василь.

– Коли в десятому класі на обласній олімпіаді з української мови і літератури я зайняв друге місце – тодішній декан філфаку УЖДУ Павло Чучка запросив мене поступати саме до нього... До слова, потім саме в цього професора писав я курсову роботу про стилістичну роль діалектизмів у повісті Коцюбинського «Тіні забутих предків». Але ми відійшли від головного.

– Хоча воно все взаємопов’язане невидимими нитями, – погодився Василь.

– А я теж, як і ти, не мав пристойного одягу, коли мене відправляли в Одесу-матінку. І позичити ні в кого у Рекітах не було. А вимагалася, крім усього, біла сорочка. Тож старші сестри пере-

робили-перешили мені... дівочу... Господи, як я ганьбився виходити в ній на ті чортові лінійки та всілякі там заходи! Спортивний костюм взагалі позичила тодішній інструктор Міжгірського райкому комсомолу Ганна Сербайло – добра душа з Новоселиці... Повернувшись потім з Одеси, віддав їй ту річ, прещиро подякувавши, але й донині я перед нею в боргу. А борги треба встигнути віддавати і віддати...

...Того благодатного дня ми сиділи з Василем Федоровичем на липнево-трав’янистій горі Ріг і тихо милувалися красою рідного сільця...

Дивилися на Кичірку, Масянки, Перехресне, мою Затінь, Кут, Долину, Лукачку, Котиху, Лужанки, Осовню, далекі Близниці... На Ялину, Марковлята, Затінь, Путь, Зворини, Кичеру, Млаки... Деє ховалися Ялина, Підкути, Перенизь, Шийка, Черенина, Берце, Тюховий, Ярівки, Мильові Кути, Кошари, Лаз, Кравцівське, Лукачка, Долина, Голин Верх, Ріг, Щовб, Осовня, Мазурки, Масянки, Тисовець, Перелуки, Кринички...

Для нас вони, всі ці гори-косогори, плаї та узгірки, вершини та зворини з стежками по-особливому дорогі й незабутні, і так чи інакше оживають у наших творах. Хоч ми і розсталися з ними, але наша кровно-душевна прив’язаність

до цих святих отчих країв, наш незрад-на і вічна до них любов – незнищенні.

– Яке маленьке сільце, а яке безміру дороге! – стишено так і сердечно мовив я.

– Куди лише не кидала мене військова доля, в яких тільки краях не бував, а звідусіль тягнуло і тягне до своїх рідних порогів, до цих смерек і потічків, стежок і криниць, – одповів Василь. – Дороге, хоч і маленьке, може, з дев’яносто хатинок...

– Чи й того менше, – вставив я.

– А скільки людей знаних дало світові, – продовжив він. – Давай, почнемо з твоєї Кичери.

– Два армійські полковники тут зросли: ти і твій сусід Іван Маркович, – почав я. – А третій ваш побратим, теж полковник, Іван Попович – напроти Кичери.

– Так, Млаковий, як їх кличуть у селі, – погодився співбесідник. – А його молодший брат Василь велику посаду займав – першого заступника голови Рожнятівської райдержадміністрації на Івано-Франківщині. Потім його було призначено начальником податкової інспекції в Рожнятівському районі, – продовжив Василь. – До виходу на пенсію працював заступником директора Долинського газопереробного заводу ПАТ «Укрнафта». Займані ним

посади прирівнюються до звання полковника. А ще він за твоєю рекомендацією отримав звання Почесного професора Міжнародної академії літератури і журналістики. Військовий вишкіл Василь здобував у Мінську на навчаннях керівного складу офіцерів запасу прикордонних військових округів колишнього Радянського Союзу.

Я продовжив:

– Не знали ми з тобою, друже, що Василь Попович нагороджений бронзовою медаллю ВДНХ СРСР «За участь у розробці проєктів розбудови Рожнятівського району та Івано-Франківської області». Є в нього і ще одна відзнака – медаль Івано-Франківської облдержадміністрації і облради «За заслуги перед Прикарпаттям». От люди які з нашого високогірного сільця! Гордість Срібної Землі, а не лише Рекіт!

– Мале село дало великих людей, – погодився співбесідник.

– Тепер науковців скільки, – мовив я. – Першим був кандидат фізико-математичних наук Іван Хрипта – однокласник мого найстаршого брата Михайла.

– Талановитий був, обдарований учений, та рано ступив за Межу. Мій друг, – сумно докінчив співрозмовник.

– Кандидатами наук, тільки медичних, також стали Володимир Маркович та Іван Маркович, – продовжив я.

– Мало того, дружина Івана Марковича, Ірина, себто рекітська невістка, а значить, наша – восени 2020 року захистила докторську дисертацію!

– Ого! Якщо так брати, то й мій син Мар'ян – кандидат медичних наук, – додав Василь Федорович. – Бо ж його корені теж з Рекіт. І тут же варто додати до нас з тобою, письменників, і твою дружину Наталію – теж члена Національної спілки письменників України, авторку шести(!) романів і шести повістей. Вона мені сама про це розповідала на святі в Міжгір'ї. Як не кажи, а все-таки рекітська невістка!

– А в Пуруцяків – Марковичів – п'ятеро дітей, – продовжив я. – І четверо з них отримали вищу освіту! І

скотарити у дитинстві мені довелося з Юрком, Іваном та молодшим Володею, коли служив у Лозанів. Та й у вас, до речі, теж незвичайна сім'я: троє вас стали кадровими військовими: ти – полковник, твій старший брат Михайло, який фінансово допомагав тобі, учню – підполковник, і третій брат Федір – старший прапорщик.

– Так, сім'ї такої, де б стільки військових, у нашій Верховині більше нема, – погодився співбесідник.

– Ваша файта взагалі добра по характеру, і це всі у селі знають, а тим часом – троє з вас – військові люди. Свого роду парадокс: мирні, добрі люди – і військові... А якби додати роки військової служби твого прадіда, братів, твої – скільки б у сумі вийшло?

Чоловік почав рахувати: мій прадід у катунах – 25, він, Василь – 30, Михайло – 31, Федір – 15, брати Іван – 3, Юрій – 2 роки строкової.

– Сто і шість літ моїми рідними віддано Батьківщині – як штик, – з гордістю мовив. – Таким теж навряд чи хтось може похвалитися.

– Ще з Рекіт – двоє заслужених: ти – журналіст, і Володимир Маркович – лікар.

– Варто б назвати і братів Лазівських – Івана та Ілька Марковичів, які на кораблях далекого плавання обігнули всю планету, – захоплено мовив Василь.

– Але твоя отча Кичера...

– Що моя Кичера? – не зрозумів Василь.

– Цікаве місце, навіть дивовижне. Всього якихось десять хатинок налічує – де-сять! – наголосив я. – Маленьких, смерекових, які на всіх вітрах. А скільки особистостей дало Срібній Землі? Двох заслужених – медика й журналіста, двох військових полковників, одного підполковника, трьох кандидатів медичних наук і одного доктора наук!

– Бачиш, я над цим ніколи не задумувався, – зізнався чоловік.

– Василю, – після паузи мовив я. – Бог нам дав з тобою в руки перо. Мабуть, не дарма. Не просто так.

– Нічого просто так не робиться і не стається в цьому світі, – відповів Василь.

– То я вважаю, що одним з наших із тобою святих, просто надзвичайно відповідальних завдань є уповісти світ про наших людей-горян, які щось та зробили для своєї малої батьківщини, наше Богом забуте сільце Рекіти, про яке в солідному багатомному енциклопедичному виданні «Історія міст і сіл Української РСР» (Київ, 1969), на 363 сторінці згадано тільки один-єдиний раз – що воно відноситься до Лісковецької сільської ради.

– І все? – здивувався Василь. – І ти так це запам'ятав?

– І все, – сумно відповів я. – Так воно врізалось мені в мою боліщину, як рана, пам'ять. Бо для радянської влади воно було неперспективне. А скількох достойних людей дало воно світові?

– Так, най подібним похваляться набагато більші сусідні села, у яких і сільські ради, і середні школи, і заводи... – не з гордістю, а з сумом казав співрозмовник. – А в нас – тільки початкова школа.

– Тож наше з тобою завдання, чоловіче добрий, робити все, від нас залежне, аби не насміхалися всякі мудрагелики з Рекіт, що воно серед світу, що Бог на нього рукою махнув, що відстале і пусте, – казав я голосом твердим і спокійним.

– А ми це й робимо, – одповів Василь.

– Бо нема пустих сіл, а є пусті люди, хай навіть і високі пости займають-посідають, які таке собі базикати дозволяють, – доповнив я друга. – Наше діло – про людей наших достойних розповісти сміло. Це наша місія. Ми ж не з того роду-племени, що каже: «Як піду з села, то й не озирнуся, най і верба груші родить – назад не вернуся».

– Так, якби не село, то й міста б не було, – погодився чоловік. – Хоч і неперспективні Рекіти, але є в них одна прекрасна особливість...

Там, де гори з небом
обнялись...;
під час фестивалю
«Рекітське сузір'я»

– Яка ж? Що хатки по горах порозбігалися, як олені, що трублять зорю?

– Добре, що знаєш. А село над рівнем моря – 777 метрів! Три сімки! Це – супер везуче число! – аж вигукнув Василь. – Але є й такі дані, що на висоті 840 метрів.

– Коби й люди в ньому були вдатливими, – сумно додав я.

Згадували болючо-романтично-творчі дні своєї ранньої юності...

– У «Молодій гвардії» заняття з нами з поетичної майстерності проводив сам Павло Тичина...

– Павло Григорович Тичина? – перепитав я. – Класик української літератури?

– Таке ніколи не забудеться. На тій пам'ятній зустрічі він навіть руку мені подав... Це була людина напрочуд м'яка, чутлива і добра. Відтоді, після Одеси, я вже не уявляв свого життя без журналістики, – зізнається екс-полковник Української Армії Василь Тарчинець. Видається, що йому б більше пасувало звання полковник міжнародної військової журналістики, якби таке існувало, бо служив він у Польщі, Німеччині, побував у відрядженні в Монголії, навчався у Америці.

Йому пощастило особисто знатися з Борисом Полевим – автором славетного у радянські часи твору «Повість про справжню людину», в якій описано історію льотчика Олексія Маресьєва, який без ніг знову піднявся в небо, аби громити фашистських зайд; а також з легендарними льотчиками-асами Олександром Покришкіним та Іваном Кожедубом.

Про першого ж космонавта з України Павла Поповича написав кілька прекрасних статей і подружився не тільки з ним, а й із його батьками – простими хліборобами з Київщини...

А про незабутню зустріч з Олександром Чапаєвим – сином Василя Івановича!..

Багато про що згадується. Зокре-

ма, рік 1988-й. У тодішній столиці Радянського Союзу – Москві – проходить черговий з'їзд журналістів СРСР. Із Закарпаття нас двоє делегатів: голова об'єднання організації світлої пам'яті Дмитро Воробець і я – відповідальний секретар. Ми обоє родом із Міжгірщини. І яким же було наше здивування, коли на цьому найвищому журналістському форумі Союзу зустрічаємо третього верховинця: Василя Тарчинця. Він тоді ніс службу в Групі радянських військ у Німецькій Демократичній Республіці, де й створив журналістську організацію, до якої входили «первинки» всіх груп військ, а також корпункти центральних видань у тодішніх соціалістичних країнах, що входили до Варшавського Договору. Він, як її керманіч, був запрошений на з'їзд.

Два рекітчани – на Всесоюзному журналістському форумі в столиці тодішнього СРСР! Таке просто уявити неможливо.

...Отче підзоряне село, колиска моя і радість моя, любов і гордість. Я в ньому і воно в мені до скону літ.

В одному з віршів, який був написаний під час моєї семирічної роботи в Києві, у офісі Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, є такі рядки про мої піднебесні Рекіти (тоді ще жила моя ненька Марія Михайлівна, яка ступила у засвіти у 94 роки):

*...Ще ненька старенька
тебе там чекає,
стежки поміж трав
аж до неба спішають...*

*І кращого раю у світі немає,
де звуки дитинства
чарівно бринять.*

*Там батько-страждалець
в землі спочиває,*

черешня могильна весною цвіте...

*А ясні зорі так низько звисають,
і все там для тебе
прекрасно-святе.*

*У Києві гість
тимчасовий я, знаю,
тут справи закінчу
й світанком ясним
до свого повернуся
отчого краю,
бо жити й вмирати
мені лише з ним.*

І це справді так...

ДІАЛЕКТОЛОГІЧНА ТОЛОКА

ПРО КАТРАФОЮ І СВЯЩЕННОГО ПРЕДКА

У фольклорно-етнографічному дослідженні старовіцької Гуцульщини є багато запитань, для яких неможливо знайти однозначну доказову відповідь. Зокрема, часто виникає проблемна ситуація, коли стосовно пояснення давнього гуцульського слова чи старовинного артефакту існує велика кількість думок. Часто в дослідженні чогось невідомого приходимо до великої невизначеності й справедливо твердимо: «Скільки людей, стільки й думок».

Досліджуючи питання лексичного пояснення значення давніх гуцульських слів та походження поширених автентичних гуцульських топонімів терену Верховинщини, ми звернулися за допомогою до кількох словників гуцульської говірки української мови. На їх основі хочемо висловити припущення (гіпотезу) стосовно можливого походження значення двох загадкових назв: «катрафоя» і «Черемош».

Спочатку хочемо поділитися із читачами «Зелених Карпат» думками стосовно давньої гуцульської назви дуже цінного куща «катрафоя», багатьом відомого як «жимолость козолиста». Згаданий куш зустрічається у смерекових лісах Українських Карпат, здавна використовувався газдами для виготовлення міцних зубців для дерев'яних грабель. А його смачне листя люблять поїдати кози. На нашу думку, забута гуцульська назва «катрафоя», ймовірно, походить від латинських слів – *sarpi folium* (капріфоліум), що означає – «козиний лист», або «жимолость козолиста».

А далі аналогічно припускаємо, що загадковий гідронім «Черемош» складається із двох давніх гуцульських слів. Перша частина назви – слово «чере», напевно, походить від кореня латинського слова *ceremonia* (церемонія), що означає «священність, культовий обряд». (До речі, на Верховинщині збереглися подібні давні гуцульські слова: «чередінник», «чередінниця» і «чередувати»). Друга частина слова «Черемош» – слово «мош» – може походити від латинського *mosi* (моші), що означає «дід, старий чоловік». Тут варто додати, що в художніх творах Ольги Кобилянської та Петра Шекерика-Доникова знаходимо давні гуцульські слова: «мош» – старий дід, «мошя» – стара баба, повитуха. Таким чином, цілком справедливим є припущення, що автентична назва річки Черемош може походити від двох забутих гуцульських слів – «*Cere mosi*» (Чере моші), що означають – «Священний Предок».

На закінчення згадаємо, що на терені Гуцульщини найдовше зберігався дохристиянський культ померлих предків. Важливо, що тут й тепер побутують стародавні календарні обряди: «Дідивна Субота» та «Гріти Діда». Вони фактично підтверджують, що старовіцькі гуцули душі своїх померлих предків вважали священними. Знаменита повість Михайла Коцюбинського «Тіні забутих предків» дає прекрасний образ збережених давніх вірувань.

Іван ШАТРУК,
краснавець,
Івано-Франківська область

«КВИТНЕ РУЖА, КВИТНЕ...»

ВЕСІЛЛЯ НА ЛЕМКІВЩИНІ

ДОСЛІДНИК ЛЕМКІВСЬКОГО ФОЛЬКЛОРУ

Лемківський письменник, фольклорист, Михайло Васильович Дзіндзь народився 19 липня 1925 року в с. Красна Кроснянського повіту (Польща) в селянській сім'ї. Батько Михайла – Василь був сільським війтом. Дитинство М. Дзіндзя минуло серед великої маси селян та урядовців, які постійно відвідували хату сільського війта у справах державних і власних. Саме допитливість, спостережливість малого Михайла стануть у нагоді в майбутньому – при дослідженні лемківського фольклору.

Ще не відвідуючи початкової школи, Михайло вже вмів писати і читати не тільки українською, а й державною, польською, мовами. Великий вплив на його формування здійснив поет, художник, вчитель початкової сільської школи Іван Русенко, будинок якого межував із хатою Василя Дзіндзя. Малий Михайло не раз зачитувався допізна книгами з бібліотеки вчителя.

1931 року померла мати Михайла і батько одружився вдруге. Крім Михайла, в сім'ї виховувалося ще двоє дітей – дівчатка.

1938 року хлопець успішно закінчив шестирічну початкову сільську школу. Продовжити навчання здібному Михайлові не вдалося через матеріальну скруту та через те, що був єдиним помічником батька у домашній господарці. Тож батько віддав його «в науку» до місцевого шевця.

Саме сільський учитель Іван Русенко, його чудова бібліотека, спостереження за людським життям сформували у Михайла любов до читання, а потім писання, дослідницької роботи. Носячи скрізь із собою зошити, записував пісні, різні сценки, лемківські обряди: вечірки, хрестини, весілля, кермеші.

1945 року родина М. Дзіндзя, як і тисячі інших лемківських, насильно вивезена в Україну. Спершу її поселили в Борщеві на Тернопільщині. Там прожили неповних три роки. 1948 року сім'я переїхала до Борислава.

1951 року Михайло вступив до вечірньої школи робітничої молоді. Навука давалася йому легко і після успішного закінчення школи вступив до Дрогобицького нафтового технікуму, який закінчив 1962 року, одержавши диплом техника-механіка нафтового і

газового обладнання. Саме тут, у Бориславі, одружився, а 1958 року народився син Ярослав.

Із часом Михайло Дзіндзь починає писати вірші, оповідання з життя лемківського села, спогади із власного дитинства, опрацьовувати записи, що їх робив перед війною. Саме збереження лемківської культури, розсіяння лемків по всьому світі та загрози зникнення етносу спонукали Михайла взятися за перо.

Перші дописи М. Дзіндзя у тижневику «Наше слово», що видається у Варшаві (Польща), опубліковані 1964 року, вже у зрілому віці (39 років).

Першу велику етнографічну роботу «Роздільна на весіллі» тижневик «Наше слово» надрукував 1970 р., а через рік опубліковано роботу такого ж характеру під назвою «Лемківські хрестини». За нею була третя праця Михайла Дзіндзя «Лемківські вечірки».

Починаючи з 1964 року, тижневик «Наше слово» регулярно друкував статті, оповідання та вірші Михайла Дзіндзя на різноманітні теми, а також ряд гуморесок. Серед оповідань – «Навчаєся», «Не трафив», «Сгомось так казали», «Кумів могорич», «Як Гарась коня поміняв», «Прийшла коза до воза», оповідань часів Другої світової війни: «Як у Красній німців роззброїли», «Невинні жертви війни». Поряд із тим вміщено багато публікацій інформативного характеру, лемківських пісень.

1973 року «Наше слово» друкувало талановито написану та захоплюючу повість «Як Теремта з Америки домів піше вернув», а в 1975-1976 роках – новелу «Нескінчений акорд».

У 1960-х роках Михайло Дзіндзь

подавав до тижневика «Наше слово» різні дописи про життя лемків в Україні, публікував чимало дописів про Івана Русенка. З досліджень – велика етнографічна праця «Лемківське весілля в Краснім». Написав сценарій «Лемківських вечірок», які на сцені «Ватри-93» у Ждині (Польща) поставила самодіяльна хорова група «Джерела Лемківщини» із села Маринопіль (Івано-Франківська область).

Саме Михайло Дзіндзьо започаткував збирання лемківського фольклору та описів лемківського весілля зокрема. Завдяки йому лемки сьогодні мають і користуються фундаментальним дослідженням під назвою «Лемківське весілля на Горличчині», яке, з детальним поданням всіх весільних пісень, написав Ярослав Бодак спільно з Михайлом Дзіндзьом. Ця робота 1972 року відзначена золотою медаллю в Москві.

У Михайла Дзіндзя було чимало добрих задумів, багато неопрацьованого матеріалу: віршів, оповідань, повістей – вони чекають свого дослідника, свого часу і видання. Бо він – справжній співець лемківського краю – цього вартує і заслуговує.

Син Михайла Дзіндзя – Ярослав закінчив факультет журналістики Львівського університету імені Івана Франка, відомий у Бориславі громадський діяч, неодноразово обирався депутатом Бориславської міської ради.

Помер Михайло Дзіндзьо 8 серпня 1993 року на 68-му році життя, дочекавшись, що Україна стала вільною. Похований на Мразницькому кладовищі. Дружина Марія пережила його на 20 років і померла 26 лютого 2013 року. Похована біля свого чоловіка.

Лемківський письменник, фольклорист, науковець, поет – таку можна дати оцінку постаті Михайла Дзіндзя, який майже 45 років прожив і пропрацював у нашому чудовому місті.

Роман ТАРНАВСЬКИЙ,
історик,
м. Борислав
Львівської області

ВІД РЕДАКЦІЇ:
увазі читачів журналу
«Зелені Карпати»
пропонуємо уривок з
фольклорного есею
Михайла ДЗІНДЗЯ
«Весілля на Лемківщині»

«ЮЖ МІ НЕ ХОДИТИ...»

Весілля на Лемківщині відбувались у всі пори року: навесні, влітку та восени. Але найбільше випадало їх узимку, у так звані м'ясниці, коли в селі всі найважливіші роботи вже завершені і люди мали багато вільного часу.

Майже у кожному лемківському селі під час м'ясниць відбувалось шість-вісім, або і більше весіль! Лемківське весілля тривало два-три дні, а перед Першою світовою війною, траплялося, і весь тиждень.

Структура лемківського весілля подібна до загальноукраїнського. Воно починається з вальєтів (освідчин-заручин). Дійство триває одночасно у молодого та молодої, відтак по черзі, у молодої та молодого, або навпаки (завершується там, де будуть жити молодята).

З весіллям пов'язаний ряд звичаїв (заручини, промови старостів, почепини молодої та інші), поширених по всій Україні. Однак чимало весільних звичаїв (відгравання на добраніч, прихід приданів) на Лемківщині є самобутньою традицією.

Лемківський обряд поділяється на ряд окремих частин, котрі, чергуючись, створювали барвисту, але гармонійну картину весілля.

Для кожної частини були створені оригінальні, тільки їм притаманні співаночки. Наприклад: коли весільна дружина з молодим йде по молоду, то дружби весело співають: «Таке от мі, таке дівча сподобало», «Як я їхав понад Котай», «Я сой хлопець справедливий» та інші. А коли молода прощається із своїми батьками, то дружки і свашки вже сумно співають: «Будте мі здорови», «Ой юж мі не ходити», «Зазуля кувала», «Як я буду в своїй мамці на одході» та інші.

Кожен крок, вчинок учасників дійства супроводжують своєрідні пісні, які є справжнім скарбом народної духовної культури лемків.

Давніше було так, що батьки молодих домовлялися між собою про одруження дітей, а вже потім знайомили їх і робили зальоти, навіть без їхньої згоди. Часто женили сина, чи віддавали доньку за нелюба.

За новітньої пори хлопець з дівчиною знайомився вже сам, а батькам говорив про свій вибір вже тоді, коли

треба було йти на зальоти (заручини).

Знайомились найбільше на «вечірках», де дівчата (у довгі зимові вечори) сходились прями льняні чи конопляні кужелі, а хлопці приводили музик для танців. Коли сподобались одне другому, хлопець починав «залицятися», тобто дружити з обрабною дівчиною, приходити до її хати. Домовлялись спершу між собою про одруження, а потім повідомляли про те батьків.

Тоді, за три тижні перед весіллям, відбувались зальоти. Парубок приходив з двома сватами до хати молодої, там з нею і її батьками домовлялись остаточно про одруження і про віно – посаг для молодої.

Траплялося і так, що парубок, не домовившись з дівчиною, приходив до неї зі сватами на зальоти. Якщо дівчина не хотіла поєднувати з тим парубком свою долю, то зовсім не виходила до непростених сватів з комори, або не сідала з ними за стіл. Зальоти на тому обривались і весілля не відбувалося.

Традиційного гарбуза не підносили лемківські дівчата небажаним женихам. Цей звичай був відчужений тому, що на Лемківщині гарбузи взагалі не родились.

У деяких селах після зальотів, на другий день, відбувались оглядини. Молода зі своїми батьками йшла до молодого оглядати, чи на добре господарство вона піде.

Саме весілля складалося з таких частин: «Відгравання на добраніч», «Йдуть по молоду», «Збори до шлюбу», «Шлюб», «У молодої», «Танці в корчмі», «Прощання з батьками» і «У молодого».

Давніше відбувались ще «Притулини», «Сващини» та «Дружбовини».

На притулинах, ще названих іноді покладами, у передостанню, або останню ніч весілля молодим стелили в коморі на долівці ложе для першої шлюбної ночі. Стелили, звісно, досвідчені свашки, але їм старалися «допомогати» старости, або навіть дружби.

Вони непомітно підкладали під перину кілька дерев'яних полін, щоби молодим було «м'яко спати». Молодим давали жартівливі і дотепні поради, як мають вести себе в таку ніч. При тому свашки співали зі сміхом:

*Не до терня, не до терня,
Бо ся поколеме,
Під перину материну,
Там ся загірме.*

ЛЕМКІВСЬКІ ТИПИ: газда; фраїр і фраїрка; війт

Сващини справляли свашки для весільної дружини. Найчастіше – у першої свашки. Нерідко гостились увесь день і всенюк ніч, бо господиня старалась продемонструвати власний «високий» статус.

Дружбовини зорганізовували в складчину дружби у хаті першого дружби. Запрошували туди молодих, дружок та інших гостей, переважно молодь. Приводили музикантів, танцювали і забавлялись теж всю ніч.

Ці три названі вище частини лемківського весілля перед Другою світовою війною вже рідко де побутували.

Але зате скрізь відбувалися поправини. Минав тиждень по весіллю, у неділю пополудні у хаті молодого (або молодої, – там, де вони жили) сходились знову всі учасники дійства. Столи вгиналися від наїдків і питва, лунали пісні і коли насамкінець приводили гудаків (музик), у шаленому вихорі кружляли танцюючі пари.

УЧАСНИКИ ВЕСІЛЛЯ ТА ЇХ ОДЯГ

Головними дійовими особами на весіллі були, звісно, молодий і молода. Щоправда, їх участь – здебільшого пасивна і поважна. Молоді не співали і не жартували, хоч і танцювали, але стримано. Тим наголошували, що їх безтурботна молодість закінчилася і вони вступають у нове, спільне трудове життя.

Молода завжди одягала лемківську народну ношу. Білу, тебетову спідницю, зібрану у дрібні фалди. Іноді спідниця знизу була вишита рослинним орнаментом, або обшита трьома вузенькими (1 см) різноколірними срічками. На східній Лемківщині (Сяніччині) вбирали спідницю також темно-синю, у білі горошки.

Фольклорний есей Михайла ДЗІНДЗЯ проілюстровано малюнками відомого лемківського педагога, письменника, художника, громадського діяча Івана РУСЕНКА (1890-1960 рр.)

Спереду пов'язувала білий фартушок (запаску). У західній Лемківщині цей фартушок був або з вишивкою низом, або з нашитими трьома різноколірними стрічками. У східній Лемківщині він красувався і з вишивкою, і зі стрічками разом.

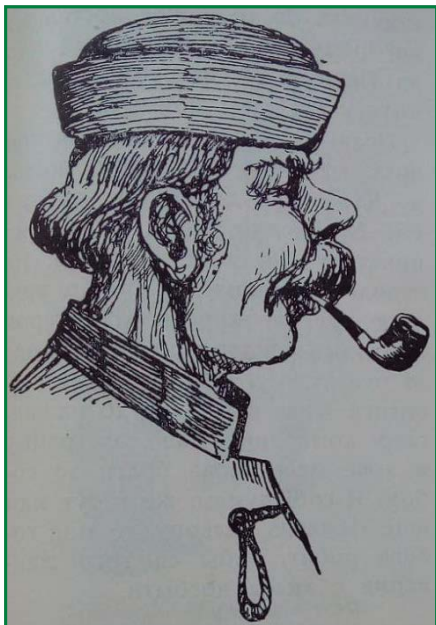
Сорочку шили з добре вибіленого домотканого тонкого льняного (або білого купованого) полотна з вишивкою на рукавах. У Ясельському повіті знизу на рукавах була дрібно зібрана, прикрашена комбінованою (хрестики, мережка, стібкування) вишивкою та «зубцями».

Поверх сорочки молода одягала рожевий або синій шовковий корсет (у західній Лемківщині прикрашений вишивкою-цвітом, а також бляшками, бісером). Узимку – кожушок або гуньку. Подекуди (західна Лемківщина) – шубу (менту).

Справжньою прикрасою для молодої був вінок, його вона тримала на голові протягом майже всього весілля (до почепин). В околицях Риманова (Долино, Валутяжне, Вільна, Аолтушова, Королик) весільний вінок молодої – високий, плетений з барвінку, з колосками (китицями) вівса. З вінка на плечі, поверх розпущеного волосся, звисали (на східній Лемківщині) різноколіорові, або тільки білі (західна Лемківщина) стрічки. У селі Боську замість вінка молода накривала голову білою хусткою, прикрашеною гарними квіточками з кольорового паперу, блискучими бляшками і пацьорками, галузками барвінку. В Полянах молода надягала на голову широкую пов'язку з нашитими, майстерно зморщеними, кольоровими стрічками, дрібними квітками та блискучими бляшками. Траплялися вінки у вигляді високих шоломів з картону, прибрані стрічками, квітами (Крамина), або маленькі віночки з барвінку, зі жмутками вівсяних колосків і головкою часнику (Карликів).

З прикрас молода пов'язувала довкола шії плетену з кольорових дрібних пацьорок крайку (Сяніччина) або нарядний гарян, а також червоні коралі з кільканадцяти ниток різної довжини. На ноги вдягали «керпці»-ходани (XIX ст.) або черевики з високими халявками (угорські).

Молодий одягав білі штани (ногавки) з полотна домашнього виробу, а зимою – холошні. Ногавки, холошні були прикрашені кольоровими рубцями – вставками на швах, знизу мали невеличкий розріз – розтруб.

Лемківська хата (30-ті роки XX ст.)

Поверх білої льняної сорочки молодий одягав лайбик (камізельку) з синього сукна, без рукавів. Лайбик прикрашали кількома рядами жовтих металевих гудзиків (Сяніччина) або обшивкою – дребинкою. Зимом на лайбик надягалася гунька з сукна домашнього крою.

Гордістю молодого вважався чорний капелюх (калап) з кольоровим пером і китицею квітів: його молодий не знімав з голови протягом всього весілля. Капелюх нерідко був оббитий крайкою – стрічками з барвінковим маленьким віночком.

Справа на грудях молодому молоді приціплювала пишний букет зі штучних квітів та білою стрічкою.

Подекуди (Сяніччина) у руках молодий тримав палицю-топірець, перев'язану рушником чи хусткою.

У західній Лемківщині (Горличчина, Новосяндеччина) молода перев'язувала молодого рушником довкола стану під лайбиком.

На ноги молодий взував керпці (XIX ст.), або звичайні черевики.

Активну участь у лемківському весіллі брала всесільна дружина: маршалка, старости, свашки, сватки, дружки і дружки.

Головною керівною особою лемківського весілля був маршалка. Він, як маршал на військовому параді, командував ходом дійства.

Атрибутом його влади була спеціальна «маршалка» – груба палиця, прикрашена букетом квітів, стрічками, або перев'язана рушником. У Новосяндецькому повіті маршалка мав у руці шаблю, позичену від військових

урлюпників, або вистругану з дерева і так гарно розфарбовану, що виглядала, як справжня.

Перед промовами маршалка стукав палицею, чи шаблею в трагар стелі, вимагаючи тиші й уваги.

Вдягнений був у типову лемківську ношу (білі штани й сорочку, синій лайбик). Поверх лайбика надягав суконний плащ (чугу, чугану) з довгим комірцем-ковніром. У зашитий знизу рукав чуги ховав пляшку з горілкою на випадок потреби. На грудях маршалкові, а також двом старостам молода чіпляла (з правого боку) за один ріг білу хустку з дрібними квіточками.

Маршалка повинен вміти урочисто і зворушливо промовляти до молодих і весільних гостей, знаходити вихід з будь-якої ситуації. Це – людина в роках, але енергійна, в той же час дуже авторитетна і поважана.

Старости – перші помічники маршалка. Одягнені так же, тільки не носили палиці-маршалки.

Також повноправними господарями лемківського весілля були свашки. Вони теж керували ходом дійства, слідували, щоб усі звичаї та традиції були виконані повністю і з непомильною точністю. Свашкам треба добре знати ці звичаї. Крім того, повинні мати у власному арсеналі чимало весільних співаночок.

Вони мусять упродовж весілля багато співати і танцювати, та ще примовляти до всякої весільної дійства. Майже скрізь на Лемківщині були дві свашки – старша (або перша) і молодша. Насамперед ці ролі дста-

валися молодим жінкам. Хоча траплялися, звісно, і винятки...

Уберя свашок не відрізнялася від одягу інших лемківських молодих (темна спідниця з дрібними збиранками, така ж запаска, біла сорочка з вишивкою-мережкою, корсет без вишивки і прикрас, сердак (гунька). І лише головний убір мав відмінності.

Спершу свашка пов'язувала голову тебетовою хусткою з френдалями, поверх неї – другу крамську хустку з квіточками. Молодша свашка подібну парадну доповнювала червоною, або рожевою стрічкою, яку застібувала під шиєю шпилькою.

При молодому постійно знаходилися два дружби, що виконували його волю, а також розпорядження маршалка. Їх обов'язком було підтримувати загальну бадьорість і веселість упродовж весілля. Дружки перші починали співати і танцювати, сипали навкруги жартами та дотепами. За столом наливали в чарки горілку, слідували, щоб всі частувалися. «Дружба – душа весілля!» – говорили лемки. «Дружбити» було великою честю для парубка. З хлопця, який ніколи не друживав, завжди сміялись товариші.

Вдягнені були дружби, як і головний призвідець торжества. Лише у хаті, коли молодий (єдиний) був у капелюсі, дружби – без головних уборів. Дружбам до їх капелюхів пришивали дружки пера і різнокольорові стрічки, що звисали вниз аж на плечі. До лайбиків, на грудях зліва, приціплювали букет зі стрічками різнокольоровими, але менш нарядний, ніж у молодого.

Помічницями молоді були її подруги-дружки. Вони, як і дружби, теж повинні під час весілля активно співати, танцювати, забавляти гостей. Дружок підбирала і запрошувала молода. Їх одяг майже не відрізнявся від убери молоді, хіба що був не такий яскравий. На головах дружки теж мали вінки, але трохи тонші. Молоді лемківські красуні у народній ноші, мов писаночки красувались за весільним столом!

Кожна дружка мала право сама вибирати для себе дружбу. Котрий парубок їй сподобався, тому пришивала перо до капелюха і букет до лайбика.

У тому селі, де заведено, що дружбів нараховувалося чотири-шість, або

і більше, вибір був великий, то дружки навпередки старалися чимкоріше пришити букет найгарнішому, чи найвеселішому парубкові, щоби потім біля нього все весілля пишатися.

Здебільшого парубки і дівчата наперед домовлялися, хто кому буде за дружбу, чи за дружку.

Але іноді молода, чи молодий, щоби зробити своїм друзям сюрприз, навмисне не повідомляли, кого запросили за дружбу чи дружку. Тоді на весіллі зав'язувались різні несподівані пари.

Нерідко після такого спільного дружбування, чи дружчиння парубок і дівчина незабаром справляли власне весілля.

Сватками були одружені чоловіки. Вони не мали на лемківському весіллі чітко визначеної згори функції, а запрошувалися для численнішого товариства. Виконували деякі доручення маршалка і виносили з хати і вантажили на віз, чи сани скриню з вином молодої, приносили лаву перед тим, як батькам треба було сідати до благословіння молодих. Співали і танцювали.

У хатах молодого і молодої був за найголовнішого доматар – домашній староста. Але не батько – господар хати, а хтось з найближчої рідні – вуйко або стрико.

Упродовж лемківського весілля не стихали гудаки-музики. Колись, давніше були то цигани. Двоє грало на скрипках, третій на басі, а четвертий на барабані-бубні.

Але перед Другою світовою війною майже у кожному лемківському селі «концертував» вже власний оркестр, у котрому, крім вище названих інструментів, були ще кларнет і трубка.

Деякі весільні співаночки гудаки супроводжували своєю майстерною грою. При благословінні батьками молодих та під час проведів молодої з батьківського дому гудаки виконували особливу, дуже тужливу мелодію – ладкання.

Але найбільше грали вони до лемківських народних танців: обертом, потряски, округлого, чардаша та ще до всім відомих вальсу і польки.

Майже на всій території Лемківщини, від ріки Сян на сході аж по ріку Попрад на заході, весілля відбувалося приблизно так, як описано в цьому творі.

Але була у різних повітах і деяка різниця. Наприклад: на Сянїччині та Кросненщині про маршалка не йшло-

ся. Його обов'язки виконував там старший, або (як іноді казали) перший староста. У названих повітах також сподибуємо різку або рішку, своєрідний прапор, який перший дружба носив завжди попереду весільної дружини, куди б вона не йшла.

«Різка» – зрізаний вершок ялинки з чотирма або п'ятьма рядами гілок (до одного метра висоти). З гілок знімали кору, одягали на них яблука, обвивали барвінком. Потім збирали разом угорі та прив'язували до стовбура. Таким чином утворювалась чотиригранна, чи п'ятигранна «конструкція» у формі розтягнутої букви «ф». Знизу прикріплювали підставку, щоби різка могла стояти на столі. Зверху дружки прив'язували ще багато різнокольорових стрічок, що грайливою веселкою майоріли над головами весільної дружини, коли дружба розмахував різкою високо угорі.

Не у всіх повітах нараховувалася однакова кількість дружбів і дружок. У Горлицькому повіті – по дві пари, на Сянїччині – три або і чотири пари. У Ясельському і Кроснянському повіті могло бути і вісім пар дружбів з дружками.

Бувало: скільки молодий мав близьких друзів-парубків, а молода подруг-дівчат, стільки й просили за дружбів і дружок.

У більшості лемківських сіл молодята йшли до шлюбу у парі. Як вивів доматар молоду з комори, а маршалка спарував їх, наказавши взятись за руки і крутнутись тричі посеред хати, так упродовж весілля вони вже не розлучалися, всюди ходили разом.

Залежно від географії різнився обряд «почепин» молодої. Описаний у цьому творі, взятий з Горлицького повіту. Там на обряд почепин сходилась у комору майже вся весільна дружина, крім батьків молодої і звичайних гостей. Молода змушена була демонструвати неабияку терплячість. Сватки, старости і дружки допомагали свашкам вершити той обряд. Намагалися чесати молоду граблями, зодягали на неї хомут, або воляче ярмо. Насамкінець дружки старались вкрасти поцілунок від нареченої, «перший яко жени».

Інакше було на східній Лемківщині. На Сянїччині, наприклад, свашки забирали на почепини у комору тільки саму молоду. Знімали з неї вінок, накладали чеpecь, крім цього, молода переодягалася з білого наряду в темніший корсет, спідницю, запаску. Упродовж почепин і при виході з комори

молода повинна була плакати за втраченим дівочтвом.

У деяких селах на завершення почепин «нвоженці», у товаристві весільної дружини, йшли до річки. Маршалка хрестив воду рукою, а дружки занурювали і піднімали свої топірці так, щоби молоді могли вмитися стікаючими краплями. Потім молода набирала у коновку воду, несла її до хати та кропила садибу і всіх присутніх – на знак чистих і щирих відносин з ними.

ЗАРУЧИНИ

...Настали Різдвяні свята. Весела то пора на селі. Колядам і щедрівкам немає кінця. Діти, поперебирані на різних звірів, циган, царів, воїнів та патухів, із засвіченою зіркою ходять від хати до хати, бажаючи господарям всього найкращого.

Потонуло в снігах село в горах Карпатах на Лемківщині. Але в хатах тепло. Навкруги багато лісів, то і деревина є на спал.

Святий вечір та перший день Різдва люди святкували вдома, зі своїми сім'ями.

Але вже на другий день свят повалили в гості! Кум до кума, сват до свата, брат до брата, сусід до сусіда...

Співи і загальну веселість чути майже з кожної хати. Бо лемки гостинні, веселої вдачі люди, вміли забавлятися у свята! Аж тут, на третій день, на Штефана, новина: Петро робить зальоти у Марисі.

– Но, то весілля буде на м'ясиці! – гуде по селу.

Бо Петро – парубок знатний. Цей двадцятип'ятилітний хлопець відомий не тільки природною красою, працьовитістю, веселою вдачею, але ще і тим, що був у своїх батьків одинаком, якому вони віддавали все своє господарство!

Не одній дівчині в селі Петро подобався і не одна мріяла вийти за нього заміж! Але він віддавав перевагу тільки Марисі. Все тільки з нею жартував і танцював на вечірках, тільки її одну відпроваджував додому!

Гей! Веселі ті вечірочки були! Зійдуться в якусь одну хату дівчата, прядуть кужіль, плетуть на дротах шарпетки, чи рукавички, та ще пісні співають...

Але небагато вони того напрудуть та нароблять... бо вже приходять хлопці з музикою, вся робота летить в куток, починаються танці!

Не один парубок знайшов собі на таких вечірках жінку, і не одна дівчина – мужа.

На вечірках Петрові сподобалася Марися... Чим вона його приворожила, хто його знає... Може, синіми оченятами, чорними бровами, білим личком, а може, милою розмовою... Була дівчина першою красунею в селі!

І хоч не була з багачького роду, але й не з бідного.

Її батькові Штефану (хоч мав ще двох, молодших від Марисі, синів), під силу дати доньці багате віно.

Тепер він поважно сидів за столом разом зі своєю жінкою Параскою. Коли Петро зі сватами увійшли в хату, Марися втекла в комору як велів старий звичай.

На зальоти Петро взяв собі сватів: свого стрика Гриця та вуйка Онуфера.

– Дай, Боже, добрий вечер! – привітались свати, як переступили поріг.

– Дай, Боже, й вам! – відповів господар.

– Сідайте, дорогі госці! – припростила господиня дому Параска.

– Не будемо сідати, поки й нас не вислухаєте, пошто ми тут пришли, – говорить сват Онуфер.

– Повідайте! Як то штоси доброго, то приймемо... а як дашто злого... то тиж вислухаємо!

Тут виходить вперед сват Гриць і урочисто промовляє:

– Наш князь – квіт молодий – пішов сой на лови, лем не зловив нич, тильки думку пусту... А пуста думка повідат, чом він пари немає, чом самотній в світі, як биль у полі. Аж ту, коли князь молодий увидів красну дівицу, як зірницу, якраз пригідну собі на помічницу! Скорчив наш князь молодий, кеби ей зловити и до свого серця притулити... Лем красна дівиця ляклива, як лисиця, з очей му щезла, а в серці велику тугу залишила.

Тепер наш князь молодий сумує, за красною дівицею, пишнов зірницев банує! А ми, його други, вірні слуги, ходили-слідили, красну дівицу гладали... И за помогав Бога пришли'сме саме до вашого порога... Низко ся кланяємо раз, другій и третій, и просимо: дайте красну дівицу, вашу дочку Марисю тому князю молодому за помічницу, на вірну подругу і за жену люблю!

Увесь час, поки сват – стрик Гриць виголошував свою промову, Петро хвилювався... Хоч він наперед про все домовився з Марисею, хто його знає, що її родичі можуть втнути на зальотах?

– Дякуємо вам за велику честь! Ми ся зараз нарадимо, што вам одповісти! – сказав господар і додав до своєї жінки. – Но то як, стара, прийме-ме Петра за зятя?

– Та я што? Мі вшитко єдно, якій буде зать, лем треба ся Марисі звідати, ци она го хоче! – одповіла газдиня і пішла в комору за донькою.

Марися виходить з комори і не-сміливо стає на порозі... Глянула на Петра, на сватів, на своїх батьків і зашарілася.

– Марись! Повіч нам, ци ти підеш за того Петра заміж? – запитує мати.

– Та піду...бо...я го люблю! – тихо відповідає Марися.

– Но, то привитай сватів, як ся належит! – сказав батько.

Марися вернулася в комору і звідтам винесла на вишитім рушнику хліб і сіль, та подає сватам. Вони приймають хліб, цілують його і кладуть на стіл. Потім витягають з кишень пляшки з горілкою. Сват Онуфер так говорить:

– Но, та тепер юж сядемо за ваш стіл, бо юж знаємо, же буде він для нас гостинний!

Сват Гриць наливає горілку в чарки і говорить:

– Випиймо тоту першу порційку за щесця й здоров'я наших молодят Петра й Марисю!

– Дай Боже! Пийте на здоров'я! – відгукуються господарі.

Всі посідали за стіл, частуються, розмовляють.

– Но, то тепер повічте нам, Штефан, яке ви даєте віно для Марисі, бо сами знаєте, же на нову газдівку їх треба добри забезпечити! – говорить сват Онуфер до батька Марисі.

– Та дам їй три морги поля, на Шавтиставі й Буку в Циговці – відповів господар на це.

– А зо статку што? – питає дальше сват Онуфер.

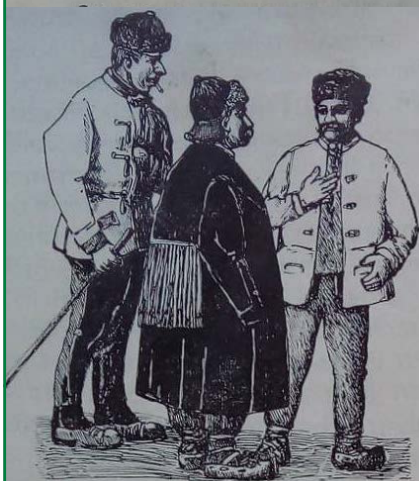
– Дамо їй ялівку, – відповідає мати.

– А чога не корову? Маєте, прецінь, аж три, – додає другий сват Гриць.

– Бо корову треба буде на весіля зарізати! Наша та й Петрова родина велика, на весілю буде дуже люди, то треба подбати, жеби биво чим гостити! – зауважує господиня.

– А може, не треба корову різати?

**ЛЕМКІВСЬКІ ТИПИ:
наречена; мітлярі;
весільні музики**

**ЛЕМКІВСЬКІ ТИПИ:
гудаки;
лемківські політики:
Штефан Варянка,
Осиф Кисилиця,
Матвій Чир;
капрал**

Зарізали би ми вепря й пару баранів... – каже господар до жінки.

– Заріжемо корову й ми! Жеби нам деколи люде не повідали, же зле худобне весіля своїй дівці справляли! – стоїть на своєму господиня.

– Но, родиче Петра, што му дають? – питає господар сватів.

– Та што му дають? Ви, Штефан, добри знаєте, же Петро – одинак й цілий масток його вітця перейде на него! – відповідає сват Гриць.

Петро і Марися не беруть участі у тій розмові про майно. Вони сидять за столом, щасливі і трохи збентежені...

– Марисю моя! Я би'м тя взяв за жену, хоч би твої родичі нич ти не давали... – шепоче Петро.

– А я би ся встидава так, без нічого, до твоєї хижи ся з'явити! – відповідає Марися теж шепотом і додає. – А ци будеш ня, Петрусю, так любити потім, як тепер?

– Ціле життя так буду любив! Бо ти мій найбільший масток! – відповідає Петро.

Марися з вдячністю подивилась Петрові в очі.

– Што то там наши молодята шепчут? – зауважує сват Онуфер. І додає:

– Ано, заспівайте нам дещо, бо на своїм весілю не будете співати!

– Й то правда, заспівайте, нех ваши зальоти весели будуть! – припрошує сват Гриць.

І Петро заспівав своїм сильним голосом жартівливу пісню для Марисі:

*Калина, калина,
За нев яворина,
Одроб, моя мила,
Што-с мі поробива.*

Марися засміялась щасливо, прийняла цей виклик Петра і так йому відповіла своїм мелодійним голосом:

*Я ти поробива
Не на рік, не на два.
Юж я ти, мій мілий,
Одробиц не годна.*

– Правда, Марись, правда! Юж запізно на одробляня! Но, то випийме за тодо дівочке горування! – сказав, зі сміхом, сват Онуфер.

Всі чинно випивають. Мати Марисі подає на стіл всілякі закуски, яких доволі в хаті, бо були приготовлені на свята.

– А тепер повічте нам, Штефан, коли думаєте весіля робити? – питає сват Гриць.

– Та чого одкладати... Най ваши молодята йдуть завтра до егомосця, най дадут на оповіди і за три неділі, якраз на м'ясниці, зробимо ім весіля! – відповідає господар хати.

– Правду повідаш, старий, одкладений то хиба сир добрий! За три тижні якраз си добри пририхтуємо до весіля! – каже мати Марисі.

Під вікном почувся шум, а потім лунає коляда:

– Во Вифлєсмі нині новина...

Петро з Марисею вибігають з хати на подвір'я, а там – їх товариші і подруги: Ваньо, Михайло, Василь, Евуся, Гануся, Оріся.

– Газді й газдині, й цілій родині зичиме щесця, здоров'я і вшиткого найліпшого в Новому році! – віншують колядники під вікном.

– За коляду дякуємо й вшитких до хижи просиме! – радо посміхається Марися.

Хлопці і дівчата заходять в хату, господарі запрошують їх сідати за стіл, а свати наливають горілку до чарок. Одразу прибавляється веселості і гамору. За хвилину всі всело співають:

*Я сом хлопець еден,
Мам фрайрок седем,
Єдну на неділю,
А шіст на каждый ден.*

*Моя фрайречко,
Вивий мі перечко,
Зелене, червене,
Бо си розийдеме.*

*Пришла неділечка,
Я не мам перечка,
Бо мі го не дава
Моя фрайречка.*

*Не дава, не дава,
Але обіцява,
Як червена ружа
Буде проквитава.*

*Квітне ружа, квітне,
А квіту немає,
Кто не закоханий,
Тот жалю не знає.*

*Кто не закоханий,
Не буде мав жалю,
Хоц помашерує
До чужого краю.*

ЛЕМКІВСЬКІ ТИПИ:
газдяня; скляр;
директор школи

Тут найметкіша з дівчат, Евуся, кивнула головою на Петра і Марисю, підморгнула до хлопців та дівчат і голосно заспівала пісню, яку всі відразу підхопили:

- Чорни очка, чорни очка,
Як терен, як терен,
Коли ж ми ся поберем,
Поберем, поберем.
- Поберемся, поберемся
В неділю, в неділю,
Мам я в Бога надію,
Надію, надію.
- А де ж ти м'я, а де ж ти м'я
Поведеш, поведеш,
Коли хижки не маєш,
Не маєш, не маєш.
- Підем, серце, підем, серце,
В чужую, чужую,
Заки свою збудую,
Збудую, збудую.
- Будуй хижку, будуй хижку
З лободи, з лободи,
До чужої не веди,
Не веди, не веди.

**Фольклорист
Михайло ДЗІНДЗЬО
(у центрі) серед шанувальників
його творчості**

- Чужа хижка, чужа хижка
Такая, такая,
Як свекруха лихая,
Лихая, лихая.

Потім зазвучали «Червена ружа», «Ой верше мій, верше», «Сусідка» та багато-багато інших рідних лемківських пісень, котрі лунали в хаті Марисі до пізньої ночі.

Славні то були зальоти! Додому розходились вже під ранок! На тих зальотах Петро запросив собі за друзів Ваня і Михася, а Марися за дружок – Евусю та Ганусю...

P.S. Редакція журналу «Зелені Карпати» щиро дякує Ярославу ДЗІНДЗЮ, сину фольклориста М. Дзіндзя, за надані матеріали.

З ВЕРХА – НА ВЕРХ...

Визначні природні і культурні цінності Верховинського регіону Українських Карпат

*Іван ЗЕЛЕНЧУК,
кандидат
фізико-математичних наук,
старший науковий
співробітник
НПП «Верховинський»,
с. Криворівня
Івано-Франківської області*

Згідно з соціальним паспортом Верховинського району Івано-Франківської області, його загальна площа становить 125 тисяч 426 гектарів, яка є специфічною високогірною та багатогірною територією Українських Карпат. Населення Верховинщини складає 30 тисяч осіб та вважається багаточисельним як для гірської та високогірної заселеної території.

На крайньому півдні Верховинського району проходить протяжний, довжиною 49 км, Державний кордон України із сусідньою Румунією. До складу Верховинського району входить селище міського типу Верховина, яке традиційно вважається історико-етнографічним центром Гуцульщини. В цьому районі розташовані 42 сільські населені пункти, що адміністративно підпорядковані трьом новоствореним територіальним громадам: Верховинській, Зеленській і Білоберізькій. На теренах Верховинського району, завдяки гірським природним умовам та традиційному тваринницькому господарству, ще збереглася специфічна дисперсна (розсіяна) форма розселення карпатського гірського українського населення (гуцулів) в Україні. Розселення складається із понад 12 тисяч господарських дворів, що розміщені далеко один від одного, в долинах гірських річок і потоків та на різних гірських схилах.

Верховинський район є найбільш високогірним в Україні, середня його висота становить 901 м н. р. м. Для порівняння подамо фізико-географічні да-

ні про високогірність двох сусідніх гуцульських регіонів України: Путильщина Чернівецької області – 859 м н.р.м., Рахівщина Закарпатської обл. – 508 м н.р.м.

На території Верховинського регіону Українських Карпат знаходиться частина південно-східного масиву Чорногірського хребта, на якому височать три гори-двотисячники. Друга за висотою гора – Бербенеска (2036 метрів); третя за висотою – гора Піп-Іван (Чорногора) (2021 м), із руїнами кам'яного будинку колишньої астрономічної обсерваторії на ній; скеляста гора Ребра (2001 метр над рівнем моря).

За нашими українознавчими дослідженнями, на Верховинщині традиційно побутує так звана «гуцульська народна оцінка висоти навколишніх гір». За цією звичаєвою мірою висот місцевих гір, які корінні гуцули називають «верьхами», можна вважати, що гора висотою 500 м н.р.м. взагалі не вважається горою, а просто «горбом». Гора висотою 1000 м н.р.м. вважається «високою», а гора висотою 1500 м н.р.м. – «дуже високою». Згідно з цими гуцульськими народними досвідними географічними знаннями, гірська специфіка Верховинщини полягає в тому, що на його території знаходиться більше 350 «високих» і «дуже високих» гір. Інакше кажучи, згідно з гуцульськими звичаєвими нормами, у Верховинському районі нараховується понад 100 «дуже високих» гір і 250 «високих» гір.

Таким чином, ми бачимо, що Верховинщина є не тільки найбільш високогірним, але й багатогірним районом України. На нашу думку, Гуцульський регіон Українських Карпат можна вважати своєрідним «Українським Тибетом». Тут варто звернути увагу на те, що високі гори Гуцульського регіону Українських Карпат значно інтенсивніше впливають на формування менталь-

ності горян-гуцулів, ніж сусідні Покутські і Подільські рівнини на власних корінних мешканців.

Нагадаємо читачам, що всі гірські країни Європи вважають свої найвищі гори національною гордістю і безцінним природним скарбом. Наприклад: Румунія – гірський хребет Фегераш, у Південних Карпатах; Словаччина – гірський хребет Татри, в Західних Карпатах; Австрія – гірський хребет Тироль, у Альпах. Для незалежної України справжньою національною гордістю є гірський хребет Чорногора в Українських Карпатах, із найвищою горою Говерлою (2061 м).

На території Верховинського регіону Українських Карпат знаходиться більше 80-ти високогірних альпійських лук. Розкішних просторих полонин, які протягом багатьох попередніх століть були основою традиційного пастушого господарства і знаменитої пастушої культури Гуцульщини. В сучасних умовах України на полонинах Верховинщини можна щоліта випасати близько 10 тис. голів худоби та 50 тис. голів овець. Державне сприяння раціональному розвитку полонинського господарства Верховинщини може допомогти подальшому розвитку зеленого сільського туризму. Більшість сучасних туристів Верховинського краю мають бажання ознайомитись із традиційним гірським пастушим полонинським господарством гуцулів, збереженою етнологічною технологією варіння сиру та виробництва славнозвісної гуцульської бриндзи.

Площа лісового фонду Верховинського району становить 86 103 гектари і є досить значною в Українських Карпатах. На території Верховинського регіону знаходяться великі гірські лісові і полонинські масиви, із збереженою цінною гірською флорою і фауною, що належать природо-заповідному фонду України. На цьому терені працюють

дві державні природозаповідні установи: Карпатський НПП (м. Яремче) та НПП «Верховинський» (с. Верхній Ясенів).

У Верховинському районі знаходяться великі за площею суцільні масиви гірських смерекових лісів, віком понад 50 років. Вони творять велику гірську лісову екосистему Українських Карпат. Дуже цінними дарами гірських смерекових лісів є дикоростучі гриби, ягоди і лікарські рослини.

Перспективним напрямом розвитку Верховинщини може бути організація раціонального гірського лісового господарства, що дасть можливість зберегти смерекові ліси як важливий чинник екологічної безпеки України і Східної Європи. Серед цих гірських лісів знаходяться споконвіку збережені окремі фрагменти смерекових пралісів (давні гуцули їх вважали священними, «Божими Лісами»), які є національною природною спадщиною України.

На території Верховинського регіону Гуцульських Карпат знаходиться кілька джерел лікувальної мінеральної води «Буркунт». Тут розміщені два великі гірські озера Шибене і Марічейка та витoki і водні басейни двох великих гірських річок: Чорного і Білого Черемошів. Вони живляться водами понад 30 гірських потоків. Значним є водний і екологічний потенціал річки Чор-

ний Черемош, витoki якого знаходяться під горою Команова та плоскогір'ям Палениця. Базується на понад 20 великих гірських потоках-притоках: Чимірний, Лустун, Попадинець, Альбин, Добрин, Прелучний, Рабинець, Керничний, Шибений, Падороватий, Лудовець, Гнилець, Дземброня, Бистрець, Ільці, Бережниця, Варітин, Млинський, Росішний і Річка.

Річка Білий Черемош також має досить великий водний і екологічний потенціал, який творять більше 10-ти гірських потоків-приток: Перкалаба – бере свій початок під горою Крецелі, на території сусідньої Румунії, Сарата, Срібник, Гостовець, Маріїн, Лопушна, Пробійна, Тікач, Яблунечний і Кохан. Річкова водна екосистема Чорного і Білого Черемошів є цінним ресурсом Верховинщини, що може вважатися національною природною спадщиною України.

Весь Черногірський високогірний масив та Чивчинські і Гринявські гори належать до Гуцульського регіону Українських Карпат. На території Чивчино-Гринявських гір протягом останніх 10 років успішно діє Національний природний парк «Верховинський».

Далі хочемо нагадати, що трьома першими українськими дослідниками Гуцульського регіону Українських Карпат були: професор Яків Головацький,

Криворівня (вид на Черногірський хребет)

священик о. Софрон Витвицький і вчитель Володимир Шухевич. У своїх наукових роботах вони дали природознавчу характеристику Гуцульщини як високогірного регіону Українських Карпат.

Нижче ми подаємо їх влучні природознавчі описи Гуцульського регіону Українських Карпат, які були опубліковані ще у XIX ст.

Яків Головацький (1814-1888). «Подорож по Галицькій та Угорській Русі». «Ми їхали полонинами все вище й вище, вже увійшли в смугу жерепу, що стелить по землі свої повзучі хиткі гілки. Вони найжачували гострі колочки між скелями біля білого снігу, що лежав у ярах і зворах. Вузька стежка між ними вивела нас аж на верхів'я Гуцульського Бескиду. На найвищому хребті Черногори я побачив себе в країні величезних гір. Куди не глянеш – на схід чи на захід, на північ чи на південь – усюди сині вершини гір, одна з-перед другої рветься вгору. Тисячі й тисячі вершин поставлені в ряд, одні за одними, наче ціле військо гір. З гордістю дивиться тутешній житель на весь гірський простір під ногами. Він перший пізнав цю землю, він назвав кожную вер-

шину, кожну скелю, він назвав урвища, полонини, долини, ріки й потоки. Тому місцевий гуцул, хоч він бідний і часом не має найнеобхіднішого, живе скромно, у патріархальнім устрою, але живе вільно, награвши собі на сопілці, з чередами корів і отарами овець на полонинах. Він має більше гордості, ніж ті, що живуть у домах на далеких рівнинах; привітніший, гостинніший і щасливіший – тому, що вільний». Львів, 2 серпня 1839 року.

Софрон Витвицький (1819-1879). «Історичний нарис про гуцулів». «Гуцули мешкають і навкруг Черногори, яка ніби королева Східних Карпат, є кульмінаційним пунктом давнього розселення цього народу. Навколо Черногори, з її трьома найвищими щитами – Говерлою, Піп-Іваном і Поганим Місцем – існує гірський кряж із 27 вершин, які разом зветься Гуцульськими Карпатами. Гуцули розповсюджені навколо Черногори і Чивчина. Вони не віддаляються від гір і скель, бо люблять гірські краєвиди, просторі околиці, смереки й клекіт води. Отож, хоч їм і доводиться бувати у містах, однак осідають там неохоче. Без зайвого пієтету, столицею Гуцулів можна назвати Жаб'є». Львів, 1863 рік.

Володимир Шухевич (1848-1915). «Гуцульщина. Частина І». «У тім закутку Карпат не бачимо вже рівнобіжно уложених гірських пасем, але порозривані групи гір, до котрих належать: Палениця, група гір висунена на полудне, з найвищими горами Команове (1734 м), Ротундул (1571 м) на північ від Палениці, Пурулуй (1620 м), Лостун (1646 м) на захід від Ротундула. Далше Мокрин з великою вапняною скалою Мокринів Камінь (1563 м), Попада (1526 м), Шулігул (1694 м), Чивчин із вершиною Гомул (1769 м) та Будийовська (1684 м). В продовженю Черногірського пасма розтягає ся поміж обома Черемошами, Білою і Черною Ріками, розгалужена група Гринявських гір, з котрих вирізняють ся: найдалше на північ висунений верх тої групи Лудова (1466 м), далше довгий грунь Штефулец (1600 м), Пнів'є (1585 м) і Гостин (1583 м)». Львів, 1899 рік.

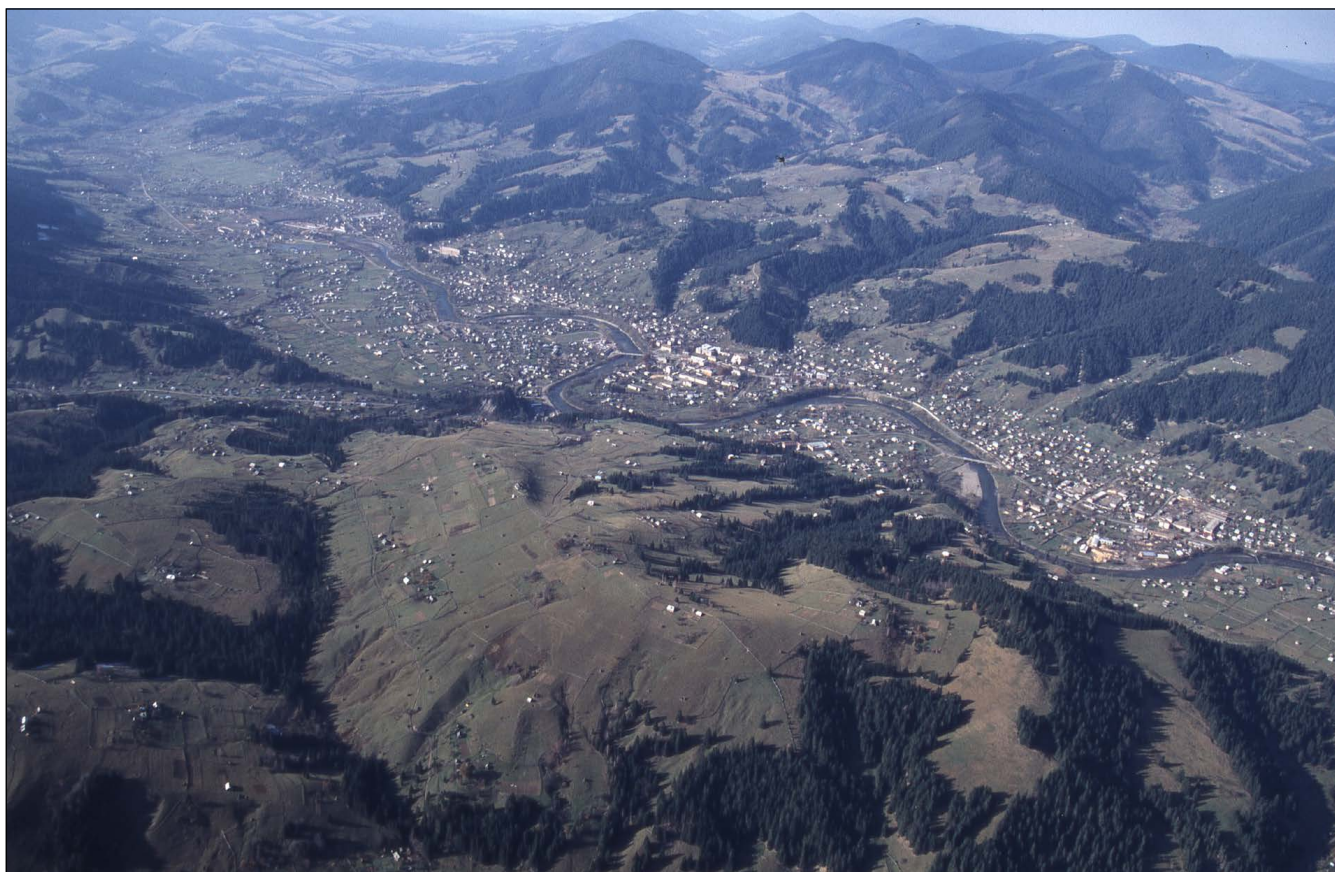
...Надзвичайно важливим є питання збереження історико-культурних цінностей гірського терену Верховинського регіону Українських Карпат. У історії Галичини відома перша письмова згадка про славне гуцульське село Жаб'є (сучасне селище Верховина). В цьому істо-

ричному документі, 600-річної давності, було записано, що литовський князь Болеслав Свидригайло 1424 року надав дві поляни Жаб'є і Березово, над річкою Черемош, своєму вірному слугі, волохові Максимові-Владові Драгосимовичу. Але, на думку відомих дослідників Гуцульщини, давнє гуцульське село Жаб'є (прадолина «Жаб'є Поле» над Чорним Черемошем, або Черною Рікою), було вперше заселено набагато раніше, ніж 600 років тому.

Сучасні гуцули Верховинщини гордяться тим, що у другій половині ХІХ ст. відомий гуцульський священик о. Софрон Витвицький та видатний український письменник, доктор Іван Франко назвали тогочасне гуцульське село Жаб'є – «Гуцульською столицею».

На сучасній гірській території Верховинського регіону Українських Карпат добре збереглося традиційне гірське аграрне господарство гуцулів. Тут виробляють органічні м'ясо-молочні продукти харчування, які мають ефективний оздоровчий вплив на їх споживачів. Етнологічні технології виробництва

**Верховина з висоти
пташиного польоту**

органічних м'ясо-молочних продуктів та традиційна гуцульська кухня можуть служити тут важливою матеріальною базою перспективного розвитку туризму і рекреації, санаторно-курортного оздоровлення населення України.

Сьогодні у Верховинському районі проживають багато досвідчених гуцульських майстрів-будівельників та майстрів-деревообробників, які творчо працюють із смерековою деревиною. Вони споруджують добротні дерев'яні житлові будинки в гуцульському архітектурному стилі та виготовляють гарні столярні і мебельні вироби із суцільної деревини.

Приємно відзначити, що на сучасній Верховинщині, в реальному житті та побуті місцевого населення, добре збереглася автентична гуцульська етнічна культура і мистецтво: вбрання, музика, пісні і танці.

Протягом тридцятирічного періоду незалежності України на теренах Верховинщини були започатковані масові культурно-мистецькі дійства: Міжнародний гуцульський фестиваль, свято «Полонинське літо», фестиваль-конкурс автентичної гуцульської музики ім. Василя Грималока (Могура), фестиваль-конкурс автентичної гуцульської співанки імені Марії Кречунок (Чукутихи), фестиваль-конкурс автентичних гуцульських танців імені Ярослава Чуперчука – Василя Шинкарука, конкурсний показ автентичної гуцульської убері ім. Євдокії Храпчук – Василя Сорича. Всі вони воістину стали цінним народним культурно-мистецьким надбанням Верховинської Гуцульщини в незалежній Україні.

За часів незалежності України тут почали видаватися краєзнавчі книги про Гуцульський край, регіональні журнали «Гуцульщина» і «Гуцульський календар». Діють більше десяти добротних приватних музеїв, які гідно представляють самобутню матеріальну і духовну культуру історико-етнографічного регіону Гуцульщини.

Справжнім шедевром національної кінематографії України став український художній кінофільм «Тіні забутих предків», знятий півстоліття тому на Верховинщині. Він служить гарною візитною карткою цінної духовної культури Гуцульського регіону України.

Історично склалося так, що на цих теренах ніколи не зникли традиційні гуцульські християнські обряди: «Гу-

цульська різдвяна коляда», «Гуцульське освячення Великодніх пасок», «Гуцульське храмове свято», «Гуцульське вінчання молодих», «Гуцульське хрещення новонароджених дітей». Гуцульська сімейна обрядовість Верховинщини повноцінно виражається через «Гуцульське весілля».

У межах сучасної Верховинської територіальної громади, у відомому історичному селі Криворівня, що в минулому ХХ ст. одержало славу назву «Українських Афін», добре збереглися цінні природно-екологічні та історико-культурні перлини, які можна вважати надбаннями національної спадщини України. В Криворівні здавна діють Літературно-меморіальний музей Івана Франка, Музей-садиба Михайла Грушевського і Музей-хата-гражда, що підпорядковані Івано-Франківському обласному краєзнавчому музею, а також працюють новостворений Криворівнянський музей Параски Плитки-Горицивіт та Криворівнянський ліцей імені Михайла Грушевського.

Окрасою Гуцульщини залишається старовинна дерев'яна Криворівнянська церква Різдва Пресвятої Богородиці (збудована 1719 року) і дзвіниця, що мають статус пам'яток історії та культури України. Варто відзначити, що в гірських населених пунктах Верховинщини найкраще збереглася унікальна християнська духовна, етномистецька і етнографічна самобутність Гуцульщини, що живить національну культурну спадщину незалежної України.

Слабкою стороною економічної спроможності Верховинщини є низький рівень її інфраструктурного розвитку. Частина етносоціальних проблем цього специфічного району Українських Карпат стала об'єктивним наслідком значної високогірності та віддаленості його від обласних центрів: Івано-Франківська, Чернівців, Львова і Ужгорода. Нормальне автомобільне сполучення до Верховини взимку ускладнюється тим, що воно здійснюється через дві асфальтовані дороги, які проходять через Кривопільський і Буковецький високі гірські перевали.

На нашу думку, описані тут сильні та слабкі сторони Верховинщини повинні враховуватися при науковій розробці перспективних планів її сталого розвитку, в сучасних умовах проведення реформування України.

Європейський досвід адміністративно-територіального районування переконливо показав, що чим складніша в природно-економічному плані територія, тим дрібнішим має бути її поділ, який повинен ґрунтуватись на річковобасейному підході.

Негативний досвід волонтаристського закриття радянською владою, на початку 1960-х років, Верховинського району практично показав, що ліквідація основних державних, владних і управлінських функцій на складній гірській території швидко призводить до значної деградації всієї культурноосвітньої та соціально-економічної сфери цього високогірного району. Тому через кілька років Верховинський район знову був поновлений.

Актуальною залишається необхідність державного сприяння сталому розвитку гірських територій Українських Карпат, яка записана в міжнародному документі «Карпатська конвенція». Вона достатньо аргументовано доведена у науковій монографії «Гуцули Українських Карпат» відомої львівської дослідниці Гуцульщини Марії Лаврук. Авторка звертає нашу увагу на об'єктивні проблеми розвитку всіх гірських районів на планеті Земля: «Незважаючи на певний потенціал саморозвитку, у світі немає гірських районів, які б дотягнулись до середньодержавного рівня власними зусиллями».

Завершити статтю хочемо думкою про те, що завдячуючи великій організаційній роботі Верховинської районної влади і громадськості, вдалося зберегти Верховинський р-н в Івано-Франківській області як окрему адміністративно-територіальну одиницю в Україні. У час всенародного захисту незалежності України висловлюємо надію на те, що визначні природно-екологічні та історико-культурні цінності Верховинщини таки послужать об'єктивною основою для наукової розробки перспективних напрямів її успішного соціально-економічного розвитку.

ЗНАКОВІ ІМЕНА: СТАНІСЛАВ ВІНЦЕНЗ

*Василь ГЕРАСИМ'ЮК,
член Національної спілки
письменників України
та Асоціації українських
письменників,
лауреат Шевченківської премії,
м. Київ*

АПОЛОГІЯ «ГОМЕРА ГУЦУЛЬЩИНИ»

Перший пам'ятник Тарасові Шевченку поставлений на 20-ту річницю смерті поета на подвір'ї приватного дому Алчевських у Харкові. Через 55 років також на подвір'ї приватного будинку Вінцензів на другому боці України у галицькому селі Рунгурській Слободі встановлено перший пам'ятник другому генію України Іванові Франкові – також до 20-річчя смерті, хоч у серпні того ж року відзначали і 80-річчя з дня народження Каменяра.

Христя Алчевська була українською поеткою і не могла не любити віршів та поем Кобзаря, не могла не схилитися перед його трагічною і лицарською долею. Станіслав Вінценз був польським письменником, бо писав польською мовою, – щоправда, походив із французьких емігрантів. Наро-

дився у згаданих Рунгурах, а виховувався в гуцульському селі Криворівні, під опікою старенької гуцулки, яку боготворив, пам'ятаючи всі її оповіді до самої смерті.

Основний твір свого життя присвятив гуцулам. Це не вірші і не поеми, а цикл романів, над яким працював більше 30-ти літ до самої смерті у швейцарській Лозанні в 1971 році.

Але жодна місцина у Швейцарії, чи де-небудь на планеті, за його словами, «не йде в порівнянні з Вітчизною, та ще такою як Гуцульщина» (з листа до галицького краєзнавця 1967 року). Вінценз вважав себе «громадянином Всесвіту», а Гуцульщина була його «вітчизною душі». Своє основне творіння «На високій полонині» видихнув як поезію, бо відчув та обдумав по-українськи (за його словами), залишивши українському народові «те, що йому належить».

Станіслав Вінценз вважав, що саме українці створили останній великий епос планети. І саме йому випало художньо зафіксувати. І не тільки міфи, але й будні у проваллях соціуму.

Вінценз не тільки сам вірив у це, а був переконаний, що рано чи пізно всі у всьому світі знатимуть. Він зумів вселити цю віру в різні незглибимі душі. Досить згадати хоч би нобелівського лауреата Чеслава Мілоша, що вважав Вінценза не тільки своїм літературним учителем – пан Станіслав був і професійним філософом, ще замоло-

ду захистивши у Віденському університеті докторську дисертацію про філософію Гегеля.

Свої «гуцульські романи» Вінценз не встиг надрукувати за життя повністю – видали вже після смерті, ще й переклали на основні європейські мови, і мали вони незаперечний успіх – свідчення того ж таки автора «родинної Європи» Чеслава Мілоша.

Хочу виділити ще два моменти. Рішуче і категоричне несприйняття Вінцензом совдепії – у всіх її проявах на всіх континентах. Починаючи від втечі через Карпатський хребет у Румунію – напередодні Другої світової.

Ця «дорога», що часто навіть стежкою не була, а була, за зізнанням письменника, найважчою в житті. Оповідав про це так, що кожен зі слухачів радив написати про це. Але... Карпати для Вінценза назавше поєдналися з гуцулами, тут про них вже не йшлося.

Треба сказати: нам, гуцулам, із Вінцензом пошастило. Не хочу аби склалося враження про колекціонера гуцульських легенд і міфів чи навіть архітектора авторської міфології улюбленого краю. Серед його прозових творів є і «Розбрат» – сама назва красномовна. Не менш промовисті і назви останніх публікацій: «Листи з неба» і «Барвінкове віно».

Закінчу коротким фрагментом до англійського перекладу: «Станіслав Вінценз знає і любить гуцулів. Він дав їм безсмертя».

**«Рік Станіслава Вінценза»
в Україні: миття та
ремонт пам'ятного знака,
встановленого на місці,
де колись стояв будинок батька
письменника. Село Слобода
Коломийського району
Івано-Франківської області,
2018 р.**

**Краса і велич г. Піп-Іван
Марамороський**

Станіслав ВІНЦЕНЗ

РІД ЙОГО ПОХОДИВ ВІД ДЕРЕВ...

МАНДРІВКИ ФОКИ

Фока, хоч рід його походив від дерев, відрізнявся від свого оточення. Він належав цілому краю, а не тільки своїй кичері ясенівській. Не був подібним до тих закорінених газдів, що вросли, як дерева, кожен у свій схил. Але, хоча рухливий і бувалий, нічим не нагадував – смішно навіть порівнювати – тих теперішніх проїдисвітів, чи підприємців лісових, які ганяються за бутинами і за фірмами, чи тих політиків сільських, що шастають нібито у побратимстві з панками.

Від наймолодших років Фока привчався до мандрівок. Літував на полонинах батьківських, спочатку на Чорногорі, потім на далекій Гнатесці, недалеко від витоків Чорної Ріки. Вдома чув оповіді про комори скельні і печери, про давні схованки опришків, про скарби і таємні фіртки, про таємні переходи. Коли хлопцем прийшов на полонину, пробирався у не торкнуті досі людською ногою хащі, обшукував усі закутки-щілини. Бушував по лісових пропастях.

З часом вивчив їх, ті сигли найглухіші і найнебезпечніші кабачі.

Інакші то були часи, хоч не дуже давні, але від нас досить віддалені. Інакше мандрувалося тоді, як нині. Коли Фока був хлопцем, літ тому дев'яносто, ще в Ясенові гідний був ліс смерековий, чорний і високий.

І хоча вже там і сям трохи порізаний перехресними стежками, однак не один лісовий чоловічина, якийсь розбійник чи запізнілий наслідувач давніх славних вагаг, ховався там зовсім непогано і нападав несподівано на подорожніх на перевалі Буківця, на тих сліпанках лісних, що почали вдавати з себе колісні дороги. І хоча за старим опришківським звичаєм такий нападник гречно примовляв до своїх жертв, однак обдирав їх повністю і без пардону. Але то вже були самі рештки знаменитого героїства опришківського, без блиску, без слави. Вперті недобитки після всіх пацифікацій, штандрехтів і мандаторських катівень. Вони щезли разом із лісом ясенівським.

У Криворівні на лівому березі ріки вже віддавна довкола старої двірської осади зеленіла рівна, простора і ясна долина. І тільки трохи вищі схили були вкриті лісами. Натомість у Жаб'ї ще менше хатів було у долині, ніж у Ясенові. Оселі гніздилися переважно на схилах, а широку долину жаб'ївську вздовж ріки займали ще темні і потужні ліси. Поміж тієї лісової чорноти ясніли де-не-де поодинокі невеликі полянки, вирубані та випалені, а на середині їх – гражди. Але вже не йшлося до Крутої старим плаєм по схилі, а митною стежкою понад рікою. Над самою рікою, на стрімкому лівому березі, стирчав мініатюрний мисливський замочок. Недалеко звідси стара орендарська корчма, а трохи далі хага Булиги, у якій мешкали цісарські ревізори і їхній старшина, сам пан респіцієнт. За рікою було велике господарство старого роду Бурдів-Драгіріїв. Ціле збудоване з дерева, тут же зрубаного, з колод, тесаних сокирами, коли ще пил не знали. Коли першу Булигову хату вкрили гонтою, то Фока

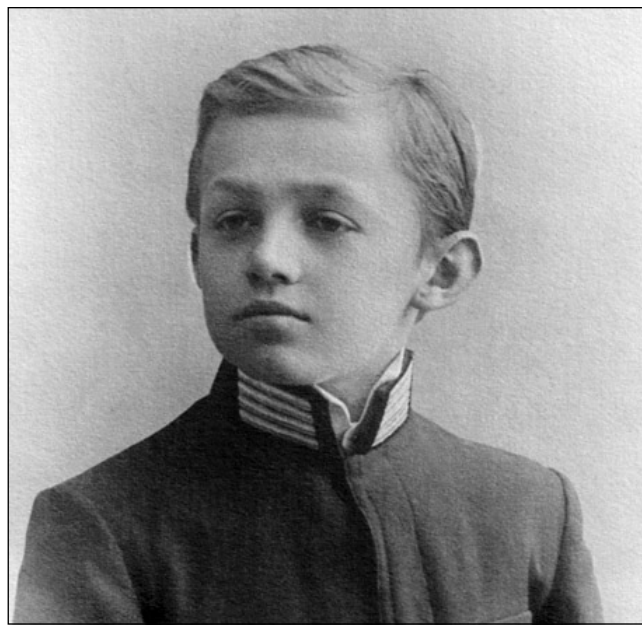
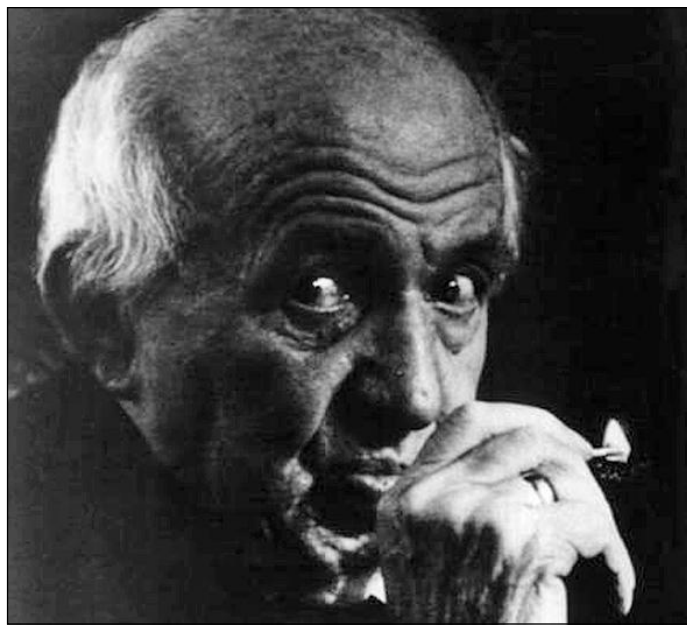
і його ровесники-хлопці, ідучи згори зі стадами, зупинялися і задивлялися на ці делікатні, дрібненькі і рівно укладені дощинки так, що забували про стадо. Вже здалека зазирали з таким зацікавленням, рахуючи ці дощинки, що аж плуталися один з другим на в'язкій стежці, а деякі падали у болото.

Уже від Красного Лугу йшлося до Чорногори лісами, ніколи ніким не ходженими, не торканими сокирою. Щораз більше пропастей було у лісних глибинах, щораз важче було зійти зі стежки. Всюди завали колод, хащі, ями і яри, непрохідне бездоріжжя. Ліси тихі, суцільна глушина, без голосу, навіть без слідів звірини, без іншого сліду, крім життя лісу і вмивання лісу. Ліси занурені в безчасся, не знати, коли з'явилися, і кінця не знають, не сподіваються. Коли на ці ліси спадали сутінки, то не було нікого, хто б не вірив, що ці темноти – то цілком окреме царство з іншого світу, що приховують лісні справи, справи власних духів, що цілі полчища небезпечних і пустотливих сил постають із глибин лісу.

Уже під самою Чорногорою, коли Шумеєва родина і служба зближалася до своєї полонини, заходилося у найстарший ліс: напівпорохнявілий баштарник. Старезні височенні ялиці, такі великі і грубі, як порядні башти, вбрані у товсті шари моху, ніби у потворні кожухи. То був ліс одвічний, не торканий з первовіку, страхітливий. А що був у змові проти чужих втручань, то не пускав усередину нікого, ні малих, ні великих гостей. Навіть вихор не мав

Уривок з роману С. Вінченза «На високій полонині» («Лілея-НВ», 2018, переклад з польської Тараса Прохаська).

Тече вода, тече бистра вода...
(потік Бребенескул,
Чорногірський заповідний
масив КБЗ)

Заглядаючи у вічність; Станіслав Вінценз – гімназист (1901 р.)

туди доступу. Навіть для нових поколінь дерев не було там місця. Одне дерево підтримувало інше, одне з другим жилося.

Навіть порохняві дерева утримували рівновагу. Кожен зімшілий стовбур щось підтримував, до чогось служив, мав якесь значення у правічній згоді.

Ясно і весело було там, де ліс закінчувався. Біля колиби на випаленій полонині буйні трави і молочаї воювали з новим засівом ялиць. Там і лісовій юні, молодим яличкам і смерічкам, було веселіше – заки були молодими. Як тільки трохи підросли, вітер їх ламав, викривляв, морозним подувом обдирав кору і калічив. А передовсім вирубували їх люди, які вже угніздилися на цих лисинах. Щороку чистили полонину, розширяли її, рубали далі, випалювали коріння і колоди.

На кожній більшій гірській полонині бувають дві стаї – верхня і нижня. Залежно від пори року, від тепла і паші випасають то вище, то нижче. Високо над Шумеєвою колибою були ще під вершинами на верхів'ях, урвиськах і стрімких схилах несамовиті лісові острови – чагарі, вітроломи, вся зроблена вітром плутанина. На порохнявих моховиськах, де людина провалюється до пояса, старі грубі жерепи, наче багатоголові змії, в'ються, приписані до землі, загороджують доро-

гу зі всіх боків. І ще молоді з пишними зеленими китицями разом з гірськими вербами тісно зв'язують гушавину. Посеред них де-не-де грубі, хоч і карликові, смереки. А трохи вище – несподівано прямі ясно-зелені самотні кедрі. Ніхто би навіть не подумав вдертися до такої сигли, не рубаючи дерев, не випалюючи її ватрою.

Власне туди залазив із вівцями хлопчина Фока. Там серед кабачів і ям він мав стайку, яку збудував разом із батьком. Пізніше вона стала верхньою стаєю. Фока пильнував овець, часом телят і лошат, багатенько худоби, а був переважно сам. Якраз тоді він почав свою війну з лісом. Фока не знав, що у тих кабачах була ведмежа берлога. Одного разу вівці розійшлися, а Фока задрімав. І раптом відчув на носі щось вологе. Пробудився і побачив відразу біля себе мале ведмежа, яке, мабуть, обнюхувало його або лизало. Малий Фока підсочив; за хвилину побачив, що з гушавини суне ведмедиця з малюками. Стояли так якийсь час і дивилися одне на одного безпорадно. За якийсь час хлопець і ведмежа родинно мирно розійшлися. Ніхто не подумав, що Фоці бракувало відваги, але ніхто не чув хоч про одну сварку, не чув ніхто, щоби Фока колись гнівався, злостився або кляв. Ніколи не вимовив гострого слова. Фока любив усе робити спокійно і весело. І з ведмедями теж не сварився. Він більше довіряв сокирі і ватрі, ніж рушниці. Брався із сокирою до самого лісу. Днями довбав і дзьобав завзято бардою одне по одному дереву. Коли дерево затрі-

щало, а іноді з гуком падало у прірву, у гушавину вривалося світло. Поволі Фока вивчив ведмежі стежки, вислідив їхні лігва і повипалював їх ватрами. Ведмеді вже не поверталися до своїх одвічних кабачів, затягнених димами. Вже здалека було видно, як димлять їхні кабачі. Було видно, що молодий Фока Шумеїв там угорі запроваджує свій лад. Певними днями Фока з допомогою пастухів стягав колоди до своєї стайки. І обгородив її гейби граждою з колод. А щоночі підтримував довколо стайки по три-чотири ватри. Навколо було немало вовків, а ведмедів ще більше. На полонину, ближче до батьківської колиби, день удень приходили цілими гуртами сарни і паслися разом з худобою, вперто шукаючи захисту від лісових хижаків. Фока вмів берегти свої стада. Того першого літа, коли Фока став вівчарем і зайняв верхню стаю для битви з пушею і з ведмедями, ведмідь за один тиждень розірвав у тата Фоки дві корови, ніби кепкуючи із засідок озброєних пастухів. Батько мав неабияку рушницю, важкий родинний Шумеїв кріс, і кожен пастух мав пістолети. І це не допомогло. А Фока не користувався зброєю. І все ж за ціле літо не пропало з його стаї ні одного телятка, ні одної вівці. Від того літа говорили вже в горах про Фоку. Видно було, що за газда з нього росте.

На Шурині – у всіх горах це відомо – найбільше було щезників, чортівні всілякої. Постійно там громи били у плити і скельні зсуви. Люди казали, що то святий Ілля переслідує свою звірину, вибиває рештки щезників, які ще тут

поховалися. Напевно, і хлопчина Фока в час свого літування виполошував з Шурина нечистих духів. З гори з-під Шурина, з-поміж димлячих виступів та урвищ, ціле літо витікали звуки Фочиної флюяри, розсипалися, розсівалися шуварами і скелями, тягнулися ярами і прірвами, долітали аж униз до потоку – солодкі, веселі, безмежно вільні. Наче мудрі, повні надії і радості роздуми хлопчини Фоки, розсівалися на пустках. Може, їх і нині ще знайшов би там у шумах потоку.

Фоці було замало того кабачця. На друге літо вирушив аж на Гнатесу – за два дні дороги від Шурина. Були там – і є ще досі – цілі бори жерепу. Якби у ті часи така людина, що йшла з Ясенова на Гнатесу, хоч на хвилику чогось налякалася, то вже страх її не відпустив би зі своїх пазурів, може, врешті і задушив би посеред моря цієї лісної чорноти. Коли Фока трохи освоївся на Гнатесі, то часто залишав отари з пастухами, а сам брав бардку та пістолети і ходив далеко гірськими луками і дебрями. Ночував Бог зна де. Шукав слідів давності, може, і скарбів. Є відомості, що влізав у зарослі мохом ями і витюки джерел, пропихався у такі темні щілини, куди хтось інший боявся б навіть заглянути.

Відшукував собі старих дідів, таких, що були чужими для цілого світу і цілими роками перебували з худобою на випалених посеред лісу галявинах. Одного такого він знайшов аж під Дзембронєю. Той покинув панські володіння у Бережниці й осів тут. А іншого дивака – з тих головських, що колись цілою громадою воювали з цісарськими службами та правом і ніколи не визнали панських прав, – аж на Бабі Лудовій. Фока вислуховував від них різних вістей, вістей про велетів, про свобідних войовників-опришків, про скарби і про чари. Він любив розповідати, але не все і не кожному все. Вже юнаком думав собі, що люди не є однаковими, може, навіть не дуже подібні одні на одних.

Фока був підлітком, коли почав ходити з батьком за Чорногору на ярмарки до Сигету Мармароського продавати бриндзу. Ярмарки відбувалися там (у ті часи) двічі на рік: літом на святого Іллі та восени на Покрови. Жидів-купців у горах не було, а вірмени вже не ходили з караванами купецькими через Чорногору на Угри. Тому гірські газди самі продавали надмір своєї праці. Було багато вовни, з неї ткали вдома грубе сукно і продавали на

ярмарках. На ці торги гнали люди та кож волів, ялівок. Телят ніхто ніколи не продавав. Сама подорож в обидва боки тривала вісім днів. Фока з батьком вели по двадцять коней, завантажених бербеницями з бриндзою. Коні йшли рядом пляями і грунями, один кінь тісно прив'язаний до другого. Вибиралося коней бувалих, відважних, самостійних, послушник у ході рядом. Фока йшов поруч з конем-провідником, а батько – у кінці валки. А кінь-провідник важив не менше, ніж провідник-людина. Знав стежки, знав усі небезпеки, не сходив з дороги, навіть якби хтось його гнав, слухав тільки своїх господарів, був ворожим до чужих, міг бути навіть грізним. Здалека відчував диких звірів, зупинявся, втягав повітря, храпів або іржав глухо, остерігаючи людей і коней. Отак ішли хребтами, ніби високими берегами над лісним морем. Ішли попри Дземброню, попри Суху Сиглу, а як заходили нижче від Чорногори у ліси, то кожен тримав зброю напоготові. Так доходили до гірського села Луги, першого на угорському боці. Там кожен, хто приходив з Лядчини, мусив внести ярмаркову оплату (тридцять грейцерів від сідла). А вже звідти зручно мандрували до Сигету. Ярмарок у Сигеті був такий великий, що треба було вийти на порядну височину, щоби побачити все. Або аж на Чарду, поле за містом, де стояли стовпи і де колись вішали розбійників. По три дні сходилися люди. Роїлися волохи марамороські, гуцули, русняки, словаки, жиди, між ними крутилися вірмени і мадяри. Все те, що тепер привозиться і вивозиться залізницею, тим усім забезпечували і все залагоджували для цілих угорських північно-східних Карпат сигетські ярмарки. Іноді у містечку з'являвся якийсь мадярський пан на четвірці розкішних коней.

Тоді Фока побачив знаменитого пана Сольфанція, того, що хотів бути найстаршим паном і не давав цісареві набирати рекрутів з угорських гір. Чотири коні-змії несли бричку, кидаючи нею направо і наліво. Фока добре запам'ятав собі того пана.

Одною весною раптово зароїлися гори. Настали так звані рейвахи (так і досі називають угорське повстання). За горами почалася «війна коштуська». Угорські пани збунтувалися супроти молдесенького цісаря. І через гори, переважно ночами, втікали на Угри розквартировані у Галичині угорські полки, вириваючись із гарнізонних міст. Солдати буцімто в'язали офіцерів та

старшин і примушували їх повертатися в Угорщину. Багато вже полків перейшло гірськими пляями, коли мандатори отримали суворий наказ протидіяти цьому. Виконуючи накази пана цісаря своїм народам, вони з допомогою сільських гайдуків, званих пушкарями, задіювали цілі села. Створені таким чином загони, так звані ровти, забарикадували колодами і засіками гірські стежки та плаї. Так колись робили опришки, гірські воїтники, щоби затримувати погоню. І так само, як колись опришки, гуцульські сторожі і варти палили ночами на верхах чуги. Закопували грубі і високі смолисті смерекові колоди, обкладали їх сухими гілками і хвосою, щоби смола могла добре зайнятися. Це були чуги. Від Устерік аж до Чорногори збудували нові чердаки-вартівні, уночі в разі потреби давали сигнали чугами. Як тільки запалювали чугу на Ясенові, відразу друга чуга спалахувала на Синицях, а далі наступна – на Кринтій, тоді на Кичері над устям Бистреця і врешті на Чорногорі, на Кошерищу. То був знак, що зближаються мадяри. Цілі гори пильнували, щоби ті бунтівники не прорвалися на допомогу угорським панам – ворогам цісаря, а тому і народу. Хоча цісарські урядники вже давно покорили гірську свободу, хоч мандатори втоптали її у болото, хоч накиннули у селах права панської, а в деяких селах навіть впровадили панщину, люди все ще сподівалися, що пан цісар згадає про своїх гірських побратимів, дасть патенти супроти урядовців та панів і відновить стару свободу. І тому дехто допомагав цісарським ловити бунтарів.

Однак багато людей у горах жило поза межами цісарського права. Втікаючи від рекрутації, утікаючи від панщини, вони постворювали посеред пуш житла у таких місцях, до яких ніхто не досягав, про які іноді навіть ніхто не знав. Оті добре пам'ятали про правду старовіку, про вільне право. Пам'ятала про це і родина Фоки, що походила з ясенівських бунтівників і літувала на своїх розлогих володіннях, далеко від усіх прав цісарських і панщизняних. Ясенів ніколи не був послушний губернаторським і мандаторським наказам. Так і тоді, всупереч мандаторському примусові, навіть дідич Ясенова – пан Штефко, як його називають в оповідях досі, – гостив мадярських утікачів. Туди, де потік Варитин впадає до Черемошу, він казав повиставляти столи і лави, позносити ліжники. Лави застелили ліжниками, столи за-

Серед споріднених душ

ставили бриндзою, сиром, маслом, гусянкою. А ще наварили цілі казани кукурудзяної кулеші. Венгри вже засіли до частунку, як раптом дали знати, що з Буковця йде погоня. Невдовзі цісарська погоня напала, і мадяри розбіглися, втікаючи вздовж ріки до Устерік.

Пан Штефко, як каже вість, отруївся пізніше зі страху перед карою. Розповідають, що за цісарським присудом його мали посадити всередину бронзової печі, щоби там згорів. І хоч він давав панові цісареві волів із позолоченими рогами, нічого то не допомогло.

Тим часом прийшли вісті з Кут, невідомо, чи правдиві, але страшні, – що москалі чорнотою вкрили святу землю. Було їх як трави і листу. Ішли на поміч цісареві, сунули в гори кількома шляхами. Отоді підліток Фока провів тільки йому відомими стежками підрозділ утікачів поміж двома військами аж до Сигету. Що йому могли вдягти ровти, чуги і чердаки? Допровадив мадярів аж до замку, до самого пана Сольфанція.

Пан Сольфанцій обіймав хлопця, хотів йому дати пару найгарніших угорських коней, але Фока їх не прийняв: «У нас своїх коней досить!» І малий Фока вернувся сам до Ясенова, ніхто не знав – коли і як.

Зате пізніше, через роки, не раз пан Сольфанцій гостив Фоку у своєму замку, приймав його з почетом, братався з ним, возив його четвіркою по Сигеті. А як зістарівся, то просив онуків, щоби вони завжди шанували цю вільну гірську людину, щоби вічно приязнилися з його родом. Паничі з подивом оглядали розкішну постать Фоки, повбирано-

го так, ніби якийсь слов'янський князь зі свити короля Атили, ніби хтось із їх предків з'явився перед ними наживо.

Пізніше про Фоку казали, що він народився з мапою у голові. Знав усі проходи і стежки не лише у найближчих горах, але й усюди, куди вони сягали довкола Верховини. Де лиш була якась стежка – чи давно забута і заросла, чи нова, ще не втоптана, сам натяк на стежку, – Фока її знав. Згодом він сам намічав просіки, вибираючи зручні переходи до нових лук і полонин, до нових осель. Мабуть, багато гірських стежок, якими ходимо, пам'ятають Фоку, від Фоки походять.

Фока мандрував не тільки рідними горами. Ще в молодості він потрапив до Венеції. А було так багато років тому – і тоді, коли Фока був підлітком, також – втеча від рекрутації і від війська у пущі і пустки була звичайною справою. За сімдесят років цісарських порядків військова служба здавалася тогочасним гірським людям найбільшим нещастям. Мало того, що там людина зазнавала лиха і нещастя. Гірше, що була то неволя, було то велике приниження. Газдівського синка з такого роду, якого всі знали і визнавали, юнака, якого ніхто не смів зачепити, запахали у гамаші, тримали у неволі, ніби батьковбивцю, ніби крадія корів, як найгіршого злочинця. І вже не мало ніякого значення все, що було досі визначальним, і зникали всі відмінності, обтинали йому кучері, забирали пишні строї і зброю, вкидали його поміж затурканих і нічого не вартих долишніх селяхів, чий батьки, як тварини, були

власністю якихось панів. По сто разів денно їх смертельно ображали, топтали газдівську честь, примушуючи хлопця до таких робіт, про які у горах не хотів чути навіть найбільший бідака. Не дивно, що і забори та лови до війська, і сама служба були криваво переплетені з самогубствами, убивствами і шибеницями. Через це навіть найвідважніший гірський легінь боявся війська, лякався, побачивши мундир, як дикий звір клітки. Тому цісарські обранці або ховалися завчасу, або виривалися мало не з рук призовних загонів, яких називали ловачами або лапачами. Хтось стріляв у ловачів, когось застрелили під час утечі, а хтось – переслідуваний і майже впійманий – в останню мить зникав у лісовій гущавині, назавжди уникнувши військової служби. Колись про таке можна було наслухатися безліч розповідей. Знаменитий співак і укладач пісень Дмитро з Голів, з великого роду Василюків-Понепольків – згодом славний ватажок – вистріляв до ноги ловачів, які підступно напали на нього із засідки. А сина Гелети з Криворівні лапачі поклали трупом, коли той переплив ріку і відстрілювався. Федора, сина Семена з Іванкових-Зеленчуків, уже доганяла ровта посіпаків, як він шпурнув їм під ноги кріс і там у Завізі, де колись з'їхала гора, недалеко від Руського потоку під Чорногорою, скочив у лісні хащі. Тільки його й бачили. А от його брата зловили і Бог знає скільки років тримали у гамашевих путах.

Коли Фока підріс, старий Шумей узагалі не хотів дозволити, щоби його одинака запхали до тієї цісарської пронумерованої отари. Натомість Фоку думка про військо не лякала, навпаки – йому кортіло побачити трохи світу. Але що, як батько не хотів і казав йому втікати у Чорногору. Щось там казали, що треба йти до урядників, кланятися, просити, писати, подавати свідків і навіть присягати, що то одинак, а одинаків пан цісар раз і назавжди наказав звільнити від війська. Хоч мандатарію вже зліквідували, люди все ж – коли можна було обійтися – воліли не мати справи з урядами, бо не довіряли таким своїм правам. Тож коли наближався термін призову, Фока за наказом батька шез із села.

На околиці Дземброні, під Чорногорою, серед вертепів, серед одвічної

староведмежої дідизни, мав літовище старий Семен Зеленчук з роду Іванкових, чий син Федір, ровесник батька Фоки, колись утік від лапачів, а молодший син, схоплений ними, багато років служив у війську. Власне у них переховувався Фока.

Удень кожен робив те, що йому призначали, а вечорами сиділи коло ватри. Після того, як корови були подоєні і загнані, коли впоралися з господарством, говорили собі, багато всякого розповідали, як то переважно буває. Від Федорова брата Фока почув неймовірно цікаві речі. А передовсім про те місце на воді, у якому відбувається служба полку, складеного з русинів і гуцулів. Воно називається Венеція. Щодо того місця, то не було цілком зрозуміло, чи не є воно поруч країни рахманської. Щось тут не складалося зі сторонами світу. Про рахманів відомо, що вони мешкають між небом та землею і хати мають саме серед води. Але справа в тому, що рахмани живуть на сході сонця, а до Венеції ідеться постійно на захід. Про венеційців дійсно казали, що вони християни, але в кожному разі не є святими, як рахмани. А ще брат Федора розповідав, що у війську добровольці мають особливі мундири і що з ними поводяться гонорово.

За ніч у Фоки визріла думка зголоситися до війська. Як багато хто у ті часи, що не користувався щоденно грішми і не потребував їх, Фока мав закопаний мосяжний казанок з дукатами. Невідомо, чи це був подарунок батька, чи він сам знайшов собі ці дукати під час своїх мандрівок і пошуків скарбів. Нічого нікому не кажучи, він покинув стаю, відкопав свій казанок, з батьківської зимарки взяв собі коня, осідлав його, не забув як слід озброїтися і рушив у дорогу своїми, тільки йому відомими стежками. У Яворові повідомив через родичів батька і помчав далі. У Коломиї вже не боявся батьківської погоні. Якось дістався до Львова і зголосився у самій губернії, що хоч він і одинак, але з доброї волі хоче служити цісареві. Але хоче служити тільки у тому місці Венеції, що ціле на воді.

Його відіслали до Венеції. А тим часом видно щось наплутали в окружному уряді в Коломиї, бо вже тут почали розшукувати Фоку як дезертира. Фоку служба цікавила, він погідно ду-

мав і погідно ставився до тієї військової служби, яка для стількох братів його була нещастям і карою Божою. Умів жити з людьми, частував старшин винами, як видно, мав за що. Показав німцям, як треба стріляти, і його любили. Фока справив собі парадний мундир – білий і ясний, припасований, облеглий. Стрункий, високий, чорноокий, ходив він вуличками Венеції, як справжній дука, як принц гірський. Венеційцям теж показав, які то гірські хлопці. Скоро отримав арешт і карцер – і це ще дуже поблажливо – за те, що збив собі з дошок дарабу, хоч здається, ще більше за те, що разом із товаришами викрадався ночами з казарми і на тій дарабі перепливав до якогось острова до венеційських дівчат. Але що там Фоці такі фразки! Так чи інакше далі прокрадався вночі на забави, на танці. Нудно було би спати у казармі. Міг би затужити за горами. А тут музика грала, а тут вино пінилося, а тут співи солодкі, а тут дівчатка щебетали: «Сеньйор Шумей, сеньйор Шумей!»

От лиш ті дівчатка хоч і гарненькі, молодесенькі, щебетливі, але, зжалься Боже, м'які, як булочки, і крихкі, як шкло, – нема що взяти до танцю. І боязкі, постійно бояться, щоби хтось їх не стиснув. Чи то така порода, зовсім інша? Чи скорше таке повітря йде від міста і від моря? Молодий Фока тихенько наспівував: «Ой, якби ми, дівчинонько, самі в полонинці...».

Якось у різдвяну ніч Фока – а він мав військову перепустку – заблукав у закопелках венеційських вуличок і вийшов до лагуни. Дув вітер, море вдаря-

ло в берег, а він, стоячи там самотньо, згадав святу коляду, гукнув на повні груди, аж удалині відгукнулося у тісних вуличках. І заспівав над лагуною коляду, народжену серед лісів і полонин, – «Ой, в морі-морі, ясний цісарю, – ой, дай Боже...». Тоді треба було мати флюяру – розповідав Фока – ото вже грається при шумі води, при дуднінній хвилі. І запросив би я того зеленого змія, того царя морського, як і всю звірину, на Святу вечерю – жартував Фока. Але куди тут просити, коли навіть добре не знаєш, у якій стороні хата твоя і рідні гори.

У горах, а навіть у Коломиї ще точно не знали про долю Фоки. Прийшли вісті – як завжди переплутані і неперевірені, – що Фока вже пішов воювати, і то десь на морі, що, здається, поранений, що, напевно, вже не живе, що, мабуть, похований у тій воді. Дійшли ті вісті до Шумея, Шумей плакав, звирявся худобі, ходив по примівниках, платив їм щедро. Хоч і отримував насправді добрі ворожби, але не міг заспокоїтися. Врешті прийшли офіційні повідомлення, прийшли і листи від Фоки. Приїхав старий дідич зі Станиславова і докладно порадив Шумеєві, що той має зробити. Батько Фоки набив торбу грішми і разом із кривняками вирушив до Львова. З адвокатом, про якого сказав дідич, пішли до губернської управи. Мовчун Максим рішуче зажадав, щоби йому повернули одинака, бо він не дає дозволу на військову службу. Не хоче і все. Як ні, то поїде до самого молоденького пана цісаря. Той молодий панок уже добре зрозуміє, що батька треба слуха-

На схилах Чорногори
(Станіслав Вінценз з дружиною
Іреною та друзями), 1925 р.

тись. Через кілька місяців Фоку відкликали з Венеції додому. Батько зовсім не гнівався, вітаючись, довго дивився на нього, не міг надивитися.

Отак молодий Фока замандрував із зимарки у староведмежій глушині під Дзембронєю просто до Венеції, а звідти повернувся до старої гражди на ясенівській кичері. Подорож закінчилася, Фока мав про що розповідати ціле життя. Власне відтоді молодий Фока, сміливець, що не боявся війська, який стільки світу сам перейшов, а ще й багато розумів, пам'ятав і вмів розповісти, був невичерпним джерелом пізнання, набув небувалого авторитету.

Ще багато років після того, вже як старець, він розповідав про те місце так, що й у казці не намудрував би нічого гарнішого. Про те, яке там освоєне море, так що кожен пан і газда під'їжджає човном до свого палацу. Розповідав про ті палаци, про предивні повигинані мости, про чудесні забави. І про те, який венеційський народ добрий, гречний, чемний і приємний, як жоден інший. Як вони кохаються у строях. І в усьому цьому наскільки вони подібні до наших християн, до гуцулів. «Примовляють лагідно, солодко, делікатно. Набувся вже з ними! І наслухався музики, що тече з тих прояснених хвиль», – казав Фока.

НАЙМИТИ

Наймити родини Шумеїв гордилися тим, що їй служили. Хто своє відслужив, то отримав ґрунт, багато з них стали добрими газдами. Довго згадували доброту і лагідність старого Максима, щедрість і мудрість Фоки.

Одного разу, коли зігнали худобу з високих полонин, один вівчар, що називався Трофимко, не допильнував овець. Вовки зжерли майже двісті голів. Було це відразу перед відходом із полонини. Сам газда Фока, спокійний за все, на день раніше поїхав додому, щоби зготувати прийняття на свято повернення з полонини. Для будь-якого газди то велика втрата, а для Фоки – ще й справа честі. Бо вважалося, що наймит, який був у Фоки, вийшов з доброї школи. Для недбалих і пустаків не було місця у Шумеїв. Кожен вчився для себе.

Приходить вівчар Трофимко до Ясенова, розказує, що йому сталося. Просить людей у дворі, щоби хтось із них переказав Фоці. А з ним ніхто навіть го-

ворити не хоче. Вівчар не знає, що йому робити. Хата повна, там якісь люди, газди і пани сидять коло господаря. А в кухнях і на подвір'ях такий рух, як на весіллі. Варяться бануші, голубці, пирогги, ковбаси, юшки, приготовлені бочки пива. Сьогодні святкується щасливе повернення з полонини. Тому вся родина Фоки разом зі службою і з сусідами мають спільно вечеряти. Вівчар іде далі, заходить до хати, де сидить Фока, звертається до господаря. Кожен у дворі думає – ого, пропав вівчар, пропало його газдування. Фока сидить, затулюється люлькою, розмовляє собі з гостями. Наймит стоїть на порозі, мовчить.

– Ну, що там, братчику Трофимку, ти тут? Дроб'єта миром? Усе добре? – питає мимоходом Фока, зайнятий розмовою.

– Не. Дуже зле, біда, – стогне вівчар.

– А то чому? – зморщився Фока, відвернувся.

– Дві сотки овець вовки забрали, відразу після розлучіння.

– Скільки?

– Дві сотки...

У хаті запала тиша. Фока підвівся з лавки, сильно потягнув файку, замислився. Дивиться на вівчаря. Бачить, що той пригнічений, змучений, мало не плаче. Усі поглядають на Фоку.

Фока сів. Не вигнав вівчаря. За хвилю сказав:

– Сьогодні будеш вечеряти окремо.

І так вівчар був покараний.

З Трофимком були й інші клопоти, але і вони скінчилися добре. Справа в тому, що Трофимко не вмів жити з товаришами, з іншими наймитами. То були такі наймити, яких тепер не буває, але люди через це не хвалили Трофимка.

Коли Фока виростив багато отар, часом було важко впильнувати їх на полонинах. Тоді старий Максим позичив йому свого слугу Семенка. Що тут багато говорити. Як і багато давніх газдів у ті часи, коли так важко було знайти наймитів, Максим тримав до послуг «такого», просто кажучи, щезника. Яку він з ним мав симбрилю і чи мав якусь – того ніхто не знає. Але треба лиш сказати, що про Максимка ніхто злого слова не говорив.

Були чутки, що Семенко перший повідомив Максимкові, де перебуває Фока, коли той утік до Венеції. Від того часу Максимко щораз більше любив

старого слугу. Давніше, коли ще було менше наймитів, Семенко немало вви́хався у Максимовому господарстві. Добре прислужився Шумеям. Коли газда Максим сам годував худобу, люди дивувалися, з яким спокоєм і порядком це відбувається: бики були спокійні, барани статечні, навіть цапи переставали битися і псотити. Корови, ніби навчені, підходили одна за другою до газди, щоби отримати солі. Газда довго годував кожну худобину окремо, говорив трохи з кожною, заки не казав: «Но, іди вже собі, небого».

«Семенку!» – обзирався старий газда. Семенко – невидимий – відганяв корову, якщо вона не послухала господаря, опікувався кожною коровою, пильнував, щоби вони не билися, згортав сіно, аби його не толочили. Був добрий і лагідний до бидлят, ніколи ні одного не вдарив. Жоден наймит не зміг би його заступити.

Того літа (тоді, коли Максим позичив Фоці Семенка до послуг) Фока, як завжди, відправив пастухів з вівцями і коровами на полонини і дав Трофимкові стільки худоби і коней, що той аж руки заломив.

– А як я сам зараджу?

Фока його заспокоїв, наказав йому займатися лише господарством у самій стаї і найважливіше – варити завжди дві кулеші. Одну для себе, а другу виставляти поза стаю. І не шкодувати муки! Фока застерігав, щоби він, борони Боже, не солив тієї другої кулеші. Трофимко посміхався, був радий, він розумів, що сам Семенко буде пастушити цього літа. На полонині Трофимкові велося чудесно. Був ніби справді сам, але не мусив вганяти по вертепах і стерегти худобу від диких звірів. Доїв корів, варив сири і куховарив. Натомість Семенко відразу тихенько, не даючи про себе знати, взявся пильнувати маржину. Усе було би добре, якби Трофимко не був замудрий там, де не треба. Спочатку почав солити кулешу. Старий Максимковий слуга залишав мамалигу неторкнутою. Тоді Трофимко виставляв йому несолену мамалигу, хоч сам собі тим часом добре поїв. Якогось туманного і мокрого дня Трофимко надмірно посолив мамалигу і поставив її за двері колиби. Мамалига відразу полетіла у лице Трофимка, ніби її вихором здуло. Трофимко посміявся зі злості «то-

го», а «той» тим часом терпеливо витримував такі жарти... Гірше було, коли Трофимко – може з лінивства – перестав варити кулешу для Семенка. Корови не прийшли доїтися і десь поховалися так, що неможливо їх було знайти, коні порозбігалися. Переляканий Трофимко пішов шукати корів. Цілий день бродив полонинами, Бог зна куди, як пєс без нюху, але не знайшов жодної корови, жодного коня, вернувся до стаї ні з чим. Заходить у загороду сам не свій, а тут відразу в'їжджає на спієнному коні Фока і дивиться суворо. Семенкові того було забагато на старість літ. Полетів із Чорногори просто до Ясєнова, до Максима, наробив такого гвалту, що Максим відразу послав Фоку на полонину спам'ятати Трофимка, аби не збиткувався над старим слугою і щоби не нищив худоби. Фока серйозно наказав Трофимкові, що має робити. Врешті усівістив його, що то дуже негарно і негонорово насміхатися над «таким» наймитом, що працює і служить вірно, але сам не може дати собі ради у людській подобі. Якщо Бог терпить його, святий Ілля не б'є в нього громом, якщо він нікому не шкодить, лише помагає, то що з того, що він щезник?! Але в будь-якому разі – якщо він любить худобу, як щирий пастух, то не може бути злим духом.

Трофимко ментально зварив велику мамалигу і виставив її надвір. Невдовзі зазвучали дзвоники. Помало вся худоба опинилася у загороді. Трофим-

ко все зрозумів. Відтоді вже не жартував немудро з Семенком і пильнував свою худобу.

Поволі обидва наймити подружилися. Якось ввечір, коли Семенко покрикував на бидло у кошарах, Трофимко закричав до нього:

– Чорте, ходи до стаї, хочу тебе побачити!

Тоді – як оповідав сам Трофимко – увійшов до стаї не старий пастух, як сподівався Трофимко, а малий обдертий замурзаний хлопчина з невеличким чорнявим лицем, виглядав сумним і задуманим. Був подібний на корінь, вирваний із землі разом із глиною, на лісну істоту. А сам Трофимко був сильним хлопом з долів, присадкуватим, але міцним, широкоплечим, ясноволосим. Семенко зайшов тихо, сів на лаві біля Трофимка. Говорив майже шепотом, але зовсім виразно:

– Послухай мене, кухарю! Будьмо відтепер гречні один з одним. Добре? Я з тобою, а ти зі мною. Ми обоє служимо славному родові Шумєїв. Я вже прилучився до цього роду. Мій рід мене не обходить, тільки Шумєї і їхня худоба. Будьмо товаришами. Не кажи мені так огидно. Можеш кликати мене – щезничку! Тільки так, а не інакше.

Трофимко і це усвідомив. Почали жити у згоді. З того часу у стаї все було добре. Семенко ретельно стеріг стада, заганяв худобу аж до кошари. Трофимко доїв корів. Дбав про молоко і ватру. Семенко приходив до ватри поговорити.

**Станіслав Вінценз –
гостинний господар;
з чотирилапим другом (1922 р.)**

Коли Трофимко молився, Семенко тихо сидів у куті і зітхав. Коли Трофимко грав на флюярі, Семенко мружив очі, неперушно дивився на ватру і сидів, щасливо усміхаючись. Трофимко дуже добре його згадував. Одного разу так сталося, що втомлений працею Трофимко ліг спати, забувши перед тим помолитися. Заходить тихо Семенко, каже пошепки:

– Побратиме, ти ще щось забув.

Трофимко, вже сонний, згадував різні речі: води приніс, казани вимив, сіна для телят наносив – ну, що ще? Ага, бачиш! Забув Богові помолитися.

– Бачиш, побратиме, я не міг тобі цього сказати!

Коли на полонину приходив сам Фока, Семенко робив своє, але ховався, сидів дуже тихо, не шумів у кошарі, не покрикував на худобу. Потім казав Трофимкові, що є таким чорним і засмарованим, що встидається такого пишного газди. Ще ніколи Трофимкові не велося так добре, як того літа з Семенком, старим слугою Максима. Після смерті Максима Семенко щез. Трофимко його кликав, викликав, запрошував на вечерю і послуhati флюєру – дарма. Відколи відійшов газда, ніхто ніколи більше про нього не чув. Бог зна, скільки треба би було слуг, щоби повноцінно заповнити його місце.

ГОРИ І ДОЛИ

Природоохоронні науково-дослідні відділення Карпатського біосферного заповідника: Кевелівське та «Долина нарцисів імені професора Василя Комендаря»

Дмитро КЕШЕЛЯ,
член Національної спілки
письменників України
та Асоціації українських письменників,
лауреат Міжнародної літературно-мистецької,
екологічної премії «Corona Carpatica»

ПЕРОМ ОПОВІДАЧА

ПРИТЧА ПРО СОЛОМОНОВЕ ВИНО І ХЛІБНІ КОНІ НА СКОРБОТНІЙ ДОЛОНІ...

...ЗА ГОДИНУ-ДВІ успішно спродуємося на зеленому базарі і Фіскарощка, відвернувшись до стіни, крадькома рахує виторг. Бізнес, видно, пройшов вдало, бо баба, приплювуючи на копійчата, вдоволено мовить: «Жебрач люблять воші, а газди – гроші». Успішну фіноперацію освячуємо біля ятки з морозивом.

– Ану ж лем, паніко, наточіть сьому легіневі такого пахучого і солодкого мороженого, аби до нього, як оси, усі дівки липли, – просить продавчиню.

А вона, молоденьке дівча, тоненька, з білим ковпаком на каштановім волоссі, й сама схожа на вафельний стаканчик, щедро наповнений пишним морозивом.

– А ви, тітко, не бажаєте охолотитися та й засолодитися? – пропонує дівча, подаючи мені білосяючу порцію.

– З великим бажанням, дорога дівочко, але зубів у мене уже нема, – віднікується Фіскарощка.

– Тітко, ви що? Які зуби для морозива? – сміється щиро молоденька дівчинка.

– Такі... такі... Я коли ще до школи ходила, усі зуби по дорозі загубила, то щастя такого не заслужила, – скоромовить баба й намагається мене хутчіш відтягнути від ятки.

Вдоволено йду із морозивом, акуратно злизуючи духмяні листочки, й стає мені якось совісно: якщо треба якісь ласощі купити для мене, баба ані миті не вагається – виймає гроші і без усяких засторог платить. А от для себе?! Спостерігати за цим – суцільна трагікомедія.

Ось заходимо у булочну. Фіскарощка упевнено підходить до прилавка, вітається й одразу просить аж півкілограма мого улюбленого ванільного печива.

– Дуже смакує дітвакові, – пояснює продавчині. – А коли смакує, то все йде на здоров'я, а, головне, розум в голові підживляє.

Розраховується, а тоді якось крадькома підходить до ящика, викладеного плетеними булками із маком. Вони пишні, свіженькі, пахнуть солодким молоком і, бачиться, звабливо підморгують Фіскарощці, як дівки на танцях легіням. Баба крадькома проковтує голодну слину і застигає непевним поглядом на ціннику. Городські булки, та ще й плетені, та ще й з маком, підсолоджені на молоці – дитяча слабкість Фіскарощки. Бачиться, готова їх цілими ковтати, повну б корзину напакувала і їла, їла, їла, аж би вилиці гусяли... але ж

і ціна! Цілих 25 копійок одна плетенка! Фіскарощка блискучо перерахувала, скільки за ці, на її думку, «грошиська» можна купити сірників, солі, оцту, свічок, керосину і... апетит одразу випарився:

– Та по скільки-скільки у вас плетенки? – питає продавчиню, вдаючи із себе таку собі простачкувату...

– Як і були – 25 копійок! – відповідає байдуже тітка, яка для баби раптом теж стала пахнути свіжими плетенками, та й щоки враз надулися пишними буханцями.

– А понижувати ціну десь не будуть? – питає із цікавістю баба.

І далі вертиться біля ящика із смакотами. Достоту, як циган на торговиці біля гурту коней – і грошей жалко вкласти, і не можна вкрасти...

– Так питаю – ціни міняти не збираєтеся?

– Поміняють царя, то й ціни точно поміняють! – гиркнула продавчиня.

Почувши, що у солодкий запах булочок вплився дурнуватий сморід політики – скидати царя і міняти ціни – Фіскарощка пройнялася страхом, схопила мене за руку і... Але, знаючи як баба мріє про плетенку із маком, тут уже я не витерпів: за півкілограма мого печива заплатити півкарбованця – і не задумалася. А ось 25 копійок для себе пожаліла! Притьмом кинувся до ящика, схопив тепленьку булку, став посеред магазину і поставив ультиматум:

– Або вертаєте моє печиво і йдемо звідси порожніми, або купуєте собі булочку.

Ошелешена несподіваним поворотом подій, а до всього, видно, й приголомшена інформацією про можливий конфлікт між царями і цінами, розкриває міцно стиснуту долоню й лічить копійки. Але відраховує їх із таким болісним виглядом, наче кліщами висмикує з пальців по нігтю.

– Якшто кожного разу буде Марька собі такі добрятини купувати, дуже скоро на базарі буде воші продавати, – мимрить Фіскарощка.

Далі бере булочку лівою рукою, тисне до грудей і несе її, як дитинку, раз у раз украдьки очима кидаючи по боках: мовляв – хоть ми, селяни, і не дуже вчені, зате їмо булочки печені... І тут же спішимо перейти через дерев'яний міст – міську межу! А то чого доброго, як каже баба, ще до нас приліпляться панські воші, аби від жебрака видурити

останні гроші. Але не встигли щасливо проминути міст, як із-за рогу старої мадярської школи, чомусь прозваної у народі «яблучною», улюлюкаючи і гелготячи, як передовий загін хана Батия, вискочила із своїм виводком могутня, як стіг сіна, циганка Борішка. Двоє малих на руках, одне за плечима у торбі і десь шестеро довкола мамки-героїні. І всі такі «красиві», як би їх сажотруси щойно із димаря повитягали. Малі на руках репетували, а старші з червоним бубном, потрісканою гітарою, однострунною скрипкою, потертою гармошкою по-ромськи співали і весело підстрибували довкола мамки.

– Слава Йсу, дорогенькі Моріко, – паровозним голосом привіталася Борішка, перекривши лемент своїх чорних гусенят.

– Звітріться під телячий хвіст! – хутко сховала баба булочку у пазуху.

– Бабушка, дайте булки! – вчепився одразу за сукню косокий циганчук!

– Які булочки? Ми самі роти прячемо на потилиці, аби менше жерли! – почала баба, відмахуючись від голопузих.

– Йой, Маріко, долю би'сьте мали, як яйце у царській курки, – невже ви думаєте, што ми полакомилися на вашу булку?! – присоромила Борішка Фіскарошку. – Ми просто попріветствовать вас хотелі!

– А казали што видуримо од бабушкі булку? – запротестувало чорнолице дівча.

Борішка з усього розмаху вліпила малій ляпаса і мовила:

– Маріко, не слухайте ету козу... Она не од мого родного мужа. Її Пітьо Цвіркун склепав, то она така і є дурна, як і цвіркун.

– А я ньєкові розкажу... а я ньєкові розкажу, што Жу-жія цвіркунка! – почав гамселити по бубну патлатий Йончі.

– Но і што? – визвірилася Борішка. – А тебе я і вообще не знаю, хто склепав, копильцю короставий!

І теж смачно вліпила запотиличника малому бубнару.

– Борішко, ти мене добре знаєш: я не із тих жіночок, що серед вулиці із повітря рушники тчуть... Я зайнята, дома роти чекають та ще й пси скавулять...

– Майте Бога, Маріко, ми вас так любім і уважаєм... хотелі просто попріветствовать, честь вам оказати, – ледь не образилась Борішка.

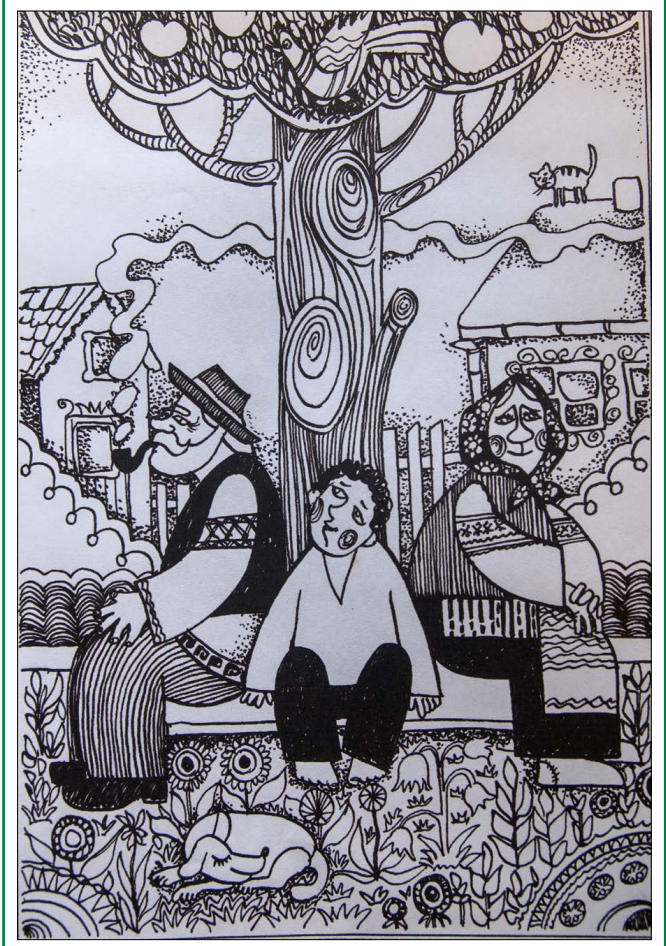
– Айбо із наших сільських честь чомусь ви лем найбільше мені усе оказуєте? – обурилася баба.

– Бо ви є женщина не в колгозной кузнеці клепана – ви спасли од смерти нашого дедушку Берталона.

Почувши про «дедушку Берталона», всі циганчата радісно застрибали і кожен почав бити, пиляти, смикати, лупати на своєму інструменті, увиватись у танці під циганську пісню довкола Фіскарошки.

Історія із циганським скрипалем Берталоном теж давня-давня, як єгипетські піраміди.

...Кожного Різдва циганський табір ділився і музичними гуртами відправлявся колядувати по навколишніх селах. Люди у нас завжди щедрі, а на святки і поготів. За колядування із оркестром вдіяли не тільки гроші, а й щедро частували. Старий скрипаль Берталон так защедрувався, що по дорозі у табір відбився від своїх, бехнувся під лісом у сніговий намет і заснув... І, видно, заснув би музика навіки, коби не баба Фіскарошка. Десь коло півночі верталася із гостини від славнозвісної невістки із поетично-мелодійним прізвиськом Мікроба. По дорозі і надібала уже геть заля-

Твір Дмитра КЕШЕЛІ проілюстровано малюнками
члена Національної спілки художників України
Ярослава ДУЛЕНКА
(м. Ужгород)

клого Бертія у наметі. Звалила на плечі і притягла додому. До ранку разом із дідом відігравали, відпоювали артиста... А потім – на щастя, циганин був дрібненький – Фіскарощка загорнула Бертія у торбу і на плечах прицубрила у ромське поселення.

З тих пір баба для мукачівського табору стала ледь не циганською королевою. Не було випадку, аби зустрівши у місті Фіскарощку, роми пройшли мимо... І дякували їй, і хвалили, і співали, і дарували... Щоправда, після таких дарувань, у баби, як кажуть, часто-густо у руках лишалося пусто...

...Ось і тепер.

– Та вже досить! – кричить Фіскарощка, відбиваючись від замурзаних музик. – Немаю для вас і так нічого, – ховає глибше у пазуху булочку.

– А нам нічево і не нада! – ображено кривить губою Борішка! – Ми когдa вас узрелі, так порадувалися, як би нам чотири солнишка утрoм над хатою сошли.

– Но та Богу дякувати – грійтеся тими сонечками, аби взимку не замерзли, – сердито радить Фіскарощка, намагаючись якомога скоріш вирватися із галасливої юрби.

– Ну, а хоть песня вам полюбилася? – питає з останньою надією Борішка.

– Я і так нічого не зрозуміла! – махнула роздратовано баба.

– О, Єзус Марія! – від глибокої образи Борішка аж ізсадила з рук двох малих, а третє, за спиною, заверещало, як ерихонська труба, – ето песня вам посвящається!..

Малі музики знову заспівали і вдарили в бубон.

– Стоп! – жестом полководця Борішка зупинила номер на біс, зажмуривши очі і піднявши вгору страдницьки голову, почала декламувати...

– Посвящається песня доброй жєнщинє Моріке!..

Випереджуючи час, зізнаюся: в майбутньому все життя колекціонуватиму «поетичні перли» неординарних творчих самородків. І це був мій перший «скарб». Наскільки впертою була дитяча пам'ять на вірші, проте «посвященіє» Фіскарощці проковтнула ментом і навіки зберегла у свідомості. Отже, Борішка декламує пісню для баби в перекладі із ромської:

*Среді ліса темного
Где сніг і мряка
Помирала у кустах
Синичка – неборака.
Помирала тихо й нежно
Од нужди і печалі
Потьомки сеялись безбрежно
І деревья жестоко свистали.
Но среді леса тьомного,
Где ветер волком вєє,
Ишла собі із Лавок
Добра жєнщина Марія.
Увідєла бедну небораку – синичку
Од жалості мало не замлєла
Взяла до грудєй птичку
І серцем своїм согрєла!
Одогрєлась милая синичка,
Од радості начала співати*

*І добрую жєнщину Марію
Матєрью стала називати!*

Борішка опустила голову, витерла сльози і схлипнула. І тут, наче клаксони на автомобілях, різноголосо завили замурзани музики.

– Ой, Божіньку, так мене розжалобила, Боріш, що й не знаю, куди ми серце поділося, – з баби геть злетіла суворість, непохитність і враз зробилася розгубленою й жалісливою.

– Їщо би не розжалобіли: всьо із жизни: птичка-синичка – наш любимий дєдушка Бєрталон, а добрая матє Марія – сєсє ви і є, дорогая! – Борішка знову просльозилася, дитя у торбі за плечима надривніше заголосило, а музичний табун заспівав на біс ще один куплет із «посвященія».

– Йой, які ви красні, доля би вас любила! – мовила Фіскарощка і, вихопивши із-за пазухи булочку, хутко почала її ділити між циганчатами.

– Лєм не подумайте, што ми вас любимо за булочки, – сердобольно зізналася Борішка.

– Та що ви, Борішко, я знаю: ви би мені в ложці води не дали втопитися, – гарячково почала порпатись Фіскарощка у торбі і витягла пакет рафінованого цукру... За мить білосніжні солодкі цеглинки розлетілися по співочих ротах.

– А своєму дєдушкє сїгарєт не купили? – запитала Борішка.

– Дві пачки! – вигукнула баба.

– Но та пускай дєдушка поделітьсє із дамой, – запропонувала мати-героїня.

Баба притьмом віддала пачку сигарет, потім кілограм муки, а наостанок ще й поділилася двома будженими оселедцями...

А коли розходилися, Фіскарощка навздогін ще й поцікавилася:

– А як сє має пан Бєрталон?

– Йой, Моріко, дуже добрі сє має... так нікто сє не має, як наш дєдушка Бєрталон, – пихтить сигаретою Борішка.

– Ви хотя не забудьте од мене поздравленіє передати! – нагадує Фіскарощка.

– Ачєй би'сьмє повмирили, штоб забути!.. Якраз завтра будемо у нього, то точно передаме!

– А пан Бєрті тепєр дє?!

– А... а... а... да он уже два годє як умер!.. – спокійно фіштелить і далі Борішка. – Айбо ви, Маріко, не печальтесь: будемо завтра на кладбіці і точно передадїм од вас поздравленія! Дєдушка Бєрталон будє дуже радоватьсє!

Баба очманіло дивиться услід Борішці і її гелготливій зграї, морщить чоло, а потім, коли до неї доходить сказанє, весело сміється.

– Привіт, дєдушка Бєрталон! – піднімає догори голову і махає рукою у небеса. – Чи не холодно вам там грати на цимбалах?!

Вже на виході із міста баба раптом стищує ходу і в якомусь розпачі видихає:

– Диви, дитино, а він і далі ліпить!.. Ой, горе, горе!

Біля добротного будинку, під кованими металевими воротами на стільчику сидить дивний чоловік: худорлявий, свіжо вибритий, із чітко вираженими аристократичними рисами обличчя, у чорному капелюсі, новенькому костюмі, білій сорочці при широкій голубій краватці... Але найпримітніше – босий. Не звертаючи уваги на довоколишній світ, дивак, висолопивши язика, натхненно ліпив із свіжої хлібини якісь фігурки.

– Слава Йсу, пане вчителю! – шанобливо схиляє у поклоні голову баба Марія.

Чоловік на мить підводить голову і, осяяний тільки його відомим щастям, навіть не голосом, а незвично глибокими очима, відповідає:

– Дуже радий вас видіти, Моріко... Ви рання птаха, але і я вже встиг четвірко коней сотворити, – показує чоловік на фігурки, схожі справді на крихітних коників.

– А чому ви їх, пане інспекторе, із хліба ліпите? Це гріх великий, бо хліб святий і марнувати ним не годиться...

– О-о-о-о, Моріко, мої коні мають бути завжди ситі, бо перед ними далека дорога... А що найситніше і найсмачніше у світі – хліб!..

Чоловік обережно, один за одним, складає хлібні коники на долоню, підносить її навпроти сонця і починає на них дмухати, наче вдихаючи у свої творіння дух життя.

– І що це вам дає, пане вчителю? – співчутливо хитає головою Фіскарощка. – Ту видру голозadu ви і так не повернете, а хліб – дар Божий – тільки запусто переводите.

– П-с-с-с! – приклав суворо до вуст пальця чоловік. – Ви не смієте так говорити про мою Онціку... Вона обов'язково повернеться. Тільки маю поїхати за нею на кареті, запряжений чотирма білими кінями... Саме чотири білі коні, як чотири лебеді, везли нас до вінчання. І Онціка була вражена тими білими красенями і безмежно щаслива... І я точно знаю: тільки моя люба дружина почує цокіт копит і спів срібнерних дзвоників на кінських шиях, вона одразу все кине і побіжить мені назустріч... назустріч мені і моїм білим коням-лебедям...

Я дивився, з якою любов'ю і ніжністю чоловік підносить до сонця на долоні хлібні коники і стало мені невимовно боляче, бо ця незвична історія, а вірніше, велика людська трагедія, творилася на моїх очах...

* * *

З-поміж усіх канікул я найбільше обожнюю осінні. Вони хоч і вельми куценькі, проте навдивовижу барвисті, голосисті і завжди щемко пахнуть стиглою айвою. А ще під час осінніх канікул у селі відбувається священнодійство, на яке цілий рік з нетерпінням чекають усі діти – рибалки спускають ставок. Звечора дядьки урочисто відкривають шлюз. І вода, ревучи, стогнучи, захлинаючись од крику, немов стадо диких звірів із палаючого лісу, виривається із бетонного тунелю і нестримно несеться широкими каналами в долину. Так і кортить скочити якійсь хвилі на спину, схопитися за її білосніжну гриву і помчати разом із вільними водами у загадкову далечинь дунайських рівнин. А вранці над останками плеса – нове диво: з води одна за одною вистрибують вгодовані рибини і, немов літаючі тарілки, несуться над поверхнею обмілілого ставка. Для мене це дуже захоплюючий і водночас сумний прощальний танець осінніх риб.

Ми з батьком сидимо на підводі і чекаємо, коли рибалки потягнуть першу сіль. За традицією, із неї відбирають найтучніші рибини і відправляють у місто для високого начальства. Посередині воза велике дерев'яне корито, наповнене джерельною водою – партійним панам необхідно доставити рибу живою. І батько старається неабияк, аби живе срібло мало не просто товарний вигляд, а й чарувало! Бідолаха мусять лізти із шкіри: його колгоспне начальство упіймало, коли перевозив у сусіднє село крадені яблука. Замкнули у коморі, тримали дві доби без хліба і води. А тоді завели у

кабінет голови колгоспу і поставили ультиматум: «За кражу народних яблук і використання при цьому державних коней для тебе, дурня, сонечко щонайменше десять років буде сміятися тільки через ґрати і колючий дріт!»

Після цих слів у батька одразу посивіло півголови. Проте друга половина не встигла, бо колгоспна голова одразу додала: «...Але ти можеш спокутувати вину, якщо будеш совісно виконувати деякі наші доручення. Проте, упаси Господь, якщо комусь проговориться – тоді надовго занімієш!»

Ось і став мій батько – простий колгоспний їздовий – таким собі послом доброї волі: прокуророві із сільської пасіки мед везе, начальнику міліції – фрукти і ягоди, головному лікареві – молочні пацята... При цьому, звичайно, й про самого себе не забуває... Бо така вже наша файта: «На що око глипне – все до руки липне!» Тому, наповнивши корито жирним коропом, завідуючий ставком недвозначно попередив: «Кожна рибина порахована, зважена... Не смій махлювати!»

Батько, вдаривши себе в груди, одразу почав усіма правдами присягатись, що йому чужого і за мільйони не треба, що у нього жона, малі діти і зовсім не бажає тюремні нари ґрити... Хоча очі одразу загорілися і почали блудити у кориті із рибою...

– А ще голова передав: заїдеш у винний підвал і візьмеш корчагу вина. Петро Степанович полюбляє червоне сухе, – додав головний рибалка.

Петро Степанович – номенклатура у районі не першого калібру, проте людина стратегічна – керівник освіти. Саме від його благословенної руки залежить кому із дітей районного начальства усміхнеться золота медаль, кому – срібна, а кому – грамота... А це, хай і не стовідсоткова, але дуже вагома перепустка до університетів та інститутів... Отже, наше сільське начальство добре тямить: перед таким паном, як Степанович, теж треба здалеку капелюха знімати і не забувати дарунками частувати.

За вином для головного освітянина їдемо у підвали. Вони, наче велетенські судини, пронизують черво гори Ловачки і вважаються неабиякою гордістю і достоїнством нашого села. Оповідують, що винні тунелі у кам'яному тілі гори почали копати ще древні римляни до нашої ери, а завершили полонені турки кілька століть тому. Наші підвали мають унікальну властивість: за будь-якої пори року тут завжди одна і та ж температура, занесені сюди продукти ніколи не псуються – навіть молоко роками не скисає... Але найбільш вражаюча дивовижа: напередодні Великодня, коли у Єрусалимі спалахує Блаженний вогонь, на стелях лабіринтів в ту ж мить з'являються червоні краплі пахучої рідини, наречені у народі «Сльозами матері Марії». Наші люди збирають краплі у скляні посудини і потім ними зцілюють рани, лікують тяжкі хвороби. Від Божої роси піднімалися на ноги навіть ті, на яких уже безнадійно махнули рукою медичні світила. Партійне начальство на людях з того усього кепкує, сміється, каже – то все від темряви і глупоти минулого... Проте – і це відають усі – в кожного із партійних глашатаїв вдома у потаємному сховку прихована склянка із «Сльозами матері Марії». І коли біда постукає у двері, начальство одразу забуває свою тверду партійність і згадує про цілющі «Сльози матері Марії». Батько оповідав: пляшечки із великодніми сльозами від нас потаємно доставляють у дуже високі кабінети – навіть й столиці. Що поробиш, такий уже наш народ: на людях залюбки грається із чортиками, зате іконку у пазусі на всяк випадок обов'язково тримає.

Заходимо у підвал і нас огортають червонувато-сині сутінки. Від самого порогу углиб гори, наче русла вимерлих древніх рік, тягнуться врзнібіч загадкові тунелі. Попід стінами, на кам'яних підставках, стоять величезні дубові бочки із вином. Вони, наче вгодовані бойові слони у стійлах, прилягли, мовчки спостерігають за тобою і, бачиться, тільки й чекають свого часу. Навколо така мовчазність, що чути, як шелестить, немов пустельний пісок, підземна тиша. І м'яко, ніжно, наче стиглими трояндами, пахне молодими і древніми винами – пахне великою і давньою історією.

– Є хто живий?! – кричить батько.

– Доки винні підвали відкриті, доти й люди живі і ситі, – виходить із-за велетенської бочки мій хрещений Павло Погута.

– Ми тут зайшли...

– Знаю, знаю, – перебив Погута. – Тільки вино вибрати будеш сам. Я пробувати не можу... виразка шлунку... Ось це!..

Хрещений бере дерев'яну кварту і відкручує кран бочки. Вино струменем зашипіло у посудину.

Батько ковтнув і очі радісно здивованістю загорілись:

– Та це ж соломонове вино... солодше за мед! А панові треба сухе...

– А може наллємо? – запропонував змовницьки Погута.

– Але з панами від соломонового вина може статися якась okazія, – застеріг батько.

– Яка, наприклад?

– Ну... світ почнуть бачити вверх ногами... а, може, візьмуть та й полетять, – сказав батько.

– Та нехай летять! І чим скоріше, і чим подалі із нашої голови, – промугикав Погута і понуро додав. – Ходімо у четвертий прохід... там усі вина сухі.

Батько ставить повну кварту вина біля бочки і тягне корчагу за хрещеним.

Почувши про соломонове вино, я зупинився і принішк... Кілька разів пробував його по краплині – воно насправду смачніше меду. А тепер тут – ціла велика кварта соломонового вина. Я по-злодійськи пильно оглянувся – тиша, порожнеча, тільки десь збоку лунають голоси батька і хрещеного. Швидко схопив кварту і віддів раз, другий, третій... Враження таке, наче гарячий шоколад ковтаю – солодке, густе, і до неймовірності пахуче. Потім хутко ставлю порожню кварту під бочку і, не дочікуючись батька, злодійкувато вислизую з підвалу, стрибаю на віз і вмощуюсь біля корита із рибою.

По якомусь часі батько із підвалу виносить корчагу із вином, прилаштовує біля мене і застерігає:

– Бережи, аби не перекинулося!

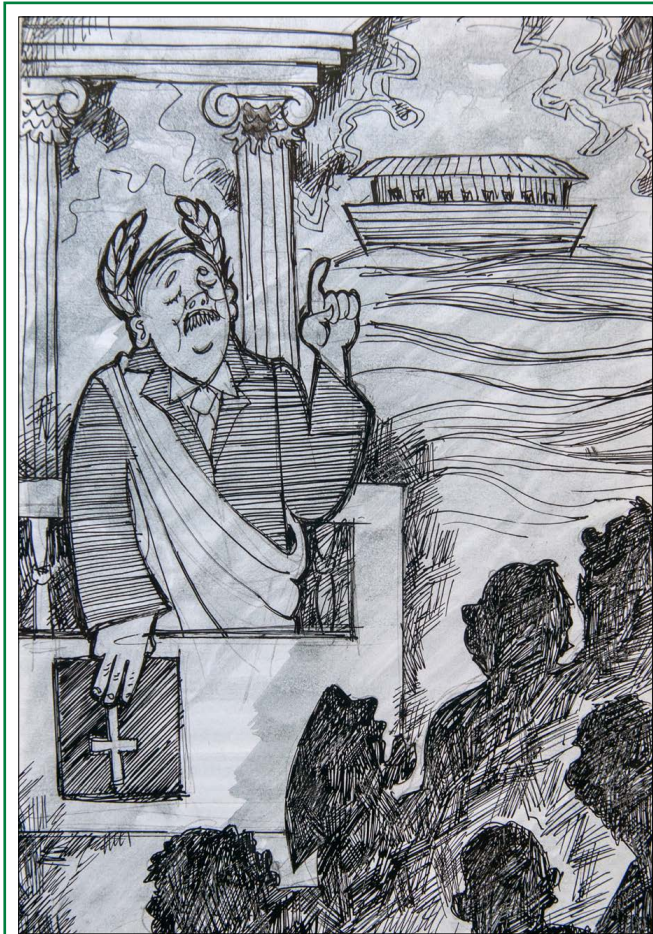
Сідає на віз, віжки в руки, повист батога і «вйо, воронії».

З усього видно, батько за короткий час встиг теж щедро напробуватись сухих вин, бо тільки виїхали на дорогу, одразу тихо замуликав «Тече вода каламутна». Ця народна пісня завжди була красномовним свідченням: у батьковій голові уже щось не чисто, а каламутно.

Однак якась баламута почала коїтись і зі мною. Примене тепло почало огортати ество і гарячою хвилиною вдарило у голову. Мені стало неймовірно добре і бентежно-радісно. Від неспогоданого напливу невіданих мною досі почуттів щастя навколишній світ раптово почав мінятися, рухатися, казково перетворюватися. На низькому осінньому небі широко відчинилася брама і я побачив як у безмірно високій синяві журавлиними ключами відлітають у далекий вирій

ангели. А навколишні гори раптом загойдалися, а далі, обнявши одна одну за плечі, почали танцювати. Осінні дерева, що досі тихо палали багряною печаллю, враз стрепенулись і почали весело аплодувати. Господи, як мені було хороше! Я сидів на возі, а душа моя ширяла небесними і земними просторами, сповнена щастя, блаженства і великої любові. Любов моя була настільки широкою і безмежною, що ладен був обійняти весь неосяжний світ, зігріти його, цілувати кожну людину – від найбільшого пана до найобідранішого жебрака, пригорнути до себе кожного бездомного пса і погладити кожну травинку, прибиту при дорозі. І тут у дерев'яному кориті сплеснула величезна рибина. Моя душа, що досі ширяла у небесах і хотіла ошчасливити весь земний світ, вмить повернулася до мене і стрепенулася на цей раз уже від жалю. Божиньку великий, я хотів би ошчасливити весь видимий і невидимий світ, а тут на моїх очах твориться така трагедія. Бідні риби, немов безпомічні немовлята, скинуті безсердечними матерями в одні ночви, безпомічно розкривали беззубі ротики і плакали – безголосо, німо, але страшно! Але найбільше вражали очі!.. Велетенські, із розширеними зіницями, вони вже навіть не благали про спасіння, а приречено, із безнадійною покірністю дивилися на мене, як засуджені до страти. Вселенська любов миттєво поступилась у мені безмежним жалем. Такий біль охопив за безпомічні риби, що я помалу тихо заплакав, а далі заридав. Щастя, що підвода гриміла по камінню, а батько і далі на всі голоси каламутив воду і нічого не чув.

«Як допомогти нещасним?» – думав, схлипуючи гарячково я.

І тут, видно, магія соломонового вина, у хмільному полоні якого весь час перебував, осяйнула мене і спонукала діяти швидко і рішуче...

...Соломонове вино, разом із підвалами у яких зберігається, – гордість і водночас велика таємниця нашого села. За переказами, цей дивовижний напій винайшов монах-відлюдник, прозваний у народі Святим Іваном. Він тисячу літ жив у печері гори Ловачки і відмолював свої великі гріхи. Але, аби полегшити свою довговічну самотність, святий відлюдник лікував людей молитвами і травами, а також придумував чудодійні рецепти... Йому і належить відкриття соломонового вина, над яким Святий Іван експериментував більше тисячу років.

Таїну приготування напою знають тільки двоє людей. Причому першому відома початкова частина технології, а другому – завершальна. І не було випадку, аби винороби поділилися один із одним своїми секретами.

Розповідають: коли, бувало, майстри пробували про це говорити, їм одразу віднімало пам'ять і вони німіли щонайменше на рік. У цьому дійстві є ще одна нерозгадана обставина: секрети виготовлення чудодійного напою винороби отримують не у спадок від своїх вчителів, а через сон таємними небесними каналами. Одного ранку прокидаються двоє молодих людей, які народилися в один і той же час, в різних родинах. І відкривають у собі знання секретів виготовлення соломонового вина. Того ж ранку, навіть не знаючи один одного і попередньо не домовляючись, юнаки приходять в один і той же час у винні підвали. Старі винороби, яким пора на спочинок, уже чекають на них. Мовчки, без жодного слова показують робочі місця і передають молодим реманент, а далі виходять із лона гори Ловачки. У ту ж мить із їх пам'яті одразу назавжди вивітрюються усі се-

крети виготовлення стародавнього трунку.

Його у нас, до речі, виготовляють із особливого сорту винограду «Павине око». За переказами, перші саджанці сюди завезли ще у біблейські часи із царства Соломона древні мандрівники – пророки. Знаючі люди стверджують: нині сорт цього винограду росте і плодоносить тільки на нашій горі і ніде більше у світі. І як не пробували його розводити на інших землях, в інших державах і на континентах – нізащо не приживається. Та й наші люди самі не знають, як розмножувати цей сорт. Але він живе! Річ у тім, що коли вмирає від старості кущ і його вирубують, одної ночі на Ловачку прилітає сяюча гарячими барвами птаха. Вона довга, дуже пишна і схожа на царську паву. Птаха відшукуює місце, де загинув кущ, вигрібає чималеньку яму і дзьобом розкладає кілька зернят, схожих на кришталеві сердечка. Через рік із цього дивовижного насіння і виростає кущ винограду, названий у народі за іменем птахи «Павине око».

Який світ незбагнений і дивовижний! Давно вже розвіялись піщинками по пустелях древні мандрівники – пророки, які прижили «Павине око» на горі Ловачці, за далекими обр'ями історії під пилюкою тисячоліть вічним сном покояться храми, палаци і все царство Соломона, а пишна сяюча птаха прилітає на нашу гору, аби запліднити її новими ростками життя. От цікаво: із яких часів, із яких невидимих і незвіданих світів прилітає ця безсмертна барвисто-огненна птиця?

В цю мить передне колесо вискочило на камінь, підводою трусонуло, коритом підкинуло і жменя води бризнула мені межі очі. Я схопився долонями за обличчя, обтрусився і притьмом вернувся із величного царства Соломона у пісню й невеселу реальність. Одна із рибин якимось дивом витяглася з-поміж нещасних сестер, підняла голову і щось жалісливо говорила до мене.

– Чим тобі допомогти? – запитав я приречене створіння.

І тут мене осяянуло: треба рибама вина у корито влити? Звичайно, це не спасіння, але, насмоктавшись вина, назустріч смерті йти набагато веселіше. Я взяв обіруч корчагу, відкрив і потягнув до корита... І в цю мить котресь із коліс знову вистригнуло не просто на камінь, а на валунище... Віз аж підскочив. Корчага теж радісно стрибнула межі моїми руками вверх, а відтак гепнулася об залізний стержень. Скло якось по-котячи верескнуло і панське вино пінистими ручеями потекло за возом. На превелике щастя, батько і далі гнав свою каламутну воду, понукував коней і, звісно, не чув, що коїлося за його плечима. Зігрітий і збадьорений соломоновим вином я, чесно кажучи, теж не вельми трусився над розбитою корчагою і не посипав попелом каяття голову.

Мене краєв один жаль – нещасна риба. І, головне, не якась там хижа шука чи окунь, а найсмирніша і найбеззахисніша – добродушний короп. Риба свята, християнська, бо кажуть, саме глечиком вина, хлібиною і коропом Ісус Христос колись нагодував величезний натовп народу... Щоправда, після того уже не спішив дійство повторювати, а подарував нам замість риби вудицю... Аби менше спали і філософствували.

Кам'яниста дорога під горою закінчилась і далі у бік Мукачєва підвода легко покотилась по дамбі невеличкої річки Кривуліни. Очевидно, відчувши запах свіжої води, риби у кориті тривожно заворушилися і почали, наче на сполох, бити хвостами. Коні дріботіли майже над самою Кривуліною і вона на правду дихала осінньою свіжістю неспішної

течі. І тут, мабуть, тільки соломонове вино породило у моїй голові геніальну ідею порятунку нещасної риби. Я притьмом оглянувся: батько, шулячись од вітру, втягнув голову у фуфайку, поганяв коней і далі мугикав «каламутну». Не довго роздумовуючи, я взяв із корита найбільш змученого і страждаючого дзеркального коропа і щосили кинув у Кривуліну. Риба, бачилося, на мить завмерла у польоті, а потім плеснула у воду. Видно, бідачка не повірила своєму чудодійному спасінню. Кілька секунд незрушно лежала срібним боком на поверхні, а далі, наче навіжена, пірнула у глибіню. За першою рибиною шуганула друга... третя... Злітаючи із моїх рук, коропа скрикували од радості, розправляли, наче крила, плавники, неслися срібними птицями над плесом Кривуліни і щасливі гепалися у воду. А відтак вистрибували і, пірнаючи, наче долонями, прощально махали хвостом. За кілька хвилин дерев'яне корито опорожніло. І тільки тоді я збагнув, яку благородну справу вчинив, врятувавши Божі створіння від пекельної сковорідки. І од усвідомлення свого неймовірного благородства і всесвітнього месіанства знову щиро заплакав. В цю ж мить відчув: соломонове вино мене таки геть втеїжило по голові. Віз почав літати, немов гойдалка, небо хилиталося від обр'ю до обр'ю, а гори падали одна на одну... і чомусь злітали вверх. Сили покидали мене... і розум теж. Я ще встиг гепнутися у порожнє корито, натягнути на голову піджак... і полетів у безодню!

А коні, наче розсипуючи дорогою срібні монети, дзвінко цоркотіли копитами по бруківці. Нарешті підвода зупинилась біля старовинного особняка. Будівля, наче досвідчений злодій, навшпиньки обережно виглядала із-за високого цегляного паркану. Батько легко скочив на землю і, не оглядаючись, підійшов до хвіртки. Довго натискав на дзвоник, доки не відчинила екзотичного вигляду пані: у якомусь синьому тюрбані, ядучо-зеленому халаті і зовсім боса... Вона так глянула на батька, наче спіймала його на гарячому, й іржавим голосом проскрипіла:

– Чого вам, вуйку, треба?

Бідний батько притьмом зірвав із голови шапку, низько пригнув голову у поклони і радісно мовив:

– Подарки привезли... живу рибку... смачне вино... і всяке таке інакше...

Кістляве і зле обличчя пані одразу подобришало, навіть гачкуватий ніс якось бадьоро вигнувся.

– О, це до завтрашнього ювілею Петра Степановича, – холодно усміхнулася газдиня тонкими синіми губами і понукнула батька. – Ідіть відчиняйте ворота і заїжджайте...

Сама ж із цікавістю попрямувала до воза – як там жива рибка?

Не встиг батько зняти із воріт замок, як із вулиці пролунав такий істерично-пронизливий вереск пані, наче їй півноса ножицями відчиржили. І тут же прожогом влетіла у двір.

– Яка риба?! Там обезглавлений труп дитини! – біла себе по скронях.

Переляканий батько притьмом кинувся до воза; у кориті, сховавши голову у піджак, звісно, спав я і тихо посопував. Від побаченого батькові в очах померкло, а серце так налякалось, що рвонуло тікати із грудей. Проте, упевнившись, що я живий, вмить забув про рибу і радісно на всю вулицю сповістив:

– Пані, заспокойтеся!.. Це мій синок – живий, здоровий... майже малінько п'яний... он, бачу, корчага порожня...

Упевнившись, що у кориті немає ніякого криміналу, па-

ні угамувала істерику, але тут же почала люто верещати:

– Дожився мій Петрушко до цапового хвоста: замість живої риби йому на свято дарують п'яних жаб!

– Паніко солодка, прошу вас, вислухайте бідного чоловіка, – пробував угамувати батько палаючу пекельним вогнем газдиню...

– Так і передайте: будуть діти вашого начальства псячі ошийники носити, а не золоті і срібні медалі. Я вже місяць гостям фаршировану рибу обіцяю... Як завтра подивлюся їм у вічі? Особливо, коли мій Петрушко буде наливати винце із корчаги без денця?!

Мій дорогий батько, мав би щастя, як гуляща Настя, окрім того, що славився липучими руками, володів ще й неабиякими артистичними здібностями. Збагнувши, що добрим словом нервову і худюшу од злості пані не вгамувати, він раптом упав перед нею на коліна, підняв руки і заволав:

– Спадьте на Бога, паніко золота! Дайте вже і мені слово, бо зараз перед вами задушуся, – і почав розчепіренними руками давити собі горло.

Газдиня від побаченого очманіла і замовкла.

– Сталася велика біда і винний у цьому тільки я, – сльози вмить покотилися із батькових очей. – Всю паскудь народили повітрулі, а я думав, що то фіглі...

– Які повітрулі?.. Ви щось, вуйку, не те плетете, – розгублено мовила пані.

– Солодка моя, вам хіба деколи не доводилось спостерігати в полі такої картини: сонечко, тепло, Божа тиша і благодать. І раптом на ваших очах починає, як веретено, крутитися повітря. Величезний стовп летить, як збісний: вертить пилокою, хапле навіть стоги сіна і несе за собою. Бувало таке...

– Гоп, гоп – стоп! – підняла уверх руки пані. – Ви хочете мені...

– Так! Так! – радісно вигукнув батько. – Сказати, що це і є повітрулі... по нашому – відьми. У нас у селі майже всі жони – відьми. Нап'ються соломоного вина, стають невидимими, літають і крадуть... Видно, я малінько задрімав на возі, не всторожив і риба полетіла із повітрулями... добре, що дівчак лишився.

Пані напівбожевільними очима дивилася на батька, геть розгубилася і, видно, не відала, що чинити – сміятися чи гнати в шию пройдисвіта.

– Щось ви, вуйку, дуже багато намолотили гречки з половою, – лагідніше, але з цікавістю сказала пані. – Що за соломонове вино... Які відьми?

– Це у нашому селі є таке секретне вино, – упівпошепки сказав батько. – Його дуже жони люблять пити. А як нап'ються – стають відьмами...

– І такими страшними, як відьми? – одразу поцікавилася пані.

– О тут, золотенька паніко, і головне чудо! – вигукнув батько і від захоплення підняв догори вказівного пальця. – Все стається навпаки: наші відьми стають такими красивими, що кожну можна одразу під вінець із англійським королем. Ви не повірите, але варто найзачуханішій жебрачці випити соломоного вина, як із сірої мишки одразу стає царською павою... Чоловіки за нашими жінками не те що дуріють, а кип'ятком пісяють...

Почуте неабияк вразило пані: вона із злої колючої шипшини потихеньку ставала добродушною лілеєю: погладдила своє зів'яле обличчя, пройшлася зморшками під запалими очима, поправила гачкуватий ніс і, прогіркуючись, якось

крадькома сказала:

– А ви, вуйку, не могли би того... як його... соломоного вина дістати і для мене?

– О, що ви, пані дорога! – перелякано вигукнув батько. – То вино у нас держиться під великим секретом... та мене би вбили...

– Та вас і так уб'ють, коли розкажу вашим сільським начальникам як ви, замість живої риби, на ювілей Петра Степановича привезли у кориті свого п'яного дівка... А так – дістанете мені вина, а я щось придумаю... промовчу... а може ще й віддячу, – тут пані засунула руку у пазуху, вийняла солідну грошову купюру й помахала перед носом.

Від того у батька одразу пересохло у роті, адамове яблуко на шиї почало неймовірно рухатись, а очі трепетно заблищали, як у голодуючого kota, коли перед ним помахують шматинною свіжого сала...

... Додому повертаємось тією ж дорогою під Ловачкою. Ще донедавна гора пишніла й гоноровилася рясними виноградниками, а тепер урожай зібрали, плантації опустіли і бідна Ловачка якось схудла, змарніла і засумувала, наче вдовиця, сидючи на порозі глибокої осені. Ось тільки насамвершечку, наче вінок на голові із золотого листя, тягнуться горою кілька виноградних рядів «Павиноного ока». Того самого, із якого у нас готують «Соломонове вино».

Грона висітимуть на кущах аж до зими. А тоді, коли придуть багаті сніги і вдарять веселі морози, чекають повного місяця. Ясної ночі, коли у небі немає жодної хмаринки, у сяйві місячного світла починають збір винограду.

Кожна ягода, скрижаніла від морозу, відбиває у собі крихітний місяць. І від того величезні грона світяться і звисають на кущах, наче магічні ліхтарі. Зібраний урожай у чистих-пречистих простирадлах зносять до пивниць, розстеляють грона на теплій підлозі і залишають на кілька днів у повній темряві. Це триватиме до тих пір, доки всередині ягід не погаснуть усі крихітні місячечки і грозна не висохнуть від морозного поту. А далі вино чавлять. У величезних дубових діжках, які у нас називають кадями. І чавлять тільки ногами і тільки дівчата, які щойно сягнули повноліття й умудрилися зберегти цноту...

Вино бродитиме у бочках цілих три роки. І тільки тоді стає дорослим і зберігає у собі дивовижні властивості... Скажімо, від соломоного вина порядні люди не дуріють, не п'яніють, а стають мудрішими і прозорливішими... Багатьом, хто того заслужив від небес, відкриваються вікна у світі, які ми, прості смертні, ніколи не бачимо... А окремі обранці, спробувавши соломоного вина, нагороджуються здатністю літати... Ось і я... Тільки-но заплющив очі, як відчув – легко, вільно піднімаюся над батьковою головою і рвійно пірнаю у небеса. В моїх грудях стільки простору, свободи, що під серцем увесь світ би вмістив. Із неймовірної височини, у якій я зараз ширяю, світ бачиться і справді не таким уже страшним і великим. Ось наша гора Ловачка, тепер немов грецький горіх на долоні... А велетенське Мукачєво – взагалі мініатюрне містечко для ігор на дитячому майданчику... Кожного Божого дня у світі стільки людського крику, виску, писку, а з небесної висоти людей взагалі не видно... Я лечу все вище, вище і... торкаюся головою чогось м'якого, прохолодного... А, та це ж хмара! Розгортаю її руками і – диво! У велетенській голубій залі, схожій на Сферу, сидить за дощаним столом Святий Петро. Завершується ще один день і апостол записує у книгу життя кож-

ній людині її праведні і грішні діяння. Саме у цю мить дійшла черга до мене. Святий Петро навпроти мого імені каліграфічним почерком вивів «і врятував од вірної гибелі у ненажерливих чревах ціле стадо Божих створінь, наречених рибами...» Відтак життєписець зупинився і почав гарячково думати, що ще дописати! І тут я згадав, що мало бути ще занесено із добрих діань цього дня: я пообіцяв увечері тайстру осінніх груш моїй хворій подрузі Мані. Боже великий, прости: бідна Маня, від якої постійно списую задачі, лежить у гарячці, а я літаю по небесах!.. Розвертаюся різко!.. Але тут підвода підскочила на каменюці, мною струсонуло і я знову опинився у кориті.

– Ну що, мухоморе зелений, прокинувся? – на диво добродушно звернувся до мене батько. – Ти, зірвіголово, скажи чесно: куди поділася риба?

– Як куди! – здивовано відповідаю. – Риба полетіла із повітрями! Самі ж говорили пані... Хіба це неправда?! Ви ж брехати не вмієте, бо це великий гріх – хіба не цьому мене завжди учите?!

Батько спересердя замахнувся на мене батогом, але в останню мить рука зупинилася...

– Бити невинних дітей – це ще більший гріх, як брехати, – мовив я, затуляючи руками тяжку од соломоного вина голову.

Батько розсміявся, вийкнув на коней і весело продовжив: «Тече вода каламутна...».

...Так, мій батько брехати не вміє... Таки, видно, добув для пані головного вчителя району соломоного вина. Бо якось на шкільній перерві почув у коридорі, як наша вчителька Іболя Юрївна говорила із математичкою Оленою Михайлівною.

– Боже, коли б ви бачили, до чого опустився наш Петро Степанович: серед білого дня йшов Мукачевом і плакав, як дитина, – зітхнула тяжко Іболя Юрївна.

– То все, щоб ви знали, через його жінку! – осудливо сказала Олена Михайлівна.

– А що сталося із його дружиною? – поцікавилася Іболя Юрївна.

– Ви не повірите: одного дня з якогось дива та страшна відьма на очах почала змінюватися: помолоділа, стала на диво красивою, а далі підчепила фінінспектора Шелембея і полетіли собі двоєчко у Прибалтику... і вже, мабуть, не повернуться...

– Ви знаєте, Маріко, Онціка довго не давала згоди стати моєю дружиною, мовив із легкою печаллю Петро Степанович. – Але коли! – тут вчитель аж підхопився. – ...коли почула, що під вінець нас повезуть четверо білих коней, запряжених у графську карету – одразу розтанула. Я великі гроші заплатив... і рано-вранці приїхав під її дім на кованій кареті... і то були не коні, а білі лебеді... Вони не бігли, а летіли...

– Но та то були коні, а ці..., – показала баба на крихітні фігурки...

– Т-с-с-с-с, – знову приклав сторожко пальця до вуст чоловік – ...признаюся тільки вам: щовечора я ставлю їх на вікно... А коли заходить сонце, вони летять за ним... вони летять у долину білих трав... там течуть білі ріки із білими... живими водами... Мої коні там пасуть білі трави і живими білими водами поються... вони... мої коні... ростуть... набираються сили! І одного ранку вони вдарять копитами під моїми вікнами... І я запряжу їх в карету, сяду в неї і ми

помчимо за Онцікою... Просто не знаю, що з нею станеться, коли почує гул копит і співанки сріберних дзвоників...

Чоловік неймовірно щасливими очима дивиться на чотири хлібні коники, потім підносить долоню до грудей, тупить до серця... Мовчить. Вступився поглядом кудись вдаль і мовчить. Рука із кониками починає тремтіти і з глибини грудей чоловіка раптом проривається болючий стогін:

– О, великий Боже, як я її любив! Як я її люблю! І любитиму! До смерті любитиму! Ні, ще й по смерті, на світі тому – я буду її любити... мою Онціку, – схлипує чоловік, зіщулюється і захлинається у риданні.

... – Видиш, як би там не було, а чоловік лишився чоловіком: не спився, не опустився, не пішов по жebraх... а тримає себе достойно: при чистій одежі, поголений, в обійсті порядок... А то що трохи з головою не в ладах – та ж хто з нас носить царські корони? З ким не поговориш – кожному хтось колись то міхом по голові, то копитом по чолу... з усіх дірок вітри свистять, – говорить ніби до мене, але скоріше про себе баба Фіскарощка, полишаючи за собою місто. А потім різко зупинилась, щось подумала зосереджено і гиркнула у безвість:

– Бійся козла спереду, коня – іззаду, а жону – з усіх боків!

Оксана ЗЕЛЕНЧУК-РИБАРУК,
заслужена працівниця культури України,
завідувачка музею М. Грушевського у
Криворівні, Івано-Франківська область

ОЧЕЙ КУВАННЯ

СПОВІДУВАННЯ

Залишатися незрозумілою,
залишатись з незлою міною,

не боячись безумства мислі,
свою довершити зумисність.

Уступити хату на гніздо пташине,
уступити душу на чийсь слова.

Далеких Гір у собі сторожителем,
Далеких мрій запеклим
старожителем
до скону судженням хрестом
цього вікна.

ЗАМОВЛЯННЯ

краплинонько сльози своєї
вітре неспокою свого
доріженько мети своєї
радосте свого порогу

хмариненько своїх блукань
сніжинко свого танцю
зоре своїх мовчань

Боже відстаней.
Боже відмежувань.
Боже дистанцій.

пташко своєї пісні
надіє розкрилля свого

Голосе Благовісту,
Господи Дзвону Свого!

дочасна молодосте
всіх крилатих дум
муко вростання в Небо. Своє.

Людино своєї тіні
голосу твого сум –
зір достає...

погляде своїх чекань
Кольоре Ока Правди

Злама Брови Змагань
з князем неправди,

дівчинко своїх мрій
жінко своєї тиші,

Ангел Невиспаних Вій
втому твою колише

на вербовому листі,
на розквітлому пагоні,
в Бога. За пазухою.

***

Ночі високі, Божі, без меж
Ночі, як рани.

Ти – Писаний Камінь,
а я – Вухатий.
Нам ніколи си не пізнати.

Ночі високі, Божі, без меж,
ранкам покірні.

Знову ти пальці в Небо кладеш,
Вітре Осінній?!

Сохне на небі місяця будз.
Слізьми людськими солений.

Нема Чоловіка на цій землі Уц...
вмер нехрещений.

***

Чекаємо літа. Як безглуздівці,
задивлені в траві зелені.
На початку осінніх містерій
чекаємо літа.

Звикаємось, як жінка заміжня
до короткого сонця,
до роботи у повних садах.

І – приморозком по квітниках
гарячі збиваєм кольори.

Тяглість ранкових туманів
знайомі розвиднює гори.

Листя сходить з розуму,
з гілки
і з кольору...

Між деревами дикі чутки
про вічні сніги.

Вересень 2000 р.

НАРІКАННЯ

мало було бабки
гостем
мало було батька
за книжками
мало було мами
з братиком
мало мені тебе
за церковними воротами.

Так усіх напросивши ошідком
з дрібки щастя
на зернятку слова живу,
на крайчику ласки.

...Ой, роде наш красний

***

Сьогодні,
перед нашою хатою
блукав сірий голуб.
Щось йому є.
Бо не тікав від мене,
був зовсім поруч,
лиш трохи відступався,
спроквола,
«довірливість межувала

з байдужістю?»

Щось мені є.
Бо я побачила ТАКОГО голуба...

ІЗ ЗАГУБЛЕНИХ ВІРШІВ

I
Закапує хмара
у вуха Пням
трухлявий
осінній Дощик.

Мало би допомгли.

II
такі ці сніги
березневі,
що найменша
з них пташка
сміється...

III
Падають яблука...
І я чую, як вони падають...

Я теж падаю...
Але мене ніхто
не чує.

***

Був місяць такий,
що у ньому не гоїлись рани.
(Погано заживали)
що не мож було
дерева рубати на хату
бо зогніє.

А ми йшли у життя.
І в житті за життя воювали.
І обдерлись, обранились...
І думали, що – зажис.

Українські Атени –
село Криворівня

Хтось повинен був знов
будувати свій дім
і валити у лісі
найкращу смереку
і... робити своє.
А, що буде по тім..? –

На покривлену стріху
сідає мій вірний лелека.

На покровлені пальці –
золоті обручальні пісні.

***

*Я сів не в той літак,
він був з одним крилом...
другим крилом мав стати я.
Я ним не став.*

М. Вінграновський

Я ні з ким не заходила
у такі піднебесні сніги
з тобою лиш

Я ні з ким не обходила
тетрапод цього міста
у старенькій церквіці
Святої Землі
з тобою лиш

І ніколи так щедро
не вітали мене мої вороги
мої мрії.

Я із власної волі. Так.
Ми із власної волі. Правда?

І, як коні Франкової,
так мене однокрилий
літак переслідує.

Дорогі подарунки лишилися сні.

З тобою лиш.

ЗИМОВИЙ СОН (I)

Уже Євангелії Весни
винесли на середину храму
і вийшов на проповідь
батьківський сад
в білих ризах

Гуде бджолами до трави
(Молода, зелена).
Гуде про Небеса Воскресні,
про сіячів, що висіяли зерна
в каміння, в терня,
в землю добру і тверду...

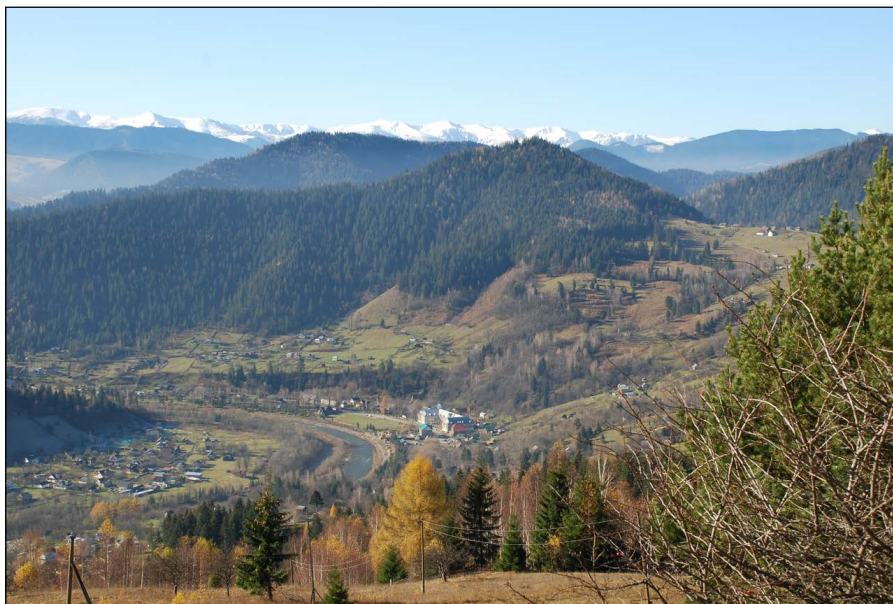
і навхрест гілочку вербовеньку худу
Підходять вітри цілувати...

ЗНОВ

...і трави старіють. –
За кожним дощем – похилого віку.

Зажною травою відходить
твоє лице
«дивним оленем вічного полювання»

і менше за словом,
а більше таки за мовчанням
віднаходимо переддвер'я
і пороги цілуєм свої.

Вибираємося у дорогу,
хоч би яке верем'я.

Із-за всіх виводимось столів.

***

як з тунелю
не вибратись
з пустоти в собі
з темряви.

як з міха
не виборсатись,
хоч всередині
щось кричить і дряпається,
як «сліпе кошеня»...
хоче жити

як з підвалу
не знайти в собі
східці наверх,
все промикає
свої нитки сирість
і
запах земних плодів

Печерна жадоба –
до тебе...

ОБРАЗОК

Обміняло вікно хліб,
лиш посватався ранок весняний.

На обзорини біжить вода потоками.

І, перев'язане хмарами,
як рушниками,
на покутті, під самим Богом,
НЕБО сидить.

***

З Весною сіємо
загублені вії
ачей зійдуть загублені погляди..!

(Нігтик вії, як нігтик нагідки).

Невмируча є квітка погляду,
коли померкне й висхне
погляд квітки.

***

Знайома зникама радість,
крихка, як горішки мамині,
страшна в глибині, як праліс,
доступна і пням... на галявині

Ввійти в неї далі і зникнути
для світу людських царинок,
для любих старих стежинок...

Згубитися в хащах радості,
де з тишею гнізда вили ми
і де по воді вилами
писалося щастя земне.

Боятись її зниклості
і давніх глибин знайомості.

Шукати в собі себе.

ОСІННЯ КНИГА ІОВА

... та праведник тримається
путь своєї.

(Кн. Іова; 17 вірш)

Пізня Квітка

– Трави провадили довгі розмови
з небом
і в голівці кожної квітки
гуділи бджоли,
як добрі думки
перед початком
благословенної справи,
та прийшли люди з косами,
кинулись до них з граблями...
І врятувалась лиш я одна,
щоб сповістити тобі це.

Велика Риба

– Холодні дощі впали з неба
і забрали тепле дихання в річки,
і змішали благородну кров потоків
з чужою глиною...
І врятувалась лиш я одна,
щоб сповістити тобі це.

Біла Ворона

– Гори згуртували білотілих,
ненаситних туманів
аж три ватаги
і вони зжерли колір веселки,
і випили голос птаха...
І врятувалась лиш я одна,
щоб сповістити тобі це.

Устало Сонце, роздерло
на собі одержу,

пообтинали довге, щедре проміння,
перебігло швидко

небесний шлях свій,
упало на землю, обпалило дерева
і, коли вигоріли трави,
поклонилось Сонце і мовило:

– Однаково світило я і на траву,
і на людей з косами.
Однаково дощ лився
в тіло річки і в тіло худих потоків.
Господь дав тумани, Господь і взяв. –
Господь дав колір веселці
і Господь взяв.
Нехай буде благословенний
голос птаха,
голос Пізньої Квітки,
голос Великої Риби,
голос Білої Ворони.

І у всьому тому не согрішило Сонце
і не сказало нічого нерозважливого
проти Осені.

«ПИТАННЯ ДНЯ»

Як гора довіряє вітрові
обзирати на грудях
тяжкі згарди своїх лісів?

Не видів..?

Яка сила не дозволяє
Його руці тремтіти?

ВИПРАВДАННЯ ДЕРЕВ

ще мусить в квітні впасти сніг,
щоб усі дерева зацвіли,
щоб коли зацвітуть вибрані,
смерекам, березам, ясену
не було банно.

Бог Весни не вдоволяє амбіції,
він дає нам Велике Право
віроти в Чудо.

***

Ти того болю не збереш.
Це – як розсипати малини
на зруб душі. Вона – непростя,
не рівна...

Ті уста кам'яного вмовку,
що мохом поросли...
Бійся то кликати ніжністю.

За речами тими любими
ти лиш птах безкрилий,
що виє вовком

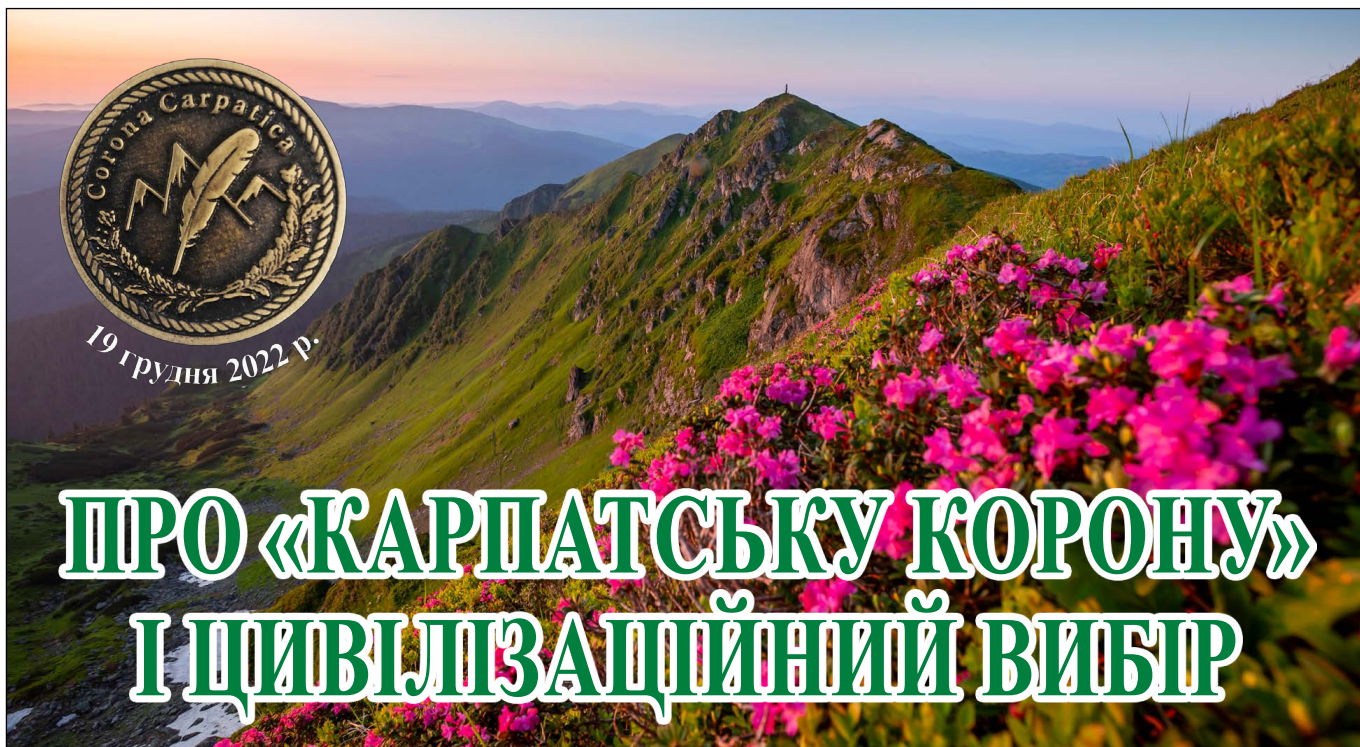
...На мох розсіпані малини
не збереш,
як перестиглий плід не сказаного
в молодості слова.

Намарне...
у дрібному суччі днів
не видзьобаєш
солодку необережність
і доріг...
і поглядів...

Оксана ЗЕЛЕНЧУК-РИБАРУК
(у центрі) з чоловіком о. Іваном
РИБАРУКОМ, донькою
Ольгою та сином Павлом;
знаменита Криворівнянська
церква Різдва Пресвятої
Богородиці.
У центрі – парох о. Іван
РИБАРУК
(храм на друге Різдво
Богородиці)

СТРАТЕГІЯ МІЖНАРОДНОГО ПАРТНЕРСТВА: УКРАЇНА–СЛОВАЧЧИНА–НІМЕЧЧИНА

Василь КУХТА,
член Національної спілки
письменників України,
Асоціації українських
письменників,
координатор Творчої асоціації
«Corona Carpatica»,
м. Ужгород

Не можемо не згадати про синхронну до нашого часу історію, яка трапилася під час Другої світової війни у Великій Британії. Коли прем'єр-міністру Вінстону Черчиллю принесли на розгляд бюджет країни, він спитав: «А де ж видатки на культуру?!» І почув у відповідь: мовляв, яка культура, війна ж іде?! «А за що ми тоді воюємо?» – здивувався Черчилль. Ця знаменита фраза сьогодні, як, зрештою, і наша премія, набуває особливої актуальності. Переживаємо страшну навалу північного сусіда, бездуховного, жорстокого, класичного варвара. Гинуть люди, культура і природа потерпають від во-

19 грудня 2022 р. у Географічному центрі Європи відбулася церемонія вручення Міжнародної літературно-мистецької, екологічної премії «Corona Carpatica»

рожої агресії. Але Україна – непоборна. Вона давно заявила світові про свій цивілізаційний вибір. Зрештою, саме культурний, цивілізаційний вибір України лежить у підґрунті Міжнародної літературно-мистецької, екологічної премії «Corona Carpatica»...

Згадаємо: премія «Corona Carpatica» («Карпатська корона») започаткована одноіменною Творчою асоціацією (під дахом Ужгородського науково-освітнього товариства імені Августина Волошина) у 2003 році. Вона присуджувалась професійним літераторам за визначний внесок в українську та румунську літератури, а також україномовним та румуномовним письменникам на теренах діаспори. Лауреатами премії названо поважний ряд поетів і прозаїків: Василя Герасим'юка, Ва-

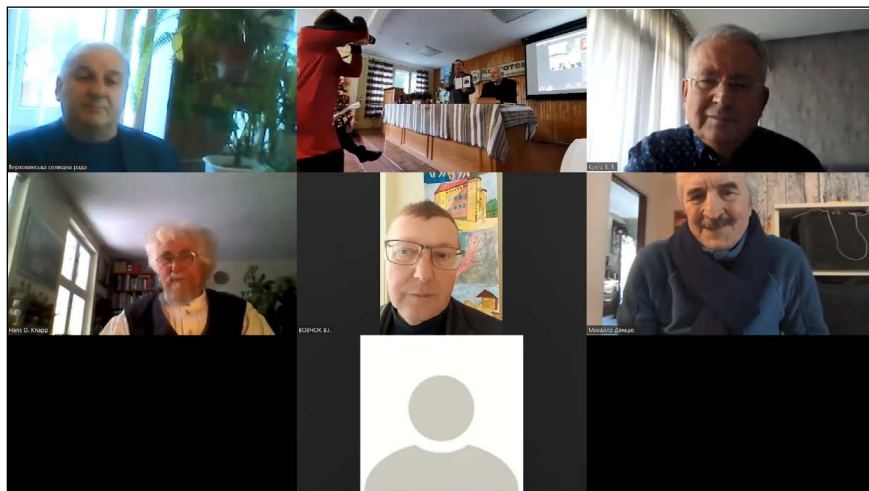
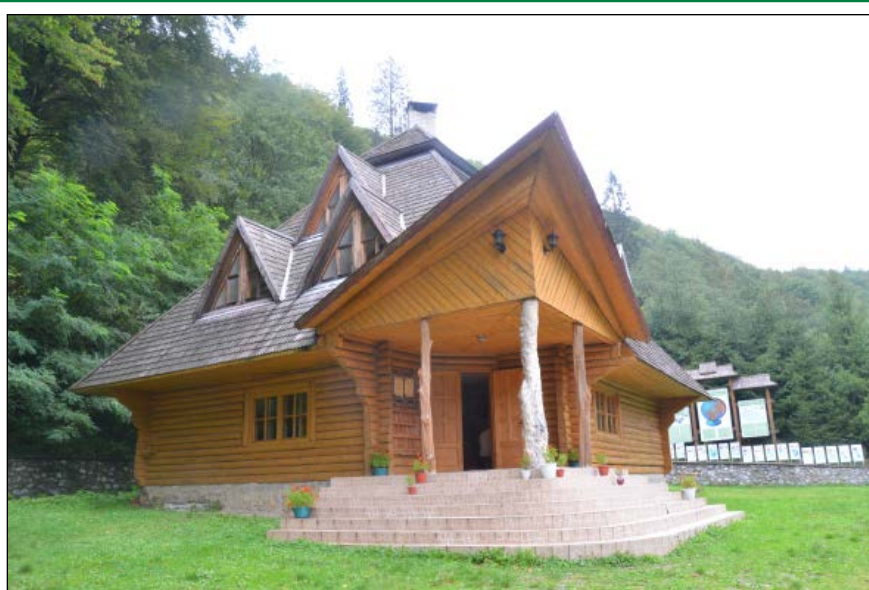
силя Портяка, Івана Андрусика, Станіслава Аржевітіна (Київ); Василя Рябого (Коломия), Мирослава Лазарука (Чернівці), Мирослава Дочинця (Мукачево), Петра Ходанича (Ужгород); літературознавців, діалектологів, публіцистів Івана Жегуца (Німеччина), Йосифа Сірку (Канада), Миколу Мушинку (Словаччина), українських поетів Румунії Миколу Корсюка (Бухарест) і Павла Романюка (Марамуреський повіт) та ін. З румунського боку відзнаки лауреатів отримали поети, літературні критики Касіан Марія Спірідон (Яси), Іон Вадан (Клуж-Напока), Джеллу Доріан (Ботошани), прозаїк, літературознавець Іон Ністор (Сату-Маре) та ін.

Але з часом українсько-румунський формат вичерпався. У 2021 році «Corona Carpatica» з волі фундаторів –

оновленої однойменної Творчої асоціації, Карпатського біосферного заповідника, Карпатської асоціації національних парків та заповідників (ACANAP) (м. Татранська Ломніца, Словаччина), Міжнародної асоціації «Європейська мережа букових лісів» (м. Еберсвальде, Німеччина) – стала літературно-мистецькою, екологічною премією загальноєвропейського масштабу. І ось тут постає, вочевидь, закономірне запитання: чому? Відповідь проста: міркуючи над подальшою долею премії, літератори і художники дійшли висновку, що Карпати – не тільки ареал нашого спільного проживання, але водночас й виживання, те єдине справжнє, що зосталося в добу тотальних девальвацій і деформацій, особливо, коли йдеться про національні надбання. Боротися за справжність рідних гір без екологів не випадає. Отож, Міжнародна премія «Corona Carpatica» запроваджена з метою збереження і примноження культурних і природних цінностей Карпат, розвитку європейської культурної та природоохоронної співпраці, сприяння принципам міжнародного співробітництва. Про її особливу актуальність в умовах війни вже зауважувалося вище... Нагадаю, що лауреатами премії за 2022 рік стали майстриня художньої кераміки, кандидат мистецтвознавства Марія Гринюк (м. Косів Івано-Франківської області), поет, голова Косівського регіонального осередку Національної спілки письменників України Василь Шкурган, живописець, народний художник України Тарас Данилич (с. Дубриничі Закарпатської області).

Згідно з Положенням про премію, вручення її дипломів і відзнак відбувається під час Днів європейської спадщини в Україні (упродовж вересня) в еколого-освітньому центрі Карпатського біосферного заповідника з промовистою назвою «Центр Європи», розташованому в Географічному центрі Європи (село Ділове Рахівського району Закарпатської області, Україна). Цьогоріч війна позаважала вписатися в цей часовий формат, але організатори вибрали для дійства не менш урочистий день – Святого чудотворця Ми-

**Еколого-освітній центр «Центр Європи»
Карпатського біосферного заповідника – осідок Міжнародної літературно-мистецької, екологічної премії «Corona Carpatica»;
скріншот онлайн-вручення премії лауреатам 2022 р.;
одна з експозицій постійно діючої виставки книг, мистецьких буклетів, публікацій лауреатів, фундаторів, членів конкурентної комісії Міжнародної премії «Corona Carpatica»**

ТВОРЧИЙ ВНЕСОК У МІЖНАРОДНУ СПІВПРАЦЮ

*Микола РИБАК,
директор КБЗ,
заслужений природоохоронець
України*

Шановні друзі! На нашу з вами долю випали непрості випробування. Ворожа навала забирає людські життя, нищить інфраструктуру, нівежить природу. Захоплено 8 українських заповідників, 12 національних парків – їх російські окупанти нещадно руйнують та грабують. Але Україна вистоїть і переможе! Не може не зачитувати слова Міністра захисту довкілля та природних ресурсів України Руслана Стрільця: «Український народ не вперше чинить спротив орді. Наші екосистеми не вперше змушені відновлюватися після ворожих нападів. Українську державу неможливо знищити, як і українську природу!» У лавах ЗСУ рідну Україну відстоюють близько шести тисяч працівників сфери охорони довкілля, серед них – 20 посланців Карпатського біосферного заповідника. У кровопролитних баталіях захищають вони природні і культурні цінності отчої землі. Символічно, що Міжнародна премія «Сорона Carpathica», серед фундаторів якої і Карпатський біосферний заповідник, заснована саме з метою популяризації природних і культурних цінностей Карпат, розвитку європейської культурної та природоохоронної співпраці. У цій царині нами вже багато досягнуто, але попереду ще чималий шмат праці. Дозвольте коротко розповісти про роль і значення Карпатського біосферного заповідника у природоохоронній системі України і світу.

Як відомо, Карпатський біосферний заповідник сьогодні є одним із найбільших природно-заповідних об'єктів України, який охороняє унікальні природні та антропогенні ландшафти – від Закарпатського передгір'я та субальпійського й альпійського поясів Українських Карпат.

У заповідних екосистемах під охороною перебуває 1779 видів вищих рослин, 806 – лишайників, 436 – водоростей, 980 – грибів, 66 – ссавців, 193 – птахів, 9 – плазунів, 15 – земноводних, 29 – риб та понад 3 000 видів безхребетних тварин.

Чимало з них включено до Чер-

воної книги України, Міжнародного Червоного списку, Європейських червоних списків, охороняється Міжнародними конвенціями.

На території Карпатського біосферного заповідника також охороняється багато унікальних водно-болотних угідь, які є важливими для збереження біорізноманіття в Карпатському біогеографічному регіоні.

У 2019 році Секретаріат «Конвенції про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовища існування водоплавних птахів або Рамсарської конвенції», враховуючи результати багаторічних досліджень науковців заповідника, включив «Озірний-Бребенескул», «Печеру Дружба» і «Долину нарцисів» до переліку водно-болотних угідь міжнародного значення.

Варто зазначити, що діяльність Карпатського біосферного заповідника високо оцінена як в Україні, так і у Європі і світі.

У 1997, 2002, 2007, 2012 та 2017 рр. за визначні здобутки у збереженні та вивченні природних комплексів Українських Карпат Рада Європи нагороджувала Карпатський біосферний заповідник Європейським дипломом для природоохоронних територій.

А найважливішим досягненням Карпатського біосферного заповідника є створення та розширення об'єкта Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО, де букові праліси заповідника (площею майже 21 тис. гектарів) є його найбільшою часткою. Під особливою охороною заповідника знаходиться понад 22 % території Пан'європейського об'єкта спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи».

Важливою справою є також проведення аудиту заповідних територій Європейським товариством дикої природи. Так, території Угольсько-Широколужанського масиву стали учасниками Європейської мережі дикої природи та отримала сертифікати найвищого, «платиногового», рівня.

За час своєї діяльності Карпатський біосферний заповідник став міжнародно визнаною природоохоронною, науково-дослідною установою, зробив вагомий внесок у збереження природних екосистем та сталого розвитку Карпат, формування екологічної мережі та розвитку природно-заповідної справи в Україні. Тут створено досить потужну природоохоронну, науково-дослідну, еколого-освітню та господарську інфраструктуру.

За роки діяльності заповідник випустив у світ сорок п'ять томів Літопису природи, організував десятки міжнародних науково-практичних конференцій і взяв участь у реалізації численних міжнародних наукових проєктів.

Сьогодні заповідник видає всеукраїнський екологічний науково-популярний журнал «Зелені Карпати», газету «Вісник Карпатського біосферного заповідника» і науковий щорічник КБЗ та Інституту екології Карпат НАН України «Природа Карпат».

На виконання Указів Президента України № 25 від 14.01.2010 та № 5 від 2 січня 2022 року у Карпатському біосферному заповіднику сьогодні активно ведуться роботи з розширення та зміни меж природно-заповідної території з передачею їх у постійне користування. Як результат, територія заповідника найближчим часом поповниться ще 17 тисячами гектарів, де понад 4 тис. га – особливо цінні букові праліси.

Як керівник установи хочу запевнити, що Карпатський біосферний заповідник, де працюють близько 300 фахівців, впевнено продовжує вирішувати поставлені перед ним завдання, особливо з впровадження заходів із збереження об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, водно-болотних угідь міжнародного значення, здійснення заходів із адаптації до змін клімату та забезпечення сталого розвитку регіону у рамках функціонування заповідника як біосферного резервату ЮНЕСКО.

Отож, сердечно вітаю високопрофесійних літераторів, художників, природоохоронців і природодослідників усіх європейських країн з сьогоднішньою подією – врученням Міжнародної літературно-мистецької, екологічної премії «Сорона Carpathica» лауреатам 2022 року! Приємно, що оскідком премії її фундатори обрали саме Географічний центр Європи – однойменний еколого-освітній центр нашої установи. Це ще раз красномовно свідчить про цивілізаційний вибір України, вселяє надію, що наше міжнародне партнерство набуде нового творчого розвитку.

Вистоїмо! Переможемо! Слава Україні!

Дипломи і відзнаки Міжнародної літературно-мистецької, екологічної премії «Corona Carpatica» лауреатам 2022 р. вручає директор Карпатського біосферного заповідника Микола РИБАК

колая. Спільно просимо від нього най-величніших дарунків для нашої рідної України – Миру і Перемоги!

19 грудня ц.р. у Географічному центрі Європи зібралися його господарі – директор Карпатського біосферного заповідника, заслужений природоохоронець України Микола Рибак, заступник директора з наукової роботи, заслужений природоохоронець України, доктор біологічних наук, професор Федір Гамор, начальниця редакційно-видавничого відділу та зв'язків із громадськістю КБЗ, кандидат біологічних наук Богдана Москалюк, заступниця начальника відділу рекреації і сталого розвитку КБЗ Ірина Йонаш, керівники структурних підрозділів Карпатського біосферного заповідника, наукові співробітники. До учасників дійства долучився також голова міста Рахова, яке вже понад десять років тішиться славою «гуцульського Парижа», Віктор Медвідь. Щоб спілкування в режимі-онлайн на майданчику Zoom відбулося успішно, за пультом оператора працював завідувач сектора техніко-інформаційного забезпечення КБЗ Михайло Страховський... Модеруючи дійство з Ужгорода, автор цих рядків побажав учасникам зустрічі в Географічному центрі Європи, незважаючи на те, в яких містах, селах і країнах вони знаходяться, серцем відчувати енергетику «постійного, точного, вічного місця», як промовляє стела, встановлена тут вченими Віденської цісарсько-королівської академії Австро-Угорської імперії у 1887 році. Дипломи та відзнаки Міжнародної літературно-мистецької, екологічної премії «Corona Carpatica» з рук директора Карпатського біосферного заповідника, заслуженого природоохоронця України Миколи Рибак отримали: член Національної спілки письменників України та Асоціації українських письменників, прозаїк, сценарист, режисер, заслужений журналіст України Дмитро Кешеля, м. Ужгород – село Клячано-Мукачівського району, Закарпаття (номінація «Література») – за створення збірного образу Закарпаття в художній прозі; різьбар, заслужений худож-

Про бренд «Гуцульський Париж» розповідає мер міста Рахова Віктор МЕДВІДЬ. У президії – директор КБЗ Микола РИБАК та заступник директора професор Федір ГАМОР; наукові співробітники КБЗ – учасники вручення Міжнародної премії «Сороса Сагратіса»; експозиція постійно діючої книжкової виставки в еколого-освітньому центрі «Центр Європи»

ІДУ ПО ТОНКІЙ ГРАНІ...

*Дмитро КЕШЕЛЯ,
прозаїк, сценарист,
режисер,
м. Ужгород –
с. Клячаново
Мукачівського району*

...Якось один відомий модерний письменник мені сказав, мовляв, ну в тебе сільська література, ти все про село пишеш. Я йому кажу: ти можеш взятися писати хоч про королеву Єлизавету, але напишеш все одно тільки так, як ти вмієш.

...А я живу у цій своїй капсулі і з неї випісую світ – так, як його відчуваю. Не поспішаючи. Я завжди говорю дітям: живіть не поспішаючи, бо тепер усі спішають. У мене свій вивірений роками курс у літературі, я люблю і часто повторюю тезу: література – це найбільша брехня у світі. Але саме ця брехня найбільше відповідає правді життя. У своїй роботі йду по дуже тонкій грані. Неправильний крок – впадеш: із комедії зробиш гижикання, зубоскальство (а гумор і зубоскальство – це зовсім різні речі). Трагедія теж може бути загальнолюдська. А може – з дурниці, коли плачеш із горя, бо 1000 гривень загубив.

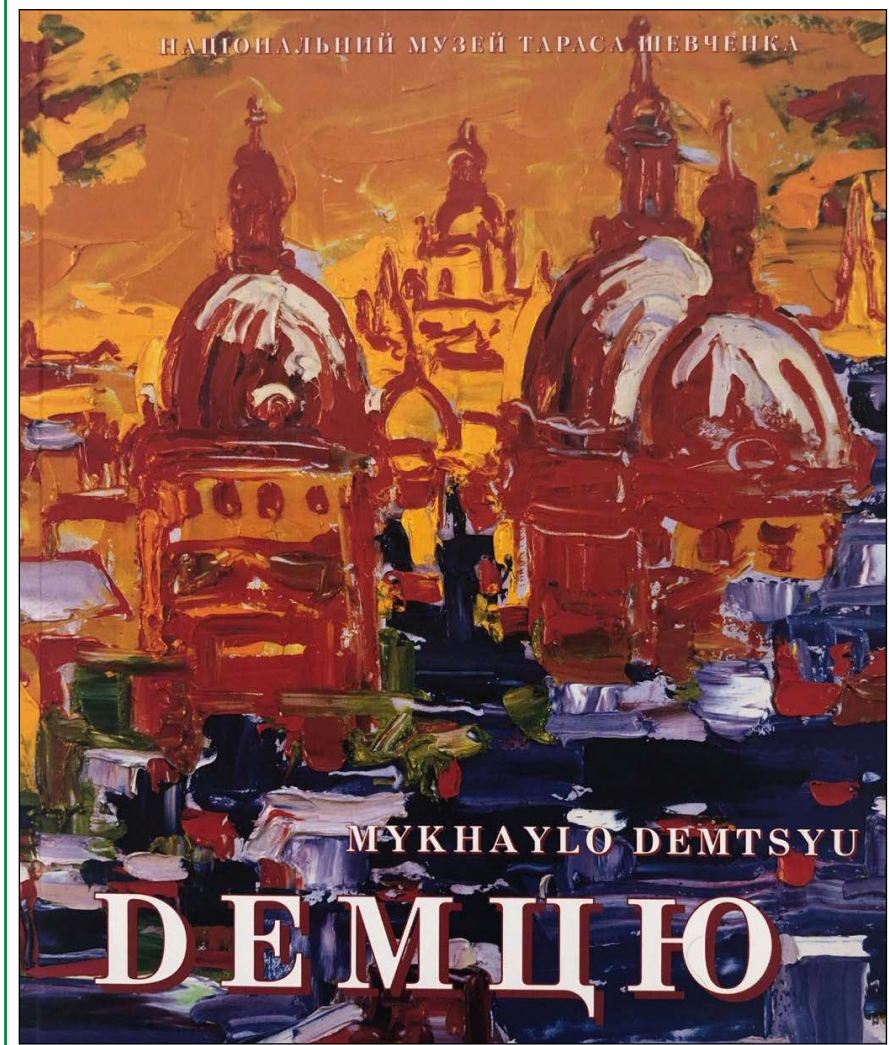
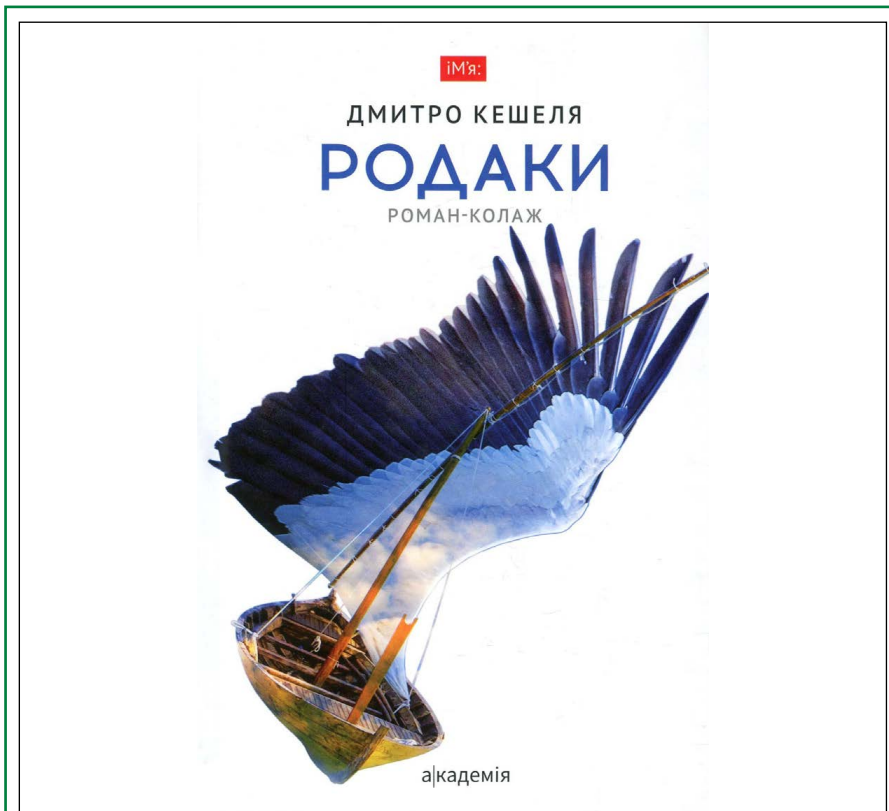
Отака історія. Сидить дід в саду, милується деревами і дивиться, яка кругом Божа краса. А тут баба на нього, мовляв, робота не роблена, дрова не колоті, а ти сидиш. А він каже: «Ми коли помremo, то Бог нас питатиме не лише про те, чи не згрішили, не вкрали і не вбили, а Бог скаже: «Я вам дав чисте небо, сонечко ясне. Деревя в цвіту – чи дивилися ви на то, чи милувалися, чи раділи?» Якщо ми скажемо, що не бачили, бо не мали на те часу, то буде такий же гріх, якби вбити людину» – так каже той мій вигаданий дід. Тому я завжди онучку Настю під руку беру зранку, і йдемо собі з нею кудись під гору...

*(З інтерв'ю Тетяни Козутич
з Дмитром Кешелею,
Українформ)*

ник України Мирослав Радиш, м. Косів Івано-Франківської області (номінація «Декоративно-прикладне мистецтво») – за новаторський внесок у розвиток традиційного гудульського дереворізьблення; живописець, народний художник України Михайло Демцю, м. Львів (номінація «Образотворче мистецтво») – за вписання теми Карпат у контекст європейського малярства; доктор наук, професор, відомий словацький природодослідник, м. Татранська Ломніца, Словаччина (номінація «Екологія») – за особливий внесок у справу поглиблення транскордонної природоохоронної співпраці у Карпатах.

У виступах (під час вручення премії) заслуженого природоохоронця України, директора КБЗ Миколи Рибачака та його заступника доктора біологічних наук, професора Федора Гамора, мера міста Рахова Віктора Медвіда, а також фундаторів, членів конкурсної комісії, представників громадських організацій, літературних і мистецьких, екологічних спільнот йшлося про унікальність премії, її перспективи. Зокрема, лауреат Національної премії імені Т.Г. Шевченка в галузі літератури, ведучий мистецьких програм телеканалу «UA Культура» Василь Герасим'юк (м. Київ) запропонував меру міста Рахова взяти вручення Міжнародної літературно-мистецької премії «Согопа Carpatica» під організаційне шефство; доктор наук, професор, співголова Міжнародної асоціації «Європейська мережа букових лісів» (м. Еберсвальде, Німеччина) Ганнес Кнапп розповів про співпрацю німецьких і українських природоохоронців у справі захисту об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи»; про екологію душі й природи говорив заслужений журналіст України, генеральний директор Видавничого дому «Високий Замок» (м. Львів) Степан Курпіль; тему мистецького возвеличення Карпат продовжив заслужений художник України, голова живописної секції Закарпатського осередку НСХУ Василь Вовчок; про непізнані творчі здобутки карпатської глибинки вів мо-

ПРО МИРОСЛАВА РАДИША: ПОЕЗІЯ В ДЕРЕВІ

*Василь ШКУРГАН,
голова Косівського осередку
Національної спілки
письменників України,
минулорічний лауреат
Міжнародної премії
«Corona Carpatica»*

Серце приємно зігріла звістка про присвоєння Міжнародної премії «Corona Carpatica» моєму товаришеві, неперевершеному різьбареві Мирославу Радишу. Ще й як заслужено, відзначив я собі! Адже так глибоко розуміти душу деревини мало кому вдається. Чи то деревина щось нашіптє майстрові, а він відгукується взаємністю в риму, чи навпаки, бо щоразу нова Мирославова робота притягує не лише візуальним замилюванням філігранною різьбою, а й прочитанням її виразної філософської змістовності. Разом то є поезія в дереві! Певно, чимало генетично передалося від батька, відомого поета Богдана Радиша-Маринюка, та вагомо додалося й від славної різьбарської династії Шкрібляків, Корпанюків, Девдюків. Тепер, з яскравим особистим творчим обличчям, Мирослав Радиш – безперечно у колі цієї гуцульської родини народних майстрів.

Непересічний талант М. Радиша, його творча невтомність помічені давно. Він – лауреат районної мистецької премії імені Юрія Шкрібляка в галузі декоративно-прикладного мистецтва (1999), лауреат всеукраїнських мистецьких премій імені Катерини Білокур (2008) та імені Тетяни Яблонської (2017), заслужений художник України (2020).

Влучні оцінювання і характеристики шістдесятирічному митцеві дають знавці. Ось декілька з них.

Ростислав Шмагало, доктор мистецтвознавства: «Формування авторського почерку Мирослава Радиша відбувалося поступово, немовби за зразком неквапливих технологічних узвичаєнь старих майстрів, коли якість і сла-

ва створених речей покликані пережити їхніх творців».

Богдана Книш, кандидат мистецтвознавства: «В глобалізованому середовищі дедалі важче знайти об'єкт, який налаштує на національну приналежність. Навіть нашу Гуцульщину полонить художня маскультура... Однак, знайомство з творами Мирослава Радиша зародило оптимізм щодо сучасного гуцульського мистецтва».

Дивно! Прості за формою його тарелі, ручні хрести, свічники не тільки гарно декоровані, але й випромінюють тривале емоційне враження! В цих роботах згущуються образи народних знань, акумулюється все бачене, знайоме та рідне... Та Мирослав виробив свій неповторний почерк, що виявляється у вишуканих елементах орнаментів, у багатотональності деревини. Особливо привабливими є невимушені вільні лінії різьби – це так нагадує давні зразки гуцульських майстрів.

На початку третього тисячоліття художник з Косова Мирослав Радиш творить речі зі згустком гуцульської енергії. Його підставки для писанок чи таріль здатні в кожній оселі пробудити національний дух».

Марія Іванчук, мистецтвознавець: «Мистецькі здобутки Мирослава Богдановича – яскрава сторінка в історії розвитку сучасного декоративно-ужиткового мистецтва України, особливо ж в останнє десятиріччя його творчої праці. Талант художника здобутий потужною працездатністю, нестримним бажанням та багатолітнім творчим досвідом».

Митцеві властиві проникливий розум, філософічність та вміння досягнути і глибоко простежити загальні мистецькі процеси... Кожний твір художника тісно пов'язаний із традицією нашого етносу, з гуманізмом, великою людяністю. Гуманізм став би порожньою фразою без любові до своєї нації, а любов неможлива без знання історії народу, морально-етичних ідеалів, досягнень національної культури і мистецтва».

М. Радиш успішно «міксує» різноманітні формотворчі процеси, об'єднуючи їх у систему декоративного оздоблення. Його творчий шлях є пока-

зовим для Косівської мистецької школи».

Олег Слободян, кандидат мистецтвознавства: «Мирослав Радиш у своїх творчих роботах зберігає сакральну тематику, вдало поєднує традиції з новими цікавими формами і орнаментами. Досить професійно підходить митець до поєднання різних порід дерева. Багато майстрів використовують один матеріал, а тут ми бачимо грушу, явір, сливу – і народжується унікальна мистецька, цікава та оригінальна дизайнерська річ. Відчувається високий професіоналізм. Пізнавально, що М. Радиш на виставках показує власну «творчу кухню», той тривалий шлях – від задуму до його втілення у матеріалі, який потребує багато енергії, умінь, знань. Представлені замальовки, креслення показують, що перед нами надзвичайно серйозний педагог, дослідник, майстер, який виховує студентів своєю творчістю і майстерністю».

Юрій Джуранюк, дослідник-науковець, завідувач сектору обліку Косівського музею народного мистецтва та побуту Гуцульщини: «Мирослав Радиш – особистість неординарна. Гуцульська різьба погано піддається новаціям, особливо радикальним, але Мирославові вдалося відчути ту межу, ту грань, не переходячи яку, йому вдається сказати нове слово у гуцульській різьбі».

З 1991 року і до сьогодні Мирослав Радиш працює викладачем-методистом з дисципліни «Робота в матеріалі та проектування» Косівського фахового коледжу декоративно-прикладного мистецтва Львівської національної академії мистецтв. Також очолює циклову комісію художнього дерева і художнього металу. Працює й творить в задоволення та у взаємній повазі студентсько-викладацької родини.

Мирослав РАДИШ:
«З допомогою Бога і ЗСУ
кивот готовий...», 2022 р.

Мирослав Радіш
Тридевяту свою батьківку

Мирослав Радіш народився 8 травня 1963 р. в місті Косзав.

1969 - 1977 - навчався в Косовському СДМ №1.

1977 - 1981 - навчався в Косовському училищі прикладного та декоративного мистецтва ім. Б. Касяна на відділі художнього дерева. Викладач Степан Сахро, Володимир Гавриц (профмайстерність), Богдан Радіш, Віталій Соломченко (композиція), Анатолій Капіто (живопис), Олексій Соломченко (спеціалізація).

1981 - 1983 - служба в армії.

1984-1989 роки - навчання в Івано-Франківському державному педагогічному інституті ім. В. Стефаніка (сьогодні Національний Прикарпатський Університет ім. В. Стефаніка), на факультеті художньої графіки в класі Михайла Філатя.

Від 1985 - активна участь у виставках.

Від 1991 - викладач композиції, роботи в матеріалі на відділі художнього дерева Косовського інституту ПДМ ЛНАМ.

Від 2000 - член Національної спілки художників України.

Лауреат премії ім. Юрія Шкрібляка та ім. Катерини Білорук в галузі декоративно-прикладного мистецтва.

ХУДОЖНЄ ДЕРЕВО

ву член Національної спілки письменників України, головний редактор альманаху «Писанка», заслужений журналіст України Василь Нагірняк (сміт Верховина Івано-Франківської області). У телефонних включеннях солідарність учасникам дійства висловили кандидат біологічних наук, провідний науковий співробітник Інституту екології Карпат НАН України Оксана Марискевич (м. Львів), головний редактор часопису «Буковинський журнал», директор Чернівецького обласного меморіального музею Володимира Івасюка, заслужений діяч мистецтв України Мирослав Лазарук (м. Чернівці), кандидат мистецтвознавства, доцент Закарпатської академії мистецтв, голова ГО «Асоціація випускників закладів художньої освіти Закарпаття» (м. Ужгород) Ігор Луценко та інші.

Учасники події переглянули фільм про історію відзначення Днів європейської спадщини в Географічному центрі Європи (транслявався свого часу на телеканалі «UA Культура»), відео-кліпи з піснями «Червона калина» (у виконанні українською, англійською, німецькою, французькою мовами) та «Чорні хлопці» – про дивовижний гуцульський менталітет (слова Василя Кухти, музика – гурт «ТіКоМуЗа», вокал – Іван Беркела), познайомилися з новою експозицією постійно діючої виставки книг, мистецьких альбомів, публікацій лауреатів, фундаторів, членів конкурсної комісії Міжнародної премії «Corona Carpatica». Остання, пам'ятаємо, була відкрита минуло-річ в еколого-освітньому центрі КБЗ «Географічний центр Європи». Таким чином, «постійне, точне, вічне місце», з доброї волі господарів Карпатського біосферного заповідника, не випадково стало осідком премії. Вирішено й надалі дбати про літературно-мистецьке наповнення центру. Щиро переконаний, що в недалекому майбутньому тут відбуватимуться зустрічі з відомими літераторами, художниками, екологами з різних куточків Європи і світу... Вистоїмо! Переможемо! Збережемо і примножимо наші культурні і природні цінності!

КІЛЬКА СЛІВ ПРО КОЛЕГУ

*Василь ВОВЧОК,
заслужений художник
України,
м. Ужгород*

Михайло Демцю – талановитий український художник. Упродовж багатьох років стежу за його творчістю. Неординарна манера мистця відтворювати навколишній світ зачаровує, а його доробок, без сумніву, продовжує й осучаснює здобутки всесвітньо відомих постімпресіоністів та експресіоністів. Творчість пана Михайла органічно вписується в мистецький простір Європи, але одночасно зберігає українські національні традиції. Роботи вирізняються яскравістю, експресією та динамікою, надихають на дію, піднімають настрої. Тематика – багатогранна: натюрморти, жіночі ліричні образи, портрети, автопортрети, пейзажі-символи, привезені з далеких подорожей, та жанрові композиції з національним корінням.

Твори карпатської тематики – особливо соковиті, глибоко символічні, дзвінку у виконанні. Неймовірно увіразняють мистецький колорит Карпатського регіону...

МИСТЕЦЬКІ СВІТИ МИХАЙЛА ДЕМЦЮ

*Ігор ЛУЦЕНКО,
кандидат
мистецтвознавства,
доцент Закарпатської
академії мистецтв,
м. Ужгород*

Світи мистецьких пошуків художника є доволі загадковими та непередбачуваними, а окремі знахідки навіть несподіваними для самого митця, оскільки він насправді перебуває у власному таємничому світі, побаченому чи внутрішньо пережитому – емоційному. Подібна ситуація є глибокою внутрішньою доктриною екстравертності творчої натури, що від-

гукується на виклики часу. Власне, це – реакція емоційного естетичного та метафізичного, що обумовлює систему творчого рішення, його форму, колір та, зрештою, слово, звук чи інші естетичні образи.

Вимір емоційного в живописі Михайла Демцю є підвладний системі його власних кольорових візій, що вибудовують цілу творчу доктрину «великої правдивої ілюзії», яка приносить глибокі емоційні переживання в процесі споглядання творів. Не менш емоційним залишається безпосередньо творчий процес, який делегує митця бути провідником у світі дефініцій естетичного. Мистецький доробок пана Михайла охоплює певні етапи творчості, вони належні до окремих тем, які художник опанує і творить власний образ у системі вирішення кольорових доктрин. У порушених темах особливе місце залишається для етнічної кольорової ідеології, що в злитті з темпераментом «гуцульських роздумів» проявилися у творенні етнічних образів. У портретах художник шукає певну універсальність побудови композиції («Ксенія», «Гуцулка» чи інші), де намагається моделювати образ «гуцульської Мадонни» як прообраз Гуцульщини-Берегині. Михайло Демцю витримує власну лінію побудови архаїчних образів, які попередньо викристалізувалися та, безперечно, передували творчій практиці. Ідеї епічних творів крокують у вир гуцульських архаїчних образів-портретів чи характерних гірських краєвидів, що чергується (до прикладу) зі світом образу старого Львова. Пейзажна лінія теж наявна і побудована в найрізноманітніших образах побаченого чи інспірованого. Творчі пошуки виходять із облюбованого Львова, виокремлюються у спробі репрезентувати старе місто, що обумовлює повернення у часі, де урбаністичне середовище викристалізоване автором у теплих ноктюрнах минушини. У пейзажній практиці художника також представлені міста Європи де він впізнавано витримує їх образність у призмі власного бачення системи кольорів, змодельованих на ґрунті метафізичного, підсвідомого чи інтуїтивного начал.

Окрема творча канва митця –

результат багатограних подорожей, що також виокремлені та втілені як окремі задуми, в них колір міняє власну температуру, вмотивовану емоцією автора. Кольорові модуляції – це ніби внутрішня реакція на оточуючі події, або стан екзистенціалізму, закарбований в якомусь моменті споглядань та вражень. Мистецьке свідомо змінює абсолютний теплий на гармонійні холодні кольори. Спостережливість художника також вибудовує твори, присвячені воді, птахам, коням, які отримують цілісну серію динамічних композиційних, живописних структур.

Загалом творча канва М. Демцю переплетена багатьма складовими різноманітних тем та ідей, на які накладені внутрішні емоційні рецепції.

ВИДАТНИЙ ПРИРОДОЗАХИСНИК КАРПАТ

*Федір ГАМОР,
доктор наук,
професор,
м. Рахів*

Наукова спадщина і творчий доробок І. Волощука – глибокі і багатогранні. Він – автор більше двох десятків книжок і монографій, десятка навчальних посібників і близько 400 наукових статей, опублікованих у різних словацьких виданнях і за межами країни. Багато із них перекладені на різні мови, стали великим здобутком міжнародної наукової спільноти. Ось лише окремі з них. У 1991 році, у співавторстві, він опублікував словацькою, англійською та німецькою мовами цікаву методологічну працю «Rozhovory o Ekologii a ochrane prirody», в якій знаходимо наукові терміни, основні поняття в галузі екології та охорони природи, визначення пріоритетних завдань цих наук щодо оптимізації життєвого середовища. У 1999 році під редакцією І. Волощука побачила світ монографія англійською мовою «The National Parks and Biosphere Reserves. The last Nature Paradises». У ній оха-

рактизовано національні парки, біосферні резервати Угорщини, Словаччини, Польщі, України і Румунії. Співавторами цієї монографії є також відомі українські природоохоронці Степан Стойко та Федір Гамор.

У 1990-1995 роках Іван Волощук трудився директором Татранського національного парку, а з 1995 до 1999 – генеральним директором Управління народних парків Словаччини.

Далі він працював деканом лісогосподарського факультету Зволєнського технічного університету, координатором біосферних резерватів у Татрах. В останні роки ювіляр – професор факультету природничих наук Університету Матея Бела в Банській Бистриці. А зараз на заслуженому відпочинку.

Особливою заслугою професора Івана Волощука є участь у підготовці українсько-словацької номінації «Букові праліси Карпат», яка в 2007 році занесена до переліку об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

Як визнаний еколог професор Іван Волощук входить до складу різних міжнародних природоохоронних структур. Він – член ради IUSN від Середньої і Східної Європи (2000-2004 рр.), заступник голови Словацького національного комітету МАБ ЮНЕСКО та член Комісії природних і національних парків, Комісії з менеджменту ШСМ, а також – Європейської федерації природних і національних парків, Президент Асоціації карпатських національних природних парків і резерватів (ACANAP). Протягом багатьох років своєї трудової діяльності брав участь у міжнародних науково-практичних конференціях та експертизах з різних природоохоронних проблем, у тому числі в КБЗ. Численні його статті запам'яталися і читачам журналу «Зелені Карпати».

За багатогранну діяльність Світовий фонд дикої природи (WWF) нагородив професора Івана Волощука золотою медаллю, а КБЗ – почесною відзнакою за розвиток Карпатського біосферного заповідника.

ЛАУРЕАТИ МІЖНАРОДНОЇ ПРЕМІЇ «CORONA CARPATICA» ЗА 2022 р.

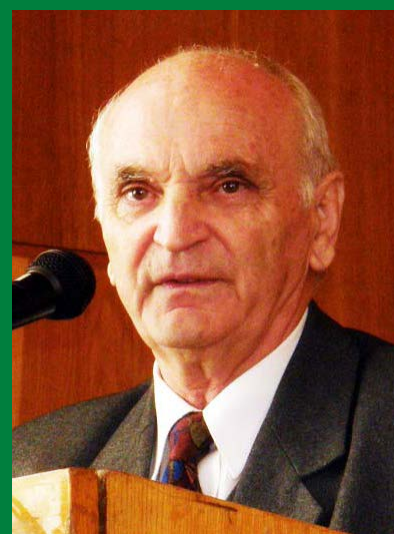
*Дмитро КЕШЕЛЯ,
прозаїк, член Національної
спілки письменників України
та Асоціації українських
письменників (номінація
«Література»), м. Ужгород –
с. Клячаново Закарпатської обл.*

*Мирослав РАДИШ,
різьбар, заслужений
художник України (номінація
«Декоративно-прикладне
мистецтво»),
м. Косів Івано-Франківської обл.*

*Михайло ДЕМЦЮ,
живописець, народний
художник України (номінація
«Образотворче мистецтво»),
м. Львів*

*Іван ВОЛОЩУК,
доктор наук, професор,
природодослідник (номінація
«Екологія»), м. Татранська
Ломніца, Словаччина*

КНИЖКОВА ПОЛИЦЯ

У СЛОВІ – КОД УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ

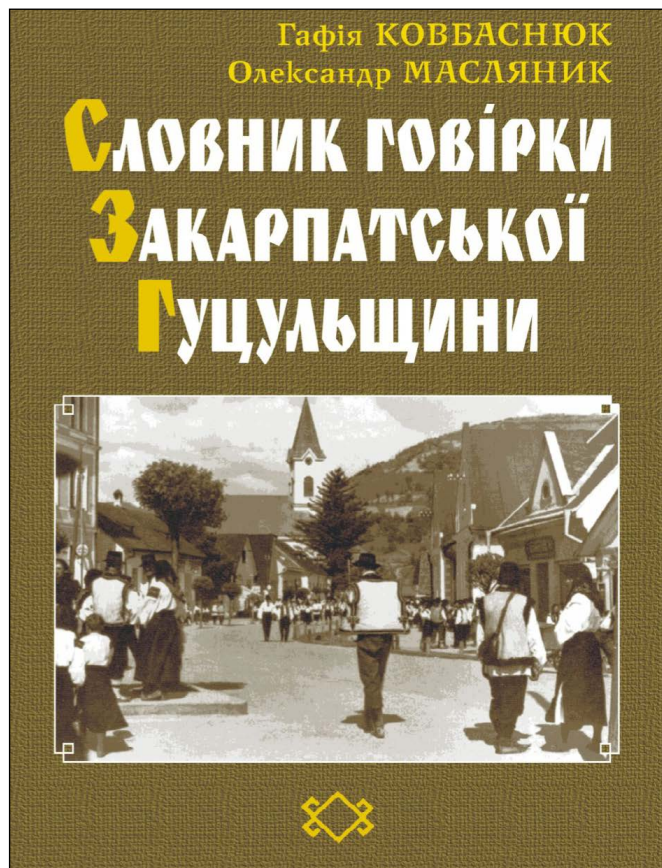
*Ярослава ТКАЧУК,
генеральна директорка Національного музею
народного мистецтва Гуцульщини та Покуття
імені Й. Кобринського,
заслужена працівниця культури України,
м. Коломия Івано-Франківської області*

Авторам «Словника говірки Закарпатської Гуцульщини» випало непросте фінішне випробовування – завершити роботу над лексиконом у стані війни, яка обпалила серце кожного українця, однак рівночасно загартувала дух, доконечно утвердила нас у правильності європейського, сиріч цивілізаційного вибору. Верстка, вичитка і коректура здійснювалися в Коломиї, Львові та Рахові під моторошне виття сирени й загрози ракетних точкових ударів від підлого ворога, який століттями приносив на нашу землю смерть і руїну.

Подібного лексикону на Закарпатті і Рахівщині ще не видавали, тому книга вже стала унікальною в усіх сенсах. Робота над словником тривала кілька років. Упорядники працювали дистанційно: у мальовничому гуцульському селі Квасах збирала слова-блискітки філологиня й краєзнавиця Гафія Ковбаснюк (на щастя, не сидиться їй, 83-річній, на пенсії), а журналіст і письменник Олександр Масляник – уродженець Рахова, хоч і мешкає та працює у Львові, однак постійно тримає духовний зв'язок з рідним краєм. Віддаль не стала на заваді, а любов до рідного краю, гуцульського говору, співанок й прадавніх традицій зробила свою справу, об'єднавши творчі зусилля знаних краєзнавців.

«Словник говірки Закарпатської Гуцульщини» з'явився у видавничій серії «Гуцульський світ», що її започаткував кілька років тому Національний музей народного мистецтва Гуцульщини і Покуття імені Й. Кобринського. 228 сторінок, майже 10 000 слів. Оформлення обкладинки здійснив Микола Дем'ян, ужгородський художник-графік, вихідець з гуцульського Богдана на Рахівщині.

Хто не любить своєї рідної мови, солодких святих звуків свого дитинства, не заслуговує на ім'я людини. Осягнення самоідентичності – найперш у мові, у рідному сло-

ві. Дослухатись до рідного слова – це дослухатися до історії, пісні, казок, міфів своєї нації, її духовної спадщини.

Україна розкошує у власній мові. Живильними потічками поповнюється грайливе море звуків і літер говірками й діалектами, фонетикою, ідіомами, топонімами, семантикою, ономастикою, лексемами.

Велика країна – велика й мова.

За роки колоніалізму українській мові завдано непоправної шкоди. Століттями вбивали її носіїв, забороняли, палили книжки. Московія хоче стерти нас з лиця землі як державу і знищити як націю. Серед інструментів – масштабні воєнні злочини, вбивства і бомбардування, а також переписування історії та привласнення нашої культури. Ворог люто воює проти нашої ідентичності, проти культури й українського нескореного Духу. Не лишень зухвало присвоє собі нашу праісторію і князів, а й цинічно краде наші цінності – ікони, картини, стародруки. Останній акт грабництва – викрадення колекції скіфського золота із Мелітопольського краєзнавчого музею. 8 років розграбовується музейний фонд тимчасово окупованого Криму.

Від початку повномасштабного вторгнення в Україну зафіксовано 423 випадки, коли окупанти свідомо пошкодили об'єкти культурної спадщини. ЮНЕСКО опублікувало оціночні дані щодо збитків, нанесених рашистськими окупантами культурі та історії України. В результаті бойових дій на 130-й день війни частково або повністю знищено 128 об'єктів нерухомої культурної спадщини, які мають офіційний статус пам'яток, 147 культових споруд, 147 об'єктів, що належать релігійним громадам (125 – православним, 10 – протестантам, 2 – католикам, 4 – мусульманам, 6 – євреям), 46 меморіальних пам'ятників на честь історичних осіб та подій XIX – початку XXI ст., 33 музеї та

заповідники, 59 культурних центрів, театрів і кінотеатрів, 40 бібліотек.

Новітні нацисти ХХІ століття прийшли на нашу землю, щоб вбивати, грабувати і гвалтувати, стирати нашу ідентичність, нищити українську мову. Діють «класично», як справжні нацисти і фашисти: палять українські книжки, цілять у церкви й культурні центри, розграбовують музеї.

Вони жорстоко й цинічно випалюють наші міста і села, бо ми ІНШІ, не такі, як здичавілі нащадки мері-вепсів-мокшан. У нашій мові – тисячолітній код нації.

Чим більше мова має діалектів, тим вона багатша. Гуцульському діалекту пощастило на лексикографів. Рахівщина пишається уродженцем Росішки, видатним дослідником і науковцем Миколою Грицаком, який опрацював апелятивну й ономастичну лексику говірок Закарпаття, розробив принципи укладання регіонального словника тлумачного типу. Автор 15 наукових публікацій, укладач чотирьох словників, зокрема «Словника українських говорів Закарпатської області». Зібрав близько 250 тисяч діалектних слів із численним ілюстраційним матеріалом – коломийками, загадками, піснями, приказками тощо – увесь матеріал перевищує досі найповніший академічний 11-томний «Словник української мови».

Доречно згадати і словник Івана Панькевича, який теж збирав закарпатські слова протягом кількох десятиліть. Ще одна знакова постать – Юрій Піпаш, філолог, дослідник гуцульського говору Закарпаття. Уклав картотеку говірки села Косівська Поляна (близько 20 тисяч лексем). Записав балади, легенди, перекази, народні вірування, підготував їх до друку. Уклав «Словник гуцульського говору в Закарпатті», який його приятель, професор Українського вільного університету Іван Жегуц, видав 2001 року в Мюнхені.

Гуцульські говірки-діалекти – одні з найсамобутніших в Україні. Вони органічно поповнюють українську літературну мову, «воюють» з русифікацією, суржилом й небезпечним англомовним цунами.

«Словник говірки Закарпатської Гуцульщини» Гафії Ковбаснюк та Олександра Масляника не претендує на універсальність чи академізм. Це радше компендіум або ж синопсис, такий собі скорочений і стислий лексикон.

Автори словника поєднали тонку мовну інтуїцію (чуття мови) із загостреною мовною рефлексією (здатністю замислюватися над своїм мовним чуттям). Домінантною стала інтроспекція – опора на рефлексію для здобуття мовних даних.

Основи етнолінгвістики були закладені Вільгельмом Гумбольдтом. Теоретично обґрунтовуючи порівняльно-історичний метод, він підкреслював: компаративістика матиме успіх тільки тоді, коли досліджуватиме мову не саму по собі, а одночасно з вивченням народного духу. Автори «Словника говірки Закарпатської Гуцульщини» добре знають фольклор, усну і пісенну творчість краян, подавши тлумачення слів через співанку-коломийку, повір'я і прислів'я. Ще одна успішна спроба кодифікації гуцульської говірки Закарпаття.

Не маю сумніву, що робота над лексиконом триватиме й світ побачить друге, або ж і третє-четверте доповнене видання. Гуцульський світ під теплим небом України незорий і повен духовних скарбів.

ВИТОКИ І ПЕРСПЕКТИВА

*Петро ХОДАНИЧ,
кандидат педагогічних наук, доцент,
член Національної спілки письменників України,
м. Ужгород*

Світ для людини починається з побаченого за вікном синього неба і листя на дереві, це вже потім приходиться усвідомлення того, що ми частка сущого живого на Землі, що існує наука екологія, яка розкриває таємниці взаємовідносин живих істот між собою, загадки природи. Осінь цього року стала знаменна тим, що населення нашої планети сягнуло вісім мільйонів. І перед людством постають насамперед непрості питання збереження миру, харчування та охорони здоров'я. Донедавна вважалося, що історія людства – це історія воєн. Нині цей постулат сповідують хіба росія та жменька держав-терористів. Натомість постає питання культури у її духовному і матеріальному вимірі, витoki якої насамперед в освіті і науці. Ми стаємо свідками дивовижного поступу народів, які поставили освіту в авангарді свого розвою.

Україна від часів Київської Русі znana своєю освітою, що дала людству видатних вчених, землеробів, політиків і культурних діячів. Наша земля упродовж кількох століть знаходилася під московською ордою, де все краще приписувалося саме росіянам, тому на часі вивчення, систематизація і пропаганда кращих освітніх і наукових набутоків саме української людності. У цьому плані Закарпаття, яке тільки по Другій світовій війні стало частиною загальноукраїнського простору, має власний досвід формування освітнього простору, що вимагає належної наукової оцінки. На сьогодні видано кілька різноманітних енциклопедичних видань. Рівень їх науковості, суб'єктивної оцінки подій та особистостей різний, певна частина видань позначена політичною упередженістю.

У тому плані вигідно вирізняється «Педагогічна енциклопедія Закарпаття» у двох томах. Це фундаментальна праця вчених Закарпатського інституту післядипломної педагогічної освіти, які поставили за мету висвітлити культурно-освітній процес на Закарпатті від найдавніших часів до сьогодення у всьому його різноманітті, іменах, подіях і фактах, а також узагальнити наукові набуток у галузі історії та теорії педагогіки, дидактики і проблем виховання, інноваційних процесів в освіті, вплив глобалізації на освіту та науку. У полі зору науковців дошкільна, початкова та середня школа, побіжно узагальнено проблеми становлення фахової та вищої освіти.

У видавництві «Карпати» вже вийшов друком перший том видання, а до кінця 2022 побачить світ і наступний. Це перше наукове видання, де з неупереджених політичних позицій розглядається історія становлення і розвитку освіти та педагогічної думки на теренах історичного Закарпаття, їх сучасний стан. Завдання не просте, бо йдеться

ПЕДАГОГІЧНА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ ЗАКАРПАТТЯ

ТОМ I

A – H

про об'єктивну оцінку освітнього процесу в краї, де тільки упродовж XX століття постійно змінювалася влада: Австро-Угорщина, Чехословаччина, Карпатська Україна, Угорська окупація у часи Другої світової війни, Радянський Союз, і тільки наприкінці XX століття – Незалежна Україна. Зміна політичних режимів, як відомо, позначається значними політичними, етнокультурними, релігійними впливами на освітньому процесі, а особливо його виховній складовій, позаяк кожна влада вимагає від освітян насамперед виховати лояльну до себе молодь. Закарпаття – край полікультурний, тут упродовж віків поруч мешкають і розвивають свою культуру українці, угорці, румуни, німці, словаки, євреї, роми, а в XX столітті завдяки новим політичним реаліям на території краю опинилися доволі значні групи чехів, росіян. Все це у підсумку позначилося характерними етнонаціональними особливостями у шкільництві, спричинило процес створення шкіл з мовами національних меншин, виявилось у специфіці етнокультурного виховання, становленні різномовного красного письменства і культурного та релігійного різноманіття. Тому серед традиційних завдань освіти на Закарпатті завжди культивувалося толерантне ставлення до суміжних етнокультурних традицій.

Автори видання з відповідальністю поставилися до різноманітних аспектів екологічного виховання шкільної молоді. Назвемо, до прикладу, кілька статей, як-от: «Гербарій», «Ботанічний сад...», «Біологічна станція», «Біологічна освіта», «Експурсія», «Географічна освіта», «Лісотехнічна освіта» тощо. Великий обсяг інформації склали біографічні матеріали про визначних учених-біологів, учителів і організаторів біологічної та екологічної освіти, чий імена вписані в історію крайової освіти і науки. Серед них Іштван Лаудон, який першим висадив в Ужгороді сакуру, зібрав різноманітний біологічний матеріал, зокрема насін-

ня рослин, а ще знайшов у Карпатах новий для Європи вид – ельцгоцію Патрена; Антоній Маргіттай, описувач флори Потисся і долини Латориці, що зібрав 50 тисяч гербарних листів, які стали золотим фондом у музеях Угорщини, Румунії, а також УжНУ; чи не найперший описувач природи Карпат Бальгазар Гакет, який у 1790 р. видав працю «Новітні фізичні подорожі дакськими та сарматськими, або північними Карпатами»; Олександр Грабар – викладач природознавства та географії, найвизначніший орнітолог минулого Закарпаття, один із засновників відділу природи в Закарпатському краєзнавчому музеї; Василь Комендар та ще низка сучасних педагогів-біологів вищої школи і вчителів. Не обійдено увагою митців-педагогів Йосипа Бокшая, Адальберта Ерделі та їх послідовників, які відобразили красу рідного краю в живописі і графіці.

Серед гасел енциклопедії є й такі, що висвітлюють розвиток позашкільної роботи з учнями, які люблять природу. Подано й визначення з обов'язковою прив'язкою до освіти нашого краю, зокрема «Здоровий спосіб життя», «Валеологія», «Експерсія», «Вакаційні курси» тощо. Цікавими для читача будуть і гасла, присвячені постатям, що підтримували матеріально освіту в краї: «Брешко-Брешковська Катерина Костянтинівна» та ін.

Окремі статті присвячені різноманітним виданням, які висвітлюють аспекти екології, біологічної науки, організації екологічного виховання шкільної молоді, зокрема сучасні журнали «Зелені Карпати», «Карпатський край», «Тиса», а також періодичні видання часів Чехословаччини «Віночок для підкарпатських діточок», «Пчілка» та ін.

Загалом «Педагогічна енциклопедія Закарпаття» науково виважено розкриває широку панораму освітнього процесу на Закарпатті, матеріали видання дозволяють зазирнути до витоків крайової освіти і дають доволі чітку картину про роль освіти і науки у формуванні нових поколінь нашої людності, нашого місця серед народів Центральної Європи.

сторінок), а, головне, – наповнене якісним науковим текстом, привабливе за дизайном видання, в якому глибоко і всебічно висвітлено життєвий та творчий шлях (охоплено три століття (XIX, XX, XXI) Василя Кабина (1908-1992), відомого мистця різьблення на дереві, педагога, учня Василя Девдюка.

Не тільки літературного гурмана, але й пересічного читача зацікавить пролог «Василь Кабин: із когорти корифеїв» в перекладі 4 мовами: англійською, німецькою, польською, французькою) та 5 частин: «Яре зерно душі», «Роки випробувань та праці», «Золоте жниво творчості», «Василь Кабин у спогадах сучасників», «Твори В.І. Кабина у музеях України».

Цікавим є те, що заторкнуто 156 джерел, в іменному покажчику згадано більше 550 прізвищ, використано 452 світлини, які візуалізують сторінки життя і творчості мистця, дають можливість не тільки побачити обличчя людей, про яких розповідається (багато з них, на жаль, уже перейшли межю вічності), а й дозволяють вповні насолодитися роботами неперевершеного Майстра.

Напередодні 114 річниці від дня народження В. І. Кабина книга побачила світ у косівському видавництві «Писаний Камінь», добре відомому в світі поліграфії. Вона, безумовно, не була б такою цікавою, якісно виданою, якби не висока фаховість і сумлінність усіх, хто, крім авторки, працював над її створенням: художника Антона Григорука, Марії Порох (комп'ютерний набір), Юрія Пороха, Наталії Юрової (сканування, обробка світлин та оригіналів), директора видавництва Михайла Павлюка та комп'ютерного дизайнера Віталія Стефурака.

Презентація нової книги відбулася в актовому залі Ко-

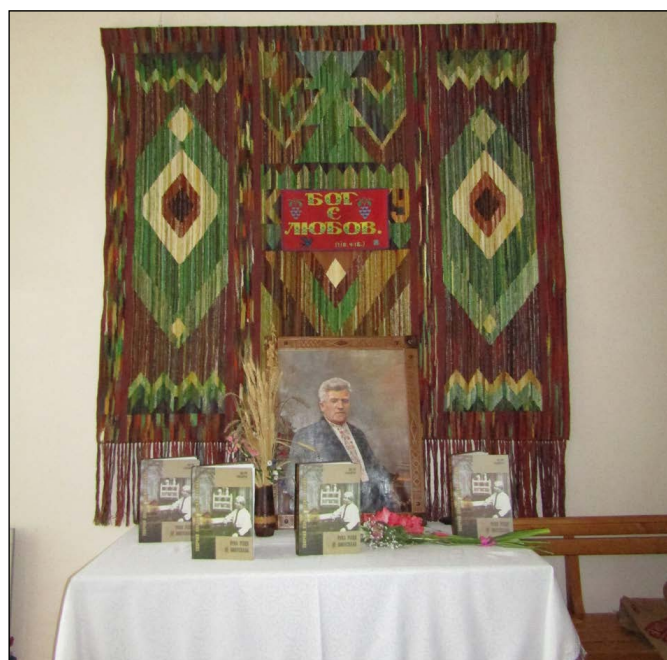
ТВОРЕЦЬ ХУДОЖНІХ ДИВ

Сьогодні хочу повести розмову про книгу, яку, на мій погляд, можна назвати унікальною, справжнім новочасним відкриттям постаті Василя Кабина, який причетний до створення косівської мистецької школи дєворізьблення, основи якої заклав Василь Девдюк.*

Автором її – Аделя Григорука, членкиня Національної спілки письменників України, Національної спілки журналістів України та Національної спілки краєзнавців України, заслужений працівник освіти України, письменниця, літературознавиця.

«Рука різця не випускала» – доволі об'ємне (348

*Аделя Григорука. Рука різця не випускала: Творчий портрет Василя Кабина. – Косів: Писаний Камінь, 2022. – 348 с., іл.

Під час презентації книги А. Григорука

сівського регіонального осередку Національної спілки художників України у День художника, який щороку у другу неділю жовтня відзначають майстри пензля і різця. Тут в дружньому колі зібралися художники, викладачі та студенти, письменники, журналісти, члени Клубу інтелігенції, районного об'єднання «Просвіти», бібліотекарі, діти та родина майстра й авторки книги, знайомі, друзі, поціновувачі літератури та мистецтва загалом.

Дійство вів Іван Кочержук – голова Косівського осередку Національної спілки художників України, за рішенням якого друкувалася книжка.

Аделя Григурок розповіла про те, як вона працювала над книгою, поставивши перед собою мету правдиво, на історичних і архівних матеріалах відтворити творчий портрет Василя Кабина – «одного із тих, хто впродовж багатьох десятиліть талановито трудився на цій ниві й залишив у спадок наступним поколінням багаті скарби рукотворних художніх див, які не втраять своєї естетичної цінності доти, доки людям буде потрібна краса у житті», – зазначила вона.

Дослідниця на широкому фактологічному матеріалі проаналізувала етапи мистецької практики В.І. Кабина, його роль в організації художнього виробництва на Косівщині в 30-х та 40-60-х роках ХХ ст., відтворила громадську та виставкову діяльність 70-80-х рр., звернула увагу на багатство орнаментальної мови та досконалу техніку виконання творів, охарактеризувала творчий доробок мистця за типологічними групами творів.

Усі, хто брав слово, – Іван Кочержук, Йосип Приймак, Василь Шкурган, Юлія Конопелько, Василь Глібчук, Роман Кабин (син майстра), Любов Кабин-Миколайська (дочка), Ліліана Косановська (внучка Василя Кабина), Іван Парипа, Богдан Ходан, Дарія Даниш-Тимків, Олег Слободян, земляки з рідного письменниці Обертину, – високо оцінили нове дослідження Аделі Григурок. Струни сердець учасників дійства зачепили поезії, які лунали в авторському виконанні Ліліани Косановської, відомої української письменниці, присвячені своєму знаменитому дідушеві.

На завершення події Аделя Григорівна отримала адресну подяку від Національної спілки художників України «за збереження і популяризацію мистецтва рідного краю, звитяжну працю на освітянській та творчій ниві, ентузіазм і натхнення у розбудові засад культури України» з рук голови центральної контрольно-ревізійної комісії НСХУ, заслуженого діяча мистецтв України Миколи Кіщука.

Марія ПОРОХ,
членкиня Клубу інтелігенції
імені І. Пелипейка,
м. Косів
Івано-Франківської області

СІМЕЙНИЙ СКАРБ, ЯКИЙ НАЛЕЖИТЬ УСІМ

Іван СЕНЬКО,
кандидат філологічних наук, доцент,
м. Ужгород

У книзі «Слухай, сину...» (видавництво «TIMPANI», Ужгород, 2022) зібрані всі жанри й різновиди пісенної, оповідальної, обрядової усно-поетичної творчості як складової буття родини М. Ф. Сенька (1910-1967) та М. В. Сенька (1912-1990) із закарпатського села Келечин на Верховині, батьків фольклориста Івана Сенька.

Фольклор – колективна творчість народу. Найбільший колектив – уся нація. Але він дробиться на етнічні групи, населення регіонів, громади. Звужуючи концентричні кола, дійдемо до найменшого колективу – сім'ї.

Сім'я – ота краплина, в якій віддзеркалює все те, чим живе нація, народ – і економічно, і в налагодженні відносин із сусідами, і духовно. То ж коли говоримо про фольклор як про усну колективну творчість народу, мусимо зацікавитися і роллю сім'ї у творенні, зберіганні і розповсюдженні цієї словесної мудрості.

*Та ще-м тоти співаночки не позабувала,
Що ня мамка научила, кой ня колисала.*

*Ой що би я, хлоп молодий, в співанках не зався:
Любив нянько заспівати – і я в нього вдався.*

Так і тепер співають у рідному селі Келечині на Міжгірщині. Ці коломийки співали мама й нянько (батько) – Марія Василівна і Михайло Федорович Сеньки.

Зберігалися у нашій сім'ї й родинні перекази. Мама любила розповідати веселу історію про свого нянька, як той, косячи при місяцеві, сприйняв за нечистого свій вуїош, повішений на увіткнуті в землю вили. Нянько любив розповідати бувальщину про свого діда – як той з ведмедем бився і переміг.

Та переймали вони й те, що побутувало у сусідів. Мама не приховувала:

*Орав любко оранцію, а я волочила.
Співав любко співаночки, я ся в нього вчила.
Та як би я, молоденька, співати не знала:
Скотарики заспівали, а я перебрала.*

Обкладинка книги Івана Сенька «Слухай, сину...»;
вид на село Келечин з гори Причіл

Обмін не обмежувався фольклорними багатствами сільської громади – переймалося і почуте в мандрах:

Та я тими співанками любці похвалився,

Що, ходячи по світкови, співати навчився.

Все, що співалося і розповідалося, виконувало багато функцій – і забавляло, й інформувало, і повчало... І ще не усвідомлюючи, що маю справу із великим сімейним багатством, почав записувати почуте. Спершу спонукали до цього вчителі Пилипецької середньої школи, де вчився. Далі вимагала цього робота завідувача сільським клубом – щоб використати в репертуарі художньої самодіяльності. Коли поступив до Ужгородського університету, то мою збирацьку роботу почав спрямовувати відомий фольклорист Петро Васильович Лінтур. Для мого вчителя записав від мами і няні їх баладний репертуар – і в одній із наукових статей Петро Васильович похвалив батька як співака, виконавця співанки-хроніки «Та я, хлопець молоденький, пішов на войночку». Знадобився батьків репертуар і для мене – коли працював над дипломною роботою про історичні пісні Закарпаття.

На цьому ґрунті сформувалася професійна зацікавленість: а який за обсягом пісенний і оповідацький репертуар одного подружжя, яке його жанрове і тематичне розмаїття, чи співпадає жіноча й чоловіча прихильність до тих чи інших явищ фольклору, що у сімейних фольклорних скарбах локальне, а що загальнонаціональне? Записував геть усе: народні порівняння і прислів'я, тлумачення сновидінь і повір'я та прикмети, замовляння і тости, приспіву до танців і сумні співанки-хроніки та баладні пісні, казки та притчі, легенди та бувальщини... Записував не тільки від няні й мами, але й від інших оповідачів та співців села – від Миколи Глеби, Андрія Ковалю, Івана Пижики, Івана Клепи, Бушко Марії, Сегляник Анни... Записане із уст Михайла Шопляка-Козака склало книгу «Чарівна торба» (Ужгород, 1988).

Взагалі, нема такої людини у селі, яка би не знала хоч декілька пісенних чи прозових творів фольклорного походження. У Келечині записано понад 1000 коломийок, майже 480 обрядових, епічних і ліричних пісень, 280 казок та

анекдотів, 115 демонологічних оповідей та апокрифічних легенд, 80 притч, 60 історичних переказів, 40 бувальщин, понад 400 прислів'їв і багато інших різновидів народної мудрості. У цьому словесному багатстві репертуар моїх батьків якістю і кількістю – помітне явище.

Не треба думати, що Келечин – щось виняткове, якийсь щасливий оазис для старожитностей. Так уже створювався міф навколо Горінчова як села казкарів. А тому селу на Хустщині просто пощастило, що у ньому фольклорист Петро Лінтур почав шукати відповідь на питання про взаємодію традиційного й індивідуального у жанрі казки. Тож і Келечин на фоні навколишніх сіл виділяється лише тим, що у ньому усну народну творчість зібрано більш масштабно.

Келечин – типове село закарпатської Бойківщини. Угорський дослідник говорів Закарпаття Ласло Деже називає його поряд із Воловим, Соймами і Репинним «базою для заселення Верховини». Перша письмова згадка про село відноситься до 1457 року. Тоді воно належало феодалові Міклошу Білкаї, згодом продали його Урмезеям, а ті – Ліпчаям.

Згідно з народними переказами, першими поселенцями були вівчарі Зубаничі та Ковалі, й інші найбільш поширені прізвища селян – українські за походженням: Синиця, Воробець, Щур, Янчик, Макар, Глеба, Івашко, Іванцьо, Качайло, Сигляник, Пойда... І назви полів та урочищ засвідчують, що ця місцевість була обжита русинами (українцями): Дике поле, Розтічки, Глибокий звір, Іржавий потік. Долинки, Причіл, Кичера, Згарі, Савчин кут, Фицаківський потік, Зубаничова ровінь...

Що відбувалося за останні п'ять-шість століть на Закарпатті, втягувало у свою орбіту і келечинців: село було сплюндроване татарською ордою у 1594 році, сильно у ньому проявилися антипанцизні настрої у 1848-1849 роках, на заклик Олександра Духновича «пробудитися зі сну» у селі збудували дерев'яну школу-дяківню і кам'яну церкву, у якій попував батько Августина Волошина, і, звичайно, були ті, хто не сприймав радикалізм як спосіб вирішення усіх проблем суспільного буття.

У селян завжди було у повазі слово: весільні жарти, веселе розмаїття вечорниць, філософські похоронні пісні і розмови, захоплення у 1920-1930-их роках самодіяльним театром, повчання прислів'ями і притчами... У неділю біля церкви, на полонині під вівчарською колибою, у лісорубському бараці обмінювалися верховинці новинами, цікавими бувальщинами.

Те, що ми тепер називаємо фольклором, було невід'ємним елементом побуту горян. Хто умів гарно заспівати, «смачно» розповісти казку, надовго залишав пам'ять про себе. Згадують весільних свах Миколайку, Шмирю, Сюрканю, казкарів Андрія Ковалю, Михайла Шопляка-Козака... Про останнього збережено багато цікавих бувальщин – як він лякав ворожку, «ворожив» корові, «лікував» фельдшерці мозіль на нозі, давав поради власникові хворої корови чи рвучкому до бійки газді... Іван Клепа сказав про цього казкаря промовисто: «Він був розумний розумом народу».

«Розумом народу» були розумні і мої батьки: Михайло Федорович Сенько (1910-1967) та Марія Василівна Сенько (дівоче прізвище – Сегляник; 1912-1990) Вони мали бажання й уміли трудитися. Але коли приходив час потіхи – уміли заспівати, пожартувати.

Першої зустрічі з народною мудрістю в інтерпретації мами і няні не пам'ятаю. Мала це бути колискова. Пам'ятаю, як співала мама моему найменшому братові Федору:

*Спи, дітино, у колисці і здорова рости,
Ачей я ся дочекаю від тебе радости.*

І мене мав няню гицкати на коліні, як гицкав трьохрічного Федора:

*Цу, цу, на коню,
Ідемо в полонину –
Коровки доїти
І молока пити.*

Та запам'яталося інше: святкування Святого вечера. Як зійшла зірниця вечорова, загасила мама лампу, сказавши мені: «Не бійся!» Заклопав хтось у двері, і мама спитала: «Відки, люди?» І із сіней почувся нянів голос: «З всяких сторони». – «Що носите?» – «Всякий порон». – «Як загусто?». – «Як звід на небі»... Завершувався цей діалог-магія для забезпечення врожаю вівса та жита християнським побажанням батька: «Най Бог подержить надовго!» Після цих слів мама запалила свічку, а няню заніс солому та сніп. Я у тій соломі беркицькався. Потім ми всі вечеряли за столом, на якому було дванадцять страв. Потім няню з мамою колядували. Ще згадували бабу й діда, для яких на підвіконні було налито погарчик вина...

Те, що ми називаємо фольклором, було небуденною частиною життя, з'єднуючою ланкою поколінь. Ось чому мама, важко переносючи їзду в автобусі, їхала із Келечина в Ужгород, щоб на Новий рік чи Різдво заколядувати внукам, повіншувати їм у щасті й здоров'ї рік відпровадити й другого дочекати.

Все у свій час – чи то віншівка, чи то казка, чи то дитяча потішка, чи то притча для дідуся: «Хоч крути, хоч верти – а вмирати мусиш». І коли ми говоримо про школу, що вона здійснює навчально-виховний процес, то перебіль-

шуємо її функцію. Школа для того, щоб вчити. А виховує перш за все сім'я – засобами народної педагогіки.

Виховує все: іграшки, приклади старших, участь у обрядах... Але велика сила слова – казки, легенди, переказу, бувальщини. В них і колективний досвід народу, і індивідуальний досвід оповідача. Передається цей досвід мовою аналогій.

«Послухай, сину!» – цими словами починав свої розповіді-повчання батько. Встиг він розповісти 37 казок, 36 анекдотів, 16 переказів, 14 притч... Помер няню 27 листопада 1967 року, на 58-му році життя.

«Послухай, сину!» – цими словами починала свої розповіді-повчання мама. Від неї записано понад 50 творів фольклорної прози. Померла мама 4 березня 1990 року, на 78-му році життя.

Хотілось би, аби на цьому їх повчання не обірвалися, аби я міг із ними, зафіксованими на папері, підійти до своїх синів, до вчителя Олександра Івановича в Ужгороді чи до зачарованого мистецтвом Сергія у місті Сміла на Черкащині, і сказати: «Послухай, сину!» І до внуків: «Послухайте, Андрію й Оксано! Послухай, Остапчику!» І не тільки я – адже репертуар моїх батьків сформувався із уснопесичних багатств народу, і тому належить усім.

БОРОТЬБА ЗА БУКОВІ ПРАЛІСИ

*Владо ВАНЧУРА,
заступник голови Європейського
товариства дикої природи,
Словаччина*

Охорона європейських букових пралісів була тривалим процесом, який розтягнувся на кілька десятиліть. Цей процес тісно пов'язаний із величезними територіями пралісів в Закарпатській області (Україна) та доктором Федором Гамором, людиною, яка присвятила своє життя охороні цих лісів. Вже в 1930 році лісівники з інших частин Європи, таких як, наприклад, Швейцарія, виявили, що букові ліси Карпат – особливі. В інших частинах Європи залишилася лише невелика кількість ділянок букових лісів, давніх і красивих. У 1980-х роках набрав обертов рух за охорону пралісів та розвиток наближеного до природи лісового господарювання. І цілком зрозуміло, що в пошуках зразків недоторканих букових пралісів погляд фахівців в першу чергу був спрямований на Закарпаття.

Це, зрештою, призвело до створення у 1992 році Карпатського біосферного резервату ЮНЕСКО та включення карпатських пралісів до переліку об'єктів Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО у 2007 році. Важливу роль у цьому процесі відіграв доктор Федір Гамор. Усе своє життя він провів на Закарпатті, а з 1987 р. став директором біосферного заповідника. Він активно працював над його

розширенням, зміцненням наукових досліджень та набуттям міжнародного визнання. Ф. Гамор невпинно боровся за букові праліси Закарпаття попри всі політичні суперечки в Радянському Союзі та Україні. Він також швидко зрозумів, що лише міжнародне визнання та співпраця можуть ефективно захистити останні ділянки букових пралісів Європи. До речі, для німецькомовних читачів Маріо Броджі написав оригінальну статтю про доктора Федора Гамора та його діяльність і про Закарпаття. А нещодавно др. Федір Гамор видав чудову книгу, яка підсумовує цю важку та довгу працю*.

У книзі висвітлюються важливі питання в історії створення та управління транснаціональним серійним об'єктом Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси та давні ліси Карпат та інших регіонів Європи». Звертається увага на міжнародні наукові форуми, які заклали основу для підготовки цієї номінації та розгортання європейського процесу збереження давніх букових лісів.

Представлено п'ятнадцятилітній досвід європейського природоохоронного співробітництва та погляди швейцарських, німецьких та українських експертів на проблеми збереження пралісів. Проаналізовано стан виконання указів Президента та Уряду України щодо збереження букових пралісів як об'єкта спадщини і сталого розвитку та облаштування навколишніх гірських населених пунктів.

Наведено також основні міжнародно-правові акти України, що регулюють охорону Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, а також деякі інші архівні матеріали. Праця призначена для науковців, спеціалістів та активістів у галузі охорони природи, працівників органів державної влади та місцевого самоврядування та широкої громадськості.

Так само, як і доктор Федір Гамор, Європейське товариство дикої природи присвячує свою роботу охороні залишків букових пралісів Європи. Важливими кроками було включення їх до переліку Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО у 2007 році та розширення об'єкта у 2011 та 2017 роках. Але вони мають супроводжуватися сталим управлінням. Саме тому організація бере участь у проєкті Interreg BEECH POWER. Він спрямований на розвиток стандартизованого сталого управління об'єктами спадщини та навколишніми територіями. Це розширює

*Федір Гамор. Екодіаманти Європи. Історія номінування букових пралісів до Списку об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. – Рахів, 2022. – 312 с., іл.

можливості місцевих громад і є основою для подальшого позитивного розвитку. Завдяки Європейській мережі букових лісів ця робота також поширюється і на ліси, які не є частиною Всесвітньої спадщини.

Український Уряд також зобов'язався захищати праліси Закарпаття у 2018 році.

Тільки зберігаючи гармонію між людьми і природою, можна забезпечити майбутнє нашої цивілізації.

ЕЛЕКТРОННІ ВЕРСІЇ КНИГИ Ф. ГАМОРА

Опубліковані українська та англійська електронні версії книги Федора ГАМОРА «Екодіаманти Європи. Історія номінування букових пралісів до Списку об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО». Друге (доповнене) видання монографії «Від української ініціативи – до транс'європейського об'єкта Всесвітньої природної спадщини» (з нагоди 15-річчя включення української та словацької частин букових пралісів Карпат до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО).

У книзі розглядаються актуальні питання з історії створення та менеджменту транснаціонального серійного об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи». Висвітлюється п'ятнадцятирічний досвід європейської екологічної співпраці та погляди швейцарських, німецьких й українських експертів на проблеми збереження пралісів. Привертається увага до міжнародних наукових форумів, які започаткували підготовку цієї номінації та розгортання європейського процесу збереження старовікових букових лісів.

Аналізується стан виконання актів Президента та Уряду України із питань збереження букових пралісів як об'єкта Спадщини та сталого розвитку й благоустрою гірських населених пунктів, що прилягають до них. Подаються також основні міжнародні та українські нормативно-

правові акти, які регламентують діяльність із збереження Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО та деякі інші архівні матеріали.

Для науковців, фахівців та активістів у сфері охорони природи, працівників органів влади та місцевого самоврядування й широкої громадськості.

http://cbr.nature.org.ua/doc/Ecodiamanty_UA.pdf

http://cbr.nature.org.ua/doc/Ecodiamanty_EN.pdf

Вл. інф.

НОВИЙ ЗБІРНИК ПРИРОДООХОРОННИХ РЕКОМЕНДАЦІЙ

На сайті Карпатського біосферного заповідника опубліковано електронну версію Збірника наукових матеріалів та рекомендацій із питань вдосконалення діяльності установ природно-заповідного фонду в Карпатському регіоні / Упорядкування Ф.Д. Гамора та Ю.Ю. Беркели.– Рахів. – 348 с. Електронний ресурс: <https://kbz.in.ua/wp-content/uploads/2022/12/Stattia-dlia-saytu-po-drovakh-1.pdf>

Карпатський біосферний заповідник за останні десятиліття став активним проповідником ідеї сталого розвитку, міжнародно визнаним екологічним центром, відіграє важливу роль у збереженні біорізноманіття Карпат, проведенні наукових досліджень, поширенні екологічних знань та формуванні екологічної культури населення, розробці природоохоронних рекомендацій та підготовці кадрів у галузі охорони природи та заповідної справи. Охороняючи унікальні гірські екосистеми Карпат та значну частину зникаючих у Європі видів рослин і тварин, біосферний заповідник входить до Міжнародної мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО, нагороджений Радою Європи Європейським дипломом та є найбільшою складовою частиною транс'європейського природного об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи».

Відповідно до Закону України «Про природно-заповідний фонд України» (статті 17, 19), біосферний заповідник є природоохоронною, науково-дослідною установою міжнародного значення. З урахуванням міжнародних програм реалізує в зоні його розташування схвалені Генеральною конференцією ЮНЕСКО Статутні рамки Всесвітньої мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО, Севільську стратегію для біосферних резерватів та Лімський план дій для Програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера» (МАВ) та Всесвітньої мережі біосферних резерватів на 2016-2025 роки, забезпечує збереження природного та напівприродного різноманіття, виступає модельною територією для менеджменту Землі та підходів до сталого розвитку тощо.

А відповідно до статей 41-43 Закону України «Про природно-заповідний фонд України», Положення про наукову та науково-технічну діяльність природних і біосферних заповідників та національних природних парків, в біосферному заповіднику проводяться роботи з вивчення

природних процесів, постійних спостережень за їх змінами, екологічного прогнозування, розробки наукових основ охорони, відтворення і використання природних ресурсів та особливо цінних об'єктів. Крім того, готуються обґрунтування та пропозиції для впровадження Стратегії сталого розвитку, вдосконалення природоохоронного законодавства, ведення екологічної освітньо-виховної роботи, рекреаційної та інших видів діяльності, розробляються природоохоронні рекомендації (програми, плани дій) щодо збереження і відтворення рідкісних видів рослин і тварин та середовищ їх існування тощо.

У цьому збірнику читачам пропонуються найважливіші із цих напрацювань, які публікувались в «Літописі природи Карпатського біосферного заповідника» та наукових і науково-популярних виданнях, презентувались на міжнародних конференціях та семінарах, у засобах масової інформації. Розраховано на науковців, природоохоронців, працівників органів влади та місцевого самоврядування й широкої громадськості.

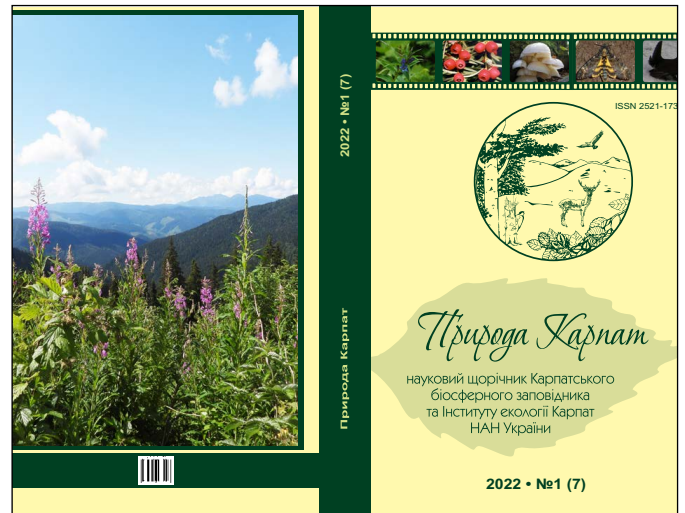
Федір ГАМОР

ЧЕРГОВИЙ ВИПУСК «ПРИРОДИ КАРПАТ»

У грудні 2022 р. вийшов черговий випуск періодичного наукового збірника «Природа Карпат: науковий щорічник Карпатського біосферного заповідника та Інституту екології Карпат НАН України» № 1(7), у якому на 138 сторінках опубліковано оригінальні дослідження науковців Карпатського біосферного заповідника та інших наукових установ України.

Зокрема, у рубриці «Флора» можна ознайомитися з цікавими результатами дослідження завідувачки кафедри ботаніки Ужгородського національного університету,

Книжково-журнальні новинки редакційно-видавничого відділу та зв'язків із громадськістю Карпатського біосферного заповідника

доктора біологічних наук, професора Л. Фельбаби-Клушиної зі співавторами щодо дослідження видового складу флори вищих судинних рослин Щаульського лісництва (Мармароський масив Українських Карпат). У цій рубриці також опубліковано дані багаторічних досліджень науковців КБЗ про поширення рідкісних видів рослин на території чотирьох природоохоронних науково-дослідних відділень (Чорногірського, Богдан-Петроського, Петрос-Говерляньського та частині Кевелівського) Карпатського біосферного заповідника. Натомість у рубриці «Фітоценози» співробітниками лісознавчої лабораторії заповідника подано оригінальні результати польових натурних обстежень та описів лісових, чагарникових та болотних (лісових) ценозів на території Карпатського біосферного заповідника, ідентифіковано 92 угруповання, які включені до Зеленої книги України.

Як з'ясувалося, браконьєрство залишається істотною загрозою для ведмеда і рисі, особливо на тлі безкарності порушників закону, про це йдеться у статті завідувача зоологічної лабораторії КБЗ Я. Довганича у рубриці «Хижі звірі». А також про результати опитування мисливців та про те, як вони ставляться до бурого ведмеда та євразійської рисі, як оцінюють стан їхніх популяцій, а також існуючі загрози для них тощо.

Цікавими є матеріали, які увійшли до рубрики «Фоновий моніторинг», де співробітниками лабораторії екологічного моніторингу КБЗ наведено результати аналізу гідрохімічного стану води водотоків водозбірного басейну верхів'я річки Тиса в межах території Карпатського біосферного заповідника – це потоки Білий, Квасний та річки Говерла, Богдан, Біла Тиса, Чорна Тиса, Тиса. Проведено оцінку якості поверхневих вод за екологічною класифікацією. Наголошено, що покращенню гідрохімічного стану досліджуваних водотоків за останні три десятиріччя посприяв факт передачі значної

території водозбірного басейну досліджуваних об'єктів у підпорядкування Карпатського біосферного заповідника.

Актуальною є стаття доктора геолого-мінералогічних наук, професора Н. Крюченко зі співавторами про мікроелементний склад снігових опадів гірських вершин Мармароського, Чорногірського, Свидовецького, Кузій-Трибушанського (Кузійського) та Угольсько-Широколужанського заповідних масивів КБЗ. З огляду на близькість розташування масиву з кордоном Румунії та переважаючий північний і північно-східний напрямок вітрів, авторами зроблено висновок про транскордонне забруднення снігових опадів гірських вершин Мармароського масиву.

До розділу «Водно-болотні угіддя» увійшли матеріали науковців КБЗ та Інституту екології Карпат НАНУ, в яких наведено узагальнені відомості про три водно-болотні угіддя міжнародного значення, а саме «Долину нарцисів», «Печеру Романія-Дружба» та «Озірний-Бребенескул», що охороняються на території Карпатського біосферного заповідника. Подано також інформацію про історію включення їх до Рамсарського переліку. Особлива увага приділена існуючим загрозам, а також перспективам збереження і вивчення Рамсарських угідь на наступні роки. Крім того, наведено описи озер, озерець, болотних озерець високогірного водно-болотного угіддя «Озірний-Бребенескул», що охороняється у складі Карпатського біосферного заповідника з 1968 р. Відзначено, що ці високогірні водно-болотні природні комплекси є місцем поширення значної кількості раритетних видів флори і фауни, що включені в регіональні, національні і міжнародні охоронні списки, а також рідкісні рослинні угруповання й оселища. Подано результати багаторічних досліджень сучасного антропогенного навантаження: витогування, вирубування, випасання, засмічення. Наведено індекси антропопресії для окремих водних об'єктів. Особлива увага

приділена існуючим сучасним загрозам та запропоновано природоохоронні рекомендації щодо їх збереження.

Важливий матеріал «Ще одна сторінка в історії розширення території Карпатського біосферного заповідника» презентовано заступником директора, доктором біологічних наук, професором Ф. Гамором у рубриці «Історія охорони природи». Автор звертає увагу, що відповідно до Указу Президента України від 2 січня 2022 р. № 5/2022, з метою збереження у природному стані типових природних комплексів біосфери, здійснення фонових екологічних моніторингу, вивчення стану та змін довкілля під дією антропогенних факторів, передається в установленому порядку до складу Карпатського біосферного заповідника в постійне користування 17,9 тисячі гектарів пралісів та старовікових й окремих ділянок господарських лісів, в межах Тячівського, Рахівського та Хустського районів Закарпатської області. Зокрема, 8381,6 гектара вилучаються і надаються в постійне його користування із Мокрянського та Бруструянського лісомисливських господарств, а також 9532 гектари із Хустського, Бруструянського, Рахівського та Великобичківського лісових дослідних й лісомисливських господарств, які відповідно до Указів Президента України від 1993 та 1997 років, уже перебували у складі біосферного заповідника без вилучення у згаданих господарствах. Окрім того, розглядаються деякі історичні передумови прийняття цього важливого для збереження унікальних природних комплексів Карпат державного рішення та ін.

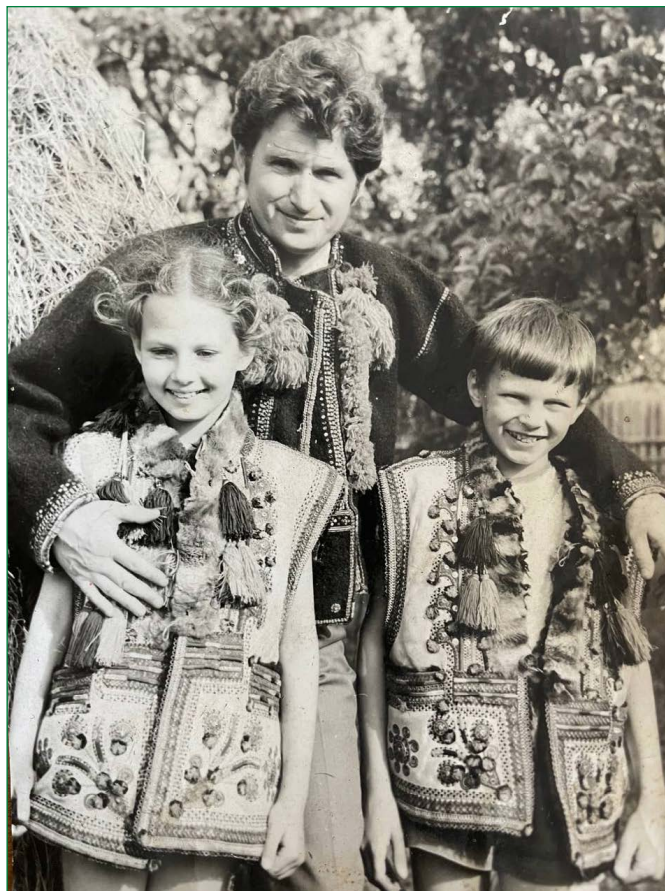
У статті кандидата географічних наук, старшого викладача кафедри фізичної географії та раціонального природокористування, заступника декана географічного факультету Ужгородського національного університету М. Карабінюка «Високогірна ділянка ландшафтно-пізнавальної стежки «Ясіня–Петрос–Козьмещик» у межах Чорногори», яка представлена у рубриці «Туризм та рекреація», наведено результати оригінальної розробки ландшафтно-пізнавальної стежки «Ясіня–Петрос–Козьмещик» та фрагмент авторської ландшафтної карти. Автор зауважує, що рекреаційно-туристична діяльність в Українських Карпатах інтенсивно розвивається та освоює найвіддаленіші ділянки гірських хребтів. Таке використання гірських територій є екологічно безпечним тільки за умови ефективної організації відпочинку та чіткого дотримання правил поведінки.

Також у рубриках «Спадщина ЮНЕСКО», «Конференції» та ін. висвітлено актуальні питання збереження Всесвітньої культурної та природної спадщини в Україні тощо.

Електронна версія збірника розміщена на вебсайті КБЗ (<https://kbz.in.ua/>).

Богдана МОСКАЛЮК,
кандидат біологічних наук,
начальниця редакційно-видавничого
відділу та зв'язків з громадськістю КБЗ

З РОСИ Й ВОДИ!

Ювіляр Дмитро СУХАРІЮК;
у гуцульському строю, 1980-і рр.;
Дмитро СУХАРІЮК під час
лісознавчого дослідження

НА ПОКЛИК НАЙВИЩИХ ВЕРШИН

**СТАРШИЙ НАУКОВИЙ СПІВРОБІТНИК ЛАБОРАТОРІЇ
ЛІСОЗНАВСТВА КБЗ, КАНДИДАТ БІОЛОГІЧНИХ НАУК,
ЗАСЛУЖЕНИЙ ПРИРОДООХОРОНЕЦЬ УКРАЇНИ
ДМИТРО СУХАРЮК ВІДЗНАЧИВ ВЛАСНЕ 75-ЛІТТЯ**

Справжній син Гуцульської землі, народжений в гірському селі Лазещина у підніжжі найвищих вершин Українських Карпат – Говерли й Петроса, присвятив своє життя вивченню та збереженню природи.

Трудовий шлях розпочав з юних літ; відразу після закінчення середньої школи влаштувався лісорубом Ясінянського лісокомбінату. Звідти був направлений на навчання в Ленінградську лісотехнічну академію. Закінчивши лісогосподарський факультет, продовжив навчання в аспірантурі академії, де успішно захистив кандидатську дисертацію.

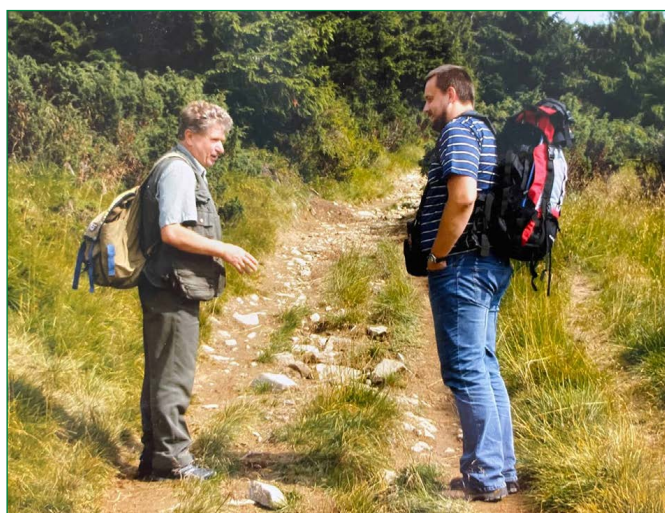
Колектив Карпатського біосферного заповідника пан Дмитро поповнив у лютому 1975 року. Тобто майже з часу створення його дирекції. Працював на посаді керівника Угольського відділення, провідного наукового співробітника, старшого наукового співробітника, завідувача лабораторії лісознавства і заступника директора КБЗ з наукової роботи. Тривалий час був вченим секретарем Науково-технічної ради КБЗ.

Загальний стаж його роботи в заповіднику – 33 роки. Упродовж цього часу зробив вагомий вклад у розвиток КБЗ, дослідження його природних комплексів, охорону і збереження біорізноманіття. Зарекомендував себе як відомий дослідник у галузі лісознавства, лісової екології, геоботаніки й охорони природи, як практик природоохоронної, природно-заповідної та лісогосподарської справи.

Під його керівництвом і за безпосередньої участі в роботі створена широка мережа науково-дослідних полігонів і об'єктів на території КБЗ. Учасник розробки проєктів й підготовки наукових обґрунтувань щодо розширення території заповідника та з підготовки матеріалів українсько-словацької номінації «Букові праліси Карпат», яка в 2007 році включена до Переліку об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

Брав участь в оформленні еколого-інформаційних центрів, екотуристичних маршрутів та розробці Перспективного плану розвитку КБЗ у контексті Севільської стратегії ЮНЕСКО щодо діяльності біосферних заповідників.

Започаткував проведення експериментально-дослідних робіт з переформування штучних ялинових лісів у наближені до природних лісових угруповань. Налагодив та забезпечив проведення комплексних досліджень пралісових екосистем. Для цього створено понад 50 постійних на-

уково-дослідних полігонів в пралісах і похідних лісах, які служать моделями і демонстраційними об'єктами сталого лісокористування і відновлення корінних лісів. В даний час працює над впровадженням сучасних методів спостережень і досліджень впливу біотичних та абіотичних факторів на стан лісових угруповань в умовах кліматичних змін.

Опублікував понад 140 наукових праць у фахових виданнях і збірниках.

Користується заслуженим авторитетом і повагою серед працівників заповідника, місцевого населення, у наукових і природоохоронних колах, колективах установ, підприємств та органів місцевого самоврядування регіону.

За досягнуті результати роботи й значний вклад у розвиток заповідника неодноразово нагороджувався подяками та почесними грамотами адміністрації заповідника, місцевих органів влади, громадських організацій та Міндовкілля України. За високий професіоналізм та з нагоди 50-річчя створення Карпатського біосферного заповідника Дмитрові Сухарюку присвоєно почесне звання «Заслужений природоохоронець України».

**Богдана МОСКАЛЮК,
Микола ВОЛОЩУК,
Петро ПАПARIГА,
Мирослав КАБАЛЬ**

«КЛАПТИК ЗЕМЛІ І ШМАТОЧОК НЕБА, І БІЛЬШЕ НІЧОГО НЕ ТРЕБА...»

НА СПОМИН ПРО МИХАЙЛА ГАМКАЛА: ЛЮДИНУ, ТОВАРИША, КОЛЕГУ, НАУКОВЦЯ, ПЕДАГОГА, ВОЇНА

*Павло РОМАНІВ,
кандидат географічних наук,
доцент кафедри туризму
Львівського національного університету
імені Івана Франка*

Про Михайла Гамкала потрібно говорити та пам'ятати крізь призму його любові до Життя, Гір, Українських Карпат, України.

Народився М. З. Гамкала 11 листопада 1976 року у Львові. Після закінчення школи практично все своє життя присвятив Львівському національному університету імені Івана Франка. З 1993 р. по 1998 р. був студентом географічного факультету, кафедри ґрунтознавства і географії ґрунтів. Спеціальність – географія, кваліфікація спеціаліста – географ-ґрунтознавець. 1998-2001 рр. – аспірант кафедри географії ґрунтів. У 2002 р. захистив кандидатську дисертацію на тему «Кислотно-основна буферність ґрунтів Чорногірського масиву Українських Карпат». З 2002 року працює на посаді наукового співробітника кафедри ґрунтознавства і географії ґрунтів. З 2003 року – на посаді асистента, а з 2004 – на посаді доцента кафедри туризму.

Як бачимо, Михайло пройшов науковий шлях від ґрунтознавця-еколога до фахівця у галузі краєзнавства, активного туризму, країнознавства. Зрештою, любов до географії, Українських Карпат, мандрів проходила червоною ниткою на усіх щаблях його навчальної, наукової, практичної, педагогічної діяльності.

Наукова діяльність Михайла Гамкала головно була присвячена туристично-рекреаційному потенціалу Карпатського регіону України, збалансованому розвитку територій, розвитку активного туризму та його різновидів, а також військово-історичному та військово-патріотичному туризму. Зазначимо, що перебуваючи у гарячих точках війни на півдні України, знаходив час на написання наукових публікацій, активно співпрацював з членами кафедри,

доєднувався онлайн до її засідань, коли мав таку змогу. Опублікував більше 70 наукових, навчальних та навчально-методичних праць з різних галузей географічної та туристичної науки.

Михайло брав участь у низці міжнародних проєктів. З 2021 року долучився до реалізації міжнародного проєкту «Єднає нас Буг» (PBU1/0224/16).

Брав участь у міжнародному проєкті «Просторові зміни в Українських курортах Східних Бескид в 1827-2017 роках» протягом червня-липня 2018 року; у 2004 році – участь у міжнародному проєкті «Protection of Land and Water Quality and Sustainable Development of Rural Areas». <http://www.proland.iung.pulawy.pl/>. Його наукові проєкти були не просто дією заради дії, а особливим способом взаємодії з людьми. На кафедральну поштову скриньку досі продовжують надходити листи скорботи від науковців з різних країн світу.

16-18 вересня 2022 року викладачі та студенти кафедри туризму взяли активну участь у промотурі «Єднає нас Буг». Кафедра туризму Львівського національного університету імені Івана Франка є партнером проєкту «Єднає нас Буг – утворення двох транскордонних байдаркових туристичних маршрутів», котрий реалізує Червоноградська районна рада за фінансової підтримки Європейського союзу. Цьогоріч він мав особливе значення для викладачів та студентів, оскільки ця співпраця зі сторонами проєкту була започаткована з ініціативи доцентів М. З. Гамкала та П. В. Романіва, починаючи з 2019 року.

Педагогічна діяльність Михайла Гамкала кристалізувалася крізь призму великої любові до студентів, він був апологетом непоказного студентоцентризму. На кафедрі

Пам'ятний плакат у дворіку географічного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка; Михайло ГАМКАЛО у своїй стихії

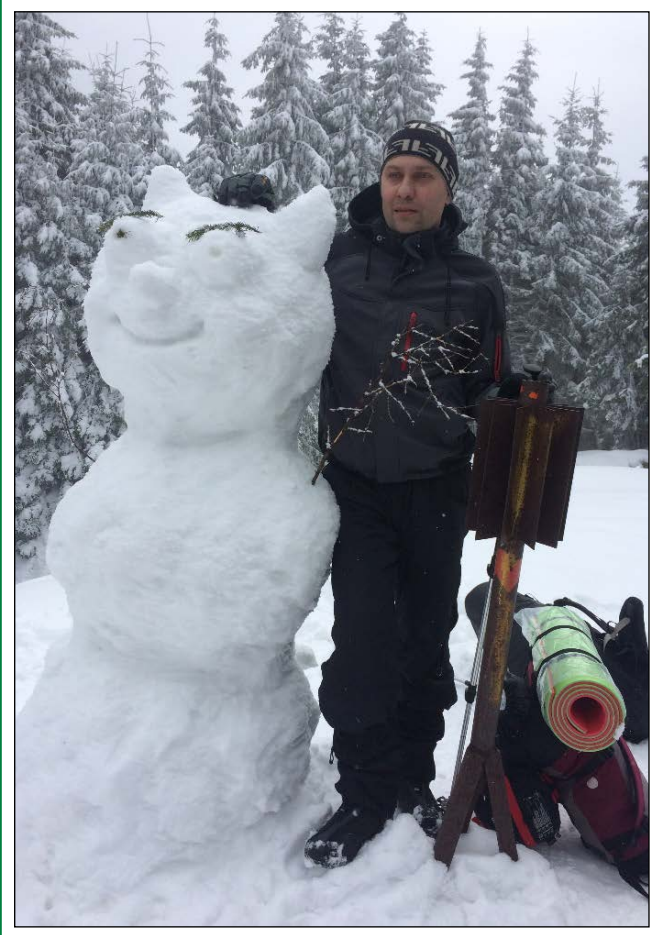
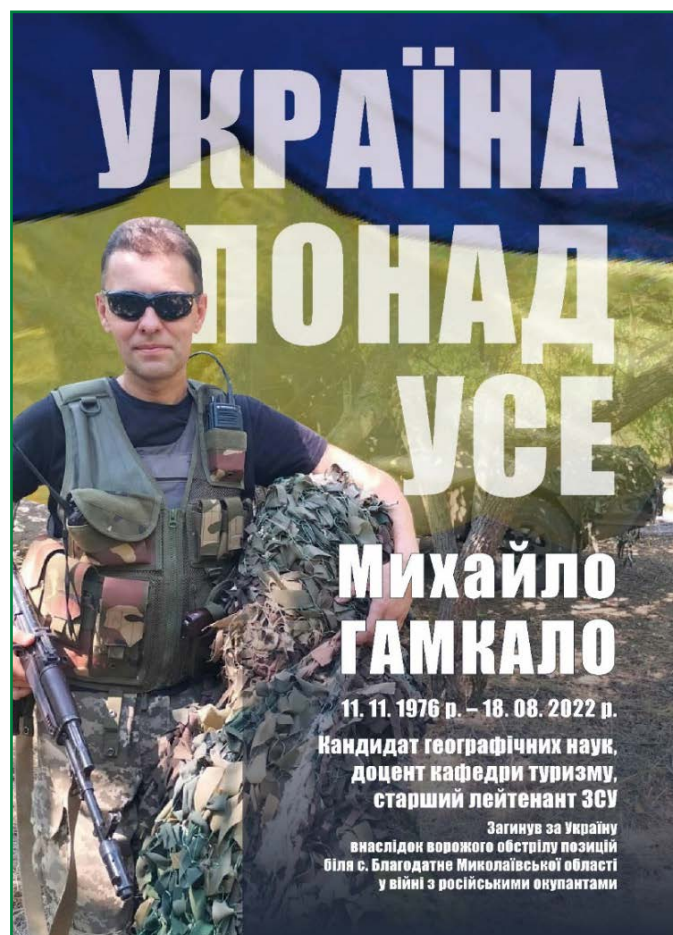
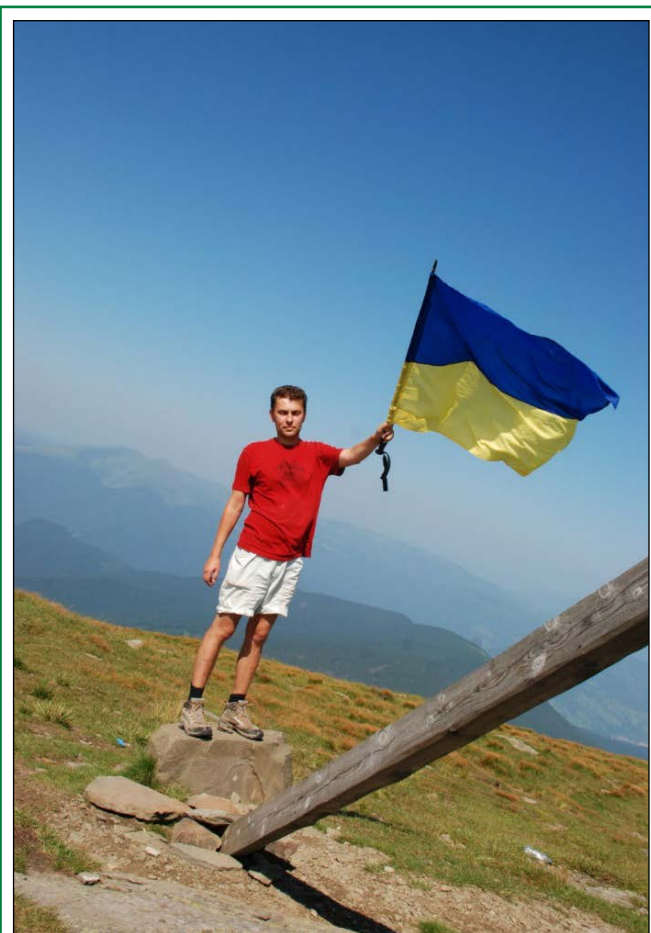

туризму читав такі курси: «Активний туризм», «Безпека туризму», «Організація івентивного та конвенційного туризму», «Проектування та дизайн закладів готельно-ресторанного господарства», «Туристичне країнознавство», «Туристичний супровід». Слід зазначити, що кожен з курсів забезпечувався відповідною навчальною та навчально-методичною літературою за авторства Михайла Гамкала (<https://geography.lnu.edu.ua/employee/hamkalomuhajlo-zenonovych>).

Важко переоцінити вклад Михайла Гамкала у розвиток молодшої кафедри туризму. Починаючи з 2006 року, під егідою завідувачки М.П. Мальської, розпочалося конференційне життя, ідейним натхненником, технічним, функціональним організатором якого був Михайло. У 2006 році кафедрою організовано науковий семінар, присвячений постаті мандрівника, поета, прозаїка, філософа Івана Франка «Стежками Івана Франка». А починаючи з 2007 року, розпочалася серія щорічних міжнародних наукових конференцій «Географія, економіка та туризм: національний та міжнародний досвід», «Водний туризм: національний та міжнародний досвід».

Конференції відбувалися у різних містах і селищах: Львів, Тернопіль, Брюховичі, Ворохта, Розлуч, Славське, Івано-Франкове, Судова Вишня, Сколе.

У жовтні 2022 року відбулася уже XVI конференція, що організовується кафедрою, на жаль, уже без нашого Михайла. Тому кафедра цю конференцію присвятила Його світлій пам'яті.

Михайло Зенонович, будучи активним туристом та негатованим мандрівником, регулярно організовував кафедральні тематичні виїзди та мандрівки різними куточками України та світу: гірськолижні курорти, пізнавальні поїздки у Карпати, на Поділля, Волинь, Херсонщину, Буковину, європейськими країнами: Словаччина, Польща, Німеччина, Швеція, Норвегія...

Згадуємо та цінуємо його талант до співу та незмінну участь у діяльності університетської хорової капели «Прометей», що є відомою у Львові та за його межами своїм українським, народним, патріотичним репертуаром.

Окремою, чи не найважливішою віхою його діяльності, є активно-туристичне життя зі студентами. Це проявлялося у створенні та керуванні ним гуртком «активного туризму», що має неофіційну назву: туристичний клуб «Блуд».

Для детального ознайомлення з діяльністю цього гуртка можна відвідати сторінку новин за посиланням <https://geography.lnu.edu.ua/news/category/novyny-hurtka-aktyvnyj-turyzm>.

Гори – то окрема любов Михайла, бо ж велику частину життя провів у туристичних всесезонних походах, річкових сплавах, гірсько-лижних мандрівках. За словами студентів, тепер Михайло Зенонович піднявся на найвищу вершину, яку тільки міг здолати, і назва цієї вершини – СВОБОДА.

Свобода, яку він пішов захищати, ставши до лав Збройних сил України 28 лютого 2022 року, виборювалася ним до останніх днів його життя. Він служив у 63 ОМБр, був старшим лейтенантом та командиром взводу.

Цей свідомий крок ще раз підтверджує активну позицію Михайла стосовно боротьби з росіянами за волю, незалежність, майбутнє України.

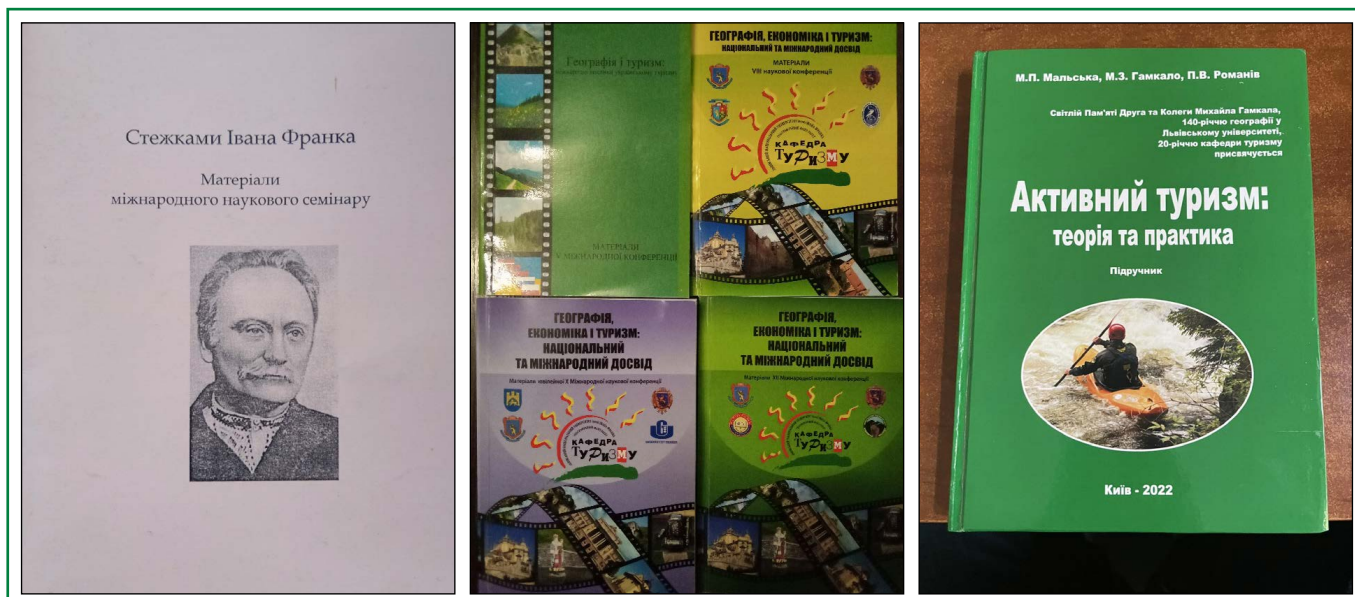
Пам'ять про Героя Михайла Гамкала буде жити вічно, а її матеріалізація проходитиме у низці наших ініціатив та заходів. Так, одна з аудиторій на географічному факультеті Львівського національного університету імені Івана Франка буде носити ім'я Михайла Гамкала, а її тематика відповідатиме головній стихії, що була дорогою для Михайла, – активному туризму.

21 жовтня 2022 року на полонині Закукул встановили стелу на вшанування пам'яті доцента кафедри туризму Львівського національного університету імені Івана Франка Михайла Гамкала, який віддав своє життя у бою з російськими окупантами 18 серпня цього року. Урочистому відкриттю стели передувало подолання пішого маршруту «Чорногірський географічний стаціонар – полонина Закукул», який є частиною шляху на г. Кукул. Цьому відрізку маршруту також присвоєно ім'я Героя Михайла Гамкала. Встановлення стели та інші заходи стали можливими завдяки підтримці адміністрації Львівського національного університету та географічного факультету, а також Карпатського національного природного парку.

Для того, аби вшанувати пам'ять Героя України, родина Михайла Гамкала, студенти, викладачі, працівники географічного факультету, а також колеги та друзі Воїна вирушили до полонини з Чорногірського географічного стаціонару Львівського університету, подолавши 8 кілометрів шляху. Полонина Закукул розташована поряд із горою Кукул (1539 м), що на межі Івано-Франківської та Закарпатської областей. Сама ж полонина розташована на території Івано-Франківської області.

Авторами ідеї встановлення стели є учні та послідовники Михайла Гамкала. Плита має по 50 сантиметрів довжини, ширини та висоти. На ній викарбувані слова: «Бувають моменти в житті, коли хочеться лише відчувати на вітрі настоянну тишу. Бувають моменти в житті, коли

Публікації за результатами семінарів та конференцій, організованих Михайлом ГАМКАЛОМ; підручник «Активний туризм: теорія та практика» (побачив світ після смерті М. Гамкала)

У Лихоборі (Сколівській); урочище Багна.
Малий Михайло ГАМКАЛО з батьками, 1981 р.

клаптик землі і шматочок неба, – і більше нічого не треба...» Лицьова сторона стели символічно спрямована у бік Говерли та Попа-Івана Черногірського – двох із шести 2000-тисячників Українських Карпат.

11 листопада 2022 року в стінах географічного факультету Львівського національного університету імені І. Франка відбувся Вечір пам'яті з нагоди уродин доцента кафедри туризму Михайла Гамкала, що 18 серпня 2022 року віддав життя, боронячи нашу державу, цінності, свободу, даруючи можливість тут, у Львові, на Заході України, бачити мирне небо, відчувати спокій, не зазнавати насилля і агресії. Михайло був одним з тих воїнів, що творять міцний щит оборони України. Дух свободи у Михайла Гамкала був закладений генетично. Як влучно зауважив декан Володимир Біланюк: Михайло не визнавав авторитетів, хоча сам завжди старався бути лідером (про що свідчать спогади про Героя), ще зі студентських часів. Все життя його було побудоване на контрастах: опановуючи складну науку ґрунтознавства у стінах Франкового університету, вже тоді прагнув пізнавати незвідані стежки Карпат, став лідером у сфері активного туризму – ще кілька років тому зовсім незаповненої перспективної ніші у туристичній науці; писав фахові наукові статті для авторитетних наукових видань і водночас завжди знаходив час подорожувати зі студентами у зимові Карпати і співати біля ватри українських пісень; часто виступав у ролі конферансьє на зустрічах випускників і був чудовим тенором у потужному університетському хорі «Прометей»; син успішних батьків зі шляхетної львівської родини отак просто смакував зі студентами гречкою з одного казанка у студентських походах... І так можна продовжувати безкінечно.

Вечір пам'яті Михайла запам'ятався зверненням його близького товариша та колеги, доцента кафедри туризму Павла Романіва, автора цих рядків, з яким у парі пройшли тисячі кілометрів Україною у незабутніх походах, разом здійснювали карколомні сплави мальовничими ріками, працювали над спільними науковими проектами, просто дружили і підтримували одне одного.

Михайла бракуватиме завжди. Всім нам. Кожен з нас по-своєму осиротів після його смерті...

На вечір пам'яті було запрошено батька Михайла Гамкала, професора Зенона Григоровича Гамкала. Він зазначив, що лише після смерті єдиного сина родина досягнула ту широту і височину любові людей до Михайла. Виступ пана Зенона супроводжувався ретроспективою світлин, своєрідною міні-галереєю його життя під назвою «Що посієш, те й пожнеш. Або як «лазіки» стають туристами».

Перша згадка про Михайлові походи в гори сягає його 4-річного віку.

У підсумку Зенон Гамкало зазначив, що шлях його сина був власне життєвим кредо, а не життєвими муками, бо ж кажуть, що герої не вмирають, але, на жаль, таки

МИХАЙЛО ГАМКАЛО НА ВІЙНІ З РОСІЙСЬКОЮ НАВАЛОЮ

гинуть на полі бою, продовжуючи жити у світлій пам'яті батьків, коханих, друзів, колег.

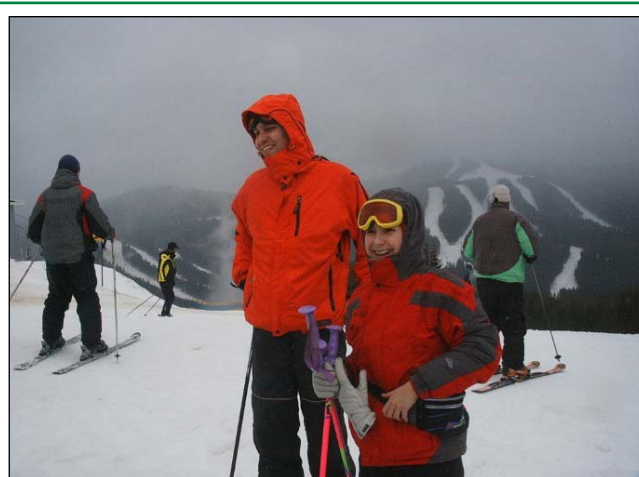
За словами студентів та випускників, активних учасників туристичного клубу «Блуд», – скільки б Михайло Зенонович не блукав, а завжди повертався додому і всіх повертав. Це – надзвичайна людина, яка вмiла завжди зі всього щиро сміятися, знаходити позитивні емоції навіть у критичних ситуаціях.

Як підсумок вечора пам'яті пролунала пісня «Ой хмариться-туманиться» під акомпанемент музикантів чоловічої хорової капели «Прометей», що мала певне сакральне значення у походах, які організував Михайло разом з друзями, колегами та студентами. У залі не було людини, яка б не долучилася до її виконання. Бо така наша шана Небесному архангелу-воїну!

У дворіку географічного факультету буде встановлено бронзове погруддя Героя (можливо, мурал на стіні; допоки встановлено пам'ятний плакат); нагорода для активних туристів «Карпатська відзнака» носитиме ім'я Михайла Гамкала.

Вінцем науково-педагогічної діяльності Михайла Гамкала є підручник «Активний туризм: теорія та практика», виданий, на жаль, посмертно.

Над підручником автори працювали ще до повно-

**Кафедральні тематичні події
з активного туризму та рекреації;
встановлення пам'ятної стели
на честь Михайла Гамкала**

Стяг турклубу «Блуд» був з Михайлом ГАМКАЛОМ навіть на війні

масштабної війни з росією. Проте, ідеї, практичні розділи не залишалися осторонь уваги Михайла Гамкала навіть на війні.

Як бачимо, життя Михайла Гамкала було насичене, усестороннє, пронизане Любов'ю та Патріотизмом до батьків, дружини та дітей, рідних, близьких, друзів та колег, зрештою, до улюбленої справи та рідної України.

Так було до війни, коли в чині старшого лейтенанта став командиром взводу 63-ї окремої механізованої бригади і пішов воювати з москoviтами. Трагічним, нагадуємо, для нього стало 18 серпня 2022 року, коли у післяобідню пору, захищаючи стратегічно важливий напрямок у с. Богородатному Миколаївської області, його командний пункт зазнав потужного мінометно-артилерійського обстрілу... На завершення ще раз зачитую слова, які неоднораз звучали під час вечора пам'яті: Герої не вмирають... На жаль, гинуть на полі бою. Але продовжують жити у пам'яті рідних, друзів, знайомих і, зрештою, всіх тих, у кого заслужили світлу пам'ять.

Символічно, що поховали Героя на Марсовому полі Личаківського кладовища у Львові у День Незалежності України – 24 серпня 2022 року.

Справи Михайла Гамкала мають продовжувати жити далі, його ідеї будуть реалізовуватися завдяки його сім'ї (батьку, матері, дружині, дітям Остапу та Марічці), студентам і друзям-науковцям.

Михайло Гамкало назавжди залишається з нами. Бо важко переоцінити надзвичайну харизму, доброту, відданість цієї ЛЮДИНИ, воістину Богом нам дарованої, як завжди зазначає завідувачка кафедри туризму професор Марта Мальська. Найкращим подарунком для Героя буде перемога України, свобода, воля, можливість ходити вільно нашою унікальною Українською землею, повсякчас відкриваючи її дивовижні місцини.

Високих Тобі небесних стежок, наш Незабутній Друже!

ФУНДАМЕНТАЛЬНИЙ ДОСЛІДНИК ФЛОРИ ЗАКАРПАТТЯ

У цьому році виповнюється 115 років від дня народження відомого українського вченого, фундаментального дослідника флори та палкого захисника природи Закарпаття, педагога, доктора біологічних наук, професора Степана Степановича Фодора.

Я, як і багато інших випускників Ужгородського державного університету, мав щасливу нагоду слухати лекції цього поважного професора та брати участь під його керівництвом у польових флористичних дослідженнях під час навчання на біологічному факультеті Ужгородського державного університету (1969-1974 рр.).

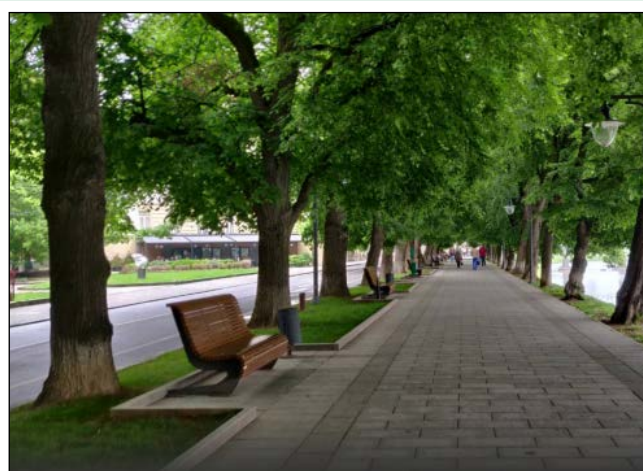
Професор Степан Степанович Фодор, як і професори І.І. Бубряк, В.В. Скрипник, В.І. Комендар, був представником класичної європейської університетської еліти, яка пройшла ґрунтовну фахову підготовку в гімназіях та вищих школах Праги, Будапешта, колишнього Радянського Союзу, і користувалась великою повагою та авторитетом серед студентів та колег.

А Степан Степанович виділявся, ще й тим, що володів витонченою харизмою викладача та вмінням спілкуватися зі студентами. Його лекції та практичні заняття, із характерним украленням закарпатського діалекту, угорських, чеських слів; прикладами із його професійного життя, були цікавими, змістовними, сприймалися напрочуд легко.

І найважливіше: були пронизані духом збереження та раціонального використання флори та рослинності, формували у нас любов до рідної природи.

Для мене важливо, що багато речей, про які з ентузіазмом розповідав Степан Степанович, стали для мене надто важливими в багаторічній практичній природоохоронній діяльності на посаді керівника Карпатського біосферного заповідника.

У пам'яті – палкі розповіді навчителя про роль верхньої межі лісу у Карпатах як одного з важливих чинників

виникнення паводків на гірських ріках Закарпаття, про важливі експерименти на полонинах Рівна та Брецькул, які вони разом із професором В.І. Комендарем започаткували для їх відновлення.

Змістовними та пізнавальними були також лекції та екскурсії із вивчення екзотів – елементом озелення Ужгорода та інших населених пунктів Закарпаття. Історії про створення липових алей, дендропарку Лаудона, завезення сакури, сирійської рози, магнолій та інших заморських дерев і кущів теж запам'ятались назавжди. А коли у видавництві «Карпати» вийшла друком книга «Екзоти Карпат», то ми гордились, що написав її наш вчитель Степан Степанович Фодор.

Вперше від нашого професора ми почули захоплюючу розповідь про викладача Ужгородської гімназії Іштвана Лаудона, який ще в 1886 році заснував одну з найпривабливіших визначних природних пам'яток Ужгорода – дендропарк, який сьогодні носить його ім'я. Лаудон, подорожуючи світом, завозив та власноруч висаджував декоративні екзоти. Тепер ми знаємо, що саме таким чином в Ужгороді появились канадська, китайська, нормандська та вірджинська гігантські ялини, таксодіуми, гінкго, криптомерія японська, магнолія Суланжа та безліч інших цінних екземплярів рослинного світу.

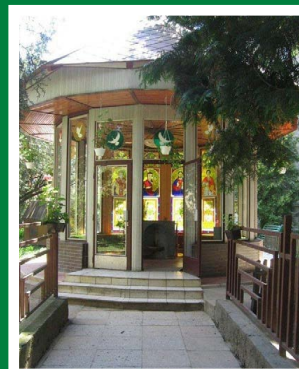
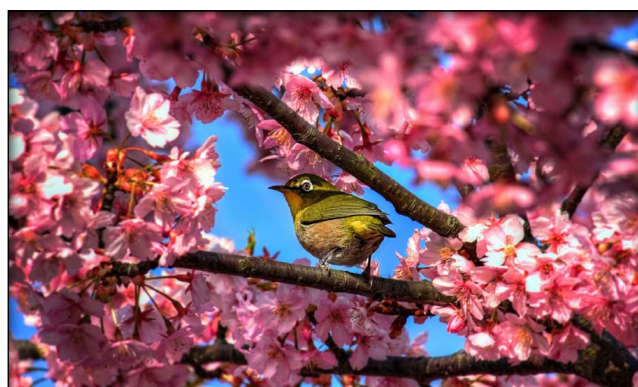
Пам'ятаючи про це, майже через сорок років, на сторінках журналу «Зелені Карпати» ми помістили осяжну статтю про легендарного закарпатського природодослідника доктора Іштвана Лаудона.

У 1972-1974 роках Степан Степанович завершував та захистив в Московському державному університеті докторську дисертацію, темою якої була флора Закарпаття. Про це він щиро з нами ділився враженнями. А ми раділи за визнання його багаторічної праці.

На підставі цих досліджень у той же час побачила світ монографія С.С. Фодора «Флора Закарпаття», яка і нині є настільною книгою для науковців та природоохоронців.

Федір ГАМОР

**Ужгородські екзоти:
найдовша в Європі липова алея;
сакура: рожева пісня весни;
гібіск – сирійська роза;
площа Народна в буянні магнолій**

**Професор С.С. ФОДОР (1907-2000); книги С.С. Фодора;
в ужгородському дендропарку Іштвана Лаудона**

Тетяна ЧУЙКО,
кандидат мистецтвознавства,
заступник генерального директора
Національного музею Тараса Шевченка,
м. Київ

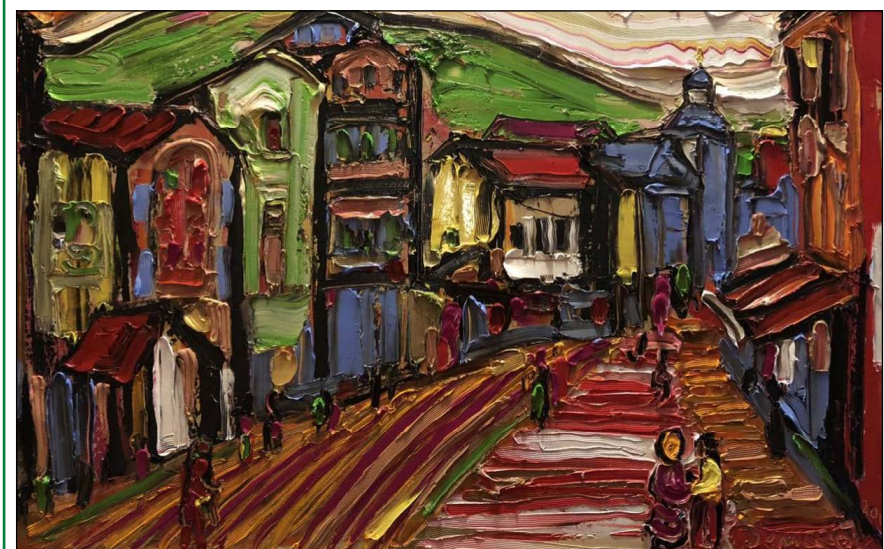
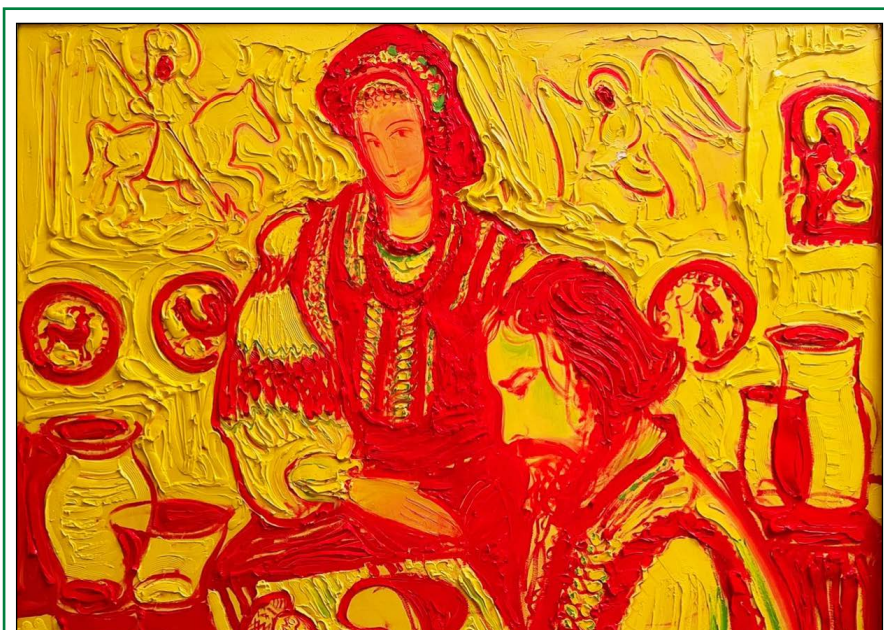
МИСТЕЦЬ. ПРИРОДА. ЧАС

МОЛЬФАР КОЛЬОРУ

ПРО МИХАЙЛА ДЕМЦЮ – НАРОДНОГО
ХУДОЖНИКА УКРАЇНИ, ЛАУРЕАТА
МІЖНАРОДНОЇ ПРЕМІЇ «CORONA CARPATICA»

Хтось знає мову птахів, хтось – хетських клинописних текстів. Михайло Демцю знає мову кольорів. І мова та для нього – українська. Співає він нею, мов птах Едему, і знає, що на кахлі української долі переплелися космічні – гарячі та яскраві, мов сонце, і чорні, мов уселенська ніч, – візерунки. Він – митець-кольорочаклун, добрий мольфар Кольору, знає багато, і те таємне знання нуртує в ньому буянням барв. Тож пишеться ритмом пасозних мазків, кольоровими хмаринками-площинами, утвореними одним рухом, легенда про землю Українську. А в легенді митця – правди найбільше. Побачивши його твори один раз, будете думати про таїну Демцю, таїну його малярства-кольоропису, кольоропластики, про таїну древньої землі.

У полотнах художника – особливий ритм, який здається напрямком мазків. Звідси їх неповторний вплив. Так, глядач поступово збагне, що у краєвидах є не акцентованою домінантою: сонце, яке панує над усім, даруючи життя, принадність і звучність, соковитість кольору. Саме воно пробуджує бурхливий рух і ритм, виявляє суть речей і явищ. Даруючи емоційне забарвлення високої напруги, воно є спокійним, хоча й насиченим, утвореним досить щільно

Косів. Полотно, олія, 2021 р.;
Посвята Олексі Новаківському.
Полотно, олія, 2021 р.

покладеними мазками, – мов із теплої глини виліплене.

Творам художника притаманний масштаб мистецького узагальнення. Мазками-виверженнями фарби він уміє передати в пейзажі всесвітню – часом драматичну, часом захоплююче радісну – історію співжиття гір, неба, землі і потоків, або ж як панораму Всесвіту – панораму Дніпра. І вміє написати, того ж масштабу і реєстру, свою Карпатську Історію. Як М. Коцюбинський, за ним С. Параджанов, художник Демцю переживає стихію народної звичаєвості, обрядовості як стихію, власне, буття. Так з'являються «Весілля в Космачі», «Весільний танок».

Досить часто своєрідна пластика кольору, утворена ритмом барвистих мазків, ще й увиразнюється відтворенням орнаменту, який не прописується в найдрібніших деталях, а дається широко, узагальнено. При тому очевидно, що художник відчуває його генетично, розкодує аж від трипільських часів завдяки гостроті мистецької візії.

З виру витворів М. Демцю вриваються то червоні фарботони-вальори картин про міські історії, то червоно-чорне зойкання простору полотна – як історія Гуцульщини віддавна.

Написані у манері художника краєвиди Італії, Франції, Німеччини, Голландії – передача неповторної аури відомих і славетних місць, сприйнятої

душею українського митця. Серед них – примарно-мерехтливе плетиво мазків – Кадакес під розпеченим сонцем. Ой, таки підморгує художникові десь із-понад цього сонця химерний іспанець, а Демцю, розуміючи, мудро усміхається в гуцульсько-донкіхотівські вуся, розправлені майже як у Далі. І нехай «Париж завжди Париж», та все ж чи не найкраще відчуває він українське сонце: в Суботіві, у Львові, у Карпатах, на Андріївському узвозі та над Лаврою у Києві... Тому й «Соняшники» заритмовані в стихію орнаменту та мозаїк Софії Київської. То ж коли «Карпатський рай» та «Золото Карпат» асоціюються з «Червоними виноградниками в Арлі», – справа в концепції: кольоропластичному вияві потужної сили почуття. Любов виражається в кольорі, його динамічному русі на полотні. Як тут не згадати ще й французького фовіста: «Я ж просто стараюся покласти кольори, які передають мої відчуття». Творчість М. Демцю – оригінальне явище української образотворчості. Вона цілком у контексті європейського малярства. Саме у Франції, де подовгу живе наш митець, ще в першій половині ХХ ст. фовісти виражали почуття кольорами; ці нові прийоми вираження продовжили традицію, збагативши її. Вже тоді знакові фігури французького малярства розуміли, що відмовившись від традиції, художник досягне лише короткочасного успіху. Михайло Демцю виріс на українському ґрунті, ментальному, народному і професійному мистецтві. Його витоки у національній школі. Тим-то він ще цікавіший у сенсі європейського контексту, що живуть у його творах тіні предків – яскрава, соковита, потужна, таємничо-принадна, пронизливо-щемка і радісно-дзвінка основа та вітальна сила. Цим зачепив світ Карпат М. Коцюбинського, а він – С. Параджанова, а потім І. Миколайчук – знаного французького актора. Бо спільна мова – то мова правдивого мистецтва. А вона у Михайла Демцю – українська.

Продовження вернісажу
Михайла ДЕМЦЮ
див. на 3-4 стор.
обкладинки

...Михайло Демцю народився на Львівщині (село Круковець), закінчив Львівське училище прикладного мистецтва. Він – надзвичайно талановитий мистець, чим ім'я широко відоме в Україні та далеко за її межами. Його авангардне національне малярство – це протипага чужому, нерозпізаному, космополітичному. Бо завданням мистецтва є не тільки здивувати (чи шокувати глядача), а верифікуватись у категоріях, пропонованих естетикою, художньою майстерністю. Михайло – небуденна особистість, котра торує свій самостійний шлях у мистецтві. Його чарівні красвиди, які проливають животної сонячні промені, оптимістичні та розкішні натюрморти, жіночі ліричні образи, портрети, автопортрети, жанрові композиції, де відверто звучать національні українські мотиви, можна оглянути в музеях, галереях і виставкових залах. Вони прикрашають також колекції відомих поціновувачів мистецтва. Художник багато подорожує світом, але головні свої роботи створює та залишає в рідній Україні. Маєстро полюбляє писати чистими незмішаними фарбами, які вражають дивовижним і непередбачуваним колоритом. Саме колорит, як зауважував колись Жак-Луї Давід, діє на почуття глядача насамперед. Михайло Демцю любить фарбу в повноті її свіжості та яскравості. Дослідивши традиційну українську ікону на склі, вітражі Львівської сепесії, закарпатську школу малярства, досконало знає, як впливає на глядача «чистий» колір. Творець мислить кольором, ним же будує форму, вкладаючи в широкі, пружні, виразні, енергійні мазки всю силу емоційного хвилювання, надаючи творам експресії та внутрішньої динаміки. Працюючи швидко і навально, впевнено ліпить форму, та при цьому вдається до її часткової деформації. Живопис його полотен – дивовижно темпераментний і соковитий...

Володимир ГУСАР,
колекціонер,
мистецтвознавець,
член Національної спілки
художників України

ЗМІСТ

	Стор.		
		ГАМОР Ф. У рамках відзначення Міжнародного року сталого розвитку гір	18
Неопалима купина	1	ПОКИНЬЧЕРЕДА В., ЙОНАШ І. Засідання Спільного комітету з управління об'єктом Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО	18
ГАМОР Ф. Президент України знову розширив територію Карпатського біосферного заповідника	2	«Руйнування українського довкілля – це проблема не лише України, а й усього світу»	19
<i>Екосвіт у подіях</i>			
В Україні створюють три нових національних парки та розширюють межі наявних заповідних територій	9	ЛИПЧАК З. Еколого-освітні заходи для шкільної молоді	20
Нові програми моніторингу вод	9	ТАРАСЮК М. Ремонт музею та впровадження системи Smart	20
ГАМОР Ф. Співпраця КБЗ та Київського університету права поглиблюється	9	ПОКИНЬЧЕРЕДА В., ЙОНАШ І. Підписання меморандуму про співпрацю з хорватськими НП «Пакленіца» і «Північний Велебіт»	21
ГАМОР Ф. Всесвітній день водно-болотних угідь	10	ГАМОР Ф. Про співпрацю між КБЗ та Закарпатським угорським інститутом імені Ференца Ракоці II	21
У рамках Програми Президента України «Велике будівництво»	11	ТАРАСЮК М. Тренувалися протистояти лісовим пожежам	22
ЛЕЛІЕ А. Акція дарування книг	12	ПОКИНЬЧЕРЕДА В. Підсумкова міжнародна конференція	23
ГАМОР Ф. У рамках проєкту «Beech power»	12	ГАМОР Ф. Двадцять п'ять років під заступництвом Ради Європи	24
Сміттєпереробка в Україні: міф чи реальність?	13	100 днів на чолі Міндовкілля України: Руслан Стрілець про вплив війни на довкілля, післявоєнне відновлення та необхідні реформи	25
Руслан Стрілець: «Працюємо на фронті захисту довкілля України від окупанта»	13	День Української Державності	26
Руслан Стрілець: «Відтепер кожен українець може фіксувати злочини окупанта проти довкілля»	13	ПОКИНЬЧЕРЕДА В., ЙОНАШ І. Навчальна практика в умовах війни	26
ГАМОР Ф. Студентська гуманітарна допомога із Німеччини	14	137 га землі на Закарпатті включають до складу природоохоронних територій України	27
ПОКИНЬЧЕРЕДА В. Консультаційна зустріч Центру Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО	14	ГАМОР Ф. Візит депутатки Європейського Парламенту Віоли фон Крамон	27
Верховна Рада України призначила Міністром захисту довкілля та природних ресурсів України Руслана Стрільця	15	ГАМОР Ф. Про альтернативну проєктну ідею	28
Як польські національні парки допомагають Україні	15	ГАМОР Ф. Потяг прибув у Ділове	29
Прихисток для вимушених переселенців	15	Уряд дав старт реформі лісової галузі	29
Про реформу державної системи моніторингу довкілля	16	У КБЗ – новий директор	29
Через військові дії окупанта 900 заповідних територій України сьогодні перебувають в небезпеці	16	Руслан Стрілець: «Сьогодні в Україні закладається доля всього Європейського континенту...»	30
МОСКАЛЮК Б. Вчилися працювати з «Web of science»	16	АНГЕР Е. Як правильно працювати у соцмережах?	30
ГАМОР Ф. Рахів як залізничні ворота до Євросоюзу	17		

ПОКИНЬЧЕРЕДА В. Зустріч із громадою села Широкий Луг	31	ГАМОР Ф. На дворі... трава? (Складну процедуру забезпечення паливними дровами населення, що проживає в зоні розташування установ природно-заповідного фонду, треба привести у відповідність до лісового законодавства)	78
ГАМОР Ф. Про глобальну роль біосферних резерватів ЮНЕСКО	31	КИЯК В., МИКІТЧАК Т. Проблеми збереження біотичного і ландшафтного різноманіття у високогір'ї Українських Карпат	82
ЙОНАШ І., ПОКИНЬЧЕРЕДА В. У рамках реалізації проєкту «Лайф Prognosis»	32	КУРЕЛЯК В. Про отруєну Тису, смерть лісів, витоптані нарциси, або Як добитися гармонійного співіснування з природою? (Екологічна ситуація в повіті Марамуреш)	88
ГАМОР Ф. Про проблеми сміттєзвалища на березі транскордонної Тиси	33	НИТКА В. Про один із варіантів захисту Землі від глобального потепління	91
ГАМОР Ф. Відбулося засідання науково-технічної ради НПП «Гуцульщина»	33	ГАМОР Ф. Історичне рішення ЮНЕСКО зі збереження букових пралісів та старовікових лісів Європи	92
ПОКИНЬЧЕРЕДА В. Чергове засідання Координаційної ради КБР	34	ГАМОР Ф., ВОЛОЩУК М. Під захистом Рамсарської конвенції	97
ГАМОР Ф. У «Синьогорах» – про паливні дрова	35	НЕСТЕРУК Ю. Історія недавньої сенсації: новий рід і вид судинних рослин для Чорногори та Українських Карпат	98
БУРСА О. Смереки зарадили лихові	35	МАЦАП'ЯК Л. В обіймах Чивчино-Гринявських гір (Флора судинних рослин НПП «Верховинський»)	106
<i>Під завісу року</i>		ЗІТЕНЮК А. Захистити від антропогенних утисків (Фауна хребетних НПП «Верховинський»)	111
КУХТА В. Серед претендентів на здобуття «Нобелівської премії в галузі захисту навколишнього середовища» був і представник України	36	ЗЕЛЕНЧУК Я. Фотомоніторинг тваринного світу НПП «Верховинський»	114
МОСКАЛЮК Б. Арт-проєкт «Намолене небо»	36	ЛЕЛЕ А. Гуцульська Мілка, або Чи врятують аборигенну буру карпатську породу корів?	118
<i>Заповідна справа</i>		ЗЕЛЕНЧУК Я. Усна історія села Жаб'є: «Корови рикали, вівці бляєли, дзвіночки торжествували...»	123
КНАПП Г. Премія «Euronatur»-2022	38	КЛИМ Р. Крафтовий сир з «Мідного чану»	128
ГАМОР Ф. Всупереч планетарній загрозі	43	<i>Nota bene</i>	
СТЕФУРАК Ю. Флагман природоохоронної справи (НПП «Гуцульщина» – 20 славних літ)	45	Указ Президента України №5/2022 «Про зміну меж території Карпатського біосферного заповідника»	131
НЕЧАЙ М. Тріумф незайманої природи (НПП «Верховинський»: здобутки і перспективи)	52	ДОЦЕНКО О. Вплив кліматичних змін на стан біологічного різноманіття Карпат	133
КОЛЯДЖИН І., ОСАДЧУК Л. Природні процеси зупинення всихання ялиників в умовах природно-заповідного фонду на прикладі НПП «Верховинський»	60	НАГІРНЯК В. Стихія води і грому: рік 2008	136
ШИШКАНИНЕЦЬ І., ФЕННИЧ В. Довготривала «процедура» (Стан справ зі зміною меж (розширенням) НПП «Зачарований край»)	66		
ДОВГАНІЧ Я. Біосферні резервати в Україні. Проблеми і перспективи	68		
ГЕТЬМАН В. Функціональне зонування територій національних природних парків світу та України	71		

ДУРКОТ В., БЕЛЕЙ О. Проект «TiszaMonitorNet» як крок для вдосконалення АІВС «Тиса» – ключового елемента в управлінні водними ресурсами басейну річки Тиса	144	ЗЕЛЕНЧУК-РИБАРУК О. Очей кування	236
ДЕРЖИПЛЬСЬКИЙ Л. Водні та соляні артефакти на мегалітах Косівщини	148	КУХТА В. Про «Карпатську корону» і цивілізаційний вибір (Стратегія міжнародного партнерства: Україна–Словаччина–Німеччина)	240
КУХТА В. Сонет натхнення II. Сонет забуття	158	РИБАК М. Творчий внесок у міжнародну співпрацю	242
ШИДЛОВСЬКИЙ І. Зоологічні музеї університетів України	159	КЕШЕЛЯ Д. Йду по тонкій грані...	244
БЛИЗНЮК М. Я думав, що знаю все про музеї. А потім побачив садибу Радишів...	178	ШКУРГАН В. Про Мирослава Радиша: поезія в дереві	246
ПИЛИПЧИНЕЦЬ В. Про прало-валило і музей гунь	182	ВОВЧОК В. Кілька слів про колегу	248
БУЧУТА С., ГАМОР Ф. Мости міжнаціонального єднання (Про багаторічну діяльність Союзу українців Румунії та Карпатського біосферного заповідника з розвитку українсько-румунської співпраці на Мараморощині)	184	ЛУЦЕНКО І. Мистецькі світи Михайла Демцю	248
БЛИЗНЮК М. Золоте кільце Карпат, або Фотоспадщина Миколи Сеньковського	188	ГАМОР Ф. Видатний природоохоронець Карпат	248
СЕНЬКОВСЬКИЙ М. Гуцульщина: архетипи вічності	196	Лауреати Міжнародної премії «Corona Carpatica» за 2022 р.	249
ДУРУНДА А. У підмар'ї село лежить... (Рекітське сузір'я)	198	<i>Книжкова полиця</i>	
ШАТРУК І. Про катрафою і священного предка	205	ТКАЧУК Я. У слові – код Української Нації	250
ТАРНАВСЬКИЙ Р. Дослідник лемківського фольклору	206	ХОДАНИЧ П. Витоки і перспектива	252
ДЗІНДЗЬО М. «Квітне ружа, квітне...» (Весілля на Лемківщині)	207	ПОРОХ М. Творець художніх див	253
ЗЕЛЕНЧУК І. З верха – на верх... (Визначні природні і культурні цінності Верховинського регіону Українських Карпат)	214	СЕНЬКО І. Сімейний скарб, який належить усім	254
<i>Знакові імена</i>		ВАНЧУРА В. Боротьба за букові праліси	256
ГЕРАСИМ'ЮК В. Апологія «Гомера Гуцульщини»	218	Електронні версії книги Ф. Гамора	257
ВІНЦЕНЗ С. Рід його походив від дерев...	219	ГАМОР Ф. Новий збірник природоохоронних рекомендацій	258
КЕШЕЛЯ Д. Притча про Соломонове вино і хлібні коні на скорботній долоні...	227	МОСКАЛЮК Б. Черговий випуск «Природи Карпат»	260
		МОСКАЛЮК Б., ВОЛОЩУК М., ПАПАРИГА П., КАБАЛЬ М. На поклик найвищих вершин	261
		РОМАНІВ П. «Клаптик землі і шматочок неба, і більше нічого не треба...» (На спомин про Михайла Гамкала: людину, товариша, колегу, науковця, педагога, воїна)	262
		ГАМОР Ф. Фундаментальний дослідник флори Закарпаття	268
		ЧУЙКО Т. Мольфар кольору	270
		ГУСАР В. Про Михайла Демцю	271

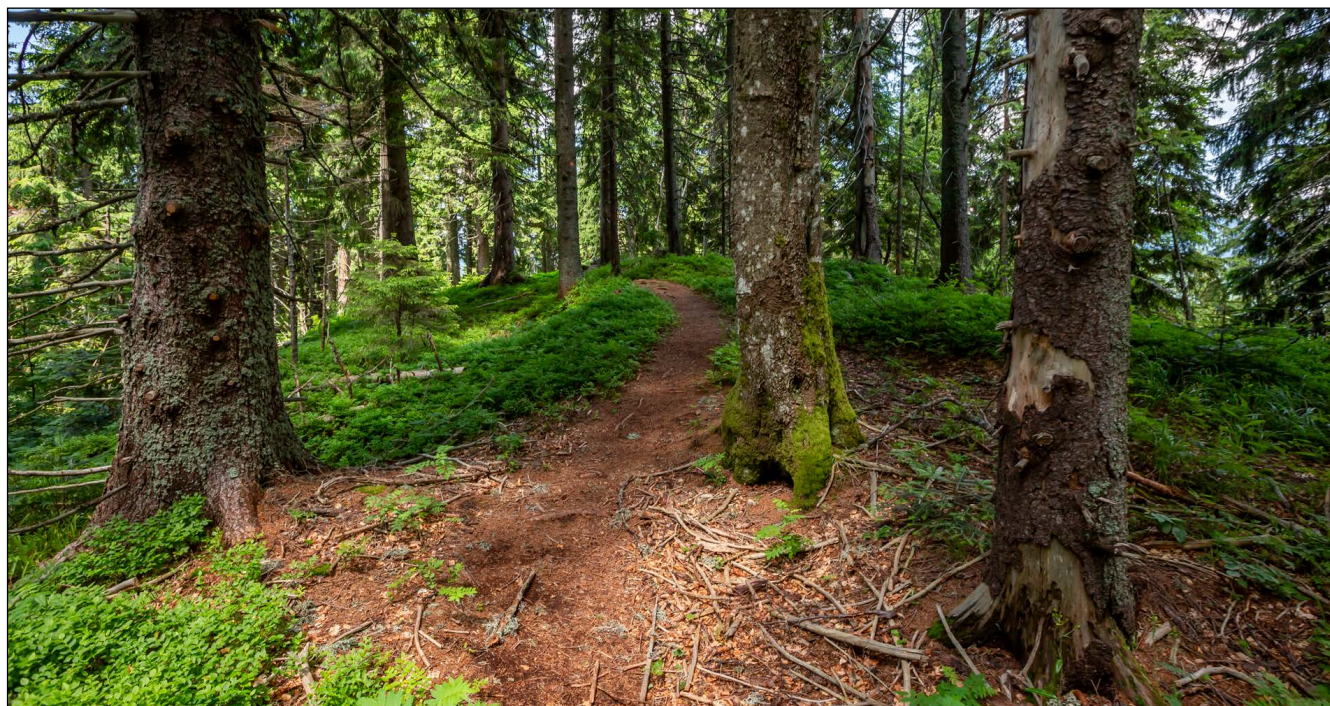
CONTENTS

	Page	
The Unburnt Bush	1	
<i>In addition to the tens of thousands of people killed, cities, homes, and lives destroyed, Russian aggression is destroying Ukrainian nature and committing brutal genocide and ecocide. About 30 percent of Ukraine's territory is mined, 450,000 hectares of forests are under occupation, more than 23,000 hectares of which have been burned.</i>		
<i>Huge damage has been done to flora and fauna. Some 83 species of animals listed in the Red Book and 120 species of birds are under the threat of extinction... However, as Roman Strilets, Minister of Environmental Protection and Natural Resources of Ukraine, says, this is not the first time that the Ukrainian people have resisted the fierce horde. This is not the first time our ecosystems have been forced to recover after enemy invasions. But Ukraine is like the Unburnt Bush. A mighty forest will flourish again on the land that has been burnt to ashes, colourful meadows will bloom again, and a new unique ecosystem will arise. And the invaders will face the gloom of oblivion, the punishment of God and man... We shall endure it! We shall win! Glory to Ukraine!</i>		
HAMOR F. The President of Ukraine once again extended the territory of the Carpathian Biosphere Reserve	2	
<i>On January 2, 2022, President of Ukraine Volodymyr Zelenskyi signed a decree that handed over 17,900 hectares of primeval forests, old-growth forests and some areas of managed forests within Tiachiv, Rakhiv and Khust districts of Zakarpattia region for permanent use to the Carpathian Biosphere Reserve in accordance with the prescribed procedure with the aim of preserving typical natural complexes of the biosphere in their natural state, carrying out background environmental monitoring, studying the condition and changes in the environment under the influence of anthropogenic factors.</i>		
		Events in the world of ecology
		Three new national parks are created in Ukraine and the boundaries of existing protected areas are expanded
	9	<i>President of Ukraine Volodymyr Zelenskyi signed decrees on the establishment of the national nature parks: "Kholodnyi Yar" in Cherkasy region, "Kuialnytskyi" in Odesa region, and "Radzivil's Primeval Forest" in Rivne region. A decision was taken to expand the boundaries of the Carpathian Biosphere Reserve (Zakarpattia), the Vyzhnytskyi National Nature Park in Chernivtsi region, and the Meotyda National Nature Park in Donetsk region.</i>
		New water monitoring programs
	9	<i>Orders of the Ministry of Ecology of Ukraine have approved: The Program of State Monitoring of Groundwater for 2022; the Program of State Monitoring of Coastal and Sea Waters of the Black and Azov Seas until 2026; the Program of Surface Water Monitoring for 2022.</i>
		HAMOR F. Cooperation between CBR and the Kyiv University of Law is getting stronger
	9	
		HAMOR F. World Wetlands Day
	10	<i>To mark this date, the Department of Nature Reserve Fund and Land Resources of the Ministry of Environment of Ukraine organized and held a solemn meeting of the Coordination Council for the Conservation, Sustainable Use and Restoration of Wetlands of Ukraine.</i>
		Under the Presidential Program "Big Construction"
	11	<i>It is planned to reconstruct and build tourist infrastructure in 5 national nature parks of Ukraine: Synevyr National Nature Park and the Carpathian Biosphere Reserve (Zakarpattia), Podilski Tovtry National Nature Park (Khmelnyskyi region), Holosiivskyi National Nature Park (Kyiv), and Sviati Hory National Nature Park (Donetsk region).</i>

Полонина Берлибашка (Марамороський заповідний масив).
Polonyna Berlybashka (Marmarosh protected massif)

Лісова стежина. Forest path

- LELE A. Book donation campaign** 12
On the World Book Giveaway Day (February 14, 2022), the team of the editorial and publishing department of scientific and popular science publications of the Carpathian Biosphere Reserve organized and conducted a charity event "Donate books to schools in the region" in Rakhiv district of Zakarpattia region.
- HAMOR F. As part of the "Beech power" project** 12
From February 16 to 18, 2022, within the framework of the Beech Power project, co-funded by the Interreg Central Europe program, an international conference "Beech Primeval Forest Communities of the World Heritage Site - Experiences, Results and Conclusions" was held in a hybrid format at the German Schorfheide-Chorin Biosphere Reserve (Angermünde).
- Waste recycling in Ukraine: myth or reality?** 13
It is quite possible to launch the waste management reform in a few years and initiate a contemporary European system in Ukraine. However, it is necessary to start with the legislative framework.
- Ruslan Strilets: "We are working on the battlefield of protecting the Ukrainian environment from the occupier"** 13
- Ruslan Strilets: "From now on, every Ukrainian will be able to document the occupier's crimes against the environment"** 13
For this purpose, Saveecobot has launched a function to report the damage caused to Ukraine's environment by the war.
- HAMOR F. Students' humanitarian aid from Germany** 14
On March 4, 2022, four minibuses of humanitarian aid for refugees and Ukrainian soldiers arrived in the Ukrainian town of Rakhiv from the German city of Eberswalde, where the University of Sustainable Development is located.
- POKYNCHEREDA V. Consultation meeting of the UNESCO World Heritage Centre** 14
On March 9, 2022, the cultural sector of the World Heritage Centre held an online consultation meeting with representatives of UNESCO World Heritage sites in Ukraine. Its purpose was to collect up-to-date information on the current state of the World Heritage sites, existing threats and dangers in the context of Russian aggression, as well as to develop an action plan and discuss the next steps to ensure their proper protection.
- The Verkhovna Rada of Ukraine has appointed Ruslan Strilets as Minister of Environmental Protection and Natural Resources of Ukraine** 15
- How Polish national parks support Ukraine** 15
Yavoriv National Park (Ukraine) received humanitarian aid for internally displaced persons from Roztoczański Park Narodowy (Poland).
- Shelters for internally displaced persons** 15
Ukrainian nature reserves and national parks have become shelters for internally displaced persons and eco-educational centres for children and their parents.
- About the reform of the state environmental monitoring system** 16
The Cabinet of Ministers of Ukraine has approved the Draft Law "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on the State Environmental Monitoring System", which is intended to create a unified state environmental monitoring system.
- Due to the military actions of the occupier, 900 protected areas of Ukraine are in danger today** 16

- MOSKALIUK B. Learning how to use «Web of Science»** 16
Employees of the editorial and publishing department of scientific and popular science publications of the CBR participated in a series of webinars for Ukrainian scientists on using the Web of Science platform.
- HAMOR F. Rakhiv as a railway gateway to the European Union** 17
On May 10, 2022, within the framework of the project "Modern Border Infrastructure - Successful Carpathian Region "MOBI", an online expert meeting discussed the challenges caused by the war in the border regions.
- HAMOR F. In the framework of the International Year of Sustainable Mountain Regions' Development** 18
On May 12, 2022, the UNESCO Secretariat held an international webinar for managers, coordinators and specialists of the UNESCO World Network of Mountain Biosphere Reserves, which had been designed to serve as model sites for sustainable development.
- POKYNCHEREDA V., YONASH I. Meeting of the Joint Management Committee of the UNESCO World Heritage Site** 18
The meeting was held online on May 24, 2022, with the participation of more than 40 experts from 15 countries. Among the issues discussed was the annual report of the Coordination Office.
- "The destruction of the Ukrainian environment is a problem not only for Ukraine but for the entire world"** 19
This was stated by Ruslan Strilets, Minister of Environmental Protection and Natural Resources of Ukraine, during his speech at the conference "All Changes? What is happening to the EU environmental policy during the crisis?" in the framework of the EU-2022 Green Week in Brussels.
- LYPCHAK Z. Ecological education activities for school children** 20
About the quest "Take Care of the Environment!", Days of Entomologist, Water and Forest at the Carpathian Biosphere Reserve.
- TARASIUK M. Museum renovation and introduction of the Smart system** 20
At the expense of the Frankfurt Zoological Society, the roof of the Museum of Mountain Ecology and the History of Nature Management in the Ukrainian Carpathians was overhauled and the SMART security system command centre was repaired at the Carpathian BR.
- POKYNCHEREDA V., YONASH I. Signing the Memorandum on Cooperation with Croatian NPs Paklenica and Severny Velebit** 21
On June 8, 2022, a memorandum of cooperation was signed during an online meeting between the managers of the Carpathian Biosphere Reserve and the Croatian national parks Paklenica and Velebit.
- HAMOR F. On cooperation between CBR and the Transcarpathian Hungarian Institute named after Ferenc Rákóczi II** 21
- TARASIUK M. Practicing to fight forest fires** 22
About the June fire protection training at the CBR.
- PPOKYNCHEREDA V. Final international conference** 23
On July 4-7, the final international conference of the project "Open Borders for Wildlife in the Carpathians/OBWIC" took place in Baia Mare (Romania).
- HAMOR F. Twenty-five years under the patronage of the Council of Europe** 24
On September 30, 1997, the Committee of Ministers of the Council of Europe awarded the Carpathian Biosphere Reserve with the European Diploma for the first time. Subsequently, the validity of this Diploma for the CBR was renewed in 2002 and 2007 for five years, in 2012 for ten years, and on July 13, 2022 for five years. As you know, the European Diploma is awarded to protected areas of European importance for their contribution to the development of cooperation in preserving and improving the environment for the peoples of Europe, for the sake of the material and spiritual well-being of the present and coming generations.
- 100 days in charge of the Ministry of Environment of Ukraine: Ruslan Strilets on the impact of the war on the environment, post-war recovery and the necessary reforms.** 25
- Ukrainian Statehood Day** 26
Minister of Environmental Protection and Natural Resources of Ukraine Ruslan Strilets congratulated Ukrainians on the Ukrainian Statehood Day.
- POKYNCHEREDA V., YONASH I. Educational practicum in the context of war** 26
The traditional educational field trip annually held at the CBR for the students from the University of Sustainable Development from Eberswalde (Germany) was relocated to the Romanian national park "Kozia" this year because of the war.
- Adding up 137 hectares of land in Zakarpattia Oblast to the protected areas network of Ukraine** 27
The Government of Ukraine has approved the changes in the designated purpose for two state-owned land plots in Rakhiv district of Zakarpattia oblast.
- HAMOR F. Visit of the Member of the European Parliament Viola von Kramon** 27
On August 20, 2022, in the Geographical Centre of Europe (Dilove village, Rakhiv district, Zakarpattia region), within the framework of her visit to Ukraine, the co-chair of the Green Group in the European Parliament, Viola von Kramon, held a round table discussion on "The role of Zakarpattia in European integration and the reconstruction of Ukraine during and after the war".
- HAMOR F. About an alternative project idea** 28
In order to develop the adjacent neighbouring Ukrainian and Romanian communities located along the cross-border infrastructure facility, it is required to reconstruct rural dirt roads running parallel to the railway line in the settlements of Dilove (Ukraine) and Valea Vișeului (Romania) (approximate length of one kilometre) leading to the existing major reinforced concrete bridge over the Tisza river in the centre of Dilove village.

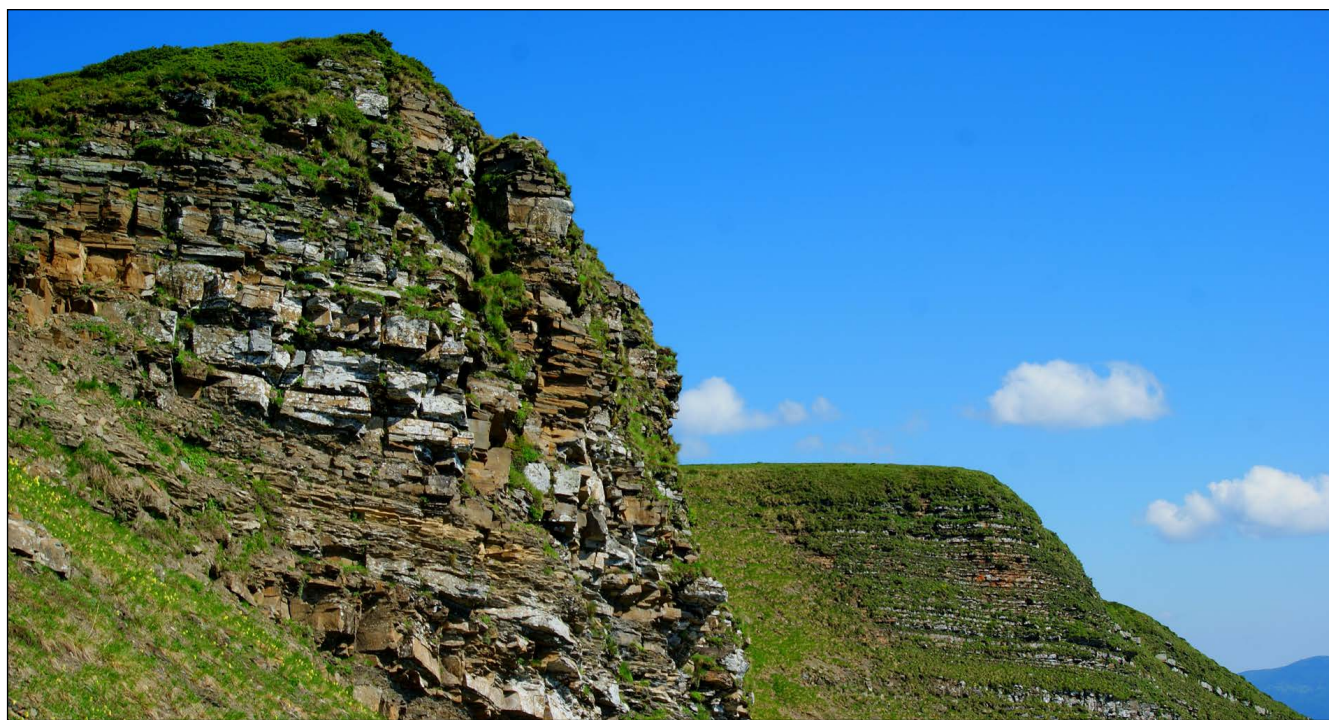
- HAMOR F. Train arrives in Dilove** 29
August 26, 2022 – the first run of the Kolomyia-Rakhiv-Dilove train.
- The Government has launched a reform of the forestry industry** 29
The Cabinet of Ministers of Ukraine has approved a resolution providing for the reform of the forestry sector. 158 state-owned forestry companies will be merged into a single state-owned specialized enterprise, the Forests of Ukraine. Instead of 24 departments, 9 regional offices of forestry and game management will be established.
- New director of the CBR** 29
On September 15, 2022, in accordance with the order of the Ministry of Ecology of Ukraine dated 14.09.2022 No. 414-o, Mykola Rybak, Honoured Conservationist of Ukraine, was appointed as the Director of the Carpathian Biosphere Reserve.
- Ruslan Strilets: "Today, the fate of the entire European continent is being determined in Ukraine..."** 30
This statement was made by Ruslan Strilets, Minister of Environmental Protection and Natural Resources of Ukraine, at the UN International Conference "Environment for Europe".
- ANHER E. Working with social media the right way?** 30
On October 6-7, 2022, Uzhhorod hosted a training on effective communications in social media organized by the NGO FORZA.
- POKYNCHEREDA V. Meeting with the community of Shyrokyi Luh village** 31
On October 13, 2022, representatives of the CBR, headed by Director Mykola Rybak, had a meeting with the residents of Shyrokyi Luh village (Tiachiv district, Zakarpattia region), dedicated to the expansion of the Reserve's territory.
- HAMOR F. On the global role of UNESCO biosphere reserves** 31
On November 3, 2022, a roundtable discussion was held in Rakhiv to celebrate the UNESCO International Day of Biosphere Reserves. It was organized by the administration of the Carpathian Biosphere Reserve, and the Rakhiv District Military Administration.
- YONASH I., POKYNCHEREDA V. Implementing the project "Life Prognosis"** 32
On November 10, 2022, the representatives of the CBR held a meeting with the local community of Yasinia (Rakhiv district, Zakarpattia region), where a wide range of mutually beneficial issues related to cooperation were discussed.
- HAMOR F. On the problems of a landfill on the banks of the transboundary Tisza River** 33
On November 24-25, 2022, the Ukrainian Ecological League, supported by the Verkhovna Rada Committee on Environmental Policy and Nature Management, the Ministry of Environmental Protection and Natural Resources of Ukraine, in partnership with the Centre for Environmental Education and Information, PJSC "Kyivspetstrans" and the Greco Law Company, held an online national forum "Waste Management in Ukraine: Legislation, Economics, Technology". While discussing the roadmap for the implementation of the new Law of Ukraine "On Waste Management", Doctor of Biological Sciences, Professor Fedir Hamor drew the participants' attention to the problem of the landfill in Rakhiv on the banks of the cross-border Tisza river.
- HAMOR F. Scientific and Technical Council Meeting took place at the Hutsulshchyna National Nature Park** 33
- POKYNCHEREDA V. Regular meeting of the Coordination Council took place at CBR** 34
The key issue was the consideration of the results and prospects of cooperation between the administration of the Carpathian Biosphere Reserve and the consolidated territorial communities within the territory of the UNESCO Carpathian Biosphere Reserve. This issue was highlighted by Mykola Rybak, Director of the CBR, Chairman of the Coordination Council of the Carpathian Biosphere Reserve.
- HAMOR F. Discussing the issues related to the fuelwood in "Syniohory"** 35
On December 13-14, 2022, within the framework of the "winter readings" organized by the Administration of Public Affairs, the Syniohory National Nature Park, the Institute of Ecology of the Carpathians of the National Academy of Sciences of Ukraine and the NGO Ecologif, a scientific and practical seminar "Nature Protection in the Context of Energy and Environmental Security of Ukraine" was held. The Deputy Director of the Carpathian Biosphere Reserve, Doctor of Biological Sciences, Professor Fedir Hamor, elaborated on certain aspects of improving the organizational and legal mechanisms for providing fuel wood to the population living in the area of the nature reserve fund's sites during martial law.
- BURSA O. Spruce trees prevented a disaster** 35
On December 17, 2022, residents of the village of Velykyi Bychkiv, Rakhiv district, Zakarpattia region, bravely overcame flooding on the Shopurka River.
- Toward the end of the year*
- KUKHTA V. Ukrainian representative – among the contenders for the analogue of the Nobel Prize in Environmental Protection** 36
Zvolenský Technical University (Slovakia) has nominated Ukrainian professor Fedir Hamor for the 2022 Earthshot Award (a global environmental award and platform for identifying, accelerating and scaling innovative solutions for the conservation and restoration of planet Earth) for "Conservation of European Beech Primeval Forests".
- MOSKALIUK B. Art project "Prayerful Skies"** 36
The manager of the Petros-Hoverlianske field division of the Carpathian Biosphere Reserve, Ihor Ivankiv, launched a unique art project "Prayerful Skies": artists and carvers turned ancient shingles from the roofs of Zakarpattia churches into art objects.
- Nature Conservation*
- KNAPP H. EuroNatur Award -2022** 38
On October 13, 2022, at a ceremony in the castle of Mainau on Bodensee (Germany), an eco activist from Germany Antje Grotus, a representative of the Ukrainian NGO FreeSvydovets (Poltava) Adelina Zakharchenko and a professor from Ukraine Fedir Hamor (Rakhiv) were granted the EuroNatur Award. The Award was established in 1992 to honour outstanding individuals for their personal, social, economic or political activities in the field of nature conservation.

- HAMOR F. Despite the planetary threat** 43 *Functional zoning means the division of protected areas and sites into areas (zones) with different regimes of conservation, reproduction and use of the landscape (natural) complexes. The functional zoning of a national nature park is the main prerequisite for its development, a guarantee of high-quality biodiversity conservation and rational, environmentally oriented nature management.*
Professor Fedir Hamor's speech at the EuroNatur Award Ceremony (read by the President of the EuroNatur Foundation, Professor Thomas Potthast (Germany)).
- STEFURAK Yu. Flagship of environmental protection (Hutsulshchyna National Nature Park – its 20 glorious years)** 45
Yuriy Stefurak, director of the Hutsulshchyna NNP, speaks about the activities of the National Park and the results achieved over the twenty years since its foundation (May 14, 2002).
- NECHAI M. Triumph of pristine nature (Verkhovynskyi NNP: achievements and prospects)** 52
- KOLYADZHYN I., OSADCHUK L. Natural processes of preventing spruce forests from drying out in the conditions of the nature reserve fund on the example of the Verkhovynskyi National Nature Park** 60
- SHYSHKANYNETS I., FENNYCH V. Long-lasting "procedure" (The situation with the boundary alteration (expansion) of the Zacharovanyi Krai NNP)** 66
- DOVHANYCH Ya. Biosphere reserves in Ukraine. Problems and prospects** 68
The time has come to bring Ukrainian environmental legislation addressing biosphere reserves in line with international requirements. Failure to do so may result in the de facto loss of biosphere reserves in Ukraine, as they will be excluded from the International Network of Biosphere Reserves.
- HETMAN V. Functional zoning of the territories of national nature parks in Ukraine and worldwide** 71
- HAMOR F. Fuelwood case (The complicated procedure for providing fuel wood to the population living in the area of the nature reserve fund's sites should be brought in line with forest legislation)** 78
Among the many controversial institutional and legal issues of the nature reserve fund that require urgent resolution, perhaps the most acute, especially in winter and in times of war and power cuts due to Russian missile attacks on critical infrastructure, is the provision of regular fuel wood to the population living in the area of nature reserves and biosphere reserves and national nature parks.
- KYIAK V., MYKITCHAK T. Problems of biotic and landscape diversity conservation in the upland parts of the Ukrainian Carpathians** 82
Recently, as a result of highland ecosystem conversion, a large number of populations and communities of rare species have been threatened with degradation and extinction.
- KURELIAK V. About poisoned Tisza River, death of forests, trampled daffodils, or How to achieve harmonious coexistence with nature? (The environmental situation in the Maramureş County)** 88
Vasile Kureliak, PhD in Geography, director of the Taras Shevchenko Ukrainian Pedagogical Lyceum (Sighetu Marmatiei, Romania), emphasizes that the residents of the Maramureş County as well as the authorities should implement a strategy of sustainable development and harmonious coexistence with the surrounding natural environment.

На гуцульському конику. Riding a Hutsul horse

Скелі Свидовця. Rocks of the Svydovets

- NYTKA V. On one of the options for protecting the Earth from global warming** 91
About the invention of engineer Anatoliy Shevchuk from Rakhiv.
- HAMOR F. UNESCO's historic decision on preserving beech primeval and old-growth forests of Europe** 92
The inclusion of the Ukrainian-Slovak nomination "Primeval Beech Forests of the Carpathians" in the UNESCO World Heritage List 15 years ago was an important historic decision aimed at preserving Ukraine's unique natural values.
- HAMOR F., VOLOSHCHUK M. Protected by the Ramsar Convention** 97
In 2019, the Secretariat of the Convention on Wetlands of International Importance, especially as Waterfowl Habitat or the Ramsar Convention included the Ozirnyi-Brebeneskul Wetland, the Druzhiba Cave, and the Narcissi Valley to the List of Wetlands of International Importance.
- NESTERUK Yu. Story of a recent sensation: about genus and species of vascular plants new to the Chornohora Mountain Range and to the whole of the Ukrainian Carpathians** 98
Nowadays, discoveries of a new species of vascular plants occur rarely. One of the most recent ones was the discovery of a rare Callianthemum coriandrifolium Reichenb beneath the top of Mt. Brebeneskul in the Chornohora Mountain Range, which is a rare species for the East Carpathians.
- MATSAPIAK L. Embraced by the Chyvchyno-Hryniavsky Mountains ("Verkhovynskyi" NNP's vascular plant flora)** 106
- ZITENIUK A. Protection from anthropogenic pressure (Vertebrate fauna of the Verkhovynskyi NNP)** 111
- ZELENSHCHUK Y. Photomonitoring of wildlife at the Verkhovynskyi NNP** 114
- LELE A. Hutsul Milka, or Will the native brown Carpathian cow breed be saved?** 118
The Brown Carpathian cow breed, which originates from the domesticated lesser aurochs, is on the verge of extinction in the mountainous Rakhiv district. The history of its introduction to Zakarpattia, its selection to improve breeding and productive qualities under different regimes, re-creation of the gene pool, an attempt to revive the endangered breed in the village of Kvasy, and the activities of the Brown Carpathian Cow Breed Association in Zakarpattia, headed by scientist Vasyl Terpai, are described in the research by journalist Andriana Lele.
- ZELENSHCHUK Y. Word-of-mouth history of Zhabye village: "Cows bellowed, sheep bleated, bells triumphed..."** 123
The ethno-social history of the Hutsul region during the first half of the twentieth century is reconstructed using examples from life and creative activity of the Ukrainian families of the Vindyk-Babiuks and the Banakhs (Verkhovyna district of Ivano-Frankivsk region).
- KLYM R. Craft cheese from the "Copper Pot"** 128
The article by journalist Roman Klym (section "Family business. Gastronomic tourism") tells about the Copper Pot cheese dairy (Khorotseve village, Ivano-Frankivsk region) and its diligent owners Svitlana and Serhiy Bechko.

Nota bene

- Decree of the President of Ukraine No. 5/2022 "On Modification of the Boundaries of the Carpathian Biosphere Reserve"** 131
- DOTSENKO O. Impact of climate change on biodiversity status in the Carpathians** 133
The Carpathians face serious natural, cultural, and economic threats from the effects of climate change. However, timely decision-making and effective measures to strengthen the region's resilience and adaptation will help mitigate the negative effects, including slowing or even stopping the process of biodiversity loss, and preserve the uniqueness of the Carpathians.
- NAHIRNYAK V. Elements of water and thunder: the year 2008** 136
"Nature should not be taken lightly!" This idea is the leitmotif of the story of journalist and writer Vasyl Nahirniak about the terrible flood of 2008 in the Verkhovyna district of Ivano-Frankivsk region. The article was published in the section "Revenge of Nature".
- DURKOT V., BELEY O. The TiszaMonitorNet project as a step towards improving AIMS "Tisza" - a key element in water resources management in the Tisza River basin** 144
One of the most important tasks of the Tisza River Basin Water Resources Management Authority (Uzhhorod, Zakarpattia) is to improve the Tisza Automated Information and Measurement System (Tisza AIMS) in order to increase the efficiency of flood management, improve decision-making and coordination at both local, regional, territorial and border levels.
- DERZHYPILSKYI L. Water and solar artifacts on megaliths of Kosiv region** 148
- KUKHTA V. Sonnet of Inspiration II. The Sonnet of Oblivion** 158
- SHIDLOVSKYI I. Zoological museums of universities of Ukraine** 159
- BLYZNIUK M. I believed I knew everything about museums. And then I saw the Radyshivs' Manor...** 178
A story told by a member of the National Union of Artists of Ukraine, regional historian Myroslav Blyzniuk about ethnographic museums of the Kosiv district of Ivano-Frankivsk region, in particular about the "Diedyk" manor of the Radysh family from Kosiv, where in several rooms in a private house exhibitions of folk art, clothing and household items of the Hutsuls had been compiled by a collector Eduard Radysh over the years; the library of the family's patriarch, the famous Ukrainian poet Bohdan Radysh-Maryniuk; works of the famous carver, Honored Artist of Ukraine, winner of various art awards Myroslav Radysh.
- PYLYPCHYNETS V. About ancient washing device and the museum of "gunias"** 182
- A story about preserving the ancient traditions in the high-mountain village of Richka, Khust district, Zakarpattia region.*
- BUCHUTA S., HAMOR F. Bridges of transnational unity (About the longstanding activities of the Union of Ukrainians in Romania and the Carpathian Biosphere Reserve aimed at developing the Ukrainian-Romanian cooperation in the Maramures region)** 184
- BLYZNIUK M. The Golden Ring of the Carpathians, or the Photography Heritage of Mykola Senkovskiy** 188
Studying the creative works by the prominent Ukrainian photographer, local historian, postcard designer, creator of the photographic chronicles of the Hutsul region Mykola Senkovskiy, whose name was banned by the Soviet Inquisition for many decades.
- SENKOVSKYI M. Hutsulshchyna: the Archetypes of Eternity** 196
Photo gallery of Mykola Senkovskiy's photographs from the private archive of Myroslav Blyzniuk (Ivano-Frankivsk).
- DURUNDA A. In the clouds there lies a village... (Rekity constellation)** 198
Writer Andriy Durunda (Uzhhorod), using the example of his native village (Rekity, former Mizhhirya and now Khust districts of Zakarpattia region), reflects on the fate of "non-perspective" high-mountain settlements, seeking ways of their sustainable development.
- SHATRUK I. About "katrafoia" and sacred ancestor** 205
In the section "Dialectological Compellation" a local historian from Ivano-Frankivsk region reflects on the etymology of some mysterious Hutsul words, eventually finding borrowings in Latin.
- TARNAVSKYI R. Researcher of the Lemko's folklore** 206
A story about a folklorist, prose writer, publicist, and promoter of the Lemko region Mykhailo Dzindz from the Lviv region's town of Boryslav (1925-1993).
- DZINDZIO M. "Rose is blooming, blooming..." (Wedding in the Lemko Region)** 207
An excerpt from Mykhailo Dzindz's folklore essay "Wedding in the Lemko Region," illustrated with the drawings of the famous Lemko teacher, writer, artist, and public activist Ivan Rusenko (1890-1960).
- ZELENCHUK I. From mountain top to mountain top... (Outstanding natural and cultural values of the Verkhovyna region of the Ukrainian Carpathians)** 214

Prominent names

HERASYMYUK V. Apologia of the "Homer of the Hutsul Land" 218

Stanislaw Vincenz, a well-known Polish writer, born in the village of Rungury in the Carpathians, and died in Lausanne, Switzerland, considered himself a citizen of the universe," and dedicated his major work (the novel On a High Mountain Polonyna Meadow) to the Hutsuls. According to him, no place in Switzerland or elsewhere on the planet "can be compared to the Motherland, and even more so - the Hutsul region." The novel "On a High Polonyna Mountain Meadow" "...was expressed and reflected on in a Ukrainian way," giving to the Ukrainian people "what's due to them".

VINCENZ S. His ancestry descended from the trees... 219

In the section "Golden Standard" we publish an excerpt from S. Vincenz's novel "On a High Polonyna Mountain Meadow".

KESHELIA D. Parable of the Wine of Solomon and the Bread Horses on the Palm of Mourning ... 227

In the section "By a Storyteller's Pen" there is a work by this year's winner of the International Prize "Corona Carpatica (nomination "Literature"), member of the National Union of Writers of Ukraine and the Association of Ukrainian Writers Dmytro Keshelia (Uzhhorod - the village of Kliachanovo, Mukachevo district, Zakarpattia region).

ZELENCHUK-RYBARUK O. Eyes' chirping 236

A collection of poems about the unity of man and nature by Oksana Zelenchuk-Rybaruk, Honored Cultural Activist of Ukraine, director of the Mykhailo Hrushevskyy Museum in Kryvorivnia village, Ivano-Frankivsk region.

KUKHTA V. About the "Carpathian Crown" and civilizational choice (Strategy of the International Partnership: Ukraine-Slovakia-Germany) 240

On December 19, 2022, the Geographical Center of Europe hosted the Corona Carpatica International Literary, Artistic and Environmental Prize. Vasyl Kukhta (Uzhhorod), coordinator of the Corona Carpatica Creative Association, member of the National Union of Writers of Ukraine, as well as the Association of Ukrainian Writers and the National Union of Journalists of Ukraine, tells of the history of the award, which was founded in 2003, its past and present winners, and its credo of preserving and enhancing the cultural and natural values of the Carpathians, which is especially relevant in the context of the bloody war that is currently unfolding in Ukraine.

RYBAK M. Creative contribution to the international cooperation 242

Address by Mykola Rybak, Director of the Carpathian Biosphere Reserve, Honored Conservationist, made during the ceremony of awarding the Corona Carpatica International Prize to the winners of 2022.

KESHELIA D. I walk along a fine edge ... 244

Based on an interview by Tetiana Kohutysh (Ukrinform) with this year's winner of the Corona Carpatica International Prize, Dmytro Keshelia.

SHKURHAN V. About Myroslav Radysh: Poetry in wood 246

Writer Vasyl Shkurhan analyzes the work of Myroslav Radysh (Kosiv, Ivano-Frankivsk region), winner of the Corona Carpatica International Prize for 2022 in the category of Decorative and Applied Arts.

VOVCHOK V. Few words about a colleague 248

Member of the Contest Board of the International Prize "Corona Carpatica", Honored Artist of Ukraine Vasyl Vovchok talks about the work of the 2022 Prize winner (nomination "Fine Arts") Mykhailo Demtsia (Lviv).

LUTSENKO I. Mykhailo Demtsia's creative universe 248

HAMOR F. Outstanding environmentalist of the Carpathians 248

Professor Fedir Hamor on the contribution to transboundary environmental activities in the Carpathians made by Ivan Volosucuk (Tatranska Lomnica, Slovakia), winner of the Corona Carpatica International Prize for 2022 in the category "Ecology".

Winners of the Corona Carpatica International Prize for 2022 249

Bookshelf

TKACHUK Ya. Word as Ukrainian Nation's Code 250

About the "Dictionary of Zakarpattia Hutsul Dialect" (Kolomyia, 2022, compiled by Hafiya Kovbasniuk and Oleksandr Maslianyk).

KHODANYCH P. Origins and prospects 252

On the "Pedagogical Encyclopedia of Zakarpattia" (Uzhhorod, 2022).

POROKH M. Creator of artistic miracles 253

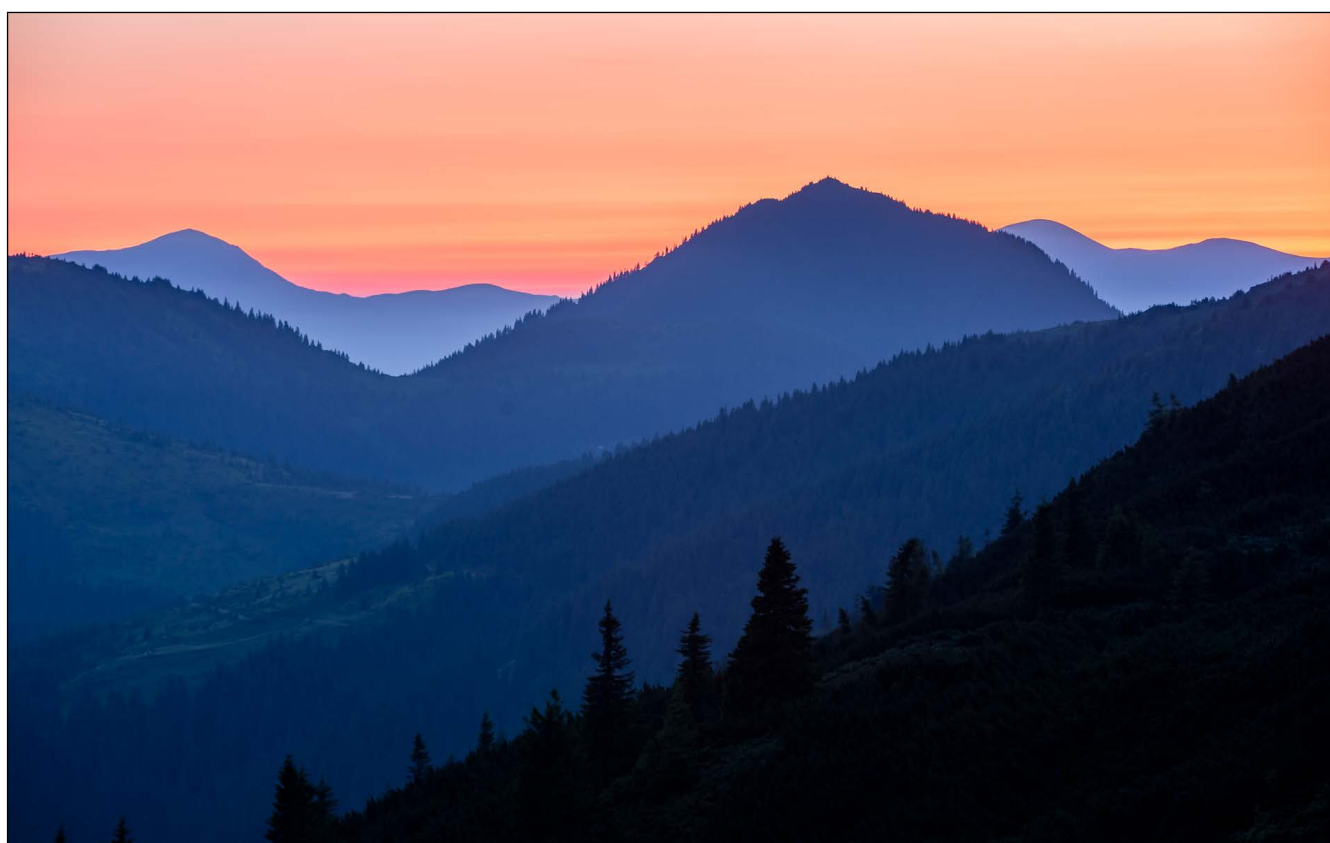
About the book "Cutter had never dropped from his hands" (a creative portrait of one of the brightest representatives of the Kosiv school of carving Vasyl Devdiuk) (Kosiv, 2022).

SENKO I. Family treasure that belongs to everyone 254

About the book of folklore in Ivan Senko's records "Listen, my son..." (Uzhhorod, 2022).

- VANCURA V. Standing up for beech forests** 256
About the book by Professor Fedir Hamor "Eco-diamonds of Europe. The History of the Nomination of the Primeval Beech Forests of the Carpathians to the UNESCO World Heritage List" (Rakhiv, 2022).
- Online versions of F. Hamor's book** 257
Ukrainian and English e-versions of Fedir Hamor's book "Ecodiamonds of Europe. The History of the Nomination of Beech Primeval Forests to the UNESCO World Heritage List" are now in free access. It's the second (supplemented) edition of the monograph "From Ukrainian initiative to a trans-European World Natural Heritage Site (on the occasion of the 15th anniversary of the inscription of the Ukrainian and Slovak component parts of the Carpathian beech primeval forests to the UNESCO World Heritage List).
- HAMOR F. A new collection of recommendations on environmental protection** 258
An e-version of the Collection of scientific materials and recommendations for improving the protected areas functioning in the Carpathian region (compiled by F. Hamor and Yu. Berkela) was published on the website of the Carpathian Biosphere Reserve.
- MOSKALYUK B. Another issue of "Nature of the Carpathians"** 258
The next issue of the scientific journal "Nature of the Carpathians: Scientific Annual Journal of the Carpathian Biosphere Reserve and the Institute of Ecology of the Carpathians of the National Academy of Sciences of Ukraine" was published, №1 (7).
- MOSKALYUK B., VOLOSHCHUK M., PAPARYHA P., KABAL M.** 260
At the call of the highest peaks
Dmytro Sukhariuk, Senior Researcher of the Laboratory of Forest Science of the CBR, PhD in Biology, Honored Environmentalist of Ukraine, marked his 75th anniversary.
- ROMANIV P. "A piece of land and a patch of sky, and that's all you need..."** 262
(In memory of Mykhailo Hamkalo: a man, a friend, a colleague, a scholar, a teacher, a warrior)
Mykhailo Hamkalo, associate professor of the Department of Tourism at the Geography Faculty of Ivan Franko National University of Lviv, a platoon commander, senior lieutenant of the Armed Forces of Ukraine, died a brave death in the russian-Ukrainian war.
- HAMOR F. Fundamental researcher of Zakarpattia flora (On the occasion of the 115th anniversary since the birth of Doctor of Biological Sciences, Professor Stepan Fodor)** 268
- CHUIKO T. Molfar of colors** 270
(About Mykhailo Demtsiu – National Artist of Ukraine, winner of the International Prize "Corona Carpatica")
- HUSAR V. Talking about Mykhailo Demtsiu** 271

Вечоріс... Dusk falls on the mountains...

**На 1-2 стор. обкладинки та кольорових вкладках вміщено світлини
Василя ЗЕЛІНСЬКОГО, Ярослава БОЧКОРА, Михайла ДЕМЦЮ**

**1 стор. обкл.: Сон білий – загадкова квітка Карпат;
2 стор. обкл.: Засніжене гірське озеро Івор на Свидовці; солданелла угорська;
тирлич маточний приваблює метеликів; дикі качки у верхів'ях Тиси**

№№ 1-4 (2022) проілюстровано фотознімками

**М. БЛИЗНЮКА, Ю. ПОПОВИЧА, В. ЗЕЛІНСЬКОГО, В. КУХТИ, Ф. ГАМОРА,
Ю. НЕСТЕРУКА, О. БОРИКА, А. КОЗУРАК, В. ПОКИНЬЧЕРЕДИ, Б. МОСКАЛЮК,
І. ЙОНАШ, Ю. БАБІЧИНА, Е. АНГЕР, П. РОМАНІВА, В. ШКУРГАНА,
В. ДОВГАНІЧА, Я. ДОВГАНІЧА, М. ВОЛОЩУКА, В. ГЕТЬМАНА,
Л. ДЕРЖИПІЛЬСЬКОГО, В. ПИЛИПЧИНЦЯ, М. НЕЧАЯ, І. ЗЕЛЕНЧУКА,
Г. МЮЛЛЕРА, Я. ЗЕЛЕНЧУКА, Р. ПЕЧИЖАКА, М. РАДИША, З. ЛИПЧАК,
М. ТАРАСЮКА, А. ЛЕЛЕ, Ю. СТЕФУРАКА, І. ІВАНКІВА, А. ЗІТЕНЮК,
Р. КЛИМА, Л. МАЦАП'ЯК, І. КОЛЯДЖИНА, Л. ОСАДЧУКА, І. ШИШКАНИНЦЯ,
І. ШИДЛОВСЬКОГО, В. НАГІРНЯКА, М. ПОРОХ, О. БЕЛЕЙ,
В. ДУРКОТА, Д. СУХАРЮКА та ін.**

**На 3-4 стор. обкладинки див. творчі роботи
народного художника України Михайла ДЕМЦЮ:**

**3 стор.:

1	3
2	4

 1. Жінка з граблями. Полотно, олія, 2020 р.**

2. Марічка. Полотно, олія, 2019 р.

3. Зимові Карпати. Полотно, олія, 2019 р.

4. Гуцул зі скриркою. Полотно, олія, 2015 р.

**4 стор.:

1
2

 1. Вечірні Карпати. Полотно, олія, 2021 р.**

2. Карпатський рай. Полотно, олія, 2020 р.

Всеукраїнський екологічний науково-популярний журнал «Зелені Карпати», 2022, №№1-4
Редакція, технічна редакція, дизайн, технологічний супровід – В.В. КУХТА
Макетування, літературна редакція, коректура – М.І. КУХТА
Верстка, комп'ютерне забезпечення – В.Я. ДОВГАНІЧ
Переклад на англійську мову – В.М. ГУБКО

Здано до друку 31.12.2022. Підписано до друку 31.12.2022. Формат 60X84/8. Папір офсетний №1. Друк офсет.
Ум. друк. арк. 47. Тираж 1000 прим. Ціна за домовленістю.

*Автори несуть відповідальність за точність фактів, цитат, власних імен, географічних назв та ін.
Редакція не рецензує надіслані матеріали, не веде листування з їх авторами.*

All-Ukrainian ecological scientific-popular magazine «Zeleni Karpaty» («The Green Carpathians»), 2022, №№ 1-4.
Founded in 1993 (Registration Certificate: series KB, №239).
Editor-in-Chief F. Hamor, Professor, Doctor of Biological Sciences.
Editorial Board: 77 Krasne Pleso Str., Rakhiv, Zakarpatska Oblast, 90600, Ukraine.

